

: प्रकाशक :

यज्ञदत्त दुर्गाशङ्कर शास्त्री

बालकेश्वरसंस्कृतपाठशाला

२९ बाणगंगा, मुंबई न. ६

टेलिफोन ३५०७१७

सर्वेऽधिकाराः प्रकाशकेन स्वायत्ताकृताः सन्ति.

प्रातिस्थानम्—

शास्त्रिदुर्गाशङ्करसंस्कृतपुस्तकालयः

अध्यक्षः—यज्ञदत्त दुर्गाशङ्कर शास्त्री

बालकेश्वरसंस्कृतपाठशाला, २९ बाणगंगा, मुंबई ६. WB

[ख्रिस्ताब्दाः १९७२]



: मुद्रक :

दत्तात्रय विश्वनाथ पाठक

जगदीश्वर प्रिंटिंग प्रेस,

गिरगाव, गायवाडी,

मुंबई न. ४



गीर्वाणविद्याभूषण

स्व० शास्त्री दुर्गाशङ्कर उमाशङ्कर शर्मा.

जन्म संवत् १९३१ आश्विन शुक्ल पूर्णिमा] [अवसान संवत् १९९७ भाद्रपद शुक्ल षष्ठी

प्रास्ताविकं किञ्चित्

समादरणीयाचरणाः विद्वद्वरेण्याः !

श्रीनस्मार्तकर्मनुष्ठानसहायस्यास्य बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयस्य दशमीमा-
वृत्तिं प्रकाशयतो मे भृशं मोदते चेनः । साम्प्रतमियमस्य पुस्तकस्यदशमी
खल्वावृत्तिः प्रकाशिता भवतीत्येव पुस्तकस्यास्योपयोगिताः परम प्रमाण-
मित्यतोऽस्मिन्विषये किमधिकेन वक्तव्येन ।

पूर्वावृत्ताविवास्यामपि त एवाष्टौ विभागाः वर्तन्ते, यैरपेक्षितो विषयः
सारल्येन श्रीमतां विदुषा हस्तगतो भविष्यति । परिशिष्टप्रकरणे महालय
मासिकसांवत्सरिकश्राद्धविषयोऽपि प्रदत्त एव । अपर च यथापूर्वं
पुस्तकस्यास्य सौन्दर्ये, वैशद्ये, विशुद्धिमत्त्वे च मया पर्याप्तं प्रयतितमस्ति ।
सचित्रोपवस्त्रेण दृढबन्धनेन चेदं सुबद्धं वर्तते ।

यद्यपि नवम्यावृत्त्यपेक्षयाऽपीयमावृत्तिरतीव महार्घा समजनि तथापि
मूल्यमेतस्य यत्किञ्चिदेव सवर्धितं श्रीमन्तो द्रक्ष्यन्ति ।

नेद निर्वहेतुकं निरवधानं वा । एतदर्थमुपयुक्तानां वस्तुजातानां विदेशी-
यायातप्रतिबन्धवशादेव मूल्यममर्यादं वृद्धिं गतमथ च वैदिकविषयाणां
सस्वरमन्त्राणां मुद्रापणमपि न सुकरं स्वल्पव्ययं चेति नाविदितं विदुषाम् ।

श्रीनस्मार्तकर्मनुष्ठाननिष्ठयैदिकजगतः सश्रद्धा सेवा चिकीर्षुस्तथाच
ग्रन्थस्यास्य लेखकस्य पूज्यपादस्य मम पितृवृत्तेः प्रवृत्तेश्च स्मारकमिदं
निर्मिमिपुरहमिदानीं द्रव्यार्जनेऽनादरोऽस्मि ।

एतेनैव मूल्यानेतोप्यधिकमहदक्षरैर्मुद्रापित (५२५) पचविंशत्युत्तर-
पंचशतपृष्ठात्मक पुस्तक न कोऽपि दातुं प्रमवेद्यदि तत्रस्था मन्त्रा अपूर्णा
न स्युः । मया तु कण्ठस्थप्रायान ' स्वस्तिनऽइन्द्रो० ' एतादृशान् मन्त्रान-
न्तरा सर्वेऽपि मन्त्राः सम्पूर्णा एव निहिताः सन्तीति वैशिष्ट्यमस्य
ग्रन्थस्येति ।

प्रयत्नमिमं श्रीमन्तः सहृदयतया सहानुभूत्या च सत्कृत्य प्रोत्साहयि-
ष्यन्ति मामित्याशासे ।

पुस्तकस्यास्य संशोधने सावधानं विहितेऽपि समवतरेदेव कुत्रापि दृष्टिपथं
दोषलेश इति स्वीकृत्यादावेव तत्सूचनार्थमभ्यर्थयामि क्षमाम् ।

अद्यावधि श्रीमद्विरस्मत्प्रकाशनानि सर्वाण्यपि समादरेणावलोकितानि
तथैवैतदप्यवलोकयिष्यन्तीति विज्ञापयति—

बालुक्वेश्वरसंस्कृतपाठशाला

वाणगङ्गा, मुम्बई ६

अभ्यवृत्तीया स. २०२८

ता १५-५-७२

विदुषा विधेयः

यज्ञदत्तः शास्त्री

दो शब्द

आदरणीय महानुभाव,

बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चय की यह दशमी आवृत्ति ही इस पुस्तक की उपयोगिता एवं आपके आदर की परिचायिका है। अतः इस विषयमें अधिक कुछ कहने की या लिखने की आवश्यकता मुझे प्रतीत नहीं होती।

नवमी आवृत्तिके अनुसार मैंने इसे आठ विभागोंमें बांट दिया है ताकि कोई भी विषय आसानी से ढूँढा जा सके। अनुक्रमणिका को देखते ही आपको इस बातका पता चल जायगा। इस आवृत्तिमें भी अत्यन्त उपयोगी एक परिशिष्ट प्रकरण है जिसमें आप महालय, मासिक एवं सांवत्सारिक श्राद्ध प्राका पूरा पायेंगे।

इसकी पूर्व नवमी आवृत्तिसे यह दशमी आवृत्ति मुझे काफी महँगी पड़ी है, उसके कई विशिष्ट कारण हैं। इसके उपयोगमें आनेवाली कई चीजोंके भाव, विदेशीय वस्तुओंकी आयात पर प्रतिबन्ध आजानेकी कारण दुगुने, तिगुने बढ़ गये हैं यह आपको सुविदित है ही। आप यह भी जानते हैं कि वैदिक स्वर्णवाली छपाई भी बहुत कम प्रेसों में होती है और अधिक महँगी होती है। फिर भी मैंने इस पुस्तक में सफेद, चिकने कागज का ही उपयोग किया है और पहले की तरह इस पुस्तक को विशेष शुद्ध और सुन्दर बनाने की भरसक कोशिश की है। साथ में इसे रंगीन, सचित्र उपवस्त्र (जेकेट) से सुशोभित एवं सुरक्षित बनाने की भी चेष्टा की है। पृष्ठ ५२५ हैं और बाइन्डिंग भी पक्का है। फिर भी इसका मूल्य बहुत थोड़ा ही बढ़ाया है।

इस पुस्तक के प्रकाशन के केवल दो ही उद्देश्य हैं। एक तो श्रौतस्मार्त-कर्मनुष्ठानप्रेमियों की सेवा करना और दूसरा, इस पुस्तक के लेखक मेरे स्वर्गीय पूज्यपाद पिताजी की धार्मिक वृत्ति-प्रवृत्ति का स्मारक करना।

इस ग्रन्थ मैं पहलेकी तरह सर्वसामान्य और प्रायः कण्ठस्थ मन्त्रोंको छोड़कर सभी मन्त्र जगह जगह पर मैंने पूरे दिये हैं। सर्वसामान्य

गणपतिपूजन और षोडश संस्कारविधिको देखने से आपको यह पता चलेगा । इस स्थिति में पूरे मन्त्रों के साथ यदि मैं इस पुस्तक को बड़े अक्षरों में देने की चेष्टा करता तो इतने पृष्ठोंमें, इतनी कीमत में, इतने विषय, मैं हरगीज नहीं दे सकता । और पृष्ठसंख्या बढ़ाकर इसकी कीमत अधिक बढ़ा देना मैंने उचित नहीं माना । आशा है पाठक इस बातको सहृदयतापूर्वक सोचेंगे, समझेंगे और मेरे इस प्रयास को सहानुभूतिसे देखेंगे ।

संशोधन में भी मैंने पूरा ध्यान दिया है फिर भी हो सकता है कहीं दोष रह गया हो । अतः आपसे मेरी विनम्र प्रार्थना है कि क्षमापूर्वक उस ओर मेरा ध्यान अवश्य खींचे ताकि आगामी आवृत्तिमें मैं उसे सुधार सकूँ ।

आप महानुभाव आज तक मेरे प्रत्येक प्रकाशनको अतीव आदरसे अपनाते आये हैं; इसलिये मैं आपके प्रति श्रद्धाके साथ कृतज्ञता प्रकट करता हूँ और आशा करता हूँ कि आप उसी आदर दृष्टिसे मेरी इस लघु पुस्तिका को अपनाकर मुझे प्रोत्साहित करेंगे, ताकि मैं ऐसे और भी ग्रन्थ प्रकाशित कर आप सब सनातनधर्मानुरागी, श्रौतस्मार्तकर्मनुष्ठानप्रेमी विद्वद्गण की सेवा करता रहूँ और पिताजी की विशेष प्रिय इस प्रवृत्ति को वेग देकर उनकी आत्माको प्रसन्न कर जब तक जीऊँ तब तक उनके पुनित आशीर्वाद पाता रहूँ ।

बालुक्श्वर संस्कृत पाठशाला

बाणगङ्गा, यम्बई ६

अक्षय्यतृतीया सं. २०२८

ता. १५-५-७२

आपका

यज्ञदत्त शास्त्री

अनुक्रमणिका

॥ नित्यकर्मात्मकः प्रथमो विभागः ॥ १ ॥

१ मंगलाचरणम्	१	१७ पंचायतनदेवताः ...	२८
२ प्रातरुत्थानम्	२	१८ पंचायतनदेवतास्थापन- प्रकारः ..	२९
३ भूमिस्पर्शः	३	१९ शिवपंचायतनपूजाप्रयोगः २९-५६	
४ प्रातःस्मरणम्	४		
५ मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः	५		
६ दन्तधावनविधिः ...	५		
(नद्यादौ नित्यस्नानप्रयोगः टिप्पण्यम्)	२६९		
७ गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः	७		
८ गौणस्नानानि	९		
९ आशौचे कर्मादित्याग- विचारः	१०		
१० प्रातःसन्ध्याप्रयोगः	११-२५		
		॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥	
		२० रुद्राभिषेकप्रकारः	५६-६०
		२१ रुद्राभिषेकप्रयोगः	६०-९१
		२२ मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः	९२
		२३ सूर्योपस्थानप्रयोगः	९४
		(मण्डलब्राह्मणम्)	९५
		२४ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः	९८
		२५ तर्पणप्रयोगः	१०२
		२६ वैश्वदेवप्रयोगः	१११
		२७ भोजनविधिः	११६
		२८ सायंसन्ध्याप्रयोगः	१२०
		२९ शयनविधिः	१२२
		३० संक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीत- धारणप्रयोगः	१२४
		३१ प्रमादाद्यज्ञोपवीतनाशे विशेषप्रयोगः	१२६
		३२ सूतके संध्याविधिः	१२७
		३३ सूत्रोक्तत्रिकालसन्ध्याप्र०	१२८
॥ शिवपंचायतनपूजनप्रयोगः ॥			
११ देवस्पर्शोऽनधिकारिणः	२६		
१२ देवार्चनकालः	२७		
१३ देवप्रतिमायां नित्यस्नान- विचारः	२८		
१४ मध्याह्ने भुक्तस्यापि रात्रौ पंचोपचारपूजाप्रकारः	२९		
१५ गृहे देवताप्रतिमाविचारः	३०		
१६ देवप्रतिमाप्रतिष्ठाविचारः	३१		

॥ नैमित्तिककर्मात्मको द्वितीयो विभागः ॥ २ ॥

॥ भस्मोद्धूलनरुद्राक्षमालाधारणभूशुद्ध्यादिमहान्याससमन्वितपञ्चवक्त्रपूजनप्रयोगः ॥

(रुद्राभिषेकप्रयोगसंकल्पः) १२९-१७१

३४ भस्मोद्धूलनप्रयोगः	१३०
३५ रुद्राक्षमालाधारणप्रयोगः	१३३
३६ भूशुद्धिप्रयोगः	१३४
३७ भूतशुद्धिप्रयोगः	१३५
३८ प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः	१३९
३९ अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः	१४२
४० बहिर्मातृकान्यासप्रयोगः	१४३
४१ महान्यासप्रयोगः	१४५
४२ रुद्रपूजनप्रयोगः	१५६

४३ पञ्चवक्त्रपूजनम्	१६१
प्रकारान्तरेण पञ्चवक्त्रपूजा	१६२
(शिवमानसपूजा)	१६९
(श्रेयोदानविधिः)	१७०
४४ कुण्डपूजनप्रयोगः	१७१
४५ होमात्मकलघुरुद्रप्रयोगः	१७४-१८७
(प्रधानहोमप्रयोगः १६१ एकप्रद्युत्तर-	
शतधामन्त्रविभागात्मकरुद्रहोम-	
स्वाहाकाराः)	१७७

॥ देवीयागात्मकस्तृतीयो विभागः ॥ ३ ॥

४६ नवचण्डीशतचण्डीसहस्र—	
चण्डीप्रयोगः	१८८-२२७
एकादशन्यासप्रयोगः	१९०
४७ पात्रासादनप्रयोगः	१९५
पीठपूजा	१९९
नवशक्तिस्थापनम्	२००
यंत्रदेवतास्थापनम्	२००
४८ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः	२०२
अंगपूजा, आवरणदेवतापूजा	२०६
अष्टोत्तरशतनामानि	२१२
नैवेद्यनिवेदनविधिः	२१४

देवीपूजागहोमविधिः	२१७
त्रलिपञ्चकविधिः	२१८
प्रधानदेवीत्रलिदानम्	२१९
देवीनीराजनम्	२२१
कुमारीपूजा	२२१
होमः	२२२
४९ नवरात्रे घटस्थापनादिप्र०	२२७
कुमारिकापूजनम्	२२९
नियमग्रहणम्, नियमत्यागप्रकारः	२३०
विसर्जनविधिः	२३०

॥ चतुर्थो विभागः ॥ ४ ॥

॥ यज्ञोपयुक्तविविधदेवतास्थापन-गृहवास्तुपूजनात्मकः ॥

५० विष्णोर्लिङ्गोपचारपूजा	२३१
५१ वर्धिनीकलशस्थापनम्	२३३
५२ चतुःषष्टिपदवास्तुमंडल-	
देवतास्थापनम्	२३४

५३ चतुःषष्टियोगिनीस्थापनम् २३७	भद्रमंडलदेवतास्थापनम् २४७
५४ एकपंचाशत्क्षेत्रपालस्था- पनम् . . . २३९	५७ (३४) रेखात्मकद्वादशलिंग- गतोभद्रमण्डलदेवतास्था- पनम् ... २५०
५५ सर्वतोभद्रमंडलदेवतास्था- पनं वैदिकपुराणोक्तमंत्र- सहितम् . . २४०	५८ गृहवास्तुपूजाप्रयोगः २५३
५६ (४३) रेखात्मकहरिहर- मण्डलस्थद्वादशलिंगगतो-	एकाशीतिपदवास्तुमंडलदेवता- स्थापनम् ... २५५

॥ पञ्चमो विभागः ॥ ५ ॥

॥ श्रावणीकर्मउहितविविधमन्त्रप्रयोगात्मकः ॥

५९ हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसंकल्पः २५९	७२ गायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः ३००
६० दशविधस्नानानि .. २६५	७३ चतुर्विंशतिगायत्र्यः . . ३०३
६१ श्रावणीप्रयोगः २६७-२९४	७४ शताक्षरागायत्रीमन्त्राः ३०४
तीर्थस्नानप्रयोगः २६९	७५ वेदाधिकाररहितानां गायत्रीमंत्रः "
६२ सप्तर्षिपूजनप्रयोगः २७६	७६ जपसिद्धयर्थे नियमः "
६३ स्वपितृभ्यो यज्ञोपवीतदानम् २८०	७७ जपफलम् "
६४ यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः "	७८ सन्तानगोपालमंत्रजप- विधिः .. . ३०५
६५ उत्सर्गतर्पणम् . . . २८३	७९ (सर्वारिष्टशान्त्यर्थम्) महामृत्युञ्जयजपविधिः "
६६ वंशानां ब्रुवणम् ... २८४	८० वेदोक्तसबीजनवग्रहमन्त्र- जपप्रयोगः ... ३०८
६७ श० ब्रा० कण्डिकाः . . २८८	८१ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ३१२
६८ ऋषिश्राद्धम् . . . २९०	
६९ उपाकर्महवनप्रयोगः . . २९२	
७० रक्षाबंधनविधिः २९५	
७१ शिवपार्थिवेश्वरचिन्ताम- णिपूजनप्रयोगः "	

॥ षष्ठो विभागः ॥ ६ ॥

॥ ग्रहशान्तिसहितषोडशसंस्कारात्मकः ॥

८२ ग्रहशान्तिप्रयोगः ३१३-३७१	८४ सङ्कल्पः ... ३१४
८३ भद्रसूक्तम् . . . ३१३	८५ गणपतिपूजनम् ... ३१५

८६ पुण्याहवाचनप्रयोगः	३१९
८७ मातृकापूजनप्रयोगः	३२९
श्र्यादिसप्तवसोर्द्धारा- पूजनम्	३३३
८८ आयुष्यमन्त्रजपः ...	३३४
८९ सांकल्पविधिना नान्दी- श्राद्धप्रयोगः ...	३३५
९० आचार्यादिक्रत्विग्वर- णम्	३३७
९१ (दिग्प्रक्षणम्) पंचग- व्यकरणम्	३४०
९२ भूमिकूर्मान्तपूजनम्	३४१
९३ रुध्रडिले पंचभूसंस्काराः	३४१
९४ अग्निस्थापनम् ..	३४२
९५ ग्रहमण्डलदेवतास्था- पनम्	३४२
९६ अग्न्युत्तारणम् ...	३४९
९७ प्राणप्रतिष्ठा ...	३५०
९८ वैकल्पिकपदार्थविधारणं देवताभिध्यानं च ...	३५१
९९ कुशकंडिका ...	३५२
१०० आघारहोमः ...	३५४
१०१ आज्यभागहोमः ..	३५५
१०२ द्रव्यत्यागसंकल्पः..	३५५
१०३ अग्निपूजनम् .	३५५
१०४ प्रधानहोमः ..	३५५
१०५ गुग्गुलहोमः .	३५६
१०६ सर्षपहोमः	३५६
१०७ लक्ष्मीहोमः ...	३५६
१०८ व्याहृतिहोमः ...	३५६

१०९ उत्तरपूजनम् . .	३५७
११० स्विष्टकृद्धोमः ...	३५८
१११ नवाहुतिहोमः ...	३५९
११२ वलिदानप्रयोगः ...	३५९
११३ पूर्णाहुतिहोमः ...	३६३
११४ वसोर्द्धाराहोमः ...	३६५
११५ भस्मधारणम् ...	३६६
११६ श्रेयोदानम्	३६७
११७ दक्षिणादानम् ...	३६८
११८ अभिषेकः	३६८
(घृतपात्रादिदानम्)...	३६९
११९ प्रैषात्मकपुण्याहवा- चनम्	३७०

॥ षोडशसंस्कारप्रयोगः ॥

१२० गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः	३७२
१२१ पुंसवनसंस्कारप्रयोगः	३७३
१२२ सीमंतोन्नयन सं०प्रयोगः	३७४
१२३ शीघ्रप्रसवोपायो यन्त्रश्च	३७७
१२४ जातकर्म संस्कार प्रयोगः	३७७
१२५ अनादिष्टप्राश्चित्तहोमः	३७७
१२६ षष्ठीपूजनप्रयोगः . .	३८१
१२७ नामकर्मसंस्कारप्रयोगः	३८३
१२८ निष्क्रमणसंस्कारप्रयोगः	३८५
१२९ अन्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः	३८६
१३० चौलसंस्कारप्रयोगः	३८८
१३१ उपनयनसंस्कारप्रयोगः	३९२
१३२ वेदारंभसंस्कारप्रयोगः	४०४
१३३ केशान्तसंस्कारप्रयोगः	४०७
१३४ समावर्तनसंस्कारप्रयोगः	४०७
१३५ वाग्दानप्रयोगः ...	४१७

१३६ विवाहसंस्कारप्रयोगः ४१९-४४५	१४४ लाजाहोमः ४३६
१३७ मधुपर्कप्रयोगः ... ४१९	१४५ सप्तपदाक्रमणम् ... ४३९
(मंगलाष्टकम्) ... ४२३	१४६ सप्तपदी गुर्जरदीकोपेता ,,
१३८ कन्यादान-(संकल्पः)	१४७ कन्याप्रतिष्ठा... ... ४४१
प्रयोगः ... ४२७	१४८ चतुर्थीकर्मप्रयोगः ४४५
१३९ विवाहहोमः .. ४३१	१४९ विवाहहोमकाले कन्या
१४० राष्ट्रभृद्धोमः .. ४३२	यामृतमृत्युं होमावेधिः ४४८
१४१ जयाहोमः ... ४३४	१५० कन्याग्रहे भाजनविचारः ४४९
१४२ अभ्यातानहोमः ... ,,	१५१ अर्कविवाहः ,,
१४३ अग्निरित्यादिपंचाहुतयः ४३६	१५२ कुंभविवाहः ४५४

॥ विविधशांतिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥ ७ ॥

१५३ रजोदोषे श्रीशांतिः. ४५६	१५८ आग्नेयशांतिप्रयोगः ४६७
१५४ बृहस्पतिशांतिः . ४५७	१५९ वैधृतिशांतिप्रयोगः ४६९
वास्तुशांतिप्रयोगः .. २५३	१६० व्यतिपातशांतिप्रयोगः ४७०
ग्रहशांतिप्रयोगः ... ३१३	१६१ त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः ४७१
१५५ गोमुखप्रसवशांतिप्रयोगः ४५९	१६२ कृष्णचतुर्दशीशांतिः ४७२
१५६ मूलशांतिप्रयोगः ... ४६१	१६३ दर्शशांतिः . . . ,,
१५७ ज्येष्ठाशांतिप्रयोगः ४६६	

॥ स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥ ८ ॥

१६४ गणपत्यथर्वशीर्षम् ४७२	१७५ विष्णोरष्टोत्तरशतना-
१६५ श्रीसूक्तम् ४७४	मानि ४९४
१६६ शिवमहिम्नस्तोत्रम् ४७६	१७६ विष्णोर्नीराजनम् .. ४९५
१६७ श्रीमद्भगवद्गीतायाः	१७७ शिवनीराजनम् ... ४९६
पञ्चदशोऽध्यायः ४८१	१७८ देवीनीराजनम् २१९
१६८ पुराणोक्तपुरुषसूक्तम् ४८२	
१६९ चण्डीकवचम् ४८४	॥ परिशिष्टप्रकरणम् ॥
१७० तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम् ४८७	१७९ वैदिकमहालयचटश्राद्ध-
१७१ शक्रादिकृता देवीस्तुतिः ४८८	प्रयोगः ४९७-५१६
१७२ देव्यपराधक्षमापनस्तो० ४९१	१८० मासिकश्राद्धप्रयोगः टिप्पण्याम्
१७३ कुञ्जिकास्तोत्रम् ४९२	१८१ सांवित्सरिकश्राद्धप्रयोगः
१७४ शीतलाष्टकम् ४९३	टिप्पण्याम्

॥ सर्वतोभद्रमंडलम् ॥

藥

अ.

[illegible]

पश्चिम

司

ॐ

श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीशुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिनवाजसनेयिनां

ब्रह्मानित्यकर्मसमुच्चयः ॥

नित्यकर्मात्मकः प्रथमो विभागः ॥

॥ १ ॥ अथ मङ्गलाचरणम् ॥

आदौ श्रीगणनाथं सरस्वतीं चैव केवलं भक्त्या ॥ प्रणमामि शङ्कर-
पुरःसरान्यथाविधि तथाऽखिलान्देवान् ॥ १ ॥ तातो मौनसगोत्रज-
द्विजवरः श्रीठक्कुरोपाधिभृद् गोविंदात्मजभाइशङ्करसुतः श्रीमानुमा-
शङ्करः ॥ मेनानामन्यपि चैव यस्य जननी गङ्गास्वरूपिण्यसौ दुर्गा-
शङ्कर आत्मजोऽहमनयोर्वन्देऽङ्घ्रियुग्मं मुहुः ॥ २ ॥ श्रीभाईशङ्करा-
ज्जातः स उमाशङ्करो द्विजः । पिता मे सुकृती जन्मप्रदाता गुरुरादिमः
॥ ३ ॥ शुक्लोपाङ्गप्रहानन्दतनयो देवशङ्करः ॥ दीक्षागुरुर्द्वितीयोऽगा-
त्पश्चाद्भूत्वा यतिर्दिवम् ॥ ४ ॥ वेदान्तादिवृहद्विद्यां सरहस्यामुपादिशत् ॥
गुरुः श्रीचेतनानन्दब्रह्मचारी तृतीयकः ॥ ५ ॥ स्मृतवैतान् त्रीन्गुरून्
ब्रह्मानित्यकर्मसमुच्चयम् ॥ ग्रन्थाम्यमुं शुक्लयजुर्वेदीयं द्विजहेतवे ॥ ६ ॥
क्रियते श्रमो मयाऽयं निःसंदेहं परोपकृतयेऽत्र ॥ यत्किञ्चिद्वूनं
स्यात्तत्क्षन्तव्यं बुधैः स्वयं कृपया ॥ ७ ॥ इति मङ्गलाचरणम् ॥

॥ २ ॥ अथ प्रातरुत्थानम् ॥

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय स्वकरतलावलोकनम् । तस्य मन्त्रः—कराग्रे वसते
लक्ष्मीः करमध्ये सरस्वती । करमूले स्थितो ब्रह्मा प्रभाते करदर्शनम् ॥

१ रात्रेः पश्चिमयामस्य मुहूर्तो यस्तृतीयकः । स ब्राह्म इति विज्ञेयो विहितः स प्रबोधने ॥
रात्रेः पश्चिम्यामे तु घटिका षट्कमेव हि । वेदाभ्यासं द्विजः कुर्यात्सा बेला पाठदायिनी ॥

॥ ३ ॥ अथ भूमिस्पर्शः ॥

समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमाण्डिते । विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं
क्षमस्व मे ॥ ततो मुखशुद्धयर्थं गण्डूषत्रयं कृत्वा नेत्रे प्रक्षाल्याचम्य
गवादिमैङ्गलानि पश्येत् । स्वेष्टदेवतां नमस्कृत्य प्रातःस्मरणं कुर्यात् ॥

॥ ४ ॥ अथ प्रातःस्मरणम् ॥

प्रातः स्मरामि हृदि संस्फुरदात्मतत्त्वं, सच्चित्सुखं परमहंसगतिं
तुरीयम् । यत्स्वप्नजागरसुषुप्तमवैति नित्यं, तद्ब्रह्म निष्कलमहं न च
भूतसंघः ॥ १ ॥ प्रातर्भजामि मनसो वचसामवाच्यं, वाचो विभान्ति
निखिला यदनुग्रहेण । यन्नेतिनेतिवचनैर्निगमा अवोचुस्तन्देवदेवम-
जमच्युतमाहुरग्यम् ॥ २ ॥ प्रातर्नमामि तमसः परमर्कवर्णं, पूर्णं
सनातनपदं पुरुषोत्तमाख्यम् । यस्मिन्निदं जगदशेषमशेषमूर्तौ,
रज्ज्वां भुजङ्गम इव प्रतिभासितं वै ॥ ३ ॥ शङ्करं शङ्कराचार्यं
केशवं वादरायणम् । मूत्रभाष्यकृतौ वन्दे भगवन्तौ पुनः पुनः ॥ ४ ॥
महर्षिर्भगवान् व्यासः कृत्वेमां संहितां पुरा । श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मार्त्ता

ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मायौ चानुचिन्तयेत् । कायक्लेशाश्च तन्मूलान्वेदतत्त्वार्थमेव च ॥ ब्राह्मे
मुहूर्ते या निद्रा सा पुण्यक्षयकारिणी । ता करोति द्विजो मोहात्पादकृच्छ्रेण शुद्धयति ॥ ब्राह्मे
मुहूर्ते पुरुषस्त्यजेन्निद्रामतन्द्रितः । पद्मं प्रातः प्रबुद्ध हि श्रयति श्रीगुणाश्रयम् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
चोत्थाय चिन्तयेदात्मनो हितम् ॥ धर्मार्थकामान्स्वे कालं यथाशक्ति न ह्रापयेत् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते
चोत्थाय परं ब्रह्म विचिन्तयेत् ॥ ब्राह्मो मुहूर्तश्च द्वेधा-अन्त्ययामात्मको रात्रेरुपान्त्यमुहूर्त-
तश्च । १ उत्थाय पश्चिमे रात्रे तत आचम्य चोदकम् । मुखशुद्धयर्थमादौ तु गण्डूषत्रितयं चरेत् ॥
२ प्रातर्दर्शनीयानि-श्रोत्रियं सुमगा गाञ्च वह्निमग्निचितिं तथा ॥ प्रातरुत्थाय य पश्येदापद्मयः
स प्रमुच्यते ॥ १ ॥ भारद्वाजमयूराणां चापस्य नकुलस्य च । प्रभाते दर्शनं श्रेष्ठं
वामपृष्ठे विशेषतः । २ ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुताशनः ॥ हिरण्यं सर्पिरादित्य
आपो राजाऽष्टम स्मृतः ॥ ३ ॥ ३ ब्राह्मे काले समुत्थाय गणेशादीन्स्मरेत्ततः । प्रातःस्तोत्रं
मङ्गलानि पठित्वा शौचमाचरेत् ॥

पुत्रमध्यापयच्छुकम् ॥ ५ ॥ मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
संसारेष्वनुभूतानि यान्ति यास्यन्ति चापरे ॥ ६ ॥ हर्षस्थानसहस्राणि
भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ७ ॥
ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येष न च कश्चिच्छृणोति मे । धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं
न सेव्यते ॥ ८ ॥ न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि
हेतोः । धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः
॥ ९ ॥ इमां भारतसावित्रीं प्रातरुत्थाय यः पठेत् । स भारतफलं प्राप्य परं
ब्रह्माधिगच्छति ॥ १० ॥ ब्रह्मा सुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमि-
सुतो बुधश्च । गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ ११ ॥
भृगुर्वसिष्ठः क्रतुरंगिराश्च मनुः पुलस्त्यः पुलहश्च गौतमः । रैभ्यो मरी-
चिश्च्यवनश्च दक्षः कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १२ ॥ सनत्कुमारः सनकः
सनन्दनः सनातनोऽप्यासुरिपिङ्गलौ च । सप्तस्वराः सप्तरसातलानि कुर्व-
न्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १३ ॥ सप्तार्णवाः सप्तकुलाचलाश्च सप्तर्षयो द्वीप-
वनानि सप्त । भूरादिकृत्वा भुवनानि सप्त कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १४ ॥
पृथ्वी सगन्धा सरसास्तथापः स्पर्शा च वायुर्ज्वलनः सतेजाः । नभः
सशब्दं महता सहैते कुर्वन्तु सर्वे मम सुप्रभातम् ॥ १५ ॥ इत्थं प्रभाते परमं
पवित्रं पठेत्स्मरेद्वा शृणुयाच्च तद्वत् । दुःस्वप्ननाशस्त्वह सुप्रभातं भवेच्च
नित्यं भगवत्प्रसादात् ॥ १६ ॥ वैन्यं पृथुं हैहयमर्जुनं च शाकुन्तलेयं भरतं
नलं च । रामं च यो वै स्मरति प्रभाते तस्यार्थलाभो विजयश्च हस्ते ॥ १७ ॥
बलिर्विभीषणो भीष्मः प्रह्लादो नारदो ध्रुवः । षडेते वैष्णवाः प्रोक्ताः
स्मरणं पापनाशनम् ॥ १८ ॥ अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनूमांश्च विभी-
षणः । कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥ १९ ॥ सप्तैतान्संस्मरे-
न्नित्यं मार्कण्डेयमथाष्टमम् । जीवेद्वर्षशतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥ २० ॥

इत्यादिपौराणिकश्लोकान्पठित्वा वैदिकं प्रातःस्मरणं पठेत् ॥ ॐ प्रातर-
ग्निम्प्रातारिन्द्रं हवामहे प्रातर्म्मित्रावरुणाप्प्रातरश्विना । प्रातर्भगम्पुषण-
म्ब्रह्मणस्पतिम्प्रातर्भोर्मसुतरुद्रं हवेम ॥ ३.५॥ प्रातर्जितम्भगमुग्रं हवे-
मव्यम्पुत्रमदितेर्व्योविधत्ता । आद्ध्यश्चिद्व्यम्भयमानस्तुरश्चिद्वाजाचि-
द्व्यम्भगम्भक्षीस्याहं ॥ ३.५॥ भगुप्पणैतर्भगसत्वरारधोभगेमान्धियमुदवाद्-
दन्नं ॥ भगुप्पणो जनयगोभिरश्वैर्भगुप्पणृभिर्नृवन्तः स्याम ॥ ३.६॥ उ-
तेदानीम्भगवन्तं स्यामोतप्प्रश्निस्वऽउतमद्ध्येऽअहन्नाम् । उतोदितामघ-
वन्तस्सुर्व्यस्यव्यन्द्देवानां ॥ ३.७॥ सुमतौ स्याम ॥ ३.७॥ भगंऽएवभगवाँरऽअस्तुदे-
वास्तेनव्यम्भगवन्तं स्याम ॥ तन्त्वाभगसर्वंऽइज्जोहवीतिसनोभगपुरऽ-
एताभवेह ॥ ३.८॥ समदध्वरायोषसोनमन्तदधिक्रावेवशुचयेपदार्य ॥ अर्वा-
चीनं वसुविदम्भगन्नोरथमिवाश्ववाजाजिनऽआवहन्तु ॥ ३.८॥ अश्ववाती-
र्गोमतीर्नऽउषासोऽवीरवर्तां स दमुच्छन्तु भद्राः । घृतन्दुहानाष्टिश्चत-
प्पपीतायुयंपातस्वस्तिभिर्दंसदानं ॥ ३.९॥ इति प्रातःस्मरणम् ॥

॥ ५ ॥ अथ मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥

ग्रामाद्बहिर्नैर्ऋत्यामिषुक्षेपात्यये शुद्धमृत्तिकां जलपात्रं चादाय कीटादि-
रहितस्थलं गत्वा मृज्जलपात्रे निधाय अयज्ञियैरनाद्रैस्तृणैर्भूमिमाच्छाद्य
प्रावृतशिराः पृष्ठतः कंठलंबितयज्ञोपवीतो यद्येकवस्त्रश्चेद्दक्षिणकर्णे निहित-
यज्ञोपवीतः स्वस्थो घ्राणास्ये पिषाय दिवासंध्ययोरुदङ्मुखो रात्रौ दक्षि-
णाभिमुखो मौनमासीनो मूत्रपुरीषे कुर्यात् ॥ प्राणबाधामये तु रात्रावहनि
वा छायायामन्धकारे च गृहेऽपि यथासुखं मुखं कृत्वा मूत्रपुरीषे कुर्यात् ॥
लोष्टादिना गुदं परिमृज्य गृहीतशिश्र उत्थाय पूर्वगृहीतमृज्जलपात्रे गृही-
त्वाऽऽर्द्रामलकमात्रमृज्जलैर्द्विवारं लिङ्गशौचं कृत्वाऽर्धमसूतितदर्धावै-
र्मृज्जलैस्त्रिवारमपानं संशोध्य पुनर्जलैरेव लिङ्गगुदे प्रक्षाल्य शुद्धमृत्ति

कयैकवारं हस्तं प्रक्षाल्य शुद्धभूमिमागत्यान्यमृज्जलैर्दशवारं वामकरं
प्रक्षाल्य ततः करद्वयं सप्तवारं तावाङ्गिरेव मृज्जलैः प्रक्षाल्य वामदक्षि-
णपादौ प्रत्येकं त्रिः प्रक्षाल्यान्यजलेन द्वादशगण्डूषान्वामभागे कृत्वा
जलपात्रं त्रिः पर्युक्ष्य जलविन्दूञ्जले निक्षिप्योपवीती द्विराचामेत् ॥
मूत्रमात्रोत्सर्गे तु पूर्ववदेकवारं लिङ्गं प्रक्षाल्य वामकरं त्रिः प्रक्षाल्य करद्वयं
द्विः प्रक्षाल्यैकैकया मृदा पादौ प्रक्षाल्य गण्डूषचतुष्टयं विधायामेत् ॥

॥ ६ ॥ अथ दन्तधावनविधिः ॥

प्रतिपत्षष्ठ्यष्टमीनवम्येकादशीचतुर्दशीपूर्णिमासंक्रान्तिव्यतीपातव्रतो-
पवासश्राद्धदिनार्कभौमशुक्रमन्ददिनानिषिद्धदिनातिरिक्तदिनेषु ब्राह्मणो
द्वादशाङ्गुलप्रमाणेन दर्शाङ्गुलप्रमाणेन वा कनिष्ठाङ्गुलिवत्स्थूलेनोदुम्ब-

१ एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथा वामकरे दश । उभयोः करयोः सप्त त्रिर्वापि पादयोः ॥
२ मूत्रमात्रोत्सर्गे तु—एका लिङ्गे करे तिस्र उभयोर्मृत्तिकाद्वयम् । एकैकया मृदा पादौ
प्रक्षाल्य तु शुचिर्भवेत् ॥ ३ एकां द्वै वाऽथ वा तिस्रो मृदः पादद्वये पृथक् । पादावाजानुतः
शोष्य गण्डूषैः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ ४ सूत्रे पुरीषे भक्ष्यन्ते रेतःप्रसवणे तथा । चतुरष्टद्विषट्-
द्वषष्टगण्डूषैः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ कुर्याद् द्वादशगण्डूषान्पुरीषोत्सर्जने ततः । सूत्रोत्सर्गे तु चतुरो
भोजनान्ते तु षोडश ॥ भक्ष्यभोज्यावसाने तु गण्डूषाष्टकमाचरेत् ॥ पुरतः सर्वदेवाश्च दक्षिणे
पितरस्तथा । ऋषयः पृष्ठतः सर्वे वामे गण्डूषमाचरेत् ॥ ५ मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो
नरः । दन्तधावनमुद्दिष्टं जिह्वोल्लेखनिका तथा ॥ अथो मुखविशुद्ध्यर्थं गृहीयाद्दन्तधावनम् ॥
आचान्तोऽप्यङ्गुलचिर्यस्मादकृत्वा दन्तधावनम् ॥ ६ प्रतिपदर्शषष्ठीषु नवम्यां रविवामरे ।
दन्तानां काष्ठप्रयोगो दहत्यासप्तमं कुलम् । अष्टम्यांश्च चतुर्दस्योः पञ्चदश्यां त्रिजन्मसु ।
व्यतीपाते च सङ्क्रान्त्यां दन्तकाष्ठं न भक्षयेत् ॥ ७ तत्राष्टौ दन्तप्रबन्धं
द्वादशाङ्गुलमायतम् । कनिष्ठिकापरीणाहमृज्ज्वग्रन्धिकमव्रणम् ॥ कनिष्ठिकाप्रवत्स्थौल्ये सकूर्चं
द्वादशाङ्गुलम् । प्रातर्भूत्वा च यतवाग्भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ८ दशाङ्गुलं तु विप्राणां क्षत्रियाणां
नवाङ्गुलं । अष्टाङ्गुलं तु वैश्यानां शूद्राणां सप्तसम्मितम् । चतुरङ्गुलमात्रं तु नारीणां नात्र
संशयः ॥ ९ कनिष्ठिकाप्रवत्स्थूलं सत्त्वं च निर्वाणमृजुम् । द्वादशाङ्गुलिकं विप्रे कथितं दन्तधावनम् ॥

रकण्टकिक्षीरवृक्षापामार्गादिविहितवृक्षोद्भवेनावरणेन चूर्णीकृताग्रेण प्रक्षालितेन शुष्केणार्द्रेण वा काष्ठेन प्राङ्मुखो मौनेन दन्तधावनं कुर्यात् ॥ निषिद्धकाष्ठानि वर्जयेत् ॥ दन्तधावनकाष्ठानि मन्त्रणम्—आयुर्वलं यशो वर्चः प्रजाः पशून्वमूनि च ॥ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ १ ॥ इत्यभिमन्त्र्य ॥ मुखदुर्गन्धिनाशाय दन्तानां च विशुद्धये ॥ घृवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावनम् ॥ २ ॥ इति मन्त्रमुक्त्वा पश्चाद्दन्तधावनमन्त्रं पठेत् ॥ यथा—ॐ अन्नाद्याय व्यूहध्वंसो मोराजाय मागमत् ॥ समे मुखं प्रमाक्ष्यते यशसा च भगेन च ॥ १ ॥ इत्यनेन दन्तान्संशोध्य

१ करञ्जोदुम्बरश्चूतः कदम्बो लोघ्रचम्पकौ । बदरीति द्रुमाश्चेते प्रोक्ता दन्तप्रधावने ॥ आप्राप्तातक्रधात्रीजमह्नोदखदिरोद्भवम् । शम्यपामार्गस्वर्जरीशेलुश्रीपर्णिणीलुजम् ॥ राजादनं च नारङ्गं कषायं कटुककण्टकम् । क्षीरवृक्षोद्भवं वापि प्रशस्तं दन्तधावने ॥ तित्तिणिर्वैष्णुपृष्ठं च ह्याम्रनिम्बौ तथैव च । सर्जं धैर्यं वटे दीप्तिः करञ्जे विजयो रणे । प्लक्षजे चार्थसंपत्तिर्वदर्या मधुरः स्वरः । खादिरे चैव सौभाग्यं विल्वे तु विपुलं धनम् ॥ उदुम्बरे च वाक्सिद्धिर्वन्धूके च दृढा मतिः । सैन्धवे च कीर्तिः सौभाग्यं पालाशे सिद्धिस्तथा । कदम्बे सकला लक्ष्मीराम्र आरोग्यमेव च । अपामार्गे स्मृतिर्मेधा प्रज्ञा वाणी वपुर्वृत्तिः । आयुः शीलं यशो लक्ष्मीः सौभाग्यं चोपजायते । अर्केण हन्ति रोगास्तु बीजपूरेण तु व्यधाम् ॥ दाहिम सिन्दुवारे च ह्युद्वेजे कुण्डजे तथा । जाती च करमर्दा च दुःस्वप्नं नाशयेदिति ॥ ककुभेन तथायुष्यान्भवेत्फलितवर्जितः । तस्माच्छुष्कं तदार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ २ प्राङ्मुखस्य धृतिः सौख्यं शरीरारोग्यमेव च । दक्षिणेन तथा कष्टं पश्चिमेन पराजयः ॥ उत्तरेण गवां नाशः स्त्रीणां परिजनस्य च । पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३ उच्चार्य मेषधुने चैव प्रस्तावे दन्तधावने । श्राद्धे भोजनकाले च षट्सु मौनेन समाचरेत् ॥ ४ कुशकाशं च कार्पासं पालाशं ब्रह्मवृक्षजम् । पुत्रमांससमं ज्ञेयं चावुल्यं दन्तधावनम् ॥ कुशकाशं पलाशं च निशुपं यस्तु भक्षयेत् । तावद्भवति चाण्डालो यावद्भङ्गां न पश्यति ॥ अर्धशुष्कं त्वचा हीनं यत्नेन परिवर्जयेत् । पतितं चातिरिक्तं च कीटविद्धं तथैव च ॥ नाङ्गुलीभिश्च मृद्भिश्च पणैर्लोष्ठैव भस्मना । नायसैश्च तथा लोहैः सदा दन्तान्मृजेद् द्विजः ॥ ५ अयुष्मप्रस्थि यन्नापि प्रत्यग्रं शस्तभूमिजम् । अवक्ष्येत्तु च दोषं च रसं वीर्यं च योजयेत् ॥ कषायं मधुरं तिक्तं कटुकं प्रातस्तपितः । निम्बश्च तिक्तके श्रेष्ठ कषाये खदिरस्तथा ॥ मधूको मधुरे श्रेष्ठः करञ्जः कटुके तथा ॥ क्षौद्रव्योषत्रिवर्गोक्तं सतैलं सैन्यवेन च ॥ चूर्णेन तेजोवत्याश्च दन्तास्त्रित्य विशोधयेत् ॥ एकैकं घर्षयेद्दन्तं मृदुना कूर्चकेन च । दन्तशोधनचूर्णेन दन्तान्मासान्यबाधयन् ॥

तनव काष्ठार्धेन वा रजतादिनिर्मितया जिह्वोल्लेखिन्या जिह्वामुल्लिख्य द्वादशगण्डूषांश्च कृत्वा ॐकारं गायत्रीं च स्मृत्या शिखां बध्नीयात् ॥ काष्ठालाभे श्राद्धोपवासादिनिषिद्धदिने च पर्णादिना प्रदेशिनीवज्याङ्गुल्या वा द्वादशगण्डूषैर्वा दन्तान्संशोधयेत् ॥ पश्चात्—अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा ॥ यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ १ ॥ इत्यनेनाद्भिः शरीरं मार्जयेत् ॥ तदनन्तरं सूर्यतुलसीगोदर्शनं प्रार्थनां च कुर्यात् । आदित्यस्य नमस्कारं ये कुर्वन्ति दिनेदिने ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते ॥ आदित्यं भास्करं भानुं रविं सूर्यं दिवाकरम् ॥ षण्णामस्मरणान्नित्यं महापातकनाशनम् ॥ महाप्रसादजननी सर्वसौभाग्यवर्धिनी । आधिव्याधिहरा नित्यं तुलसि त्वं नमोऽस्तु ते ॥ गावो मे ह्यग्रतः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ४ ॥ इति दन्तधावनविधिः ॥

॥ ७ ॥ अथ गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः ॥

शिलासने दारुजासने वा सूर्याभिमुख उपविश्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य गण्डूषत्रयं कुर्यात् ॥ आचम्य शिखां बद्ध्वा हस्ते जलमादाय स्नानसङ्कल्पः— विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया

१ जिह्वानिलेखनं रौप्यं सौवर्णं वार्षमेव च । तन्मलापहरं शस्त मृदु श्लक्ष्णं दशाङ्गुलम् ॥ मुखवैरस्यदौर्गन्ध्यशोफजाड्यहरं परम् ॥ २ पश्चाद्द्वादशगण्डूषैर्विदध्यादन्तधावनम् । स्मृत्योङ्कारं च गायत्रीं बध्नीयाद्वै शिखां ततः ॥ ३ अभावे दन्तकाष्ठस्य प्रतिषिद्धदिने तथा । अपाद्द्वादशगण्डूषैर्विदध्यादन्तधावनम् ॥ ४ प्रातःस्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकृतं हि तत् । सर्वमर्हति श्रद्धात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥ अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः । स्रवत्येव दिवा रात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥ प्रातःस्नानं चरित्वाऽथ श्रद्धे तीर्थे विशेषतः । प्रातःस्नानाद्यतः श्रद्धेस्कायोऽयं मलिनः सदा ॥ नोपसर्पन्ति वै दुष्टाः प्रातःस्नायिजनं क्वचित् । दृष्टादृष्टफलं तस्मात् प्रातःस्नानं समाचरेत् ॥

प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीयपराद्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतम-
न्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूद्वीपे
रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे
श्रीमल्लवणाब्धेरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अमुकनामसंवत्सरे
अमुके श्रीविक्रमवर्षे अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकतौ अमुकमासे
अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे मष्ठात्मनः श्रुतिस्मृति-
पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम इह जन्मनि कायिकवाचिकमानासिकसांस्-
गिकज्ञाताज्ञातस्पर्शास्पर्शासनभोजनशयनगमनादिकृतकर्मदोषानिरास-
द्वारा त्रिविधतापोपशमनार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम् (उष्णोदकेन) प्रातःस्नान-
महं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य पात्रे शीतोदकं प्रक्षिप्य तदुपर्युष्णोदकेन
पात्रमापूर्य तेन जलेन गङ्गादित्थानि स्मरन् स्नायात् ॥ तीर्थप्रार्थना-
पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा । आगच्छन्तु पवित्राणि
स्नानकाले सदा मम ॥ नमामि गङ्गे तव पादपङ्कजं सुरासुरैर्वन्दित-
दिव्यरूपम् । भुक्तिं च मुक्तिं च ददासि नित्यं धावानुसारेण सदा
नराणाम् ॥ गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि । मुच्यते
सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ सुरधुनि मुनिकन्ये तारयेः पुण्य-

१ अस्नात्वा नाचरेत्कर्म जपशोमादिकं तथा । ललास्वेदसमाकीर्णः शयनादुत्थितः
पुमान् ॥ स्विद्यन्ते हि सुषुप्तस्य इन्द्रियाणि स्रवन्ति च । अङ्गानि समतां यान्ति चोत्तमान्यधमेः
सह ॥ अगम्यागमनाच्चैव पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् । रहस्यचरितात्पापान्मुच्यते स्नानयोगतः ॥
गुणा दश स्नानपरस्य नित्यं रूपं च तेजश्च बलं च शौचम् । आयुष्यमारोग्यमलोलुपत्वं दुःस्वप्न-
नाशश्च यशश्च मेधा ॥ २ चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नानात् छिद्यति । शतशोऽथ जन्मैर्घातं
सुराभाण्डमिवावृत्ति । यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् । विद्या तपश्च कीर्तिश्च स
तीर्थफलमश्नुते ॥ मनोविशुद्धं पुंस्त्वस्य तीर्थं घातं यमस्त्विन्द्रियनिग्रहस्तपः । एतानि तीर्थानि
शरीरजानि स्वर्गस्य मार्गं प्रतियोधयन्ति ॥

वन्तं स तरति निजपुण्यैस्तत्र किं ते महत्त्वम् । यदि च गतिविहीनं पापिनं
तारयेमां तदपि च तव मातर्यन्महत्त्वं महत्त्वम् ॥ नन्दिनी नलिनी सीता
मालती च मलापहा । विष्णुपादाब्जसंभूता गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥
भागीरथी भोगवती जाह्नवी त्रिदशेश्वरी । द्वादशैतानि नामानि स्नान-
काले सदा स्मरेत् ॥ आपो नारा इति प्रोक्तास्ता एवास्यायनं पुनः ।
तस्मात्नारायणं देवं स्नानकाले स्मराम्यहम् ॥ सत्यं तीर्थं क्षमा तीर्थं
तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया तीर्थं सर्वत्रार्जवमेव च ॥ दानं तीर्थं
दमस्तीर्थं सन्तोषस्तीर्थमुच्यते । ब्रह्मचर्यं परं तीर्थं तीर्थं च प्रियवा-
दिता ॥ ज्ञानं तीर्थं धृतिस्तीर्थं पुण्यं तीर्थमुदाहृतम् । तीर्थानामपि
तत्तीर्थं विशुद्धिर्मनसः परा ॥ इति स्मरणपूर्वकं स्नात्वा त्रिराचामेत् ॥

॥ इति गृहे प्रातःस्नानप्रयोगः ॥

॥ ८ ॥ अथ गौणस्नानानि ॥

अतिबाल्यवार्द्धक्यातुरतया अस्वास्थ्ये सति उष्णोदकेनापि स्नानं
कर्तुमशक्तश्चेत् गौणस्नानं कर्तव्यम् । यथा-आचम्य संध्याद्यधिकारार्थम्
अमुकस्नानमहं करिष्ये इति यथानिमित्तं संकल्पादि कृत्वा स्नानं विधे-
यम् । गौणस्नानानि-आपोहिष्ठेति तिसृभिर्मन्त्रैः अङ्गानां प्रोक्षणं मन्त्र-
स्नानम् । गायत्र्या दशकृत्वो जलमभिमन्त्र्य तेन सर्वाङ्गप्रोक्षणं-गायत्रम् ।
अग्निरिति भस्मत्यादि मन्त्रैरङ्गेषु भस्मलेपनम्-आग्नेयस्नानम् । अर्द्रवस्त्रे-
णाङ्गमार्जनं-कापिलम् । गोरजसाम् अङ्गे लेपनं-वायव्यस्नानम् । मुदा-

१ असामर्थ्याच्छरीरस्य देशकालाद्यपेक्षया । मन्त्रस्नानादिकाः सप्त केचिदिच्छन्ति
सूरयः ॥ स्नानं तु द्विविधं प्रोक्तं मुख्यगौणप्रभेदतः । चतुर्विधं तत्र मुख्यं गौणं वै षड्विधं
भवेत् ॥ अक्षिरस्क भवेत्स्नानं स्नानाशक्तौ तु कर्मिणाम् । आर्द्रेण वाससा वापि मार्जनं
देहिकं विदुः ॥

लम्भं—पार्थिवस्नानम् । सातपवर्षेण स्नानं—दिव्यम् । आत्मचिन्तनं मानसम् । विष्णुपादोदकविप्रपादोदकप्रोक्षणविष्णुध्यानादिभिश्च स्नानान्तराणि सन्ति, तेषां मध्ये यथासंभवं विधेयम् । गौणस्नानैर्जपसंध्यादौ शुद्धिर्न तु श्राद्धदेवार्चनादौ । ब्रह्मयज्ञे विकल्पः ॥ इति गौणस्नानानि ॥

॥ ९ ॥ अथाशौचे कर्मादित्यागविचारः ॥

कात्यायनः—सूतके कर्मणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते । होमः श्रौते च कर्तव्यः शुष्कान्नेनाथवा फलैः ॥ जाबालिः—जन्महानौ वितानस्य कर्मत्यागो विधीयते । शालाग्रौ केवलो होमः कार्य एवान्यगोत्रजैः ॥ सन्ध्यां पञ्चमहायज्ञाभैत्यकं स्मृतिकर्म च । तन्मध्ये हापयेत्तेषां दशाहान्ते पुनः क्रियाः ॥ मनुः—उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते । दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते ॥ शुद्धयेद्विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ यमः—मृतके च कुलस्यान्नमभोज्यं मनुरब्रवीत् । एकादशेऽह्नि कुर्यात्तु दानमध्ययनं तपः ॥ पराशरः—एकाहाद्ब्राह्मणः शुद्धयेद्योऽग्निवेदसमन्वितः । त्र्यहात्केवलवेदज्ञो निर्गुणो दशाभिर्दिनैः ॥ आह्निककारिकासु—देशान्तरे सृतं श्रुत्वा गोत्रिणं च स्वबान्धवम् । स्वगोत्री शुद्ध्यते सद्यो मातापित्रोर्दशाहकम् ॥ यदि गर्भविपातश्च श्रूयते माससङ्ख्यया । यावन्मासस्थितो गर्भस्तावद्यामाश्च सूतकम् । आचतुर्याद्भवेत्स्त्रावः पातः पञ्चमषष्ठयोः । अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्याद्वशाहं सूतकं भवेत् ॥ अजा गावो महिष्यश्च ब्राह्मणी च प्रसूतिका । दशरात्रेण शुद्ध्यन्ति भूमिस्थं च नवोदकम् ॥ ग्राममध्ये मृतः कश्चिन्नरो नारी चतुष्पदः । न कुर्यादन्नपानं च मृतं यावन्न नीयते ॥ अर्पां मध्ये गवां गोष्ठे विवाहे यज्ञमण्डपे । राहोर्दर्शनकालस्य सूतकं न विधीयते ॥ इति ॥

॥ १० ॥ अथ प्रातःसन्ध्याप्रयोगः ॥

यथोक्तस्नानानन्तरं श्वेतं धौतं वस्त्रं परिधाय उपैवस्त्रं गृहीत्वा कुशा-
दिविहितासने प्राङ्मुख उपविश्य सव्यहस्ते कुशत्रयं दक्षिणहस्ते
कुशद्वयं धारयेत्-पवित्रधारणम्-तस्य मन्त्रः—

ॐ पवित्रैस्तथोवैष्णवैः सवितुर्वैः प्रसवऽउत्पुनः । मय-
च्छिद्रेण पवित्रेण मूर्ध्वस्वरश्मिभिः ॥ १३ ॥ तस्यैते पवि-
त्रपते पवित्रपूतस्य षट्कामं पुनेतच्छंकेयम् ॥ १४ ॥

१ उत्तमा तारकोपेता मध्यमा लुप्ततारका । अधमा सूर्यसहिता प्रातःसन्ध्या त्रिधा
मता ॥ अहोरात्रस्य यः सन्धिः सूर्यनक्षत्रार्जितः ॥ सा तु सन्ध्या समाख्याता मुनिभिस्तत्त्व-
दर्शिभिः ॥ २ स्नात्वा वासवी धौते अक्षिन्ने परिधापयेत् । अभावे धौतवस्त्रस्य पट्टक्षौमादिकानि
च । कुतपं योगपट्टं वा बिवासा येन नो भवेत् ॥ वस्त्रधारणे मन्त्रः (पा० गृ० सू०) परिधास्यै
यशोधास्यै दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरस्मि । शतं च जीवामि शरदः पुरुषी रायस्पोषमभिसंव्य-
यिष्ये ॥ ३ ॥ उपवस्त्रधारणावश्यकता-होमदेवार्चनाद्यासु क्रियासु पठने तथा । नैकवस्त्रः प्रवर्तते
द्विजो नाचमने जपे ॥ एकवस्त्रं विना पात्रं सध्ययशोपवीतकम् । प्रत्यक्षं तु नदीशौचं कुर्वच्छू-
त्वमाप्नुयात् ॥ उपवस्त्रधारणे मन्त्रः-यशसा मा द्यावापृथिवी यशसेन्द्राब्रह्मस्पती । यशो भगव-
माविशव्वशो मा प्रतिपद्यताम् ॥ ४ ॥ काम्यार्थं कवलं चैव श्रेष्ठं च रक्तकवलम् । कृष्णाजिने ज्ञान-
सिद्धिर्भोक्षस्तु व्याघ्रचर्मणि ॥ कुशासने ज्ञानसिद्धिर्नात्र कार्या विचारणा ॥ धरण्यां दुःखसंभू-
तिर्दोर्भाग्यं दारुजासने ॥ वंशासने दरिद्रः स्यात् पाषाणे व्याधिपीडनम् ॥ तृणासने यशोहानिः
फलवैश्विन्नाविभ्रमः ॥ जपध्यानतपोहानि कुर्वन्वत्त्रासनं तथा ॥ ५ ॥ समूलाग्रौ विगर्भौ तु कुशौ
द्वौ दक्षिणे करे । सव्ये चैव तथा त्रीन्त्रै बिभृयात्सर्वकर्मसु । दर्भहीना तु या सन्ध्या यच्च
दानं विनोदकम् । असंख्यातं तु यज्जप्तं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ कुशपवित्राभावे हेमपवित्रं
धार्यम्-जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे । अशून्यं तु करं कुर्यात्सुवर्णरजतैः कुशैः ॥
स्नाने होमे जपे दाने स्वाध्याये पितृकर्मणि । करौ सदभौ कुर्वीत तथा सन्ध्याभिवादाने ॥
उभयत्र स्थितैर्दभैः समाचामति यो द्विजः । सोमपानफलं तस्य भुक्त्वा यशफलं लभेत् ॥
सपवित्रेण हस्तेन कुर्यादाचमनक्रियाम् । नोच्छिष्टं तत्पवित्रं तु भक्तोच्छिष्टं तु वर्जयेत् ॥

आचमनम्—अन्तर्जानुर्हस्तः संहताङ्गुलिना शुद्धजलं गृहीत्वा मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठेन वापेनान्वारब्धपाणिना ब्रह्मतीर्थेन त्रिरपः पिवेत् ॐ केशवाय नमः स्वाहा । ॐ नारायणाय नमः स्वाहा । ॐ माधवाय नमः स्वाहा । हस्तप्रक्षालनम्—ॐ गोविंदाय नमः ॥ प्राणायामः—प्रणवस्य परब्रह्मऋषिः परमात्मा देवता दैवी गायत्री छन्दः भूरादिसप्तव्याहतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठऋष्यपाऋषयः अग्निवायुमूर्यबृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवा देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्तित्रिष्टुब्जगत्य^१छन्दांसि तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्रऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः आपोज्योतिरित्यस्य प्रजापतिऋषिः ब्रह्माग्निवायुमूर्या देवता यजु^२छन्दः सर्वेषां प्राणायामे विनियोगः । ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥^{३५} ॥ ॐ आपो ज्योती रसो मृतं ब्रह्म भूर्भुवःस्वरोम् ॥ एवं पूरकः कुम्भकः रेचकः इति क्रमेण त्रिवारं पठेत् ॥ भस्मधारणम्—वामहस्ते दक्षिणहस्तेन भस्म गृहीत्वा जलमिश्रणानन्तरं दक्षिणहस्तेन मर्दयेत् ॐ अग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म व्योमेति भस्म सर्व^३हवा इदं भस्म मन एतानि चक्षू^४षि भस्मानि ॥ इति मंत्रेण मर्दनानन्तरं दक्षिणहस्तेनाच्छाद्य अभिमंत्रणम्—ॐ त्र्यम्बक-

- १ भोजनं हवनं दानमुपहारः प्रतिग्रहः । वहिर्जानु न कार्याणि तद्वदाचमनं विदुः ॥
 २ संहताङ्गुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिना द्विजः । मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठेन शेषेणाचमनं चरेत् ॥ ३ सव्याहतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह । त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 ४ करोति शिवमंत्रेण यस्त्रिपुङ्गु द्विजोत्तमः ॥ त्र्यक्षः शुद्धतरः सौम्य शिवलोके महीयते ॥
 अन्यत्र—वामहस्ततले भस्म क्षिप्त्वा ऽऽच्छाद्यान्यपाणिना । अग्निरित्यादिमन्त्रेण स्पृशन् भस्माभिमन्त्र्य च ॥ मध्याङ्गुलित्रयेणैव स्वदक्षिणकरस्य च । त्रिपुङ्गुं धारयेद्विद्वान्सर्वकस्मपनाशनम् । सत्यं शौचं जपो होमस्तीर्थं देवादिपूजनम् ॥ तस्य व्यर्थमिदं सर्वं यास्त्रिपुङ्गुं न धारयेत् ॥

मित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः रुद्रो देवता अनुष्ठुच्छन्दः, प्रसद्येत्यस्य विरूप
ऋषिः अग्निर्देवता अनुष्ठुच्छन्दः भस्माभिमंत्रणे विनियोगः ॥

ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ॥ उच्चैर्लोक-
मिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ६० ॥ ॐ प्रसह्य-
भस्मना योनिं पश्य पृथिवीमग्ने ॥ सः सृज्यमातृभिष्टू-
क्योतिं भस्मान् पुनरासद ॥ ६१ ॥

इत्यभिमंत्र्य धारणम्—त्रयायुषमित्यस्य नारायण ऋषिः रुद्रो देवता
उष्णिक्छन्दः भस्मधारणे विनियोगः ॥ ॐ त्रयायुषञ्जमदग्ने—ललाटे ।
कश्यपस्य त्रयायुषम्—ग्रीवायाम् । षडेवेषु त्रयायुषम्—बाह्वोः ।
तन्मोऽस्तु त्रयायुषम्—हृदये ॥ शिखाबन्धनम्—मानस्तोक इति मन्त्रस्य
कुत्स ऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता शिखाबन्धने विनियोगः—

ॐ मानस्तोकेतनये मानोऽआयुषि मानो गोषु मानोऽ-
अश्वेषु रीरिषः ॥ मानो वीरान् ब्रह्मामिनो बन्धोर्वि-
ष्मन्तः सदमित्वाहवामहे ॥ १६ ॥

चिद्रूपिणि महामाये दिव्यतेजःसमन्विते । तिष्ठ देवि शिखाबन्धे
तेजोवृद्धिं कुरुष्व मे । अङ्गुष्ठमात्रां शिखां नैऋत्यां बद्धा ॥ कण्ठे रुद्राक्ष-

१ स्नाने दाने जपे होमे सन्ध्यायां देवतार्चने । शिखाग्रन्थिं विना कर्म न कुर्याद्वै
कदाचन ॥ २ रुद्राक्षा यस्य गात्रेषु ललाटे च त्रिपुण्ड्रकम् । स चाण्डालोऽपि सम्पूज्य-
सर्ववर्णोत्तमो भवेत् ॥ अभक्तो वापि भक्तो वा नीचो नीचतरोपि वा । रुद्राक्षान्धारयेद्यस्तु
मुच्यते सर्वपातकैः ॥

मालाधारणम्—त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः रुद्रो देवता अनुष्टुप्-
छन्दः रुद्राक्षमालाधारणे विनियोगः—

ॐ त्र्यम्बकं ऋषजामहे सुगन्धिं पुष्टिवद्भनम् । उर्वारु-
कमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ६० ॥

अनेन मन्त्रेण रुद्राक्षमालां धृत्वा पवित्रकरणम्—ॐ विष्णुर्विष्णुः ।
ॐ वाक्वाक्—जलाद्रहस्तेन दक्षिणकराङ्गुल्यग्रैः ओष्ठौ स्पृशेत् । ॐ प्राणः-
प्राणः—अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां नासारन्ध्रे स्पृशेत् ॥ ॐ चक्षुश्चक्षुः अङ्गुष्ठानामिका-
भ्याम् अक्षिणी स्पृशेत् । ॐ श्रोत्रं श्रोत्रम्—अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां कर्णौ स्पृशेत्
—ॐ नाभिः । अङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां नार्भि स्पृशेत् । ॐ हृदयम्—हस्ततलेन
हृदयं स्पृशेत् । ॐ कण्ठः—कराग्रेण कण्ठं स्पृशेत् । ॐ शिरः—कराग्रेण
शीर्षं स्पृशेत् । ॐ बाहुभ्यां यशोबलम्—कराग्रेण बाहुमूले स्पृशेत् ।
अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स
बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ अनेन मन्त्रेण किञ्चिज्जलं शिरसि सिञ्चेत् ॥
संस्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया
प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये पराद्ध श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतम-
न्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलिपुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूद्वीपे
रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे
श्रीमल्लवणाब्धेरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अमुकनामसंवत्सरे
तथा अमुके श्रीविक्रमवर्षे अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकर्तौ अमु-
कमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशि-
स्थिते चन्द्रे अमुकराशिस्थिते श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु

ग्रोषु यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां
 शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकब्रह्मवर्चसकामार्थं श्रीपरमेश्वर-
 प्रीतये प्रातःसन्धयोपासनमहं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य भूमिप्रार्थना-पृथि-
 वीत्यस्य मेरुपृष्ठ ऋषिः कूर्मो देवता सुतलं छन्दः आसने विनियोगः-
 पृथिवी त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मां देवि
 पवित्रं कुरु चासनम् ॥ इतिमन्त्रेण दक्षिणहस्तस्य मध्यमानामिकाभ्याम्
 आसनोपरि किञ्चिज्जलं क्षिपेत् ॥ भूतशुद्धिः-अपसर्पन्तु ते भूता ये भूत
 भूमिसंस्थिताः । ये भूना विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ अपक्रामन्तु
 भूतानि पिशाचाः सर्वतोदिशम् । सर्वेषामवरोधेन सन्ध्याकर्म समारंभे ॥
 इति द्वाभ्यां वामपादपार्श्विना त्रिवारं भूमिं ताडयित्वा भूतान्युत्सार्य
 भैरवनमस्कारः-तीक्ष्णदंष्ट्रं महाकाय कल्पान्तदहनोपम । भैरवाय नमस्तु-
 भ्यमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ अभिषेचनम्-ॐकारस्य ब्रह्मा ऋषिः परमा-
 त्मा देवता गायत्री छन्दः सर्वकर्मारम्भे विनियोगः । भूरादिसप्तव्या-
 हतीनां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवासिष्ठकश्यपा ऋषयः अग्नि-
 वायुसूर्यबृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवा देवताः । गायत्र्युष्णिगनुष्टुबृहती-
 पङ्क्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छन्दांसि । तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः सविता
 देवता गायत्री छन्दः अभिषेके विनियोगः । ॐभूः पुनातु-शिरसि ।
 ॐभुवः पुनातु नेत्रयोः । ॐस्वः पुनातु कण्ठे । ॐमहः पुनातु हृदये ।
 ॐजनः पुनातु नाभ्याम् । ॐतपः पुनातु पादयोः । ॐसत्यं पुनातु पुनः
 शिरसि । ॐतत्सवितुर्वरेण्यम्भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचो-
 दयात् ॥ ३५ ॥ -सर्वाङ्गं पुनातु ॥ इति प्रतिमन्त्रं दक्षिणेन पाणिना कुशा-
 नादाय वामकरस्थितततोयैरभिषिञ्चेत् ॥ ततो व्याहृतिपूर्वकगायत्रीकर-
 न्यासः-ॐभूः-अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐभुवः-तर्जनीभ्यां नमः । ॐस्वः-

मध्यमाभ्यां नमः। ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम्-अनामिकाभ्यां नमः। ॐ भर्गो
 देवस्य धीमहि-कनिष्ठिकाभ्यां नमः। ॐ धियो यो नः प्रचोदयात्-करत-
 लकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ अथ व्याहृतिपूर्वकं गायत्रीषडङ्गन्यासाः-
 ॐ भूः-हृदयाय नमः। ॐ भुवः-शिरसे स्वाहा। ॐ स्वः-शिखायै वषट्
 ॐ तत्सवितुर्वरेण्यम्-कवचाय हुम्। ॐ भर्गो देवस्य धीमहि-नेत्रत्रयाय
 वौषट्। ॐ धियो यो नः प्रचोदयात्-अस्त्राय फट् ॥ अथ प्रणवन्यासाः-
 ॐ अकारम् नाभौ। ॐ उकारम्-हृदये। ॐ मकारम्-मूर्ध्नि। अथ
 व्याहृतिन्यासाः-ॐ भूः-पादयोः। ॐ भुवः-जान्वोः। ॐ स्वः-ऊर्वोः।
 ॐ महः-जठरे। ॐ जनः-कण्ठे। ॐ तपः-मुखे। ॐ सत्यम्-शिरसि ॥
 अथ गायत्र्यक्षरन्यासाः-ॐ तकारम्-पादाङ्गुष्ठयोः। ॐ सकारम्-
 गुल्फयोः। ॐ विकारम्-जङ्घयोः। ॐ तुकारम्-जान्वोः। ॐ वकारम्-
 ऊर्वोः। ॐ रेकारम्-गुदे। ॐ णिकारम्-लिङ्गे। ॐ यकारम्-कट्याम्।
 ॐ भकारम्-नाभौ। ॐ गोकारम्-उदरे। ॐ देकारम्-स्तनयोः। ॐ वका-
 रम्-हृदये। ॐ स्यकारम्-कण्ठे। ॐ धीकारम्-मुखे। ॐ मकारम्-तालु-
 देशे। ॐ हिकारम्-नासिकाग्रे। ॐ धिकारम्-नेत्रयोः। ॐ योकारम्-
 भ्रुवोर्मध्ये। ॐ द्वितीययोकारम्-ललाटे। ॐ नकारम्-पूर्वमुखे। ॐ प्रका-
 रम्-दक्षिणमुखे। ॐ चोकारम्-पश्चिममुखे। ॐ दकारम्-उत्तरमुखे।
 ॐ याकारम्-मूर्ध्नि। ॐ व्यञ्जनं तकारम् व्यापकं सर्वतो न्यसेत् ॥

अथ शिरोन्यासाः-ॐ आपः-गुह्ये। ॐ ज्योतिः-चक्षुषोः।
 ॐ रसः-वक्त्रे। ॐ अमृतम्-जान्वोः। ॐ ब्रह्म-हृदये। ॐ भूः-पादयोः।
 ॐ भुवः-नाभौ। ॐ स्वः-ललाटे। ॐ कारम्-मूर्ध्नि। अथ गायत्र्यावा-
 हनम्-गायत्रीं त्र्यक्षरां वालां साक्षसूत्रकमण्डलम्। रक्ताङ्गीं रक्तवस्त्रां

च हंसवाहनसंस्थिताम् ॥ ऋग्वेदकृतोत्सङ्गां चतुर्वक्त्रां चतुर्भुजाम् ।
 ब्रह्मार्णीं ब्रह्मदैवत्यां ब्रह्मलोकनिवासिनीम् ॥ आवाहयाम्यहं
 देवीमायान्तीं सूर्यमण्डलात् । आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे ब्रह्मवादिनि ॥
 गायत्री छन्दसां मातर्ब्रह्मयोनि नमोऽस्तु ते ॥ प्राणायामः—प्रणवस्य
 परब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः भूरादिसप्तव्याहृतीनां
 विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपा ऋषयः अग्निवायु-
 सूर्यबृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवादेवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बहतीपङ्क्तित्रिष्टु-
 ब्जगत्यश्छन्दांसि । तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता
 गायत्री छन्दः आपोज्योतिरित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः ब्रह्माग्निवायुसूर्या
 देवता यजुश्छन्दः सर्वेषां प्राणायामे विनियोगः ॥ ॐभूः ॐभुवः
 ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यम् ॐतत्सवितुर्वरेण्यम्भर्गोदेव-
 स्थधीमहि ॥ धियोवो नः प्रचोदयात् ॥^{३५} ॥ ॐ आपोज्योतीरसोमृतं
 ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ एवं पूरकः कुम्भकः रेचकः क्रमेण त्रिवारं
 पठेत् ॥ अम्बुप्राशनम्—सूर्यश्चमेत्यस्य नारायण ऋषिः सूर्यो देवता
 अनुष्टुप्छन्दः अम्बुप्राशने विनियोगः । ॐसूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च
 मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यद्रात्र्या पापमकार्षं मनसा वाचा
 हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्रा रात्रिस्तदवलुम्पतु यत्किञ्चिद्दुरितं मयि
 इदमहं माममृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ एतन्मन्त्रेण जलं
 पाश्य तूष्णीं द्विराचामेत् ॥

१ प्राणायामैर्विना यद्यत्कृतं कर्म निरर्थकम् । अतो यत्नेन कर्तव्यः प्राणायामः
 शुभार्थिना ॥ श्रुतिस्मृत्यादिकर्मादौ सगर्भः प्राणसंयमः । अगर्भो ध्यानमात्रं तु स चामन्त्रः
 प्रकीर्तितः ॥ द्वौ द्वौ प्रातस्तु मध्याह्ने त्रिभिः सन्ध्यासु रात्रौ । भोजनादौ भोजनान्ते
 प्राणायामास्तु षोडश ॥

मार्जनम्—आपोहिष्ठेतितिसृणां सिन्धुद्वीप ऋषिरापो देवता गायत्री
 छन्दः मार्जने विनियोगः—ॐ आपोहिष्ठामयोभुवर्ह-मस्तके । ॐ तानंऽऊ-
 र्जोर्दधातन-चरणयोः । ॐ महेरणां यचक्षसे-हृदये । ॐ योर्व-शिवत-
 मोरसर्ह-हृदये । ॐ तस्य भाजयेतहंन-चरणयोः । ॐ उशतीरिवमातरं-
 मस्तके । ॐ तस्माऽअरंजमामवर्ह-मस्तके । ॐ यस्य क्षयाय जिह्वथ-हृदये ।
 ॐ आपो जनयथाचनर्ह-चरणयोः । इति नवामिः पादैः सुवर्णादिपात्र-
 स्थैर्वामहस्तस्थैर्वा जलैः कुशत्रयेण मार्जयेत् । अपोऽञ्जलावादाय
 प्रक्षेपः—सुमित्रियादुर्मित्रिया इत्यनयोः प्रजापतिर्ऋषिः आपो देवता
 अनुष्टुप्छन्दः क्रमेण अम्बुग्रहणे प्रक्षेपे च विनियोगः—ॐ सुमित्रियानऽ
 आपऽओषधयर्हसन्तु-इत्यञ्जलिना जलमादाय-ॐ दुर्मित्रियास्तस्मै
 सन्तुष्टोस्मान्द्वेष्टिषश्च वयन्दिष्टमम् ॥ ३३ ॥ इत्यनेन वामभागे जन्तुहीन-
 स्थले निक्षिपेत् ॥ द्रुपदादिवेत्यस्य कोकिलराजपुत्र ऋषिः आपो देवता
 अनुष्टुप्छन्दः जलग्रहणे आच्छादने च विनियोगः ॥ ऋतश्चसत्यश्चे-
 त्यस्याघमर्षण ऋषिः भाववृत्तो देवता अनुष्टुप्छन्दः उदकावघ्राणपूर्वक-
 प्रक्षेपणे विनियोगः ॥

ॐ द्रुपदादिवमुमुचानऽस्विन्नऽस्नातोमलादिव ॥

पूतम्पवित्रेणैवाज्ज्यमार्प-शुन्धन्तुमैनसर्ह ॥ ३० ॥

अनेन मन्त्रेण जलं वामहस्ते गृहीत्वा न्युब्जेन दक्षिणहस्तेना-
 च्छाद्य । अघमर्षणम्—

ॐ ऋतंचसत्यश्चाभीष्टात्तपसोध्यजायत । ततोरात्र्य-

१ सेसयत्रयमाकाशे ववरस्त्रीणि मस्तके । नकारैस्तु क्षिपेद् भूमावापोहिष्ठेति मार्जनम् ॥
 भूमिशब्देन चरणावाकाशं हृदयं स्मृतम् । शिरस्येव शिरःशब्दो मार्जनैस्सादृतः ॥

जायतततःसमुद्रोऽअर्णवः । समुद्रादर्णवादधिसंव-
त्सरोऽअजायत । अहोरात्राणिविदधद्विश्वस्यमिषतो-
वशी । सूर्याचन्द्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् । दिवश्च-
पृथिवीश्चान्तरिक्षमथोस्वः ॥ ८८ ॥

इति मंत्रेण तदाच्छादितं जलमवघ्राणपूर्वकं वामभागे क्षिपेत् ॥
अर्घदानं प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः परमात्मा देवता दैवी गायत्री
छन्दः भूर्भुवः स्वरिति महाव्याहृतीनां परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः अग्निवा-
युसूर्या देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र
ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः अर्घदाने विनियोगः ॥

सूर्याभिमुखस्तिष्ठन्गन्धाक्षतपुष्पयुक्तार्घ्यत्रयं दद्यात् ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धी-
महि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३५ ॥

ब्रह्मस्वरूपिणे सूर्यनारायणाय नमः अयमर्घो दत्तो न मम ॥
दत्तार्घोदकेन दक्षिणनासाचक्षुःश्रोत्रस्पर्शनं कुर्यात् ॥ इत्यर्घ्यत्रयं दत्त्वा
दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा—ॐ असावादित्यो ब्रह्म-अनेन मन्त्रेणात्मनः

१ ईषन्नम्रः प्रभाते तु मध्याह्ने ऋजुसंस्थितः । द्विजोऽर्घं प्रक्षिपेद्देव्या साय तूपविशन्नुवि ॥
कराभ्या तोयमादाय गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् । आदित्याभिमुखस्तिष्ठन्निर्वृत्तं सन्वयोः क्षिपेत् ॥
सकृदेव तु मध्याह्ने क्षेपणीयं द्विजातिभिः ॥

२ कालातिक्रमे सति—ॐ आकृष्णो नरजसाव्वर्त्तमानो निवेशयन्नमृत-
ममर्त्यञ्च ॥ हिरण्ययेन सञ्चितारथेना देवो याजिभुवनान्निपश्यन् ॥ ३६ ॥
ब्रह्मस्वरूपिणे सूर्यनारायणाय नमः प्रायश्चित्तार्थमयमर्घो दत्तो न मम ।
अनेन प्रकारेण चतुर्थार्घ्यं दद्यात् ॥

समन्तात्प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपेत् ॥ सूर्योपस्थानम्-उत्थाय स्वस्तिका-
कारपाणिः सूर्योदयाभिमुखो वक्ष्यमाणैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः सूर्यमुपतिष्ठेत्—
ॐ उद्वयमुदुत्यमितिद्वयोः प्रस्कण्व ऋषिः सूर्यो देवता अनुष्टुप्छन्दः
चित्रन्देवानामित्यस्य कुत्साङ्गिरस ऋषिः सूर्यो देवता त्रिष्टुप्छन्दः
तच्चक्षुरित्यस्य दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिः सूर्यो देवता उष्णिक्छन्दः सूर्योप-
स्थाने विनियोगः—

ॐ उद्वयन्तमसस्परिस्वः पश्यन्तऽउत्तरम् ॥ देवन्दे-
वत्रासू॒र्ष्यम॒गं॒रुम॒ज्ज्योति॒रुत्त॒मम् ॥ ३१ ॥ ॐ उदु॒त्य॒ज्ञात॒वेद-
स॒न्दे॒वं॒व॒हन्ति॒केत॒वः ॥ ह॒शे॒वि॒श्व॒धा॒य॒सू॒र्ष्यम् ॥ ३१ ॥ ॐ-
चि॒त्र॒न्दे॒वान॒मुद॑गादनीक॒श्चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॒वरु॑णस्या॒ग्नेः ॥
आ॒प्प्रा॒द्यावा॑पृथि॒वीऽअ॒न्तरि॑क्ष॒सू॒र्ष्यऽआ॒त्म॒माज॑ग॒त-
स्त॒स्थुष॑श्च ॥ ३१ ॥ ॐ तच्चक्षु॑र्दे॒वहि॑तम्पु॒रस्ता॑च्छु॒क्रमुच्च॑रत् ॥
प॒श्ये॒मशु॑रदः॒शुत॑ञ्जीवे॒मशु॑रदः॒शुत॑ः शृ॒णु॑यामशु॒रदः॒शु-
तम्प्र॑ब्र॒वाम॑शु॒रदः॒शुत॑मदी॒नाः स्या॑मशु॒रदः॒शुत॑मभू॒यश्च॑-
शु॒रदः॒शुता॑त् ॥ ३१ ॥

गायत्र्यावाहनम्-तेजोसीत्यस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः आज्यं
देवता जगती छन्दः यजुर्गायत्र्यावाहने विनियोगः—

ॐ तेजो॑सि॒शु॒क्रम॑स्य॒मृत॑म॒सि॒धाम॒नामा॑सि॒प्रिय॑न्दे-
वाना॒मना॑धृ॒ष्टन्दे॒वय॑जनमसि ॥ ३१ ॥

१ हस्ताभ्यां स्वस्तिकं कृत्वा प्रातस्तिष्ठेद्विवाकरम् । मध्याह्ने तु ऋजू
बाहू सायं मुकुलितौ करौ ॥

गायत्र्युपस्थानम्—तुरीयपदस्य विसल ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः गायत्र्युपस्थाने विनियोगः—ॐ गायत्र्यस्यैकपदीद्विपदीत्रिपदीचतुष्पद्यप्यसिन्धिपद्यसेनमस्तेतुरीयायदर्शतायपदायपरोरजसेसावदोम् ॥ इति नमस्कृत्य हस्ते जलमादाय-तत्सवितुरित्यस्य विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता गायत्री छन्दः वायव्यं बीजं चतुर्थं शक्तिः पञ्चविंशतिर्व्यञ्जनानि कीलकं चतुर्थं पदं प्रणवो मुखम् (अग्निमुखं) ब्रह्मा शिरः विष्णुर्हृदयं रुद्रः कवचं परमात्मा शरीरं पृथिवी योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा साङ्ख्यायनसगोत्रा चतुर्विंशत्यक्षरा षट्स्वरा सरस्वतीजिह्वा पिङ्गाक्षी त्रिपदा गायत्री अशेषपापक्षयार्थे जपे विनियोगः । गायत्रीध्यानम्—

मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीक्षणैर्युक्तामिन्दुनिबद्धरत्नमुकुटां तत्त्वार्थवर्णात्मिकाम् । गायत्रीं वरदाभयाङ्कुशकशाः शुभ्रं कपालं गुणं शङ्खं चक्रमथारविन्दयुगलं हस्तैर्वहन्तीं भजे ।

(१) शापविमोचनम्—अस्य श्रीब्रह्मशापविमोचनमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः भुक्तिमुक्तिप्रदा ब्रह्मशापविमोचनी गायत्रीशक्तिर्देवता गायत्री-छन्दः ब्रह्मशापविमोचनार्थे जपे विनियोगः—

गायत्रीं ब्रह्मेत्युपासीत यद्रूपं ब्रह्मविदो विदुः । तां पश्यन्ति धीराः सुमनसा वाचामग्रतः ॥ ॐ वेदान्तनाथाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् ॥ ॐ देवि गायत्रि त्वं ब्रह्मशापाद्विमुक्ता भव ॥

(२) अस्य श्रीवसिष्ठशापविमोचनमन्त्रस्य निग्रहानुग्रहकर्ता वसिष्ठ ऋषिः वसिष्ठानुगृहीता गायत्रीशक्तिर्देवता विश्वोद्भवा गायत्री छन्दः वसिष्ठशापविमोचनार्थे जपे विनियोगः—

ॐ सोऽहमर्कमयं ज्योतिरात्मज्योतिरहं शिवः । आत्मज्यो-
तिरहं शुक्रः सर्वज्योती रसोऽस्म्यहम् ॥ इत्युक्त्वा योनिमुद्रां
प्रदर्श्य गायत्रीत्रयं पठित्वा । ॐ देवि गायत्री त्वं वसिष्ठशापाद्वि-
मुक्ता भव ॥

(३) अथ श्रीविश्वामित्रशापविमोचनमन्त्रस्य नूतनसृष्टिकर्ता
विश्वामित्र ऋषिः विश्वामित्रानुगृहीता गायत्रीशक्तिर्देवता वाग्देहा गायत्री
छन्दः विश्वामित्रशापविमोचनार्थे जपे विनियोगः—

गायत्रीं भजाम्यग्निमुखीं विश्वगर्भां यदुद्भवाः । देवाश्चक्रिरे
विश्वसृष्टिं तां कल्याणीमिष्टकरीं प्रपद्ये ॥ यन्मुखान्निःसृतोऽखिल-
वेदगर्भः ॥ देवि गायत्री त्वं विश्वामित्रशापाद्विमुक्ता भव ॥

अथ गायत्र्यस्त्रोपाहरणम्—अस्य गायत्र्यस्त्रोपाहरणमन्त्रस्य ब्रह्म-
विष्णुमहेश्वरा ऋषयः ऋग्यजुःसामानि छन्दांसि क्रियामयं वपुः परा-
त्पराशक्तिर्देवता हंवीजं संशक्तिः सोऽहं कीलकम् अस्त्रोपसंहरणार्थे
जपे विनियोगः—ॐ ब्रह्मतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रीं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।
ॐ विष्णुतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रीं तर्जनीभ्यां नमः । ॐ रुद्रतेजोज्वाला-
मालिनीं देवीं ह्रूं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ अग्नितेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रैं
अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ज्ञानतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रौं कनिष्ठिकाभ्यां
नमः । ॐ सत्यंतेजोज्वालामालिनीं देवीं ह्रः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ।
बहुरूपिणि गायत्री दिव्ये सन्ध्ये सरस्वति । अजरे अमरे देवि ब्रह्मयोनि
नमोऽस्तु ते ॥ अथ जपादौ मुद्राप्रदर्शनम्—सुमुखं सम्पुटं चैव विततं
विस्तृतं तथा । द्विमुखं त्रिमुखं चैव चतुःपञ्चमुखं तथा ॥ षण्मुखाधोमुखं

१ इति शापविमोचनानि कृताकृतानि क्षेपकाणि सन्ति ॥ उक्तं च—शापयुक्ता तु गायत्री
सफला न कदाचन । शापादुत्तरिता सा तु शुक्तिशुक्तिफलप्रदा ॥

२ इदं गायत्र्यस्त्रोपाहरणं क्षेपकं कृताकृतम् ॥

चैव व्यापकाञ्जलिकं तथा । शकटं यमपाशं च ग्रथितं चोन्मुखोन्मुखम् ।
प्रलम्बं मुष्टिकं चैव मत्स्यः कूर्मो वराहकम् । सिंहाक्रान्तं महाक्रान्तं
मुद्गरं पल्लवं तथा । इति मुद्रां दर्शयित्वा वस्त्राच्छादितां जपमालां
गोमुखीं वा नाभिदेशे धृत्वा गायत्रीजपः कार्यः । प्रणवस्य परब्रह्मश्रुषिः
परमात्मा देवता गायत्री छन्दः व्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः अग्निवायुसूर्या
देवता गायत्री छन्दः सर्वपापक्षयार्थे गायत्रीमन्त्रजपे विनियोगः—ॐ भूर्भु-
वःस्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात्
॥ ३५ ॥ एवं प्रवालरुद्राक्षस्फटिकमौक्तिकादिनिर्मितया मालयां करमा-
लया वा मंत्रार्थं ध्यायन्मौनीं सहस्रं शतम् अष्टोत्तरशतम् अष्टाविंश-

१ चतुर्विंशतिमुद्राश्च जपादौ सम्प्रदर्शयेत् । एता मुद्रा न जानाति गायत्री निष्फल
भवेत् ॥ २ वस्त्रेणाच्छाद्य तु करं दक्षिणं यः सदा जपेत् । तस्य स्यात्सफल जाप्यं तद्धीनमफलं
स्मृतम् ॥ अत एव जगर्थ सा गोमुखी ध्रियते जनैः ॥ यक्षरक्षः पिशाचाश्च सिद्धविद्याधरा गणाः ।
यस्मात्प्रभावं गृह्णन्ति तस्माद्बुद्धा तु कारयेत् ॥ ३ प्रातर्नामौ कर कृत्वा मध्याह्ने हृदि संस्थितम् ।
सायं जपेच्च नासाग्रे ह्येष जप्यविधिः स्मृतः ॥ ४ ॐकारं पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवःस्वस्तयैव च ।
गायत्रीं प्रणवश्चान्ते जप एवमुदाहृतः ॥

५ अनामामध्यमाभ्य कनिष्ठादि तथैव च । तर्जनीमूलपर्यन्तं दशपर्वसु संजपेत् ॥ मध्य-
मादिद्वयं पूर्वं जपकाले तु वर्जयेत् । तं वै मेरुं विजानीयात्कथितं ब्रह्मणा पुरा ॥ मेरुहीना च
या माला मेरुलङ्घ्या च या भवेत् । अशुद्धप्रतिकाशा च सा माला निष्फला भवेत् ॥ अरिष्टपत्रं
बीजं च शङ्खपत्रौ मणिस्तथा । कुशप्रन्थिश्च रुद्राक्ष उत्तम चोत्तरोत्तरम् ॥ प्रवालमुक्तास्फटिकै-
र्जपः कोटिफलप्रदः । तुलसीमणिभिर्नैव गणितं चाक्षयं फलम् ॥ चित्रिणी विसतन्वाभा ब्रह्म-
नाडीगतान्तरा । तथा सहस्रग्रथिता माला सर्वकामफलप्रदा ॥ ६ ध्यायेत्तु मनसा मन्त्र जिह्वोष्ठौ
न विचालयेत् । न कम्पयेच्छिरो ग्रीवां दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥ ७ उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो
मानसो जपः ॥ ८ सायं प्रातश्च मध्याह्ने सावित्रीं वाग्यतो जपेत् । सहस्रपरमा देवी शतमध्या
दशावराम् ॥ अन्यच्च—अष्टोत्तरशतं नित्यमष्टाविंशतिरेव वा । विधिना दशकं वापि त्रिकालेषु
जपेद् बुधः ॥

तिवारं दशवारं वा गायत्रीं जपेत् ॥ ततः षडङ्गन्यासान्कुर्यात्-ॐभूः
 हृदयाय नमः। ॐभुवःशिरसे स्वाहा । ॐस्वःशिखायै वषट् । ॐतत्सवितु-
 र्वरेण्यं कवचाय हुम् । ॐभर्गो देवस्य धीमहि नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐधियो
 योनः प्रचोदयात् अस्त्राय फट् ॥ ततो मुद्राप्रदर्शनम्-सुरभिर्ज्ञानवैराग्यं
 योनिः शङ्खोऽथ पङ्कजम् । लिङ्गं निर्वाणकं चैव जपान्तेऽष्टौ प्रदर्श-
 येत् ॥ ततः सूर्यप्रदक्षिणा-विश्वतश्चक्षुरिति मंत्रस्य विश्वकर्मा भौवन
 ऋषिः विश्वकर्मा देवता त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यप्रदक्षिणायां विनियोगः ॥

ॐद्विश्वतश्चक्षुरुतद्विश्वतोमुखोद्विश्वतोबाहु-
 तद्विश्वतस्पात् । सम्बाहुभ्यान्धर्मतिसपत्तत्रैर्दद्यात्वा-
 भूमीजनयन् देवऽएकः ॥ १७ ॥

सूर्यादिदेवतानां नमस्काराः-एकचक्र इत्यस्य नाशायण ऋषिः
 सूर्यो देवता उष्णिक्छन्दः सूर्यनमस्कारे विनियोगः-एकचक्रो रथो
 यस्य दिव्यः कनकभूषितः । स मे भवतु सुप्रीतः पद्महस्तो दिवाकरः ॥
 ॐश्रीसूर्याय नमः । ॐगायत्र्यै नमः । ॐसावित्र्यै नमः । ॐसन्ध्यायै नमः ।
 ॐसरस्वत्यै नमः । प्राच्याम्-ॐइन्द्राय नमः । आग्नेय्याम्-ॐअग्नये
 नमः । दक्षिणस्याम्-ॐयमाय नमः । नैर्ऋत्याम्-ॐनिर्ऋतये नमः ।
 पश्चिमायाम्-ॐवरुणाय नमः । वायव्याम्-ॐवायवे नमः । उत्तरस्याम्-
 ॐकुबेराय नमः । ईशान्याम्-ॐईश्वराय नमः । ऊर्ध्वायां-ॐब्रह्मणे
 नमः । अधोदिशि-ॐअनन्ताय नमः ॥ जपनिवेदनम्-
 देवागातुविद् इत्यस्य मनसस्पतिर्ऋषिः वातो देवता विराट्
 छन्दः जपनिवेदने विनियोगः-ॐदेवागातुविदोगातुं विच्चागातु-
 मित् । धनसस्पतऽइमन्देवस्रष्टुस्वाहावार्तेधा ॥ ३५ ॥ जपार्पणम्-
 अनेन प्रातःसन्ध्याङ्गभूतेन अमुकसङ्ख्याकेन गायत्रीमन्त्रजपाख्येन

कर्मणा श्रीभगवान्ब्रह्मस्वरूपी सूर्यनारायणः प्रीयतां नमम ॥ प्रार्थना-
यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं तु यद्भवेत् । तत्सर्वं क्षम्यतां देवि काश्यप-
प्रियवादिनि ॥ सन्ध्याविसर्जनम् । उत्तरे शिखरे इत्यस्य कश्यप ऋषिः
सन्ध्या देवता अनुष्टुप्छन्दः सन्ध्याविसर्जने विनियोगः—उत्तरे शिखरे
देवि भूम्यां पर्वतमस्तके । ब्राह्मणेभ्यो विनिर्मुक्ता गच्छ देवि यथासु-
खम् ॥ गोत्रप्रवरोच्चारणपूर्वकमभिवादनम्—अमुकगोत्रोत्पन्नोऽमुकम-
वरान्वितः शुक्रयजुर्वेदाम्नायवाजिमाध्यन्दिनीयज्ञाखाध्यायी अमुकश-
र्माऽहं भो आचार्य त्वामभिवादयामि । भो वैश्वानर त्वामभिवादयामि ।
भो सूर्याचन्द्रमसौ युवामभिवादयामि । भो याज्ञवल्क्य त्वामभिवादयामि ।
भो ईश्वर त्वामभिवादयामि ॥ ईश्वरस्तुतिः—आकाशात्पतितं तोयं यथा
गच्छति सागरम् । सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रतिगच्छति ॥ यस्य
स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो
वन्दे तमच्युतम् ॥ अर्पणम्—अनेन प्रातःसन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा
भगवान्ब्रह्मस्वरूपी परमेश्वरः प्रीयतां नमम ॥ द्विराचमनम्—ॐ के-
शवाय नमः स्वाहा ॐ नारायणाय नमः स्वाहा ॐ माधवाय नमः स्वाहा ॥
हस्तप्रक्षालनम्—ॐ गोविन्दाय नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे
नमः । ॐ विष्णवे नमः ॥ इति प्रातःसन्ध्याप्रयोगः ॥

१ स्वस्तिकाकारहस्ताभ्यां कर्णौ स्पृष्ट्वा स्वस्य नामगोत्रप्रवरोच्चारणपूर्वकम् अभिवादयेत् ॥
अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः । चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुः कीर्तिर्यशो बलम् ॥

२ होमे भोजनकाले च सन्ध्ययोरुभयोरपि । आचान्तं पुनराचामेदन्यत्रापि सकृत्सकृत् ॥
द्विराचम्य ततः शुद्धः स्मृत्वा विष्णुं सनातनम् ॥ व्यासः—शिर प्रावृष्य कण्ठं वा मुक्तालच्छ-
शिखोऽपि वा । अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ अपः पाणिनलैः स्पृष्ट्वा प्राचा-
मेवस्तु वै द्विजः । सुरापानेन तत्तुल्यमित्येवमृषिरब्रवीत् ॥ ३ सन्ध्यादेवपूजातर्पणादौ धृतं कुश-
पवित्रं तत्तत्कर्मसम्बन्धिजलं च पवित्रस्थले विसर्जयेत् ॥

॥ अथ श्रीशिवपञ्चायतनपूजनविशेषः ॥

॥ ११ ॥ देवस्पर्शोऽनधिकारिणः ॥

नारदीये—स्त्रीणामनुपनीतानां शूद्राणां च नराधिप । स्पर्शने
नाधिकारोऽस्ति विष्णोर्वा शङ्करस्य च ॥ शूद्रो वाऽनुपनीतो वा स्त्री
वापि पतितोऽपि वा । केशवं वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते ॥
(अत एव देवालये शिवलिङ्गदेव्यादिमूर्तीनां पर्युषितनिर्माल्योत्सर्जन-
पूर्वकं प्रथमपूजनादौ नियुक्ताः ‘ शूद्राः ’ (“ गुरवा ” “ गोसाई ”)
इत्यभिधानाः सन्तीति सम्प्रदायः प्रवृत्तः) ॥

॥ १२ ॥ देवार्चनकालः ॥

मात्स्ये—प्रातर्माध्यन्दिने सायं देवपूजां समारभेत् । अशक्तौ
विस्तरेणैव प्रातः सम्पूज्य केशवम् । मध्याह्ने चैव सायं च पुष्पाञ्जलि-
मपि क्षिपेत् ॥ नृसिंहपुराणे—जलदेवं नमस्कृत्य ततो गच्छेद्गृहं बुधः ।
पौरुषेण च सूक्तेन ततो विष्णुं समर्चयेत् ॥ मरीचिः—विधाय देवता-
पूजां प्रातर्होमादनन्तरम् । गुरुक्तेन तु मार्गेण भूलमन्त्रं जपेद्बुधः ॥

॥ १३ ॥ देवप्रतिमायां नित्यस्नानविचारः ॥

प्रयोगपारिजाते—प्रतिमापट्टयन्त्राणां नित्यस्नानं न कारयेत् ।
कारयेत्पर्वदिवसे यदा वा मलधारणम् ॥ अयं नियमस्तु षडङ्गलोर्ध्व-
प्रतिमासु बोद्धव्यः । यदि षडङ्गुलन्पूना प्रतिमा चेत् तर्हि तां नित्यमेव
स्नापयेत् ॥

॥ १४ ॥ मध्याह्ने भुक्तस्यापि रात्रौ पञ्चोपचारपूजाप्रकारः ॥

शारदातिलके—आसनस्नानवस्त्राणि भूषणं च विवर्जयेत् । रात्रौ
देवार्चनं तैश्च पदार्थैः पञ्चभिस्तथा । स्नाने वस्त्रे तथा भक्ष्ये दद्यादा-
चमनीयकम् ॥

॥ १५ ॥ गृहे देवताप्रतिमाविचारः ॥

मात्स्ये—सौवर्णीं राजतीं वापि ताम्रीं रत्नमयीं तथा । शैली-
दारुमयीं वापि लोहसङ्घमयीं तथा । अङ्गुष्ठपूर्वादारभ्य वितस्ति यावदेव
तु । गृहेषु प्रतिमा कार्या नायिका शस्यते दुधैः ॥ स्मृत्यन्तरे—एका
मूर्तिर्न पूज्यैव गृहिणा स्वेष्टमिच्छता । अनेकमूर्तिसम्पन्नः सर्वान्कामा-
नबामुयात् ॥ गृहे लिङ्गद्वयं नाचर्यं गणेशत्रितयं तथा । शङ्खद्वयं तथा
सूर्यो नाचर्यो शक्तित्रयं तथा ॥ द्वे चक्रे द्वारकायाश्च शालिग्रामशिला-
द्वयम् । तेषां तु पूजनेनैव उद्वेगं प्राप्नुयाद्गृही ॥ रविर्विनायकश्चण्डी
ईशो विष्णुस्तथैव च । अनुक्रमेण पूज्यन्ते व्युत्क्रमे तु महद्भयम् ॥
अथर्वणरहस्ये हारीतः—शालिग्रामशिला विष्णुर्वाणस्तु शशिशेखरः ।
चण्डिका काञ्चनी प्रोक्ता स्वर्णमाक्षी तु शौनक ॥ नार्मदेयो विघ्नहरो
लोहितः प्रस्तरः शुभः । अर्ककान्तस्तु तरणिग्रीवा होवं समासतः ॥
पञ्चानामपि देवानां यथाभागं क्रमेण वा । स्थापनं कारयेद्भक्त्या
मुनिभिस्तत्त्वदार्शिभिः ॥ चक्राङ्गमिथुनं पूज्यं शालिग्रामशिलाग्रतः ॥
स्कान्दे—भक्त्या वा यदि वाऽभक्त्या कलौ मुक्तिमवाप्नुयात् ॥

॥ १६ ॥ देवप्रतिमाप्रतिष्ठाविचारः ॥

स्कान्दे—शालिग्रामशिलायास्तु प्रतिष्ठा नैव विद्यते ॥ भविष्ये—
बाणालिङ्गानि राजेन्द्र ख्यातानि भुवनत्रये । न प्रतिष्ठा न संस्कारस्तेषां
चावाहनं तथा ॥ भरतमालायां मार्कण्डेयोक्तिः—कम्बुश्चक्रं शैलभवा
नार्मदेयाब्जिनीपती । बाणो विष्णुशिला चैषां प्रतिष्ठां नैव कारयेत् ॥
नाममालायां वृद्धपराशरः—शैलीं दारुमयीं हैमीं धात्वाद्याकारस-
म्भवाम् । प्रतिष्ठां वै प्रकुर्वीत प्रासादे वा गृहे नृप ॥ कालिकासङ्ग्रहे
लौगाक्षिः—गृहे चलार्चा विज्ञेया प्रासादे स्थिरसंज्ञिका । इत्येते कथिताः

मार्गां क्षुनिभिः कर्मवादिभिः ॥ कर्मयोगे भगवद्वाक्यम्—ये त्वेतदध्य-
सूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् । सर्वज्ञानविमूढास्तान्वाद्धि नष्टानचेतसः ॥

॥ १७ ॥ पञ्चायतनदेवताः ॥

वाचस्पतौ—आदित्यं गणनाथं च देवीं रुद्रं च केशवम् । पञ्च-
दैवत्यमित्युक्तं सर्वकर्मसु पूजयेत् ॥ तत्रादौ (१) 'शालिग्रामः' स्कान्दे—
शिलाऽप्यामलकीतुल्या पूज्या सूक्ष्मैव या भवेत् । यथा यथा शिला मूक्ष्मा
तथा स्यात्तु महत्फलम् ॥ (२) 'शिवबाणः' पुराणसङ्ग्रहे—पक्वजम्बू-
फलाकारं कुकुटाण्डसमाकृति । श्रुक्तिश्रुक्तिप्रदं चैव बाणलिङ्गमुदाहृतम्
(३) 'गणेशः'—शुण्डादण्डेन दन्ताभ्यां शोभनाभ्यामलङ्कृता । एकेन
बाथ दन्तेन रक्तविन्दुभिरन्विता ॥ पार्श्वभागैकवदना वक्त्राभ्यां शोभिता
च या । गणेशमूर्तिः सा ज्ञेया विघ्नाघ्नौघविनाशिनी ॥ (४) 'सूर्यः'—बाह्ये
वाऽभ्यन्तरे वापि चक्रद्वादशसंयुता । शूर्पमूर्तिरिति ख्याता सर्वव्याधि-
विनाशिनी ॥ (५) 'देवी'—गर्ते वा गर्तमध्ये वा योन्याकारेण चिन्तिता ।
योनेरुपरि मध्ये वा कुण्डलीभूतसर्पवत् ॥ अर्धाधिका त्रिरेखाभिर्भूषिता
या शिला शुभा । शक्तिकुण्डलिनी सा तु देवानामपि दुर्लभा ॥ शक्ति-
कुण्डलिनीं देवीं नित्यं यः पूजयेन्नरः । इन्द्रादिदुर्लभान्भोगान् भुक्त्वा
निर्वाणमाप्नुयात् ॥

॥ १८ ॥ पञ्चायतनदेवतास्थापनप्रकारः ॥

शिवपञ्चायतनम् विष्णुपञ्चायतनम् सूर्यपञ्चायतनम् देवीपञ्चायतनम् गणेशपञ्चायतनम्

विष्णु सूर्य शिव देवी गणेश	शिव गणेश विष्णु देवी सूर्य	शिव गणेश सूर्य देवी विष्णु	विष्णु शिव देवी सूर्य गणेश	विष्णु शिव गणेश देवी सूर्य
----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------	----------------------------------

१ शम्भौ मध्यगते हरीनहरभूदेव्यो, हरौ शङ्करेभास्येनागसुता, रवौ
हरगणेशाशाम्बिकाः स्थापिताः । देव्यां विष्णुहरैकदन्तरवयो, लम्बोदरेऽजे-
श्वरेनार्याः, शङ्करभागतोऽतिसुखदा व्यस्तास्तु ते हानिदाः ।

॥ १९ ॥ अथ श्रीशिवपञ्चायतनपूजाप्रयोगः ॥

प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा स्वासने उपविश्य पवित्रपाणिः शिवपञ्चा-
यतनं पुरतः संस्थाप्य वामे कलशं पूजोपचारान्दक्षिणे निधाय आचम्य
प्राणानायम्य ।

ॐ स्वास्तिनऽहन्द्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूषाष्टिश्ववे-
दाः॥ स्वस्तिनस्ताक्षर्योऽरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्पति-
र्दधातु ॥३५॥

सुशान्तिर्भवतु ॥ देवतानमस्कारः-श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ।
इष्टदेवताभ्यो नमः । कुलदेवताभ्यो नमः । ग्रामदेवताभ्यो नमः ।
स्थानदेवताभ्यो नमः । वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः । श्रीलक्ष्मीनाराय-
णाभ्यां नमः । श्रीउमामहेश्वराभ्यां नमः । शचीपुरन्दराभ्यां नमः ।
मातापितृचरणकमलेभ्यो नमः । सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । सर्वेभ्यो
ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः । निर्विघ्नमस्तु । सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गज-
कर्णकः । लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो गणाधिपः ॥ धूम्रकेतुर्गणा-
ध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुया-
दपि ॥ विश्वारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा । सङ्ग्रामे सङ्कटे चैव
विघ्नस्तस्य न जायते ॥ शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो
यः सुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः ॥ सर्वमङ्गलमा-
ङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके । शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु
ते ॥ सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति तेषाममङ्गलम् । येषां हृदिस्थो भगवा-

न्यङ्गलायतनं हरिः ॥ तदेव लग्नं सुदिनं तदेव ताराबलं चन्द्रबलं तदेव ।
 विद्याबलं दैवबलं तदेव लक्ष्मीपते तेऽङ्घ्रियुगं स्मरामि ॥ लाभस्तेषां
 जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो
 जनार्दनः ॥ यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः । तत्र श्रीविजयो
 भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ सर्वेष्वारब्धकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः ।
 देवा दिशन्तु नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः ॥ विनायकं गुरुं भानुं
 ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् । सरस्वतीं प्रणौम्यादौ सर्वकार्यार्थसिद्धये ॥

सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया
 प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये परार्द्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वत-
 मन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे कलिप्रथमचरणे भारतवर्षे जम्बूद्वीपे
 रामक्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे
 श्रीमल्लवणाब्धेरुत्तरे तीरे अमुके श्रीशालिवाहनशके अस्मिन्वर्तमाने
 अमुकनामसंवत्सरे अमुकायने अमुकतौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुक-
 तिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशिस्थिते चन्द्रे अमुकराशिस्थिते
 श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथायथं राशिस्थान-
 स्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः
 श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थम् ऐश्वर्याभिवृद्धयर्थम् अप्राप्तलक्ष्मी-
 प्राप्त्यर्थम् प्राप्तलक्ष्म्याश्चिरकालसंरक्षणार्थं सकलमनईप्सितकामनासं-
 सिद्धयर्थं लोके सभायां राजद्वारे वा सर्वत्र यशोविजयलाभादिप्राप्त्य-
 र्थम् इह जन्मनि जन्मान्तरे वा सकलदुरितोपशमनार्थं मम सभार्यस्य
 सपुत्रस्य सवान्धवस्य अखिलकुटुम्बसहितस्य सपशोः समस्तभयव्या-
 धिजरापीडामृत्युपरिहारद्वारा आयुरारोग्यैश्वर्याभिवृद्धयर्थं मम जन्मरा-

शरखिलकुटुम्बस्य वा जन्मराशेः सकाशाद्ये केचिद्विरुद्धचतुर्थाष्टमद्वाद-
शस्थानस्थितक्रूरग्रहास्तैः सूचितं सूचयिष्यमाणं च यत्सर्वारिष्टं तद्विना-
शद्वारा एकादशस्थानस्थितवच्छुभफलप्राप्त्यर्थं पुत्रपौत्रादिसन्ततेरवि-
च्छिन्नवृद्धयर्थम् आदित्यादिनवग्रहानुकूलतासिद्धयर्थम् इन्द्रादिदशदि-
क्पालप्रसन्नतासिद्धयर्थम् आधिदैविकाऽऽधिभौतिकाऽऽध्यात्मिकत्रिवि-
धतापोपशमनार्थम् धर्मार्थकाममोक्षफलावाप्त्यर्थं च श्रीशिवपञ्चायतनदे-
वताप्रीत्यर्थं यथाज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः ध्यानावाहनादिषोड-
शोपचारैः अन्योपचारैश्च श्रीशिवपञ्चायतनदेवतानां पूजनमहं करिष्ये ।
तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनं शङ्खघण्टार्चनं च करिष्ये ॥ दिग्रक्षणम् ।
वामहस्ते गौरसर्षपान्गृहीत्वा—

ॐ रुक्षो हणो ववल गहनं वैष्णवी मिदमहन्तं ववल गमुत्किं-
रामि यम्मे निष्टयो यममात्यो निचखानेदमहन्तं ववल गमु-
त्किंरामि यम्मे समानो यमसमानो निचखानेदमहन्तं ववल-
गमुत्किंरामि यम्मे सबन्धुर्धर्मसबन्धुर्निचखानेदमहन्तं-
ववल गमुत्किंरामि यम्मे सजातो यमसजातो निचखानोत्कृ-
त्याङ्किरामि ॥ ३३ ॥ रुक्षो हणो वो ववल गहनं प्रोक्षा मिवै-
ष्णवान्त्रक्षो हणो वो ववल गहनो वनयामिवैष्णवान्त्रक्षो ह-
णो वो ववल गहनो वस्तृणामिवैष्णवान्त्रक्षो हणो वां ववल-

गहनाऽउपदधामिव्वैष्णवीरक्षोहणौवांवल्लगहनौपथ्यू-
 हामिव्वैष्णवीव्वैष्णवमसिव्वैष्णवास्थं ॥ ३५ ॥ रक्षसां-
 आगोसिनिरस्तर्क्षऽदुदमहर्क्षोभितिष्ठामीदमहर्-
 क्षोववाधऽदुदमहर्क्षोधमन्तमोनयामि ॥ घृतेनदद्यावा-
 पृथिवीप्रोणुवाथांवायोव्वेस्तोकानामग्निराज्ज्यस्यव्वे-
 तुस्वाहास्वाहाकृतेऽऊर्ध्वनभसम्मरुतङ्गच्छतम् ॥ ३६ ॥
 रुक्षोहाविश्ववर्षणिरुभियोनिमयोहते ॥ द्रोणैसधस्थ-
 मासदत् ॥ ३७ ॥

अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते
 नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।
 सर्वेषामवरोधेन पूजाकर्म समारंभे । यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य
 सर्वतः । स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥ भूतप्रेतपि-
 शाचाद्या अपक्रामन्तु राक्षसाः । स्थानादस्माद्ब्रजन्त्वन्यत्स्वीकरोमि भुवं
 त्विमाम् ॥ भूतानि राक्षसा वापि येऽत्र तिष्ठन्ति केचन । ते सर्वेऽप्य-
 पगच्छन्तु पूजाकर्म करोम्यहम् ॥ एतैर्मन्त्रैः सर्वदिक्षु विकिरेत् ॥ वाम-
 पादेन भूमिं त्रिवारं ताडयेत् ॥ उदक्स्पर्शः ॥ ततः स्ववामभागे पूजा-
 र्थजलपूरितकलशार्चनम् ।

तत्र वरुणावाहनम्-तत्त्वायामीत्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः
 वरुणो देवता वरुणावाहने विनियोगः ॥

ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा व्वन्दमानस्तदाशास्ते यज-
मानो हविर्भिः ॥ अहेंडमानो व्वरुणेहबोदध्युरुशःस-
मानऽ आयुक्षमोषीह ॥ १६ ॥

मकरस्यं पाशहस्तमम्भसां पतिमीश्वरम् । आवाहये प्रतीचीशं वरुणं
यादसां पतिम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अस्मिन्कलशे वरुणं साङ्गं सपरिवारं
सायुधं सशक्तिकम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ प्रतिष्ठापनम्—

ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्ज्यस्यबृहस्पतिर्घ्नमिमन्त-
नोत्वरिष्टृष्यन्नहसमिमन्दधातु ॥ विश्वेश्वदेवासऽह
मादयन्तामोऽम्प्रतिष्ठ ॥ १३ ॥

ॐ वरुणाय नमः । वरुण सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ प्रतिष्ठाप्य ॥
ततः ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणाय नमः चन्दनं समर्पयामि ॥ इत्यादिपञ्चो-
पचारैः सम्पूज्य तत्त्वायामीति पुष्पाञ्जलिं समर्प्य अनेन पूजनेन वरुणः
प्रीयताम् ॥ ततः अनामिकया कलशं स्पृष्ट्वा अभिमन्त्रयेत्—कलशस्य
मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः । मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृ-
गणाः स्मृताः ॥ कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुन्धरा । ऋग्वेदोऽथ
यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥ अङ्गैश्च सहिताः सर्वे कलशाम्बुसमा-
श्रिताः । गायत्री चात्र सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा ॥ आयान्तु मम
ज्ञान्त्यर्थं दुरितक्षयकारकाः । गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ॥
नर्मदे सिन्धो कावेरि जलेऽस्मिन् संनिधिं कुरु । ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि

१ सृशन्त्वनामिकाग्रेण क्वचिदालोक्यन्नपि । अनुमन्त्रणं सर्वत्र सदैवमभिमन्त्रयेत् ॥

करैः स्पृष्टानि ते रवे ॥ तेन सत्येन मे देव तीर्थं देहि दिवाकर ॥ ततो
 पूजनम्— पूर्वे ऋग्वेदाय नमः ॥ दक्षिणे यजुर्वेदाय नमः ॥ पश्चिमे
 सामवेदाय नमः ॥ उत्तरे अथर्वणवेदाय नमः ॥ कलशमध्ये अपाम्पतये
 वरुणाय नमः ॥ इति वरुणं सम्पूज्य “ गायत्र्यादिभ्यो नमः ” इति
 कलशदेवताः पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य कलशं प्रार्थयेत् ॥ देवदानवसंवादे
 मथ्यमाने महोदधौ । उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम् ॥
 त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः । त्वयि तिष्ठन्ति
 भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं
 च प्रजापतिः । आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः ॥ त्वयि
 तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः । त्वत्प्रसादादिमां पूजां कर्तुमीहे
 जलोद्भव ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ अङ्कुशमुद्रया
 सूर्यमण्डलात् सर्वाणि तीर्थान्यावाह्य । वं इति धेनुमुद्रया अमृतीकृत्य
 हुं इति कवचेनावगुण्ठ्य मत्स्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य वं इति मूलेनाष्टवारम-
 भियन्त्य तस्मादुदकादुदकं गृहीत्वा पूजाद्रव्याणि सम्प्रोक्षेत् । तां च
 भूमिं सम्प्रोक्षेत् । पुनः स्वल्पोदकमादाय स्वात्मानं स्वशिरश्च सम्प्रो-
 क्षेत् ॥ तत्र मन्त्रः—अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपि वा । यः
 स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

ॐ आपोहिष्टामयोभुवस्तानऽऊर्जैर्दधातन ॥ मुहेर-
 णायचक्षसे ॥ ५१ ॥ योर्वंशिवतंमोरसस्तस्यभाजयते-
 हनं ॥ उशतीरिवमातरं ॥ ५२ ॥ तस्माऽअरंङ्गमामवोष-
 स्यक्षयायजिन्नवथ ॥ आपोजनयथाचन ॥ ५३ ॥

पश्चात्कलश (कुम्भ) मुद्रां प्रदर्शयेत् ॥

अथ दीपपूजनम्—घृतदीपं प्रज्वालय निर्वातस्थले निधाय ॥

ॐ अग्निज्ज्योतिर्ज्ज्योतिरुग्निः स्वाहा सूर्यो ज्ज्यो-
तिर्ज्ज्योतिर् सूर्यः स्वाहा ॥ अग्निर्वर्चो ज्ज्योतिर्व-
र्चः स्वाहा सूर्यो वर्चो ज्ज्योतिर्वर्चः स्वाहा ॥ ज्योतिर्
सूर्यः सूर्यो ज्ज्योतिर् स्वाहा ॥ १/३ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः दीपस्थदेवतायै नमः आवाहयामि सर्वोपचारार्थं
गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥ प्रार्थयेत्—भो दीप देव-
रूपस्त्वं कर्मसाक्षी ह्यविघ्नकृत् ॥ यावत्पूजासमाप्तिः स्यात्तावदत्र स्थिरो
भव ॥ अनेन पूजनेन दीपदेवता प्रीयताम् ॥ शङ्खपूजनम्—शङ्खे जल-
पूरणम् । शङ्खं चन्द्रार्कदैवत्यं वरुणं चाधिदैवतम् । पृष्ठे प्रजापतिं
विद्यादग्रे गङ्गा सरस्वती ॥ त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि वासुदेवस्य
चाङ्गया । शङ्खे तिष्ठन्ति विप्रेन्द्र तस्माच्छङ्खं प्रपूजयेत् ॥

ॐ अग्निर्कषिर्पवंमानर्पाञ्चजन्यर्पुरोहितः ॥
तमीमहे महागयम् ॥ उपयामगृहीतोऽग्रगण्यैस्त्वाव-
र्चसः षतेऽनिरुग्नयैस्त्वावर्चसे ॥ १/६ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः शङ्खस्थदेवतायै नमः आवाहयामि सर्वोपचारार्थं
गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥ प्रार्थयेत्—त्वं पुरा सागरोत्पन्नो
विष्णुना विधृतः करे । नमितः सर्वदेवैश्च पाञ्चजन्य नमोऽस्तु ते ॥

१ दक्षाङ्गुष्ठं पराङ्गुष्ठे (वामाङ्गुष्ठे) क्षिप्त्वा हस्तद्वयेन च । सावकाशं (पृथग्) शून्या)
मुष्टिकां च कुर्यात्सा कुम्भमुद्रिका ॥

पाञ्चजन्याय विद्महे पावमानाय धीमहि । तन्नः शङ्खः प्रचोदयात् ॥
शङ्खमुद्रां प्रदर्शयेत् । घण्टापूजनम्—आगमार्थं तु देवानां गमनार्थं
तु रक्षसाम् । घण्टानादं प्रकुर्वीत पश्चाद् घण्टां प्रपूजयेत् ॥

ॐ सुपण्णो॑सि॒गरु॒त्कमा॑स्त्रिवृ॒त्तेशि॒रोगा॒यत्र॒क्षुर्बृ॒हद्-
थन्त॒रेप॒क्षौ ॥ स्तोमं॑ऽअ॒त्कमा॑च्छन्दा॒स्यङ्गा॑नि॒षजू॑
षिनामं ॥ सामं॑ते॒तनू॒र्वीम॑दे॒व्यैर्ग॑र्वा॒ज्ञाय॑ज्ञि॒यम्पु॑च्छन्धि-
ष्णया॑ऽशु॒फाः ॥ सुपण्णो॑सि॒गरु॒त्कमा॑न्दि॒वङ्ग॑च्छ॒स्वः
पत ॥ १२ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः घण्टास्थाय गरुडाय नमः आवाहयामि सर्वोपचा-
रार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि । गरुडमुद्रां प्रदर्शयेत् ।

शिवध्यानम्—ध्याये नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं
रत्नाकल्पोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् । पद्मासीनं
समन्तात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाद्यं विश्ववन्यं निखिलभ-
यहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम् ॥

ॐ नमस्ते॒रुद्र॑म॒न्यव॑ऽउ॒तोति॑ऽइ॒षवे॑नमः ॥ बा॒हु॒भ्या-
मु॒तते॑नमः ॥ १३ ॥

१ वामाङ्गुष्ठं तु सङ्गृह्य दक्षिणेन तु मुष्टिना । कृत्योत्तानं ततो मुष्टिमङ्गुष्ठं तु प्रसारयेत् ॥
वामाङ्गुल्यस्तथाऽऽश्लिष्टाः संयुक्ताः सुप्रसारिताः । दक्षिणाङ्गुष्ठसंपृष्टा श्लेषा शङ्खमुद्रिका ॥
२ मियस्तर्जनिके श्लिष्टे श्लिष्टावङ्गुष्ठौ तथा । मध्यमानामिके तु द्वौ पक्षाविव विचाल्येव ।
एषा गरुडमुद्रा स्याद्विष्णोः सन्तोषवर्धिनी ॥

विष्णुध्यानम्—शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं विश्वाधारं
गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् । लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्या-
नगम्यं वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

ॐ विष्णो रुराटमसि विष्णो ऽश्रणत्रैस्थो विष्णो ऽ
स्यूरसि विष्णो ऽर्द्धोसि ॥ विष्णो वमसि विष्णो वेत्वा ॥ ३१ ॥

सूर्यध्यानम्—ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती नारायणः
सरसिजासनसन्निविष्टः । केयूरवान्मकरकुण्डलवान्किरीटी हारी हिरण्म-
यवपुर्धृतश्चक्रः ॥

ॐ सूर्यै रश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात्सविता ज्योतिरु-
दयः ॥ २५ अजस्रम् ॥ तस्य पूषा प्रसवेद्यातिर्विद्वान्त्सम्प-
श्यन्निवश्वाभुवनानि गोपाः ॥ २६ ॥

गणपतिध्यानम्—श्वेताङ्गं श्वेतवस्त्रं सितकुसुमगणैः पूजितं श्वेतग-
न्धैः क्षीराब्धौ रत्नदीपैः सुरनरतिलकं रत्नसिंहासनस्थम् । दोर्भिः
पाशाङ्कुशाब्जाभयवरदधतं चद्रमौलिं त्रिनेत्रं ध्याये शान्त्यर्थमीशं
गणपतिममलं श्रीसमेतं प्रसन्नम् ॥

ॐ नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च नमो नमो ब्रात-
ेभ्यो ब्रातपतिभ्यश्च नमो नमो गृत्सेभ्यो गृत्सेपति-
भ्यश्च नमो नमो विवरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च नमः ॥ ३५ ॥

देवीध्यानम्-विद्युदामसदप्रभां मृगपतिस्कन्धस्थितां भीषणां कन्या-
भिः करवालखेटविलसद्भस्ताभिरासेविताम् । हस्तैश्चक्रगदासिखेट-
बिशिखांश्चापं गुणं तर्जनीं विभ्राणामनलात्मिकां शशिधरां दुर्गां
त्रिनेत्रां भजे ॥

ॐ नमः स्रङ्काममाकूतिं वाच्ये सत्यमशीय ॥ पशुना-
० रूपमन्नस्य रसो यशः श्रीः श्रयतामयि स्वाहा ॥ ३ ॥

ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः ध्यायामि ॥
आवाहनाभावे पुष्पाञ्जल्यर्पणम्-ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषं सहस्राक्षं
सहस्रपात् ॥ स भूमिर्ह सर्वतत्पूज्यार्पतिष्ठदशाङ्गुलम् ॥ ३/१ ॥
आगच्छ देवदेवेश तेजोराशे जगत्पते । क्रियमाणां मया पूजां गृहाण
सुरसत्तम ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः आवाहना-
भावे पुष्पाञ्जलिं समर्पयामि ॥ आसनम्-ॐ पुरुषऽएवेदं सर्वं व्यद-
द्भूतं व्यच भाव्यम् ॥ उतामृतत्त्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ ३/२ ॥
रम्यं सुशोभनं दिव्यं सर्वसौख्यकरं शुभम् । आसनं च मया दत्तं

१ कुर्यादावाहनं मूर्तीं मृन्मय्यां सर्वदेव हि । प्रतिमाया जले वह्नी नावाहनविमर्जने ॥
शालग्रामार्चने चैव नावाहनविसर्जने । आवाहनकृत्वा दद्यात्पूर्वं पुष्पाञ्जलिं हरेः । अन्ते पुष्पाञ्जलिं
दद्यात्पूजासम्पूतिहेतवे ॥ आवाहनादिषोडशोपचाराः यथा-आद्ययाऽऽवाहयेद्देवमुच्चा तु पुरुषोत्त-
मम् । द्वितीययाऽऽसनं दद्यात्पाद्य चैव तृतीयया ॥ अर्घ्यश्चतुर्थ्या दातव्यः पञ्चम्याऽऽचमनं
तथा । षष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रधौतकम् ॥ यज्ञोपवीतं चाष्टम्या नवम्या गन्धमेव च ।
पुष्पं देयं दशम्या तु एकादश्या च धूपकम् ॥ द्वादश्या दीपकं दद्यात् त्रयोदश्या निवेदनम् ।
चतुर्दश्या नमस्कारं पञ्चदश्या प्रदक्षिणाः ॥ षोडश्याऽऽसनं कुर्याच्छेषकर्माणि पूर्ववत् । तच्च सर्वे
नपेद्रूयः पौरुषं सूक्तमेव च ॥ अत्र यजुर्वेदिभिः-चतुर्दश्या तु ताम्बूलं तथा षोडश्या
मन्त्रपुण्युक्तनमस्कारः एवं केचन वदन्ति तत्र मूलं मुम्यम् ॥

गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 आसनं समर्पयामि ॥ पाद्यम्—ॐ एतावानस्यमहिमातो ज्ज्यायाँश्च-
 पूरुष८ ॥ पादोऽस्य विश्वभूतानि त्रिपादस्यामृतमिदं वि ॥ $\frac{3}{39}$ ॥
 उष्णोदकं निर्मलं च सर्वसौगन्ध्यसंयुतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय दत्तं ते
 प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः पाद्यं
 समर्पयामि ॥ अर्घ्यम्—ॐ त्रिपादूर्द्ध्वोऽउदैत्पुरुष८ पादोऽस्येहा-
 भवत्पुनः ॥ ततो विष्णुवद्भुव्युक्क्रामत्साशनानशनेऽ अग्नि ॥ $\frac{3}{39}$ ॥
 अर्घ्यं गृहाण देवेश गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥ ताम्रपात्रस्थितं चैव फलतोय-
 समन्वितम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः अर्घ्यं
 समर्पयामि ॥ आचमनम्—ॐ ततो विराडजायत विराजोऽ अधि
 पूरुष८ ॥ स जातोऽअर्च्यं रिच्यत पञ्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ $\frac{4}{39}$ ॥
 सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगन्धि निर्मलं जलम् । आचम्यतां मया दत्तं
 गृहीत्वा परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 आचमनीयं समर्पयामि ॥ स्नानम्—ॐ तस्माद्द्यज्ञानं सर्वहुतं सम्भृतम् पृ-
 षदाज्ज्यम् ॥ पशून्ताँश्चक्रे ह्यायव्यानां रण्या ग्याम्याँश्च ये $\frac{5}{39}$ ॥
 गङ्गासरस्वतीरेवापयोष्णीनर्मदाजलैः । स्नापितोऽसि मया देव ह्यतः
 शान्तिं कुरुष्व मे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः स्नानं
 समर्पयामि ॥ एकतन्त्रेण पञ्चाभृतस्नानम्—

ॐ पञ्चनदह्यः सरस्वतीमपियन्ति सप्तोत्सदं ॥ सर-
 स्वतीतुपञ्चधा सोऽदेशे भवत्सरित् ॥ $\frac{99}{39}$ ॥

पयो दधि घृतं चैव मधु च शर्करायुतम् । पञ्चामृतं मयाऽऽनीतं
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः पञ्चामृतस्नानं समर्पयामि ॥ अथवा पृथक्पृथक्मन्त्रेण पञ्चामृ-
तस्नानम् । यथा-पयःस्नानम्—

ॐ पयः पृथिव्याम्पयऽओषधीषुपयोदिव्यन्तरिक्षे
पयोधा ॥ पयस्वतीं प्रदिशः सन्तुमहर्षम् ॥ $\frac{36}{92}$ ॥

कामधेनुसमुत्पन्नं सर्वेषां जीवनं परम् । पावनं यज्ञहेतुश्च पयः
स्नानार्थमर्पितम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
पयःस्नानं समर्पयामि ॥ पयःस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ दधिस्नानम्—

ॐ दधिक्रावणोऽअकारिषञ्जिष्णारिश्चस्यत्राजि-
नः ॥ सुरभिर्नोमुखांकरुत्प्रणऽआयूषितारिषत् ॥ $\frac{32}{33}$ ॥

पयसस्तु समुद्भूतं मधुराम्बुं अक्षिप्रभम् । दध्यानीतं मया देव
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः दधिस्नानं समर्पयामि ॥ दधिस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ घृतस्नानम्—

ॐ घृतं घृतपावानं पिबतु वसां वसापावानं पिबतु-
न्तरिक्षस्यहविरसिस्वाहा ॥ दिशः प्रदिशऽ आदिशो-
विदिशऽउदिशोदिग्भ्यः स्वाहा ॥ $\frac{21}{1}$ ॥

नवनीतसमुत्पन्नं सर्वसन्तोषकारकम् । घृतं तुभ्यं प्रदास्यामि
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो
नमः घृतस्नानं समर्पयामि । घृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ।
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं सम० ॥ मधुस्नानम्—

ॐ मधुवाताऽऽकृताय ते मधुक्षरन्ति सिन्धवः ॥ मादध्वी-
र्नदं सन्त्वोषधीः ॥ ३७ ॥ मधुनक्तं सुतोषसो मधुमत्पा-
त्थिवद्वरजः ॥ मधुदधौरस्तु नृपिता ॥ ३८ ॥ मधु-
मान्नो वनस्पतिर्मधुमाँऽऽस्तु सूर्यः ॥ मादध्वी-
र्गावो भवन्तु नदः ॥ ३९ ॥

तरुपुष्पसमुद्भूतं सुस्वादु मधुरं मधु । तेजःपुष्टिकरं दिव्यं स्नानार्थं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
मधुस्नानं समर्पयामि । मधुस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ शर्करास्नानम्—

ॐ अपां रसमुद्द्वयसहसूर्ये सन्तं हसमाहितम् ॥
अपां रसस्य षोरसस्तं वो गृह्णाम्युत्तममुपयामगृही-
तो सीन्द्राय त्वाजुष्टं गृह्णाम्येष ते यो निरिन्द्राय त्वाजु-
ष्टं तमम् ॥ ३ ॥

इक्षुसारसमुद्भूता शर्करा पुष्टिकारिका । मलापहारिका दिव्या
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो

नमः शर्करास्नानं समर्पयामि ॥ शर्करास्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्प-
यामि ॥ शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ गन्धोदकस्नानम्—

ॐ गन्धुर्वस्त्वाविश्व्वावसुः परिदधातु विश्वस्यारिष्ट्यै-
ष जमानस्य परिधिरस्युग्मिरिडऽईडितः ॥ ३ ॥

मलयाचलसम्भूतं चन्दनागरुसम्भवम् । चन्दनं देवदेवेश स्नानार्थं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः गन्धो-
दकस्नानं समर्पयामि ॥ गन्धोदकस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥
शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ उद्धर्तनस्नानम्—

ॐ अ॒ऽशुना॑तेऽअ॒ऽशुः॑ पृच्छ॒यता॑म्प॒रुषा॑प॒रुः ॥
गन्ध॒स्ते सोम॑मवतुमदायुरसोऽअच्छ॒युतः॑ ॥ ३७ ॥

नानासुगन्धिद्रव्यं च चन्दनं रजनीयुतम् । उद्धर्तनं मया दत्तं
स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
उद्धर्तनस्नानं समर्पयामि ॥ उद्धर्तनस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानं समर्प-
यामि ॥ शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ पञ्चामृतादि-
स्नानाङ्गपूजा—ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः वस्त्रो-
पवस्त्रार्थं अक्षतान्समर्पयामि ॥ यज्ञोपवीतार्थं अक्षतान्समर्पयामि ॥ गन्धं
समर्पयामि ॥ अक्षतान् सम० ॥ पुष्पाणि समर्पयामि ॥ नानापरिमलसौ-
भाग्यद्रव्याणि समर्पयामि ॥ धूपम् आघ्रापयामि ॥ दीपं दर्शयामि ॥ शर्क-
रोपहारनैवेद्यम्—ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वा-
हा । ॐ समानाय स्वाहा । ॐ उदानाय स्वाहा ॥ नैवेद्यं समर्पयामि ॥ नैवे-
द्यमध्ये पानीयंस० नैवेद्यान्ते हस्तप्रक्षालनं मुखप्रक्षालनं च समर्पयामि ॥

करोद्दत्तनार्थं चन्दनं समर्पयामि ॥ मुखवासार्थं पूगीफलं ताम्बूलं च समर्प-
यामि ॥ हिरण्यमुद्रादक्षिणां समर्पयामि ॥ कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ प्रद-
क्षिणाः समर्पयामि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि ॥ प्रार्थनापूर्वकं नमस्क-
रोमि ॥ अनेन यथाशक्त्या ध्यानादिस्नानाङ्गपूर्वाराधनकृतेन श्रीशिवप-
ञ्चायतनदेवताः प्रीयन्तां न मम ॥ निर्माल्यम् उत्तरै विसृज्य गन्धाक्षतपु-
ष्पाणि समर्प्य शालग्रामोपरि तुलसीदलं तथा शिवोपरि विल्वपत्रं समर्प्य
धारापात्रं गन्धादिभिः सम्पूज्य पुरुषसूक्तेन गन्धोदकेन देवानां मूर्ध्नि
अभिषेकस्नानं कार्यम् । ॐ सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य नारा-
यणपुरुष ऋषिः आद्यानां पञ्चदशानाम् अनुष्टुप् अन्त्यायास्त्रिष्टुप् जग-
द्बीजपुरुषो देवता श्रीशिवपञ्चायतनदेवतामीतये अभिषेके विनियोगः ।
हरिः ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ स भूमिर्ऽसृष्टतत्सृत्वा-
च्यतिष्ठदशङ्कुलम् ॥ $\frac{1}{3}$ ॥ पुरुषऽएवेदः सर्व्वेष्वङ्गुलैश्च भ्राव्यम् ॥
उतामृतत्त्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ $\frac{2}{3}$ ॥ एतावानस्य महिमातो-
ज्ज्यायँश्च पुरुषः ॥ पादोऽस्य विष्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतमिन्द्रावि
॥ $\frac{3}{3}$ ॥ त्रिपादुर्ध्वऽउदैत्पुरुषः पादोऽस्येहामवत्पुनः ॥ ततो विष्व-
क्व्यक्रामत्साशनानशनेऽभि ॥ $\frac{4}{3}$ ॥ ततो विराडजायत विराजोऽ-
धि पुरुषः ॥ स जातोऽअर्यरिच्चयत् पञ्चाद्भूमिमथो पुरः ॥ $\frac{5}{3}$ ॥
तस्माद्द्यज्ञारसर्व्वहुतः सम्भृतम्पृषदाज्ज्यम् ॥ पशूस्ताँश्चक्रे वाय-
व्यानारुण्या ग्राम्म्याश्च वे ॥ $\frac{6}{3}$ ॥ तस्माद्द्यज्ञारसर्व्वहुतः ऋचः

१ अत्र सम्भवे साङ्गद्वेष्टेण रुद्रैकादशिन्या महिम्नःस्तोत्रेण वाऽभिषेकः कार्यः । २ स्ताने
धूपे च दीपे च घण्टादेर्नादिमाचरेत् ॥ प्रतिमापट्टयन्त्राणां नित्यं स्नानं न कारयेत् । कारयेत्पर्व-
दिबसे यथा मलनिवारणम् ॥

सामानि जज्ञिरे ॥ छन्दाँसि जज्ञिरे तस्माद्बुधजुस्तस्मादजायत
 ॥ ११ ॥ तस्मादश्वाऽअजायन्त ये के चोभयादत ॥ गावो
 ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽअजावर्यः ॥ १२ ॥ तँव्यम्वहिंषि
 प्रोक्षन्पुरुषज्जातमग्रतः ॥ तेन देवाऽअयजन्त सादृथाऽ
 ऋषयश्च ये ॥ १३ ॥ यन्पुरुषं व्यदधुः कतिधाव्यकल्पयन् ॥
 मुखं हिमस्यासीत्किम्बाह किमूरुपादाऽउच्येते ॥ १४ ॥ ब्राह्मणोऽस्य-
 मुखं मासीद्वाहूराजकृतः ॥ ऊरुतदस्य वदद्वैश्वर्यः पद्भ्याँभूद्रोऽ
 अजायत ॥ १५ ॥ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्योऽअजायत ।
 श्रोत्राद्वायुश्च प्राणश्च मुखान्दग्धिरजायत ॥ १६ ॥ नाभ्याँऽआसीद-
 न्तरिक्षं शीष्णोर्द्वयोऽसमवर्त्सत ॥ पद्भ्याम्भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा
 लोकाँऽअकल्पयन् ॥ १७ ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा अङ्गमतं वत ॥
 वसन्तोऽस्यासीदाज्यं ऊग्रीष्मऽइदध्मः शरद्धविः ॥ १८ ॥ सप्तास्या-
 सत्परिधयस्त्रिःसप्त समिधः कृताः ॥ देवा यद्यङ्गन्तं वानाऽअब-
 दन्तः पुरुषं पशुम् ॥ १९ ॥ अङ्गेन वङ्गमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमा-
 न्यासन् ॥ ते ह नाकं मद्भिमानः सचन्त यत्र पूर्वं सादृथाः सन्ति
 देवाः ॥ २० ॥ एवमभिविच्य शङ्खपूरितोदकेन शालग्रामं स्नापयेत्—
 ॐ इदं विष्णुर्बिचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ॥ समूढमस्य पाँसुरे
 स्वाहा ॥ २१ ॥ पश्चात्पश्चायतनदेवानामुपरि शान्त्यभिषेकं कुर्यात्—
 ॐ यौ शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयं
 शान्तिः ॥ वनस्पतयं शान्तिर्विष्वे देवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः
 सर्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिरसा मा शान्तिरेधि ॥ २२ ॥ यतोयतः
 समीहसेतो नोऽअभयंकुरु ॥ शन्नः कुरु प्रजाबभ्योभयन्नः पशुबभ्यः

॥ २३ ॥ ॐ सर्वेषां वाऽ एष वेदानां ह्रसो यत्साम सर्वेषामेवैनमेतद्वे-
दानां ह्रसेनाभिषिञ्चति ॥ ब्रा० मं० ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः सुशान्ति-
र्भवतु । सर्वारिष्टशान्तिर्भवतु । ॐ अमृताभिषेकोऽस्तु । ॐ भूर्भुवःस्वः
श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः अभिषेकस्तानं स० शुद्धोदकस्नानम् ।

ॐ शुद्धवालं सर्वशुद्धवालोमणिवालस्तऽ आश्वि-
ना? श्येतः श्येताक्षोरुणस्ते रुद्राय पशुपतये कृष्णायामाऽ
अवलिप्तारौद्रानभोरूपां पार्ज्ज्ज्या? ॥ ३३ ॥

ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः शुद्धोदकस्नानं
समर्पयामि । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं समर्पयामि । पश्चाद्देवतीर्थं
(चरणोदकं) धृत्वा शिवस्यासनार्थं बिल्वपत्रं शालग्रामस्यासनार्थं
तुलसीदलं च निधाय देवान् वस्त्रेण प्रमृज्य गन्धानुलेपनपूर्वकं स्वस्थाने
स्थापयेत् ॥ वस्त्रम्— ॐ तस्माद्भृङ्गात् सर्वहृतऽ ऋचं ॥ ११ ॥ ॐ सुजातो
ज्योतिषा सह शर्म वरुणमासदुत्स्वः ॥ वासोऽअग्ने द्विश्व-
रूपः सँव्ययस्व द्विभावसो ॥ ११ ॥ सर्वभूषाधिके सौम्ये
लोकलज्जानिवारणे ॥ मयोपपादिते तुभ्यं गृह्येतां वाससी त्वया ॥
ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः वस्त्रं (वस्त्राभावेऽक्ष-
तान्) समर्पयामि । वस्त्रान्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ सोत्तरीयं यज्ञो-
पवीतम्— ॐ तस्माद्भृङ्गाऽ अजायन्त वे के चोभयादतं ॥ गावो ह
जशिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥ ३१ ॥ नवभिस्तन्तुभिर्युक्तं

त्रिगुणं देवतामयम् । सोत्तरीयं ब्रह्मसूत्रं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः सोत्तरीयं यज्ञोपवीतं (तदभावेऽक्षतान्)
 समर्पयामि । तदन्ते आचमनीयं समर्पयामि ॥ गन्धम्—(ॐ तैत्तिर्यं ०)
 ॐ त्वाङ्गन्धर्वाऽ अखन्स्त्वामिन्द्रस्त्वाम्बृहस्पतिः ॥ त्वामोषधे
 सोमो राजा विद्वाङ्महर्षिर्मादमुच्यत ॥ ११ ॥ श्रीखण्डं चन्दनं दिव्यं
 गन्धाढ्यं सुमनोहरम् । विलेपनं सुरश्रेष्ठ चन्दनं प्रतिगृह्यताम् ॥
 ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः गन्धं समर्पयामि ॥
 अक्षताः—

ॐ अक्षन्ममीमदन्तद्दृष्टवंप्रियाऽअधूषत ॥ अस्तौ-
 षतस्वभानवोविप्रानविष्टुयामतीथोजान्विन्द्रते हरी
 ॥ ५१/३ ॥

अक्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुङ्कुमाक्ताः सुशोभिताः । मया निवेदिता भक्त्या
 गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 अक्षतान्समर्पयामि । पुष्पाणि—ॐ स्वत्पुरुषं ० १०/३१ ॥ ॐ ओषधीं प्रतिमोद-
 द्ध्वस्फुष्पवतीं प्रसूवरीं ॥ अ० ॥ इव सजित्त्वंरीर्त्विर्गुरुधः पारयि-
 ष्णुः ॥ १०/३१ ॥ माल्यादीनि सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ मया-
 ऽऽनीतानि पुष्पाणि गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चाय-
 तनदेवताभ्यो नमः पुष्पाणि समर्पयामि ॥ शङ्कराय विल्वदलार्पणम्—

१ अक्षतैर्नाचयेद्विष्णुं न तुलस्या गणाधिपम् । न दूर्वया यजेद्देवीं नित्यपत्रैर्न भास्करम् ॥
 २ पङ्कजं पञ्चरात्रं स्याद्दशरात्रं च विल्वकम् । एकादशाहं तुलसी नैव पर्युषिता भवेत् ॥ ३ शफौ
 नित्यामत्रैवाष्टोत्तरशतसहस्रान्यतमसंख्यवित्वाद्यर्पणं कार्यम् ॥

ॐ शिवो भवप्रजाब्भ्योमानुषीब्भ्यस्त्वमाङ्गिरः ॥ मा-
ह्यावापृथिवीऽअभिर्शोचीर्मान्तरिक्षम्मावन्नस्पतीन्
॥ १५ ॥

त्रिदलं त्रिगुणाकारं त्रिनेत्रं च त्रयायुधम् ॥ त्रिजन्मपापसंहारमेक-
बिल्वं शिवार्पणम् । ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीसाम्बसदाशिवाय नमः बिल्वप-
त्राणि समर्पयामि । विष्णवे तुलसीदलार्पणम्—

ॐ विष्णोऽहं कर्माणि पश्य तृप्तोऽव्रतानि पस्पृशे ॥
इन्द्रस्य सुज्ज्यहं सखा ॥ १३ ॥

तुलसीं हेमरूपां च रत्नरूपां च मञ्जरीम् । भवमोक्षप्रदां तुभ्यमर्प-
यामि हरिप्रियाम् । ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीमहाविष्णवे नमः तुलसीदलानि
समर्पयामि । सूर्याय पुष्पार्पणम्—

ॐ सविता त्वासवानां सुवतामग्निर्गृहपतीनां
सोमोऽवन्नस्पतीनाम् ॥ बृहस्पतिर्वाचऽइन्द्रोऽज्यैष्ठ्या-
यरुद्रऽपशुर्भ्यो मित्रऽसत्योऽवरुणो धर्मपतीनाम् ॥ १६ ॥

भानो दिवाकरादित्य मार्तण्ड जगतां पते । अपानिधे जगद्रक्ष
भूतभावन भास्कर ॥ प्रणतार्तिहरादित्य विश्वचिन्तामणे विभो । विष्णो
हंसादिभूतेश पुष्पाणि त्वं गृहाण मे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीसूर्याय नमः
पुष्पाणि समर्पयामि ॥ गणेशाय दूर्वाङ्कुरार्पणम्—

ॐ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषट्परुषस्परि ॥

एवानो दूर्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥ $\frac{२०}{१३}$ ॥

विष्ण्वादिसर्वदेवानां दूर्वा वै प्रीतिदा सदा । वंशवृद्धिकरी नित्यं
गणेशायार्पयाम्यहम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीगणेशाय नमः दूर्वाङ्कुरान्स-
मर्पयामि ॥ देव्यै पुष्पार्पणम्—

ॐ समकरयेदेव्याधियासन्दक्षिणयोरुचक्षसा ॥ मामऽ
आयुःप्रमोषीर्म्मोऽअहन्तवन्वीरं विदेयतवदेविसन्दृशि ॥ $\frac{२३}{२४}$

सेवन्तिकावकुलचम्पकपाटलाब्जैः पुन्नागजातिकरवीररसालपुष्पैः ।
विल्वप्रवालतुलसीदलमालतीभिस्त्वां पूजयामि जगदीश्वरि मे प्रसीद ।
ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीदेव्यै नमः पुष्पाणि समर्पयामि ॥ सौभाग्यद्रव्याणि-

ॐ अहिरिवभोगैः पर्येतिबाहुज्ज्यायाहेतिम्परिबा-
धमानः ॥ हुस्तग्नोविविश्वाव्युनानिविद्वान्पुमान्पु-
मां सम्परिपातुविविश्वतः ॥ $\frac{५१}{२२}$ ॥

अवीरं च गुलालं च हरिद्रादिसमन्वितम् । नानापरिमलद्रव्यं गृहाण
परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः सौभाग्यद्र-
व्याणि समर्पयामि ॥ धूपम्-ॐ ब्राह्मणोऽस्य मुखं ० ॥ $\frac{११}{३१}$ ॥ ॐ धूरसि धूर्ध्व
धूर्ध्वन्तं धूर्ध्वतँष्ठोऽस्मान्धूर्ध्वति तन्धूर्ध्वं यं व्यनधूर्ध्वमिह ॥ देवानां-
मसि वह्निन्नतमर्हं सस्त्रितमम्पिन्नतमञ्जुष्टतमन्देवहूतमम् ॥ $\frac{१}{१}$ ॥
वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः । आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः धूप-

माघ्रापयामि ॥ दीपम्—ॐ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्योऽज्जायत ॥
 भोआङ्गायुश्च च्छ्राणश्च च्छुखादुग्निरजायत ॥^{१३}/_{११}॥ साज्यं च वर्तिसं-
 युक्तं वह्निना योजितं मया । दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहम् ॥
 ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः दीपं दर्शयामि ॥
 नैवेद्यम्—ॐ नाभ्याऽआसी ॥^{१३}/_{११}॥ ॐ अन्नपतेन्नस्यनो देहानमीवस्य
 शुष्मिणः ॥ प्रप्रदातारन्तारिषऽऊर्ज्जभोधेहिहिपदेचतुष्पदे ॥^{८३}/_{११}॥
 अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समन्वितम् । भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं नै-
 वेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ गायत्रीमन्त्रेण तुलसीदलेन सम्प्रोक्ष्य तत्तुलसीदलं
 नैवेद्योपरि निधाय अस्त्रेण संरक्ष्य धेनुमुद्रेया अमृतीकृत्य ग्रासमुद्रेया
 ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ उदा-
 नाय स्वाहा । ॐ समानाय स्वाहा । ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतन-
 देवताभ्यो नमः नैवेद्यं समर्पयामि ॥ पूर्वापोशनं समर्पयामि ॥ नैवेद्य-
 मध्ये पानीयम्—एलोशीरलवङ्गादिकर्पूरपरिवासितम् । प्राशनार्थं कृतं
 तोयं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
 मध्ये पानीयं समर्पयामि । उत्तरापोशनं समर्पयामि । हस्तप्रक्षालनं सम-
 र्पयामि । मुखप्रक्षालनं समर्पयामि । आचमनीयं समर्पयामि । करोद्ध-
 र्तनार्थं गन्धं समर्पयामि । मुखवासार्थं ताम्बूलम्—

१ तुलसीगन्धपुष्पैश्च सम्पूज्यान् हरेः प्रियम् । सम्प्रोक्ष्यार्घ्यजलेनैव संरक्ष्यास्त्रेण सर्वदा ।
 धेनुमुद्रां प्रदर्शयाम्य ततो देवं निवेदयेत् ॥ २ परिवृत्तकरो पश्चात्तर्जनीमध्यमे युते । कनिष्ठा-
 नामिकाङ्गुष्ठं परस्परयुतं कुक्षे । धेनुमुद्रेयमाख्याता अमृतीकरण भवेत् ॥ ३ अङ्गुल्यः
 कुटिलीभूता विरलाग्राः परस्परम् । ग्रासमुद्रा समाख्याता सव्यपाणौ नियोजिता ॥ ४ वैश्वदेवं
 पुरा कृत्वा नित्ये चाम्युदये तथा । स्वाभीष्टदेवतादिभ्यो नैवेद्यं च निवेदयेत् । अकृत्वा वैश्वदेवं
 तु नैवेद्यं यो निवेदयेत् । तदन्नं न च गृह्णन्ति देवा विष्णवादयो ध्रुवम् ॥

ॐ उतस्मास्यद्भवंतस्तुरण्यतः पुण्णन्नवेरनुवातिप्रग-
र्द्धिनः ॥ अयेनस्यैवदध्रजतोऽअङ्गसम्परिदधिकाव्णः
सहोजातरिब्रतडंस्वाहा ॥ १५ ॥

पूगीफलं महद्विव्यं नागवल्लीदलैर्युतम् । एलादिचूर्णसंयुक्तं ताम्बूलं
प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः ताम्बूलं
समर्पयामि ॥ फलम्—

ॐ षाः फलिनीर्षाऽअंफलाऽअपुष्पा याश्च पुष्पि-
णीः ॥ बृहस्पतिप्रसूतास्तानोमुञ्चन्त्वहंसः ॥ १६ ॥

इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सुफलावाप्तिर्भवे-
ज्जन्मनि जन्मनि ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
फलं समर्पयामि ॥ दक्षिणा—

ॐ षट्त्तैर्यत्परादानैर्यत्पूतैर्यथाश्च दक्षिणाः ॥
तदग्निर्वैश्वकर्म्मणः स्वर्देवेषु नो दधत् ॥ १७ ॥

हिरण्यगर्भगर्मस्थं हेम बीजं विभावसोः ॥ अग्नये देवदेवेश ह्यतः
शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः
सुवर्णपुष्पदक्षिणां समर्पयामि ॥ कर्पूरारातिक्वम्-निराजनीं प्रज्वालय
ज्वालामालिन्यै नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्यारा-
तिक्व्यं कुर्यात् ॥

ॐ आरात्रि पार्थिवः रजःपितुरप्रायि धामभिः ॥

दिवः सदा ॐ सि बृहती वित्ति ष्टु सऽ आत्वे षं वं र्त्ते तमः ॥ ३३ ॥

कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेन्द्रधारम् । सदा वसन्तं
हृदयारविन्दे भवं भवानीसहितं नमामि ॥ मङ्गलं भगवान् विष्णुर्मङ्गलं
गरुडध्वजः ॥ मङ्गलं पुण्डरीकाक्षो मङ्गलायतनो हरिः ॥ सर्वमङ्गलमा-
ञ्जये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥ शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ।
कदलीगर्भसम्भूतं कर्पूरं च प्रदीपितम् । आरातिं क्यमहं कुर्वे पश्य मे वर-
दोत्तम ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः कर्पूरारातिं क्यं
दर्शयामि ॥ प्रदक्षिणा-ॐ सप्तास्यां सन्नपरिधयस्त्रि? सप्त समिधः-
कृता? ॥ देवा यद्यज्ञन्तं ब्रह्मनाऽर्बद्धन् नृपुरुषं शुम् ॥ १५ ॥ यानि कानि
च पापानि जन्मान्तरकृतानि च । तानि सर्वाणि नश्यन्तु प्रदक्षिणपदे
पदे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः प्रदक्षिणां
करोमि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिः-अञ्जलौ पुष्पाण्यादाय तिष्ठन् ॥ हरिः-
ॐ गणानान्त्वा गुणपतिः हवामहे प्रियाणान्त्वा प्रियपतिः हवामहे नि-
धीनान्त्वा निधिपतिः हवामहे वसो मम ॥ आहर्मजानि गर्भधमा-
श्वमजासि गर्भधम् ॥ १६ ॥ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्वन्यावहोरात्रे
पार्श्वे नक्षत्राणिरूपमश्विनौ व्यात्तम् ॥ इष्णन्निषाणामुर्मऽइषाण ०
॥ ३३ ॥ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिके न मां नयति कश्चन ॥ ससंस्त्य-
श्चक? सुभद्रिकाङ्कगम्पीलवासिनीम् ॥ १७ ॥ तन्तऽएतमनु जोषम्भ-
राम्येष नेत्रदपचेतयाताऽअग्रे? प्रियम्पाथो पीतम् ॥ १८ ॥ स-
स्त्रभागा स्थेषा बृहन्तः-प्रस्तरेष्टा? परिधेयाश्च देवा? ॥ १९ ॥

सु॒र्दानं॑न्द्रि॒वोऽअ॒रति॑मृ॒थि॒व्यावै॑श्वान॒रमु॒तऽआ॒जात॑म॒ग्निम् ॥ क॒वि॑ऽ
 स॒म्प्राज॑म॒तिथि॑ञ्जना॒नामा॑सन्नापात्रं॑जनयन्तदे॒वा? ॥ २७ ॥ प्रो॒हमा॑र्णं
 सोम॑ऽ आ॒गतो॑ व॒रुण॑ऽ आस॒न्ध्यामा॑सं॒न्नो॒गिरा॑ग्नी॒द्ऽइन्द्रो॑ ह॒विर्दाने॑थ-
 र्वोपा॒वह्मि॑यमा॒णं ॥ ५६ ॥ वि॒श्वे॑दे॒वाऽ अ॒ष्टशु॑षु द॒यु॒प्तो वि॒ष्णु॑रा-
 णी॒तपा॑ऽ आ॒प्या॒श्वमा॑नो॒ यम॑? सु॒यमा॑नो वि॒ष्णुं॑ स॒मि॒त्रय॑माणो वा॒यु?
 पु॒यमा॑नं शु॒क्र? पू॒त? शु॒क्र? क्षी॒र॑श्ची॒र्मन्थी॑ स॒क्तु॑श्ची॒र्वि॒श्वे॑दे॒वा?
 ॥ ५७ ॥ पि॒तेवै॑धि सु॒नव॑ऽ आ स॒शेवा॑ स्वा॒वेशा॑ त॒न्वा संवि॑शस्वा॒श्वि-
 ना॑ध्व॒र्व्यू सा॑दयतामिह च्वा ॥ ५८ ॥ पू॒थि॒व्या? पु॒री॒षम॑स्यप्सो॒ नाम
 तान्त्वा॑ वि॒श्वे॑ऽ अ॒भिगृ॑णन्तु दे॒वा? ॥ ५९ ॥ षो॒डशी॑ स्तोम॑ऽ ओ॒जो द्रवि॑-
 णश्चतु॒श्च॒वारि॑ष्ट॒स्तोमो॑ व॒र्धो द्रवि॑णम् ॥ अ॒ग्ने? पु॒री॒षम॑स्यप्सो॒ नाम
 तान्त्वा॑ वि॒श्वे॑ऽ अ॒भिगृ॑णन्तु दे॒वा? ॥ ६० ॥ स॒मि॒द्वेऽअ॒ग्नाव॑धि॒ माम-
 हान॑ऽ उ॒क्थ॑प॒त्रऽ ई॒ड्यो॑ गृ॒भीत॑? ॥ त॒प्स॒ह॒र्म॒मपि॑गृ॒ह्याय॑जन्तो॒र्जा-
 य॒ज्ञम॑य॒जन्त॑ दे॒वा? ॥ ६१ ॥ य॒स्येमा॑? प्र॒दिशो॑ यस्य॒ बाहू॑ क॒स्मै
 दे॒वाय॑ ह॒विषा॑ वि॒धेम ॥ ६२ ॥ यऽआ॑त्क॒मदा॑ व॒लदा॑ यस्य॒ वि॒श्वे॑ऽ उ॒पा-
 संते॑ प्र॒शिषँ॑वस्य॒ दे॒वा? ॥ ६३ ॥ अ॒ना॒गास्त्व॒न्नोऽअ॒दि॒तिं कृ॑णोतु
 क्ष॒त्र॒न्नोऽअ॒श्वो॑ व॒नता॑ ह॒विष्मा॑न् ॥ ६४ ॥ इ॒मानु॑ क॒म्भुव॑ना सी॒ष-
 धा॒मेन्द्र॑श्च वि॒श्वे॑ च दे॒वा? ॥ ६५ ॥ वृ॒हस्प॑ते स॒वित॑र्व्वो॒धयै॑न॒ऽ स॒ऽ
 शि॒तश्चि॒त्सन्त॑रा॒ स॒ऽशि॑शाधि ॥ वृ॒द्धयै॑न॒म॒हते॑ सौ॒भगा॑य॒ वि॒श्वे॑ऽ
 ए॒नम॑नु॒ मद॑न्तु दे॒वा? ॥ ६६ ॥ प्र॒जाप॑ते॒स्तप॑सा वा॒वृधा॑न? स॒द्यो
 जा॒तो द॑धिषे॒ यज्ञ॑म॒ग्ने ॥ स्वा॒हा॒कृते॑न ह॒विषा॑ पु॒रोगा॑ खा॒हि सा॒द्यथा॑
 ह॒विर॑दन्तु दे॒वा? ॥ ६७ ॥ स॒द्योजा॑तो॒ व्य॑मिमीत॒ यज्ञ॑म॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒-
 भव॑त्पु॒रोगा॑? ॥ अ॒स्य हो॑तुं॑ प्र॒दि॒शूत॑स्य॒ व्रा॒चि स्वा॒हा॒कृत॑ ह॒विर॑-

दन्तु देवा? ॥ ३६ ॥ अस्मे रुद्रा मेहना पर्वतासो वृत्रहृत्ये भरहूतो
सजोषा ॥ य? शठ्सते स्तुवते धायि पञ्जऽइन्द्रज्येष्ठऽअस्माँ २
अवन्तु देवा? ॥ ५३ ॥ नहि स्पशमविदन्नन्यमस्माँ ॥ ५३ ॥ नृरात्पुंरऽए-
तारमग्ने? ॥ एमैनमवृधन्नमृताऽअमर्त्यवैश्वानरक्षेत्रजित्याय देवा?
॥ ५३ ॥ यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमादयासन् ॥ तेह-
नार्कम्महिमानं सचन्त सत्र पूर्वे साद्ध्या? सन्ति देवा? ॥ ५६ ॥
ॐ राजाधिराजाय प्रसहसाहिने । नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे । स मे
कामान्कामकामाय मह्यम् । कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु । कुबेराय वैश्रव-
णाय । महाराजाय नमः ॥ ॐ स्वस्ति । साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं
वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं महाराज्यमाधिपत्यमयं समन्तपर्यायी स्या-
त्सार्वभौमः सार्वयुषऽअन्तादापरार्धात् । पृथिव्यै समुद्रपर्यन्ताया
ऽएकरादिति । तदप्येव श्लोकोभिगीतो मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्या-
वसन्गृहे । आविक्षितस्य कामप्रेर्विश्वेदेवाः सभासद इति ॥
ॐ त्रिभुवतश्चक्षुरुतत्रिभुवतो मुखे त्रिभुवतो बाहु रुरुतत्रिभुवतस्पात् ॥
सम्बाहुर्भूयान्धर्मतिसम्पतत्रैर्हर्षावाभूमीजनयन्देवऽएकः ॥ ५६ ॥ ॐ भू-
वर्भुवः स्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्प-
यामि ॥ प्रार्थनापूर्वकनमस्कारः—ॐ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमत्तन्वत ॥

१ अत्रावसरे केचन पार्षदपूजां कुर्वन्ति—बाणरावणचण्डाश्च नन्दिभृङ्गिरिटादयः । सदा-
शिवप्रसादं ते सर्वे गृह्णन्तु शाम्भवाः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीशिवपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि
समर्पयामि नमस्करोमि ॥ विष्वक्सेनोद्धवाकूरा सनकाद्याः शुकादयः । महाविष्णुप्रसादं ते
सर्वे गृह्णन्तु वैष्णवाः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीविष्णुपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि
नमस्करोमि ॥ माठरः पिङ्गलो दण्डश्चण्डांशोः परिपार्श्वकाः । प्रभाकरप्रसादं ते सर्वे गृह्णन्तु
पार्षदाः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः श्रीसूर्यपार्षदगणेभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥

वसन्तोऽस्यास्त्रीदाज्ज्यंङ्गीक्ष्मऽद्भ्यः? शरत्तुवि? ॥ १५ ॥ गिरिशं गणेशं
 गले नीलवर्णं गजेन्द्राधिरुढं गुणातीतरूपम् ॥ भवं भास्वरं भस्मना
 भूषिताङ्गं भवानीकलत्रं भजे पञ्चवक्त्रम् ॥ १ ॥ योगेन सिद्धविबुधैः
 परिभाष्यमानं लक्ष्म्यालयं तुलसिकाचितभक्तभृङ्गम् ॥ प्रोत्तुङ्गरक्तन-
 खराङ्गुलिपत्रचित्रं गङ्गारसं हरिपदाम्बुजमाश्रयेऽहम् ॥ २ ॥ उदय-
 गिरिमुपेतं भास्करं पद्महस्तं निखिलभुवननेत्रं रत्नरत्नोपमेयम् ॥
 तिमिरकरिबृगेन्द्रं बोधकं यज्ञिनीनां सुरवरमभिवन्दे सुन्दरं विश्ववन्द्यम्
 ॥ ३ ॥ निजैरौषधीस्तर्पयन्तं कराग्रैः सुरौघान्कलाभिः सुधास्रावि-
 षीभिः ॥ दिनेशांशुसन्तापहारं द्विजेशं शशाङ्कस्वरूपं गणेशं नमामः
 ॥ ४ ॥ स्वभक्तवत्सलेऽनघे सदापवर्गभोगदे दविद्रुःखहारिणि त्रिलो-
 कशङ्करीश्वरि ॥ अवानि भीम अम्बिके मचण्डतेजउज्ज्वले भुजाकला-
 पमण्डिते नमोऽस्तु ते महेश्वरि ॥ ५ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतन-
 देवताभ्यो नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारं समर्पयामि ॥ पूजितदेवतानां
 यथाशक्ति जपं कृत्वा ॥ राजोपचाराः—छत्रं च चामरं चैव व्यजनं
 दर्पणं तथा । पादुकादि च सर्वाणि गृह्यन्तां परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीशिवपञ्चायतनदेवताभ्यो नमः राजोपचारान्समर्पयामि ॥ विशेषार्घ्यः—
 अर्घपात्रे जलं प्रपूर्य गन्धाक्षतपुष्पसहितं नारिकेलं पूगीफलं वा धृत्वा
 रक्ष रक्ष महादेव रक्ष त्रैलोक्यरक्षक । भक्तानामभयंकर्ता त्राता भव

गणपो गालवश्चैव मुद्गलश्च सुधाकरः । गणेशस्य प्रसादं वै सर्वे गृह्णन्तु गाणपाः ॥ ॐ भूर्भुवः-
 स्वः श्रीगणेशपार्षदगणेश्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥ शक्तिरुच्छि-
 ष्टचाण्डाली गणेशः सविता शशी । महादेवीप्रसादं ते सर्वे गृह्णन्तु पार्षदाः । ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीदेवीपार्षदगणेश्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि नमस्करोमि ॥

भवार्षवात् ॥ वरद त्वं वरं देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद । अनेन सफ-
 लार्घेण फलदोऽस्तु सदा मम ॥ ॐ भूवर्धुवःस्वः श्रीशिवपञ्चायतनदेव-
 ताभ्यो नमः विशेषार्घ्यं समर्पयामि ॥ क्षमापनम्-आवाहनं न जानामि
 न जानामि तवार्चनम् ॥ पूजां चैव न जानामि क्षमस्व परमेश्वर ॥ १ ॥
 अन्यथा शरणं नारित त्वमेव शरणं मम ॥ तस्मात्कारुण्यभावेन रक्षस्व
 परमेश्वर ॥ २ ॥ भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवावलम्बनम् ॥ त्वयि जाता-
 पराधानां त्वमेव शरणं मम ॥ ३ ॥ मत्समो नास्ति पापिष्ठस्त्वत्समो नास्ति-
 पापहा ॥ इति मत्वा दयासिन्धो यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ४ ॥ गतं पापं
 गतं दुःखं गतं दारिद्र्यमेव च ॥ आगता सुखसंपत्तिः पुण्योऽहं तव
 दर्शनात् ॥ ५ ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वर ॥ यत्पूजितं
 मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ६ ॥ यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च
 यद्भवेत् ॥ तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥ ७ ॥ अपराधसहस्राणि
 क्रियन्तेऽहर्निशं मया ॥ दासोऽयमिति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वर
 ॥ ८ ॥ अर्पणम्-अनेनावाहनासनपाद्यार्घ्याचमनीयस्नानवस्त्रोपवीतग-
 न्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलदक्षिणाप्रदक्षिणामंत्रपुष्पनमस्काररूपैः षोड-
 शोपचारैः अन्योपचारैश्च यथाज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः कृतपूज-
 नेन श्रीशिवपञ्चायतनदेवताः प्रीयन्तां न मम ॥ ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणम-
 स्तु ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्ण-
 तां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ ॐ विष्णवे नमो विष्णवे नमो विष्णवे
 नमः ॥ जलपूरितशङ्खभ्रामणम्-शङ्खमध्ये स्थितं तोयं भ्रामितं केश-
 वोपरि ॥ अङ्गलग्नं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ इत्युक्त्वा शङ्खं
 देवोपरि भ्रामयित्वा तस्योदकेन स्वशरीरं मार्जयेत् । तीर्थग्रहणम्-अ-

कालमृत्युहरणं ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥ सुरपादोदकं पुण्यं पिबाम्या-
युर्विबर्धनम् ॥ इति मन्त्रेण देवतीर्थं पीत्वा देवनिर्माल्यं गृहीत्वा
दक्षिणनासावघ्राणं कृत्वा शिरशि धारयेत् ॥

॥ इति शिवपञ्चायतनपूजाप्रयोगः ॥

॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

॥ २० ॥ अथ रुद्राभिषेकप्रकारः ॥

तत्र प्राक् रुद्रस्य षडङ्गानि कथ्यन्ते । उक्तञ्च-शिवसंकल्पहृदयं
सूक्तं स्यात्पौरुषं शिरः । प्राहुर्नारायणीयं च शिखा स्याच्चौत्तराभिधम् ॥
आशुः शिशानः कवचं नेत्रं विश्राड् बृहत्स्मृतम् । शतरुद्रियमस्त्रं
स्यात्षडङ्गक्रम ईरितः ॥ हृच्छिरस्तु शिखा वर्म नेत्रं चास्त्रं महामते ॥
प्राहुर्विधिज्ञा रुद्रस्य षडङ्गानि स्वशास्त्रतः ॥

॥ अथ प्रथमो रूपरुद्रस्तस्य प्रथमप्रकारः ॥

ॐ षज्जाग्रत इति शिवसङ्कल्पसूक्तेन, ॐ सहस्रशीर्षेति पौरुषसूक्तेन,
ॐ अद्भ्यः सम्भृत इति उत्तरनारायणसूक्तेन, ॐ आशुः शिशान इति
द्वादशभिः सप्तदशभिर्वा मन्त्रैः अप्रतिरथसूक्तेन, ॐ विश्राड् इति मैत्रसू-
क्तेन, ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्ते इत्यादिना तमेषाञ्जम्भेदध्मः
ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ इत्यन्तेनाष्टप्रणवयुक्तेन रौद्राध्यायेन, ॐ वयद्वि
इति अष्टमन्त्रैः, नतं विदेति देवपद्वत्युक्तद्वाभ्यां मन्त्राभ्याम्, ॐ उग्रश्चेति
सप्तजटामन्त्रैः, ॐ व्वाजश्च म इति एकोनत्रिंशन्मन्त्रैश्चाभिषेकः ।

अन्ते च ॐ ऋचं वाचमिति शान्त्यध्यायेन शान्तिकरणं ॐ शान्तिरिति त्रिरुच्चारणं वा ॥ अयमेव प्रकारश्चमकवर्जं सर्वैर्वाजसनेयिभिराहृतः ॥

॥ अथ प्रथमो रूपरुद्रस्तस्य द्वितीयप्रकारः ॥

षडङ्गपक्षे-ॐ षज्जाग्रत इत्यादिभिर्नमस्ते रुद्रेति रौद्राध्यायान्तैः षड्भिरङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ततः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्ते रुद्रेत्यादिना तमेषाञ्जम्भेदधमः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ इत्येतेनाष्टप्रणवयुक्तेन रौद्राध्यायेनाभिषिच्य ॐ वयः सोमेत्यष्टकण्डिकाभिरभिषेकः ॐ उग्रश्चेति सप्ताभिष्य । महच्छिरोरुद्रजटाभ्यामभिषेकाभावपक्षे व्वाजश्चम इत्यष्टानुवाकैरभिषेकः । ॐ व्वाजश्चम इत्यष्टानुवाकाभावपक्षे महच्छिरोरुद्रजटाभिरभिषेकः । ॐ ऋचं वाचमिति शान्त्यध्यायेन पक्षद्वयेऽपि अभिषेकेण शान्तिकरणम् ॐ शान्तिरिति त्रिरुच्चारणं वा ॥ इति द्वितीयो रूपरुद्रप्रकारः ॥ गृहत्पाराशरस्मृतिमते तु पञ्चाङ्गमन्त्रपूर्वकरौद्राध्यायस्यैव जपोऽन्ते ऋचं वाचमित्यनेनाभिषेककरणमित्ययमेव रूपाख्यो रुद्रजपो न तु पुनरन्यस्य कस्यचिन्मन्त्रस्य जप इति विशेषः ॥

अथ द्वितीयो रुद्राख्यः (एकादशिनी रुद्र इति पर्यायः)

तस्य प्रकारः तत्र प्रथमप्रकारो यथा—

ॐ षज्जाग्रत इत्यादिभिर्षिर्विष्वादिन्यनुवाकान्तैः पञ्चभिरङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ नमस्ते रुद्रेत्यारभ्य तमेषाञ्जम्भेदधमः

१ नमस्ते रुद्रमन्यव इति षोडशर्चं शतरुद्रियमिति कमलाकरादयः ॥ तथा—षट्पष्टिर्नीलमूर्च्छं च पुनः षोडशशक्रमवेत् । एषते द्वे नमस्ते द्वे नतं विद्वयमेव च । मीढुष्टमेति चत्वारि षेतच्च शतरुद्रियम् । नमस्ते रुद्रेति षट्पष्टिमन्त्रात्मकमेव शतरुद्रियमिति मुख्यपक्षः ॥

ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐइत्यन्तस्याष्टप्रणवयुक्तरौद्राध्यायस्य दशा-
 वृत्त्याऽभिषेकः । ततः ॐषज्जाग्रत इत्यादिभिर्विबुध्राडित्यनुवाकान्तैः
 पूर्वोक्तैः पञ्चभिरङ्गमन्त्रैः समन्वितया केवलया वा एकावृत्त्याऽभिषे-
 कः । ततः ॐव्ययऽसोमेत्यष्टभिर्महच्छिरोनाम्नीभिश्चाभिषेकः । ॐनतं-
 विदाथेति द्वाभ्यामभिषेकः । ॐउग्रश्चेति तिसृभिः सप्तभिर्वा रुद्रजटा-
 नाम्नीभिरभिषेकः । ॐऋचंवाचमित्यध्यायेन शान्तिकरणम् ॐशा-
 न्तिरिति त्रिरुच्चारणं वा ॥

अथ द्वितीयप्रकारः—ॐषज्जाग्रत इत्यादिभिर्नमस्तेरुद्रेति रौद्रा-
 ध्यायान्तैः षड्भिरङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ततः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐ
 नमस्तेरुद्रेत्यारभ्य तमेषाञ्जम्भेदधमः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐइत्यन्त-
 स्याष्टप्रणवयुक्तस्य रौद्राध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः । तदन्ते ॐ
 व्ययऽसोमेत्यष्टभिः शान्त्यध्यायेन चाभिषेकः ॥

अथ तृतीयप्रकारः—षज्जाग्रत इत्यादिभिर्विबुध्राडित्यनुवाका-
 न्तैः पञ्चभिरङ्गमन्त्रैः पूर्वमभिषेकः । ततः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐनमस्ते
 रुद्रेत्यारभ्य तमेषाञ्जम्भेदधमः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐइत्यष्टप्रणवसहितं
 रुद्रं जपित्वा—ॐवाँजश्चमे० प्राणश्चमे० ओजश्चमे० ज्यैष्ठ्यश्चमे० ॥१॥
 पुनः अष्टप्रणवसहितरुद्रं जपित्वा—ॐसत्यश्चमे० ऋतश्चमे० वन्ताचमे०

१ अयं प्रकारस्तु—साङ्गमादौ जपेद्रुद्रं केवलानि नवान्तरे । साङ्गं महच्छिरध्वान्ते निरङ्ग-
 मिति केचन ॥ इति वृद्धपराशरस्मृतिमतानुसारी पञ्चाङ्गपक्षे ज्ञेयः ॥ सर्वत्राभिषेकेष्वपि सङ्कल्प-
 मारभ्य षड्विधाङ्गन्यासपूर्वकमुपस्थानान्तं पूर्वप्रयोगानुसारेण श्रीमद्वास्वत्यान्यर्चनं तथा च
 ऋष्यादिस्मरणं पूर्वप्रयोगाद्योजनीयम् ॥ २ वेदवेदाँर्धिरामौश्च रौमरौमद्वि कैकैकम् । द्वौ द्वौ पृथक्
 च मन्त्रैश्च नमस्काश्चमकाः स्मृताः । व्वाजश्च सत्यमूखर्वाइमा चाग्निरंशस्तथाग्निः । एकाचैव
 चतस्रश्च त्र्यविर्वाजा इति क्रमः ।

शश्वमे० ॥ २ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ ऊर्चमे०
 रायिश्चमे० वित्तश्चमे० व्रीह्यश्चमे० ॥ ३ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं
 रुद्रं जपित्वा-ॐ अश्माचमे० अग्निश्चमे० वसुचमे० ॥ ४ ॥ पुनः
 अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ अग्निश्चमे० मित्रश्चमे० पृथिवीचमे०
 ॥ ५ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ अशुश्चमे० आग्रय-
 णश्चमे० सुचश्चमे० ॥ ६ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा
 ॐ अग्निश्चमे घर्म० व्रतश्चमे० ॥ ७ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा
 ॐ एकाचमे० ॥ ८ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ चतस्रश्च-
 मे० ॥ ९ ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ त्र्यविश्चमे० पष्टवाह-
 मे० ॥ १० ॥ पुनः अष्टप्रणवसहितं रुद्रं जपित्वा-ॐ व्राजाय स्वाहा०
 आयुर्व्यजेन० ॥ ११ ॥ एवं एकादशधा विभक्तेन चमकानुवाकेन
 सहाष्टप्रणवयुक्तरौद्राध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः ॥ ततः ॐ ऋचं वा-
 चमिति शान्त्यध्यायेन शान्तिकरणम् ॥ इति तृतीयप्रकारः ॥

वृहत्पराशरस्मृतिमते तु अङ्गपञ्चकमन्त्रैरभिषेकपूर्वकं रौद्राध्यायस्य
 एकादशभिरावृत्तिभिरभिषेकोऽन्ते च शान्तिकरणमित्येतावानेव द्वितीयो
 रुद्र इति विशेषः ॥ यत्तु महार्णवानुसारिणां मतम्-शिवसङ्कल्पाद्यङ्ग-
 मन्त्रवर्जं प्रणवस्य महाव्याहृतीनां रौद्राध्यायस्य वाजश्चम इत्यष्टानुवा-
 कानां शान्त्यध्यायस्य पूर्ववदार्पादिस्मरणं कृत्वा अष्टौ चमकानुवाकान्
 एकादशधा विभज्य एकैकेन चमकविभागेन सह अष्टप्रणवयुक्तरौद्रा-
 ध्यायस्यैकादशावृत्त्याऽभिषेकः ॥ ततः ॐ ऋचं वाचमिति शान्त्यध्याये-
 नाभिषेकः ॥ व्याधिविमोचनार्थाभिषेके तु विशेषः ॥ अक्षीभ्यामित्यनुवा-
 केनापोहिष्ठेतितिसृभिश्चाभिषिक्तोदकेन मस्तकादिपादान्तानि सर्वाण्यङ्गा-

नि मार्जयेत्-अक्षीम्यामिति षण्णां विवृहा ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः यक्षमहा
 देवता आपोहिष्ठेतितिसृणां सिन्धुद्वीप ऋषिः गायत्री छन्दः आपो देवताः
 सर्वरोगशान्त्यै अभिषेकोदकेन मार्जने विनियोगः । ॐ अक्षीभ्यां ते
 नासिकाभ्यां कर्णाभ्यां छुबुकादधि ॥ यक्षं शीर्षण्यं मस्तिष्काज्जिह्वाया
 विवृहामि ते ॥ १ ॥ ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनुक्यात् ॥
 यक्षं दोषण्यामंसाभ्यां बाहुभ्यां विवृहामि ते ॥ २ ॥ आन्त्रेभ्यस्ते
 गुदाभ्यो वनिष्ठोर्हृदयादधि ॥ यक्षं मतस्नाभ्यां यक्नः श्लाशिभ्यो
 विवृहामि ते ॥ ३ ॥ ऊरुभ्यां ते अष्टीवद्भ्यां पार्श्विभ्यां प्रपदाभ्याम् ॥
 यक्षं श्रोणिभ्यां भासदाङ्गंससो विवृहामि ते ॥ ४ ॥ मेहनाद्वनंकरणा-
 लोमभ्यस्ते नखेभ्यः ॥ यक्षं सर्वस्मादात्मनस्तमिदं विवृहामि ते ॥ ५ ॥
 अङ्गादङ्गालोम्नो लोम्नो जातं पर्वणि पर्वणि ॥ यक्षं सर्वस्मादात्मनस्त-
 मिदं विवृहामि ते ॥ ६ ॥ ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्ता० ॐ योवः शिवतमो० ।
 ॐ तस्माऽअरङ्गमा० । एतैर्मन्त्रैर्मस्तकादिपादान्तानि सर्वाङ्गानि मार्ज-
 येत् । इति द्वितीयो रुद्रः । अयमेव रुद्रो रुद्रैकादशिनी रुद्री रुद्रेति
 संज्ञात्रयं लभते । तैरेकादशरुद्रैर्लघुरुद्रस्तृतीयः । तैरेकादशलघुरुद्रैर्महा-
 रुद्रश्चतुर्थः । तैरेकादशमहारुद्रैरतिरुद्रः पञ्चमः ॥ रुद्रीलघुरुद्रमहारुद्रेष्वेकम्
 एकादश ऋत्विजो वा वृणुयात् ॥ अतिरुद्रे एकादश एकविंशत्युत्तरं
 शतं वेति ऋत्विक्सङ्ख्या ॥

॥ अथ रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

ततः शिवस्य मूर्ध्नि सौवर्णेन राजतेन ताम्रेण वा कलशेन मधुना
 गन्धेन सर्पिषा पयसा वा तदभावे माहिषेण वा इक्षुरसेन नालिकेर-
 रसेनाम्ररसेन वा गन्धोदकेन वा केवलोदकेन वा अभिषेकः कर्तव्यः ॥

तत्रादौ शिखां वद्ध्वा भस्म रुद्राक्षमालां पवित्रे च धृत्वा आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य । संकल्पः—अद्य पूर्वोच्चरित० एवंगुणविशेषेण त्रिशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धयर्थं (ममात्मनः—यंजमानस्य वा) अमुकभयसङ्कटरोगादिविनाशपूर्वकसदभीष्टसिद्धयर्थं श्रीसाम्बसदाशिवप्रीत्यर्थं पूजनपूर्वकं रुद्राभिषेकं स्वयं ब्राह्मणद्वारा वा करिष्ये ॥ (ततो देवपूजाप्रयोगवत्पञ्चामृतस्नानाङ्गपूजापर्यन्तं शिवपूजनं कृत्वा निर्माल्यं विसृज्य धारापत्रं गन्धादिभिः सम्पूज्य देवोपरि धृत्वा अभिषेकमारभेत ।) एवम् अभिषेकारम्भात्प्राक् अभिषेककरणाधिकारार्थं षडङ्गन्यासान् कुर्यात् । यथा—

षडङ्गन्यासाः—ॐ मनोज्ञातिर्जुषतामाज्ज्यस्युबृहस्पति-
र्यज्ञमिमन्तनोत्वरिष्टृष्टज्ञसमिमन्दधातु ॥ विश्वेदे-
वासोऽहुहमादयन्तामोऽम्प्रतिष्ठ ॥ १ ॥ ॐ हृदयाय नमः ॥
ॐ अवोच्चयग्निः सुमिधा जनानाम्प्रतिधेनुमिवायुती-
मुषासम् ॥ सहर्वाऽह्वेष्वयामुजिहानाऽप्रभानवः सि-
सते नाकुमच्छ ॥ २ ॥ ॐ शिरसे स्वाहा ॥ ॐ मूर्ध्नि-
न्दिवोऽअरुतिमृष्टिष्या वैश्वानुरमृतऽआजातमुग्नि-
म् ॥ कविऽसुम्प्राजुमतिथिञ्जनानामासन्ना पात्रञ्जनयन्त
देवाः ॥ ३ ॥ ॐ शिखायै वषट् ॥ ॐ मर्माणि ते वर्म-

णाच्छादयामि सोमंस्त्वा राजामृतेनानुवस्ताम् । उरो-
 वर्णीयोवरुणस्ते कृणोतु जयन्तन्त्वानुदेवा मंदन्तु ॥१॥
 ॐ कवचाय हुम् ॥ ॐ विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखो-
 विश्वतोबाहुरुतविश्वतस्पात् । सम्बाहुभ्यान्धमंतिस-
 म्पतत्रैर्द्धावाभूमीजनयन्देवऽएकः ॥१॥ ॐ नेत्रत्रयाय
 वौषट् ॥ ॐ मानस्तोके ० ॥ १६ ॥ अस्त्राय फट् ॥

हरिः ॐ गुणानान्त्वा गुणपतिः हवामहे प्रियाणान्त्वा
 प्रियपतिः हवामहे निधीनान्त्वानिधिपतिः हवामहे वसो
 मम ॥ आहमंजानिगर्भधमात्त्वमंजासिगर्भधम् ॥१॥
 गायत्रीं त्रिष्टुब्जगंत्यनुष्टुप्पङ्क्त्या सह ॥ बृहत्पुष्णिहं
 ककुप्सूचीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ २॥ द्विपंदायाश्चतु-
 ष्यपदास्त्रिपंदायाश्चतुषट्पदाः ॥ विच्छन्दयाश्चसच्छन्द-
 सूचीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ ३॥ सहस्तोमाः सहस्रछन्द-

१ अत्र खाश्चतुष्पदा इत्यत्र 'स्वरात्संयोगादिर्द्विष्यते सर्वत्र' ॥ इति चतुर्थाध्या-
 यस्य शततमसूत्रेण सामान्यतः शकारस्य द्वित्वं प्राप्तं परं त्वस्यापवादरूपेण 'उष्मान्तस्था-
 व्यश्च स्पर्शः' इति चतुर्थाध्यायस्य ध्विक्रान्ततमसूत्रेण उष्मणः शकारात्परस्य चकारस्यैव
 द्वित्वं भवति ॥ २ तुक्निषधः—शृङ्गजुः प्रातिगाद्ये चतुर्थाध्याये सूत्रं २६—'यस्यातिहाय
 सहेति न' ॥ भाष्यम्—यस्य, अतिहाय, सह इत्येतैः पदैरुपहितस्वरः छकारे प्रत्यये न चका-
 रेण व्यवधीयते यथा—यस्य छाया ॥ ३॥ अतिहाय छिद्रागात्राणि ॥ ३॥ सह-
 स्तोमांस्तु द्विच्छन्दऽआवृत्तः ॥ ३॥

सऽआवृतः सुहृप्रमाऽऽर्षयः सुप्तदैव्याः ॥ पूर्वेषाम्पन्था-
मनुदृश्यधीराऽअन्वालेभिरेरुत्थ्योनरुश्मिन् ॥ ४^{३३} ॥

ॐ षज्जाग्रतोदूरमुदैतिदैवन्तदुसुप्तस्युतथैवैति ॥

दूरज्जमज्ज्योतिषाज्ज्योतिरेकन्तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु
॥ १^{३३} ॥ येन कर्माण्युपसोमनीषिणोऽयज्ञे कृण्वन्ति बिद-

थेषुधीराः ॥ यदपूर्वमस्य मुन्तः प्रजानान्तन्मेमनः
शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २^{३३} ॥ यत्प्रज्ञानमुतचेतोऽधृतिश्च-

षज्ज्योतिरुन्तरमृतमप्रजासु ॥ यस्मान्नऽऽकृते किञ्चन कर्म-
विक्रयते तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३^{३३} ॥ येनेदम्भू-

तम्भुवनम्भविष्यत्परिगृहीतमुमृते नु सर्वम् ॥ येन यज्ञ-
स्त्यायते सुप्तहोतृ तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ४^{३३} ॥

यस्मिन्नृचः सामुषजूंषिषस्मिन्प्रतिष्ठितारथनाभा-
विद्याराः ॥ यस्मिन्श्चित्तसर्वमोतमप्रजानान्तन्मेमनः
शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ५^{३३} ॥ सुषारुथिरश्वानिवृषन्मनुष्या-

न्नेनीयते भीशुभिर्वाजिनऽइव ॥ हत्प्रतिष्ठं यदजिरञ्जवि-

ष्टुन्तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ६^{३३} ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

१ इति शिवसङ्कल्पसूक्तस्य हृदयरूपाङ्गस्य षमन्त्रैरभिषेकः । उक्तं च शिवसङ्कल्पहृदयं
सूक्तं स्यात्पौरुषं शिरः । प्राहुर्नारायणीयं च शिखा स्याच्चोत्तराभिघ्नम् ॥ आशुः शिशानकवचं

ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषं सहस्राक्षं सहस्रपात् ॥ सभूमिं
 सुवर्तं स्पृत्वा त्पतिष्ठद्दशङ्गुलम् ॥ १ $\frac{३}{१}$ ॥ पुरुषं एवेदं
 सर्वं ऋद्धूतं ऋचं भाव्यम् ॥ उता मृतं त्वस्येशां नोषदन्नेना-
 तिरोहति ॥ २ $\frac{३}{१}$ ॥ एतावानस्य महिमा तोज्ज्यायां शुचि-
 रूषं ॥ पादौ स्य विश्वा भूता नित्रिपादस्यामृतं निदुवि
 ॥ ३ $\frac{३}{१}$ ॥ त्रिपादूर्ध्वं उद्वैत्पुरुषं पादौ स्येहा भवत्पुनः ॥
 ततो विष्णुर्द्वयकक्रामत्साशनानशुनेऽनुभि ॥ ४ $\frac{३}{१}$ ॥
 ततो विराडजायत विराजोऽधिपूरुषं ॥ सज्जातोऽ-
 त्परिच्यत एश्वाद्भूमि मथो पुरः ॥ ५ $\frac{३}{१}$ ॥ तस्माद्द्युज्ञा-
 त्सर्वं हुतं सम्भृतं पृषदाज्यम् ॥ पशून्स्तौश्च क्रेवायु-
 व्यानारुण्याग्नाम्याश्च ये ॥ ६ $\frac{३}{१}$ ॥ तस्माद्युज्ञात्सर्वं
 हुतं ऋचः सामानि जज्ञिरे ॥ छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्य-
 जुस्तस्मादजायत ॥ ७ $\frac{३}{१}$ ॥ तस्मादश्वाऽअजायन्तु-
 ये केचो भयादतः ॥ गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाताऽ-
 अजावयः ॥ ८ $\frac{३}{१}$ ॥ तं ऋषिं ब्रह्मर्षिं प्रोक्षन् पुरुषं जातम-
 गृह्यतः ॥ तेन देवाऽअयजन्त सादध्याऽऋषयश्च ये ॥ ९ $\frac{३}{१}$ ॥

नेत्रं विभ्राद् बृहत्स्मृतम् । शतरुद्रियमखं स्यात्षडङ्गकर्म ईरितः । इच्छिरस्तु शिखा वर्म नेत्रं
 चाखं महामते ॥ प्राहुर्विधिज्ञा स्त्रस्य षडङ्गानि स्वशास्त्रतः ॥

षत्पुरुषं ध्येदधुःकतिधा ध्येयं कल्पयन् ॥ मुखं किमस्यासी-
 त्किम्बाहू किमूरुपादाऽउच्येते ॥ १० ^{११}/_{३१} ॥ ब्राह्मणोऽस्य-
 मुखमासीद्ब्राह्मराजं न्यःकृतं ॥ ऊरुतदस्य युष्टै-
 रर्यः पद्भ्यां शूद्रोऽअजायत ॥ ११ ^{११}/_{३१} ॥ चन्द्रमा-
 मनसोजातश्चक्षुःसूर्योऽअजायत ॥ श्रोत्राद्वायुश्च प्रा-
 णश्च मुखादग्निरजायत ॥ १२ ^{१२}/_{३१} ॥ नाभ्यांऽआसीदुन्त-
 रिक्षः शीष्णो ह्यौऽसमवर्तत ॥ पद्भ्याम्भूमिर्दिशः श्रोत्रा-
 त्थालोकाऽऽकल्पयन् ॥ १३ ^{१३}/_{३१} ॥ षत्पुरुषेण हविषा दे-
 वायुज्जमतं नवत ॥ वुसन्तोऽस्यासीदाज्यं क्षीरं मधु दध्मः शु-
 रद्भविः ॥ १४ ^{१४}/_{३१} ॥ सुप्तास्याऽसन्नपरिधयस्त्रिःसुप्तसुमिधः
 कृताऽदेवा षट्द्युज्जन्तं नवानाऽअबद्धन् न पुरुषं पशुम् ॥ १५
^{१५}/_{३१} ॥ युजेन यज्जमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
 ते हुना कम्महिमानः सचन्तु यत्र पूर्वे सादध्याऽसन्ति देवाऽ
 ॥ १६ ^{१६}/_{३१} ॥ ॐ अदद्भ्यः सम्भृतः पृथिव्यै रसाच्च बिभ्रिश्च क-
 र्मणः समवर्तताग्ने ॥ तस्युत्त्वष्टां विदधद्रपमेतितन्म-
 र्त्यस्य देवत्त्वमाजानुमग्ने ॥ १७ ^{१७}/_{३१} ॥ वेदाहमेतम्पुरुषम्-

१ इति पुरुषसूक्तस्य शिरोनामकाङ्गस्य एकत्रिंशाध्यायस्य षोडशमन्त्रैरभिषेकः (सूक्त-
 स्यात्पुरुषं शिरः)

हान्तमादित्यवर्णुन्तमसःपुरस्तात् ॥ तमेवविदित्वाति-
 मृत्युमेतिनाभ्यपन्थाविद्युतेयनाय ॥ २३९ ॥ मृजापति-
 श्वरतिगव्येऽअन्तरजायमानोबहुधाविजायते ॥ तस्य-
 योनिम्परिपश्यन्तिधीरास्तस्मिन्ब्रह्मस्तथुर्भुवनानिर्वि-
 श्वम् ॥ २४० ॥ योदेवेभ्योऽआतपतिषोदेवानाम्पुरोहि-
 तः ॥ पूर्वोयोदेवेभ्योजातो नमोरुचायुर्ब्राह्मणे ॥ २४१ ॥
 रुचस्त्राहमञ्जनयन्तो देवाऽअग्रेतदब्रुवन् ॥ यस्तैवम्रा-
 ह्मणोबुद्ध्यात्तस्यदेवाऽअसुव्वशे ॥ २४२ ॥ श्रीश्चतेलु-
 क्ष्मीश्चपत्न्यावहोरुत्रेपाश्चैवक्षत्राणिरूपमुश्चिनौ-
 वपात्तम् ॥ दृष्णान्निषाणामुष्मद्विषाणसर्वलोकम् ॥ २४३ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥

ॐ आशुशिशानोवृषभोनभीमोघनाघनक्षोभेणश्च-
 र्षणीनाम् ॥ सुङ्क्रन्दनोनिमिषऽएकवीरऽशुतऽसेनाऽअ-
 जयत्सुकमिन्द्रः ॥ २४४ ॥ सुङ्क्रन्दनेनानिमिषेणजि-
 षण्णुनामुत्कारेणदुश्चयवुनेनधृष्णुना ॥ तदिन्द्रेणजयत्-

१ याज्ञवल्क्यशिक्षायाम्—वकारत्रिविधः प्रोक्तो गुर्लघुर्लघूत्तरः ॥ आदौ गुर्लघुर्मध्ये
 पदान्ते तु लघूत्तरः ॥ प्रतिज्ञासूत्रे—अन्त्यस्यान्तःस्याना पदादिमध्यान्तस्थस्य त्रिविधं
 गुर्लघुमलघुश्रुतिभिर्लघुचरणम् ॥ २ ॥ इत्युत्तरनारायणसूक्तस्य शिक्षारूपाङ्गस्य एकत्रिंशाध्यायस्य
 पञ्चमत्रैरभिप्रेतः ॥ (शिक्षा स्याच्चोत्तराभिधम्) ॥

तत्सहद्व्यंशुधोनरऽइषुहस्तेनवृष्णां ॥२३॥ सऽइषु-
हस्तैः सनिषुङ्गिभिर्व्वशीसं संप्रासयुधऽइन्द्रो गुणेन ॥
सऽसृष्टृजित्सोमपावाहुशुद्ध्युग्रधन्वाप्रतिहिताभिरस्तां
३३॥ बृहस्पतेपरिदीयारथेनरक्षोहामित्रां २५ अपवाधमानः
। प्रभञ्जन्तेनां प्रमृणोषुधाजयन्नुस्माकं मेदध्यवितारथा-
नाम् ॥४३॥ बलविज्ञायस्थविरुं प्रवीरुं सहस्त्रान्नुवा-
जीसहमानऽउग्रः ॥ अभिर्वीरोऽअभिसत्त्वासहोजाजैत्र-
मिन्द्ररथमातिष्ठगोवित् ॥५३॥ गोश्रमिदं होविदुं वज्र-
बाहुञ्जयन्तुमज्जमं प्रमृणन्तुमोजसा ॥ इमं सजाताऽअनु-
वीरयदध्वमिन्द्रः सस्वायुऽअनुसर्षदध्वम् ॥ ६३॥ अ-
भिगोत्राणिसहसागाहमानोदयोवीरः शतमन्युरिन्द्रः
॥ दुश्चयुवनः पृतनाषाडयुद्धयोस्माकं सेनाऽअवतुप्र-
युत्सु ॥ ७३॥ इन्द्रऽआसान्नेताबृहस्पतिर्दक्षिणासुतः
पुरऽएतुसोमः ॥ देवसेनानामभिमञ्जतीनाञ्जयन्तीना-
म् मरुतोषन्त्वग्रम् ॥ ८३॥ इन्द्रस्यवृष्णोवरुणस्यराज्ञऽ-
आदित्यानाम् मरुतां शर्द्धऽउग्रम् ॥ महामनसाम्भुवन-
च्यवानाङ्घ्रिषो देवानाञ्जयन्तामुदस्थान् ॥ ९३॥ उद्धर्ष-

यमघवन्नायुधाभ्युत्सत्त्वंनाम्नामुकानाम्मनां०सि ॥ ऊद्-
 ढ्वत्रहन्वाजिनांवाजिनाभ्युद्गथानाञ्जयतां०व्यन्तुघोषां ८
 ॥१०५३॥ अस्माकमिन्द्रोऽसमृतेषुध्वजेष्वस्माकं०गवाऽ
 इषवस्ताजयन्तु ॥ अस्माकं०वीराऽउत्तरेभवन्त्वस्मां २५-
 उदेवाऽअवताहवेषु ॥ ११५३ ॥ अमीषाञ्चित्तम्प्रतिलोभ-
 यन्तीगृहाणाङ्गाव्यप्तेपरैहि ॥ अभिप्रेहिनिर्दहहृत्सुशो-
 कैरुन्धेनामित्रास्तमसासचन्ताम् ॥ १२५३ ॥ इति-
 तृतीयोऽध्यायः ॥

सप्तदशमन्त्रैरभिषेकपक्षे-अवसृष्ट्वापरांपतुशरं०व्येवब्रह्मसं०शिते ॥ ग-
 च्छामित्रान्प्रपद्यस्वमामीषाङ्कञ्चनोच्छिषः ॥१५३॥ प्रेतजयंतानरुऽइ-
 न्द्रोवुऽशर्मयच्छतु ॥ उग्रावं-सन्तुबाहवोनाधूण्यायथासंथ ॥२५३॥
 असौवासेनामरुतुऽपरैषामुव्यैतिनुऽओजसास्पृद्धमाना ॥ ताङ्गूहततमु-
 सापंव्रतेनयथामीऽअन्नयोऽअन्नयन्नजानन् ॥ ३५३ ॥ यत्रवाणाऽसु-
 म्पतन्तिकुमाराव्विशिखाऽइव ॥ तन्नुऽइन्द्रोवृहस्पतिरदितिऽशर्मय-
 च्छतुव्विश्वाहाशर्मयच्छतु ॥४५३॥ यस्मांणितेव्वस्मैणाच्छादया-
 मिसोमस्त्वाराजामृतेनानुवस्त्वाम् ॥ उरोर्व्वरीयोव्वरुणस्तेकृष्णोतुज-
 यन्तुन्त्वानुदेवामदन्तु ॥ ५५३ ॥

१ इत्यप्रतिरथसूक्तस्य कवचरूपाङ्गस्य द्वादशमन्त्रैरभिषेकः ॥ सप्तदशर्चेनेति कर्कः-तस्मा-
 त्सप्तदशपक्षे सप्तदशानामप्रतिरथश्रुतिरित्यादिविनियोगं कृत्वा सप्तदशर्चेनाप्रतिरथेनाभिषेकः
 कार्यः ॥

२ एतान्यध्वमन्त्रान्योजयित्वा सप्तदशेनाभिषेकः कार्यः ॥

ॐ विष्वाङ्मृहृत्पिबतु सोम्यम्मदध्वायुर्दधंश्च ज्ञपताव-
विहृतम् ॥ वातं जूतोषोऽभिरक्षति त्मना प्रजापुंषोष-
पुरुषाविराजति ॥ १^{३३} ॥ उदुत्त्यञ्जातवेदसन्देवं बहन्ति-
केतवं ॥ दुशेविश्वायसूर्यम् ॥ २^{३३} ॥ येनापावक्रन्नक्ष-
साभुरण्यन्तु ज्ञानां २५ अनु ॥ त्वं वरुण पश्यासि ॥ ३^{३३} ॥
दैव्यावदध्वर्युऽआगतु रथेन सूर्य त्वचा ॥ मध्वायुश्च-
क्षुः समञ्जाथे ॥ तम्प्रत्नथायं वेनश्चित्रन्देवानां ॥ ४^{३३} ॥
तम्प्रत्नथापूर्वथा विश्वाथे मथाज्ज्येष्ठतातिस्महिगदं-
स्वर्विदम् ॥ प्रतीचीनं वृजनन्दो हसेधुनिमाशु ज्यन्तु मनु-
यामुर्वर्द्धसे ॥ ५^{३३} ॥ अयं वेन श्रौदयत्पृश्निगवर्माज्ज्यो-
तिर्जरायूरजसो विमाने ॥ इममुपासंङ्गमे सूर्यस्य शिशु-
न विप्रामुतिभीरिहन्ति ॥ ६^{३३} ॥ चित्रन्देवानामुदगा-
दनी कुञ्चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ॥ आप्राद्यावापृथि-
वीऽअन्तरिक्षं सूर्यंऽआत्माजगतस्तुस्त्युपश्च ॥ ७^{३३} ॥
आनुऽइडाभिर्विदथे सुशस्तिविश्वा नरः सविता देवऽएतु
॥ अपियथा सुवानो मत्संथानो विश्वञ्जगदभिपित्वेमनी-

षा ॥ ८^{३५} ॥ षट्शकचवृत्रहन्नुदगाऽअभिसूय ॥ सर्व-
 न्तदिन्द्रतेवरो ॥ ९^{३५} ॥ तुरणिर्विश्वदर्शतो ज्ज्योति-
 षकृदसिसूय ॥ विश्वमाभासिरोचनम् ॥ १०^{३६} ॥
 तत्सूयस्य देवत्वन्तर्माहित्वम्पृथ्व्या कर्तोर्विततुऽसञ्ज-
 भार ॥ षडेदयुक्वत्तहरितः सुधस्तथा दाद्राञ्चिवासस्तनुते-
 मिसम्भै ॥ ११^{३६} ॥ तन्निमुत्रस्य बहूणस्याभिचक्षेसूय-
 रूपङ्गणुते हयोऽपस्त्यै ॥ अनुन्तमन्वद्भुशंस्युपाजः कृ-
 षणमुन्यक्षुरितऽसम्भरन्ति ॥ १२^{३६} ॥ बण्णमहाँ २५-
 अंसिसूयवडादित्यमहाँ २५ अंसि ॥ महस्ते सतोमहिमा-
 पनस्यतेन्द्रादेवमहाँ २५ अंसि ॥ १३^{३६} ॥ वददसूयश्च-
 वसा महाँ २५ अंसि सत्रादेवमहाँ २५ अंसि ॥ महन्ना देवा-
 नामसूयः पुरोहितो विभुज्ज्योतिरदाभ्यम् ॥ १४^{३६} ॥
 श्रायन्तऽइवसूयविश्वेदिन्द्रस्य भक्षत ॥ व्वसूनिजाते-
 जनमानुऽओजसाप्रतिभागन्नदीधिम ॥ १५^{३६} ॥ अ-
 दद्यादेवाऽउदितसूयस्य निरहंसः पितृता निरवदद्यात् ॥
 तन्नो मित्रो वरुणो मासहन्ता मदितिः सिन्धुः पृथिवीऽउत-
 द्यौः ॥ १६^{३६} ॥ आकृष्णजेन रजसावर्त्तमानो निवेशय-

अमृतममर्त्यञ्च ॥ हिरुण्ययेनसवितारथेनादेवोषाति-
 भुवनानिपश्यन् ॥ १७^{३३} ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥
 ॐभूःॐभुवःॐस्वःॐनमस्तेरुद्रमुद्रयवऽउतोतऽइष-
 वेनमः ॥ बाहुभ्यामुततेनमः ॥ १^६ ॥ यातेरुद्रशिवात्-
 नूरघोरापापकाशिनी ॥ तयानस्तद्वाशन्तमयागिरिश-
 न्ताभिवाकशीहि ॥ २^६ ॥ यामिषुङ्गिरिशन्तहस्तेविभ-
 ष्यस्तवे ॥ शिवाङ्गिरित्रताङ्कुरुमाहिंसोऽपुरुषञ्जगत् ॥
 ३^६ ॥ शिवेनवचसात्वागिरिशाच्छावदामसि ॥ यथा-
 नहसर्बमिज्जगदयुक्ष्मऽसुमन्ताऽअसत् ॥ ४^६ ॥ अदध्यवो-
 चदधिवक्ताप्रथमोदैव्योभिषक् ॥ अहीँश्चसर्वाँञ्जम्भय-
 न्तसर्वाँश्चयातुधाह्योधराचीऽपराँसुव ॥ ५^६ ॥ असौषस्ता-
 म्प्रोऽअरुणऽउतववभुऽसुमङ्गलः ॥ येचैनऽरुद्राऽअभितो-

१ इति मैत्रसूक्तस्य नेत्ररूपस्य पञ्चमाङ्गस्य सप्तदशमन्त्रैर्भिषेकः ॥ नेत्रं विवस्त्राड्
 चृहत्सृतम् ॥ २ ॥ कैवल्योपनिषदि-यः शतरुद्रियमधीते सोऽग्निपूतो भवति स वायुपूतो भवति
 स आत्मपूतो भवति स सुरापाणात्पूतो भवति स ब्रह्महत्यायाः पूतो भवति स सुवर्णस्तेयात्पूतो
 भवति स कृत्याकृत्यात्पूतो भवति तस्मादविमुक्तमाश्रितो भवत्वित्याश्रमी सकृद्वा जपेत् । अनेन
 ज्ञानमाप्नोति ससारार्णवनाशनम् । तस्मादेवं विदित्वैनं कैवल्यपदमश्नुते ॥ जावालोपनिषदि-
 अथहैनं ब्रह्मचारिण ऊचुः-किं जप्येनामृतत्व ब्रूहीति । स होवाच याज्ञवल्क्यः-शतरुद्रियेणेत्येतान्ये-
 व ह वा अमृतस्य नामानि एतैर्हवाऽमृतो भवतीति एवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ नमस्ते रुद्रमन्यव
 इतिषोडशर्चं शतरुद्रियमिति कमलाकरादिभिरुक्तम् तथा केनचित्-पट्पष्टिर्नीलसूक्तं च पुन पो-

दिक्षुश्रिताः सहस्रशो वैष्णो हेडऽईमहे ॥ १६ ॥ असौ यो व-
 सर्पति नीलग्रीवो बिलोहितः ॥ उत्तैनङ्गोपाऽअदृश्रुनद-
 श्रुनुदहायुः सदृष्टो मृडयाति नः ॥ १७ ॥ नमोस्तु नील-
 ग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे ॥ अथो येऽस्य सत्त्वानो हन्ते-
 व्योकरुन्नमः ॥ १८ ॥ प्रमुञ्चन्वन्स्त्वमुभयोरात्वन्यो ज्ज्या-
 म् ॥ याश्च ते हस्तऽइषवः पराता भगवो वप ॥ १९ ॥ विज्ज्य-
 न्धनुः कपर्दिनो विशल्ल्यो बाणवाँ २ उत ॥ अनैशान-
 स्य याऽइषवऽआभुरस्य निषङ्गधिः ॥ २० ॥ याते हेति मी-
 ढुष्टमहस्ते व भूवते धनुः ॥ तया स्मन्निवृश्वतस्त्वमयक्ष्म-
 या परिभुज ॥ २१ ॥ परिते धन्वनो हेति रुस्मान्वृणक्कुवि-
 श्वतः ॥ अथो यऽइषुधिस्तवारेऽअस्मन्निधौ हितम् ॥ २२ ॥

उगक्रमभवत् । एतदेवेन मस्तेद्वे नतं विद्वयमेव च ॥ मीढुष्टमेति चत्वारिह्येतच्च शतरुद्रियम् इति-
 यदुक्तं तन्निर्मूलमेव ॥ उक्तञ्च शतमसङ्ख्याता भद्रा देवता अस्त्येति शतरुद्रियम् ॥ शतरुद्रादयश्च
 (तद्धितप्रकरणे वार्तिकं ३१६) इति घप्रत्ययान्तोऽयं शतरुद्रियशब्दः ॥ स्मृतिसूत्रपुराणवचनेषु
 रुद्र जपेदितिरुद्रान् जपेदिति च श्रूयते तत्र उभयथाप्येकवचनान्तत्वेन बहुवचनान्तत्वेन वा श्रुतस्य
 रुद्रपदस्य रौद्राध्यायोऽभिधेयः ॥ स्मृतिकाराणामिह रौद्राध्यायवाचकत्वेन रुद्रप्रसिद्धेर्गृह्यकाराभिप्रा-
 याच्च नमस्तेरुद्रेति षट्षष्टिमन्त्रात्मकमेव शतरुद्रियम् ॥ शतरुद्रियहोमे विनियुक्तमन्त्रमुदायस्यैव
 स्मृतिसूत्रपुराणस्थरुद्रविधानेषु रुद्रत्वप्रतिपादनेन तस्यैवात्र रुद्रपदवाच्यतया प्रसिद्धत्वेन च रुद्रत्वात्
 ॥ रुः दुःखं द्रावयतीति रुद्रः ॥ अथवा रुः ज्ञानं रातिं ददातीति रुद्रः ॥ यद्वा पापिनो नरान्
 दुःखभोगेन रोदयतीति रुद्रः ॥

अवतत्त्यधनुष्वहसहस्राक्षशतैर्षुधे॥ निशीर्घ्यैश्चल्लयान्ताम्मु-
खांशिवोनःसुमनांभव ॥ १३ ॥ नमस्तुऽआयुधायाना-
ततायधृष्णवे॥ उभाभ्यामुततेनमोब्राह्म्यान्तबुधव-
ने॥ १४ ॥ मानोमहान्तमुतमानोऽअवर्भकम्मानऽउक्षन्तमुत-
मानऽउक्षितम् ॥ मानोवधीःपितरुम्मतमातरुम्मानःपि-
यास्तुव्वोरुद्ररीरिषः ॥ १५ ॥ मानस्तोकेतनयेमानुऽआ-
युषिमानो गोषुमानोऽअश्वेषुरीरिषः ॥ मानोव्वीरान्ब्रुह-
भामिनोवधीर्हविष्मन्तुःसदुमित्वाहवामहे ॥ १६ ॥ नमो-
हिरण्यबाहवेसेनान्येदिशाञ्चपतयेनमोनमोवृक्षेभ्योह-
रिकेशेभ्यःपशूनाम्पतयेनमोनमःशुष्पिञ्जरायुत्विषीम-
तेपथीनाम्पतयेनमोनमोहरिकेशायोपवीतिनेपुष्टानाम्प-
तयेनमोनमोवभ्रुशायव्याधिनेत्रानाम्पतयेनमोनमोभ-
वस्यहेत्यैजगताम्पतयेनमोनमोरुद्रायाततायिनेक्षेत्राणा-
म्पतयेनमोनमःसूतायाहन्त्यैवनाम्पतयेनमोनमोरो-
हितायस्थपतयेवृक्षाणाम्पतयेनमोनमोभुवन्तयेवारिव-
स्कृतायौषधीनाम्पतयेनमोनमोमुन्त्रिणैवाणिजायुकक्षा-
णाम्पतयेनमोनमऽउच्चैर्घोषायाक्कुन्दयतेपत्नीनाम्पतये-
नमोनमःकृत्स्नायुतयाधावतेसत्त्वनाम्पतयेनमोनमुःस-

हंमानायनिव्याधिनंऽआव्याधिनीनाम्पतयेनमोनमोनि-
 षुङ्गिणैककुभायस्तेनानाम्पतयेनमोनमोनिचेरवैपरिचरा-
 यारण्यानाम्पतयेनमो-नमोवञ्चतेपरिवञ्चतेस्तायूनाम्पत-
 येनमोनमोनिषुङ्गिणंऽइषुधिमतेतस्कंराणाम्पतयेनमोन-
 मःसृकायिबभ्योजिघाँसद्भ्योमुष्णताम्पतयेनमोनमो-
 सिमद्भ्योनक्तञ्चरद्भ्योविकृन्तानाम्पतयेनमः॥ $\frac{१७१८}{१६१६}$ -
 $\frac{१९}{१६} \frac{२०}{१६} \frac{२१}{१६}$ ॥ नमऽउष्णीषिणैगिरिचुरायकुलुञ्चानाम्पतये-
 नमोनमऽइषुमद्भ्योधन्वुयिबभ्यश्चवोनमोनमऽआत-
 न्नुनेबभ्यःप्रतिदधानेबभ्यश्चवोनमोनमऽआयच्छद्-
 भ्योस्पद्भ्यश्चवोनमो-नमोविसृजद्भ्योविद्ध्यद्भ्यश्च-
 वोनमोनमःस्वपद्भ्योजाग्रद्भ्यश्चवोनमोनमःशयाने-
 बभ्यऽआसीनेबभ्यश्चवोनमोनमस्तिष्ठद्भ्योधावद्भ्य-
 श्चवोनमो-नमःसभाबभ्यःसभापतिबभ्यश्चवोनमोनमो-
 श्वेबभ्योश्वपतिबभ्यश्चवोनमोनमऽआव्याधिनीबभ्यो-
 विविद्धयन्तीबभ्यश्चवोनमोनमऽउगणाबभ्यस्तृहृती-
 बभ्यश्चवोनमो-नमोगणेबभ्योगणपतिबभ्यश्चवोनमोन-
 मोव्रातेबभ्योव्रातपतिबभ्यश्चवोनमोनमोगृत्सेबभ्योगृ-
 त्सपतिबभ्यश्चवोनमोनमोविरूपेबभ्योविश्वरूपेबभ्यश्च-

वो नमो नमः सेनाभ्यः सेनानिभ्यः श्वो नमो नमो रथि-
 भ्योऽअरुथेभ्यः श्वो नमो नमः क्षतृभ्यः सङ्ग्रहीतृभ्यः
 श्वो नमो नमो महद्भ्योऽअवर्मकेभ्यः श्वो नमः । ^{३२३३२४}
^{२५२६} । नमस्तक्षभ्योरथकारेभ्यः श्वो नमो नमः कुलाले-
 भ्यः कर्म्मारेभ्यः श्वो नमो नमो निषादेभ्यः पुञ्जिष्ठेभ्यः
 श्वो नमो नमः श्वनिभ्योऽसृग्युभ्यः श्वो नमो नमः श्व-
 भ्यः श्वपतिभ्यः श्वो नमो नमो भवाय च रुद्राय च नमः शु-
 र्वाय च पशुपतये च नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च ॥^{३६}
^{३६} । नमः कपर्दिने च व्युषकेशाय च नमः सहस्राक्षाय च शत-
 धन्वने च नमो गिरिशुभाय च शिपिविष्टाय च नमो मीढुष्टमा-
 य चैषुमते च ॥^{३६} ॥ नमो न्हस्वाय च वामनाय च नमो बृहते च-
 व्वर्षीयसे च नमो बृद्धाय च सवृधे च नमो गद्याय च प्रथमाय च
 ॥^{३६} ॥ नमोऽआशवे चाजिराय च नमः शीर्ष्याय च शीर्ष्या-
 य च नमोऽऊर्म्याय चावस्वभ्याय च नमो नादेयाय च द्वीप्या-
 य च ॥^{३६} ॥ नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च नमः पूर्वजाय-
 चापरजाय च नमो मध्यमाय चापगल्भाय च नमो जघन्या-
 य च बुद्ध्याय च ॥^{३३} ॥ नमः सोभ्याय च प्रतिसृष्ट्याय च न-
 मो साम्याय च क्षेम्याय च नमः श्लोक्याय चावसान्याय-

चनमऽउर्व्वर्यायचखल्लयायच ॥ ३३ ॥ नमोवृक्ष्यायचक-
 वक्ष्यायचनमःश्रवायचप्रतिश्रवायचनमऽआशुषेणा-
 यचाशुरंथायचनमःशूणायचावभेदिनेच ॥ ३४ ॥ नमोवि-
 लिम्बनेचकवचिनेचनमोवृर्मिणेचववृद्धिनेचनमःश्रुताय-
 चश्रुतमेनायचनमोदुन्दुब्ध्यायचाहनृयायच ॥ ३५ ॥
 नमोधृष्णवेचप्रमृशायचनमोनिषङ्गिणेचेषुधिमतेचनम-
 स्तीक्ष्णेषवेचायुधिनेचनमःस्वायुधायचसुधन्वनेच ॥ ३६ ॥
 नमःस्रुत्यायचपत्थ्यायचनमःकाट्ट्यायचनीप्यायचन-
 मःकुल्यायचसरस्यायचनमोनादेयायचवैशुन्तायच
 ॥ ३७ ॥ नमःकृप्यायचावट्ट्यायचनमोबीध्यायचातप्याय-
 चनमोभेष्ठ्यायचविद्वत्पुत्र्यायचनमोवृष्ण्यायचावृष्याय-
 च ॥ ३८ ॥ नमोवात्यायचरेष्म्यायचनमोवास्तव्यायचवा-
 स्तुपायचनमःसोमायचरुद्रायचनमस्ताम्प्रायचारुणाय-
 च ॥ ३९ ॥ नमःशुङ्गवेचपशुपतेयचनमऽउग्रायचभीमाय-
 चनमोग्रेवधायचदूरेवधायचनमोहन्त्रेचहर्तायसेचनमो-
 वृक्षेभ्योहरिकेशेभ्योनमस्ताराय ॥ ४० ॥ नमःशम्भवाय-
 चमयोमवायचनमःशङ्करायचमयस्करायचनमःशिवाय
 चशिवतरायच ॥ ४१ ॥ नमःपाण्यायचावाण्यायचनमःप्र-

तरणायचोत्तरणायचनमस्तीत्यर्थायचकूल्यायचनमंश-
 ण्यायचफेन्यायच॥१३॥ नमः॥ सिकत्यायचप्रवाहूषाय-
 चनमः॥ किंशिलायचक्षयणायचनमः॥ कपर्दिनेचपुलस्तये
 चनमः॥ इरिण्यायचप्रपत्त्यायच॥१४॥ नमोव्रज्यायच-
 गोष्ठ्यायचनमस्तल्यायचगेहूषायचनमोहदुष्यायच
 निवेण्यायचनमः॥ काट्यायचगह्वरेष्टायच॥१५॥ नमः॥ शु-
 ष्क्यायचहरित्यायचनमः॥ पाण्ड्यायचरजस्यायच-
 नमोलोण्यायचोलण्यायचनमः॥ ऊर्वायचसूर्वायच॥१६॥
 नमः॥ पुण्यायचपुर्णशदायचनमः॥ उद्गुरमाणायचाभि-
 गन्तेचनमः॥ अखिदुतेचप्रखिदुतेचनमः॥ इषुकृद्भ्योऽध-
 नुष्कृद्भ्यश्चवोनमोनिमोवः॥ किरिकेभ्योऽदेवानां॥ हृद-
 येभ्योनमोविचिन्वत्केभ्योनमोविक्षिणत्केभ्योनमः॥
 आनिर्हतेभ्यः॥१७॥ द्रापेऽअन्धसपतेदारिद्र्यनीललो-
 हित ॥ आसाम्प्रजानामेषाम्प्रशूनाम्माभेम्मरौड्योच-
 नः॥ किञ्चनाममत् ॥१८॥ इमारुद्रायतवसेकपर्दिनेक्षयद्वी-
 रायप्रभरामहेमती? ॥ यथाशमसंह्रिपदेचतुष्पदेविंश्व-
 ष्पष्टङ्गामेऽअस्मिन्ननातुरम् ॥१९॥ यातैरुद्रशिवातनू?
 शिवात्रिंश्चाहामेषजी ॥ शिवारुतस्यमेषजीतयानोमृ

डजीवसे ॥५६॥ परिंनोरुद्रस्यहेतिवृणक्तुपरित्वेषस्यदु-
 र्मतिरंघायो? ॥ अवंस्थिरामघवंद्भ्यस्तनुष्वमीडद्व-
 स्तोकायतनयायमृड ॥५७॥ मीढुष्टुमशिवंतमशिवोन-
 सुमनांभव ॥ पुरमेव्वृक्षऽआयुधन्निधायकृत्तिंवसानुऽआ-
 चरुपिनाकुम्बिभ्रुदागंहि ॥५८॥ विवकिरिद्विविलोहितन-
 यस्तेऽअस्तुभगवः ॥ यास्तेसहस्रंहेतयोन्यमस्मान्नि-
 वपन्तुता? ॥५९॥ सहस्राणिसहस्रशोबाह्वोस्तवहेतयः॥
 तासामीशानोभगवःपराचीनामुखाकृधि ॥ ५९ ॥ अस्म-
 ङ्गयातासहस्राणिषेरुद्राऽअधिभूम्याम् ॥ तेषां०सहस्र-
 योजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥ अस्मिन्महत्त्यर्णवे-
 न्तरिक्षेभवाऽअधि ॥ तेषां०सहस्रयोजनेवधन्वानितन्म-
 सि ॥६०॥ नीलग्रीवादेशितिकण्ठादिवरुद्राऽउपश्रि-
 ताः ॥ तेषां०सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥
 नीलग्रीवादेशितिकण्ठादेशुर्वाऽअधःक्षमाचरा?॥तेषां-
 ०सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥ येष्वृक्षेषुशुष्पि-
 ज्ञरानीलग्रीवाविलोहिताः ॥ तेषां०सहस्रयोजनेवध-
 न्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥ येषूतानामधिपतयोविशिखास-

कपर्दिनः ॥ तेषां सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि ॥
 ५६ ॥ येषां पृथिवीरक्षयः स एलबृदाऽआयुर्धुवः ॥ तेषां
 सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि ॥ ५७ ॥ ये तीर्थानि प्रचर-
 न्ति सृकाहस्तानि षड्भिर्गणः ॥ तेषां सहस्रयोजने वधन्वा-
 नितन्मसि ॥ ५८ ॥ ये त्रेषु विविच्यन्ति पात्रेषु पितृज-
 नान् ॥ तेषां सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि ॥ ५९ ॥
 यऽएतावन्तश्च भूयांसश्च दिशो रुद्रा विवतस्तिथिरे ॥ ते-
 षां सहस्रयोजने वधन्वानितन्मसि ॥ ६० ॥ नमोस्तु-
 रुद्रेभ्यो षेदि विषेषां वर्षमिषवः ॥ तेभ्यो दशप्रार्चीर्दश-
 दक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो न-
 मोऽस्तु ते नो वन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्द्वाष्मो यश्च नो द्वे-
 ष्टितमेषाञ्जम्भेदध्मः ॥ ६१ ॥ नमोस्तुरुद्रेभ्यो षेन्तरि-
 श्वेषां वातऽइषवः ॥ तेभ्यो दशप्रार्चीर्दशदक्षिणादश-
 प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो नमोऽस्तु ते नो-
 वन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्द्वाष्मो यश्च नो द्वेष्टितमेषाञ्जम्भेद-
 ध्मः ॥ ६२ ॥ नमोस्तुरुद्रेभ्यो षेपृथिव्यां ऋषेणामब्रमिषवः
 ॥ तेभ्यो दशप्रार्चीर्दशदक्षिणादशप्रतीचीर्दशोदीचीर्द-
 शोर्ध्वाः ॥ तेभ्यो नमोऽस्तु ते नो वन्तु ते नो मृडय-

न्तुतेषन्दिष्टमोषश्चनोद्वेष्टितमेषाञ्जम्भेदधर्मः ॥ ६६ ॥
 ॐभूःॐभुवःॐस्वःॐ ॥ इतिपञ्चमोऽध्यायः ॥

ॐव्ययःसोमव्रतेतवमनस्तनूषुविब्रतः ॥ प्रजाव-
 न्तःसचेमहि ॥ १५ ॥ एषतेरुद्रभागःसहस्वसाम्बिकया-
 तञ्जुषस्वस्वाहैषतेरुद्रभागऽआखुस्तेपशुः ॥ २५ ॥ अवरु-
 द्रमदीमुह्यषवदेवन्त्र्यम्बकम् ॥ यथानोवस्यसुस्करुद्य-
 थानःश्रेयसस्करुद्यथानोव्यवसाययात् ॥ ३५ ॥ भेषज-
 मांसिभेषजङ्गवेऽश्वायुपुरुषायभेषजम् ॥ सुखम्भेषायभे-
 ष्यै ॥ ४५ ॥ त्र्यम्बकंषजामहेसुगन्धिर्मुष्टिवर्द्धनम् ॥
 दुष्टारुकमिवबन्धनान्मृत्योर्मुक्षीयुमामृतात् ॥ त्र्यम्बकं-
 षजामहेसुगन्धिर्मुष्टिवर्द्धनम् ॥ दुष्टारुकमिवबन्धनादि-
 तोमुक्षीयुमामृतः ॥ ५५ ॥ एतत्तेरुद्रावसन्तेनपुरोमूर्ज-
 वतोतीहि ॥ अवततधन्वापिनाकावसःकृत्तिवासाऽअर्हिः
 सन्नःशिवोतीहि ॥ ६५ ॥ त्र्यायुषञ्जमदग्नेःकश्यपस्यत्र्या-
 युषम् ॥ षट्पेवेषुत्र्यायुषन्तन्नोऽस्तुत्र्यायुषम् ॥ ७५ ॥
 शिवोनामासिस्वर्धितिस्तेपितानमस्तेऽस्तुमामाहिः-
 सीः ॥ निवर्त्तयाम्यायुषेन्नाद्यायप्रजननायरायस्पो-

षायसुप्रजास्त्वायसुवीर्याय ॥ ८३ ॥ ॐ नतं विदाथ षऽ-
 हुमाजजानान्यदद्युष्माक्रमन्तरम्बभूव । नीहारेण प्रा-
 वृताजल्प्याचासुतृपऽउक्थशासंश्चरन्ति ॥ ९३ ॥ विश्व-
 कर्मादृषजनिष्टदेवऽआदिददन्धुर्वोऽअभवद्वितीयः ॥
 तृतीयः पिता जनिता षधीनामुपाङ्गवर्भृदधात्पुरुत्रा ॥
 ॥ १०३ ॥ ॐ उग्रश्च भीमश्च दध्वान्तश्च धुनिश्च ॥ सास-
 ह्वांश्चाभियुग्वाचं विक्षिपस्वाहा ॥ ११३ ॥ अग्निहृद-
 येनाशनिहृदयाग्रेण पशुपतिं कृत्स्नहृदयेन भव्यं शुक्ला ॥
 शुर्वम्मतस्नाभ्यामीशानम्भ्युना महादेवमन्तःपर्शुव्ये-
 नोग्रन्देवंबनिष्ठुना वसिष्ठहनुः शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्
 ॥ १२३ ॥ उग्रल्लोहितेन मित्रः सौव्रत्येन रुद्रन्दौव्रत्येने-
 न्द्रम्प्रक्रीडेन मरुतो बलेन साक्ष्यान्प्रमुदा ॥ भवस्य क-
 ण्ठ्यः रुद्रस्यान्तःपुश्चर्यम्महादेवस्य षक्कं चूर्वस्य वनि-
 ष्ठुः पशुपतैः पुरीतत् ॥ १३३ ॥ लोमभ्युः स्वाहा लोम-
 भ्युः स्वाहा त्वचे स्वाहा त्वचे स्वाहा लोहिताय स्वाहा लो-
 हिताय स्वाहा मेदोभ्युः स्वाहा मेदोभ्युः स्वाहा ॥ मासे-

१ इति महच्छिररूपाभिरष्टाभिरभिषेकः ॥ काण्वाना तु सप्तकण्डिकाभिरिति विशेषः ॥

२ इति देवपद्मत्युक्तद्वाभ्यामभिषेकः ॥ कल्पद्रुमे-उग्रश्चेति तिसृभिः सप्तभिर्वाऽभिषेकः ॥

बभ्युःस्वाहा॑मु॒ॐसे॒बभ्युःस्वाहा॑स्त्रा॒वंबभ्युःस्वाहा॑स्त्रा॒वं-
 बभ्युःस्वाहा॑स्त्य॒बभ्युःस्वाहा॑स्त्य॒बभ्युःस्वाहा॑मुज्ज॒बभ्युःस्वा-
 हा॑मुज्ज॒बभ्युःस्वाहा॑ ॥ रेत॑से॒स्वाहा॑प्रा॒यवे॒स्वाहा॑ ॥ १४^१/_{३२} ॥
 आ॒यासा॒यस्वाहा॑प्रा॒यासा॒यस्वाहा॑सँ॒यसा॒यस्वाहा॑वि-
 या॒साय॒स्वाहो॑द्या॒साय॒स्वाहा॑ ॥ शु॒चेस्वाहा॑शोच॑ते॒स्वाहा-
 शोच॑माना॒यस्वाहा॑शोका॑य॒स्वाहा॑ ॥ १५^१/_{३२} ॥ तप॑से॒स्वाहा-
 तप्य॑ते॒स्वाहा॑तप्य॑माना॒यस्वाहा॑तुप्सा॒यस्वाहा॑धु॒र्माय॒-
 स्वाहा॑ ॥ निष्कृ॑त्यै॒स्वाहा॑प्रा॒याश्चित्यै॒स्वाहा॑भेषु॒जाय॒-
 स्वाहा॑ ॥ १६^१/_{३२} ॥ सु॒माय॒स्वाहान्त॑का॒यस्वाहा॑मृ॒त्यवे॒-
 स्वाहा॑ ॥ ब्रह्म॑णे॒स्वाहा॑ब्रह्म॑मह॒त्यायै॒स्वाहा॑वि॒श्वे॒भ्यो-
 दे॒वे॒भ्युःस्वाहा॑द्या॒वापृ॒थि॒वी॒भ्यु॒ॐस्वाहा॑ ॥ १७^१/_{३२} ॥
 इति षष्ठोऽध्यायः ॥ (७)

ॐ॒वाज॑श्चमे॒प्रसु॒वश्चमे॒प्रय॑तिश्चमे॒प्रसि॑तिश्चमे॒धीति॑-
 श्चमे॒क॒रुतु॑श्चमे॒स्वर॑श्चमे॒श्लोक॑श्चमे॒श्रव॑श्चमे॒श्रुति॑श्च-
 मे॒ज्जोति॑श्चमे॒स्व॒श्चमे॒यज्ञेन॑कल्पन्ताम् ॥ १८ ॥ प्रा॒णश्च॑-
 मे॒पान॑श्चमे॒ह्या॒नश्चमे॒सु॑श्चमे॒चित्त॑श्चमे॒वाक्कु॑मे-

मनश्चमेचक्षुश्चमेऽश्रोत्रञ्चमेदक्षश्चमेवलञ्चमेष्टुज्ञेनकल्प-
 न्ताम् ॥ १८ ॥ ओजश्चमेसहश्चमऽआत्ममाचमेतनूश्चमे-
 शर्माचमेवर्माचमेङ्गानिचमेस्थीनिचमेपरुंषिचमेशरी-
 राणिचमऽआयुश्चमेजराचमेष्टुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १९ ॥ ज्यै-
 ष्ठ्यञ्चमऽआधिपत्यञ्चमेमुन्युश्चमेभामश्चमेमश्चमेभश्च-
 मेजेमाचमेमहिमाचमेवरिमाचमेप्रथिमाचमेवर्षिमाचमेद्वा-
 धिमाचमेवृद्धञ्चमेवृद्धिश्चमेष्टुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २० ॥ सु-
 त्यञ्चमेऽश्रद्धाचमेजगच्चमेधनञ्चमेविश्वञ्चमेमहश्चमेकक्री-
 डाचमेमोदश्चमेजातञ्चमेजनिष्प्यमाणञ्चमेसूक्तञ्चमेसुकृ-
 तञ्चमेष्टुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २१ ॥ ऋतञ्चमेमृतञ्चमेयक्षञ्चमे-
 नामयञ्चमेजीवातुश्चमेदीर्घायुत्वञ्चमेनामित्रञ्चमेभयञ्चमे-
 सुखञ्चमेशयनञ्चमेसूषाश्चमेसुदिनञ्चमेष्टुज्ञेनकल्पन्ताम्
 ॥ २२ ॥ घुन्ताचमेधुत्ताचमेक्षेमश्चमेधृतिश्चमेविश्वञ्चमेम-
 हश्चमेसुविचमेज्ञात्रञ्चमेसूश्चमेप्रसूश्चमेसीरञ्चमेलयश्चमे-
 ष्टुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २३ ॥ शञ्चमेमयश्चमेप्रियञ्चमेनुकाम-
 श्चमेकामश्चमेसौमनसश्चमेभगश्चमेद्वविणञ्चमेभद्रञ्चमे-
 श्रेयश्चमेव्वसीयश्चमेवशश्चमेष्टुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २४ ॥ ऊर्क-
 चमेसूनृताचमेपर्यश्चमेरसश्चमेघृतञ्चमेमधुचमेसर्गिधश्च-

मेसपीति श्रमे कृषि श्रमे वृष्टि श्रमे जैत्रं च मऽओदिन्द्रद्युश्च मे-
 षज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १८ ॥ रुयि श्रमे राय श्रमे पुष्ट्यं मे पुष्टि श्र-
 मे विभु च मे प्रभु च मे पूर्णं च मे पूर्णं तं रश्च मे कुयं वश्च मे क्षितं च मे-
 न्च मे क्षु च मे षज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १९ ॥ वित्तं च मे वेद्यं च मे भूत-
 च मे भविष्यं च मे सुगं च मे सुपत्यं च मऽऋद्धं च मऽऋद्धि श्र-
 मे कृष्यं च मे कृषि श्रमे मति श्रमे सुमति श्रमे षज्ञेन कल्पन्ताम्
 ॥ २० ॥ व्रीहयं च मे षवां च मे सापां च मे तिलां च मे मुद्गा-
 च मे खलवां च मे प्रियङ्गवं च मे णवं च मे श्यामाकां च मे नी-
 वारां च मे गोधूमां च मे मसूरां च मे षज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २१ ॥
 अश्मां च मे मृत्तिकां च मे गिरयं च मे पर्वतां च मे सिकतां च-
 मे वनस्पतयं च मे हिरण्यं च मे यं च मे श्यामं च मे लोहं च मे-
 सीसं च मे व्रपुचं च मे षज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २२ ॥ अग्निं च मऽ
 आपं च मे वीरुधं च मऽओषधयं च मे कृष्टपुच्छं च मे कृष्टपु-
 च्छं च मे ग्राम्यां च मे पशवं च मऽआरुण्यां च मे वित्तं च मे वि-
 त्तिं च मे भूतं च मे भूतिं च मे षज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २३ ॥ वसु-
 च मे वसतिं च मे कर्म च मे शक्तिं च मे र्थं च मऽएमं च मऽ-
 इत्या च मे गतिं च मे षज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २४ ॥ अग्निं च-
 मऽइन्द्रं च मे सोमं च मऽइन्द्रं च मे सविता च मऽइन्द्रं च मे स-

रस्वतीचमुऽइन्द्रं श्रमेपूषाचमुऽइन्द्रं श्रमेबृहस्पतिं श्रमुऽ-
 इन्द्रं श्रमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १८ ॥ मित्रं श्रमंऽइन्द्रं श्रमेव-
 रुणं श्रमुऽइन्द्रं श्रमेधाताचमुऽइन्द्रं श्रमेत्त्वष्ट्रां चमुऽइन्द्रं-
 श्रमेमरुतं श्रमुऽइन्द्रं श्रमेविविश्वे च मे देवाऽइन्द्रं श्रमेयज्ञेन-
 कल्पन्ताम् ॥ १९ ॥ पृथिवीचमुऽइन्द्रं श्रमेन्तरिक्षं चमुऽइ-
 न्द्रं श्रमेद्वयौ श्रमंऽइन्द्रं श्रमेसमां श्रमंऽइन्द्रं श्रमेनक्षत्राणि
 चमुऽइन्द्रं श्रमेदिशं श्रमंऽइन्द्रं श्रमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २० ॥
 अद्भुशु श्रमेरुहिम्नं श्रमेदाब्यं श्रमेधिपतिं श्रमंऽउपांशु-
 श्रमेन्तरुषामं श्रमंऽऐन्द्रवायव श्रमेमैत्रावरुणं श्रमंऽआ-
 श्विनं श्रमेप्रतिप्रस्थानं श्रमेशुक्लं श्रमेमन्धीचमेयज्ञेन-
 कल्पन्ताम् ॥ २१ ॥ आग्रयणं श्रमेवैश्वदेवं श्रमेद्भुवं श्र-
 मेवैश्वानरं श्रमंऽऐन्द्राग्नं श्रमेमहावैश्वदेवं श्रमेमरुत्व-
 तीयां श्रमेनिष्कैवल्यं श्रमेसावित्रं श्रमेसारस्वतं श्रमेपा-
 त्कीवतं श्रमेहारियोजनं श्रमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २२ ॥ सुचं-
 श्रमेचमसां श्रमेवायव्यानि च मे द्रोणकलशं श्रमेग्रावाण-
 श्रमेधिषवणे च मे पूतभृच्चमंऽआधवनीयं श्रमेवेदिं श्रमेव-
 हिं श्रमेवभुथं श्रमेस्वगाकारं श्रमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ २३ ॥
 अग्निं श्रमेघर्मं श्रमेर्कं श्रमेसूर्यं श्रमेप्राणं श्रमेवैश्वमेध-

अमेपृथिवीचमेदिति अमेदिति अमेद्वयौ अमेङ्गुलयदेश-
 क्वरयोदिश अमेष्टनेन कल्पन्ताम् ॥ ३२ ॥ वृत्तञ्चमऽऽ-
 तव अमेतप अमेसंवत्सर अमेहोरात्रेऽर्धवर्षाद्विष्वहद्रथन्त-
 रेचमेष्टनेन कल्पन्ताम् ॥ ३३ ॥ एकाचमेतिस्र अमेतिस्र-
 अमेपञ्चचमेपञ्चचमेसप्तचमेसप्तचमेनवचमेनवचमुऽएका-
 दशचमुऽएकादशचमेत्रयोदशचमेत्रयोदशचमेपञ्चदशच-
 मेपञ्चदशचमेसप्तदशचमेसप्तदशचमेनवदशचमेनवदश-
 चमुऽएकविंशति अमुऽएकविंशति अमेत्रयोविंशति-
 अमेत्रयोविंशति अमेपञ्चविंशति अमेपञ्चविंशति अ-
 मेसप्तविंशति अमेसप्तविंशति अमेनवविंशति अमेन-
 वविंशति अमुऽएकात्रिंशच्चमुऽएकात्रिंशच्चमेत्रयस्त्रिं-
 शच्चमेष्टनेन कल्पन्ताम् ॥ ३४ ॥ चतस्र अमेष्टौचमेष्टौचमेद्वा-
 दशचमेद्वादशचमेषोडशचमेषोडशचमेविंशति अमेविं-
 शति अमेचतुर्विंशति अमेचतुर्विंशति अमेष्टाविंश-
 ति अमेष्टाविंशति अमेद्वात्रिंशच्चमेद्वात्रिंशच्चमेष्टात्रिं-
 शच्चमेष्टात्रिंशच्चमेचत्वारिंशच्चमेचत्वारिंशच्चमेचतु-
 श्चत्वारिंशच्चमेचतुश्चत्वारिंशच्चमेष्टाचत्वारिंशच्चमे-
 ष्टनेन कल्पन्ताम् ॥ ३५ ॥ त्र्यवि अमेत्र्युवीचमेदित्युवाद-

चमेदित्यौहीचमेपञ्चाविश्रमेपञ्चावीचमेत्रिवृत्सश्रमेत्रिवृ-
त्साचमेतुर्गुवाद्चमेतुर्गुहौहीचमेसुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥२६॥
पुष्टुवाद्चमेपुष्टुहौहीचमऽपुक्षाचमेबुशाचमऽकृष्णमश्रमेहे-
हचमेनुड्डाँश्रमेधेनुश्रमेसुज्ञेनकल्पन्ताम् ॥२७॥ वाजा-
युस्वाहाप्रसवायुस्वाहापिजायुस्वाहाककतवेस्वाहावसवे-
स्वाहाहर्षतयेस्वाहादन्नेमुग्धायुस्वाहामुग्धायवैनर्शि-
नायुस्वाहाविनुद्विनिऽआन्त्यायुनायुस्वाहान्त्यायभौवु-
नायुस्वाहाभुवनस्युपतयेस्वाहाधिपतयेस्वाहाप्रजापतये-
स्वाहा ॥ इयन्तेराणिमुत्रायसुन्तासिषमनऽऊर्जत्वावृ-
ष्ट्यैत्वाप्रजानान्त्वाधिपत्याय ॥२८॥ आयुर्गुज्ञेनकल्प-
ताम्प्राणोसुज्ञेनकल्पताञ्चक्षुर्गुज्ञेनकल्पताऽश्रोत्रं सुज्ञे-
नकल्पतांवाग्युज्ञेनकल्पतामनोसुज्ञेनकल्पतामात्मा-
सुज्ञेनकल्पताम्ब्रह्मासुज्ञेनकल्पताहुयोतिर्गुज्ञेनकल्पता
ऽस्वर्गुज्ञेनकल्पताम्पृष्ठं गुरुज्ञेनकल्पतां गुरुज्ञोसुज्ञेनक-
ल्पताम् ॥ स्तोमंश्चषजुंश्चऽकृष्णसामं च बहचरथन्तरञ्च ॥
स्वर्देवाऽअगन्मामृताऽअभूमप्रजापतेऽप्रजाऽअभूमवे-
दस्वाहा ॥ २९॥ इति सप्तमोऽध्यायः ॥

१ इत्येकोनविंशन्मन्त्रात्मकचमकाध्यायेन अभिषेकः ॥ वाजश्रमइत्यष्टानुवाकात्मकेन
चमकेन चेति देवयाज्ञिकं ॥ महच्छिरसाऽभिषेकपक्षे न चमकानुवाकैरभिषेक । चमकानुवाकै-
रभिषेकपक्षे न महच्छिरसाऽभिषेक इत्यपरे ॥

ॐ ऋचं वाचम् प्रपद्ये मनोषजुः प्रपद्ये सामे प्राणम् प्रपद्ये-
 चक्षुः श्रोत्रम् प्रपद्ये ॥ वागोजः सहोजो मयि प्राणापानौ
 ॥ ३६ ॥ यन्मेच्छिद्रञ्चक्षुषो हृदयस्य मनसो वा तितृणम् बृह-
 स्पतिर्मेतदधातु ॥ शन्नो भवतु भुवनस्य स्पतिः
 ॥ ३७ ॥ भूवभुवः स्वः ॥ तत्सवितुर्वरेण्यम् भर्गो देवस्य-
 धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३८ ॥ कयानश्चित्रः
 आभुवदूती सदा वृधः सखा ॥ कया शचिष्ठया वृता ॥ ३९ ॥
 कस्त्वा सत्यो मदानाम्मृहीष्टो मत्सदन्धः स ॥ हुढा चि-
 दारुजे वसु ॥ ४० ॥ अभीषुणः सखीनामविता जरितृणाम्
 ॥ शतम्भवा स्यूतिभिः ॥ ४१ ॥ कया त्वन्नः ऊत्याभिप्रम-
 न्दसे वृषन् ॥ कया स्तोतृभ्युऽआभर ॥ ४२ ॥ इन्द्रो वि-
 श्वस्य राजति ॥ शन्नोऽस्तु द्विपदेशञ्चतुष्पदे ॥ ४३ ॥
 शन्नो मित्रः शंवरुणः शन्ना भवत्वर्यमा ॥ शन्नऽइन्द्रो बृह-
 स्पतिः शन्नो विष्णुं रुरुक् क्रम ॥ ४४ ॥ शन्नो वातः पवता-
 ः शन्नस्तपतु सूर्यः ॥ शन्नः कनिक्कदद्देवः पर्जन्योऽ

१ अत्र पदादिसत्वेऽपि न द्वित्वम् ॥ अमोघनन्दिन्या शिक्षायाम्-वो वां वा वै मन्त्रपाठे
 लघवो गुरवः पठे ॥ पदपाठे तु “ वाम् ” इत्याद्युदाहरणानि स्वयम्बूहानि ॥ याज्ञवल्क्यशिक्षा-
 यामपि तदर्थवाचिनो वो वां वा वै यदि निपातजौ । आदेशश्च विकल्पार्था ईपरसृष्टा इति स्मृताः ॥

२ अत्र अर्थमन्त्रः सन्ध्यभावदर्शनात् ॥

अभिवर्षतु ॥१०॥ अहानिश्चमभवन्तु नः शङ्कराग्नीहोत्रप्रति-
 धीयताम् ॥ शन्नं ऽइन्द्राग्नीभवतामवोभिः शन्नं ऽइन्द्रावरु-
 णारुतहव्या ॥ शन्नं ऽइन्द्रापूषणावाजसातौशमिन्द्रासो-
 मांसुवितायुशंखो? ॥११॥ शन्नोदेवीरुभिष्टुयुऽआपोभ-
 वन्तुपीतये ॥ शंखोरुभिस्तवन्तुनः ॥१२॥ स्योनापृथि-
 विनोभवानृक्षरानिवेशनी ॥ यच्छन्नं शर्मसुप्रथाह
 ॥१३॥ आपोहिष्टामयोभुवस्तानं ऽऊर्जेदधातन ॥ मुहे-
 रणायचक्षसे ॥१४॥ योवः शिवतमोरसस्तस्यभाजयते-
 हनः ॥ उशतीरिवमातरः ॥१५॥ तस्मिन् ऽअरङ्गमाम-
 वोषस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजनयथाचन ॥ १६ ॥
 द्यौः शान्तिरुन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरपुः शा-
 न्तिरोषधयुः शान्तिः ॥ वनस्पतयुः शान्तिर्विश्वेदेवा?
 शान्तिर्व्रह्मशान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेवशान्तिः
 सामाशान्तरेधि ॥१७॥ दत्तेदहं मामित्रस्यमाचक्षुषा-
 सर्वाणिभूतानिसमीक्षन्ताम् ॥ मित्रस्याहचक्षुषासर्वाणि-
 भूतानिसमीक्षे ॥ मित्रस्यचक्षुषासमीक्षामहे ॥१८॥ दत्ते-
 दहंमा ॥ ज्योक्तेसुन्दरिजीव्यामङ्गयोक्तेसुन्दरिजी-

वयासम् ॥३६॥ नमस्तेहरसेशोत्रिषेनमस्तेऽअस्तुर्विषे ॥
 अर्वास्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयः पावकोऽअस्मभ्यंक्षि-
 वोभव ॥३७॥ नमस्तेऽअस्तुबिद्ध्युतेनमस्तेस्तनयित्वनवे
 ॥ नमस्तेभगवन्नस्तुषतःस्वःसमीहसे ॥३८॥ यतोयतः
 समीहसेततोऽअभयङ्कुरु ॥ शन्नःकुरुप्रजाभ्यो-
 भयन्नःपशुभ्यः ॥३९॥ सुमित्रियान्ऽआपऽओषधयःस-
 न्तुदुर्मित्रियास्तस्मैसन्तुशोस्मान्दोष्टृषन्नव्यान्दिष्मम्
 ॥४०॥ तच्चक्षुर्देवहितम्पुश्स्तान्छुक्कमुच्चरत् ॥ पश्येम-
 शुरदःशतजीवेमशुरदःशतशृणुयामशुरदःशतम्ब्र-
 वामशुरदःशतमदीनाःस्यामशुरदःशतम्भूयश्चशुरदः
 शतात् ॥४१॥ इति शान्त्यध्यायः ॥

अथस्वस्तिप्रार्थनादिमन्त्राः॥ॐस्वस्तिनऽइन्द्रोवृद्धश्चक्रास्वस्तिनः
 पूषान्विश्ववेदा ॥ स्वस्तिनस्तावक्ष्योऽअरिष्टनेमिस्वस्तिनो बृहस्पति-
 र्देवात् ॥१॥ॐपर्यःपृथिव्याम्पयऽओषधीषु पर्यो दिव्यन्तरिक्षेपर्यो-
 धा ॥ पर्यस्वती ॥ प्रदिशःसन्तुमह्यम् ॥३६॥ ॐविष्णोरुराटमसि-
 विष्णोऽश्वत्थैस्तथो विष्णोःस्यूरसि विष्णोर्ध्रुवोसि ॥ वृष्णवमसि
 विष्णवेन्वा ॥३७॥ अग्निर्देवतावर्तदेवतासूभ्योदेवता चन्द्रमादेवताव-
 संवोदेवतारुद्रादेवतादित्यादेवतामरुतोदेवताविश्वेदेवादेवताबृहस्पति-
 र्देवेन्द्रोदेवतावृषणोदेवता ॥३८॥ सद्योजातंपपद्यामिसद्योजातायवैनमो

नमः । भवेभवेनातिभवेभवस्वप्नां भवोद्भवाय नमः ॥ वामदेवाय नमोज्ये-
 ष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमोरुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमोबल-
 विकरणाय नमोबलाय नमोबलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमोमनो-
 न्मनाय नमः ॥ अघोरेभ्योऽथघोरेभ्योऽघोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो
 नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ तत्पुरुषाय विद्महेमहादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात् ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम् । ब्रह्माधिपतिर्ब्र-
 ह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदा शिवोम् ॥ ॐ शिवो नामासि स्वाधिति-
 स्ते पितानमस्तेऽस्तु मामाहिंसीह ॥ निर्वर्त्तयाम्ययायुषेन्नादयायपूजन-
 नायरायरूपोषाय सुप्रजास्त्वाय सुदीर्घाय ॥ ६३ ॥ ॐ विष्णवे देव सवि-
 तर्हुरितानि परा सुव ॥ यद्भद्रन्तत्तुऽआसुव ॥ ६४ ॥ ॐ यौ ? शान्तिरन्त-
 रिषुऽशान्तिः पृथिवीशान्तिरापृथुशान्तिरोषधयऽशान्तिः ॥ वनस्पतयऽ
 शान्तिर्विष्णवे देवा ? शान्तिर्ब्रह्मशान्तिऽसर्वं शान्तिऽशान्तिरेव शान्तिऽ
 सा मा शान्तिरेधि ॥ ६५ ॥ ॐ सर्वेषां वा एष देवानां रसो वत्सामसर्व-
 षामेवैनमेतद्देवानां रसेनाभिषिञ्चति ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः । सुशान्तिर्भवतु । सर्वारिष्टशान्तिर्भवतु ॥
 अनेन पूजनपूर्वकरुद्राभिषेककर्मणा कृतेन श्रीभवार्नाशङ्करमहारुद्रः
 प्रीयतां न मम ॥ ॐ सदा शिवार्पणमस्तु ॥

॥ इति रुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

॥ २२ ॥ अथ मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः ॥

कर्ता मध्याह्नस्नानं यथावत्कृत्वा धौते वाससी परिधाय दर्भासने
 भाङ्मुख उदङ्मुखो वा उपविश्य ततः क्रमेण पवित्रधारणम् आचमनं
 प्राणायामं गन्धमिश्रितभस्मधारणं शिखाबन्धनं रुद्राक्षमालाधारणं
 पवित्रकरणञ्च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥ अथ सङ्कल्पः— विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः
 श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य० शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकब्र-
 ह्मवर्चसकामार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये मध्याह्नसन्ध्योपासनमहं करिष्ये ॥
 इति सङ्कल्प्य भूमिप्रार्थनां भूतशुद्धिम् अभिषेचनं व्याहृतिपूर्वकगायत्री-
 करन्यासान् व्याहृतिपूर्वकगायत्रीषडङ्गन्यासान् प्रणवन्यासान् गायत्र्य-
 क्षरन्यासान् शिरोन्यासांश्च क्रमेण प्रातःसन्ध्यावाद्विधाय ततः सावित्र्या-
 वाहनम्—सावित्रीं युवतीं शुक्लां शुक्लवस्त्रां त्रिलोचनाम् । यजुर्वेदकृतोत्स-
 र्णां वृषारूढां त्रिशूलिनीम् ॥ रुद्राणीं रुद्रदैवत्यां रुद्रलोकनिवासिनीम् ।
 आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं मूर्यमण्डलात् ॥ आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे
 रुद्रवादिनि । सावित्रि छन्दसां माता रुद्रयोने नमोऽस्तु ते ॥ ततः प्रातः-
 सन्ध्यावत्प्राणायामं कृत्वा अम्बुप्राशनम्—आपः पुनन्त्विमं मन्त्रस्य
 नारायण ऋषिः आपोदेवता गायत्री छन्दः अम्बुप्राशने विनियोगः ॥ ॐ
 आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवीपुतापुनातु माम् । पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपू-

१ अध्यर्धयामादासायं सन्ध्या माध्याह्निकीष्यते ॥ इति धर्मसिधुवचनाद् द्वादशघटीदिनो-
 त्तरं मध्याह्नसन्ध्या विहिता ॥

२ चतुर्थे च दिवाभागे स्नानार्थं मृदमाहरेत् । तिलपुष्पकुशादींश्च स्नायाच्चाकृत्रिमे जले ॥

३ गायत्री नाम पूर्वाह्णे सावित्री मध्यमे दिने । सरस्वती च सायाह्णे एवं सन्ध्या त्रिधा
 स्मृता । सावित्र्याः कात्यायनगोत्रम् ॥

तापुनातुमाम् । यदुच्छिष्टमर्भोज्यं च यद्वातुश्चरितं मम । सर्वपुनन्तुमामापो-
सतांच प्रतिग्रहः स्वाहा ॥ इति मन्त्रेण जलं प्राश्य तूष्णीं द्विराचामेत् ॥ ततो
मार्जनम् । अपोऽञ्जलावादानं जलप्रक्षेपणम् । अपो वामहस्ते गृहीत्वा न्यु-
ञ्जेन दक्षिणहस्तेनाच्छादनम् अघमर्षणं च प्रातःसन्ध्यावत्कृत्वा गायत्री-
मन्त्रेण आकृष्णेनेति मन्त्रेण वा प्रातःसन्ध्योक्तविधिना सूर्याभिमुखस्ति-
ष्ठन् “रुद्रस्वरूपिणे सूर्यनारायणाय नमः इदमध्य दत्तं न मम” इति वद-
न्गन्धाक्षतपुष्पयुक्तम् एकमर्घ्यं दद्यात् ॥ दत्तार्घ्योदकेन दक्षिणनासाचक्षुः-
श्रोत्रस्पर्शनं कुर्यात् ॥ ततो दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा-“ॐ असावादित्यो
ब्रह्म”-अनेन मन्त्रेण आत्मनः समन्तात्प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपेत् ॥ ततः
सूर्योपस्थानं गायत्र्यावाहनं गायत्र्युपस्थानं गायत्रीजपविनियोगं गाय-
त्रीध्यानं ब्रह्मशापविमोचनं वसिष्ठशापविमोचनं विश्वामित्रशापविमो-
चनं गायत्र्यस्त्रोपाहरणं जपादौ मुद्राप्रदर्शनं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥
ततो वस्त्राच्छादिता जपमालां हृदयदेशे धृत्वा गायत्रीमन्त्रजपार्थं विनि-
योगं कृत्वा प्रातःसन्ध्योक्तविधिना गायत्रीजपः कार्यः ॥ ततः पङ्क-
न्यासं मुद्राप्रदर्शनं सूर्यप्रदक्षिणां सूर्यादिदेवानां नमस्कारान् जपनिवेदनं
च प्रातःसन्ध्यावत् कुर्यात् । जपार्पणम्-अनेन मध्याह्नसन्ध्याङ्गभूतेन
अमुकसंख्याकेन गायत्रीमन्त्रजपारूपेण कर्मणा श्रीभगवान् रुद्रस्वरूपी

१ मुक्तहस्तेन दातव्य मुद्रा तत्र न कारयेत् । तर्जन्यङ्गुष्ठयोगे तु राक्षसी मुद्रिका स्मृता ॥
राक्षसी मुद्रिकार्थं चेतत्तोयं रुधिरं भवेत् । जलेष्वर्घ्यं प्रदातव्यं जलमावे शुचित्यले ।
संप्रोक्ष्य वारिणा सम्यक्ततोऽर्घ्यं तु प्रदापयेत् ॥ २ वृथामन्त्रजपश्चैव स्नानं भोजनमेव च । तथा
वै तीर्थयात्रा च मुद्राहीन वृथा भवेत् ॥ यज्ञश्च निष्कलस्तेषां होमो देवांचनं तथा । तस्मान्मुद्रा
सदा श्रेया विद्वद्भिर्यत्नमास्थितैः ॥ ३ कुलार्णवे-नाक्षतैर्हस्तपर्वैर्वा न धान्यैर्न च पुष्पकः ।
चन्दनैर्मृत्तिकाभिश्च जपसंख्या न कारयेत् ॥ लाक्षा कुश च सिन्दूरं गोमयं च करीषकम् ।
विलोड्य गुटिकाः कृत्वा जपसंख्यां तु कारयेत् ॥

सूर्यनारायणः प्रीयतां न मम ॥ ततः प्रार्थनां सन्ध्याविसर्जनं गोत्र-
प्रवेशोच्चारणपूर्वकमभिवादनम् ईश्वरस्तुतिं च प्रातःसन्ध्यावत्कृत्वा
अर्पणम्—अनेन मध्याह्नसन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा भगवान् रुद्रस्वरूपी
परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥ ततो द्विराचमनम्—ॐ केशवाय नमः स्वाहा ।
ॐ नारायणाय नमः स्वाहा । ॐ माधवाय नमः स्वाहा ॥ हस्तप्रक्षालनम्—
ॐ गौविन्दाय नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः ॥

॥ इति मध्याह्नसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ २३ ॥ अथ सूर्योपस्थानप्रयोगः

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सङ्कल्पः—अद्य पूर्वोच्चारितवर्तमाने० एवं
शुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यातिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त-
फलप्राप्त्यर्थं श्रीसवितृसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं सूर्योपस्थानमहं करिष्ये ॥
कुशपवित्रधारणम्—ॐ पवित्रैस्त्यो० ॥ इति मन्त्रेण दक्षिणवागहस्तयो-
रनामिकयोः कुशपवित्रे धार्ये ॥ सूर्यपूजनम्—ॐ उदुच्यञ्जातवेदसं० ॥
इति मन्त्रेण सूर्यं गन्धाक्षतपुष्पैः सम्पूज्य दक्षिणवागपाण्योर्द्वौ द्वौ
साग्रदर्भौ गन्धाक्षतश्वेतपुष्पतुलसीदलसहितौ धृत्वा सूर्यमुदीक्षन् ॐ उ-
दुच्यन्तमसं० ॥ ॐ उदुच्यञ्जा० ॥ ॐ चित्रन्देवाना० ॥ ॐ तच्चक्षुर्दे० ॥
ॐ तत्सवितु० ॥ ॐ द्विभ्राट्० इत्यनुवाक् ॥ १७ ॥ ॐ सहस्रशीर्षा०
साध्याः सन्ति देवाः ॥ १६ ॥ ॐ यज्जाग्रतो० इत्यारभ्य सुषारथि-
रश्वौ० इत्यन्तम् ॥ ६ ॥ एतज्जप्त्वाऽनन्तरं मण्डलब्राह्मणं जपेत् ॥

मण्डलब्राह्मणम्—ॐ षदेतन्मण्डलं तपति तन्महदुक्थन्ताऽऽकृच ८
सऽऽकृचालोकोथ षदेतदचिर्दीप्यते तन्महात्रतं तानि सामानि सामानि लोकोथ-
सऽएषऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽसौ मिस्तानि स्रज्जुषां लोकोऽ॥ १॥
सैषात्रयैव विद्या तपति तद्धेतदप्यविद्या १० सऽआहुस्त्रयीवाऽएषा विद्या तप-
तीति वाग्धैव तत्पश्यन्तीव ददति ॥ २॥ सऽएषऽएव मृत्युर्षऽएषऽएतस्मिन्म-
ण्डले पुरुषोऽथैतदमृतं षदेतदचिर्दीप्यते तस्मान्मृत्युर्न म्रियते मृतं ह्यन्तस्तस्मा-
दुन दृश्यते मृतं ह्यन्त ८ ॥ ३॥ 'तदेष श्लोको भवति'—अन्तरं मृत्योरमृत-
मित्यवशं १० ह्येतन्मृत्योरमृतममृत्यावमृतमाहितामित्येतस्मिन्मण्डले पुरुषऽएत-
न्मण्डलमप्रतिष्ठितं तपति मृत्युविवस्वन्तं वस्तऽइत्यसौ वाऽआदित्यो विव-
स्वानेष्ट ह्यहोरात्रे विवस्वस्ते तमेष्वस्ते सर्वतो ह्येनेन परिष्ठितो मृत्योरात्मा विवस्व-
तीत्येतस्मिन्मण्डलेऽएतस्य पुरुषस्यात्मैतदेष श्लोको भवति ॥ ४ ॥
तयोर्वाऽएतयोरुभयोरेतस्य चार्चिषऽएतस्य च पुरुषस्यैतन्मण्डलं प्रतिष्ठात-
स्मान्महदुक्थम्परस्मै न शऽसे न देतां प्रतिष्ठां छिनदाऽइत्येता १० हसप्रतिष्ठां-
छिन्तेऽस्यो महदुक्थं परस्मै शऽसति तस्मादुक्थं शसम्भूयिष्ठं परिचक्षते प्रतिष्ठा-
छिन्नो हि भवतीत्यधिदैवतम् ॥ ५॥ 'अथाधियज्ञम्'—षदेतन्मण्डलं तप-
त्ययऽसुरुक्मोथ षदेतदचिर्दीप्यते तदइदं तत्पुष्करपर्णमापो ह्येताऽआप ८ पु-
ष्करपर्णमथ सऽएषऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽयमेव स योऽहिरण्यऽपु रुष-
स्तदेतदेवैतत्रयऽसंस्कृत्येहोपधत्ते तद्यज्ञस्यैवानुस १० स्थामूर्द्धमुत्क्रामति त-
देतमप्येति सऽएष तपति तस्मादग्निना द्वियेत परिहन्तुममुत्र ह्येष तदा भवती-
त्युऽएवाधियज्ञम् ॥ ६॥ 'अथाध्यात्मम्'—षदेतन्मण्डलं तपति श्वेष रु-
क्मऽइदं तच्छ्लोकमक्षन्नथ षदेतदचिर्दीप्यते स चैतत्पुष्करपर्णमिदं तच्छ्लोकम-
क्षन्नथ सऽएषऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषोऽयमेव स योऽहिरण्यऽपु रुषोऽयमेव स योऽयं द-

क्षिणेक्षन्पुरुषः ॥७॥ सऽएषऽएवलोकं पृणतमेष सर्वोऽग्निरमिसम्पद्यते-
तस्वैतन्मिथुनं सोऽयं सऽव्येक्षन्पुरुषोऽर्ध्वमहैतदात्मनोऽन्मिथुनं षडावैस
मिथुनेनाथ सर्वोऽथ कृत्स्नऽकृत्स्नतायै तद्यत्ते द्वे भवतो द्वन्द्वऽहिमिथुनम्पजन-
नंतस्माद्देद्रे लोकं पृणेऽउपधीयेते तस्मादुद्वाभ्यां द्वाभ्यां चित्तिम्पृणयन्ति । ८।
सऽएषऽएवेन्द्रऽ । योऽयं दक्षिणेक्षन्पुरुषोऽथेऽमिन्द्राणीताभ्यां देवाऽएतां-
विधृतिमकुर्वन्नासिकान्तस्माज्जायायाऽअन्तेनाश्रियाद्द्वीर्षवान्हास्माज्जा-
यते वीर्षवन्तमृहसा जनयति सऽस्याऽअन्तेनाश्राति ॥ ९ ॥ तदेतद्देवव्रतऽ
राजन्यवन्धवो मनुष्याणामनुतर्मा गोपायन्ति तस्मादुतेषु वीर्षवाऽज्जायते मृ-
तवाकावयसाऽसाक्षिप्रश्येनं जनयति ॥ १० ॥ तौ हृदयस्याक्राशं प्रत्यवे-
त्यमिथुनी भवतस्तौ षडामिथुनस्यान्तर्गच्छतोऽथैतत्पुरुषऽस्वपितितद्य-
थाहैवेदुस्मानुषस्यमिथुनस्यान्तर्गत्वासां विदुऽइव भवत्यैव ह्रैवैतदसंविदुऽ
इव भवति द्वैव ह्येतन्मिथुनम्परमो ह्येषऽआनन्दऽ ॥ ११ ॥ तस्मादेवं चित्स्व-
प्यात् ॥ लोकाय हतऽएव तद्देवतेमिथुनेन प्रियेण धाम्ना समर्द्धयति तस्मादु-
हस्वपन्तंधुरेव न बोधयेन्नेदेते देवतेमिथुनी भवन्त्यौ हि न सानीति तस्मादुहैत-
त्सुषु पुषऽं श्लेष्मणमिव मुखम्भवत्येतेऽएव तद्देवतेरेतं सिञ्चतस्तस्माद्देतस-
ऽइदं सऽसम्भवति यदिदां किञ्च ॥ १२ ॥ सऽएषऽएवमृत्युऽ । सऽएषऽएतस्मि-
न्मण्डले पुरुषोऽश्वायन्दक्षिणेक्षन्पुरुषस्तस्यैतस्य हृदये प्रादावतिहतौ तौ है-
तदाच्छिद्योत्क्रामति सऽदोत्क्रामत्यथैतत्पुरुषोऽभ्रियते तस्मादुहैतत्प्रेतमा-
हुराच्छेद्यस्येति ॥ १३ ॥ एषऽउऽएव प्राणऽएषऽहीमाऽसर्वाऽप्रजाऽप्रण-
यति तस्यैते प्राणाऽस्वाऽसवदास्यपित्यथैनमेते प्राणाऽस्वाऽअपियन्ति त-
स्मात्स्वाप्ययं स्वाप्ययो हवैतऽस्वमऽइत्याचक्षते परोक्षन्परोक्षकामाहि-
देवाऽ ॥ १४ ॥ सऽएतैऽसुप्तो न कस्यचन वेदनमनसा सऽङ्कल्पयति न वा-

आशस्यरसंविजानातिनप्राणेनगन्धंविजानातिनचक्षुषापश्यतिनश्रोत्रेण-
 श्रोत्येतत्संश्लेषेतदापीताभवन्तिसऽएषऽएकऽसम्प्रजासुबहुधाव्यादि-
 ष्टस्तस्मादेकासतीलोकम्पृणासर्वमग्निमनुव्विभवत्यथसदेकऽएवतस्मादे-
 काऽ॥१५॥ तदाहुऽएकोमृत्युर्बहुवऽइत्येकश्चबहुवश्चेतिहब्रूयाद्यदहासा-
 वमुत्रतेनैकोथसदिहप्रजासुबहुधाव्याविष्टस्तेनोबहुवऽ॥१६॥ तदाहुऽ
 अन्तिकेमृत्युर्दूराऽइत्यन्तिकेचदूरेचेतिहब्रूयाद्यदहायमिहाध्यात्मन्तेना-
 न्तिकेथसदसावमुत्रतेनोदूरे ॥ १७ ॥ तदेषऽश्लोकोभवति । अन्येभात्य-
 पश्रितोरसानाऽसंक्षरेमृतऽइति सदेतन्मण्डलं तपतितदन्नमथसऽएषऽएत-
 स्मिन्मण्डलेपुरुषऽसोत्तासऽएतस्मिन्नन्नेपश्रितोभातीत्याधिदेवतम् ॥१८॥
 'अथाध्यात्मम्' - इदमेवशरीरमन्नमथसोसुन्दक्षिणक्षन्पुरुषऽसोत्तासऽ
 एतस्मिन्नन्नेपश्रितोभाति ॥१९॥ तमेतमग्निरित्यध्वर्षवऽउपासते ॥ सजु-
 रित्येषहीदऽसर्वसुनक्तिसामेतिछन्दोऽगाऽएतस्मिन्हीदऽसर्वऽसमानमुक्थ-
 मितिब्रूचाऽएषहीदऽसर्वमुत्थापयतिवातुरितिवातुविदऽएतेनहीदऽस-
 र्व्वतंविषमिति सर्पाऽसर्पाऽइतिसर्पाविदऽऊर्गितिदेवारयिरितिमनुष्या-
 मायेत्यसुराऽस्वधेतिपितरोदेवजनऽइतिदेवजनविदोरूपमितिगन्धर्वाग-
 न्धऽइत्यप्सरसस्तंथायथोपासतेतदेवभवतितद्धैनान्भूत्वावतितस्मादेन-
 मेवंविरसैर्वरेतरुपासीतसर्वऽहैतद्भवतिसर्वऽहैनमेतद्भूत्वाऽवति ॥२०॥
 सऽएषत्रीष्टकोग्निर्ऋगेका सजुरेका सामैकातद्याङ्गाञ्जात्रर्चोपदुथातिरु-
 वम्ऽएवतस्याऽआयतनमथयांयजुषापुरुषऽएवतस्याऽआयतनमथयां
 साम्नापुष्करमणमेवतस्याऽआयतनमेवंत्रीष्टवऽ॥२१॥ तेवाऽएतेऽउभऽ
 एषचरुवम्ऽएतच्चपुष्करपर्णमेतम्पुरुषमुपीतऽउभेहृक्सामेसजुरपीतऽएव-
 म्वेकेष्टकऽ॥२२॥ सऽएषऽएवमृत्युऽसऽएषऽएतस्मिन्मण्डलेपुरुषोयश्वा-

यंदक्षिणोक्षन्पुरुषः सऽएषऽएवंविदऽआत्मा भवति सऽदेवंविदस्माँल्लोका-
 त्प्रैर्युथैतुमेवात्मानमभिसम्भवतिसोमूतो भवति मृत्युर्ह्यस्यात्मा भवति ॥ २३
 तेन वाऽइदमग्रेसदासीन्नैव सदासीत् ॥ २४ ॥ एतैर्मन्त्रैरुपस्थाय पाण्योर्गृहीत-
 कुशादीन्कुशपवित्रे च पूर्वस्यां दिशि त्यक्त्वा सूर्यं प्रदक्षिणीकृत्य नम-
 स्कृत्य उपविश्य अर्पणम्—अनेन यथाशक्त्या कृतेन सूर्योपस्थानक-
 र्मणा श्रीभगवान् सूर्यनारायणः प्रीयतां न मम । ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥
 ॥ इति सूर्योपस्थानप्रयोगः ॥

॥ २४ ॥ अथ ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥

दर्भासनोपरि प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य कुशपवित्र-
 धारणम्—ॐ पवित्रैस्तथो ॥ अनेन मन्त्रेण दक्षिणवामहस्तयोरना-
 मिकयोः कुशपवित्रे धृत्वा सङ्कल्पः—अद्यपूर्वोच्चरितं ० एवं गुणविशेषेण
 विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं
 ॐ तत्सत् श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञेनाहं यक्ष्ये ॥ अथातो
 ब्रह्मयज्ञं व्याख्यास्यामः ॥ पुनः सङ्कल्पः—इषेत्वादिषु मन्त्रेषु खं ब्र-

१ कात्यायनपरिशिष्टसूत्रे-विन्प्राडित्यनुवाकपुरुषसूक्तशिवसङ्कल्पमण्डलब्राह्मणैरित्युपस्थांय
 प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्योपविशेद्दग्धेषु दर्भपाणि. स्वाध्यायं च यथाशक्त्यादावारभ्य वेदम् ॥
 याज्ञवल्क्यः-प्रदक्षिणं समावृत्य आसने उपविश्य च । दर्भेषु दर्भपाणिः सन्प्राङ्मुखस्तु
 कृताञ्जलिः । स्वाध्यायं तु यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञार्थमाचरेत् ॥ वेदशब्दोत्रायर्वादेरप्युपलक्षणार्थः-
 वेदाथर्वपुराणानि सेतिहासानि शक्तितः । जपयज्ञप्रसिद्धयर्थं विद्यां चाध्यात्मिकीं जपेत् ॥
 यथ श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञस्तु स स्मृतः । स चार्वाकतर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ॥

ज्ञान्तेषु दशप्रणवसहितेषु याः क्रियास्तत्र विवस्वानृषिः प्रजापतिर्देवता
सर्वाणि छन्दाऽसि सर्वाणि सामानि प्रतिलिङ्गोक्ता देवता ब्रह्मयज्ञे
विनियोगः ॥ न्यासाः—ॐ गौतमभरद्वाजाभ्यां नमः नेत्रयोः ॥
ॐ विश्वामित्रजमदग्निभ्यां नमः श्रोत्रयोः ॥ ॐ वासिष्ठकश्यपाभ्यां नमः
नासिकयोः ॥ ॐ अत्रये नमः वाचि ॥ ॐ गायत्र्यग्निभ्यां नमः
शिरसि ॥ ॐ उष्णिक्सवितृभ्यां नमः ग्रीवायाम् ॥ ॐ बृहतीबृहस्पतिभ्यां
नमः अनूदे ॥ ॐ बृहद्रथन्तरद्यावापृथिवीभ्यां नमः बाह्वोः ॥ ॐ त्रिष्टु-
बिन्द्राभ्यां नमः नाभौ ॥ ॐ जगत्यादित्याभ्यां नमः श्रोण्योः ॥
ॐ अतिच्छन्दाप्रजापतिभ्यां नमः लिङ्गे ॥ ॐ यज्ञायज्ञियवैश्वानराभ्यां
नमः गुदे ॥ ॐ अनुष्टुब्बिभ्यो देवेभ्यो नमः ऊर्वोः । ॐ पङ्क्तिमरु-
द्भ्यो नमः जान्वोः । ॐ द्विपदाविष्णुभ्यां नमः पादयोः ॥ ॐ विच्छ-
न्दावायुभ्यां नमः नासापुटस्थप्राणेषु ॥ ॐ न्यूनाक्षराछन्दोभ्यो नमः
सर्वाङ्गेषु ॥ ततो वामहस्ततले दर्भजलयवाक्षतचन्दनादीन्क्षिप्त्वा
तदुपरि दक्षिणहस्तमधोमुखं कृत्वा दक्षिणजानूपरि निधाय वक्ष्यमाण-

१ इषेत्वादियुं मंत्रेषु खं ब्रह्मन्तेषु याः क्रियाः । दशप्रणवसयुक्ता भूर्ध्रुव स्वरितीरिताः ॥
तत्प्रकारो द्वेधा ॥ आदौ प्रणवमुच्चार्य व्याहृतिः प्रणवान्विता ॥ मंत्रादौ प्रणवः कार्या मंत्रान्ते
प्रणवः पुनः ॥ ततो व्याहृतिसंयुक्तस्त्वन्ते च प्रणवं पठेत् ॥ द्वितीयः प्रकारः—आदौ
प्रणवमुच्चार्य सप्तव्याहृतयस्ततः । मंत्रादौ प्रणवः कार्यो मंत्रान्ते प्रणवः पुनः ॥
२ अनूकः पृष्ठवंशः । ३ एवमेव सर्वोद्गानि योजयित्वा वेदमयः सम्पद्यते शापानुग्रहसमर्थो
भवति ब्राह्म तेजश्च वर्धते न कुतश्चिद्भयं विन्दत ऋद्धयो यजुर्मयः साममयस्तेजोमयो
ब्रह्ममयोऽमृतमयः संभूय ब्रह्मैवाभ्येति तस्मादेतन्नाब्रह्मचारिणे नातपस्विने नासंवत्सरोषिताय
नाप्रक्वत्रेऽनुब्रूयादनेनाधीतेन चांद्रायणाब्दफलमवाप्नोत्यनेन च सम्यग्ज्ञातेन ब्राह्मणः सायुज्यं
सलोक्तामाप्नोत्याप्नोति ॥ सर्वानुक्रम० अ० ४।१३॥

१ १ २ २ १ २
दातये ॥ निहोतासत्सिर्वैर्हिषि ॥ ॐ शंनो देवीराभिष्टुऽआपो भवन्तु-
पीतये ॥ शंयोरभिस्रवन्तुनः ॥ ॐ अथानुवाकान्वक्ष्यामि ॥ ॐ मण्डलं-
दक्षिणमक्षिहृदयम् ॥ अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि ॥ अथातोऽधिकारः फल्यु-
क्तानि कर्माणि ॥ अथातो गृहस्थालीपाकानां कर्म ॥ वृद्धिरादैच् ।
समाम्नायः समाम्नातः । मयरसतजभनलगसंमितम् । पञ्चसंवत्सरमयं
युगाध्यक्षम् । गौः गर्मा । अथातो धर्मजिज्ञासा । अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ।
योगीश्वरं योज्ज्वल्यम् । नारायणं नमस्कृत्य । इति विद्यातपोयोनिर-
योनिर्विष्णुरीडितः । वाग्यज्ञेनार्चितो देवः प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ एवं
ब्रह्मयज्ञं विधाय पाण्योर्गृहीतकुशादीन् उत्तरस्यां दिशि त्यजेत् ॥ अर्पण-
म्—अनेन ब्रह्मयज्ञाख्येन कर्मणा श्रीभगवान्परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥
ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ॥
न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ ॐ विष्णवे नमो विष्णवे
नमो विष्णवे नमः ॥ इति ब्रह्मयज्ञप्रयोगः ॥

१ अथर्ववेदस्यादिमो मन्त्रः ॥ २ अनुवाकसूत्रस्य प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥
३ सर्वानुक्रमसूत्रस्य प्रथमकण्डिकाया आदिभागः ॥ ४ शिक्षाया. प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥
५ कात्यायनश्रौतसूत्रस्य प्रथमाध्यायस्य प्रथमकण्डिकायाः आदिमे द्वे सूत्रे ॥ ६ पारस्करगृ-
ह्यसूत्रस्य प्रथमकाण्डस्य प्रथमकण्डिकायाः प्रथमसूत्रम् ॥ ७ अष्टाध्याय्याः प्रथमं सूत्रम् ॥
८ निरुक्तस्य आदिशब्दाः ॥ ९ छन्दसः प्रथमश्लोकस्यादिभागः ॥ १० ज्योतिषस्य
प्रथमश्लोकपूर्वार्धम् ॥ ११ निघण्टोरारम्भशब्दः ॥ १२ पूर्वमीमांसायाः प्रथमाध्यायस्य
प्रथमसूत्रम् ॥ १३ उत्तरमीमांसायाः प्रथमाध्यायस्य प्रथमपादस्य प्रथमसूत्रम् ॥ १४ याज्ञव-
ल्क्यस्मृतेः प्रथमाध्यायस्य प्रथमश्लोकस्य आदिभागः १५ महाभारतस्य प्रथमश्लोकस्य
प्रथमपादः ॥

॥ अथ तर्पणप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य कुशपवित्रधारणम्—ॐ पवित्रेऽस्थो ॥ दक्षि-
णहस्तस्यानामिकायां कुशपवित्रं धृत्वा सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्री-
मद्भगवतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्त्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितीये
पराद्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे० शुभपुण्यतिथौ ममाऽऽत्मनः
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं देवऋषिमनु-
ष्यपितृतर्पणं करिष्ये ॥ हेमादिपात्रे श्वेतगन्धयवाक्षतान् श्वेतसुगन्ध-
पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि तथा हस्तप्रमाणान्प्रादेशमात्रप्रमाणान्वा-
प्रागग्रान् त्रीन् कुशान्स्थापयित्वा तर्पणार्थं उदकं पूरयित्वा देवानामावा-
हनम् । विश्वेदेवास आगतेत्यस्य प्रजापतिऋषिः गायत्री छन्दः विश्वेदेवा
देवताः तथा विश्वेदेवाः शृणुतेममित्यस्य स्वयंभूर्ब्रह्मा ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः
विश्वेदेवा देवताः आवाहने विनियोगः । ॐ विश्वेदेवासऽआगतशृणु
तामऽइमं हवम् ॥ एदम्बर्हिर्निधीदत ॥ ३/७ ॥ ॐ विश्वेदेवाहं शृणु-
तेमहं हवम्मेवेऽअन्तरिक्षेऽउपह्वयविष्टु ॥ येऽअग्निजिह्वाऽउतवावज-
त्राऽआसद्द्यास्मिन्बर्हिषि मादयदध्वम् ॥ ५/३ ॥ आगच्छन्तु महाभागा
विश्वेदेवा महाबलाः । ये तर्पणेऽत्र विहिताः सावधाना भवन्तु ते ॥

अथ देवतर्पणम्—पूर्वपात्रोपरि स्थापितत्रीन्कुशान्तुलसीदलसंयुक्ता-
न्दक्षिणकरसंपुटे धृत्वा तैर्दर्भैः पूर्वपात्रस्थितजलस्य पूर्वाभिमुखं सर्वाङ्ग-
स्यग्रैर्देवतीर्थेन पात्रान्तरे एकैकाञ्जलिं दद्यात् ॥ ॐ ब्रह्मा तृप्यताम् ।

१ अङ्गुल्यग्रे तीर्थं दैवं स्वल्पाङ्गुल्योर्मूले कायम् । मध्येऽङ्गुष्ठाङ्गुल्याः पैत्र्यं मूले त्वङ्गुल्यस्य
ब्राह्मम् ॥ २ पात्राद्वै जलमादाय ह्यमे पात्रान्तरे क्षिपेत् । जलपूर्णेऽथ वा गते न स्थले तु
विबर्हिषि ॥ हेमरौप्यताम्रकांस्यमये पात्रे न मृन्मये । यत्र पूतस्यलं तत्र तर्पणं स्यान्नदीबले ॥
३ ॐ तीर्थानि तृप्यन्ताम् । ॐ तीर्थदेवास्तृप्यन्ताम् । ॐ विश्वेदेवास्तृप्यन्ताम् । ॐ मोदास्तृ-

ॐविष्णुस्तृप्यताम् । ॐरुद्रस्तृप्यताम् । ॐप्रजापतिस्तृप्यताम् । ॐदेवा-
स्तृप्यन्ताम् । ॐछन्दाँसितृप्यन्ताम् । ॐवेदास्तृप्यन्ताम् । ॐऋषय-
स्तृप्यन्ताम् । ॐपुराणाचार्यास्तृप्यन्ताम् । ॐगन्धर्वास्तृप्यन्ताम् ।
ॐइतराचार्यास्तृप्यन्ताम् । ॐसंवत्सरः सावयवस्तृप्यताम् । ॐदेव्य-
स्तृप्यन्ताम् । ॐअप्सरसस्तृप्यन्ताम् । ॐदेवानुगास्तृप्यन्ताम् । ॐनागा-
स्तृप्यन्ताम् । ॐसागरास्तृप्यन्ताम् । ॐपर्वतास्तृप्यन्ताम् । ॐसरित-
स्तृप्यन्ताम् । ॐमनुष्यास्तृप्यन्ताम् । ॐयक्षास्तृप्यन्ताम् । ॐरक्षाँसि
तृप्यन्ताम् । ॐपिशाचास्तृप्यन्ताम् । ॐसुपर्णास्तृप्यन्ताम् । ॐभूतानि
तृप्यन्ताम् । ॐपशवस्तृप्यन्ताम् । ॐवनस्पतयस्तृप्यन्ताम् । ॐओ-
षधयस्तृप्यन्ताम् । ॐभूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्यताम् ॥ मनुष्यदेवतर्पणम्-
निवीत्युदङ्मुख उदग्रान्कुशान्दक्षिणहस्तस्य कनिष्ठिकामूलप्रदेशे धृत्वा
प्रजापतितीर्थेन द्वौ द्वौवज्रली मन्त्रावृत्त्या कुशमध्यतो दद्यात् । मनुष्य-
देवानामावाहनम्-सप्तऋषय इति मन्त्रस्य कूर्म ऋषिः जगती छन्दः
सप्त ऋषयो देवता ऋष्यावाहने विनियोगः ॥ ॐसुष्मऋषयः प्रतिहि-
तांशरीरे सप्तरक्षन्ति सदुमप्रमादम् ॥ सुष्मापः स्वपतोलोकमीयुस्तत्र-

प्यन्ताम् । ॐप्रमोदास्तृप्यन्ताम् । ॐसुमुखास्तृप्यन्ताम् । ॐदुर्मुखास्तृप्यन्ताम् । ॐअविघ्ना-
स्तृप्यन्ताम् । ॐविघ्नकर्तारस्तृप्यन्ताम् । एवं पाठ देवतर्पणे केचित्पठन्ति न तु सूत्रे ॥

१ कण्ठावलम्बितं चैव ब्रह्मसूत्रं यदा भवेत् । तन्निवीतमिति ख्यातं शस्तं कर्मणि मानुषे ॥
२ प्रादेशमात्रमुद्धृत्य सलिलं प्राङ्मुखः सुरान् । उदङ्मनुष्यास्तृप्येत् पितृन्दक्षिणतस्तथा ॥
३ स्वल्पाद्भुक्त्योर्ध्वले कार्यं प्रजापतितीर्थम् ॥ ब्रह्माद्यानुपवीती तु देवतीर्थेन तर्पयेत् । निवीती
कायतीर्थेन मनुष्यान्सनकादिकान् ॥ ४ एकैकमञ्जलिं देवा द्वौ द्वौ तु सनकादयः । अर्हन्ति
पितरस्त्रीस्त्रीन्त्रिय एकैकमञ्जलिम् ॥ ५ अग्रेस्तु तर्पयेद्देवान्मनुष्यान्कुशमध्यतः । पितृस्तु
कुशमूलप्रेर्विधिः कौशो यथाक्रमम् ॥

जागृतोऽस्वप्नजौसत्रसदौचदेवौ ॥५५॥ ॐसनकस्तृप्यतु २ । ॐस-
 नन्दनस्तृप्यतु २ । ॐसनातनस्तृप्यतु २ । ॐकपिलस्तृप्यतु २ । ॐआ-
 सुरिस्तृप्यतु २ । ॐबोदुस्तृप्यतु २ । ॐपञ्चशिखस्तृप्यतु ॥ पितृतर्प-
 णम्—तानेव दर्भान्दक्षिणाग्रमूलान्द्विगुणीकृत्य तेषां मध्यं वामहस्त-
 स्याङ्गुष्ठतजन्यन्तरे धृत्वा मूलाग्राणि दक्षिणहस्तस्याङ्गुष्ठतर्जनीमध्यप्र-
 देशे कृत्वाऽपसव्येन दक्षिणामुखं कृष्णतिलमिश्रितजलेन पितृतीर्थे-
 न त्रींस्त्रीनञ्जलीन्दद्यात् । ॐकव्यवाहनस्तृप्यताम् ३ । ॐसोमस्तृ-
 प्यताम् ३ । ॐयमस्तृप्यताम् ३ । ॐअर्यमा तृप्यताम् ३ । ॐअग्नि-
 ष्वात्ता पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । ॐसोमपाः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । ॐब-
 र्हिषदः पितरस्तृप्यन्ताम् ३ । यमतर्पणम्—ॐयमाय नमः ३ । ॐधर्म-
 राजाय नमः । ३ ॐमृत्यवे नमः ३ । ॐअन्तकाय नमः ३ । ॐवैव-
 स्वताय नमः ३ । ॐकालाय नमः ३ । ॐसर्वभूतक्षयाय नमः ३ ।
 ॐऔदुम्बराय नमः ३ । ॐदध्नाय नमः ३ । ॐनीलाय नमः ३ ।
 ॐपरमेष्ठिने नमः ३ । ॐवृकोदराय नमः ३ । ॐचित्राय नमः ३ ।
 ॐचित्रगुप्ताय नमः ३ । अथ मनुष्यपितृतर्पणम् ॥ आवाहनम् उश्न-
 न्तस्त्वेत्यस्य प्रजापत्याग्निसरस्वत्य ऋषयः गायत्री छन्दः पितरो
 देवता आवाहने विनियोगः ॥ ॐउश्नन्तस्त्वानिधीमहृष्युशन्तदंसमिधी-
 महि ॥ उश्नन्तस्तऽआवहपितृबृहविषेऽअत्तवे ॥५६॥ तिलान्गृहीत्वा
 अमृकगोत्रान्ममपितृपितामहप्रपितामहान्मातृपितामहीप्रपितामहीः अमृक-
 गोत्रान्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहान्मातामहीप्रमातामहीवृद्धप्रमाता-
 महीः तथा च पत्न्याद्याप्तान्तान्समस्तापितृन्तर्पणे आवाहयिष्ये ॥ अमृक-

गोत्रः अस्मत्पिता अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यताम् । इदं जलं तस्मै स्वधा
नमः । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः । इदं जलं तस्मै स्वधा नमः ।
अमुकगोत्रः अस्मत्पितामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृप्यताम् । इदं जलं०
३ । अमुकगोत्रः अस्मत्पितामहः अमुकशर्मा आदित्यरूपस्तृप्यताम् ।
इदं जलं तस्मै० ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मन्माता अमुकदा वसुरूपा
तृप्यताम् । इदं जलं तस्यै० ३ । अमुकगोत्रा अस्मत्पितामही अमुकदा
रुद्ररूपा तृप्यताम् । इदं० ३ । अमुकगोत्रा अस्मत्पितामही अमुकदा
आदित्यरूपा तृप्यताम् । इदं० ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मत्सौपत्नमाता
अमुकदा वसुरूपा तृप्यताम् । इदं जलं तस्यै स्वधा नमः ॥ प्रसेचनम् ॥
उदीरतामिति क्रमेण नवर्चः उपांशु आम्रायस्वरेण पठन् अञ्जलिकृतं
जलं पितृतीर्थेन प्रसिंचेत्-उदीरतामङ्गिरस आयन्तुनइति त्रयाणां शङ्ख-
ऋषिः त्रिष्टुछन्दः पितरो देवता ऊर्जं ब्रह्मन्तीत्यस्य प्रजापतिऋषिः गायत्री
छन्दः पितृभ्यो ये चेहइति द्वयोः प्रजापत्यश्विसरस्वत्य ऋषयः त्रिष्टु
छन्दः त्रयाणां पितरो देवताः मधुवाताइति त्र्यृचस्य गौतम ऋषिः गायत्री
छन्दः विश्वेदेवा देवताः सर्वेषां प्रसेके विनियोगः—ॐ उदीरतामवरऽउ-
त्परासऽ उरुमद्ध्यमा१ पितरः सोम्यासः ॥ असुख्यऽईयुरवृकाऽऋ-
तज्ञास्तेनोवन्तु पितरो हवेषु ॥ ११ ॥ अङ्गिरसो न ह पितरो न वग्वाऽअय-
र्वाणो भृगव ह सोम्यासः ॥ तेषां त्रयऽसुमतां यज्ञियानामपि भद्रं सौमनसे

१ ताताम्बात्रितयं सपत्नजननी मातामहादित्रयं सन्नि स्त्रीतनयादितातजननीस्वभ्रातरः
सन्निभः ॥ ताताम्बात्मभगिन्यपत्यधवयुक् जायापिता सद्गुरुः शिष्याप्ताः पितरो महात्म्यविधौ
तीर्थे तथा तर्पणे ॥ २ ॥ अत्र क्षत्रियाणां कर्मा वैश्यानां गुप्त इत्यूहः कार्यः ॥ ३ ॥ मातृमुखास्तु
यास्तिष्ठस्तासां त्रीक्षीजलजलीन । दद्यान्मातृत्रयीभिन्नस्त्रीभ्य एकाञ्जलि तथा ।

स्याम ॥ ५९ ॥ आयन्तुनः पितरः सोम्यासौग्निष्वात्ता? प-
 धिभिर्देवयानैः ॥ अस्मिन्नयज्ञे स्वधया मदन्तोर्ध्ववन्तु तेवन्त्व-
 स्मान् ॥ ५९ ॥ ऊर्जं ब्रह्मन्तीतरमृतं दधुतम्पर्यः क्रीलालम्परिस्रुतम् ॥
 स्वधास्तथ तर्प्यत मे पितुन् ॥ ३५ ॥ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा
 नमः पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नमः प्रपितामहेभ्यः
 स्वधायिभ्यः स्वधा नमः ॥ अक्षन्ति पितरो मीमदन्त पितरो तीतृपन्त पितरं
 पितरं शुन्धं ध्वम् ॥ ३६ ॥ ये चेह पितरो ये च नेहृषां च विद्वषां उचन-
 ष्विद्वष ॥ त्वं वै तथ्यति ते जातवेदं स्वधाभिर्ध्वं सुकृतञ्जुषस्व
 ॥ ६७ ॥ मधुवाताऽऽकृतायुते मधुक्षरन्ति सिन्धवः ॥ माद्वीर्नः मन्वो-
 षधीः ॥ २७ ॥ मधु नक्तं मुतो वसो मधुमुत्पार्थिवं रजः ॥ मधु
 द्यूरोरस्तुनः पिता ॥ २८ ॥ मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँरऽस्तु सूर्यः ॥
 माद्वीर्गावो भवन्तुनः ॥ २९ ॥ ॐ तृप्यध्वं तृप्यध्वं तृप्यध्वम् ॥ इति
 प्रसेचनम् ॥ जपः—नमो व इति मंत्रस्य परमेष्ठी प्रजापतिर्ऋषिः
 यजुश्छन्दः पितरो देवता जपे विनियोगः ॥ नमो वः पितरोरसाय
 नमो वः पितरुः शोषाय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः स्वधायै नमो
 वः पितरो घोराय नमो वः पितरो मन्त्रयवे नमो वः पितरुः पितरो नमो वो गृहा-
 न्नः पितरो दत्तसुतो वः पितरो देष्मैतद्वः पितरो वासऽआर्धत्त ॥ ३२ ॥ अमु-
 कगोत्रः अस्मन्मातामहः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै
 स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मत्प्रमातामहः अमुकशर्मा रुद्ररूपस्तृ-
 प्यतामिदं जलं तस्मै ० ३ । अमुकगोत्रः अस्मद्वृद्धप्रमातामहः अमुक-
 शर्मा आदित्यरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै ० ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मन्मा-
 तामही अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ । अमुक-

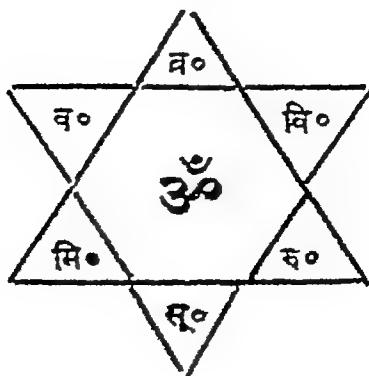
गोत्रा अस्मत्प्रमातामही अमुकदा रुद्रारूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै
 स्वधा० ३ । अमुकगोत्रा अस्मद्वृद्धप्रमातामही अमुकदा आदित्यरूपा
 तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा नमः ३ ॥ अमुकगोत्रा अस्मत्पत्नी अमु-
 कदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ ॥ अमुकगोत्रः अस्म-
 त्सुतः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा० ३ । अमु-
 कगोत्रा अस्मत्कन्या अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा
 नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मत्पितृव्यः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं
 जलं तस्मै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मन्मातुलः अमुकशर्मा वसुरूप-
 स्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मद्भ्राता अमुक-
 शर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्रा
 अस्मत्पितृभगिनी अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा
 नमः ३ । अमुकगोत्रा अस्मन्मातृभगिनी अमुकदा वसुरूपा तृप्यतामिदं
 जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रा अस्मद्भगिनी अमुकदा वसुरूपा
 तृप्यतामिदं जलं तस्यै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मच्छशुरः अमुक-
 शर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा नमः ३ । अमुकगोत्र अमु-
 द्गुरुः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा० ३ । अमुक-
 गोत्रः अस्मच्छिष्यः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं तस्मै स्वधा
 नमः ३ । अमुकगोत्रः अस्मन्मित्रम् अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्यतामिदं जलं
 तस्मै स्वधा० ३ । अमुकगोत्रः अस्मदाप्तः अमुकशर्मा वसुरूपस्तृप्य-
 तामिदं जलं तस्मै स्वधा० ३ । अञ्जलिदानम्—येऽवान्धवा बान्धवा

१ यदि तस्य भार्या सुतो वा मृतस्तर्हि सपत्नीकं ससुत इत्यूहः कार्यः । २ यदि
 तस्या भर्ता सुतो वा मृतस्तर्हि समर्तृका ससुता इत्यूहः कार्यः ॥

ये येऽन्यजन्मनि बान्धवाः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मया दत्तेन वारिणा ।
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षिपितृमानवाः । तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृमाता-
 महादयः ॥ अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवासिनाम् । आब्रह्मभुवनाल्लो-
 कादिदमस्तु तिलोदकम् ॥ इत्यञ्जलित्रयं दद्यात् । वस्त्रनिष्पीडनम्-
 ये के चास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः । ते गृह्णन्तु मया
 दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकम् ॥ इतिमन्त्रेण स्नानवस्त्रं चतुर्गुणं कृत्वा
 भूमौ वामभागे निष्पीडयेत् ॥ सव्येन द्विराचम्य पुनरपसव्यम् ॥
 दर्भत्यागः-येषां पिता न च भ्राता न पुत्रो नान्यगोत्रिणः । ते सर्वे
 तृप्तिमायान्तु मयोत्सृष्टैः कुशैः सदा ॥ इति मन्त्रेण दर्भानुत्तरतः परि-
 त्यजेत् ॥ सव्येनाचम्य ॥ जले ब्रह्मादीनां पूजनम्-पात्रे शुद्धोदकं
 प्रपूर्य अनामिकया दर्भेण वा षड्दलं कृत्वा गन्धपुष्पैरर्चयेत् । ब्रह्म-
 ज्ञानमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मपूजने

१ वस्त्रनिष्पीडितं तोयं स्नातस्योच्छिष्टभागिनः । भागधेयं श्रुतिः प्राह तस्मान्निष्पीडयेत्स्थले
 यावदेतानृषींश्च पितृंश्चापि न तर्पयेत् । तावन्न पीडयेद्वस्त्रं येन स्नातो भवेन्नरः ॥ वस्त्रं
 चतुर्गुणीकृत्य पीडयेच्च जलाद्वहिः । वामप्रकोष्ठे निक्षिप्य द्विराचम्य ह्यर्चिर्भवेत् ॥ एकादश्या
 पंचदश्यां संक्रमे श्राद्धवासे । वस्त्रनिष्पीडनं तूष्णीं न मन्त्रेण कदाचन ॥

२ षड्दलाकृतिर्यथा—



विनियोगः ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानम्प्रथमम्पुरस्ताद्विहीतम्? सुरुचो ह्येनऽ
 आवद ॥ सबुध्याऽउपमाऽअस्यविष्ठा? सुतश्च योनिमसतश्च द्विवः-
 ॥^३/_३॥ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणं पूजयामि ॥ इदंविष्णुरिति मेधातिथिऋषिः
 गायत्री छन्दः विष्णुर्देवता विष्णुपूजने विनियोगः ॥ ॐ इदं विष्णु-
 विचक्रमेधेधानिदधेपदम् ॥ समूढमस्यपा७सुरे स्वाहा ॥^१/_५॥ विष्णवे
 नमः विष्णुं पूजयामि ॥ नमस्तइतिपरमेष्ठी ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो
 देवता रुद्रपूजने विनियोगः ॥ ॐ नमस्तेरुद्रमन्त्रयवऽउतोतऽइषवेनमः-
 बाहुभ्यामुततेनमः ॥^१/_६॥ रुद्राय नमः रुद्रं पूजयामि ॥ तत्सवितुरिति
 विश्वामित्र ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो देवता सूर्यपूजने विनियोगः ॥ ॐ-
 तत्सवितुर्वरेण्यम्भर्गोदेवस्य धीमहि ॥ धियो यो नःप्रचोदयात् ॥^३/_५॥
 सवित्रे नमः सवितारं पूजयामि ॥ मित्रस्येति विश्वामित्र ऋषिः गायत्री
 छन्दः मित्रो देवता मित्रार्चने विनियोगः ॥ ॐ मित्रस्य चर्षणीधृतोवो
 देवस्य सानसि ॥ शुम्भन्त्रित्रश्रवस्तमम् ॥^६/_९॥ मित्राय नमः मित्रं
 पूजयामि । इमम् इत्यस्य शुनःशेष ऋषिः गायत्री छन्दः वरुणो देवता
 वरुणपूजने विनियोगः ॥ ॐ इमम्मेवरुणश्रुधी हवमदद्या च मृडय ॥
 त्वामवस्युराचके ॥^१/_९॥ वरुणाय नमः वरुणं पूजयामि ॥ सूर्योपस्थानम्-
 अदृश्रमस्य केतव इति प्रस्कण्व ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो देवता
 हःसः शुचिषदिति वामदेव ऋषिः अंतिजगती छन्दः सूर्यो देवता
 सूर्योपस्थाने विनियोगः । उत्थाय ऊर्ध्वबाहुः सन्सूर्यमुपतिष्ठेत् ॐ अदृ-
 श्रमस्य केतवोविरश्मयोजनोऽनु ॥ भ्राजन्तोऽअग्नयो यथा ॥
 उपयाम गृहीतोसिसूर्याय त्वाग्भ्राजायैषते योनिः सूर्यायत्त्वा

ब्रह्माजाय ॥ सूर्यब्रह्माजिष्टब्रह्माजिष्टस्त्वन्देवेष्वासिब्रह्माजिष्टोहम्नु-
 ष्येषु भूयासम् ॥ १० ॥ इष्टसु? शुचिषद्दसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदति-
 थिर्दुरोणसत् ॥ नृषद्द्वरसदृतसद्द्वयोमसद्बजागोजाऽक्रतजाऽअङ्घ्रि-
 जाऽक्रतम्बुहत् ॥ ११ ॥ सूर्यप्रदक्षिणा—स्वयम्भूरसीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः
 यजुश्छन्दः सूर्यो देवता सूर्यप्रदक्षिणीकरणे विनियोगः ॥ ॐ स्वयम्भू-
 रसिध्रेष्ठो रश्मिर्वर्चोदाऽअसिध्वर्चो मे देहि ॥ सूर्यस्यावृतमन्वा-
 वर्त्ते ॥ १२ ॥ इत्यनेन प्रदक्षिणामावृत्य दिशां देवतानां च नमस्काराः-
 ॐ प्राच्यै दिशे नमः । ॐ इन्द्राय नमः ॥ ॐ आग्नेय्यै दिशे नमः । ॐ अग्नये
 नमः ॥ ॐ दक्षिणायै दिशे नमः । ॐ यमाय नमः ॥ ॐ नैर्ऋत्यै दिशे नमः ।
 ॐ निऋतये नमः ॥ ॐ प्रतीच्यै दिशे नमः । ॐ वरुणाय नमः ॥ ॐ
 वायव्यै दिशे नमः । ॐ वायवे नमः ॥ ॐ उदीच्यै दिशे नमः । ॐ सो-
 माय नमः ॥ ॐ ईशान्यै दिशे नमः । ॐ ईशानाय नमः ॥ ॐ ऊर्ध्वायै
 दिशे नमः ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ॥ ॐ अवाच्यै दिशे नमः । ॐ अनन्ताय
 नमः ॥ तत उपविश्य नमस्कारपूर्वकमञ्जलिदानम्—ॐ ब्रह्मणे नमः ।
 ॐ अग्नये नमः । ॐ पृथिव्यै नमः । ॐ ओषधीभ्यो नमः । ॐ वाचे नमः ।
 ॐ वाचस्पतये नमः । ॐ विष्णवे नमः ॐ महद्भ्यो नमः । ॐ अद्भ्यो
 नमः ॥ ॐ अपाम्पतये नमः । ॐ वरुणाय नमः । इति देवतीर्थेनाञ्जलि-
 दानपूर्वकं नमस्कारः ॥ मुखविमार्जनम्—संवर्चसेति परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप्
 छन्दः त्वष्टा देवता मुखविमार्जने विनियोगः ॥ ॐ संवर्चसापयसा सन्तनू-
 भिरगन्महि मनसा सऽशिवेन ॥ त्वष्टा सुदत्रो विदधातुरायोन्युमाण्डुतन्वो-

१ केचिदत्र केवल नमस्कारार्पणं कुर्वन्ति परं च “योगियाश्च त्वय वचनादुदकदानस-
 हितम्” इति हरिहरभाष्यप्रामाण्यादुदकदानसहितं नमस्कारार्पणं कर्तव्यम् ॥

बह्विलिष्टम् ॥ १/८ ॥ इति मन्त्रेण शुद्धोदकेन मुखं विमृजेत् ॥ विसर्जनम्-
देवागातुविदशति मनस्पतिर्ऋषिः विराट् छन्दः वातो देवता कर्माङ्ग-
देवताविसर्जने विनियोगः ॥ ॐ देवागातुविदोगातुं विच्चागातुमित ॥
मनसस्पतः इमन्दैवमङ्गस्वाहा वार्तेधा ॥ २/९ ॥ इति विसृज्य
अर्पणम्-अनेन यथाशक्तिदेवऋषिमनुष्यपितृतर्पणारख्येन कर्मणा भग-
वान्मम समस्तपितृस्वरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतां न मम । ॐ तत्स-
द्ब्रह्मा र्पणमस्तु । श्रीगयागदाधरस्तृप्यतु । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे
नमः । ॐ विष्णवे नमः । इति तर्पणप्रयोगः ॥

॥ २६ ॥ अथ वैश्वदेवप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य । कुशपवित्रधारणम्-ॐ पवित्रैस्तथो ॥ १/१ ॥
सङ्कल्पः-अद्य पूर्वोच्चरितं ० एवं गुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यति-
थौ मम गृहे पञ्चसूनाजनितसकलदोषपरिहारपूर्वकं नित्यकर्मानुष्ठानासि-
द्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चतुर्भिर्यज्ञैर्वैश्वदेवं करिष्ये । अन्वाधानम्-
तत्र ब्रह्माणं प्रजापतिं गृह्याः कश्यपम् अनुमतिं विश्वान्देवान् अग्निं
स्विष्टकृतं पर्जन्यम् अपः पृथिवीं धातारं विधातारं वायुं चतुर्वारं
प्राचीं दिशं दक्षिणां दिशं प्रतीचीं दिशं उदीचीं दिशं ब्रह्माणम् अन्तरि-
क्षं मूर्यं विश्वान्देवान् विश्वानि भूतानि उषसं भूतानां च पतिं पितृन्य-
क्ष्माणं सनकादिमनुष्यान् वैश्वदेवारख्ये कर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ यथाविहिते
ताम्रमये कुण्डे स्थण्डिले वा पञ्चभूसंस्काराः-दर्भैः परिसमुह्य ३ ।
गोमयोदकेन उपलिप्य ३ । वज्रेणोल्लिख्य ३ । अनामिकाङ्गुष्ठेनो-

दृष्ट्य ३। उदकेनाभ्युक्ष्य ३॥ अग्न्यानयनम्—ॐ अङ्गवाग्निरुषसामग्र-
मवरुयदङ्गवहानिप्रथमोजातवेदां ॥ अनुसूर्वस्यपुरुषाचरश्मीननुद्-
द्यावापृथिवीऽआतंतन्य॥१७॥ इत्यनेन पाकशालाया लौकिकमग्निमादाय
॥ स्थापनम्—ॐ पूष्टोदिवि पूष्टोऽअग्निः पूष्टिर्व्यां पूष्टोविष्वाऽ-
ओषधीराविवेश ॥ विश्वानरः सहसापूष्टोऽअग्निः सन्नोदिवासरिष-
स्पातुनक्तम् ॥१८॥ प्रज्वालनम्—ॐ तत्सवितुर्व ॥ ३५ ॥ ॐ ता-

ॐ सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाह ववृणे सुमतिं विश्वजन्त्याम् ॥ यामे-
स्यकृण्वोऽअदुहत्सपीनाऽसुहस्रधाराम्पयसा महीज्ञाम् ॥१७॥ ॐ
विश्वाँनि देव सवितुर्वरितानि परा सुव ॥ यद्भुद्रन्तन्नऽआसुव ॥३॥
एतैर्मत्रैः वेणुनलिकयाऽग्निं प्रज्वालय ॥ ध्यानम्—ॐ चत्वारिंशद्भुजत्रयोऽ
अस्य पादा द्वेक्षीर्षे सप्तहस्तासोऽअस्य ॥ त्रिधां बद्धो वृषभो रौर-
वीति महो देवो मर्यादऽआविवेश ॥१७॥ आवाहनम्—ॐ ऐवोहदेव
प्रदिशोनुसर्वाऽपूर्वोहजातः सऽउगर्भोऽअन्तः ॥ सऽएवजातः
सर्जनिष्पमाणः प्रच्यङ्गनांस्तिष्ठति सर्वतोमुखः ॥ ३३ ॥ पावक-
नामानमाग्निम् आवाहयामि । पूजनम्—ॐ अग्निम्मूर्धादिवः ककुत्पतिः
पृथिव्याऽअयम् ॥ अपाऽरन्ताऽसिजिन्वाति ॥ १२ ॥ पावकनामाग्नये
नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । नमस्कारः—मुखं यः सर्वदेवानां
हव्यभुक्कव्यभुक् तथा । पितॄणां च नमस्तस्मै विष्णवे पावकात्मने ॥
प्रार्थना—अग्ने शाण्डिल्यगोत्र अरणीमातः वरुणापितः उत्तानकुक्षे
ललाटाजिह्व मेषध्वज प्राङ्मुख मम सम्मुखो भव ॥ इति सम्प्रार्थ्य
प्रदक्षिणमग्नेः पर्युक्षणम् इतरथावृत्तिः ॥ ततः सिद्धपाकादन्नमुद्धृत्य घृते-
नाभिघार्य दाक्षिणजानुनिपातनं कृत्वा वामहस्तेन हृदयं स्पृशन् अङ्ग-

ल्यग्रस्थदेवतीर्थेन प्रज्वलितेऽग्नौ बदरीफलप्रमाणा आहुतीर्जुहुयात्—
 ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम । ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
 न मम । ॐ गृह्याभ्यः स्वाहा इदं गृह्याभ्यो न मम । ॐ कश्यपाय स्वाहा
 इदं कश्यपाय नमम । ॐ अनुमतये स्वाहा इदम् अनुमतये न मम ।
 ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम । ॐ अग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते नमम । इति देवयज्ञः प्रथमः ॥१॥
 मणिकसमीपे प्राक्संस्थं बलित्रयं दद्यात्—१ ॐ पर्जन्याय नमः इदं
 पर्जन्याय न मम । २ ॐ अद्भ्यो नमः इदम् अद्भ्यो न मम । ३ ॐ
 पृथिव्यै नमः इदं पृथिव्यै न मम ॥ ततोऽग्नेः पश्चाज्जलेन वितस्तिमानं
 मंहैलं कृत्वा तत्र गृहद्वारशाखे प्रकल्प्य बलिहरणं कुर्यात् । द्वारशाखयो-
 र्दक्षिणोत्तरयोर्बलिद्वयं १ ॐ धात्रे नमः इदं धात्रे न मम ।
 २ ॐ विधात्रे नमः इदं विधात्रे न मम ॥ (प्राचीमारभ्य प्रतिदिशं

१ बलिहरणमण्डलम्

पू०

२ वि०	७ प्रा०	१ घा०
	३ वा०	
उ० १०३०६वा०	१७भू० १५वि० भू० १३सू० १६उ० १४वि० दे० १२अ० १८पितृ० ४वा० ८द० ११ ब्र०	द०
२० हन्तते०	५ वा०	मणिक०
१९ यक्ष्मै०	९ प्र०	३ पृथि०
		२ अद्भ्यो०
		१ पर्ब०

प०

प्रदक्षिणं बलिचतुष्टयम्—) ३ ॐ वायवे नमः इदं वायवे न मम । ४ ॐ वायवे नमः इदं वायवे न मम । ५ ॐ वायवे नमः इदं वायवे न मम । ६ ॐ वायवे नमः इदं वायवे न मम ॥ (ततः पूर्वतः क्रमात्) ७ ॐ प्राच्यै दिशे नमः इदं प्राच्यै दिशे न मम । ८ ॐ दक्षिणायै दिशे नमः इदं दक्षिणायै दिशे न मम । ९ ॐ प्रतीच्यै दिशे नमः इदं प्रतीच्यै दिशे न मम । १० ॐ उदीच्यै दिशे नमः इदम् उदीच्यै दिशे न मम ॥ (तेषां मध्ये प्राक्संस्थम्) ११ ॐ ब्रह्मणे नमः इदं ब्रह्मणे न मम । १२ ॐ अन्तरिक्षाय नमः इदमन्तरिक्षाय न मम । १३ ॐ सूर्याय नमः इदं सूर्याय न मम । ॥ (तेषामुत्तरे) १४ ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम । १५ ॐ विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः इदं विश्वेभ्यो भूतेभ्यो न मम ॥ (अनयोरुत्तरे—) १६ ॐ उषसे नमः इदमुषसे न मम । १७ ॐ भूतानां पतये नमः इदं भूतानां पतये न मम । इति भूतयज्ञो द्वितीयः ॥२॥ ततो देवानां नैवेद्यार्पणम्—देवसन्मुखपवित्रस्थले चतुरस्रमण्डलोपरि नैवेद्यपात्रं सोपस्करं निधाय “ॐ नमो भगवते वासुदेवाय” इति मन्त्रेण पात्रसमन्ताज्जलधारया पङ्क्तिवारणं कुर्यात् ॥ तदन्नं गायत्रीमन्त्रेण तुलसीदलेन सम्प्रोक्ष्य नैवेद्योपरि तत्तुलसीदलं निधाय धेनुमुद्रां प्रदर्श्य सव्यहस्तस्याङ्गुलीः समानाः कृत्वा नैवेद्यमर्पयेत्—ॐ प्राणाय स्वाहा । ॐ अपानाय स्वाहा । ॐ व्यानाय स्वाहा । ॐ समानाय स्वाहा । ॐ उदानाय स्वाहा । इति समर्प्य नैवेद्यमध्ये पानीयं समर्पयामि । उत्तरापोशानं समर्पयामि । हस्तप्रक्षालनं समर्पयामि । मुखप्रक्षालनं समर्पयामि । करोद्धर्तनार्थं चन्दनं

१ इदं क्षेपकं सूत्रकारैः प्रयोगे नोक्तम् । केचन पितृयज्ञोत्तरं देवतानैवेद्यं कुर्वन्ति तत्र मूलं मृग्यम् ।

समर्पयामि । मुखवासार्षे ताम्बूलं समर्पयामि । एवं देवतानैवेद्यं कृत्वा ॥
 अथ पितृयज्ञस्तृतीयः । तत्र प्राचीनावीती भूत्वा दक्षिणाभिमुखः सव्यं
 जान्वाच्य ब्रह्मादिवलित्रयस्य दक्षिणप्रदेशे पितृतीर्थेन १८ ॐ पितृभ्यः
 स्वधा नमः इदं पितृभ्यो न मम । इति पितृयज्ञस्तृतीयः ॥३॥ सव्यम्—
 ततस्तत्पात्रं प्रक्षाल्य तज्जलं ब्रह्मादिवलितो वायव्यां दिशि उत्सृजेत्—
 १९ ॐ यक्ष्मैतत्ते निर्णेजनं नमः इदं यक्ष्मणे न मम । पूर्वमकृतश्चेदत्र
 ब्रह्मयज्ञः कार्यः । अथ मनुष्ययज्ञश्चतुर्थः ॥ अतिथिप्राप्तौ भोजनपर्या-
 णमन्नं षोडशग्रासमितं वा अतिथेरभावे ग्रासचतुष्टयं ग्रासमितं वा निवी-
 त्युदङ्मुखः प्राजापत्येन तीर्थेन २० ॐ हन्त ते सनकादिमनुष्येभ्यो
 नमः इदं सनकादिमनुष्येभ्यो न मम । इति मनुष्ययज्ञश्चतुर्थः ॥४॥ गोग्रा-
 सादिसमर्पणम्—सौरभेद्यः सर्वहिताः पवित्राः पुण्यराशयः । प्रतिगृ-
 ह्णन्त्वमं ग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरः । इदं गोभ्यो न मम ॥ ततो गृहा-
 द्बहिर्भूमौ अप आसिच्य-ऐन्द्रवारुणवायव्याः सौम्या वै नैऋतास्तथा ।
 वायसाः प्रतिगृह्णन्तु भूमौ पिण्डं मयाऽर्पितम् । इदं वायसेभ्यो न
 मम ॥ द्वौ श्वानौ श्यामशवलौ वैवस्वतकुलोद्भवौ । ताभ्यामन्नं प्रदास्या-
 मि स्यातामेतावर्हिंसकौ । इति श्वभ्यां न मम ॥ पिपीलिकाः कीटपत-
 ङ्गकाद्या बुभुक्षिताः कर्मनियोगवद्धाः । तृप्त्यर्थमन्नं हि मया प्रदत्तं

१ पञ्चमो ब्रह्मयज्ञो नित्यतर्पणात्पूर्वे न कृतश्चेद्वैश्वदेवसङ्कल्पे 'पञ्चमहायज्ञैरह यक्ष्ये' इत्युहं
 कृत्वाऽत्र कार्यः । हन्तकारात्पूर्वं ब्रह्मयज्ञस्यावसरः । तत्र विकल्प — प्रातर्होमानंतरं वा तर्पणात्पूर्वं
 वा वैश्वदेवावसाने वा ब्रह्मयज्ञ इति हरिहरः । कात्यायनः— यश्च श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञस्तु स
 स्मृतः ॥ च चार्वाक्यर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ॥ क्वचित्प्रयोगेऽत्र ब्रह्मयज्ञसिद्धयर्थं तित्त्वो
 गायत्रीर्जपेदित्युक्तं तत्र सम्यग्भाति । तत्र प्रमाणम्— ब्रह्मयज्ञ एकस्मिन्नहनि सकृदेव कार्यं
 तदाह—न हन्तति न होमं च स्वाध्यायं पितृतर्पणम् । नैकं श्राद्धद्वयं कुर्यात्समानेऽहनि
 कुत्रचित् ॥

तेषामिदं ते मुदिता भवन्तु ॥ इदमन्नं पिपीलिकादिभ्यो न मम ॥ पादौ
 प्रक्षाल्याचम्य गृहमागत्य वैश्वदेविकं भस्म त्र्यायुषमित्यनेन मन्त्रेण
 यथास्थानं धारयेत् । श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां बुद्धिं श्रियं बलम् ।
 आयुष्यं तेज आरोग्यं देहि मे हव्यवाहन ॥ इति नमस्कुर्यात् ॥ गन्ध-
 धारणम्—ॐ सुचक्षाऽअहमक्षीभ्याम्भूयासऽसुवर्चामुखेन । सुश्रुत्कर्णा-
 भ्यां भूयासम् ॥ अग्निसिर्जनम्—ॐ यज्ञं यज्ञं च यज्ञं यज्ञं पतिङ्गं च स्वा-
 व्योनिङ्गं च स्वाहा ॥ एष ते यज्ञो यज्ञपते सहस्रं कृत्वा कुरु सर्ववीरस्तद्भुषस्व-
 स्वाहा ॥ २२ ॥ इति विसृज्य कुशपवित्रत्यागं कुर्यात् । अर्पणम्—अनेन
 वैश्वदेवाख्येन कर्मणा यज्ञस्वरूपी परमेश्वरः प्रीयतां न मम । प्रमादा-
 त्कुर्वतां कर्म ॥ यस्य स्मृत्या ० ॥ विष्णवे नमो विष्णवे नमो
 विष्णवे नमः ॥ प्राग्दत्तं बलिं गवादिभ्योऽर्पयेत् ॥ इति वैश्वदेवप्रयोगः ॥

॥ २७ ॥ अथ भोजनविधिः ॥

पाणिपादौ प्रक्षाल्य भोजनशालायामागत्य गोमयोपलिप्ते शुचौ देशे
 विहितपीठासने प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा उपविश्य दक्षिणे धृतजलपात्रो
 हस्तपादास्येषु पञ्चस्वाद्वोऽन्तर्जानुकरः स्वपुरतो वितस्तिमात्रं चतुष्कोणं
 मण्डलं जलेन कृत्वा तदुपरि सुवर्णादिविहितपात्रं रंभामध्वाग्रजम्बुपनस-

१ गोशकृन्मृष्मयं भिन्नं तथा पात्वाशपिप्पले । लोहबद्धं तथैवार्कं वर्जयेदासनं बुधः ॥
 २ उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः । प्राङ्मुखोऽन्नं तु भुञ्जीत शुचिः पीठमधिष्ठितः ॥
 पुत्रवास्तु गृहे नित्यं नाश्रीयादुत्तरामुखः । सोमवारे तथाभ्यङ्गं वर्जयेत्तु सदा बुधः ॥
 ३ सौवर्णे राजते चैव पद्मपालाशपत्रयोः । भाजने भोजने चैव त्रिरात्रं फलमश्नुते ॥
 भूमौ पात्रं प्रतिष्ठाप्य यो भुङ्क्ते वाग्यतः शुचिः । भोजने भोजने चैव त्रिरात्रं फलमश्नुते ॥
 ब्रह्मपत्रेषु यो भुङ्क्ते मासमेकं निरन्तरम् । चान्द्रायणसमं पुण्यं कृतस्यापि चतुर्गुणम् ॥ वर्ज्य-
 यात्राणि-मृष्मयं पत्रपृष्ठे वा आयसे ताम्रभाजने । नाश्रीयादपि चैत्रं नरकं प्रतिपद्यते ॥
 वटार्काश्वत्थपत्रेषु कुम्भीतिन्दुकजेषु च । श्रीकामो ननु भुञ्जीत कोविदारकरञ्जयोः ॥ आयसेन
 तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते । तदन्नमपवित्रं स्यात्त्याज्यं वै सर्वकर्मणि ॥

पद्मोदुम्बरपालाशपत्राणां मध्ये अन्यतमपत्ररचितां पत्रावालिं वा निधाय
तत्र यज्ञावशिष्टं घृताक्तमन्नं मध्ये भक्ष्यभोज्यं वामतः घृतपायसं दक्षिणे
शाकादीन् पुरतः परिवेष्य प्राञ्जलिः अन्नं प्रणमेत्—“अस्माकं नित्यमस्त्वे-
तत्” इति भक्त्या वन्दयित्वा पङ्क्तिवारणम्—“ॐ नमो भगवते वासुदेवाय”
इति मन्त्रेण दक्षिणतः पात्रसमन्ताज्जलधारां कुर्यात् । अन्नस्तुतिः—ॐ पि-
तृभ्यो नमः ॥ ३ ॥ इत्यन्नं स्तुत्वा अभिमन्त्रणम्—ॐ मानस्तोकेतनये ॥ १ ॥ ॐ नमो-
वह्निर्देवभ्यो देवानां देवभ्यो नमो विचित्रदेवभ्यो नमो विविध-
देवभ्यो नमः ॥ २ ॥ ॐ नमः शम्भवाय चमयो भवाय च-
नमः शङ्कराय चमयस्कराय च नमः ॥ ३ ॥ शिवाय च शिवतराय च ॥ ४ ॥ एतैर्मन्त्रै-
रभिमन्त्र्य प्रोक्षणम्—ॐ सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामि । इति दिवा । रात्रौ तु
ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामि । इति मन्त्रेणान्नं प्रोक्ष्य । अन्नाभिस्पर्श-
नम्—ॐ तेजोसि शुक्लमस्य मृतमसि धामनामासि प्रियन्देवानामनामनां धृष्ट-
न्देवयजनमसि ॥ १ ॥ इत्यनेनान्नमभिमुख्य आत्मन्यग्निध्यानम्—
ॐ अग्निरस्मिन् जन्मना जातवेदा घृतम्मेचक्षुरमृतम्मासन् ॥ अर्कस्त्रि-
धातुरजसो विमानो जस्रो घर्मो हविरस्मिन्नाम ॥ २ ॥ इत्यात्मानम-
ग्निं ध्यात्वा दक्षिणतो भुवि उदकधारां प्राक्संस्थां कृत्वा तत्र भोज-
नपात्रात् घृताक्तमोदनं गृहीत्वा बलित्रयं दद्यात्—ॐ भूपतये स्वाहा नमः ।
ॐ भुवनपतये स्वाहा नमः । ॐ भूतानां पतये स्वाहा नमः । इति बदरी-
फलप्रमाणं बलित्रयं प्राक्संस्थं दत्वा आपोशनम्—सव्यहस्ते जलं
गृहीत्वा—अन्नं ब्रह्म रसो विष्णुर्मोक्ता देवो महेश्वरः । एवं ध्यात्वा द्विजो
भुङ्क्ते सोऽन्नदोषैर्न लिप्यते ॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ।
त्वं ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोकारस्त्वं विष्णोः परमं पदम् । ॐ अ-

मृतोपस्तरणमसि स्वाहा । इति मन्त्रेण विष्णुमभिध्यायान्निःशब्दं तज्जलं
 पिवेत् । प्राणाहुतयः—वामहस्तेन भोजनपात्रमालभ्य अन्नममृतं ध्याय-
 न्मौनी हस्तचापल्यादिरहितो घृताक्तौदनस्य वदरीफलप्रमाणाः पञ्च प्रा-
 णाहुतीर्मुखे जुहुयात्—तर्जनीपध्यमाङ्गुष्ठैः—ॐ प्राणाय स्वाहा । मध्य-
 मानामिकाङ्गुष्ठैः—ॐ अपानाय स्वाहा । कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैः—ॐ
 व्यानाय स्वाहा । कनिष्ठातर्जन्यङ्गुष्ठैः—ॐ समानाय स्वाहा । साङ्गुष्ठाभिः
 सर्वाभिरङ्गुलीभिः—ॐ उदानाय स्वाहा ॥ ततो वामहस्तं प्रक्षाल्य तेन
 नेत्रयोरुदकस्पर्शनम् । शिखां मुक्तिः—ब्रह्मपाशसहस्रेण रुद्रशूलशतेन
 च । विष्णुचक्रसहस्रेण शिखामुक्तिं करोम्यहम् ॥ इत्यनेन शिखां विमुच्य
 पाणिकम्पनं मुखशब्दं च अकुर्वन् प्राक् द्रवरूपं मध्ये कठिनमन्ते पुनर्द्रव-
 रूपं मधुरं पूर्वं लवणाम्ले मध्ये कटुतिक्तादिकान् पश्चाद्यथामुखं भुञ्जीत ॥
 पादुकास्थः वेष्टितशिरा अर्द्धरात्रे च भोजनं वर्जयेत् । लवणव्य-
 ञ्जनादीनि हस्तदत्तानि न भक्षयेत् । घृतं तैलं च न खनिःसृतं न भुञ्जीत ।
 केशरोमनखैर्दूषितं त्यजेत् । अतिभोजनं शूद्रान्नभोजनं च न कर्तव्यम् ।
 जलं वामहस्ते धृत्वा दक्षिणमणिवन्धे निधाय पिवेत् । भोजनं कुर्वन्नश्रंतं
 न स्पृशेत् । एवं घृतपायसवर्जितं सर्वं सशेषं भुक्त्वा चित्राहुतिः—
 सर्वस्माद्भुक्तशेषात्किञ्चित्किञ्चिद्धस्ते गृहीत्वा अवघ्राय-मद्भुक्तोच्छिष्ट-
 शेषं ये भुञ्जन्ति पितरोऽथमाः । तेषामन्नं मया दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
 इति मन्त्रेण पितृतीर्थेन दक्षिणतो दद्यात् । उत्तरापोगनम्—ॐ अमृतापि-
 धानमसि स्वाहा । इत्यनेन हस्ते गृहीतानामपामर्द्धं पीत्वा—रौरवे
 पूयनिलये पद्मार्जुदनिवासिनाम् । अर्थिनां सर्वभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
 इत्यनेन मन्त्रेण पीतशेषम् उदकम् उच्छिष्टान्नचित्राहुतौ पितृतीर्थेन

निक्षिपेत् । ततस्तूर्णीं वामपाणिना शिखां बद्ध्वा त्रिलिं चित्राहूर्तिं चादा-
 योत्थाय तदन्नं काकेभ्यो विसृज्य मृज्जलाभ्यां हस्तौ मुखं च सम्यक्क्षाल-
 येत् । काष्ठेन शलाकया तर्जनीवर्ज्याङ्गुलिना वा दन्तान्संशोध्य
 षोडशगण्डूषान्कृत्वा स्मरेत्-अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो ह्यङ्गुष्ठं च समाश्रितः ।
 ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणातु विश्वभुक् ॥ नाभेरालम्भनम्-अंश्वा-
 त्रापीताभैवतसूयमापोऽअस्मार्कमन्तरुदरैःसशेवाः ॥ ताऽअस्मभ्य-
 मयक्ष्माऽअनमीशऽअनागसःस्वदेन्तुदेवीरमृताऽऽकृतावृधः ॥ १३ ॥
 तत उदरालम्भनम्-अगस्त्यं वैनतेयं च शनिं च बहवानलम् । अन्नस्य
 परिणामार्थं स्मरेद्भीमं च पञ्चमम् ॥ आतापी मारितो येन वातापी च
 निपातितः । समुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रसीदतु ॥ इत्युदरं परि-
 मृज्य स्मरणम्-शर्यातिं च सुकन्यां च च्यवनं शक्रमश्विनौ । भोजनान्ते
 स्मरेन्नित्यं तस्य चक्षुर्न हीयते ॥ इति स्मृत्वा निर्मात्यतुलसीपत्रं
 भक्षयित्वा ततस्ताम्बूलभक्षणं कृत्वा शतपदं व्रजेत् । वामपार्श्वे निद्रार-
 हितं शयनं कर्तव्यम् । तत इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि चाभ्यसेत् ।
 पश्चाद्विहितव्यवहारादि कृत्यं कुर्यात् । दिवा स्वापं स्त्रियं च वर्जयेत् ॥
 ॥ इति भोजनविधिस्तदुत्तरकर्म च ॥

१ भोजनानन्तरं विष्णोरर्पितं तुलसीदलम् । भक्षयेद्दृढशुद्धयर्थं चान्द्रायणशताधिकम् ॥
 २ पर्णस्याग्रं च मूलं च शिखां चैव विशेषतः । चूर्णपर्णे वर्जयित्वा ताम्बूलं भक्षयेद्दुधं ॥
 सुपक्वं च सुपत्रं च चूर्णेन च समन्वितम् । अदत्त्वा द्विजदेवेभ्यस्ताम्बूलं वर्जयेद्दुधं ॥ ताम्बूलं
 विधवास्त्रीणा यतीना ब्रह्मचारिणाम् । तपस्विनां च विप्रेन्द्र सर्वपुण्यहरं स्मृतम् ॥ ताम्बूलभ्य-
 क्षणे चैव कांस्यपात्रे च भोजनम् । यतिश्च ब्रह्मचारी च विववा च विवर्जयेत् ॥ ३ भोजनान्ते
 शतपदं गत्वा ताम्बूलभक्षणम् । शयनं वामकुक्षौ चैन्द्रैषज्यं किंप्रयोजनम् ॥ ४ इतिहासपुरा-
 णानि धर्मशास्त्राणि चाभ्यसेत् । वृथा विवादवाक्यानि परीवादाश्च वर्जयेत् । ५ दिवा स्वापं न
 कुर्यात् स्त्रियं चैव विवर्जयेत् । आयुर्हन्ति दिवा निद्रा दिवा स्त्री पुण्यनाशिनी ॥

॥ २८ ॥ अथ सायंसन्ध्याप्रयोगः ॥

स्नात्वा धौते वाससी परिधाय दर्भासने प्रत्यङ्मुख उपविश्य ततः क्रमेण पवित्रधारणम् आचमनं प्राणायामं निर्जलं भस्मधारणं शिखाबन्धनं रुद्राक्षमालाधारणं पवित्रकरणं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् ॥ अथ सङ्कल्पः-विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य० शुभपुण्यतिथौ ममोपात्तदुरितक्षयपूर्वकब्रह्मवर्चसकामार्थं श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं च सायंसन्ध्यापासनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य भूमिपार्थना भृशुद्धिः अभिषेचनं व्याहृतिपूर्वकगायत्रीकरन्यासाः व्याहृतिपूर्वकगायत्रीषडङ्गन्यासाः प्रणवन्यासाः गायत्र्यक्षरन्यासाः शिरोन्यासाश्च क्रमेण प्रातःसन्ध्यावत्कार्याः । तत आवाहनम्-वृद्धां सरस्वतीं कृष्णां पीतवस्त्रां चतुर्भुजाम् । शङ्खचक्रगदापद्महस्तां गरुडवाहिनीम् ॥ सामवेदकृतोत्सङ्गां वनमाळाविभूषिताम् । वैष्णवीं विष्णुदैवत्यां विष्णुलोकनिवासिनीम् ॥ आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं विष्णुमण्डलात् । आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे विष्णुवादिनि । भारति छन्दसां मातर्विष्णुयोने नमोऽस्तु ते ॥ ततः प्रातःसन्ध्यावत्प्राणायामं कृत्वा अम्बुप्राशनम्-अग्निश्चमेति नारायण ऋषिः अग्निर्देवता अनुष्टुप्छन्दः अम्बुप्राशने विनियोगः-ॐ अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृ-

१ रेवरस्तमयात्पूर्वं घटिकैका यदा भवेत् । सायंसन्ध्यामुपासीत कुर्याद्धोमं च पूर्ववत् ॥ शौचं कृत्वा यथान्यायमर्द्धास्तमितभास्वरे । सायंसन्ध्यामुपरथाय आसीनस्त्वथ वाग्यतः ॥ अर्द्धास्तमित आदित्ये पश्चिमाया य उत्तरः । भागस्तमुख आसीनः सावित्रीं वाग्यतो जपेत् ॥ बहिः सन्ध्या दशगुणा ह्रदप्रस्त्रवणेषु च । सा च तीर्थे शतगुणा सहस्रा जाह्नवीतटे ॥ उत्तमा सूर्यमहिता मध्यमा लुप्तभास्करा । अधमा तारकोपेता सायंसन्ध्या त्रिधा मता ॥ सन्ध्याकाले व्यतीते तु जपं कृत्वा पुनर्मनः । ऋचं वाचं तृच जप्त्वा ततः सन्ध्यामुपासते ॥ यदुपस्थकृतं पापं यद्य योनिकृतं भवेत् । सायंसन्ध्यामुपस्थाप्य तेन तस्मात्प्रमुन्यते ॥ २ ॥ अग्निश्चेत्यनुवाकेन सायकाले पिबेदपः ॥

तेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यदह्ना पापमकार्षं मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्या-
मुदरेण शिश्वा अहस्तदवलुम्पतु यत्किञ्चिदुरितं मयि इदमहं माममृत-
योनौ सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा॥एतन्मन्त्रेण जलं प्राश्य तूष्णीं द्विरा-
चामेत् ॥ ततो मार्जनम्—अपामञ्जलावादानं जलप्रक्षेपणम् अपो वामहस्ते
गृहीत्वा न्युब्जेन दक्षिणहस्तेनाच्छादनम् अघमर्पणं च प्रातःसन्ध्यावत्कृ-
त्वा गायत्रीमन्त्रेण प्रातःसन्ध्योक्तविधिना सूर्याभिमुखस्तिष्ठन् “विष्णुस्व-
रूपिणे सूर्यनारायणाय नमः इदमर्घ्यं दत्तं न मम” इति वदन्गन्धाक्षतपु-
ष्पयुक्तानि त्रीण्यर्घ्याणि दद्यात् । दत्तार्घ्योदकेन दक्षिणनासाचक्षुःश्रोत्र-
स्पर्शनं कुर्यात् । ततो दक्षिणहस्ते जलं गृहीत्वा—“ॐ असावादित्यो ब्रह्म”
अनेन मन्त्रेण आत्मनः समन्तात्प्रदक्षिणवदुदकं क्षिपेत् । ततः सूर्योप-
स्थानं गायत्र्यावाहनं गायत्र्युपस्थानं गायत्रीजपविनियोगं गायत्रीध्यानं
ब्रह्मशापविमोचनं वसिष्ठशापविमोचनं विश्वामित्रशापविमोचनं गायत्र्य-
स्त्रोपाहरणं जपादौ मुद्राप्रदर्शनं च प्रातःसन्ध्यावत्कुर्यात् । ततो गाय-
त्रीमन्त्रजपार्थं विनियोगं कृत्वा वस्त्राच्छादितां जपमालां नासाग्रे धृत्वा
प्रातःसन्ध्योक्तविधिना गायत्रीजपः कार्यः । ततः षडङ्गन्यासं मुद्राप्रद-
र्शनं सूर्यप्रदक्षिणां सूर्यादिदेवानां नमस्कारान् जपनिवेदनं च प्रातःस-
न्ध्यावत्कृत्वा जपार्पणम्—अनेन सायंसन्ध्याङ्गभूतेन बाहुल्यगोत्रधा-
रिण्या गायत्र्या यथाशक्त्या कृतेन जपकर्मणा श्रीभगवान् विष्णुस्वरूपी
सूर्यनारायणः प्रीयतां न मम । ततः प्रार्थनां सन्ध्याविसर्जनं गोत्रप्र-
वरोच्चारणपूर्वकमभिवादनम् ईश्वरस्तुतिं च प्रातःसन्ध्यावत्कृत्वा अर्पण-

१ गृह्यपरिशिष्टे-अथाचम्य दर्भपाणि.पूर्णमुदकाञ्जलिमुद्धृत्यादित्याभिमुखःस्थित्वा प्रणव-
व्याहृतिपूर्वया सावित्र्या त्रिरर्थं निवेद्य क्षिपेत् । कालातिक्रमे-कालातिक्रमणे चैव त्रिसंध्यमपि
सर्वदा । अर्घ्यमेकाधिकं दद्याद् भानोर्व्याहृतिपूर्वकम् ।

म्—अनेन सायंसन्ध्योपासनाख्येन कर्मणा भगवान्विष्णुस्वरूपी पर-
मेश्वरः प्रीयतां न मम । ततो द्विराचमनम्—ॐ केशवाय नमः स्वाहा ।
ॐ नारायणाय नमः स्वाहा । ॐ माधवाय नमः स्वाहा । हस्तप्रक्षाल-
नम्—ॐ गोविन्दाय नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥
ॐ विष्णवे नमः ॥ इति सायंसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ २९ ॥ अथ शयनविधिः ॥

सायंसन्ध्यादि निर्वर्त्य प्राङ्मुखमुदङ्मुखं वा दीपं प्रज्वाल्य स्तुवीत
यथा—दीपज्योतिः परब्रह्म दीपज्योतिर्जनार्दनः । दीपो हरतु मे पापं
सन्ध्यादीप नमोऽस्तु ते ॥ शुभं करोतु कल्याणमारोग्यं सुखसम्पदम् ।
शत्रुबुद्धिविनाशं च दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ॥ इति स्तुत्वा नत्वा तत्स-
न्निधावासादिकानां कुशलाभिवादनं कुर्यात् । पश्चाद्बृहदेवादीनां पञ्चोप-
चारैः पूजां कृत्वा सायंभोजनं कृत्वा स्तोत्रपाठादिना ग्रन्थाद्यवलोकना-
दिविद्याभ्यासेन वा प्रथमयामप्रतिक्रामेत् । शयनात्प्राक् हस्तौ पादौ
प्रक्षाल्य जलपूर्णकुम्भं शिरःस्थाने निधाय रात्रिसूक्तं पठेत्—ॐ आ रात्रि

१ सन्ध्यातिक्रमणे—सन्ध्याकाले त्वत्तिक्रान्ते स्नात्वा चैव यथाविधि । जपेदष्टशतं देवीं ततः
सन्ध्यां समाचरेत् ॥ एकाहं चाप्यतिक्रम्य सन्ध्यावन्दनकर्म च । अहोरात्रोषिनो भुक्त्वा
गायत्र्या अयुतं जपेत् ॥ द्विरात्रे द्विगुणं प्रोक्तं त्रिरात्रे त्रिगुणं भवेत् । त्रिरात्रानन्तरं चेत्स्याच्छुद्ध
एव न संशयः ॥ २ चतुर्थप्रयमौ यामौ विद्याभ्यासेनैर्नयौ त्रिंशः । प्रहरद्वयशायी तु ब्रह्मभूयाय
कल्पते ॥ उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाऽग्नीस्तानुगास्य च । भृत्यैः परिशुतो भुक्त्वा नातितृप्तोऽथ
संविशेत् ॥ ३ आयुर्दः प्राङ्मुखो दीपो धनदः स्यादुदङ्मुखः । प्रत्यङ्मुखो दुःखदोऽसौ
हानिदो दक्षिणमुखः ॥ ४ नृणां भोजनकाले तु यदि दीपो विनश्यति । तदं पाणिना
स्पृष्ट्वा सावित्रीं मनसा स्मरेत् ॥ पुनर्दीपं ततो लब्ध्वा शेषं भुञ्जीत कामतः । अन्यदन्नं न
भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥

पार्थिववृद्धः रजःपितुरेष्पायि धामभिदं ॥ दिवःसदा^ॐसि वृहती वि-
 तिष्ठसु^ॐआ च्वेषं वर्तते तमः ॥^{३३}॥ उषस्तश्चित्रमाभरास्मभ्यं वाजिनी-
 वति ॥ येन लोकश्च तनयश्च धामहे ॥^{३३}॥ ॐ नमो नन्दीश्वराय । जले
 रक्षतु वाराहः स्थले रक्षतु वामनः । अटव्यां नारसिंहश्च सर्वतः पातु
 केशवः । जले रक्षतु नन्दीशः स्थले रक्षतु भैरवः । अटव्यां वीरभद्रश्च
 सर्वतः पातु शङ्करः ॥ अर्जुनः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः ।
 बीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसाची धनञ्जयः ॥ तिस्रो भार्याः कफल्लस्य
 दाहिनी मोहिनी सती । तासां स्मरणमात्रेण चोरो गच्छति निष्फलः ।
 अगस्तिर्माधवश्चैव मुचकुन्दो महाबलः । कपिलो मुनिरास्तीकः पञ्चैते
 सुखशायिनः ॥ गारुडमन्त्रान्वठेत्-नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै नमो
 निशि । नमोऽस्तु नमदे तुभ्यं त्राहि मां विषसर्पतः ॥ सर्पापसर्प भद्रं
 ते दूरं गच्छ महाविष । जनमेजयस्य यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्मर ॥
 आस्तीकवचनं श्रुत्वा यः सर्पो न निवर्तते । शतधा भिद्यते मूर्ध्नि
 शिशवृक्षफलं यथा ॥ यो जरत्कारुणा जातो जरत्कन्यां महायशाः । तस्य
 सर्पोऽपि भद्रं ते दूरं गच्छ महाविष ॥ एतान् गारुडमन्त्रांस्तु निशायां
 पठते यदि । मुच्यते सर्वबाधाभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥ इति पठित्वा
 समाधिस्थमव्ययं विष्णुं नमस्कृत्य एककाष्ठभवायाम् अदग्धायां
 नान्यवर्णोपसेवितायां शुचिरूपायां शुचिदेशस्थापितायां शुचिवस्त्रावृता-
 याम् अभग्रायाम् आस्तृतायां जन्तुरहिताद्यां शय्यायां प्राच्यां याम्यायां
 वा शिरःकृत्वा शुचिर्नार्द्रकरचरणोऽनघोऽनैलाभ्यक्तशिरा भार्यया सह
 पृथक् वा स्वपेत् । महादेवालये भस्मानि दिवा सन्ध्यायां शून्यालयश्म-

शानचतुष्पथससर्पगृहकूळमहावृक्षच्छायालोष्टपाषाणवल्मीकभूतयक्षा-
द्यायतनेषु तथा देवविप्रगुरुणामुपरि उच्छिष्टो नम्र आर्द्रवासा न स्वपेत् ।
निद्रासमये तांबूलं त्यजेत् । उपानहौ वेणुदण्डं ताम्बूलादीनि समीपे
स्थापयेत् ॥ इति शयनविधिः ॥

॥ ३० ॥ अथ संक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

विच्छिन्नम् अधोयातं भुक्त्वा निर्मितं तथा चितिकाष्टचितिधूमच-
ण्डालरजस्वलाश्वमूतिकास्पर्शं तथा कण्ठलम्बितत्वाद्यकृत्वा मलमू-
त्रोत्सर्गं तथा जननशार्वाशौचयोरन्ते तथा मासचतुष्टयान्ते च
यज्ञोपवीतं त्यक्त्वा नूतनं धार्यम् । तत्र प्रयोगः— स्नात्वा शुद्धवस्त्रं
परिधाय आसने उपविश्य भस्मधारणं शिखाबन्धनं च कृत्वा आच-
मनं प्राणायामं च कृत्वा संकल्पं कुर्यात् । अद्य पूर्वोच्चरितं० अमुकमासे
अमुकपक्षे अमुकतिथौ मम अमुकवासरे एवं ग्रहगणविशेषेण विशिष्टायां
शुभपुण्यतिथौ मम अमुकगोत्रोत्पन्नस्य अमुकशर्मणः (अमुकवर्मणः
अमुकगुप्तस्य वा) श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्ध्यर्थम् अमुककर्माङ्गत्वेन
नूतनयज्ञोपवीतधारणमहं करिष्ये । अथ तत्र प्राक् यज्ञोपवीतप्रक्षालनम्-
ॐ आपोहिष्ठा० ॥ ॐ स्वावन्निवर्तमो० ॥ ॐ तस्मैऽअरंङ्ग० ॥ ततो
यज्ञोपवीतं करसंपुटं कृत्वा दशवारं गायत्रीमन्त्रेण अभिमन्त्रयेत् । ॐ भू-
र्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात्
॥ २५ ॥ ततस्तन्तुग्रन्थिषु देवतावाहनम् । ॐ प्रथमतस्तौ ॐ काराय नमः

१ नूतनयज्ञोपवीतधारणस्य समन्त्रको विस्तृतप्रयोगस्तु ध्रावणीप्रयोगे (पृ. २८०)
दृश्यः ॥ २ सूतके मृतके चैव गते मासचतुष्टये । नवयज्ञोपवीतानि धृत्वा जीर्णानि सन्त्यजेत् ॥
विना यज्ञोपवीतेन विष्णुत्रोत्सर्गकृत्यादि । उपवासद्वयं कृत्वा दानैर्होमैस्तु शुद्ध्यति ॥

ॐकारमावाहयामि ॥ १ ॥ द्वितीयतन्तौ अग्नये नमः अग्निम् आ० ॥ २ ॥
 तृतीयतन्तौ नागेभ्यो नमः नागान् आ० ॥ ३ ॥ चतुर्थतन्तौ सोमाय
 नमः सोमम् आवाहयामि ॥ ४ ॥ पञ्चमतन्तौ पितृभ्यो नमः पितॄन् आ०
 ॥ ५ ॥ षष्ठतन्तौ प्रजापतये नमः प्रजापतिम् आ० ॥ ६ ॥ सप्तमतन्तौ
 अनिलाय नमः अनिलम् आ० ॥ ७ ॥ अष्टमतन्तौ यमाय नमः यमम्
 आ० ॥ ८ ॥ नवमतन्तौ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान् देवान् आवाहयामि
 ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीतग्रन्थितध्ये ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्यो नमः ब्रह्मविष्णुरुद्रान् आव-
 हयामि ॥ आवाहितदेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ इति देवानावाह-
 यित्वा प्रतिष्ठाप्य ततः पूजनं कुर्यात् ॥ प्रणवाद्यावाहितयज्ञोपवीतदेव-
 ताभ्यो नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि । (वा मानसोपचारैः संपूज-
 येत् ।) अथ सूर्यप्रदर्शनम् । ॐ तच्चक्षुर्दे० । यज्ञोपवीतधारणम्—यज्ञोपवी-
 तमिति मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः लिङ्गोक्ता देवता त्रिष्टुप् छन्दः यज्ञोपवी-
 तधारणे विनियोगः । ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुर-
 स्तात् । आयुष्यमग्न्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः । यज्ञोप-
 वीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ॥ दाक्षिणहस्ते धृत्वा प्रतिय-
 ज्ञोपवीतम् आचमनं कुर्यात् । अथ जीर्णयज्ञोपवीतत्यागः—एतावद्दिनप-
 र्यंतं ब्रह्म त्वं धारितं मया । जीर्णत्वाच्चत्परित्यागो गच्छ सूत्र यथासु-
 खम् ॥ १ ॥ इति मन्त्रेण जीर्णयज्ञोपवीतं शिरोमार्गेण निःसार्य शुद्ध-
 भूमौ त्यजेत् । पश्चात् यथाशक्ति गायत्रीमन्त्रजपं कुर्यात् । अनेन नूतन-
 यज्ञोपवीतधारणार्थकृतेन यथाशक्ति गायत्रीजपकर्मणा श्रीसविता देवता
 प्रीयतां न मम ॥ पुनः—अनेन नूतनयज्ञोपवीतधारणारूपेण कर्मणा मम
 श्रौतस्मात्कर्मनुष्ठानसिद्धिद्वारा श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयतां न मम ॥
 ॥ इति संक्षिप्तनूतनयज्ञोपवीतधारणविधिः ॥

॥ ३१ ॥ अथ प्रमादाद्यज्ञोपवीतनाशे विशेषप्रयोगः ॥

यज्ञोपवीतं प्रमादाद्गतं चेत्तूष्णीं लौकिकं धृत्वा सङ्कल्पः—अत्राद्य०
अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे मम यज्ञोपवीतनाशज-
न्यदोषनिवारणार्थप्रायश्चित्ताङ्गभूतम् आज्यहोममहं करिष्ये । इति सङ्क-
ल्प्य कुण्डे स्थण्डिले वा अग्निं प्रतिष्ठाप्य मन्त्रचतुष्टयेन चतस्र आज्याहुती-
र्जुहुयात्—ॐ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं साममन्दधातु । स्वाहा
या इष्टा उषसो निम्नुचश्च ताः सन्दधामि हविषा घृतेन स्वाहा ॥ १ ॥
ॐ अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेयं तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ २ ॥ ॐ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेयं तन्मे राध्यतां स्वाहा
॥ ३ ॥ ॐ आदित्य व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेयं तन्मे राध्यतां
स्वाहा ॥ ४ ॥ इति हुत्वा पूर्वोक्तविधिना नूतनम् उपवीतं धारयेत् ॥

अथान्यप्रकारः—अद्यपूर्वोच्चारित० शुभपुण्यतिथौ मम यज्ञोपवीत-
नाशजन्यदोषनिरासार्थं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति सङ्कल्प्य आचार्यवर-
णाग्निप्रतिष्ठाद्याज्यभागान्ते सवितारं गायत्र्या तिलैराज्येन चाष्टो-
त्तरशतं सहस्रं वा जुहुयात् । ततः पूर्वोक्तविधिना नूतनं धृत्वा
अतिक्रान्तं सन्ध्याद्याचरेत् ॥ यज्ञोपवीतहीनः क्षणं तिष्ठेच्चेच्छतगायत्री-
जपः । यज्ञोपवीतं विना मोजने विष्मूत्रकर्षणे वा गायत्र्यष्टसहस्रं जपः ।
यज्ञोपवीतं विना जलपाने एकेनोपवासेन पञ्चगव्यपानेन च शुद्ध्यति ।
वामस्कन्धात्कूर्परे मणिवन्धान्ते वा पतिते यथास्थानं धृत्वा त्रीन्पट्
वा यथाक्रमं प्राणायामान्कृत्वा नवं धारयेत् । कोपादिना स्वयं यज्ञो-
पवीतत्यागे पूर्ववल्लोकिकं धृत्वा प्रायश्चित्तान्ते नवं धारयेत् । ब्रह्मचारिण

१ विना यज्ञोपवीतेन विष्मूत्रोत्सर्गद्वयदि । उपवासद्वयं कृत्वा दानैर्होमैस्तु शुद्ध्यति ॥

२ दिना यज्ञोपवीतेन तोयं यः पिबते द्विजः । उपवासेन चैकेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

एकं यज्ञोपवीतं स्नातकस्य द्वे उत्तरीयाभावे तृतीयकम् । आयुष्कामस्य
अधिकानि बहूनि यज्ञोपवीतानि । कण्ठादुत्तार्य क्षालने पुनः संस्कारः ॥

॥ ३२ ॥ सूतके सन्ध्याविधिः ॥

तूर्णीं त्रिराचम्य प्राणानायम्य आपोहिष्ठेति मार्जनमन्त्रान्मनसोच्चार्य
मार्जयेत् । गायत्रीमन्त्रं सम्यगुच्चार्य सूर्यायार्घ्यं दद्यात् । जलेन प्रदक्षिणं
कृत्वा गायत्रीजपं मनसा दशवारं कृत्वा सूर्यं ध्यायेन्नमस्कुर्यात् ॥
अशौचे होम (वैश्वदेव) दानप्रतिग्रहस्वाध्यायपरान्नभक्षणादि न कुर्यात् ॥

॥ ३३ ॥ अथ सूत्रोक्तत्रिकालसन्ध्याप्रयोगः ॥

भस्मधारणम्-ॐ त्र्यायुषं जुमदग्नेर्ह-ललाटे । कश्यपस्य त्र्या-
युषम्-ग्रीवायाम् । षड्वेदेषु त्र्यायुषम्-बाह्वोः । तन्नोऽस्तु त्र्यायुषम्-
हृदये । आचमनम्-ॐ आमागन्यशसा सः सृज वर्चसा । तं मा कुरु
प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनामरिष्टिं तनूनाम् ॥ इत्यनेन मन्त्रेणाचम्य
गायत्रीमन्त्रेण शिखां बद्ध्वा प्राणायामः-ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः

१ उपवीतद्वयं धार्यमेकं नैव च धारयेत् । तृतीयं चोत्तरीयं स्याद्वस्त्राभावे विधीयते । २
कटाः काण्वाश्च चरका विप्रा वाजसनेयका । बह्वचाः सामगाश्च ये चान्ये यजुःशाखिन ।
कण्ठादुत्तार्य सूत्रं तु पुन संस्कारमर्हति ॥ ३ सन्ध्यामिष्टिं चरं होमं यावज्जीवं समाचरेत् । न
त्यजेत्सूतके वापि त्यजन्गच्छेदधो द्विज ॥ सूतके मृतके चैव सन्ध्याकर्मसमाचरेत् । मनसो-
च्चारयेन्मन्त्रान्प्राणायाममृते द्विज ॥ श्रुति-अहरह-सन्ध्यामुपासीत ॥ ४ सूतके मृतके कुर्यात्प्राणा-
यामममन्त्रकम् । तथा मार्जनमन्त्रांश्च मनसोच्चार्य मार्जयेत् ॥ ५ गायत्रीं सम्यगुच्चार्य सूर्या-
यार्घ्यं निवेदयेत् । उपस्थानं नैव कार्यं मार्जनं तु कृताकृतम् ॥ ६ ॥ धर्मसिंघौ केचिन्मनसा दश-
गायत्रीजपः कार्यः इत्याहुः ॥ ७ पैठीनसिः- सूतके सावित्र्या जलं प्रक्षिप्य सूर्यं ध्यायन्नमस्कुर्यात् ।
८ का० परिशिष्टसूत्रे-उत्तीर्य धौते वाससी परिधाय मृदोरुकरौ प्रक्षाल्याचम्य त्रिरायम्यासूनुष्या-
प्यम्बुमिश्राप्यूध्वं क्षिप्त्वोर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षन्नुद्वयमुदुत्यं चित्रं तश्चक्षुरिति गायत्र्या च यथा-
शक्ति । आचम्य प्राणान्संमृशति आचामेति आमागन्यशसेति ॥ न्यासाः-वाङ्मम आस्ये नसो
प्राणोऽक्ष्णाः कर्णयोः श्रोत्रं बाह्वोर्बलघ्नोरोजोऽरिष्टानि मेढ्रानि तनूस्तन्वा मे सह सन्तु ॥

ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम् ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥
 धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ $\frac{3}{3}$ ॥ ॐ आपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्व-
 रोम् । एवं पूरकः कुम्भकः रेचकः क्रमेण त्रिवारं पठेत् । न्यासाः-वा-
 ञ्जऽआस्येस्तु-मुखं कराग्रेण स्पृशेत् । नसोर्मे प्राणोस्तु-तर्जन्यङ्गु-
 ष्ठाभ्यां नासारन्ध्रद्वयं स्पृशेत् । अक्ष्णोर्मे चक्षुरस्तु-अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां
 चक्षुर्द्वयं स्पृशेत् । कर्णयोर्मे श्रोत्रमस्तु-मध्यमाङ्गुष्ठाभ्यां कर्णौ स्पृशेत् ।
 बाह्वोर्मे बलमस्तु-कराग्रेण बाहू स्पृशेत् । ऊर्वोर्मेऽओजोस्तु-युगप-
 द्दस्तेनोरू स्पृशेत् । अरिष्टानि मेङ्गानि तनूस्तन्वा मे सह सन्तु-शिरः-
 प्रभृतिपादान्तानि सर्वाङ्गण्युभाभ्यां हस्ताभ्यामालभेत् ॥ सङ्कल्पः—
 ॐ तत्सत्परमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रातःसन्ध्योपासनमहं करिष्ये । अर्घ्यदानम्-
 ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः
 प्रचोदयात् ॥ $\frac{3}{3}$ ॥ अनेन मन्त्रेणार्घ्यत्रयं दद्यात् ॥ सूर्योपस्थानम्-ॐ उ-
 द्द्वयन्तमसुस्परिस्त्रुः पर्यन्तऽउत्तरम् ॥ देवन्देवन्ना सूर्वमगन्मज्यो-
 तिरुत्तमम् ॥ $\frac{2}{2}$ ॥ ॐ उदुच्यञ्जातवेदसन्देवं ब्रह्मन्ति केतवः ॥ दृशे
 विश्वाय सूर्वम् ॥ $\frac{3}{3}$ ॥ ॐ चित्रन्देवानामुदगदनीकश्चक्षुर्मित्रस्य
 ब्रह्मणस्याग्नेः ॥ आप्प्रदद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षमुर्ध्वऽआत्माजगत-
 स्तस्थुषश्च ॥ $\frac{5}{3}$ ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितम्पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ॥ पश्येम
 शुरदः-शुतर्जीविम शुरदः-शुतऽशृणुयाम शुरदः-शुतम्प्रब्रवामशुरदः-
 शुतमदीनाहं स्याम शुरदः-शुतम्भूषश्च शुरदः-शतात् ॥ $\frac{2}{3}$ ॥ इत्थुपस्थाय
 गायत्रीमन्त्रजपः कार्यः ॥ अर्पणम्-अनेनाष्टोत्तरशतसङ्ख्याकेन
 गायत्रीजपाख्येन कर्मणा श्रीसविता देवता प्रीयतां न मम ॥

॥ इति सूत्रोक्तत्रिकालसन्ध्याप्रयोगः ॥

॥ अथ नैमित्तिककर्मात्मको द्वितीयविभागः ॥

तत्र मस्मोद्धूलनरुद्राक्षमालाधारणभूशुद्ध्यादिमहान्यासस-
मन्वितपञ्चवक्त्रपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकप्रयोगः ॥

श्रीगणेशाय नमः । सम्भृतसम्भारः परिहिताहतसोत्तरीयशुक्लवासाः
दक्षिणपार्श्वे बद्धशिखाभिन्नकेशः सव्ये पाणौ कृतकुशोपग्रहो दक्षिणे
पाणौ धृतपवित्रो यजमानः श्रीपण्यादिप्रशस्तदारुनिर्मिते कुशोत्तरक-
म्बलाद्यास्तृते स्वासने प्राङ्मुख उद्ङ्मुखो वा उपविश्य स्वदक्षिणतः
पत्नीं चोपवेश्य स्ववामभागे अग्रोदककलशस्य स्वदक्षिणभागे घण्टादिपू-
जोपकरणानां पुरतो गन्धादिपात्राणां च स्थापनं कुर्यात् । करादिक्षाल-
नार्थपात्रं स्वपृष्ठतः स्थापयेत् ॥ घृतदीपस्याभावे तिलतैलदीपस्थापनम् ॥
आचम्य प्राणानायम्य । ॐ ह्रीं शान्तिं ० चतुर्थो यतः ० सुशान्तिर्भवतु ।
ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः । ॐ सिद्धिबुद्धिसहितश्रीमन्महागणाधिपतये नमः ।
ॐ लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः । ॐ उमापहेश्वराभ्यां नमः । ॐ शचीपुरन्दरा-
भ्यां नमः । सुमुखश्चैकदन्तश्च ० । धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो ० । विद्यारम्भे ० । शु-
क्लाम्बरधरं ० । अभीप्सितार्थं ० । सवमङ्गलं ० । सर्वदा सर्वकार्येषु ० । तदेव-
लभं ० । लाभस्तेषां ० । यत्र योगेश्वरः कृष्णो ० । सर्वेष्वारब्धकार्येषु ० । विना-
यकं गुरुं ० । सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः इत्यारभ्य शुभपुण्यतिथौ मम
सभार्यस्य सापत्यस्य सवान्धवस्य श्रीमहारुद्रप्रसादद्वारेण दीर्घायुः-
सुपुत्रसन्ततिप्राप्तिद्वारा एतज्जन्मकृतजन्मान्तरार्जितसकलकल्मषानिवृत्त्य-
र्थं कर्मणा ह्याक्रियमाणभूतानेकमहाग्रहभूतादिबाधानिरसनार्थं स-
च्चिदानन्दानन्ताद्वयाखण्डाचलाजाक्रियकूटस्थाच्युतब्रह्मात्मज्ञानरहितस्य
स्वश्रिया स्वविषयावस्तुरूपाविद्याविलसितसंसारचक्रभुक्तनानादेहस्य

इदानीं केनचित्पुण्यपुञ्जातिशयेन प्राप्तनरकुलायस्य तत्र सत्कचन्दन-
वनितादिप्राप्तनानेन्द्रियकलाजलसत्त्वजादेहात्माभिमानस्य मरीचितोय-
सन्निधनानाविषयसुखासक्ततया जातकामाद्यरिषडर्गकृतमूर्च्छाकुलस्य
श्रुत्या प्ररोचनार्थं प्रद्योतितस्वर्गादिफलानुसन्धानाभिनिविष्टतया कृत-
नानाकर्मजातस्य स्वर्गादिप्राप्तावपि नश्वरत्वात्केनचिदपि प्रकारेण सु-
खमलभमानस्य अधुना केनचित्प्रारब्धसंस्कारेण प्राप्तप्रसादादाचार-
श्रोत्रियशमदमादिसंपन्नब्रह्मात्मज्ञाननिष्ठसाधुसङ्गतस्य तन्मुखपङ्कज-
निःसृतभगवद्गुणकथामकरन्दश्रवणपुटकृतपानजातसन्तोषस्य निर्वि-
कल्पनिर्विकारनिरामयनिरालम्बनिर्वाणरूपस्यात्मसुखानुभवलालसत-
यैहिकामुष्मिकनानाविधजातवैराग्यभाग्योदयस्य “चित्तशुद्धिद्वारा ज्ञान-
प्राप्तावात्मसाक्षात्कारताभवती”तिन्यायात् चित्तशोधकधर्मसाधन आत्म-
ज्ञानप्रकाशात्स्वरूपसंसिद्धयै अखण्डाव्यभिचारिण्या भक्त्या नित्यानन्द-
निर्मलकीर्तिनामरूपगुणातिरिक्तभक्तजनसंसृतिनिरस्तिगृहीतसदाशिव-
स्वरूपश्रीमत्कर्पूरगौरवृषभवाहनगौरीदेहाद्धधारिसच्चिदानन्दमूर्तिप्रेरण-
या श्रीसाम्बसदाशिवप्रीत्यर्थं तथा च श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलावाप्त्यर्थं
देशकालाद्यनुसारतो यथाशक्ति भस्मोद्धूलनरुद्राक्षमालाधारणभूशुद्धि-
भूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठान्तर्मानृतृकावहिर्मातृकापूर्वकमहान्याससमन्वितपञ्चव-
क्त्रपूजनपूर्वकम् अमुकरुद्रेण रुद्राभिषेकं (ऋत्विग्द्वारा वा) करिष्ये ॥
तदङ्गत्वेन ब्राह्मणवरणं पूजनं च करिष्ये ॥ कलशाराधनपूर्वकम् ऋत्विजो
वृत्वा ऋत्विग्भिः साकं भस्मोद्धूलनादि कुर्यात् ॥

॥ ३४ ॥ अथ भस्मोद्धूलनप्रयोगः ॥

सद्योजातमित्यस्य सद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता

वामदेवायेत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः विष्णुर्देवता अघोरेत्यस्य
 अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रो देवता तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः
 गायत्री छन्दः रुद्रो देवता ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 रुद्रो देवता सर्वेषां भस्मपरिग्रहणे विनियोगः—ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि
 सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे भवे नातिभवे भवस्व मां भवोद्भवाय
 नमः ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः
 कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
 बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ अघोरे-
 भ्योथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः ॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽ-
 अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ तत्पुरुषाय विद्महे । महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात् ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपति-
 ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽअस्तु सदाशिवोम् ॥ इतिपञ्चभिर्मन्त्रैर्न-
 र्यसम्भवस्यावसथ्यसम्भवस्य वा भस्मनः सव्यहस्ते परिग्रहणं दक्षिण-
 हस्तेनाच्छादनम् ॥ अग्निरित्यादिभस्माभिमन्त्रणमन्त्राणां पिप्पलाद
 ऋषिः गायत्री छन्दः कालाग्निरुद्रो देवता भस्माभिमन्त्रणे विनियोगः ।
 ॐ अग्निरितिभस्म वायुरितिभस्म जलमितिभस्म स्थलमितिभस्म व्योमेति
 भस्म सर्वहृवा इदं भस्म मन एतानि चक्षूंषि भस्मानि तस्माद्भूतमेत-
 त्पाशुपतं यद् भस्मनाङ्गानि संस्पृशेत्तस्माद्भूतमेतत्पाशुपतं पशुपाशत्रि-
 मोक्षायेति मन्त्रेण त्रिःकृत्वा भस्मनोऽभिमन्त्रणम् ॥ आपोज्योतिरि-
 त्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः यजुर्ब्रह्माग्निवायुसूर्याश्च देवताः भस्मन्यपामासे-
 चने विनियोगः—“ॐ आपोज्योतीरसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम्” इतिमन्त्रे-
 ण जलाधिपं विष्णुमभिध्यायन्भस्मन्यपामासेचनम् । ॐ नमः शिवायेति
 षडक्षरेण संमर्दनम् । सर्वाङ्गे भस्मोद्धूलनम्—ईशान इत्यस्य ईशान

ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रो देवता शिरसि भस्मोद्धूलने विनियोगः ।
 ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपति-
 ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवोम्—इतिमन्त्रेण शिरसि । तत्पुरुषायै-
 त्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो देवता मुखे भस्मोद्धूलने
 विनियोगः—ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात्—मुखे । अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 रुद्रो देवता हृदये भस्मोद्धूलने विनियोगः । ॐ अघोरेभ्योथ घोरेभ्यो
 योरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तुरुद्ररूपेभ्यः—हृदये ।
 वामदेवायेत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः विष्णुर्देवता गुह्ये भस्मो-
 द्धूलने विनियोगः—ॐ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
 नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
 बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः—गुह्ये । सद्यो-
 जातमितिसद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता पादयोर्भस्मोद्धूलने
 विनियोगः—ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे
 भवेनातिभवे भवस्व मां भवोद्भवाय नमः—पादयोः । प्रणवेन (ॐ) मस्त-
 कादिपादतलपर्यन्तं सर्वाङ्गे । तत्स्त्रिष्टुप्छन्दधारणम्—मानस्तोक इत्यस्य
 कुत्स ऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता भस्मोद्धरणे विनियोगः ।
 ॐ मानस्तो० ॥ १६ ॥ इत्यनेन भस्मोद्धरणम् । ज्यम्बकमित्यस्य
 वसिष्ठ ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः ज्यम्बको रुद्रो देवता ज्यायुषमित्यस्य
 नारायण ऋषिः उष्णिक्छन्दः आशीर्देवता भस्मना त्रिष्टुप्छन्दधारणे
 विनियोगः । ध्यानम्—यास्य प्रथमा रेखा सा गार्हपत्यश्चाकारो रजो
 भूर्लोकश्चात्मा क्रियाशक्तिर्ऋग्वेदः प्रातःसवनं महादेवो देवता । यास्य
 द्वितीया रेखा सा दक्षिणाग्निरुकारः सत्त्वमन्तरिक्षमन्तरात्मा चेच्छाश्व-

क्तिर्यजुर्वेदो माध्यान्दिनं सवनं महेश्वरो देवता । यास्य तृतीया रेखा
सा आहवनीयो मकारस्तमो द्यौः परमात्मा ज्ञानशक्तिः सामवेदस्तृती-
यसवनं शिवो देवता । इति ध्यायन्-ॐ त्र्यम्बकं यजामहे० । ॐ त्र्यायुषं
जमदग्नेरिति द्वाभ्यामृग्भ्यां मध्यमाङ्गुलिभिस्त्रिभिरसि त्रिपुण्ड्रा-
धारणम् ॥ एवमेताभ्यामृग्भ्यां नेत्रयुग्मप्रमाणं भ्रुवोरन्तरं यावत्त्रिपुण्ड्रं
ललाटे । एताभ्यामेव ऋग्भ्यां तथैव वक्षसि । एवमेव दाक्षिणोत्तरयोः
स्कन्धयोश्च । एवं पञ्चसु स्थानेषु भस्मना त्रिपुण्ड्राधारणम् ॥

॥ ३५ ॥ अथ रुद्राक्षमालाधारणप्रयोगः ॥

स्वपुरतः पात्रे रुद्राक्षान्निधाय जलेन सम्प्रोक्ष्य गन्धपुष्पैरभ्यर्च्य
ध्यानम्-विविक्तदेशे च सुखासनस्थः शुचिः समग्रीवशिरःशरीरः ।
अत्याश्रमस्थः सकलेन्द्रियाणि निरुध्य भक्त्या स्वगुरुं प्रणम्य ॥
हृत्पुण्डरीकं विरुजं विशुद्धं विचिन्त्य मध्ये विशदं विशोकम् । तथादि-
मध्यान्तविहीनमेकं विभुं चिदानन्दमरूपमद्भुतम् ॥ उमासहायं पर-
मेश्वरं प्रभुं त्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशान्तेम् ॥ इति उमासहायं शिवं
ध्यात्वा-ॐ त्र्यम्बकं यजामहे इत्यनेन शैवषडक्षरेण वा मन्त्रेण प्रतिष्ठित-
रुद्राक्षधारणम् ॥ प्रतिष्ठामन्त्रयोरन्यतरेण मन्त्रेण वा कण्ठे मस्तके
कर्णयोः करयोर्बाह्वोर्नयनयोः शिखायां वक्षसि च धारयेत् ॥

१ यद्वा ललाटे बाहोर्हृदये नामौ चेत्येव पञ्चसु स्थानेषु त्रिपुण्ड्राधारणम् । इदं भस्मधारणं
त्रिपुण्ड्राधारणं च चतुराश्रमिणां साधारणं नित्यं च । भस्मोद्धूलनेऽशक्त्येच्छिरोललाटवक्षः-
स्कन्धेषु त्रिपुण्ड्राधारणमेव कुर्यादिति रुद्रकल्पद्रुमे ॥ २ इति जानालोपनिषदि ॥ ३ रुद्राक्ष-
धारणनिर्णयः-रुद्राक्षान् कण्ठदेशे दशनैपरिमितान्मस्तके विंशती द्वे षट् षट् कर्णप्रदेशे
करयुगलकृते द्वादशैर्द्वादशैव । बाहोरिन्दोः कर्णौर्मिनयनयुगकृते षोडशैर् शिखायां वक्षस्यष्टा-
धिकं यः कलयति शतैकं स स्वयं नीलकण्ठः ॥ बाहोरिन्दो कलाभि पृथगथ च
शिखासूत्रयोरेकमेकम्-इत्यपि पाठः ॥

॥ ३६ ॥ अथ भूशुद्धिप्रयोगः ॥

हस्ते जलमादाय-ॐ नमो भगवते रुद्रायेति दशाक्षरमन्त्रस्य प्रजापति-
ऋषिः रुद्रो देवता विराट् छन्दः आचमने प्राणायामे च विनियोगः ।
ॐ नमो भगवते रुद्राय स्वाहा । ॐ नमो भगवते रुद्राय स्वाहा । ॐ नमो
भगवते रुद्राय स्वाहा । हस्तप्रक्षालनम्-ॐ नमो भगवते रुद्राय । प्राणा-
यामः-ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवते
रुद्राय ॥ हस्ते जलमादाय-रुद्राभिषेकं कर्तुं योग्यतासिद्धये ऋत्विग्भिः
सहाहं भूशुद्धिभूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठान्तमार्तृकावर्हिमातृकान्यासान्महा-
न्यासांश्च करिष्ये । नमस्कारः । दक्षिणे-ॐ सरस्वत्यै नमः । ॐ शङ्ख-
निधये नमः ॥ वामभागे-ॐ लक्ष्म्यै नमः ॥ ॐ पद्मनिधये नमः ॥ आसनम्-
पृथिवत्वयेति मेरुपृष्ठऋषिः कूर्मो देवता सुतलं छन्दः आसने विनियोगः ।
ॐ पृथिव त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता । त्वं च धारय मां
देवि पवित्रं कुरु चासनम् ॥ प्रार्थना-ॐ विश्वशक्त्यै नमः । ॐ महाशक्त्यै
नमः । ॐ कूर्मासनाय नमः । ॐ योगासनाय नमः । ॐ अनन्तासनाय
नमः । ॐ विमलासनाय नमः । मध्ये-ॐ परमसुखासनाय नमः ।
ॐ भूर्भुवःस्व आत्मासनाय नमः-इति मन्त्रेण पुष्पादिना आत्मनः
आसनदानम् ॥ शिखाबन्धनम्-चिद्रूपिणि महामाये दिव्यतेजः
समविन्ते । तिष्ठ देवि शिखाबन्धे तेजोवृद्धिं कुरुष्व मे ॥ अङ्गुष्ठात्रां

१ परशुरामकारिकायाम्-भूरसीति च भूशुद्धिः कार्या कार्यस्य सिद्धये । २ रामतापि-
न्याम्-देवो भूत्वा यजेद्देवं नादेवो देवमर्चयेत् । देवार्चायोग्यताप्राप्त्यै भूतशुद्धिं समाचरेत् ।
भूतशुद्धिं विधायैव प्राणस्थापनमाचरेत् । एवं प्राणान्प्रतिष्ठाप्य मातृकान्यासमाचरेत् ॥ रुद्रकल्प-
द्रुमस्याभिषेकपरिच्छेदे-भूतशुद्ध्यादिकं कार्यमिति परशुरामादयः नैवेति देवयाग्निकनारायणभ-
ट्टादयः । हेमाद्रौ महार्णवे चाप्येवम् । भूतशुद्ध्यायकरणे न रद्रवैगुण्यं करणे तु फलभूयस्त्वमिति
केचित् ।

शिवां नैर्ऋत्यां वद्धा दिग्बन्धः—अपसर्पन्तु० । अपक्रामन्तु० । तीक्ष्णदंष्ट्र० ।
 तालत्रयकरणम्—ॐ सर्वभूतनिवारकाय शार्ङ्गाय सशराय सुदर्शनाय
 अस्त्रराजाय हुंफट् स्वाहा ॥ तालत्रयं कृत्वा स्वस्य परितः सर्वदिक्षु
 अस्त्रमुद्रां प्रदर्शयेत् । स्वदक्षिणभागे—ॐ गुरुभ्यो नमः । ॐ परमगुरुभ्यो
 नमः । ॐ परमेष्ठिगुरुभ्यो नमः । ॐ पूर्वसिद्धेभ्यो नमः । ॐ आचार्येभ्यो
 नमः ॥ स्ववामभागे—ॐ गणेशाय नमः । ॐ दुर्गायै नमः । ॐ क्षेत्रपालाय
 नमः । ॐ योगिनीभ्यो नमः । ॐ क्षेत्रेशाय नमः ॥ भूमिताडनम्—
 अपसर्पन्तु० । अपक्रामन्तु० स्ववामपार्श्विना त्रिवारं भूमिं ताडयेत् ।
 भूरसीत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः मातृका देवताः प्रस्तारपङ्क्तिश्छन्दः भूशुद्धौ
 विनियोगः—भूमौ हस्तं कृत्वा—ॐ भूरसि भूमिरस्यादितिरसि त्विश्वधा-
 या विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री ॥ पृथिवीर्ध्वच्छपृथिवीन्द्महपृथिवीम्माहिर्-
 सीद ॥ १५॥ भैरवनमस्कारः—यो भूतानामित्यस्य कौण्डिन्य ऋषिः
 नारायणो देवता अनुष्टुप्छन्दः भैरवनमस्कारे विनियोगः—ॐ धो भू-
 तानामधिपतिर्ध्वस्मिल्लोकाऽअधिश्मिताः ॥ यऽइशं महतो महस्तेन
 गृह्णामि स्वामि महम्मयि गृह्णामि त्वामहम् ॥ ३२॥ भैरवाय नमः ॥
 इति भूशुद्धिः ॥

॥ ३७ ॥ अथ भूतशुद्धिप्रयोगः ॥

कुम्भकप्राणायामेन मूलाधारात्कुण्डलीं परदेवतां विसतन्तुनिभां
 समुत्थाप्य ब्रह्मरन्ध्रगतां स्पृत्वा हृदयस्थं जीवं प्रदीपकलिकाकारं
 गृहीत्वा सुषुम्णामार्गेण ब्रह्मरन्ध्रं गत्वा ॐ हंसः सोहमिति मन्त्रेण जीवं

१ मूलाधारात्समुत्थाप्य कुण्डलीं परदेवताम् । सुषुम्णामार्गमाश्रित्य ब्रह्मरन्ध्रगतां स्मरेत् ।
 जीवं ब्रह्मणि संयोज्य हंसमन्त्रेण साधकः ॥

ब्रह्माणि संयोजयेत् । मातृकोपसंहारः-ॐक्षकारं हकारे उपसंहारामि ।
 ॐहकारं सकारे उप० । ॐसकारं षकारे उप० । ॐषकारं शकारे उप० ।
 ॐशकारं वकारे उप० । ॐवकारं लकारे उप० । ॐलकारं रकारे उप० ।
 ॐरकारं यकारे उप० । ॐयकारं मकारे उप० । ॐमकारं भकारे उप० ।
 ॐभकारं वकारे उप० । ॐवकारं फकारे उप० । ॐफकारं पकारे उप० ।
 ॐपकारं नकारे उप० । ॐनकारं धकारे उप० । ॐधकारं दकारे उप० ।
 ॐदकारं थकारे उप० । ॐथकारं तकारे उप० । ॐतकारं णकारे उप० ।
 ॐणकारं ढकारे उप० । ॐढकारं ढकारे उप० । ॐढकारं ठकारे उप० ।
 ॐठकारं टकारे उप० । ॐटकारं वकारे उप० । ॐवकारं श्रकारे उप० ।
 ॐश्रकारं जकारे उप० । ॐजकारं लकारे उप० । ॐलकारं चकारे उप० ।
 ॐचकारं ङकारे उप० । ॐङकारं घकारे उप० । ॐघकारं गकारे उप० ।
 ॐगकारं खकारे उप० । ॐखकारं ककारे उप० । ॐककारं अकारे उप० ।
 ॐअकारम् अकारे उप० । ॐअकारम् औकारे उप० । ॐऔकारम् ओकारे उप० ।
 ॐओकारम् ऐकारे उप० । ॐऐकारम् एकारे उप० । ॐएकारं लृकारे उप० ।
 ॐलृकारं लृकारे उप० । ॐलृकारम् ऋकारे उप० । ॐऋकारम् ॠकारे उप० ।
 ॐॠकारम् ऊकारे उप० । ॐऊकारम् उकारे उप० । ॐउकारम् ईकारे उप० ।
 ॐईकारम् इकारे उप० । ॐइकारम् आकारे उप० । ॐआकारम् अकारे उप० ।
 ॐअकारं सहस्रदलाम्बुजाकारे ब्रह्मरन्ध्रे परमात्मनि लयं गत इति
 भावयेत् ॥ शरीरस्यात्मा ऋषिः प्रकृतिश्छन्दः परमात्मा देवता शरीर-
 भूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः । ॐपृथ्वीबीजमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः गायत्री

१ मातृकोपसंहारः आह्विकसूत्रावल्याम् अस्ति केष्वपि प्राचीनग्रन्थेषु न दृश्यते तत्र
 मूलं मृग्यम् ॥ २ शरीराकारभूतानां भूतानां यद्विशोधनम् । अव्यक्तब्रह्मसम्पर्काद्भूतशुद्धिरियं
 मता ॥ भूतशुद्धिं विना कर्म क्रियते यज्यपादिकम् । तत्सर्वं निष्फलं यस्मात्समाप्तां पूर्वमावरेत् ॥

छन्दःपृथ्वी देवता पृथ्वीभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—पादादिजानुपर्यन्तं पृथिवीस्थानं चतुरस्रं पीतवर्णं सविन्दुकं लंबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐवरुणबीजमन्त्रस्य हिरण्यगर्भ ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः वरुणो देवता वारुणिभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—जान्वादिनाभिपर्यन्तं वरुणमण्डलं धनुषाकारं शुभ्रवर्णं सविन्दुकं वंबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐवह्निबीजमन्त्रस्य कश्यप ऋषिः जगती छन्दः जातवेदोऽग्निर्देवता आग्नेयभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—नाभ्यां आरभ्य हृदयपर्यन्तम् अग्निमण्डलं त्रिकोणं रक्तवर्णं सविन्दुकं रंबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐवायुबीजमन्त्रस्य किष्किन्ध ऋषिः बृहती छन्दः वायुर्देवता वायव्याख्यभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—हृदयादारभ्य भूमध्यपर्यन्तं वायुमण्डलं वर्तुलं धूम्रवर्णं सविन्दुकं यंबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ॐआकाशबीजमन्त्रस्य रुद्र ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः परमात्मा देवता आकाशाख्यभूतशुद्धयर्थे जपे विनियोगः—भूमध्यादारभ्य ललाटान्तपर्यन्तम् आकाशमण्डलं नीरूपम् अवर्णं सविन्दुकं हंबीजसहितं ध्यायेत् ॥ ततो वायुं सम्यङ् निरुध्य पृथिवीम् अप्सु लयं नेयेत्—ॐ लं ह्रौं ह्रूं फट् भुवं जले प्राविलापयामि । ततो जलम् अग्नौ

१ परशुराममहास्त्रपद्धतौ-पादादिजानुपर्यन्तं भूतत्वं तत्र मण्डलम् । पार्थिवं चतुरस्रं तलंबीजं वज्रलाञ्छितम् । पीतवर्णं च तद् ध्यात्वा बीजोच्छ्रितेन वा पुनः । भवितेन च तेनैव पृथिवीं प्राप्तिशोधयेत् ॥ २ जान्वादिनाभिपर्यन्तम् आपस्तत्त्वं द्वितीयकम् । वारुणं मण्डलं तत्र धनुर्वह्निदुलाञ्छितम् ॥ वंबीजं शुक्लवर्णं तद्ध्यत्वाऽपस्तेन शोधयेत् ॥ ३ नाभिहृदयपर्यन्तं तेजस्तत्त्वं तृतीयकम् । मण्डलं वह्निसंज्ञं तत्रिकोणं पद्मलाञ्छितम् ॥ रंबीजं रक्तवर्णं तद्ध्यत्वा तेजस्तु शोधयेत् ॥ ४ हृदयादिश्रोत्रोरन्तर्वायुतत्त्वं चतुर्थकम् । वायव्यं मण्डलं तत्र वर्तुलं स्वतिकांनितम् ॥ धूम्रवर्णं च यं बीजं ध्यात्वा वायुं विशोधयेत् ॥ ५ भूमध्याद्ब्रह्मरन्धान्तं व्योमतत्त्वं च पञ्चमम् ॥ हंबीजं निर्मलं ध्यात्वा तेनैव व्योमं शोधयेत् ॥ ६ एवम्भूतानि सञ्चिन्त्य प्रत्येकं प्राविलापयेत् । भुवं जले जलं वह्नौ वह्निं वायौ नभस्यमुमु ॥ विलाप्य खमहकारे महत्तत्त्वेऽप्यङ्कृतम् । महान्तं प्रकृतौ मायामात्मनि प्राविलापयेत् ॥

संहरेत्-ॐ वँ ह्रीं ह्रः फट् जलं शुचौ प्रविलापयामि । ततः अग्निं वायौ
 संहरेत्-ॐ रँ ह्रँ ह्रः फट् अग्निं वायौ प्रविलापयामि । वायुम् आकाशे
 लयं नयेत्-ॐ यँ ह्रँ ह्रँ ह्रः फट् वायुम् आकाशे प्रविलापयामि ।
 आकाशम् अहंकारे संहरेत्-ॐ हँ ह्रँ ह्रः फट् आकाशम् अहंकारे
 प्रविलापयामि ॥ ॐ अहंकारं प्रकृतौ प्रविलापयामि । ॐ प्रकृतिं परमा-
 त्मनि प्रविलापयामि । ततः शिरसि कर्णिकाकेसरैर्युते अष्टदले पद्मे
 चन्द्रसन्निभं चित्प्रकाशितं शिवं स्मृत्वा शुद्धचिन्मयो भूत्वा वामकुक्षि-
 स्थितं कृष्णम् अङ्गुष्ठपरिमाणकं विग्रहत्याशिरोयुक्तं कनकस्तेयबाहुकं
 मदिरापानहृदयं गुरुतल्पकटीयुतं तत्संयोगिषदद्वन्द्वम् उपपातकरोमकं
 खड्गचर्मधरं दुष्टम् अधोवक्त्रं दुःसहम् पापपुरुषं चिन्तयेत् । यँ इति वायुबीजं
 नाभौ एकादशवारं स्मृत्वा एनं पापपुरुषं शोषयेत्-ॐ यमिति वायुबीज-
 मन्त्रस्य किष्किन्ध ऋषिः बृहती छन्दः वायुर्देवता पापपुरुषशोषणे
 विनियोगः-नाभिकुहरादुत्थितेन महावायुना ॐ यँ यँ यँ यँ यँ यँ यँ
 यँ यँ यँ यँ (जप्त्वा) ॐ पापपुरुषं शोषयामि ॥ ॐ रँ इति अग्निबीज-
 मन्त्रस्य कश्यप ऋषिः जगती छन्दः जातवेदोऽग्निर्देवता पापपुरुषदहने
 विनियोगः-मूलाधारादुत्थितेन अग्निकलापेन नवरन्ध्रप्रविष्टेन ॐ रँ
 रँ रँ रँ रँ रँ रँ रँ रँ (जप्त्वा) ॐ पापपुरुषं सन्दहामि ॥ एवं
 दग्ध्वा तद्दक्षिणया नासिकया विरेच्य ॐ वँ इति वरुणबीजमन्त्रस्य हिर-

१ नाभौ स्मृत्वा मरुद्बीजं यमित्यक्षरसंयुतम् । कृष्णं पट्कोणमङ्गस्थं शोषयेत्तत्र
 वायुना ॥ २ रमित्यक्षरसंयुक्तं त्रिकोणं वह्निमण्डलम् । रुद्रवारं जपित्वा तु निर्दहेत्पापपुरुषम् ॥
 अन्यग्रन्थेषु यमिति बीजं षोडशवारं रमिति चतुःषष्टिवारं वमिति द्वात्रिंशद्वारं जप्त्वा शोषणादि
 विविर्दक्षितस्तथाप्यत्र प्रयोगे काशिदीक्षितकृतपद्धत्यनुसारेण सर्वाप्यपि बीजान्येकादशवारं
 जप्त्वा शोषणादिविविक्तः ॥ ३ ततो हृत्पद्ममध्यस्थाश्चन्द्रविम्बात्परेरितात् । वमित्यक्षरसंयुक्ता-
 त्रिपञ्चमृतवृष्टिभिः । सुधावीजेन देहोत्थं भस्म संप्लावयेत्सुधीः ॥

प्यगर्भ ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः वरुणो देवता जीवसन्दोहाप्लावने विनियोगः-
मूलाधारात्सुषुम्णामार्गेण कुण्डलिनीं सच्चिदानन्दमयीं द्वादशान्तं नीत्वा
तत्संसर्गाद्भुतचिच्चन्द्रमण्डलाद्विगलितसुधाधारापूरेण ॐ वँ वँ वँ वँ वँ वँ
वँ वँ वँ वँ वँ (इत्यमृतबीजं जप्त्वा) ॐ जीवसन्दोहम् आप्लावयामि ॥
ॐ लँमिति पृथिवीबीजमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः गायत्री छन्दः पृथिवी
देवता भस्मपिण्डीकरणे विनियोगः-ॐ लँ लँ लँ लँ लँ लँ लँ लँ लँ
लँ लँ (जप्त्वा) ॐ अमृतपिण्डाच्छरीरमुत्पादयामि ॥ ॐ हँमिति आ-
काशबीजमन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः गायत्री छन्दः परमात्मा देवता अवका-
शीकरणे विनियोगः-ॐ हँ हँ हँ हँ हँ हँ हँ हँ हँ हँ (जप्त्वा) ॐ सा-
वकाशं करोमि ॥ ततः सृष्टिमार्गेण ब्रह्मणः सकाशादाकाशादीनि
भूतानि उत्पादयेत् । ब्रह्मणः प्रकृतिः प्रकृतेर्महत् महतोऽहङ्कारः अहङ्कारा-
दाकाशः आकाशाद्वायुः वायारग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या
ओषधयः ओषधीभ्योऽन्नम् अन्नाद्रेतः रेतसः पुरुषः स वा एष पुरुषोऽ-
न्नरसमयः ॐ हंसः सोहम् । ब्रह्मण्येकभूतं जीवं स्वहृदयाम्बुजे संस्थाप्य
कुण्डलीं मूलाधारगतां संस्मरेत् ॥ इति भूतशुद्धिः ॥

॥ ३८ ॥ अथ प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥

अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ऋषयः ऋग्यजुः-
सामानि छन्दांसि जगत्सृष्टिः प्राणशक्तिर्देवता आँ बीजं ह्रीं शक्तिः
क्रौं कीलकं स्वशरीरे प्राणप्रतिष्ठापने विनियोगः-ॐ ब्रह्मविष्णुमहेश्वर-

१ भूबीजेन घनीकृत्य भस्म तत्कनकाण्डवत् ॥ २ हंबीजं निर्मलं जप्त्वा सावकाशं तु
कारयेत् । ३ कुण्डलीं जीवमादाय परसङ्गात्सुधामयीम् । संस्थाप्य हृदयाम्बुजे मूलाधारगतां
स्मरेत् ॥

ऋषिभ्यो नमः शिरसि । ऋग्यजुःसामच्छन्दोभ्यो नमः मुखे । जग-
 त्सृष्ट्यै प्राणशक्त्यै नमः हृदये । आँबीजाय नमः लिङ्गे । ऋँशक्तये
 नमः पादयोः । क्रौ कीलकाय नमः सर्वाङ्गेषु । अथकरन्यासाः-
 ॐ आँ ऋँ क्रौ अँ कँ खँ गँ घँ ङँ पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मने आँ
 अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ इँ चँ छँ जँ झँ ञँ शब्दस्पर्शरूपरसग-
 न्धात्मने ईँ तर्जनीभ्यां नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ उँ टँ ठँ डँ ढँ णँ श्रोत्र-
 त्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊँ मध्यमाभ्यां नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ एँ तँ थँ
 दँ धँ नँ वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने ऐँ अनामिकाभ्यां नमः । ॐ आँ
 ऋँ क्रौ औँ पँ फँ बँ भँ मँ वक्तव्यादानगमनविसर्गानन्दात्मने औँ कनि-
 ष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ क्षँ मनो-
 बुद्ध्यहङ्कारचित्तविज्ञानात्मने अः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः । अथ
 हृदयादिन्यासाः- ॐ आँ ऋँ क्रौ अँ कँ खँ गँ घँ ङँ पृथिव्यप्तेजोवाय्वा-
 काशात्मने आँ हृदयाय नमः । ॐ आँ ऋँ क्रौ इँ चँ छँ जँ झँ ञँ शब्द-
 स्पर्शरूपरसगन्धात्मने ईँ शिरसे स्वाहा । ॐ आँ ऋँ क्रौ उँ टँ ठँ डँ ढँ
 णँ श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊँ शिखायै वषट् । ॐ आँ ऋँ क्रौ
 एँ तँ थँ दँ धँ नँ वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने ऐँ कवचाय हुम् ।
 ॐ आँ ऋँ क्रौ औँ पँ फँ बँ भँ मँ वक्तव्यादानगमनविसर्गानन्दात्मने
 औँ नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ आँ ऋँ क्रौ अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ
 क्षँ मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तविज्ञानात्मने अः अस्त्राय फट् । आँ इति
 पाञ्चबीजं नाभेगरभ्य पादान्तं न्यसामि । ऋँ इति शक्तिबीजं हृदया-

दारभ्य नाभ्यन्तं न्यसामि । क्रौं इति अङ्कुशवीजं मस्तकादारभ्य हृद-
यान्तं न्यसामि । ॐ यं त्वगात्मने हृदयाय नमः । ॐ रं असृगात्मने
दोर्मूलाभ्यां नमः । ॐ लं मांसात्मने ग्रीवायै नमः । ॐ वं मेद आत्मने
कुक्षिभ्यां नमः । ॐ शं अस्थ्यात्मने दक्षिणकराय नमः । ॐ षं मज्जा-
त्मने वामकराय नमः । ॐ सँ शुक्रात्मने दक्षिणपादाय नमः । ॐ हँ प्रा-
णात्मने वामपादाय नमः । ॐ लँ शक्त्यात्मने जठराय नमः । ॐ क्षँ वी-
जात्मने आस्याय नमः । ध्यानम्-रक्ताम्भोधिस्थपोतोल्लसदरुणसरो-
जाधिरूढा कराब्जैः पाशं कोदण्डमिक्षूद्भवमथ गुणमप्यङ्कुशं पञ्चबाणान् ।
विभ्राणा सृक्पालं त्रिनयनलसिता पीनवक्षोरुहाढ्या देवी वालार्कवर्णा
भवतु सुखकरी प्राणशक्तिः परा नः ॥ हृदये हस्तं निधाय—ॐ ओं
ॐ ह्रीं क्रौं यं रं लँ वं शं षं सँ हँ लँ क्षँ हंसः सोहं मम प्राणा इह प्राणाः । ॐ ओं
ॐ ह्रीं क्रौं यं रं लँ वं शं षं सँ हँ लँ क्षँ हंसः सोहं मम जीव इह स्थितः । ॐ ओं
ॐ ह्रीं क्रौं यं रं लँ वं शं षं सँ हँ लँ क्षँ हंसः सोहं मम सर्वेन्द्रियाणि इहायान्तु ।
ॐ ओं ॐ ह्रीं क्रौं यं रं लँ वं शं षं सँ हँ लँ क्षँ हंसः सोहं मम वाङ्मनस्त्वच्चक्षुः-
श्रोत्रजिह्वाघ्राणप्राणाः इहैवागत्य स्वस्तये सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । षोड-
शवारं ॐ इति प्रणवं जपन् षोडशसंस्कारान्भावयेत्—ॐ गर्भाधानं सम्पा-
दयामि । ॐ पुंसवनं सम्पादयामि । ॐ सीमन्तोन्नयनं सं० । ॐ जात-
कर्म सं० । ॐ नामकरणं सम्पादयामि । ॐ निष्क्रमणं सं० । ॐ अन्न-
प्राशनं सं० । ॐ चूडाकरणं सं० । ॐ उपनयनं सं० । ॐ वेदव्रतचतु-
ष्टयं सं० । ॐ गोदानं सम्पादयामि । ॐ व्रतविसर्गं सं० । ॐ विवाहं
सम्पादयामि ॥ १६ ॥ इति प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥

॥ ३९ ॥ अथ अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

अस्य श्रीअन्तर्मातृकान्यासस्य ब्रह्मा ऋषिः दैवी गायत्रीच्छन्दः
अन्तर्मातृका सरस्वती देवता हँलो वीजानि स्वराः शक्तयः विन्दवः
कीलकम् अनुष्ठीयमानश्रीपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकाङ्गत्वेन न्यासे विनि-
योगः ॥ ऋष्यादिन्यासाः—ॐ ब्रह्मणे नमः शिरसि । ॐ गायत्री
च्छन्दसे नमो मुखे । ॐ अन्तर्मातृकासरस्वतीदेवतायै नमो हृदि ।
ॐ हल्वीजेभ्यो नमः गुह्ये । ॐ स्वरशक्तिभ्यो नमः पादयोः ।
ॐ विन्दुकीलकाय नमः सर्वाङ्गे ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा करन्यासाः—
ॐ अँ कँ खँ गँ घँ ङँ आँ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ईँ चँ छँ जँ झँ ञँ ईँ
तर्जनीभ्यां नमः । ॐ उँ टँ ठँ डँ ढँ णँ ऊँ मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ऐँ
तँ थँ दँ धँ नँ ऐँ अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ओँ पँ फँ बँ भँ मँ औँ कनि-
ष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ अः करतल-
करपृष्ठाभ्यां नमः ॥ हृदयादिषडङ्गन्यासाः—ॐ अँ कँ खँ गँ घँ ङँ आँ
हृदयाय नमः । ॐ ईँ चँ छँ जँ झँ ञँ ईँ शिरसे स्वाहा । ॐ उँ टँ ठँ डँ ढँ
णँ ऊँ शिखायै वषट् । ॐ ऐँ तँ थँ दँ धँ नँ ऐँ कवचाय हुम् । ॐ ओँ
पँ फँ बँ भँ मँ औँ नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ अँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ ळँ
अः अस्त्राय फट् । ध्यानम्—पञ्चाशलिपिभिर्विभज्य मुखदोहत्पद्म-
वक्षःस्थलां भास्वन्मौलिनिवद्धचन्द्रशकलामपीनतुङ्गस्तनीम् । मुद्रा-
मक्षगुणं सुधाढ्यकलशं विद्यां च हस्ताम्बुजैर्विभ्राणां विशदप्रभां

१ सोहमिति ॥ २ उच्चार्यवमृपिच्छन्दोदेवतावीजशक्तयः । शिरोवदनहृदयपादेषु
क्रमतो न्यसेत् ॥ ३ इडया पूरयेत्प्राणान्स्वरैर्वर्णैश्च कुम्भयेत् । रेचयेद्यादिर्नैर्वर्णैस्ततः पिङ्गलया
पुनः ॥ तथैव पूरणं वायोः कुम्भकं रचनं पुनः । इडया स्यात्ततो ह्याभ्यां पूरणादित्रयं पुनः ॥
प्राणायामत्रयं त्वेवं कृत्वा न्यासान्समारभेत् ॥

त्रिनयनां वाग्देवतामाश्रये ॥ कण्ठस्थषोडशदलपत्रे अकारादिषोडश-
स्वरान्वयेत् ॐ अँ आँ ईँ ईँ उँ ऊँ ऋँ ॠँ लँ लँ एँ ऐँ ओँ औँ अँ
अः । हृदयस्थे द्वादशदलपत्रे कादिठान्ताव्ययेत्—ॐ कँ खँ गँ घँ ङँ
चँ छँ जँ झँ ञँ टँ ठँ । नाभौ दशदलपत्रे डादिफान्ताव्ययेत्—ॐ ङँ
हँ णँ तँ थँ दँ धँ नँ पँ फँ । तदधः लिङ्गे षड्दले वादिलान्ताव्ययेत्—
ॐ वँ भँ मँ यँ रँ लँ । आधारे गुदे चतुर्दले वादिसान्ताव्ययेत्—ॐ
वँ शँ षँ सँ । ललाटे द्विदले ॐ हँ क्षँ इति द्वौ वर्णौ विन्यसेत् ।
ध्यानम्—आधारे लिङ्गनाभौ प्रकटितहृदये तालुमूले ललाटे द्वे पत्रे
षोडशारे द्विदशदशदले द्वादशार्द्धे चतुष्के । वासान्ते वाल्मध्ये डफ-
कठसहिते कण्ठदेशे स्वराणां हंसं तत्त्वार्थयुक्तं सकलद्वलगतं वर्णरूपं
नमामि ॥ बन्धुकाभां त्रिनेत्रां पृथुजघनलसत्कुक्षिमुद्रक्तवस्त्रां पीनो-
त्तुङ्गप्रवृद्धस्तनजघनभरां यौवनारम्भरूढाम् । सर्वालङ्कारयुक्तां सरसि-
जवदनामिन्दुसङ्क्रान्तमौलिं ह्यम्बां पाशाङ्कुशेष्टाभयवरदकरामम्बिकां
तां नमामि ॥ वर्णाङ्गवर्णमालाङ्गी भारतीं भाललोचनाम् । रत्नसिंहा-
सनां देवीं वन्देऽहं सिद्धमातृकाम् ॥ इति अन्तर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

॥४०॥ अथ बहिर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

अस्य श्रीबहिर्मातृकान्यासस्य ब्रह्मा ऋषिः दैवी गायत्रीच्छन्दः
बहिर्मातृका सरस्वती देवता हलो बीजानि स्वरः शक्तयः विन्दवः
कीलकम् अनुष्ठीयमानश्रीपूजनपूर्वकरुद्राभिषेकाङ्गत्वेन न्यासे विनि-
योगः । ऋष्यादिन्यासाः ॐ ब्रह्मणे नमः शिरसि । ॐ गायत्रीच्छन्दसे नमः
मुखे । ॐ बहिर्मातृकासरस्वतीदेवतायै नमो हृदि । ॐ हल्बीजेभ्यो नमः

गुह्ये । ॐ स्वरशक्तिभ्यो नमः पादयोः । ॐ अँ नमः मौलौ । ॐ आँ
 नमः मुखे । ॐ ईँ नमः दक्षिणनेत्रे । ॐ ईँ नमः वामनेत्रे । ॐ ऐँ नमः
 दक्षिणकर्णे । ॐ ऐँ नमः वामकर्णे । ॐ ऊँ नमः दक्षिणनासापुटे ।
 ॐ ऊँ नमः वामनासापुटे । ॐ लृँ नमः दक्षिणपोले । ॐ लृँ नमः
 वामकपोले । ॐ एँ नमः ऊर्ध्वदन्तपङ्क्तौ । ॐ एँ नमः अधोदन्तपङ्क्तौ ।
 ॐ ओँ नमः ऊर्ध्वोष्ठे । ॐ औँ नमः अधरोष्ठे । ॐ अँ नमः जिह्वामूले ।
 ॐ अः नमः ग्रीवायाम् ॥ ॐ कँ नमः दक्षिणबाहुमूले । ॐ खँ नमः
 दक्षिणकूर्परे । ॐ गँ नमः दक्षिणमणिवन्धे । ॐ घँ नमः दक्षिणकराङ्गुलि-
 मूले । ॐ ङँ नमः दक्षिणकराङ्गुल्यग्रे । ॐ चँ नमः वामबाहुमूले । ॐ
 छँ नमः वामकूर्परे । ॐ जँ नमः वाममणिवन्धे । ॐ झँ नमः वामाङ्गु-
 लिमूले । ॐ ञँ नमः वामकराङ्गुल्यग्रे । ॐ टँ नमः दक्षिणपादमूले ।
 ॐ ठँ नमः दक्षिणजानुनि । ॐ डँ नमः दक्षिणगुल्फे । ॐ ढँ नमः
 दक्षिणपादाङ्गुलिमूले । ॐ णँ नमः दक्षिणपादाङ्गुल्यग्रे । ॐ तँ नमः
 वामपादमूले । ॐ थँ नमः वामजानुनि । ॐ दँ नमः वामगुल्फे ।
 ॐ धँ नमः वामपादाङ्गुलिमूले । ॐ नँ नमः वामपादाङ्गुल्यग्रे । ॐ पँ
 नमः दक्षिणकुक्षौ ॐ फँ नमः वामकुक्षौ । ॐ वँ नमः पृष्ठे । ॐ भँ
 नमः नाभौ । ॐ मँ नमः उदरे । ॐ यँ त्वगात्मने नमः हृदि ।

१ आद्यो मौलिरथापरो मुखमिह नेत्रे चकणानुक्त नासावंशपुटे ऋक् तदनुजौ वर्णा
 कपोलद्वये । दन्ताधोर्ध्वमधस्तथोष्ठयुगलं सन्ध्यक्षराणि क्रमाञ्जिह्वामूलमुदग्रविन्दुरपरो ग्रीवा
 विसर्गोश्चरः ॥ २ कादिर्दक्षिणतो भुजस्तदपरो वर्गश्च वामो भुजश्चादिस्तादिरनुक्रमेण चरणौ
 कुक्षिद्वयं वै पङ्क्तौ । अंसः पृष्ठमत्रोऽथ नाभिरुदरं वादित्रयं धातवः यायाः 'सप्त समीरणाश्च
 सपरा क्षान्तास्तु क्रोडे न्यसेत् ॥ त्वगसृङ्गासमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः । प्राणशक्त्यात्म-
 परमात्मोचिता व्यापकास्त्वमी ॥ ३ ॥ यादयो हृदयेऽसेऽथ ककुक्षौ हृदादि च । करपादयुगे
 न्यस्येदुदराननयोस्तथा । निपिवर्णाश्शरीरे तु देशिको यतमानसः ॥

ॐ रं असृगात्मने नमः दक्षिणांसे । ॐ लं मांसात्मने नमः ककुदि ।
 ॐ वं मेदआत्मने नमः वामांसे । ॐ शं अस्थ्यात्मने नमः हृदादिद-
 क्षिणहस्तान्तम् । ॐ षं मज्जात्मने नमः हृदादिवामहस्तान्तम् । ॐ सँ
 शुक्रात्मने नमः हृदादिदक्षिणपादान्तम् । ॐ हं प्राणात्मने नमः हृदा-
 दिवामपादान्तम् । ॐ लं शक्त्यात्मने नमः उदरे । ॐ क्षं परमात्मने
 नमः मुखे ॥ ध्यानम्-पञ्चाशद्वर्णभेदैर्विहितवदनदोःपादहत्कुक्षिवक्षो-
 देशां भास्वत्कपर्दाकलितशशिकलामिन्दुकुन्दावदाताम् । अक्षस्रकुम्भ-
 चिन्तालिखितवरकरां त्रीक्षणां पद्मसंस्थामच्छाकल्पामतुच्छस्तनजघन-
 भरां भारतीं तां नमामि ॥ इतिबहिर्मातृकान्यासप्रयोगः ॥

॥ ४१ ॥ अथ महान्यासप्रयोगः ।

छन्दःपुरुषन्यासः-ॐतिर्यग्बिलाय चमसायोद्ध्वबुधाय छन्दः-
 पुरुषाय नमः शिरसि । ॐगौतमभरद्वाजाभ्यां नमः नेत्रयोः । ॐवि-
 श्वामित्रजमदग्निभ्यां नमः श्रोत्रयोः । ॐवसिष्ठकश्यपाभ्यां नमः नासा-
 पुटयोः । ॐ अत्रये नमः वाचि । ॐगायत्र्यै छन्दसे नमः अग्रये नमः
 शिरसि । ॐ उष्णिहे छन्दसे नमः सवित्रे नमः ग्रीवायाम् । ॐवृश्त्यै
 छन्दसे नमः बृहस्पतये नमः अर्नूके । ॐबृहद्रथन्तराभ्यां नमः द्यावा-
 पृथिवीभ्यां नमः बाह्वोः । ॐत्रिष्टुभे छन्दसे नमः इन्द्राय नमः मध्ये ।
 ॐजगत्त्र्यै छन्दसे नमः आदित्याय नमः श्रोण्योः । ॐअतिच्छन्दसे
 नमः प्रजापतये नमः लिङ्गे । ॐ यज्ञायज्ञियाय छन्दसे नमः वैश्वा-
 नराय नमः पायौ । ॐअनुष्टुभे छन्दसे नमः विश्वेभ्योः देवेभ्यो नमः
 ऊर्ध्वोः । ॐ पङ्क्त्यै छन्दसे नमः मरुद्भ्यो नमः अष्टीर्वतोः । ॐद्विपदायै

१ एते अनादेशे सर्वेऽप्यङ्गुष्ठानामिकाभ्यां कार्याः आदेश तु यथादेशम् ॥ २ अनूकं
 शृङ्गं ॥ ३ मध्यमुदरम् ॥ ४ अष्टीवान् जानु ॥

छन्दसे नमः विष्णवे नमः पादयोः । ॐ विच्छन्दसे नमः वायवे नमः
 प्राणिषु । ॐ न्यूनाक्षराय छन्दसे नमः अद्भ्यो नमः हस्तद्वयविपर्यासेन
 यस्तकादिपादान्तं सर्वाङ्गेषु । इति सर्वानुक्रममूत्रविहितश्छन्दःपुरुष-
 न्यासः ॥ अथ बृहत्पराशरस्मृतिविहितः पञ्चाङ्गरुद्राणां न्यासः प्रथमः-
 मनोज्ञतिरित्यस्य आङ्गिरसो बृहस्पतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः विश्वेदेवा देवता
 हृदये न्यासे विनियोगः । हृदयं स्पृष्ट्वा ॐ मनोज्ञति ० ॥ १३ ॥
 हृदयाय नमः ॥ अवोध्यग्निरित्यस्य बुधगविष्टिरावृषी त्रिष्टुप्छन्दः
 अग्निर्देवता शिरसि न्यासे विनियोगः । शिरः स्पृष्ट्वा-ॐ अवोद्ध्यग्नि-
 समिधा जनांताम्प्रतिधेनुमिवायतीमुपासम् । अद्वाऽइवप्रवयामुज्जिहा-
 नाऽप्रभानवःसिस्रते नाकुमच्छ ॥ १४ ॥ शिरसे स्वाहा ॥ मूर्ध्ना-
 नमित्यस्य भरद्वाज ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वैश्वानरोऽग्निर्देवता शिखायां
 न्यासे विनियोगः ॥ शिखां स्पृष्ट्वा-ॐ मूर्ध्ना नन्दिबो ॥ १५ ॥ शिखा-
 यै वषट् ॥ मर्माणित इत्यस्य विवस्वानृषिः त्रिष्टुप्छन्दः लिङ्गोक्ता
 देवताः कवचन्यासे विनियोगः-ॐ मर्माणितेवर्मणा ० ॥ १६ ॥ कव-
 चाय हुम् । मानस्तोक इत्यस्य कुत्स ऋषिः जगती छन्दः एको
 रुद्रो देवता अस्त्रन्यासे विनियोगः । ॐ मानस्तोके ० ॥ १७ ॥ अस्त्राय
 फट् ॥ इति पञ्चाङ्गन्यासः प्रथमः ॥

अथ द्वितीयो न्यासः-यत्तेरुद्रेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 एको रुद्रो देवता शिखायां न्यासे विनियोगः-ॐ यत्तेरुद्रशिवा ० ॥ १८ ॥

१ प्राणवायोः सञ्चारस्थानं नामिह प्राणशब्देनोच्यते ॥ २ वक्ष्यमाणेषु सर्वेष्वङ्गन्यासेषु
 तत्तदङ्गं स्पृष्ट्वा सर्वे न्यासमन्त्राः सत्त्वग एव न्यस्तव्या ॥ ३ जूतिर्जुपतामित्यस्य स्थाने उयो-
 तित्जुपतामित्येवं कावचादः । एवं न्यासपूजादौ प्रतीकेन विनियुक्तमन्त्राः स्वशाखासमवीतपाठाः
 पठनीया न पुनर्माथिन्द्रित्याद्यासमर्धानपाठाः इति तेषां विनियोगः ।

शिखायाम् ॥ अस्मिन्महत्त्यर्णव इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 बहवो रुद्रा देवताः शिरसि न्यासे विनियोगः—ॐ अस्मिन्महत्त्यर्णव-
 द्वेन्त० ॥५५॥ शिरसि ॥ असङ्ख्याता इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः
 अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा देवता ललाटे न्यासे विनियोगः—ॐ असङ्ख-
 रूपाता० ॥५५॥ ललाटे ॥ त्र्यम्बकमितिद्वयोराद्यस्य वसिष्ठ ऋषिः
 द्वितीयस्य प्रजापतिर्ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः त्र्यम्बको रुद्रो देवता नेत्रयो-
 न्यासे विनियोगः—ॐ त्र्यम्बकं० ॥ त्र्यम्बकं त्र्यजामहे सुगन्धिं मपति०
 ॥६०॥ नेत्रयोः ॥ मानस्तोक इत्यस्य कुत्स ऋषिः जगती छन्दः
 एको रुद्रो देवता नासिकायां न्यासे विनियोगः—ॐ मानस्तोके०
 ॥१६॥ नासिकायाम् ॥ अवतत्येत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 एको रुद्रो देवता मुखे न्यासे विनियोगः—ॐ अवतत्यधनुष्टुप्० ॥१३॥
 मुखे । नीलग्रीवा इति द्वयोः परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा
 देवताः कण्ठे न्यासे विनियोगः—ॐ नीलग्रीवाऽं शितिकण्ठादिव०
 ॥५६॥ ॐ नीलग्रीवाऽं शितिकण्ठाऽं शिर्वाऽ० ॥५७॥ कण्ठे ॥ नम-
 स्तऽआयुधायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एको रुद्रो देवता
 प्रकोष्ठयोर्न्यासे विनियोगः—ॐ नमस्तऽआयुधायानां० ॥१५॥ प्रको-
 ष्ठयोः ॥ ये तीर्थानीत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा
 देवताः हस्तयोर्न्यासे विनियोगः—ॐ येतीर्थानि० ॥६१॥ हस्तयोः ॥
 नमो वः किरिकेभ्य इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः सामोष्णिक् यजुरुष्णिक्
 यजुरुष्णिक् यजुरुष्णिक् दैवी जगती वा छन्दांसि किरिकादयो मन्त्र-
 वर्णावगता अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः हृदये न्यासे

विनियोगः—ॐ नमो व८ किरिके०भ्यो० ॥ १६ ॥ हृदये ॥ नमो हिरण्य-
वाहव इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्रैकादशाक्षराणां यजुस्त्रिष्टुप् अष्टाक्ष-
राणां यजुरनुष्टुप् दशाक्षरस्य यजुः पङ्क्तिरति छन्दांसि हिरण्यवाह्यादयो
मन्त्रवर्णावगता उभयतो नमस्कारा वहवो रुद्रा देवता नाभौ न्यासे
विनियोगः—ॐ नमो हिरण्यवाहवे० ॥ १७ ॥ नाभौ ॥ इमारुद्रायेत्यस्य
कुन्सऋषिः जगती छन्दः एको रुद्रो देवता गुह्ये न्यासे विनियोगः—
ॐ इमारुद्राय तवसे० ॥ १८ ॥ गुह्ये ॥ मानोमहान्तमित्यस्य कुत्स ऋषिः
जगती छन्दः एको रुद्रो देवता ऊर्वोन्यासे विनियोगः—ॐ मानो-
महान्तमुतमानोऽ० ॥ १९ ॥ ऊर्वोः । एषत इत्यस्य प्रजापतिऋषिः
सामपङ्क्तिर्धनुर्जगती छन्दांसि रुद्रो देवता जान्वोन्यासे विनियोगः—
ॐ एषते रुद्रभाग० ॥ २० ॥ जान्वोः ॥ अवरुद्रमित्यस्य प्रजापतिऋषिः
पङ्क्तिश्छन्दः रुद्रो देवता जङ्घयोर्न्यासे विनियोगः—ॐ अवरुद्रमदीमह्व०
॥ २१ ॥ जङ्घयोः ॥ अद्वयवोचदित्यस्य परमेष्ठी ऋषिः पङ्क्तिश्छन्दः एको रुद्रो
देवता कवचन्यासे विनियोगः—ॐ अद्वयवोचद० ॥ २२ ॥ कवचाय हुम् ।
नमो विलिप्त इत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः षडक्षराणां यजुर्गायत्री पञ्चाक्षर-
योर्द्वीपङ्क्तिः सप्ताक्षरस्य यजुरुष्णिक् छन्दांसि विलिप्तादयो मन्त्रवर्णा-
वगता अन्यतरतो नमस्कारा वहवो रुद्रा देवता उपकवचन्यासे
विनियोगः—ॐ नमो विलिप्ते० ॥ २३ ॥ उपकवचम् ॥ नमोस्तुनीलग्री-
वायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एको रुद्रो देवता तृतीयनेत्र-
न्यासे विनियोगः—ॐ नमोस्तुनीलग्रीवाय० ॥ २४ ॥ मुष्टितो विमुक्तया
मध्यमया तृतीयनेत्रे ॥ प्रमुञ्चेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एको

१ जानुगुल्फयोरन्तरालं जङ्घा ॥ २ कवचाद्विपरीतमुपकवचमिति महार्णवकारानु-
सारिणः सर्वे निबन्धकाराः पदतिकाराश्च । कवचोपरि कवचमुपकवचमित्यपरे ॥

रुद्रो देवता अस्रन्यासे विनियोगः—ॐ प्रमुञ्चधन्वं ॥ $\frac{१}{१६}$ ॥ अस्त्राय
फट् ॥ यऽएतावन्तश्चेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवो रुद्रा
देवताः दिग्बन्धने विनियोगः—ॐ यऽएतावन्तश्च ॥ $\frac{६३}{१६}$ ॥ दिक्षु
विदिक्षु च परस्परं तर्जन्यङ्गुष्ठाग्रस्फोटनेन दिग्बन्धः ॥ इति शिखाद्य-
स्त्रान्तो दिग्बन्धसहित एकोनविंशत्यङ्गन्यासो द्वितीयः ॥

अथ तृतीयो न्यासः—ॐ नमो भगवते रुद्रायेति दशाक्षरमन्त्रस्य
प्रजापतिर्ऋषिः विराट् छन्दः श्रीरुद्रो देवता न्यासे विनियोगः—ॐ नमः
मूर्धनि । ॐ ननमः नासिकायाम् । ॐ नोनमः ललाटे । ॐ भनमः मुखे ।
ॐ गनमः कण्ठे । ॐ वनमः हृदये । ॐ तेनमः दाक्षिणहस्ते । ॐ रनमः
वामहस्ते । ॐ द्रानमः नाभौ । ॐ यं नमः पादयोः ॥ इति दशाक्षरम-
न्त्रन्यासस्तृतीयः ॥

अथ चतुर्थो न्यासः—त्रातारमित्यस्य गर्ग ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो
देवता प्राच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः—ॐ त्रातारुमिन्द्रं मवितारुमिन्द्रं
हवैहवेसुहवैशुरुमिन्द्रम् ॥ ह्यामिश्रकम्पुरुहूतमिन्द्रं ॐ स्वस्तिनो
मघवा धाचिविन्द्रं ॥ $\frac{५०}{१६}$ ॥ प्राच्याम् ॥ १ ॥ त्वन्नोऽअग्रइत्यस्य हरिण्य-
स्तूप आङ्गिरस ऋषिः जगती छन्दः अग्निदेवता आग्नेय्यां सम्पुटीक-
रणे विनियोगः—ॐ त्वन्नोऽअग्नेतवदेवपायुमिर्मघोनोरक्षतन्वश्चवन्ध ।
त्रातातोऽकस्युतनये गर्वामस्यनिमेषु रक्षमाणस्तवंच्रते ॥ $\frac{१३}{१६}$ ॥ आग्ने-
य्याम् ॥ २ ॥ सुगन्धुपन्थामित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वैवस्वतो
देवता दाक्षिणस्यां दिशि सम्पुटीकरणे विनियोगः—ॐ सुगन्धुपन्थाम्पदि-

१ स च मुद्रिताञ्जलिना प्राच्यादिदिक्षु वक्ष्यमाणमन्त्रैः कार्यः ॥ २ यदि सम्पुटी-
करणं नमस्काराद्यैकतन्त्रेण कर्तव्याश्चेत्तदा सम्पुटीकरणे नमस्कारे च विनियोगः इति वक्तव्यम् ।
एवं प्राच्यां सम्पुटीकरणम् इन्द्राय नमः । आग्नेय्यां सम्पुटीकरणम् अग्नये नमः इत्यादिकं वक्तव्यम् ।

शन्नऽएहिज्योतिष्मद्ब्रह्मजरन्नऽआयुः ॥ अपैतुमृत्युरमृतम्मऽआगाद्वैवस्व-
 तोनोऽअभयंकृणोतु ॥ दक्षिणस्याम् ॥ ३ ॥ असुन्वन्तामित्यस्य प्रजापति-
 ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः निर्ऋतिर्देवता नैऋत्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-
 ॐ असुन्वन्तुमर्यजमानमिच्छस्तेनस्येच्यासद्विहितस्करस्य ॥ अन्न्य-
 मस्मदिच्छुसा तऽइत्यानमो देवि निर्ऋते तुवर्भ्यमस्तु ॥ ६३ ॥ नैऋत्याम्
 ॥ ४ ॥ तत्त्वायामात्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः वरुणो देवता
 प्रतीच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ तत्त्वायामिद्वहमणा ॥ ५८ ॥ प्रती-
 च्याम् ॥ ५ ॥ आनोनियुद्धिरित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वायुर्देवता
 वायव्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ आनोनियुद्धिः श्रुतिनीभिरद्वधुरऽ
 संहसिणीभिरुपयाहि वृक्षम् ॥ द्वायोऽअस्मिन्तसर्वनेमादयस्वसुयम्पात-
 स्वस्तिभिः सदानद ॥ ३६ ॥ वायव्याम् ॥ ६ ॥ ध्रुवऽसोमेत्यस्य वन्धुर्ऋषिः
 गायत्री छन्दः सोमो देवता उदीच्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ
 ध्रुवऽसोमव्रते ॥ ५६ ॥ उत्तरस्याम् ॥ ७ ॥ तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिः
 जगती छन्दः ईशानो देवता ऐशान्यां सम्पुटीकरणे विनियोगः-ॐ तमी-
 शानज्जगत्तस्तत्पुष्पतिन्धियजिन्वमवसेहमहेव्यम् ॥ पूषानोवथावेद-
 सामसद्वधुरक्षिता पायुरद्व्यदस्वस्तये ॥ १६ ॥ ऐशान्याम् ॥ ८ ॥ अस्मे
 रुद्रा इत्यस्य प्रगाध ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता उर्ध्वायां सम्पुटी-
 करणे विनियोगः-ॐ अस्मे रुद्रामेहनापर्वतासोवृत्रहृते भरहृतौस-
 जोषाद ॥ यः शसते स्तुवते धारि पञ्जऽइन्द्रज्येष्ठाऽअस्मो २ ऽ
 अं वन्तु देवाः ॥ ५० ॥ उर्ध्वायाम् ॥ ९ ॥ स्योनापृथिवीत्यस्य मेधाति-
 थिर्ऋषिः गायत्रीछन्दः अनन्तो देवता अधोदिशि सम्पुटीकरणे विनि-
 योगः-ॐ स्योनापृथिविनो ॥ १३ ॥ अधोदिशि ॥ १० ॥ वातारमित्यस्य
 गर्ग ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता प्राच्यां नमस्कारे विनियोगः-

ॐ त्राता रमिन्द्रं ० ॥ इन्द्राय नमः ॥ १ ॥ त्वन्नोऽअग्रइत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गि-
रस ऋषिः जगती छन्दः अग्निर्देवता आग्नेय्यां नमस्कारे विनियोगः-
ॐ त्वन्नोऽअग्ने ० ॥ अग्नये नमः ॥ २ ॥ सुगन्धपन्थामित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः
त्रिष्टुप्छन्दः वैवस्वतो देवता दक्षिणस्यां दिशि नमस्कारे विनियोगः-
ॐ सुगन्धपन्थां ० ॥ यमाय नमः ॥ ३ ॥ असुन्वन्तमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः त्रि-
ष्टुप्छन्दः निर्ऋतिर्देवता नैऋत्यां नमस्कारे विनियोगः-ॐ असुन्वन्तं ० ॥
निर्ऋतये नमः ॥ ४ ॥ तत्त्वायामीत्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणो
देवता प्रतीच्यां नमस्कारे विनियोगः ॐ तत्त्वायामि ० ॥ वरुणाय नमः ॥ ५ ॥
आनोऽनियुद्धिरित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वायुर्देवता वायव्यां नम-
स्कारे विनियोगः ॐ आनोऽनियुद्धि ० ॥ वायवे नमः ॥ ६ ॥ वयस्सोमैत्यस्य
वन्धुर्ऋषिः गायत्री छन्दः सोमो देवता उदीच्यां नमस्कारे विनियोगः-
ॐ वयस्सोमं ० ॥ कुबेराय नमः ॥ ७ ॥ तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिः जगती
छन्दः ईशानो देवता ऐशान्यां नमस्कारे विनियोगः-ॐ तमीशानं ० ॥
ईशानाय नमः ॥ ८ ॥ अस्मेरुद्रा इत्यस्य प्रगाथ ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा
देवता ऊर्ध्व्यां नमस्कारे विनियोगः-ॐ अस्मेरुद्रा ० ॥ ब्रह्मणे नमः
॥ ९ ॥ स्योनापृथिवीत्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः गायत्री छन्दः अनन्तो देवता
अधोदिशि नमस्कारे विनियोगः-ॐ स्योनापृथिवि ० ॥ अनन्ताय नमः ॥
इति सम्पुटनमस्कारारूपो न्यासश्चतुर्थः ॥

अथ पञ्चमो न्यासः-यज्जाग्रतइतिषडैर्चशिवसङ्कल्पमूक्तस्य शिवस-
ङ्कल्प ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः मनो देवता हृदये न्यासे विनियोगः ॥ मुष्टि-
विनिर्गताङ्गुष्ठौ संयुक्तौ कृत्वा हृदये संस्थाप्य ॐ यज्जाग्रतो ॥ येन कर्मा ॥

१ काण्वशाखाया त्वेकस्या एव ऋचः शिवसङ्कल्पदृष्ट्यायाः समाप्नातत्वात् यज्जाग्रत
इत्येकया ऋचा हृदयन्यास इति काण्वाना विशेष ॥

यत्प्रज्ञा० । वेनेदम्भु० । यस्मिन्नृच० । सुषारयि० । हृदयाय नमः ॥ सहस्र-
 शीर्षेतिषोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य नारायणपुरुष ऋषिः आद्यानां
 पञ्चदशानामनुष्टुप्छन्दः यज्ञेनयज्ञमित्यस्यास्त्रिष्टुप् छन्दः जगद्बीजं
 पुरुषो देवता शिरसि न्यासे विनियोगः । मुष्टिविनिर्गताङ्गुष्ठौ संयुक्तौ
 निस्तर्जनीकौ ललाटे कृत्वा ॐ सहस्रशीर्षा० । पुरुषऽएवे० । एतावा-
 नस्य० । त्रिपादुर्द्ध्व० । ततोविरा० । तस्माद्यज्ञा० । तस्माद्यज्ञा० ।
 तस्मादश्व० । तैष्यज्ञ० । यत्पुरुषं० । ब्राह्मणोस्य० । चन्द्रमा० ।
 नावभ्या० । यत्पुरुषेण० । सप्तास्या० । यज्ञेनयज्ञ० । शिरसे स्वाहा ॥
 अद्भ्यःसम्भृत इति षडृचस्य उत्तरनारायणस्य नारायणपुरुष ऋषिः
 आद्यानां तिसृणां त्रिष्टुप् छन्दः चतुर्थपञ्चमयोरनुष्टुप्छन्दः अन्त्याया-
 स्त्रिष्टुप्छन्दः आदित्यो देवता शिखायां न्यासे विनियोगः ॥ मुष्टिपुटौ
 करौ कृत्वाऽङ्गुष्ठावधः प्रसक्ताग्रौ कनिष्ठे चोर्ध्वतः प्रसक्ताग्रे कृत्वा शिखां
 स्पृष्ट्वा ॐ अद्भ्यः० । वेदाहमे० । प्रजापति० । सोदेवेभ्यः० । रुचम्ब्रा० ।
 श्रीश्चते० । शिखायै वषट् ॥ आशुः शिशान इति द्वादशर्चस्याप्रतिरथस्य
 अप्रतिरथ ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः इन्द्रो देवता कवचन्यासे विनियोगः ।
 ॐ आशु० । सुदक्रन्दने० । सऽइषु० । बृहस्पते० । बलविज्ञा० । गोत्रभिदं० ।
 अभिगोत्राणि० । इन्द्रऽआसा० । इन्द्रस्य० । उद्धर्षय० । अस्माक० । अमी-
 षाञ्चित्तं० । कवचाय हुम् । इत्युच्चार्य अङ्गुष्ठौ प्रसक्ताग्रौ तर्जन्यौ च
 त्रिकोणवत्कृत्वा मूर्द्धि पश्चान्मुखं कृत्वा उभयपार्श्वतः करौ हृदन्तं नय-
 न्कवचं न्यसेत् ॥ विभ्रादित्यस्य विभ्राट् सौर्य ऋषिः जगती छन्दः
 सूर्यो देवता उदुत्यमितितिसृणां प्रस्कण्व ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो
 देवता तम्पन्क्रथेत्यस्य ब्रह्मस्वयंभूर्ऋषिः जगतीछन्दः विभेदेवा देवता

अयंवेनइत्यस्य ब्रह्मस्वयंभूर्ऋषिः त्रिष्टुछन्दः सोमो देवता चित्रमित्यस्य
 ब्रह्मस्वयंभूर्ऋषिः त्रिष्टुछन्दः सूर्यो देवता आन इत्यस्य अगस्त्य ऋषिः
 त्रिष्टुछन्दः सूर्यो देवता षडद्येत्याय श्रुतकक्षसुतङ्कक्षावृषी गायत्री
 छन्दः सूर्यो देवता तरणिरित्यस्य प्रस्कण्व ऋषिः गायत्री छन्दः सूर्यो
 देवता तत्सूर्यस्वेतिद्वयोः कुत्स ऋषिः त्रिष्टुछन्दः सूर्यो देवता बण्महा-
 नितिद्वयोर्जमदग्निर्ऋषिः आद्यस्य बृहती छन्दः द्वितीयस्य सतो बृहती
 छन्दः सूर्यो देवता श्रायन्तऽइवेत्यस्य नृमेध ऋषिः बृहती छन्दः सूर्यो
 देवता अद्यादेवा इत्यस्य कुत्स ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता आकृ-
 ण्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गिरस ऋषिः त्रिष्टुछन्दः सूर्यो देवता
 नेत्रत्रयन्यासे विनियोगः-ॐ छिन्त्राड्०।उदुत्त्यं०।षेनापावक्०।दैव्या-
 वद्वर्ष्य०।तम्प्रत्वनथा०।अयंवेन०।चित्रदेवा०।आनऽइडा०।षडद्य०
 तरणि०।तत्सूर्यस्य०।तन्मित्रस्य०।बण्महा०।बट्सूर्य्य०।श्रायन्त०।
 अद्यादेवा०।आकृष्णेन०।नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ नमस्तेरुद्रेतिशतरुद्रि-
 याख्यस्य रौद्राध्यायस्य परमेष्ठी ऋषिः देवा ऋषयः प्रजापतिर्वा
 ऋषिः नमस्तेरुद्रेत्यस्य गायत्री छन्दः सातेरुद्रेत्यादीनां तिसृणामनुष्टुप्
 छन्दः अद्यवोचदधिवक्तादितिसृणां पङ्क्तिश्छन्दः नमोऽस्तुनीळग्रीवा-
 येत्यादिसप्तानामनुष्टुप्छन्दः मानोमहान्तमितिद्वयोः कुत्सोऽपि ऋषिः
 जगती छन्दः सर्वासामेको रुद्रो देवता नमोहिरण्यवाहव इत्यादिद्रापेत्य-
 न्तःप्राक्तनेषु चतुरक्षराणां यजुषां दैवी बृहती छन्दः पञ्चाक्षराणां

१ विभ्राडित्यादिकं भुवनानि पश्यन् इत्यन्त प्रतीकचोदिताभिस्तिष्ठभिः सह सप्तदशर्च-
 मनुवाकं जप्त्वा नेत्रत्रये न्यसेत् ॥ २ नमो हिरण्यवाहव इत्यादीनां यजुषामनियताक्षरत्वाच्छन्दो
 नास्तीत्येकेषां मते । पिङ्गलमते तु एकाक्षरप्रभृत्येकैकाक्षरवृद्ध्या नियताक्षराणां षडधिकशता-
 क्षरपर्यन्तानां यजुषा छन्दोविशेषनियमोऽस्त्येव ॥

दैवी पङ्क्तिः षडक्षराणां दैवी त्रिष्टुप् यजुर्गायत्री वा सप्ताक्षराणां
 दैवी जगती यजुरुष्णिग्वा अष्टाक्षराणां यजुरनुष्टुप् प्रा-
 जापत्या गायत्री वा नवाक्षराणां यजुर्वृहती आसुरी जगती वा
 दशाक्षराणां यजुःपङ्क्तिः एकादशाक्षराणां यजुस्त्रिष्टुप् आसुरी पङ्क्तिर्वा
 द्वादशाक्षराणां यजुर्जगती आसुरी बृहती वा प्राजापत्योष्णिग्वा साम-
 गायत्री वा चतुर्दशाक्षरस्य सामोष्णिक् नमोहिरण्यवाहव इत्यादीनां
 श्वपतिभ्यश्च नम इत्यन्तानां यजुषां हिरण्यवाहुः सेनानीर्दिशाम्पति-
 रित्यादिमन्त्रवर्णावगतनामका उभयतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः नमो-
 भवाय च रुद्राय चेत्यादीनां प्रखिदते चेत्यन्तानां यजुषां भवादयो मन्त्र-
 लिङ्गावगता अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः नम इषुकृद्भ्यो
 धनुष्कृद्भ्यश्च नम इत्यस्य यजुष उभयतो नमस्कारा बहवो रुद्रा
 देवताः नमोहिरण्यवाहव इत्यादयो नमस्तिष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च नम इत्य-
 न्ता द्वन्द्विनः नमः सभाभ्य इत्यादयो नम आनिर्हतेभ्य इत्यन्ता जातारूपाः
 नमो वः किरिकेभ्य इत्यादीनामग्निवायुसूर्यहृदयभूतव्याहृतीनाम् अन्यतर-
 तो नमस्काराः बहवो रुद्रा देवताः द्रापे इत्यस्या उपरिष्ठाद्बृहती छन्दः इमा-
 रुद्रा येत्यस्याः कुत्सोपि श्रापिः जगती छन्दः वात इत्यस्या अनुष्टुप् छन्दः
 परिन इति द्वयोस्त्रिष्टुप् छन्दः विकिरिद्रसहस्राणीति द्वयोः अनुष्टुप् छन्दः सप्ता-
 नामेको रुद्रो देवता असङ्ख्यातेत्यादीनां दशानामनुष्टुप् छन्दः बहवो
 रुद्रा देवताः नमोस्तुरुद्रेभ्य इत्यादीनां त्रयाणां यजुषां धृतिश्छन्दः बहवो
 रुद्रा देवताः सकलाध्यायस्य शतशीर्षो रुद्रो वा देवता अस्त्रन्यासे
 विनियोगः-ॐ नमस्ते रुद्रमन्यव इत्यारभ्य तमेषाञ्जम्भेदध्मः इत्यन्तं

१ नमो वः किरिकेभ्य इति चतुर्दशाक्षरं सामोष्णिगेकमेव ॥ २ तत्र देवतामन्त्रव-
 र्णोदेव चतुर्थ्यन्ताः प्रसिद्धाः ॥

षट्षष्टिकाण्डिकात्मकशतरुद्रियाख्यरौद्राध्यायं जप्त्वा अस्त्राय फट्
इत्युच्चार्य परस्परतालं कुर्वन् अस्त्रं न्यसेत् ॥ इति पञ्चमो न्यासः ॥

अथ षष्ठो न्यासः—प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु।पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु।हस्तयो-
र्हरस्तिष्ठतु।बाह्वोरिन्द्रस्तिष्ठतु।जठरेऽग्निस्तिष्ठतु।हृदये शिवस्तिष्ठतु।कण्ठे
वसवस्तिष्ठन्तु।वक्त्रे सरस्वती तिष्ठतु।नासिकयोर्वायुस्तिष्ठतु।नयनयोः
सूर्याचन्द्रमसौ तिष्ठताम्।कर्णयोरश्विनौ तिष्ठताम्।जलाटे रुद्रास्तिष्ठन्तु।
मूर्द्ध्नि आदित्यास्तिष्ठन्तु।शिरसि महापुरुषस्तिष्ठतु।शिखायां चामुण्डा
तिष्ठतु।पृष्ठे पिनाकी तिष्ठतु।पुरतः शूली तिष्ठतु।पार्श्वयोः शिवाशङ्करौ तिष्ठे-
ताम्।सर्वतो वायुस्तिष्ठतु।बहिःसर्वतोऽग्निज्वालामालापरिवृतस्तिष्ठतु।
सर्वेष्वङ्गेषु सर्वा देवतास्तिष्ठन्तु सर्वाङ्गे मां रक्षन्तु ॥ इति षष्ठो न्यासः॥

अथ लघुन्यासः—आग्निर्मे वाचि श्रित इत्यादिभिर्मन्त्रैर्यथालिङ्गमङ्गानि
संस्पृशेत्—ॐआग्निर्मे वाचि श्रितो वाक् हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं
ब्रह्मणि—वाचं स्पृशेत्।ॐवायुर्मे प्राणे श्रितः प्राणो हृदये हृदयं मायि अहम-
मृते अमृतं ब्रह्मणि हृदयं स्पृशेत्।ॐसूर्यो मे चक्षुषि श्रितः चक्षुर्हृदये हृदयं
मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—चक्षुषी स्पृशेत्।ॐचन्द्रमा मे मनासि श्रितः
मनो हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—वक्षः स्पृशेत्।ॐदिशो
मे श्रोत्रे श्रिताः श्रोत्रं हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—श्रोत्रे
स्पृशेत्।ॐआपो मे रेतसि श्रिताः रेतो हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं
ब्रह्मणि—लिङ्गे स्पृशेत्।ॐपृथिवी मे शरीरं श्रिता शरीरं हृदये हृदयं मायि
अहममृते अमृतं ब्रह्मणि—शरीरं स्पृशेत्।ॐओषधिवनस्पतयो मे लोमसु

१ चतुःषष्टिकाण्डिकात्मको रौद्राध्याय इति काण्वानां विशयः ॥ २ स च अभिषेक एव
भवति ॥ ३ अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च चन्द्रमा दिश एव च। आपः पृथिव्योऽप्यथ इन्द्रः पर्जन्य
एव च। ईशान आत्मा च पुनर्लघुन्यासे त्रयोदश ॥ ४ मनसः स्थानत्वात् ॥

श्रिताः लोमानि हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्माणि—रोमकूपान्स्पृ-
 शेत् । ॐ इन्द्रो मे बले श्रितः बलं हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्माणि-
 सर्वाङ्गं स्पृशेत् । ॐ पर्जन्यो मे मूर्दिन्यो श्रितः मूर्द्धा हृदये हृदयं मायि अहममृते
 अमृतं ब्रह्माणि—मस्तकं स्पृशेत् । ॐ ईशानो मे मन्यौ श्रितः मन्युर्हृदये हृदयं
 मायि अहममृते अमृतं ब्रह्माणि—हृदयं स्पृशेत् । ॐ आत्मा म आत्मनि श्रितः
 आत्मा हृदये हृदयं मायि अहममृते अमृतं ब्रह्माणि—वक्षः स्पृशेत् । ॐ पुनर्म
 आत्मा पुनरायुरागात्पुनः प्राणः पुनराकृतमागात् । वैश्वानरो रश्मिभिर्वा-
 वृधानः अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः । सर्वशरीरं स्पृशेत् ॥ एष त इत्यस्य
 प्रजापतिर्ऋषिः सामपङ्क्तिर्यजुर्जगती छन्दसी रुद्रो देवता योनिमुद्राप्रदर्श-
 ने विनियोगः—ॐ एष ते रुद्रभागः सहस्वस्वाम्बिकया तज्जुषस्व स्वाहैष ते
 रुद्र भागऽआखुस्ते पुशु ॥ ५० ॥ अनेन मन्त्रेण योनिमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥
 इति महान्यास (लघुन्यास) प्रयोगः ॥

॥ ४२ ॥ अथ रुद्रपूजनप्रयोगः

आत्मनः श्रीरुद्रस्वरूपेण ध्यानम्—पञ्चास्यं सौम्यमात्मानं सर्वा-
 भरणभूषितम् । मृगलाञ्छनमूर्द्धानं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ फणा-
 सहस्रविस्फूर्जदुरगेन्द्रोपवीतिनम् । सतार्चिर्विज्वलज्ज्वालजटाजूटकिरी-
 टिनम् ॥ सहस्रकरविभ्राजत्खट्वाङ्गादिविभूषितम् ॥ ब्रह्माण्डखण्ड-

१ क्रोधादिस्थानत्वात् २ चित्तस्थानत्वात् ३ रुद्रकल्पद्रुमे—एवं न्यासविधिं कृत्वा
 ततो मुद्रां प्रदर्शयेत् । शिवपुष्टिः शिवस्योक्ता सैव शान्तिप्रदायिनी ॥ एष ते रुद्रभाग
 इति मुद्राप्रदर्शनम् । श्रीकाम. शीर्ष्णि कुर्वीत तेजस्कामस्तु नेत्रयोः । मुखे त्वन्नायकामस्तु
 ग्रीवायां रोगनाशने । हृदये सर्वकामस्तु नामौ ह्यानी प्रदर्शयेत् ॥ प्रजाकामस्तु गुह्ये वै पशुका-
 मस्तु जङ्घयोः । जानुभ्यां ग्रामकामस्तु राष्ट्रकामस्तु पादयोः ॥ वशीकरणकामस्तु वामहस्ते
 प्रदर्शयेत् । पापक्षयेऽभिवारे च व्याधेरपगमे तथा ॥ बहिः शरीरात्कुर्वीत शिवस्याजेति च
 स्मरन् । एवं प्रदर्शयित्वा तु ततो ध्यानं समाप्तेत् ॥

वत्काञ्चत्कपालवरधारिणम् । देदीप्यमानं चन्द्रार्कज्वलदग्नित्रिनेत्रिणम् ॥
 त्रैलोक्यद्योतिकृद्भास्वत्स्कन्धे कपालमालिनम् । दीप्तनक्षत्रमालावद-
 क्षमालाधरं विभुम् ॥ निःशेषवारिसम्पूर्णकण्डलुकरं त्वजम् । जग-
 द्भाधिर्यकृन्नादमुचं ढमरुधारिणम् ॥ केयूरवद्धनागेन्द्रमूर्द्धमणिविरा-
 जितम् । मेखलाकिङ्किणीमालामुक्तारावविराजितम् ॥ घर्घराव्यक्त-
 निर्गच्छद्गम्भीरारावनूपुरम् । व्याघ्रचर्मपरीधानं गजचर्मवसान-
 कम् ॥ सहेमपट्टनीलाभव्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् । विद्युलताप्रभागङ्गा-
 भातमूर्द्धं सुरार्चितम् ॥ समस्तभुवनाधारधरणोक्षासनास्थितम् । त्रैलो-
 क्यवनितामूर्द्धनतदेहार्धपार्वतीम् ॥ लक्षमूर्धप्रभाभास्वत्रैलोक्यकृत-
 पीण्डुरम् । अमृतप्लुतहृष्टाङ्गं दिव्यभोगसमाकुलम् ॥ दिग्देवतासमायुक्तं
 सुरासुरनमस्कृतम् । नित्यं शाश्वतमव्यक्तं व्यापिनं नन्दिनं ध्रुवम् ॥
 इत्थं श्रीरुद्रस्वरूपमात्मानं ध्यात्वा आत्मानि पुष्पाक्षतप्रक्षेपेण
 श्रीरुद्रस्यावाहनम् :- ॐ आराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवासुरादिभिः ।
 आराधयामि भक्त्या त्वां गृहाण परमेश्वर ॥ श्रीरुद्र इहागच्छ इह तिष्ठ
 इत्यात्मनि पुष्पाक्षतप्रक्षेपणं कुर्यात् ॥ त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः
 अनुष्टुप् छन्दः त्र्यम्बको रुद्रो देवता स्वात्मानि श्रीरुद्रपूजने विनियोगः
 ॐ त्र्यम्बकं छन्दः जामहे ॥ ६० ॥ स्वशरीरेऽवस्थितश्रीरुद्रस्वरूपिणे जीवा-
 त्माने नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ नैवेद्यं परिकल्पयामि ॥
 सर्वदक्षिणभागे साधारस्य ताम्रपात्रस्य स्थापनम् ॥ नमः शम्भवायेत्यस्य
 परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिक् छन्दः षडक्षराणां यजुर्गा-
 यत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता अन्यतरतो नमस्कारा बहवो

१ द्विजो ध्यात्वैवमात्मानं सम्यग्रुद्रस्वरूपिणम् । सम्यग्चस्तान्तराय. सन् ततो
 यजनमारभेत् ॥ २ अत्र नैवेद्यमपि मानस परिकल्पयेदिति महार्णव ॥

रुद्रा देवता अर्घ्यपूरणे विनियोगः—ॐ नमः॥शम्भवाय० ॥ ५१ ॥
 अनेन मन्त्रेण तीर्थोदकेनार्घ्यं पूरयित्वा तस्मिन्गन्धाक्षतपुष्पाणि प्रक्षिपेत्
 नमः शम्भवायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिक्
 छन्दः षडक्षराणां यजुर्गायत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता
 अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवता अर्घ्याभिमन्त्रणे विनियोगः—
 ॐ नमः॥शम्भवाय० । इति मन्त्रमष्टवारं जपित्वा अर्घ्याभिमन्त्रणं कुर्यात् ।
 नमः शम्भवायेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अत्र सप्ताक्षराणां यजुरुष्णिक्
 छन्दः षडक्षराणां यजुर्गायत्री छन्दः शम्भवादयो मन्त्रवर्णावगता
 अन्यतरतो नमस्कारा बहवो रुद्रा देवताः सम्भारप्रोक्षणे विनियोगः—
 ॐ नमः॥शम्भवाय० । इति मन्त्रेण पात्रान्तरगृहीतेन तदर्घ्योदकेन पूजा-
 सम्भारान्सम्प्रोक्षयेत् । [आसनाद्युपचारसमर्पणादि वक्ष्यमाणं पूजा-
 देवकार्यमनेनैवार्घ्योदकेन कर्तव्यम्] अथाक्षतैः पुष्पैर्वा पीठपूजा ।
 पीठस्याधोभागे—ॐ आधारशक्त्यै नमः । ॐ कूर्माय नमः । ॐ अनन्ताय
 नमः । ॐ वराहाय नमः । ॐ पृथिव्यै नमः । ॐ विचित्रादिव्यमण्डपाय
 नमः । मण्डपपरितः—ॐ कल्पवृक्षेभ्यो नमः । ॐ सुवर्णवेदिकायै
 नमः । ॐ रत्नसिंहासनाय नमः । एभिर्मन्त्रैरुर्पयुपरि पूजा । सिंहासन-
 पादेषु आग्नेय्याम्-ॐ धर्माय नमः । नैऋत्याम् ॐ ज्ञानाय नमः ।
 वायव्याम् ॐ वैराग्याय नमः । ऐशान्याम्-ॐ ऐश्वर्याय नमः ॥ गात्रेषु
 पूर्वस्याम्—ॐ अधर्माय नमः । दक्षिणस्याम्—ॐ अज्ञानाय नमः ।
 पश्चिमायाम्—ॐ अवैराग्याय नमः । उत्तरस्याम्—ॐ अनैश्वर्याय
 नमः ॥ सिंहासनोपरि—ॐ तल्पाकारायानन्ताय नमः । ॐ पद्माय
 नमः । ॐ आनन्दकन्दाय नमः । ॐ संविशालाय नमः । ॐ प्रकृतिमय-
 पत्रेभ्यो नमः । ॐ विकारमयकेसरेभ्यो नमः । ॐ पञ्चाशद्गणद्विकार्णि-

कार्यै नमः ॥ पद्मस्य दलकेसरकर्णिकास्वर्चनम् । पद्मदलेषु—ॐ
 ॐ सत्त्वाय नमः । केसरेषु—ॐ ॐ रजसे नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ
 तमसे नमः ॥ एवं प्रतित्रिकं सर्वत्र यथा—पद्मदलेषु—ॐ ॐ द्वादश-
 कलात्मनेऽर्कमण्डलाय नमः । केसरेषु—ॐ ॐ षोडशकलात्मने सोम-
 मण्डलाय नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ दशकलात्मनेऽग्निमण्डलाय
 नमः ॥ पद्मदलेषु—ॐ ॐ ब्रह्मणै नमः ॥ केसरेषु—ॐ ॐ
 विष्णवे नमः ॥ कर्णिकायाम्—ॐ मँ महेश्वराय नमः ॥ पद्मदलेषु—
 ॐ ॐ आत्मने नमः ॥ केसरेषु—ॐ ॐ अन्तरात्मने नमः ॥ कर्णिका-
 याम्—ॐ मँ परमात्मने नमः ॥ पद्मेषु सर्वत्र—ॐ ॐ ज्ञानात्मने
 नमः ॥ स्वाग्रतः पद्मपूर्वादिपत्रेषु—ॐ वामायै नमः । ॐ ज्येष्ठायै नमः ।
 ॐ रौद्रायै नमः । ॐ काल्यै नमः । ॐ कलविकरण्यै नमः । ॐ बलविकरण्यै
 नमः । ॐ बलप्रमथिन्यै नमः । ॐ सर्वभूतदमन्यै नमः । इत्यष्टौ शक्तीः
 सम्पूज्य । कर्णिकायाम्—ॐ मनोन्मन्यै नमः ॥ ॐ नमो भगवते सकल-
 गुणात्मशक्तियुक्तायानन्ताय योगपीठात्मने नमः । इति कर्णिकायां पुष्पा-
 ञ्जलिना पीठं सम्पूज्य सत्यज्ञानानन्तानन्दरूपं परं धामैव सकलं पीठ-
 मिति चिन्तयेत् ॥ इति पीठपूजा ॥ पीठोपरि स्थापितपात्रे शिवलिङ्गं
 धातुमयीं शैवीं प्रतिमां वा प्रतिष्ठाप्य आवाहनम्—अञ्जलौ पुष्पाण्या-
 दाय सूर्यमण्डले स्वहृत्कमले वा श्रीरुद्रं ध्यात्वा—ॐ ध्यात्वावहन्तु हरयः
 सचेतसः श्वेतैरश्वैः सहकेतुमाद्भिः । वाताजवैर्बलवद्भिर्मनोजवैरायाहि
 शीघ्रं मम हव्याय शर्वोम् ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे० सद्योजातं प्रपद्यामि ।
 भगवन्तं सहस्राक्षं विरूपाक्षं महादेवं साम्बशिवम् आवाहयामि । इति सूर्य-

१ एवं त्र्यम्बकं यजामहे इति मन्त्रेण सह समुच्चिनैः सद्योजातं प्रपद्यामीति मन्त्रैः
 सर्वेऽप्युपचाराः कार्या इति रुद्रकल्पद्रुमे ॥

मण्डले स्वहृत्कमले वा स्थिताया देवमूर्तेः सकाशाद्दीपादीपान्तरामिव
निर्गतं दक्षिणनासापुटेनाञ्जलिस्थपुष्पेष्वगतं देवं विभाव्य पीठस्थे शिव-
लिङ्गादावञ्जलिस्थपुष्पप्रक्षेपेण शिवमावाहयेत् ॥ ॐ त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥
सद्योजाताय वै नमो नमः । भगवते साम्बशिवाय आसनं समर्पयामि ॥ ॐ
त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥ भवे भवे नातिभवे भवस्व माम् । भगवते साम्बशिवाय
पाद्यं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥ भवोद्भवाय नमः । भगवते
साम्बशिवाय अर्घ्यं समर्पयामि ॥ ॐ आपोहि ० खोवः ० तस्माऽअरङ्ग ० ॥ ॐ
त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥ वामदेवाय नमः । भगवते साम्बशिवाय स्नानं समर्प-
यामि । अद्भिस्तर्पणम् ॐ भवं देवं तर्पयामि । ॐ शर्वं देवं तर्पयामि । ॐ ईशानं
देवं तर्पयामि । ॐ पशुपतिं देवं तर्पयामि । ॐ रुद्रं देवं तर्पयामि । ॐ उग्रं देवं
तर्पयामि । ॐ भीमं देवं तर्पयामि । ॐ महान्तं देवं तर्पयामि । इति तर्प-
यित्वा । ॐ त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥ ज्येष्ठाय नमः । भगवते साम्बशिवाय
आचमनीयं समर्पयामि । ॐ त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥ श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
नमः । भगवते साम्बशिवाय मधुपर्कं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥
कालाय नमः । भगवते साम्बशिवाय गन्धं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं
स्वजामहे ॥ कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो
बलप्रमथनाय नमः । भगवते साम्बशिवाय पुष्पाणि समर्पयामि ॥
ॐ त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥ सर्वभूतदमनाय नमः ॥ भगवते साम्बशिवाय
धूपं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥ मनोन्मनाय नमः । भगवते
साम्बशिवाय दीपं समर्पयामि ॥ ॐ त्र्यम्बकं स्वजामहे ॥ भवोद्भवाय
नमः । भगवते साम्बशिवाय नैवेद्यं समर्पयामि ॥ नैवेद्यान्ते आचमनीयं
समर्पयामि ॥ ततोऽष्टाभिर्मन्त्रैः अष्टौ पुष्पाणि दद्यात्—ॐ भवाय देवाय
नमः । ॐ शर्वाय देवाय नमः । ॐ ईशानाय देवाय नमः । ॐ पशुपतये

देवाय नमः । ॐ रुद्राय देवाय नमः । ॐ उग्राय देवाय नमः । ॐ भीमाय देवाय नमः । ॐ महते देवाय नमः ॥ अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो देवता । तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो देवता । ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो देवता सर्वेषामघोरादिशरीरोपस्थाने विनियोगः । ॐ अघोरेभ्यो घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः ॥ सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् । ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे ऽस्तु सदाशिवोम् ॥ इत्युपस्थानम् ॥

॥ ४३ ॥ अथ पञ्चवक्रपूजनम् ॥

अथ समाचारात्पञ्चवक्रपूजा । तत्र गन्धसिताक्षतश्वेतपुष्पैः पश्चिमवक्रपूजनम्-ॐ सद्योजातो व्यमिमीत इत्यस्य जमदग्निर्ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः स्वाहाकृतिर्देवता पश्चिमवक्रपूजने विनियोगः-ॐ सद्योजातो व्यमिमीत खज्जमग्निर्देवानामभवत्पुरोगा १ ॥ अस्य होतुः पश्चिमवक्रपूजाय स्वाहाकृतं हुवि रंदन्तु देवा १ ॥ ३६ ॥ सद्योजाताय पश्चिमवक्रपूजाय नमः गन्धसिताक्षतश्वेतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ १ ॥ गन्धादितुलसीक्षतपत्रैश्च उत्तरवक्रपूजनम्-ॐ वाममद्येत्यस्य भरद्वाज ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सविता देवता उत्तरवक्रपूजने विनियोगः-ॐ वाममद्य सवितर्वाममु श्वोदिवे दिवे वाममस्मभ्यं सावी ॥ वामस्य हि क्षयस्य देव भूररया धिया वामभार्जः स्याम ॥ ६ ॥ वामदेवाय उत्तरवक्रपूजाय नमः गन्धादितुलसीक्षतपत्राणि समर्पयामि ॥ २ ॥ गन्धादिनीलाब्जकरवीरैश्च दक्षिणवक्रपूजनम्-ॐ वाते रुद्रशिवेत्यस्य परमेष्ठी ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः एको रुद्रो देवता

दक्षिणवक्त्रपूजने विनियोगः । ॐ वा ते रुद्र शिवा तन्नूगघोरापापका-
 शिनी ॥ तया नस्तच्छ्वा शन्तमया गिरिशन्ताभिर्चाकशीहि ॥ ३ ॥
 अघोराय दक्षिणवक्त्राय नमः गन्धादिनीलाब्जकरवीरपुष्पाणि समर्प-
 यामि ॥ ३ ॥ गन्धादिदूर्वाङ्कुरार्कपुष्पैश्च पूर्ववक्त्रपूजनम् ॐ वत्पुरुषमित्यस्य
 नारायण ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः जगद्धीजं पुरुषो देवता प्राग्वक्त्रपूजने
 विनियोगः-ॐ वत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् ॥ मुखद्वि-
 मस्यासीत्किम्बाहू किमूर्ध्वा पादाऽ उच्येते ॥ १ ॥ तत्पुरुषाय पूर्ववक्त्राय
 नमः गन्धादिदूर्वाङ्कुरार्कपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ४ ॥ गन्धादिविल्वक-
 नकपुष्पैश्च उर्ध्ववक्त्रपूजनम्-ॐ तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिः जगती
 छन्दः ईशानो देवता उर्ध्ववक्त्रपूजने विनियोगः-ॐ तमीशानञ्जगत्स्त-
 स्तुषस्पतिर्निधियस्त्रिवमवसे हूमहे वयम् ॥ पूषा नो यथा वेदसामसं-
 दूधेरेक्षितापायुरदब्धं स्वस्तये ॥ १ ॥ ईशानायोर्ध्ववक्त्राय नमः
 गन्धादिविल्वकनकपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति रुद्रकल्पद्रुमान्तर्गताभि-
 षेकपरिच्छेदोक्तैकतरप्रकारेण पञ्चवक्त्रपूजनम् ॥

॥ अथ प्रकारान्तरेण पञ्चवक्त्रपूजा ॥

अथ पश्चिमवक्त्रपूजा-(प्रतिवक्त्रपूजने नमस्कारादि कर्तव्यम्) ॐ सद्यो
 जातमित्यस्य सद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सद्योजातो देवता श्वेतवर्ण
 हंसवाहनं पश्चिमवक्त्रं पृथिवीतत्त्वं पश्चिमवक्त्रनमस्कारे विनियोगः—
 ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः । भवे भवे नातिभवे
 भवस्व मां भवोद्भवाय नमः ॥ सद्योजाताय श्वेतवर्णाय हंसवाहनाय
 पश्चिमवक्त्राय पृथिवीतत्त्वाय सृष्टिरूपात्मने ब्रह्मणे नमः ह्रीं इति प्रणम्य

धनुर्वाणमुद्राप्रदर्शनम् ॥ ॐ सद्योजातमित्यस्य सद्योजात ऋषिः त्रिष्टुप्
छन्दः सद्योजातो देवता श्वेतवर्णं हंसवाहनं पश्चिमवक्त्रं पृथिवीतत्त्वं
पश्चिमवक्त्रपूजने विनियोगः—ॐ सद्योजातं ॥ सद्योजाताय श्वेतवर्णाय
हंसवाहनाय पश्चिमवक्त्राय नमः । इत्यनेन गन्धमनःशिलाचन्दनश्वेता-
क्षतश्वेतपुष्पगुग्गुलधूपघृतदीपपायसनैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः
कालापूजनम्—ॐ ऋद्धयै नमः । ॐ सिद्धयै नमः । ॐ धृत्यै नमः । ॐ लक्ष्म्यै
नमः । ॐ मेधायै नमः । ॐ कान्त्यै नमः । ॐ स्वधायै नमः । ॐ प्रभायै
नमः । इत्यष्टौ कलाः सम्पूज्य ध्यानम्—प्रालेयामलविन्दुकुन्दधवलं
गोक्षीरफेनप्रभं भस्माभ्यङ्गमनङ्गदेहदमनज्वालावलीलोचनम् । ब्रह्मे-
न्द्रादिमरुद्गणैः स्तुतिपरैरभ्यर्चितं योगिभिर्वन्देऽहं सकलं कलङ्करहितं
स्थाणोर्मुखं पश्चिमम् ॥ शुभ्रं त्रिलोचनं नाम्ना सद्योजातं शिवप्रदम् ।
शुद्धस्फटिकसंकाशं वन्देऽहं पश्चिमं मुखम् ॥ इति पश्चिमवक्त्रपूजा ॥ १ ॥

अथोत्तरवक्त्रपूजा—ॐ वामदेवायत्यस्य वामदेव ऋषिः जगती छन्दः
विष्णुर्देवता कृष्णवर्णं गरुडवाहनम् उत्तरवक्त्रम् आपस्तत्त्वम् उत्तरवक्त्र-
नमस्कारे विनियोगः—ॐ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय
नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमः ॥ वामदेवाय
कृष्णवर्णाय गरुडवाहनायोत्तरवक्त्राय आपस्तत्त्वायामृतरूपात्मने विष्णवे
नमः ॥ इति प्रणम्य पद्ममुद्राप्रदर्शनम् ॥ ॐ वामदेवायत्यस्य वामदेव ऋषिः

१ वामस्य मध्यमाग्रं तु तर्जन्यग्रे नियोजयेत् । अनामिकां कनिष्ठां च तस्याङ्गुष्ठेन
पीडयेत् । दर्शयेद्दक्षिणस्कन्धे धनुर्मुदेयमीरिता ॥ दक्षमुष्टिस्त्यतर्जन्या दीर्घया बाणमुद्रिका ॥ २
श्वेताक्षतैः श्वेतपुष्पैः पूजयेदंसवाहनम् । सिद्धयन्ति सर्वकार्याणि पूजनेन न सशयः ॥ ३ ऋद्धिः
सिद्धिर्दृष्टिर्लक्ष्मीर्मैधा कान्तिः स्वधा प्रभा । सद्योजातकला ह्येता ह्यष्टौ च परिकीर्तिता ॥
४ करो तु संहतौ कृत्वा समुखावुन्नताङ्गुली । तलान्तर्मिलिताङ्गुष्ठौ कुर्यादेवाऽञ्जमुद्रिका ॥

जगतीछन्दःविष्णुर्देवता कृष्णवर्णं गरुडवाहनम् उत्तरवक्त्रम् आपस्तत्त्वम्
 उत्तरवक्त्रपूजने विनियोगः—ॐ वामदेवाय ० ॥ वामदेवाय कृष्णवर्णाय
 गरुडवाहनाय उत्तरवक्त्राय नमः । इत्यनेन हरिचन्दनतुलंसीशतपत्रपुष्प-
 पञ्चसौगन्धिकधूपघृतपक्वगोधूमाम्ननैवेद्याभिः पूजनम् । ततः कला-
 पूजनम्—ॐ रजसे नमः । ॐ रक्षायै नमः । ॐ रत्यै नमः । ॐ पाल्यायै
 नमः । ॐ कामायै नमः । ॐ सज्जीविन्यै नमः । ॐ प्रियायै नमः ॐ बुद्ध्यै
 नमः । ॐ क्रियायै नमः । ॐ यात्र्यै नमः । ॐ भ्रामर्यै नमः । ॐ मोहिन्यै
 नमः । ॐ ज्वरायै नमः । इति त्रयोदशकलाः सम्पूज्य ध्यानम्—गौरं
 कुङ्कुमपिङ्गलं सुतिलकं व्यापाण्डुगण्डस्थलं भ्रूविक्षेपकटाक्षवीक्षणलस-
 त्संसक्तकर्णोत्पन्नम् । स्तिग्धं विम्बफलाधरं प्रहसितं नीलालकालङ्कृतं
 वन्दे पूर्णशशाङ्कमण्डलनिभ वक्त्रं हरस्योत्तरम् ॥ वामदेवं सुवर्णभं
 दिव्यास्त्रगणसेवितम् । अजन्मानमुपाकान्तं वन्देऽहं ह्युत्तरं मुखम् ॥
 इत्युत्तरवक्त्रपूजा ॥ २ ॥

अथ दक्षिणवक्त्रपूजा—ॐ अघोरेभ्य इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 रुद्रो देवता नीलवर्णं कूर्मवाहनं दक्षिणवक्त्रं तेजस्तत्त्वं दक्षिणवक्त्रनमस्कारे
 विनियोगः—ॐ अघोरेभ्यो अघोरेभ्यो अघोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो
 नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ अघोराय नीलवर्णाय कूर्मवाहनाय दक्षिण-
 वक्त्राय तेजस्तत्त्वाय विश्वरूपात्मने कालाग्निरुद्राय नमः ॥ इति प्रणम्य

१ तुलसीशतयैश्च पूजयेद्गरुडासनम् । सर्वदोषविनाशेन प्राप्नोति श्रियसम्पदम् ॥ २ कङ्कोल-
 पूगकर्पूरजातीफलवङ्गकै । सुगन्धपञ्चकं प्रोक्तमायुर्वेदप्रकाशकैः ॥ ३ रजो रक्षा रतिः
 पाल्या कामा सज्जीविनी प्रिया । बुद्धिः क्रिया च धात्री च भ्रामरी मोहिनी ज्वरा । वामदेव-
 कला सप्तान्नयोदश वरानने ॥

ज्ञानमुद्राप्रदर्शनम् । ॐ अघोरेश्वर इत्यस्य अघोर ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
रुद्रो देवता नीलवर्णं कूर्मवाहनं दक्षिणवक्त्रं तेजस्तत्त्वं दक्षिणवक्त्रपूजने
विनियोगः-ॐ अघोरेश्वर्यो ॥ अघोराय नीलवर्णाय कूर्मवाहनाय दक्षिण-
वक्त्राय नमः । इत्यनेन कृष्णागरुचन्दननीलोत्पलकरवीरपुष्पासितागरुधू-
पमाषान्ननैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः कलापूजनम्-ॐ तमसे नमः । ॐ
मोहायै नमः । ॐ क्षयायै नमः । ॐ निद्रायै नमः । ॐ व्याधये नमः । ॐ मृत्यवे
नमः । ॐ क्षुधायै नमः । ॐ तृषायै नमः । इत्यष्टौ कलाः सम्पूज्य ध्यानम्-
कालाभ्रभ्रमराञ्चनाचलनिभं व्यावृत्तपिङ्गेक्षणं खण्डेन्दुद्वयमिश्रितां-
शुदशनाप्रोद्भिन्नदंष्ट्राङ्गुरम् । सर्पप्रोतकपालशक्तिसकलं व्याकीर्णसच्छे-
खरं वन्दे दक्षिणमीश्वरस्य कुटिलभ्रूमङ्गरौद्रं मुखम् ॥ नीलाभ्रवर्णमो-
कारमघोरं घोरदंष्ट्रकम् । दंष्ट्राकरालमन्युग्रं वन्देऽहं दक्षिणं मुखम् ।
इति दक्षिणवक्त्रपूजा ॥ ३ ॥

अथ पूर्ववक्त्रपूजा-ॐ तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः
रुद्रो देवता पीतवर्णम् अश्ववाहनं पूर्ववक्त्रं वायुतत्त्वं पूर्ववक्त्रनमस्कारे
विनियोगः । ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय पीतवर्णायश्ववाहनाय पूर्ववक्त्राय वायुतत्त्वाय
चैतन्यात्मने आदित्याय नमः ॥ इति प्रणम्य कवचमुद्राप्रदर्शनम् ।
ॐ तत्पुरुषायेत्यस्य तत्पुरुष ऋषिः गायत्री छन्दः रुद्रो देवता पीतवर्णम्
अश्ववाहनं पूर्ववक्त्रं वायुतत्त्वं पूर्ववक्त्रपूजने विनियोगः । ॐ तत्पुरुषाय ॥
तत्पुरुषाय पीतवर्णायश्ववाहनाय पूर्ववक्त्राय नमः । इत्यनेन हरिताल-

- १ तर्ज्यङ्गुष्ठकौ सक्तावप्रतो हृदि विन्यसेत् । ज्ञानमुद्रा भवेदेषा कथिता तत्त्वदर्शिभिः ॥
२ नीलोत्पलैः करवीरैः पूजयेत्कूर्मसंस्थितम् । सर्वावाधाविनाशाय ज्ञानमोक्षप्रसाधकम् ॥
३ तमो मोहा क्षया निद्रा व्याधिर्मृत्युः क्षुधा तृषा । अघोरस्य कला ह्येता ह्यष्टौ च परिचीर्तिता ॥
४ कवचमुद्रालक्षणम्-करद्वन्द्वाङ्गुल्यो वर्मणि स्युः ॥

चन्दनदूर्वाङ्कुरार्कपुष्पान्यतरपुष्पकृष्णागरुधूपमोदकनैवेद्यादिभिः पूज
नम् । ततः कलार्पणनम्—ॐ निवृत्त्यै नमः । अप्रतिष्ठायै नमः ।
ॐ विद्यायै नमः । ॐ शान्त्यै नमः । इति चतस्रः कलाः सम्पूज्य
ध्यानम्—संवर्त्तायितडित्प्रतप्तकनकप्रस्पर्द्धितेजोरुणं गम्भीरस्मृतिनिःसृ-
तोग्रदशनमोद्भासिताम्राधरम् । बालेन्दुद्युतिलोलपिङ्गलजटाभारप्रबद्धो-
रगं वन्दे सिद्धसुरासुरेन्द्रनामितं पूर्वं सुखं शूलिनः ॥ बालार्कवर्णमारक्तं
पुरुषं च तडित्प्रभम् । दिव्यं पिङ्गजटाधारं वन्देऽहं पूर्वदिङ्मुखम् ॥
इति पूर्ववक्रपूजा ॥ ४ ॥

अथोर्ध्ववक्रपूजा—ॐ ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः
रुद्रो देवता गोक्षीरवर्णं वृषभवाहनम् ऊर्ध्ववक्रम् आकाशतत्त्वम् ऊर्ध्व-
वक्रनमस्कारे विनियोगः । ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां
ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवोम् ॥ ईशानाय
गोक्षीरवर्णाय वृषभवाहनायोर्ध्ववक्राय आकाशतत्त्वायाव्यक्ताय सर्वव्याप-
कात्मने नमः ह्रौं इति प्रणम्य महामुद्रां (व्यापकमुद्रा) प्रदर्शनम् ।
ॐ ईशान इत्यस्य ईशान ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः रुद्रो देवता गोक्षीरवर्णं
वृषभवाहनम् ऊर्ध्ववक्रम् आकाशतत्त्वम् ऊर्ध्ववक्रपूजने विनियोगः ।
ॐ ईशानः सर्व० ॥ ईशानाय गोक्षीरवर्णाय वृषभवाहनायोर्ध्ववक्राय

१ दूर्वाङ्कुरैर्कपुष्पैः पूजयेदश्ववाहनम् । आयुष्यं वर्धते तत्र विशिष्टफलदायकम् ॥ २
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तिस्तथैव च ॥ तत्पुरुषकला ह्येताश्चतस्रश्च न संशयः ॥

३ उत्तानौ तादृशावेव व्यापकाञ्जलिकं करो । तादृशौ संयुतावेव नतानौ करो व्यापका-
ञ्जलिकं नाम मुद्रा ॥

नमः । इत्यनेन भस्मचन्दनविल्वपत्रकजकपुष्पश्रुतुभवान्यपुष्पहरिचन्द-
नधूपशर्करादध्योदननैवेद्यादिभिः पूजनम् । ततः कलापूजनम्—
ॐ शशिन्यै नमः । ॐ अङ्गन्दायै नमः । ॐ इष्टायै नमः । ॐ मरीच्यै नमः
ॐ ज्वालिन्यै नमः । इति पञ्चकलाः सम्पूज्य ध्यानम्—व्यक्ताव्यक्त-
गुणोत्तरं सुवदनं षट्त्रिंशत्त्वाधिकं तस्मादुत्तरतत्त्वमक्षयमिति ध्येयं
सदा योगिभिः । वन्दे तामसवर्जितेन मनसा सूक्ष्मातिसूक्ष्मं परं शान्तं
पञ्चममीश्वरस्य वदनं खव्यापि तेजोमयम् । ईशानं सूक्ष्मभव्यक्तं तेजःपुञ्ज-
परायणम् । अमृतस्रावि चिद्रूपं वन्देऽहं पञ्चमं सुखम् ॥ इत्यूर्ध्व-
वक्त्रपूजा ॥ ५ ॥

इति पञ्चवक्त्रपूजां कृत्वा देववामभागे शक्तिपूजनम्—ॐ उमायै नमः ।
ॐ शङ्करप्रियायै नमः । ॐ पार्वत्यै नमः । ॐ गौर्यै नमः । ॐ काल्यै
नमः । ॐ कालिन्यै नमः । ॐ कोट्यै नमः । ॐ विश्वधारिण्यै नमः । ॐ ह्रीं
नमः । ॐ ह्रीं नमः । ॐ गङ्गादेव्यै नमः । ततः—ॐ गणपतये नमः ।
ॐ कार्तिकाय नमः । ॐ पुष्पदन्ताय नमः । ॐ कपर्दिने नमः । ॐ भैरवाय
नमः । ॐ शूलपाणये नमः । ॐ ईश्वराय नमः । ॐ दण्डपाणये नमः ।
ॐ नन्दिने नमः । ॐ महाकालाय नमः । इति सम्पूज्य ततः एकादश-
रुद्रार्चनम्—ॐ अघोराय नमः । ॐ पशुपतये नमः । ॐ शर्वाय नमः ।

१ अत्र केचित् भस्मचन्दनस्याने यक्षकर्दमचन्दनेन पूजनं कायमिति पठन्ति ।
यक्षकर्दमचन्दनम्—कस्तूरिकाया द्वौ भागौ द्वौ भागौ कुङ्कुमस्य च । चन्दनस्य त्रयो भागाः
शशिनस्त्वेक एव हि ॥ परं त्वस्माभिस्त्वत्र रुद्रकल्पद्रुमसंमतेन भस्मचन्दनमेव संगृहीतम् ॥ २
हंसहंसेति यो ब्रूयाद्धंसो नाम सदाशिवः । विल्वैः कनकपुष्पैश्च अन्यैर्ऋतुभवैस्तथा । सौत्यमो-
क्षप्रदातारं पूजयेद् वृषवाहनम् ॥ ३ शशिनी अङ्गदा इष्टा मरीचिर्ज्वालिनी तथा । ईशानस्य
कलाः पञ्च निरञ्जनपदानुगाः । ४ अस्याश्च पञ्चवक्त्रपूजाया देवप्रतिष्ठायां विहितत्वेन स्वजप-
रुद्रहोमस्त्राभिषेकार्चनेष्वविहितत्वेन च प्रमाणाभावादाचार एव तस्यां प्रमाणम् ॥

ॐ विरूपाक्षाय नमः । ॐ विश्वरूपिणे नमः । ॐ त्र्यम्बकाय नमः । ॐ कप-
दिने नमः । ॐ भैरवाय नमः । ॐ शूलप्राणये नमः । ॐ शानाय नमः ।
ॐ महेश्वराय नमः ॥ इति ॥

ततो रुद्राभिषेकं कृत्वा शुद्धोदकस्नानवस्त्रोपवीतगन्धाक्षतपुष्पाणि
समर्प्य (समयश्चेत् शिवसहस्रनामभिः (१०००) अष्टोत्तरशतनामभिर्वा
(१०८) विल्वार्पणं कुर्यात्) तदनंतरं सौभाग्यद्रव्यधूपदीपनैवेद्यताम्बूल-
दक्षिणार्तिक्यप्रदक्षिणामंत्रपुष्पाञ्जलिविशेषार्घ्याद्युपचारान् समर्प्य ॥
ॐ नमः शिवायेति शिवषडक्षरमन्त्रस्य यथाशक्ति जपं कृत्वा समर्प्य ॥
राजोपचारान्—छत्रं च चामरं चैव व्यजनं दर्पणं तथा । पादुकानि च
सर्वाणि गृह्यतां परमेश्वर ॥ (अभावे कल्पयामि) इत्यर्पयित्वा
साष्टाङ्गं प्रणम्येत् ॥

अथ शिवमानसपूजा—रत्नैः कल्पितमासनं हिमजलैः स्नानं च
दिव्याम्बरं नानारत्नविभूषितं मृगमदामोदान्वितं चन्दनम् । जातीचम्प-
कविल्वपत्रसहितं पुष्पं च धूपं तथा दीपं देव दयानिधे पशुपते हृत्क-
ल्पितं गृह्यताम् ॥ १ ॥ सौवर्णे मणिरत्नखण्डरचिते पात्रे घृतं पायसं
भक्ष्यं पञ्चविधं पयोदधियुतं रम्भाफलं पानसम् । शाकानामयुतं जलं
राचिकरं कर्पूरखण्डोज्ज्वलं ताम्बूलं मनसा मया विरचितं भक्त्या प्रभो
स्वीकुरु ॥ २ ॥ छत्रं चामरयोर्युगं व्यजनकं चादर्शकं निर्मलं वीणा-
भेरिमृदङ्गकाहलकलागीतं च नृत्यं तथा । साष्टाङ्गप्रणतिः स्तुतिर्बहु-
विधा चैतत्समस्तं मया सङ्कल्पेन समर्पितं तव विभो पूजां गृहाण

१ सम्पूर्णरुद्राभिषेकप्रयोगस्तु ६१ पृष्ठे द्रष्टव्यः ॥ २ समन्त्रकप्रयोगस्तु शिवपञ्चायत-
नपूजाप्रयोगे (४५ पृष्ठे) द्रष्टव्यः ॥ ३ उरसा क्षिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा । पद्भ्यां
कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग उच्यते ॥

प्रभो ॥ ३ ॥ आत्मा त्वं गिरिजा मतिः सहचराः प्राणाः शरीरं गृहं
पूजा ते विषयोपभोगरचना निद्रा समाधिस्थितिः । सञ्चारः पदयोः
प्रदक्षिणविधिः स्तोत्राणि सर्वा गिरो यद्यत्कर्म करोमि तत्तदखिलं
शम्भो तवाराधनम् ॥ ४ ॥ करचरणकृतं वाक्कायजं कर्मजं वा श्रवण-
नयनजं वा मानसं वाऽपराधम् । विहितमविहितं वा सर्वमेतत्क्षमस्व
जय जय करुणाब्धे श्रीमहादेव शम्भो ॥ ५ ॥

॥ इति श्रीमच्छङ्कराचार्यविरचितं शिवमानसपूजास्तोत्रम् ॥

ध्यानम्—त्रिकोचनं चतुर्बाहुं सर्वाभरणभूषितम् । नागयज्ञोपवीतं च
व्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् ॥ वृषस्कन्धसमारूढमुमादेहार्धधारिणम् । अमृत-
नाप्लुतं शान्तं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥ शुद्धस्फटिकसङ्काशं जटामुकुटम-
ण्डितम् । वरदाभयहस्तं च सर्वकामफलप्रदम् ॥ एवं ध्यायेद् द्विजः
सम्यगनङ्गाङ्गहरं हरम् ॥ स्तुतिः—अनादिनिधनो रुद्रो गीयते श्रुतिभिः
सदा । राजसेन स्वयं ब्रह्मा साखिकेन स्वयं हरिः ॥ तामसेन स्वयं
रुद्रस्त्रितयं त्वयि संस्थितम् । नमामि त्वां विरूपाक्ष नीलग्रीव नमोऽस्तु
ते ॥ त्रिनेत्राय नमस्तुभ्यमुमादेहार्धधारिणे । त्रिशूलधारिणे तुभ्यं
भूतानां पतये नमः ॥ पिनाकिने नमस्तुभ्यं नमो मीढुष्टमाय च ।
नमामि त्वां महाभूतपतये त्वां नमाम्यहम् ॥ स्वयं भिक्षान्नभोक्ता च
भक्तानां राज्यदः स्वयम् । सूर्यरूपं समासाद्य देहिनां देहदायकः ॥
यतीनां मुक्तिदस्त्वं च भुक्त्यर्थिनां च भुक्तिदः । यदृच्छया सर्वमिदं
तत्तं मध्ये च पालितम् ॥ अन्ते च विलयं नीतं शक्तिः कस्य भवा-
दृते ॥ मन्त्रहीना क्रियाहीना भक्तिहीना महेश्वर । पूजा सम्पूर्णार्ता
यातु त्वत्प्रसादात्रिलोचन ॥ अनुस्वारेण हीनस्य जपस्याम्नेदितस्य

च । दोषाः प्रयान्तु नाशं च त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ महारुद्राभिषेकोऽयं
न्यूनो वाऽप्यधिकोऽपि वा । सम्पूर्णस्त्वत्प्रसादाच्च भूयाद्भूतिविभूषण ॥
इति स्तुत्वा ॥ प्राङ्मुखा ऋत्विजः उदङ्मुखयजमानहस्ते श्रेयः-
सम्पादनं कुर्युः—

श्रेयोदानविधिः—ॐ शिवा आपः सन्ति त्वतिमन्त्रेण यजमानहस्ते
जलप्रक्षेपः । ॐ सौमनस्यमस्ति त्वति पुष्पाणां प्रक्षेपः । ॐ अक्षतञ्चारिष्टञ्चा-
स्ति त्वत्यक्षतानां प्रक्षेपः । ॐ दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्ति त्वति
पुनर्जलप्रक्षेपः । तत आचार्यः साक्षतपूगीफलं गृहीत्वा “ भवन्नियोगेन
मया अमुकसंख्याकैरेभिर्ब्राह्मणैः सह अभिषेकात्मकामुकरुद्रकृतेन
यज्जातं श्रेयस्तत्तुभ्यमहं सम्प्रददे । तेन त्वं श्रेयस्वी भव” इति पूगीफलं
यजमानहस्ते दद्यात् ॥ यजमानो “भवामि” इति ब्रूयात् । तत अद्येत्यादि०
देशकालौ सङ्कीर्त्य कृतस्याभिषेकात्मकामुकरुद्रकर्मणः साङ्गतासिद्धये
आचार्यादीनामचनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ आचार्यायेदं पाद्यम् इदं
बार्हस्पत्यं वासोयुगलमित्यादि गन्धपुष्पधूपदीपताम्बूलानि दत्वा पूर्वो-
क्तविशेषणवति काले कृतस्याभिषेकात्मकामुकरुद्रकर्मणः प्रतिष्ठासिद्धय-
र्थममुकशर्मणे आचार्याय यथाशक्त्यलङ्कृतामिमां सवत्सां गां रुद्रदैवत्यां
इदं च हिरण्यमग्निदैवतं तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति विप्रहस्ते सकुशाक्ष-
तजलप्रक्षेपपूर्वकं दक्षिणां दत्वा “न मम” इति ब्रूयात् । विप्रस्तु ॐ द्यौ-
स्त्वाददातु पृथिवीन्त्राप्रतिगृह्णात्विति मन्त्रान्ते रुद्राय गां “ॐ प्रतिगृह्णामि”
इत्युक्त्वा ॐ कौदात्कस्मामाऽअदात्कामौदात्कामायादात् ॥ कामौ दाता-

१ इदं च निर्मूलत्वाद्यजमानप्रतारणमात्रमेव ॥ पुत्रकृतवैतरणादानजन्यश्रेयोदानवन्मा-
वस्नानादिजन्यपुण्यदानवन्चेदमपि श्रेयोदानमविरुद्धमित्यपि केचित् ॥

कामं प्रतिग्रहीता कामैतत्तै ॥ ८७ ॥ इति कामस्तुतिं पठित्वा “ॐ स्व-
स्ती”ति वदेत् । प्रत्यक्षाया गोरभावे तु तन्निष्क्रयत्वेन सौवर्णिक-
निष्कदानम् ॥ निष्कस्तु चतुःसौवर्णिकः तदसम्भवे तदर्धस्य तस्याप्य-
सम्भवे तदर्धस्य । एतावद्विरण्यासम्भवे सौवर्णिकनिष्कपरिमितरजत-
दानं तदसम्भवे तदर्धस्य तस्याप्यसम्भवे तदर्धस्य ॥ एवमृत्विग्भ्योऽपि
सङ्कल्पपूर्वकं वरणक्रमेण तान्सम्पूज्य दक्षिणादानम् । यथाशक्त्या-
चार्यादिभ्योऽलङ्कारमुद्रिकोदपात्रोपानद्रयजनछत्रचामराद्युपकरणदा-
नम् ॥ अथ कृतस्याभिषेकामुकरुद्रकर्मणः समृद्धये यथाकालं यथोप-
पन्नेनान्नेन नानागोत्रान्नानाशर्मणोऽमुकसङ्ख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ।
इति सङ्कल्पपूर्वकं ब्राह्मणभोजनम् ॥ अञ्जलिं वद्ध्वा “मयाचरिताभिषेका-
त्मकामुकरुद्रविधौ यन्मूनातिरिक्तं तद्भवतां ब्राह्मणानां वचनात्सर्वं परि-
पूर्णमच्छिद्रं चास्विति भवन्तो ब्रुवन्तु” इति यजमानेन प्रार्थिते “सम्पूर्ण-
मच्छिद्रं चास्तु” इति विप्रा प्रतिवचनं वदेयुः । ततो मयाचरितेनाभिषेका-
त्मकेनामुकरुद्रेण श्रीभगवान्परमात्मा साम्बसदाशिवः प्रीयताम् ॥ ॐ तत्स-
द्ब्रह्मार्पणमस्त्विति भूमौ कुशजलप्रक्षेपपूर्वकं कर्म ब्रह्मार्पणं विधाय
विप्रेभ्यो मन्त्राशिषां ग्रहणं तेषां सानुनयं विसर्जनं च । दीनानाथा-
दीनां चान्नादिना सन्तोषणम् । ततः स्वयं सुहृन्मित्रादियुतः सोत्साहः
सन्तुष्टो हविष्यं भुञ्जीत ॥

इति श्रीमद्द्विवेद्युद्धवसूनु श्रीमदनन्तदेवविरचितश्रीरुद्रकल्पद्रुमस्याभि-
षेकपरिच्छेदानुसारी अभिषेकात्मकरुद्रप्रयोगः ॥

॥ ४४ ॥ अथ कुण्डपूजनप्रयोगः ॥

शोमात्मके प्रयोगे कुण्डपूजनम्-सपत्नीको यजमानः आचार्यो

वा कुण्डस्य पश्चिमदिग्भागे उपविश्य आचमनं प्राणायामश्च कृत्वा हस्ते
 जलमादाय ॥ अघेत्यादि० सग्रहमखश्रीअमुकयागारुख्ये कर्मणि अग्नि-
 स्थापनं करिष्ये ॥ पुनर्जलमादाय । तदंगतया संमार्जनमेखलायोनि-
 कंठनाभिप्रभृतिदेवतानां स्थापनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ इति संकल्प्या-
 श्रयायतनं दध्मैः संमृज्य कुशोदकेन कुंडं प्रोक्षयेत् । ॐ आपोहिष्ठा० ।
 ॐ षोवः शिवतमो० । ॐ तस्माऽअरङ्ग० ॥ ततो हस्तेऽक्षतानादाय कुंडं
 स्पृष्ट्वाऽऽवाहयेत् । आवाहयामि तत्कुंडं विश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ शारीरं
 यच्च ते दिव्यमग्न्यधिष्ठानमद्भुतम् ॥ १ ॥ इत्यावाह्यं प्रार्थयेत् ॥ ये च
 कुंडे स्थिता देवाः कुण्डाङ्गे याश्च देवताः ॥ ऋद्धिं यच्छन्तु ते सर्वे
 यज्ञसिद्धिं मुदान्विताः ॥ २ ॥ हे कुंड तव रूपं तु रचितं विश्वकर्मणा ॥
 अस्माकं वाञ्छितां सिद्धिं यज्ञसिद्धिं ददस्व च ॥ ३ ॥ इति संप्रार्थ्य ॥
 कुंडमध्ये ॐ विश्वकर्मन्नुहविषा० । “विश्वकर्माणे नमः” इति गन्धाक्षतपुष्पैः
 विश्वकर्माणं संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि दोषा ये खननो-
 ज्जवाः ॥ नाशय त्वखिलांस्तांस्तु विश्वकर्मन्मोऽस्तु ते ॥ तत उपरि
 मेखलायां श्वेतवर्णालंकृतायां-ॐ इदं विष्णु० । विष्णो यज्ञपते देव
 दुष्टदैत्यनिषूदन ॥ विभो यज्ञस्य रक्षार्थं कुंडे सन्निहितो भव ॥ इति-
 विष्णुमावाह्य “विष्णवे नमः” इति संपूज्य ॥ “प्रथममेखलायै विष्णु-
 दैवत्यै सात्त्विकायै श्वेतवर्णालंकृतायै नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥ १ ॥
 मध्यमेखलायां रक्तवर्णालंकृतायां-ॐ ब्रह्मजज्ञानं० । हंसपृष्ठसमारूढ
 देवदेवगणावृत ॥ रक्षार्थं मम यज्ञस्य कुंडेऽस्मिन्सन्निधो भव ॥ इति
 ब्रह्माणमावाह्य ॥ “ब्रह्मणे नमः” इति संपूज्य ॥ “द्वितीयमेखलायै ब्रह्म-
 दैवत्यै राजस्यै रक्तवर्णालंकृतायै नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥ २ ॥
 अधोमेखलायां कृष्णवर्णालंकृतायां-ॐ नमस्ते० । गंगाधर महादेव

वृषारूढ महेश्वर ॥ आगच्छ भगवन् रुद्र कुंडेऽस्मिन्सन्निधौ भव ॥
 इति रुद्रमावाह्य ॥ “रुद्राय नमः” इति संपूज्य ॥ “तृतीयमेखलायै रुद्रदै-
 वत्यै तामस्यै कृष्णवर्णालंकृताय नमः” इति मेखलां च पूजयेत् ॥ ३ ॥
 “योनिपूजा” —तत्र—प्राक् योन्यां गौरीं पूजयेत्—ॐ अम्बेऽ अम्बिके० ।
 “गौर्यै नमः” गन्धपुष्पाणि सम० ॥ ततो योनिं पूजयेत्—ॐ क्षत्रस्य-
 योनि० । इत्यावाह्य “योन्यै नमः” इति संपूज्य प्रार्थयेत् । सेवन्ते महतीं योनिं
 देवर्षिसिद्धमानवाः ॥ चतुरशीति लक्षाणि पन्नगाद्याः सरीसृपाः ॥ १ ॥
 पशवः पक्षिणः सर्वे संसरन्ति यतो भ्रुवि ॥ योनिरित्येव विख्याता
 जगदुत्पत्तिहेतुका ॥ २ ॥ मनोभवयुता देवी रतिसौख्यप्रदायिनी ॥
 मोहयित्री सुराणां च जगद्धात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥ तदनन्तरं
 “कंठपूजा” —प्राक् कण्ठे रुद्रपूजनम्—ॐ नीलग्रीवा ८० । कण्ठे “रुद्राय
 नमः” गन्धाक्षतपुष्पाणि सम० ॥ ततः कण्ठं पूजयेत्—जीवनं सर्व-
 जंतूनां स्रगादिस्थानमुत्तमम् ॥ उत्तमाङ्गस्य चाधारं कण्ठमावाहयाम्य-
 हम् ॥ इत्यावाह्य “कण्ठाय नमः” गन्धा० पुष्पाणि सम० । ततो नाभिं
 पूजयेत् “नाभिपूजा” ॐ नाभिर्मोचितं० । पद्माकाराऽथवा कुंडसदृशा-
 कृतिसंयुता ॥ आधारः सर्वकुंडानां नाभिमावाहयाम्यहम् ॥ इत्या-
 वाह्य “नाभ्यै नमः” इति गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजयेत् ॥

ततः कुंडमध्ये नैर्ऋत्यकोणे “वास्तुपूजनं” कुर्यात्—

यथा—ॐ वास्तोष्पते० । आवाहयामि देवेशं वास्तुदेवं महाबलम् ॥ देवदेवं
 गणाध्यक्षं पातालतलवासिनम् ॥ इति वास्तुमावाह्य ॥ “वास्तुपुरुषाय
 नमः” इति गन्धादिना संपूज्य ॥ कुण्डपुरतः वलिं संस्थाप्य “ॐ वास्तुपुरु-
 षाय नमः” अमुं वलिं स० । इति वलिं समर्प्य ततः प्रार्थयेत् । यस्य देहे स्थिता

क्षोणी ब्रह्माण्डं विश्वमण्डलम् ॥ व्यापिनं भीमरूपं च सुरूपं विश्वरूपिणम् ॥ १ ॥ पितामहसुतं मुख्यं वन्दे वास्तोष्पतिं प्रभुम् । वास्तुपुरुष देवेश सर्वविघ्नहरो भव । शान्तिं कुरु सुखं देहि सर्वान्कामान्प्रयच्छ मे ॥ (“कुंडमध्ये ” गंधादिना त्रिकोणषट्कोणं तदुपरि अष्टदलपद्मं कृत्वा तस्मिन् ब्रह्मणे नमः । विष्णवे० । रुद्राय० । ऋग्वेदाय० । यजुर्वेदाय० । सामवेदाय० । अथर्ववेदाय० । कूर्माय० । अनन्ताय० । हिरण्यगर्भाय० । श्रीकंठाय० । धनदाय० । शिवाय० । धर्माय० । सूर्याय० । इति ब्रह्मादिदेवान् गंधादिभिः पूजयेत् ॥) ततः पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् अग्निं प्रतिष्ठापयेत् ॥

॥ ४५ ॥ अथ होमात्मकलघुरुद्रप्रयोगः ॥

पूर्वं दशहस्तपरिमितं मण्डपं विधाय तन्मध्ये द्विहस्तमात्रं चतुरस्रं कुण्डं स्थण्डिलं वा विधाय कुण्डादीशान्यां वेदीद्वयकरणम् ॥ तत्र दक्षिणतू प्रहवेदी । वेदी च द्व्यङ्गुलत्र्यङ्गुलोच्छ्रायद्व्यङ्गुलवषट्पदयुता हस्तोच्चा हस्तविस्तृता च कार्या ॥

तत्रादौ पञ्चदशकृच्छ्रात्मकं प्रायश्चित्तं कृत्वा सङ्कल्पं कुर्यात् ॥ तद्यथा-कृत्वा आचम्य प्राणानायम्य ॥ देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोत्प-
न्नोऽमुकशर्माऽहं मम कायिकाद्यखिलपापक्षयपूर्वकधर्मार्थकाममोक्षचतुर्वि-
धपुरुषार्थसिद्धिद्वारा श्रीसाम्बसदाशिवप्रीत्यर्थम् एकषष्ट्युत्तरशतधाम-
न्त्रविभागपक्षेण सनवग्रहमखं होमात्मकलघुरुद्राख्यं कर्म करिष्ये । पुनर्ज-
लमादाय-तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणं कलशाराधनं दीपपूजनं गणपतिपूजनं
स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्द्धाराम् आयुष्यमन्त्रजपं नान्दी-

श्राद्धम् आचार्यादिवरणं पञ्चगव्यं भूम्यादिपूजनम् अग्निप्रतिष्ठापनं
देवतास्थापनं पूजनं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य । गणपतिपूजनादिना-
न्दीश्राद्धान्तं कृत्वा आचार्यादिवरणं कुर्यात् । वृताचार्यः सर्षपान्दिकार्यं
पञ्चगव्येन भूमिं संप्रोक्ष्य ततोऽग्निस्थापनं कृत्वा ग्रहाणां स्थापनं
पूजनं च कुर्यात् । अनन्तरं लिङ्गतोभद्रमण्डले देवतापूजनम् । तन्मध्ये
कलशोपरि सौवर्णीं रुद्रप्रतिमां निधाय । “ॐ नमः शम्भवाय च० ।” इति
मन्त्रेणावाह्य (देवनामभागे पार्वतीं देवस्याग्रे वृषं चावाह्य) पूजयेत् ।
ततो ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागान्तं कर्म कृत्वा द्रव्यत्यागं कुर्यात् । ततः
वराहुतिं कृत्वा ग्रहहोमं विधाय ऋत्विजः रुद्रहोमं कुर्युः । यथा आच० ।
प्राणा० । देशकालौ० अष्टकशर्मणो यजमानस्याज्ञया यजमानसङ्क-
ल्पितलघुरुद्रहोमे एकषष्ठ्युत्तरशतधामन्त्राविभागपक्षेण यथांशेन विहितं
हवनं करिष्ये । इति सङ्कल्पपूर्वकम् ऋत्विजः होमं कुर्युः । तत्रादौ
षडंगन्यासान्कृत्वा होममारभेत् ।

एकलघुरुद्रहोमे एकादशविप्राः ऋष्यादिस्मरणपूर्वकं सावधाना
घृताक्ततिलान् मृगीमुद्रया महारुद्रं ध्यायन्तः मन्त्रपठनपूर्वकं जुहुयुः ॥

ॐ यज्जाग्रतो० ॥ येन कर्माण्य० ॥ सत्प्रज्ञान० ॥ येनेदम्भूतं० ॥
यस्मिन्नृच० ॥ सुषारथिरश्वानिव० शिवसङ्कल्पमस्तु स्वाहा ॥ ६ ॥
इति शिवसङ्कल्पसूक्तस्य हृदयरूपाङ्गस्य चतुस्त्रिंशाध्यायस्य षण्मन्त्रै-
रेकाहुतिः ॥ १ ॥

ॐ सहस्रशीर्षा० ॥ पुरुषऽए० ॥ एतावानस्य० ॥ त्रिषाङ्गुर्ध्व० ॥
ततो विरा० ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतं सम्भृतं० ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऽ
ऋच० ॥ तस्मादश्वाना० ॥ तैष्यङ्गं० ॥ यन्पुरुषं० ॥ ब्राह्मणोऽग्नौ ॥

चन्द्रमा मनसो० ॥ नाब्ध्याऽ आसी० ॥ यत्पुरुषेण० ॥ सप्तास्या० ।
 यज्ञेन० सन्ति देवा? स्वाहा ॥ १६ ॥ इति शिरोरूपस्य पौरुषस्य
 एकत्रिंशाध्यायस्य षोडशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ २ ॥

ॐ अदभ्य? सम्भृतं० ॥ वेदाहमे० ॥ प्रजापतिश्चरति० ॥ यो देवेभ्य० ॥
 रुचम्ब्राह्मं० ॥ श्रीश्च ते० लोकम्मऽइषाण स्वाहा ॥ ६ ॥ इति उत्तराभिध-
 शिखारूपस्य नारायणीयस्य एकत्रिंशाध्यायस्य षण्मन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ३ ॥

ॐ आशु? शिशानो० ॥ सङ्क्रन्दने० ॥ सऽइषुहस्तै० ॥ बृहस्पते० ॥
 बलविज्ञा० ॥ गोत्राभिदङ्गोविदं० ॥ अभिगोत्राणि० ॥ इन्द्रऽआसान्नेता० ॥
 इन्द्रस्य वृष्णो० ॥ उद्धर्षय० ॥ अस्माकमिन्द्र० ॥ अमीषाश्चित्तं०
 सचन्ताम् स्वाहा ॥ १२ ॥ इत्यप्रतिरथसूक्तस्य कवचरूपाङ्गस्य सप्त-
 दशाध्यायस्य द्वादशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ४ ॥

ॐ विभ्राड्वृहत्० ॥ उदुच्यञ्जातवे० ॥ येनापावक० । दैव्यावदूर्ध्व-
 र्यू० । तम्प्रत्क्रथा पूर्वथा० ॥ अयं वेनश्चो० ॥ चित्रन्देवाना० ॥ आ
 नऽइडा० ॥ यदद्वय कच्च० ॥ तरणिर्विश्व० ॥ तत्सूखस्य दे० ॥ तन्मि-
 त्रस्य० ॥ वण्महौ० ॥ बर्हसूर्यश्च० ॥ श्रायन्तऽइव० ॥ अद्व्या देवाऽ० ॥
 आकृष्णजेन० भुवनानि पश्यन् स्वाहा ॥ १७ ॥ इति मैत्रसूक्तस्य नेत्ररूपस्य
 पञ्चमाङ्गस्य सप्तदशमन्त्रैरेकाहुतिः ॥ ५ ॥

एवं पञ्चाङ्गाहुतीर्हुत्वा यदि षडङ्गपक्ष आश्रयितव्यश्चेदस्त्ररूपस्य
 रुद्राध्यायस्य षष्ठाङ्गमन्त्रैर्होमः कार्यः यथा—

ॐ नमस्ते० ॥ यातेरुद्राशिवा० ॥ यापिपुङ्गिरिशन्त० ॥ शिवेनवचसा० ॥
 अद्वयवोचदधि० ॥ असौ यस्ताम्ब्रोऽ० ॥ असौ यो० ॥ नमोस्तुनी० ॥
 प्रमुञ्च धन्व० ॥ विज्ज्यन्धनुः० ॥ यातेहेतिर्मी० ॥ परितेधन्वनो० ॥

अवतर्य० ॥ नमस्तऽआ० ॥ मानो महान्त० ॥ मानस्तोके० ॥ नमो
हिरण्यवा० ॥ नमोवबभ्रुशाय० ॥ नमोरोहिताय० ॥ नमःकृत्स्नाय० ॥
नमोववञ्चते० ॥ नमऽउष्णीषिणे० ॥ नमो विसृजद्भ्यो० ॥ नमःसभा-
बभ्यः० ॥ नमोगणेभ्यो० ॥ नमऽसेनाबभ्य० ॥ नमस्तक्षबभ्यो० ॥ नमऽ
श्वबभ्य० ॥ नमःकर्पद्दिने० ॥ नमोऽहस्वाय० ॥ नमऽआशवे० ॥ नमो
ज्येष्ठाय० ॥ नमऽसोबभ्याय० ॥ नमो वव्रयाय० ॥ नमोविल्मिने० ॥
नमोवृष्णवे० ॥ नमऽसुत्याय० ॥ नमऽकूप्याय० ॥ नमोव्वाच्याय० ॥
नमःशङ्गवे० ॥ नमःशम्भवाय० ॥ नमऽपार्ष्ण्याय० ॥ नमःसिकत्याय० ॥
नमोव्रज्याय० ॥ नमऽशुक्क्याय० ॥ नमःपर्णाय० ॥ द्रापेऽअन्ध० ॥
इमारुद्राय० ॥ यातेरुद्रशिवातनू० ॥ परिनोरुद्रस्य० ॥ मीढुष्टम० ॥
विकिरिद्र० ॥ सहस्राणि० ॥ असङ्ख्याता० ॥ अस्मिन्म० ॥ नीलग्रीवा०
शितिकण्ठादिवर्ध० ॥ नीलग्रीवा० शितिकण्ठा० शर्वाऽ० ॥ ये वृक्षेषु० ॥
येभूताना० ॥ येपथाम्पथि० ॥ येतीर्थानि० ॥ येनेषु० ॥ यऽएतावन्तश्च० ॥
नमोस्तुरुद्वेभ्योयेदिवि० ॥ नमोस्तुरुद्वेभ्योयेन्तरिक्षे० ॥ नमोस्तुरुद्वे-
भ्योयेपृथिव्या० ॥ यश्च नो देद्वष्टि तमेषाञ्जम्भेददध्म० स्वाहा ॥ ६६ ॥
इति षडङ्गपक्षे षष्ठाङ्गमन्त्रैः एकाहुतिः ॥ ६ ॥

॥ अथ प्रधानहोमप्रयोगः ॥

एकषष्ट्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरुद्रहोमस्वाहाकाराः ।
ॐ नमस्तेरुद्रमन्यवऽउतोतऽइषवेनमः॥ बाहुभ्यामुततेनमःस्वाहा १ ॥
ॐ या ते रुद्र शिवा तनूरघोरापापकाशिनी ॥
तया नस्तन्वा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि स्वाहा ॥ २ ॥
ॐ यामिषुङ्गिरिशन्त हस्ते विभर्ण्यस्तवे ॥

- शिवाङ्गिरित्रिताङ्कुर मा हिंसीत् पुरुषञ्जगत् स्वाहा ॥ ३ ॥
 ॐ शिवेन वचसा त्वा गिरिशाच्छा वदामासि ॥
 यथा नत् सर्वमिज्जगदयक्ष्मसुमनाऽअसत् स्वाहा ॥ ४ ॥
 ॐ अद्भ्यत्रोचदधियक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक् ॥
 अहींश्च सर्वांश्चम्भयन्त्सर्वांश्च यातुधान्यो धराचीत् परासुव स्वाहा ॥ ५ ॥
 ॐ असौ यस्ताम्नोऽअरुणऽ उत बभ्रुः सुमङ्गलः ॥
 ये चैनद्रुद्राऽ अभितो दिक्षु श्रिताः सहस्रशो वैषाँ हेडऽईमहे स्वाहा ॥ ६ ॥
 ॐ असौ यो वसर्षति नीलग्रीवो विलोहितः ॥
 उत्तैनङ्गोपाऽअदृशन्नदृशन्नदृहाऽर्वः स दृष्टो मृडयाति नत् स्वाहा ॥ ७ ॥
 ॐ नमोस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे ॥
 अयोषेऽ अस्य सत्त्वानो हन्ते अयोः करन्नमः स्वाहा ॥ ८ ॥
 ॐ प्रमुञ्च धन्वन्स्त्वं मुभयोरात्क्वर्न्योज्ज्वलाम् ॥
 याश्च ते हस्तऽ इषवऽ परा ता भगवो ववप स्वाहा ॥ ९ ॥
 ॐ विज्ज्यन्धनुः कपर्दिनो विशल्लयो बाणवाँऽउत ॥
 अनेशन्नस्य याऽ इषवऽ आभुरस्य निषङ्गधिः स्वाहा ॥ १० ॥
 ॐ या ते हेतिर्मर्दिष्टुम हस्ते बभ्रुव ते धनुः ॥
 तयास्मान्निवश्वतस्त्वं मयक्ष्मया परिभुज स्वाहा ॥ ११ ॥
 ॐ परि ते धन्वनो हेतिरस्मान्द्रुणक्तु विश्वतः ॥
 अथो यऽ इषुधिस्तवारेऽ अस्मन्निधेहि तम् स्वाहा ॥ १२ ॥
 ॐ अवतन्त्य धनुष्टुं सहस्राक्ष शतेषु धे ॥
 निशीर्षं शल्लयानां सुखा शिवो नः सुमना भव स्वाहा ॥ १३ ॥
 ॐ नमस्तऽ आयुधाया नातताय धृष्णमधे ॥
 उभावभ्यामुत ते नमो ब्राह्मणान्तव धन्वने स्वाहा ॥ १४ ॥

ॐमानोमहान्तमुतमानोऽअर्धकम्मानऽउक्षन्तमुतमानऽउक्षितम् ॥ मा-
 नोवधीऽपितरम्मोतमातरम्मानऽप्रियास्तद्वोरुद्वरीरिषऽस्वाहा ॥ १५ ॥
 ॐमानस्तोकेतनयेमानऽआयुषिमानोगोषुमानोऽअश्वेषुरीरिषऽ ॥
 मानोव्वीरान्नुद्रभामिनोव्वधीर्हविष्मन्तऽसदमिन्वाहवामहेस्वाहा ॥ १६ ॥
 ॐनमो हिरण्यवाहवे सेनाभ्ये दिशाञ्च पतये नमः स्वाहा ॥ १७ ॥
 ॐनमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यऽ पशूनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ १८ ॥
 ॐनमऽशष्पिञ्जराय त्विषीमते पथीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ १९ ॥
 ॐनमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २० ॥
 ॐनमो बभ्रुशाय व्याधिनेन्नानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २१ ॥
 ॐनमो भवम्य हेर्यै जगताम्पतये नमः स्वाहा ॥ २२ ॥
 ॐनमो रुद्रायाततायिने क्षेत्राणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २३ ॥
 ॐनमऽसूतायाहन्त्यै वनानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २४ ॥
 ॐनमो रोहिताय स्थपतये वृक्षाणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २५ ॥
 ॐनमो भुवन्तये वारिवस्कृतायौषधीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २६ ॥
 ॐनमो मन्त्रिणे वाणिजाय कक्षाणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २७ ॥
 ॐनमऽउच्चैर्घोषायाक्क्रन्दयते पत्तीनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २८ ॥
 ॐनमऽकृत्स्नायतया धावते सत्त्वनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ २९ ॥
 ॐनमऽसहमानायनिव्याधिनऽआव्याधिनीनाम्पतयेनमःस्वाहा ॥ ३० ॥
 ॐनमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३१ ॥
 ॐनमो निचेरवे परिचरायारण्यानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३२ ॥
 ॐनमो व्वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३३ ॥
 ॐनमो निषङ्गिणऽ इषुधिमते तस्कराणाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३४ ॥
 ॐनमऽसृकाधिभ्यो जिघाँसद्भ्योमुष्णताम्पतयेनमः स्वाहा ॥ ३५ ॥

- ॐ नमो सिद्धिभ्यो नक्तश्चरद्भ्यो विवृण्णानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३६ ॥
 ॐ नमः उडण्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानाम्पतये नमः स्वाहा ॥ ३७ ॥
 ॐ नमः इषुमद्भ्यो धन्वायिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ३८ ॥
 ॐ नमः आतद्भवानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ३९ ॥
 ॐ नमः आयच्छद्भ्यो स्यद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४० ॥
 ॐ नमो विसृजद्भ्यो विद्धयद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४१ ॥
 ॐ नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४२ ॥
 ॐ नमः शयानेभ्यः आसीनेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४३ ॥
 ॐ नमः स्तिष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४४ ॥
 ॐ नमः सभाभ्यः सभापतिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४५ ॥
 ॐ नमो श्वेभ्यो श्वपतिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४६ ॥
 ॐ नमः आव्याधिनीभ्यो विविद्धयन्तीभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४७ ॥
 ॐ नमः उडगणाभ्यस्तृट्हतीभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४८ ॥
 ॐ नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ४९ ॥
 ॐ नमो व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५० ॥
 ॐ नमो गृत्सेभ्यो गृत्सपतिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५१ ॥
 ॐ नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५२ ॥
 ॐ नमः सेनाभ्यः सेनानिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५३ ॥
 ॐ नमो रथिभ्योऽरथेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५४ ॥
 ॐ नमः क्षत्तृभ्यः सङ्ग्रहीतृभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५५ ॥
 ॐ नमो महद्भ्योऽबर्भकेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५६ ॥
 ॐ नमः स्तसभ्यो रथकारेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५७ ॥

- ॐ नमः कुलालेभ्यः कर्म्मारेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५८ ॥
 ॐ नमो निषादेभ्यः पुञ्जिष्टेभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ५९ ॥
 ॐ नमः श्वनिभ्यो मृगयुभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ६० ॥
 ॐ नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ ६१ ॥
 ॐ नमो भवाय च रुद्राय च स्वाहा ॥ ६२ ॥
 ॐ नमः शर्वाय च पशुपतये च स्वाहा ॥ ६३ ॥
 ॐ नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च स्वाहा ॥ ६४ ॥
 ॐ नमः कपर्दिने च व्युप्तकेशाय च स्वाहा ॥ ६५ ॥
 ॐ नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च स्वाहा ॥ ६६ ॥
 ॐ नमो गिरिशयाय च शिपिविष्टाय च स्वाहा ॥ ६७ ॥
 ॐ नमो मीढुष्टमाय चेपुमते च स्वाहा ॥ ६८ ॥
 ॐ नमो न्हस्वाय च व्वामनाय च स्वाहा ॥ ६९ ॥
 ॐ नमो बृहते च वर्धायसे च स्वाहा ॥ ७० ॥
 ॐ नमो वृद्धाय च सवृधे च स्वाहा ॥ ७१ ॥
 ॐ नमोऽग्राय च प्रथमाय च स्वाहा ॥ ७२ ॥
 ॐ नमः आशवे चाजिराय च स्वाहा ॥ ७३ ॥
 ॐ नमः शीघ्रयाय च शीर्षायाय च स्वाहा ॥ ७४ ॥
 ॐ नमः ऊर्म्याय चावस्वनायाय च स्वाहा ॥ ७५ ॥
 ॐ नमो नादेयाय च दूरीण्याय च स्वाहा ॥ ७६ ॥
 ॐ नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च स्वाहा ॥ ७७ ॥
 ॐ नमः पूर्वजाय चापरजाय च स्वाहा ॥ ७८ ॥
 ॐ नमो मद्ध्यमाय चापगल्भाय च स्वाहा ॥ ७९ ॥
 ॐ नमो जघन्याय च बुद्धन्याय च स्वाहा ॥ ८० ॥

ॐ नमः सौम्याय च प्रतिसर्वाय च स्वाहा ॥ ८१ ॥

ॐ नमो ऋगम्याय च क्षेम्याय च स्वाहा ॥ ८२ ॥

ॐ नमः श्लोक्याय चावसान्याय च स्वाहा ॥ ८३ ॥

ॐ नमः उर्वर्याय च खल्ल्याय च स्वाहा ॥ ८४ ॥

ॐ नमो वृक्ष्याय च कक्ष्याय च स्वाहा ॥ ८५ ॥

ॐ नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय च स्वाहा ॥ ८६ ॥

ॐ नमः आशुषेणाय चाशुरथाय च स्वाहा ॥ ८७ ॥

ॐ नमः शूराय चावभेदिने च स्वाहा ॥ ८८ ॥

ॐ नमो विलिम्बने च कवचिने च स्वाहा ॥ ८९ ॥

ॐ नमो वर्म्मिणे च वरूथिने च स्वाहा ॥ ९० ॥

ॐ नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च स्वाहा ॥ ९१ ॥

ॐ नमो दुन्दुभ्याय चाहन्याय च स्वाहा ॥ ९२ ॥

ॐ नमो धृष्णवे च धृष्टशाय च स्वाहा ॥ ९३ ॥

ॐ नमो निषङ्गिणे चेष्टुधिमते च स्वाहा ॥ ९४ ॥

ॐ नमस्तीक्ष्णेषवे चायुधिने च स्वाहा ॥ ९५ ॥

ॐ नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च स्वाहा ॥ ९६ ॥

ॐ नमः सुत्थाय च पथ्याय च स्वाहा ॥ ९७ ॥

ॐ नमः काट्याय च नीप्याय च स्वाहा ॥ ९८ ॥

ॐ नमः कुल्ल्याय च सरस्याय च स्वाहा ॥ ९९ ॥

ॐ नमो नादेयाय च वैशन्ताय च स्वाहा ॥ १०० ॥

ॐ नमः कूप्याय चावट्याय च स्वाहा ॥ १०१ ॥

ॐ नमो वीट्याय चातप्याय च स्वाहा ॥ १०२ ॥

ॐ नमो मेघ्याय च विद्युत्पाय च स्वाहा ॥ १०३ ॥

- ॐ नमो ववर्ण्याय चावर्ण्याय च स्वाहा ॥ १०४ ॥
 ॐ नमो वात्स्याय च रेष्म्याय च स्वाहा ॥ १०५ ॥
 ॐ नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय च स्वाहा ॥ १०६ ॥
 ॐ नमः सोमाय च रुद्राय च स्वाहा ॥ १०७ ॥
 ॐ नमस्ताम्राय चारुणाय च स्वाहा ॥ १०८ ॥
 ॐ नमः शङ्खवे च पशुपतये च स्वाहा ॥ १०९ ॥
 ॐ नमः उग्राय च भीमाय च स्वाहा ॥ ११० ॥
 ॐ नमोग्रैवधाय च दूरेवधाय च स्वाहा ॥ १११ ॥
 ॐ नमो हन्त्रे च हनीयसे च स्वाहा ॥ ११२ ॥
 ॐ नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः स्वाहा ॥ ११३ ॥
 ॐ नमस्ताराय स्वाहा ॥ ११४ ॥
 ॐ नमः शम्भवाय च मयोभवाय च स्वाहा ॥ ११५ ॥
 ॐ नमः शङ्कराय च मयस्कराय च स्वाहा ॥ ११६ ॥
 ॐ नमः शिवाय च शिवतराय च स्वाहा ॥ ११७ ॥
 ॐ नमः पाठ्याय चावाठ्याय च स्वाहा ॥ ११८ ॥
 ॐ नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च स्वाहा ॥ ११९ ॥
 ॐ नमस्तीर्थ्याय च कूल्याय च स्वाहा ॥ १२० ॥
 ॐ नमः शण्ड्याय च फेन्याय च स्वाहा ॥ १२१ ॥
 ॐ नमः सिकत्याय च प्रवाह्याय च स्वाहा ॥ १२२ ॥
 ॐ नमः किङ्गशिलाय च क्षयणाय च स्वाहा ॥ १२३ ॥
 ॐ नमः कपर्दिने च पुलस्तये च स्वाहा ॥ १२४ ॥
 ॐ नमः इरिण्याय च प्रपत्थ्याय च स्वाहा ॥ १२५ ॥
 ॐ नमो व्रज्याय च गोष्ठ्याय च स्वाहा ॥ १२६ ॥

ॐ नमस्तत्त्वाय च गेह्याय च स्वाहा ॥ १२७ ॥

ॐ नमो हृदयाय च निवेण्याय च स्वाहा ॥ १२८ ॥

ॐ नमः काट्याय च गह्वरेष्ठाय स्वाहा ॥ १२९ ॥

ॐ नमः शृङ्गक्याय च हरित्याय च स्वाहा ॥ १३० ॥

ॐ नमः पालसव्याय च रजस्याय च स्वाहा ॥ १३१ ॥

ॐ नमो लोण्याय चोलण्याय च स्वाहा ॥ १३२ ॥

ॐ नमः ऊर्व्याय च सूर्व्याय च स्वाहा ॥ १३३ ॥

ॐ नमः पण्णाय च पण्णशदाय च स्वाहा ॥ १३४ ॥

ॐ नमः उद्गुरमाणाय चाभिघ्नते च स्वाहा ॥ १३५ ॥

ॐ नमः आखिदते च प्रखिदते च स्वाहा ॥ १३६ ॥

ॐ नमः इषुकृद्भ्यो धनुकृद्भ्यश्च वो नमः स्वाहा ॥ १३७ ॥

ॐ नमो वः किरिकेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः स्वाहा ॥ १३८ ॥

ॐ नमो विचित्रवक्त्रेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः स्वाहा ॥ १३९ ॥

ॐ नमो विक्षिणक्त्रेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः स्वाहा ॥ १४० ॥

ॐ नमः आनिर्हतेभ्यो देवानां हृदयेभ्यः स्वाहा ॥ १४१ ॥

ॐ द्रापेऽअन्धसस्पते दरिद्र नीललोहित ॥ आसाम्प्रजानामेषाम्प-

शूनाम्मा भेर्मा रोड्डम्भो च नः किञ्चनाममत् स्वाहा ॥ १४२ ॥

ॐ इमा रुद्राय तवसे कपदिने क्षयद्वीराय प्रभरामहेमती ॥ यथाशम-

सद्विपदे च तुष्पदे विश्वम्पुष्टङ्ग्रामेऽस्मिन्ननातुरम् स्वाहा ॥ १४३ ॥

ॐ या ते रुद्र शिवा तनू? शिवा विश्वाहा भेषजी ॥

शिवा रुतस्य भेषजी तया नो मृड जीवसे स्वाहा ॥ १४४ ॥

१ अत्र दीर्घात्परोऽप्यनुस्वारो द्विमात्रः ह्रवर्णव्यञ्जनादिगत्वात् ॥ उक्तं च याज्ञवल्क्यशिक्षायाम्
अनुस्वारो द्विमात्रः स्याद्ब्रह्मव्यञ्जनादिगः । न ह्रस्वाद्वा यदि वा दीर्घादेवानां हृदयेभ्य इति ॥

ॐपरि नो रुद्रस्य हेतिवृणक्तुपरित्वेषस्यदुर्मतिरघायोः॥ अवस्तिथ-

रामधवद्वयस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृड स्वाहा ॥ १४५ ॥

ॐमीढ्वम शिवतम शिवो न ÷ सुमना भव ॥ परमे वृक्षऽआयुधन्निधाय

कृत्ति वसानऽ आचर पिनाकम्बिभ्रदागहि स्वाहा ॥ १४६ ॥

ॐविकिरिद्र विलोहित नमस्तेऽ अस्तु भगवहं ॥

यास्ते सहस्रहृत्तयोद्वयमस्मन्निवपन्तु ताः स्वाहा ॥ १४७ ॥

ॐ सहस्राणि सहस्रशो बाह्वोस्तव हेतयः ॥

तासामीशानो भगवहं पराचीना मुखा कृधि स्वाहा ॥ १४८ ॥

ॐ असङ्ख्याता सहस्राणि ये रुद्राऽ अधि भूम्याम् ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १४९ ॥

ॐ अस्मिन्महत्त्यर्णवेन्तरिक्षे भवाऽ अधि ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५० ॥

ॐ नीलग्रीवाहं शितिकण्ठा दिवः रुद्राऽ उपश्रिताहं ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५१ ॥

ॐ नीलग्रीवाहं शितिकण्ठाहं शर्वाऽअधः क्षमाचराः ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५२ ॥

ॐ ये वृक्षेषु शष्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताहं ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५३ ॥

ॐ ये भूतानामधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५४ ॥

ॐ ये पथाम्पथिरक्षयऽ ऐलवृदाऽ आयुर्धुधः ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५५ ॥

ॐ ये तीर्थानि प्रचरन्ति सृकाहस्ता निषङ्गिणः ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५६ ॥

ॐ येन्नेषु विविद्वयन्ति पात्रेषु पिवतो जनान् ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५७ ॥

ॐ षऽ एतावन्तश्च भूयांश्च दिशो रुद्रा वितस्थिरे ॥

तेषां सहस्रयोजनेव धन्वानि तन्मसि स्वाहा ॥ १५८ ॥

ॐ नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवि येषां वर्षमिषवत् ॥ तेभ्यो दश

प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः ॥

तेभ्यो नमोऽस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते सन्दिग्धमो

यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दध्मत् स्वाहा ॥ १५९ ॥

ॐ नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो येन्तरिक्षे येषां वातऽइषवत् ॥ तेभ्यो दश

प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः ॥

तेभ्यो नमोऽस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते सन्दिग्धमो

यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दध्मत् स्वाहा ॥ १६० ॥

ॐ नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येषां पन्नमिषवत् ॥ तेभ्यो दश

प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धाः ॥

तेभ्यो नमोऽस्तु ते नोवन्तु ते नो मृडयन्तु ते सन्दिग्धमो

यश्च नो द्वेष्टि तमेषाञ्जम्भे दध्मत् स्वाहा ॥ १६१ ॥

॥ एकषष्ट्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरुद्रहोमस्वाहाकाराः सम्पूर्णाः ॥

एवम् एकषष्ट्युत्तरशतधामन्त्रविभागात्मकरौद्राध्यायेनैकादशवारं

जुहुयात् ॥

ॐ वयं सोम ॥ एष ते रुद्र ॥ अवरुद्रम ॥ भेषजमसि ॥ त्र्यम्ब-

कैष्यजा ॥ एतत्ते रुद्रा ॥ त्र्यायुषञ्जम ॥ शिवो नामासि ॥ सुवी-

रुर्वाय स्वाहा ॥ ८ ॥ इति अष्टकाण्डिकात्मकेन महच्छिरसा प्रतिलघु-
रुद्रान्ते एकामाहुतिं जुहुयात् ॥

ॐ ऋचंवाचम्प्रपद्ये० स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ षट्त्रमेछिद्द्रं० स्वाहा ॥ २ ॥
ॐ भूर्भुवस्वः० तत्सवितु० स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ कयानश्चित्रऽआ०
स्वाहा ॥ ४ ॥ ॐ कस्त्वासत्त्यो० स्वाहा ॥ ५ ॥ ॐ अभीषुण० स्वाहा
॥ ६ ॥ ॐ कयात्त्वन्न० स्वाहा ॥ ७ ॥ ॐ इन्द्रोविश्वस्य० स्वाहा ॥ ८ ॥
ॐ शन्नोमित्र० स्वाहा ॥ ९ ॥ ॐ शन्नोव्वातः० स्वाहा ॥ १० ॥
ॐ अहानिशं० स्वाहा ॥ ११ ॥ ॐ शन्नोदेवी० स्वाहा ॥ १२ ॥ ॐ स्यो-
नापृथिवि० स्वाहा ॥ १३ ॥ ॐ आपोहिष्ठा० स्वाहा ॥ १४ ॥ ॐ वोवः
शिवतमो० स्वाहा ॥ १५ ॥ ॐ तस्माऽअरङ्ग० स्वाहा ॥ १६ ॥
ॐ ग्रौशान्ति० स्वाहा ॥ १७ ॥ ॐ दृतेदृहमामित्रस्यमा० स्वाहा ॥ १८ ॥
ॐ दृतेदृहमा॥ ज्योक्ते० स्वाहा ॥ १९ ॥ ॐ नमस्तेहरसे० स्वाहा ॥ २० ॥
ॐ नमस्तेऽअस्तु० स्वाहा ॥ २१ ॥ ॐ षतोयत० स्वाहा ॥ २२ ॥ ॐ सुमि-
त्रियान० स्वाहा ॥ २३ ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं स्वाहा० ॥ २४ ॥ एवम् ऋचंवा-
चमित्यादिभिः शान्त्यध्यायमन्त्रैः चतुर्विंशतिभिराहुतिभिर्जुहुयात् ॥

एवं क्रमेण लघुरुद्रहोमं विधाय सर्वे ऋत्विजः षडङ्गन्यासं कुर्युः॥
तत आचार्यो लिङ्गतोमद्रदेवतानाममन्त्रैर्जुहुयात् ॥ तत आचारात्
फलहोमं गुग्गुलहोमं सर्षपहोमं लक्ष्मीहवनं च विधाय आवाहितदेवता-
नामुत्तरपूजनं कुर्यात् ॥ अनन्तरं स्विष्टकृदादिप्रणीताविमोक्तान्तं च
कुर्यात् ॥ ततो यजमानः आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥ ततोऽभि-
षेकः ॥ भूयसीसङ्कल्पः ॥ कृतकर्मण ईश्वरार्पणम् ॥ देवताविसर्जनम् ॥
अग्निविसर्जनम् ॥ ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥

॥ इति लघुरुद्रहोमप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ अथ देवीयागात्मकस्तृतीयो विभागः ॥

॥ ४६ ॥ अथ नवचंडीशतचंडीसहस्रचंडीप्रयोगः ॥

श्रीगणेशाय नमः । पूर्वं कुण्डमण्डपं विधाय यथाविधि प्रायश्चित्तं कृत्वा शुभेऽह्नि सपत्नीकः कर्ता तिलतैलेन कृताभ्यंगो भूषितसंपूर्णकलशहस्तो भद्रं कर्णेभिरिति मण्डपं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविश्योपविश्य देशकालौ स्मृत्वा समेहजन्मनि दुर्गाप्रीतिद्वारा सर्वापच्छान्तिपूर्वकं दीर्घायुर्विपुलधनधान्यपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिवृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्ति-लाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्ध्यर्थं भूतप्रेतपिशाचादिभयनिवृत्त्यर्थं राज-भयदस्युभयादिनिवृत्तये च समाशेषपापक्षयार्थं श्रीविद्यानादिविद्यानां परिशीलनजनितपरमज्ञानावाप्तये परमपदप्राप्तये महिषशुम्भनिशुम्भ-धूम्रलोचनदैत्यदानवगणगन्धर्वयक्षराक्षसवेतालादिजनितसर्वोपद्रवना-शिन्या आनन्दमाङ्गल्यातुलबुद्धिपराक्रमदायिन्या द्विपदचतुष्पदक्षेमकन्या दशवक्त्रत्रिशलोचनाद्यनन्तरूपाया गणपतिक्षेत्रपालवास्तुयोगिनीबटुक-नवग्रहादिपरिवारयुतायाः श्रीभवानीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्या-दित्रिगुणात्मिकायाः श्रीगौरीवागीश्वर्यादिरूपायाः पराम्बाभगवतीजगद-म्बायाः प्रीतिकामः सग्रहमखां नवचण्डीं शतचण्डीं सहस्रचण्डीं वा ब्राह्मणद्वारा करिष्ये ॥ तदङ्गतया गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृका-पूजनं वसोर्धारामायुष्यमन्त्रजपं नांदिश्राद्धमाचार्यादिवरणं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य तानि कृत्वा आचार्यादीन्वृत्वा तान्यथाविभवं वस्त्रादिना संपूज्य प्रार्थयेच्च ॥ ते च शतचंड्यां दश सहस्रचंड्यां शतम् ॥ (केचिदत्र ग्रहजपार्थमेकमृत्विजं वरयन्ति ॥) अथाचार्य आचम्य देश-

कालौ संकीर्त्य यजमानेन वृतोऽहमाचार्यकर्म करिष्ये इति संकल्प्य
 “ यदत्र० ” इति गौरसर्षपान्विकीर्य पंचगव्येन कुशोदकेन वा मण्डपं
 प्रोक्षेत्॥ आपोहिष्ठा०। अपवित्रः०। पृथिवत्वया०। इति ॥ तत उपविश्य अनं-
 तासनाय नमः ॥ विमलासनाय नमः ॥ पद्मासनाय०॥ अपक्रामन्तु०।
 इति भूमौ वामपादघातत्रयं कृत्वा ततो वेद्यां सर्वतोभद्रमष्टदलं वा विलिख्य
 तत्र ब्रह्मादिमंडलदेवताः संस्थाप्य तन्मध्ये महीद्यौरित्यादिमंत्रैः कलशं
 संस्थाप्य तस्मिन्गंधपुष्पफलसर्वोषधीदूर्वापंचपल्लवसप्तमृत्तिकापूर्णाफल-
 पञ्चरत्नदक्षिणाश्च तत्तन्मंत्रेण निक्षिप्य वस्त्रद्वयेनावेष्य च तदुपरिपूर्णपात्रं
 निधाय कलशे वरुणमावाह्य पूजयेत् ॥ ततः कलशे देवताः स्मरेत् ॥
 कलशस्य मुखे विष्णुः० प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ इतिकलशं प्रार्थयेत् ॥
 ततः कलशोपरिस्थपूर्णपात्रे वस्त्रे यंत्रं लिखेत् ॥ तद्यथा ॥ मध्ये
 विन्दुं त्रिकोणं तद्बहिः षट्कोणं तद्बाह्ये वृत्तं तद्बाह्येऽष्टौ दलानि
 तदुपरि-वृत्तं तदुपरि चतुर्विंशतिपत्राणि तद्बाह्ये चतुर्द्वारं चतुरस्रत्रयमिति ॥
 एवं यंत्रं विलिख्य तत्राष्टादशभुजाम् अष्टभुजां वा सिंहारूढां सौवर्णीं
 देवीमूर्तिमग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठापूर्वकं प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥

अथ देवीपूजाप्रयोगः ॥ मूलेनाचम्य प्राणानायम्य शिखाबन्ध-
 नम् ॥ अद्य० अमुकनाम्नो मम चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं श्रीमहाकाली-
 महालक्ष्मीमहासरस्वतीत्रिगुणात्मिकाम्बिकादेवताप्रीत्यर्थं प्रात्रासादन-
 पूर्वकं श्रीत्रिगुणात्मिकाया जगदम्बिकाया यथामिलितोपचारद्रव्येण
 पूजनमहं करिष्ये ॥ तदङ्गन्तया पूजनाधिकारार्थं भूशुद्ध्यादिन्यासाने-
 कादशन्यासांश्च करिष्ये ॥ पूर्ववत् भूशुद्धिभूतशुद्ध्यादिन्यासान्कुर्यात्॥

॥ अथैकादशन्यासप्रयोगः ॥

ॐ अस्य श्री नवार्णमन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा ऋषयः गायत्र्युष्णिग-
 नुष्टुप्छन्दांसि । श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यो देवताः । नन्दा-
 शाकम्भरीभीमाः शक्तयः । रक्तदन्तिकादुर्गाभ्रामर्यो बीजानि । अग्निवा-
 युसूर्यास्तत्त्वानि । सर्वाभीष्टसिद्ध्यर्थं श्रीमहालक्ष्मीपूजाङ्गत्वेन न्यासे
 विनियोगः॥ ऋष्यादिन्यासः—ॐ ब्रह्मविष्णुरुद्रऋषिभ्यो नमः शिरसि ॥
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दोभ्यो नमः मुखे ॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मी-
 महासरस्वतीदेवताभ्यो नमः हृदि ॥ नन्दाशाकम्भरीभीमाशक्तिभ्यो
 नमो दक्षिणस्तने ॥ रक्तदन्तिकादुर्गाभ्रामरीबीजेभ्यो नमो वामस्तने ॥
 अग्निवायुसूर्येभ्यस्तत्त्वेभ्यो नमः नाभौ ॥ इति ऋष्यादिन्यासः ॥
 मूलेन करौ संशोधयेत् ॥

॥ अथैकादशन्यासाः दुर्गोपासनाकल्पस्थाः ॥ प्रथमो मातृ-
 कान्यासो देवसारूप्यदः स्मृतः ॥ स च अङ्गुष्ठानामिकामेलनरूपया
 तत्त्वमुद्रया सर्वत्र न्यस्य कर्तव्यः ॥ सर्वत्रादौ प्रणवोच्चारः । ॐ अं नमो
 मूर्ध्नि । आं नमो ललाटे । इं नमो दक्षिणनेत्रे । ईं नमो वामनेत्रे । उं नमो
 दक्षिणकपोले । ऊं नमो वामकपोले । ऋं नमो दक्षिणकर्णे । ॠं नमो
 वामकर्णे । लृ नमो दक्षिणासापुटे । ॡं नमो वामनासापुटे । एं नमः
 ऊर्ध्वोष्ठे । ऐं नमः अधरोष्ठे । ओं नमः ऊर्ध्वदन्तपङ्क्तौ । औं नमः
 अधोदन्तपङ्क्तौ । अं नमः जिह्वायाम् । अः नमस्तालुनि । कं नमो
 दक्षिणबाहुमूले । खं नमो दक्षिणकूर्परे । गं नमो दक्षिणमणिवन्धे ।
 घं नमो दक्षिणाङ्गुलिमूले । ङं नमो दक्षिणाङ्गुल्यग्रे । चं नमो वाम-
 बाहुमूले । छं नमो वामकूर्परे । जं नमो वाममणिवन्धे । झं नमो

वागाङ्गुलिमूले । वं नमो वामाङ्गुल्यग्रे । टं नमो दक्षिणपादमूले ।
 ठं नमो दक्षिणजानुनि । डं नमो दक्षिणपादगुल्फे । ढं नमो
 दक्षिणपादाङ्गुलिमूले । णं नमो दक्षिणपादाङ्गुल्यग्रे । तं नमो
 वामपादमूले । थं नमो वामजानुनि । दं नमो वामपादगुल्फे । धं
 नमो वामपादाङ्गुलिमूले । नं नमो वामपादाङ्गुल्यग्रे । पं नमो
 दक्षिणपार्श्वे । फं नमो वामपार्श्वे । बं नमो पृष्ठे । भं नमो नाभौ ।
 मं नमः उदरे । यं नमस्त्वाचि । रं नमः असृजि । लं नमः मांसे ।
 वं नमः स्नायुषु । शं नमः अस्थिनि । षं नमः मज्जायास् । सं नमः
 मेदसि । हं नमः शुक्रे । क्षं नमः सर्वत्र ॥ इति मातृकान्यासः प्रथमः
 येन मांत्रिकः साङ्गवेदसमो भाति ॥ १ ॥ (२) द्वितीयः सारस्वतो
 न्यासः ॥ ॐ ऐं ह्रीं क्लीं कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अनामि-
 काभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं
 तर्जनीभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं
 करतलाभ्यां नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं करपृष्ठाभ्यां नमः । ॐ ऐं
 ह्रीं क्लीं स्फाराभ्यां नमः । ॐ । ऐं ह्रीं क्लीं मणिबन्धाभ्यां नमः ।
 ॐ ऐं ह्रीं क्लीं हृदयाय नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं शिरसे नमः ।
 ॐ ऐं ह्रीं क्लीं शिखायै नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं कवचाय नमः ।
 ॐ ऐं ह्रीं क्लीं नेत्रद्वयाय नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अस्त्राय नमः । ॐ ऐं ह्रीं
 क्लीं पूर्वायै नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अग्नये नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं दक्षिणायै
 नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं निर्ऋतये नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं पश्चिमायै नमः । ॐ
 ऐं ह्रीं क्लीं वायवे नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं उत्तरायै नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं
 ईशानाय नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं ऊर्ध्वायै नमः । ॐ ऐं ह्रीं क्लीं अधस्तान्नमः ॥
 इति द्वितीयः सारस्वतो न्यासः येन दुरितं जाड्यं वाक्पापसञ्चयश्च

विलयं याति ॥ २ ॥ (३) तृतीयो मातृगणन्यासः ॥ ब्रह्माणी मां
 पूर्वतः पातु । माहेश्वरी माम् आग्नेय्यां पातु । कौमारी मां दक्षिणे
 पातु । वैष्णवी मां नैऋत्यां पातु । वाराही मां पश्चिमे पातु । नारसिंही
 मां वायव्यां पातु । इन्द्राणी माम् उत्तरे पातु । चामुण्डा माम् ईशान्यां
 पातु । व्योमेश्वरी माम् ऊर्ध्वं पातु । सप्तद्वीपेश्वरी मां भुवि पातु ।
 नागेश्वरी माम् अधः पातु । इति तृतीयो मातृगणन्यासः येन
 कर्ता त्रिषु लोकेषु निर्भयः सन् सर्वदेवप्रियो भवति ॥ ३॥ (४) चतुर्थः
 जरामृत्युनाशको न्यासः ॥ कमलाङ्कुशमण्डिता नन्दजा पूर्वाङ्गं मे
 पातु । खड्गपात्रधरा रक्तदन्तिका दक्षिणाङ्गं मे पातु । पुष्पपल्लव-
 मूलादिहस्ता शाकम्भरी पश्चिमाङ्गं मे पातु । धनुर्वाणधरा
 दुर्गातिहारिणी दुर्गा वामाङ्गं मे पातु । शिरःपात्रकरा भीमा मस्तका
 च्चरणावधि मां पातु । चित्रकान्तिभृद्भ्रामरी चरणान्मस्तकावधि मां
 पातु ॥ इति चतुर्थो जरामृत्युनाशको न्यासः येन कर्ता अग्निवा-
 रिभ्यां निर्भयो भूत्वा जरामरणवर्जितो भवति ॥ ४॥ (५) पंचमो
 वशीकरणः अभेद्यो न्यासः ॥ ऐं पादादिनाभिपर्यन्तं ब्रह्मा मां पातु । श्रीं
 नाभेर्विशुद्धिपर्यन्तं जनार्दनः मां पातु । हंसौं विशुद्धेः शिखापर्यन्तं
 त्रिलोचनो रुद्रो मां पातु । ऐं हंसो मे पदद्वंद्वं पातु । श्रीं वैनतेयो मे कर-
 द्वन्द्वं पातु । हंसौं वृषभः चक्षुषी मे पातु । ह्रीं गजाननः सर्वाङ्गं मे पातु ।
 ह्रीं आनन्दमयो हरिः परापरौ देहभागौ मे पातु ॥ इति पंचमः वशीक-
 रणः अभेद्यो न्यासः येन कर्ता महापापातिपापाभ्यां मुक्तो भवति
 ॥ ५॥ (६) षष्ठः सद्गतिप्रापको न्यासः ॥ ह्रीं अष्टादशभुजा महालक्ष्मीः
 मध्यमाङ्गं मे पातु । ऐं अष्टभुजा सरस्वती ऊर्ध्वं मां पातु । क्लीं
 त्रिश्लोचना महाकाली अधो मां पातु । क्षौं सिंहो हस्तद्वयं मे पातु । ऐं

परहंसोऽक्षिमण्डलं मे पातु । महिषारूढः प्रेतः पदद्वयं मे पातु । हंसौ
महेशश्चण्डिकायुक्तः सर्वाङ्गं मे पातु । इति षष्ठः सद्गतिप्रापको न्यासः
येन वैकुण्ठसुखं सर्वकष्टोपशान्तिश्च भवति ॥६॥ (७) सप्तमो रोगना-
शको न्यासः ॥ ऐं नमो ब्रह्मरन्ध्रे । ह्रीं नमो दक्षिणनेत्रे । क्लीं नमो
वामनेत्रे । चां नमो दक्षिणकर्णे । मुं नमो वामकर्णे । डां नमो
दक्षिणनासापुटे । यै नमो वामनासापुटे । विं नमो मुखे । चें नमो
पायौ ॥ इति सप्तमो मूलाक्षरो रोगनाशको न्यासः येन सर्वरोगक्षयो
भवति ॥७॥ (८) अष्टमः सर्वदुःखहरो न्यासः ॥ च्वें नमः पायौ । विं
नमो मुखे । यै नमो वामनासापुटे । डां नमो दक्षिणनासापुटे । मुं नमो
वामकर्णे । चां नमो दक्षिणकर्णे । क्लीं नमो वामनेत्रे । ह्रीं नमो दक्षिणनेत्रे ।
ऐं नमो ब्रह्मरन्ध्रे ॥ इति अष्टमः विलोमाक्षरः सर्वदुःखहरो न्यासः
येन सर्वदुःखं विनश्यति ॥ ८ ॥ (९) नवमो देवताप्राप्तिकृन्न्यासः ॥
मूलमुच्चार्य । मस्तकाच्चरणांतं चरणान्मस्तकान्तम् अष्टवारं व्यापकं
कुर्यात् । तद् यथा-प्रथमं पुरतो मूलेन मस्तकाच्चरणावधि
ततश्चरणान्मस्तकावधि मूलोच्चारेण व्यापकम् । एवं दक्षिणतः
पश्चाद्ग्रामभागे चेति प्रतिदिग्भागेऽनुलोमविलोमतया द्विर्द्विरिति ॥
इति नवमो मूलव्यापको देवताप्राप्तिकृन्न्यासः येन साधको देववद्भवेत्
॥९॥ (१०) दशमः त्रैलोक्यवशकृन्न्यासः ॥ मूलमुच्चार्य हृदयाय
नमः । शिरसे स्वाहा । शिखायै वषट् । कवचाय हुम् । नेत्रत्रयाय वौषट् ॥
अस्त्राय फट् । इति । एवं मूलमुच्चार्य षडंगेषु न्यसेत् ॥ इति दशमस्त्रैलो-
क्यवशकृन्न्यासः येन साधको यद्वदति तदेव भवति यदृष्ट्या पश्यति
तत्तथैव भवति ॥१०॥ (११) एकादशः सर्वरक्षाकरो न्यासो दशन्या-
ससमफलदायकः ॥ खड्गिनी शूलिनी घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ॥

शङ्खिनी चापिनी बाणभृशुण्डीपरिघायुधा ॥१॥ सौम्या सौम्यतराशेष-
 सौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ॥ परापराणां परमा त्वमेव परमेश्वरी ॥२॥ यच्च
 किञ्चित्कचिद्वस्तु सदसद्वाखिलात्मिके ॥ तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा
 त्वं किं स्तूयसे मया ॥ ३ ॥ यया त्वया जगत्सृष्टा जगत्पात्यत्ति यो
 जगत् ॥ सोपि निद्रावशं नीतः कस्स्यां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ ४ ॥ विष्णुः
 शरीरग्रहणमहभीशान एव च ॥ कारितास्ते यतो तस्त्वां कः स्तोतुं
 शक्तिमान्भवेत् ॥ ५ ॥ आद्यं वाग्धीजं ऐं श्यामवर्णं ध्यात्वा सर्वाङ्गे
 विन्यसेत् ॥ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ॥ घण्टास्व-
 नेन नः पाहि चार्पज्यानिःस्वनेनैव च ॥ १ ॥ प्राञ्च्यां रक्ष प्रतीच्यां च
 चण्डिके रक्ष दक्षिणे ॥ भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां तथेश्वरी ॥२॥
 सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ॥ यानि चात्यर्थ-
 घोराणि तै रक्षास्मांस्तथा भुवम् ॥ ३ ॥ खड्गशूलगदादीनि यानि
 चास्त्राणि तेऽम्बिके ॥ करपल्लवसङ्गीनि तैरस्मात्रक्ष सर्वतः ॥ ४ ॥
 द्वितीयं मायावीजं ह्रीं वालार्कवर्णं ध्यात्वा सर्वाङ्गे विन्यसेत् ॥ सर्व-
 स्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते ॥ भयेभ्यस्त्राहि नो देवि दुर्गे देवि
 नमोऽस्तु ते ॥१॥ एतत्ते वदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितम् ॥ पातु नः सर्व-
 भूतेभ्यः कात्यायनि नमोऽस्तु ते ॥२॥ ज्वालाकरालमत्युग्रमशेषासुर-
 सूदनम् ॥ त्रिशूलं पातु नो भीतेर्भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥३॥ हिनस्ति
 दैत्यतेजांसि स्वनेनापूर्य या जगत् ॥ सा घण्टा पातु नो देवि पापे-
 भ्योऽनः सुतानिव ॥४॥ असुरासृग्वसापङ्कचर्चितस्ते करोज्ज्वलः ॥
 शुभाय खड्गो भवतु चण्डिके त्वां नता वयम् ॥ ५ ॥ तृतीयं काम-
 र्वाजं ह्रीं स्फटिकाभासं ध्यात्वा सर्वाङ्गे विन्यसेत् ॥ इति सर्वानिष्टहरः
 सर्वाभीष्टदः सर्वरक्षाकरश्चैकादशो न्यासः ॥ ११ ॥

॥ इत्येकादशन्यासप्रयोगः ॥

एवमेकादशन्यासान् कृत्वा गणपतिं स्मृत्वा देव्या दक्षिणे घृतदीपं तन्मध्ये विन्दुत्रिकोणषट्कोणं देव्या वामे तैलदीपं तन्मध्ये विन्दुत्रिकोणषट्कोणात्मकं यन्त्रं विलिख्य संपूज्य दीपं प्रज्वालय सम्पूज्य प्रार्थयेत् ॥ भो दीप देवीरूपस्त्वं कर्मसाक्षी ह्यविघ्नकृत् ॥ यावत्कर्म-समाप्तिः स्यात्तावत्त्वं सुस्थिरो भव ॥ १ ॥ इति दीपं संस्थाप्य शरीर-शुद्ध्यर्थं मूलमन्त्रेण षट्ङ्गन्यासं कृत्वा कलशे वरुणं संपूज्य शङ्खं घण्टां च सम्पूज्य कलशजलेन सर्वत्र प्रोक्षयेत् ॥ अपवित्रः ० ॥

॥ ४७ ॥ अथ पात्रासादनप्रयोगः ॥

“अथ पात्रस्थापनम्”—तत्रादौ(१) कलशः ॥ स्वशामे विंदुत्रिको-णषट्कोणवृत्तचतुरस्रात्मकं यन्त्रं विलिख्य अक्षतैः पूजयेत् ॥ मध्ये मूलम् । त्रिकोणे त्रिपदैः—ऐं ह्रीं क्लीं । चामुंडायै । विद्महे नमः ॥ एवं द्विरावृत्त्या षट्कोणे ॥ यातुकया वृत्तम्—अं आं इत्यादि क्षान्तम् ॥ चतुरस्रे षडंगानि—आग्नेये ऐं हृदयाय ० । ऐशाने ह्रीं शिरसे ० । नैऋत्ये क्लीं शिखायै ० । वायव्ये चामुंडायै कवचाय ० । मध्ये विद्महे नेत्रत्रयाय ० । चतुर्दिक्षु मूलम् अस्त्राय ० ॥ इति यन्त्रं संपूज्य हुं इति आधारं प्रक्षाल्य ॥ मूलेन संस्थाप्य ॥ ॐ मंवल्लिमंडलाय दशकलात्मने श्रीत्रिगुणात्मिकादु-र्गादेवताकलशपात्राधाराय नमः इति आधारं संपूज्य दशकलाः पूजयेत् ॥ ॐ यं धूम्राचिपे नमः ॥ रं ऊष्मायै ० । लं ज्वलिन्यै ० । वं ज्वालिन्यै ० । शं विस्फु-लिंगिन्यै ० । षं सुश्रियै ० । सं सुरूपायै ० । हं कपिलायै ० । लं हव्यवाहायै ० । क्षं कव्यवाहायै ० ॥ १ ० ॥ इति संपूज्य हुं इति पात्रं प्रक्षाल्य मूलेन संस्थाप्य सूर्यमंडलाय द्वादशकलात्मने श्रीत्रिगुणात्मिका-दुर्गादेवता-कलशपात्राय नमः इति संपूज्य ॥ द्वादशकलाः पूजयेत् ॥ ॐ कं भं तपिन्यै ० । रवं

वं तापिन्यै० । गं फं धूम्रायै० । घं पं मरिच्यै० । लं नं ज्वालिन्यै० ।
 चं थं रुच्यै० । छं दं सुषुम्णायै० । जं थं भोगदायै० । झं तं विश्वायै० ।
 ञं णं बोधिन्यै० । टं हं धारिण्यै० । ठं डं क्षमायै० ॥ १२ ॥ इति संपूज्य ॥
 तत्र विलोममातृकया शुद्धजलमापूरयेत् । यथा ॥ ॐ क्षं लं हं सं पं शं
 वं लं रं यं मं भं वं फं पं नं थं दं थं तं णं हं डं ठं टं वं झं जं छं चं ङं
 यं गं खं कं अः अं औं ओं ऐं एं लृं लृं ऋं ऋं ऊं उं ईं इं आं अं ॥
 गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य ॥ षोडशकलात्मने चंद्रमंडलाय श्री त्रिगुणा-
 त्तिका-दुर्गादेवता-कलशामृताय नमः इति संपूज्य तत्र षोडशकलाः पूज-
 येत् ॥ अं अमृतायै० । आं मानदायै० । इं पूषायै० । ईं पुष्ट्यै० । उं तुष्ट्यै० ।
 ऊं रत्यै० । ऋं धृत्यै० । ॠं शशिन्यै० । लं चंद्रिकायै० । लृं कान्त्यै० ।
 एं ज्योत्स्नायै० । ऐं श्रियै० । ओं प्रीत्यै० । औं अंगदायै० । अं पूर्णायै० ।
 अः पूर्णामृतायै० ॥ १६ ॥ इति संपूज्य ॥ फडिति संरक्ष्य मूलेन देवीमा-
 चाह्य आवाहनादिदशमुद्राः प्रदर्शयेत् ॥ यथा ॥ मूलेन-आवाहिता
 भव ॥ स्थापिता भव ॥ संनिहिता भव ॥ सन्निरुद्धा भव ॥ संमुखी-
 कृता भव ॥ षडंगेन सकलीकृता भव । मूलं हृदयायेत्यादि अवगुंठिता
 भव ॥ अमृतीकृता भव ॥ परमीकृता भव ॥ योनिमुद्रां प्रदर्श्य ॥ १० ॥
 मूलेन संपूज्य ॥ मत्स्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य । मूलेनाष्टवारमभिमन्त्र्य ॥ धेनुं
 योनिं च प्रदर्शयेत् ॥ इति कलेशः ॥

“अथ (२) सामान्यार्घः—”विंदुत्रिकोणवृत्तचतुरस्रं यंत्रं विलिख्य ।-

१ करद्वयाङ्गुष्ठतर्जन्यप्रसंयोगे गालिनी मुद्रा २ कामनापरत्वेन कलशमध्ये निक्षेपदार्पाः
 मंत्रमहार्णवे निर्दिष्टाः ॥ धनकामो न्यसेत्स्वर्णं धान्यकामस्तु मौक्तिकम् ॥ श्रीकामः कमलं
 न्यस्य कामार्थी दमनं न्यसत् ॥ मोक्षकामो न्यसेद्भक्तं जयकामोऽपराजिताम् ॥ उच्चाटनार्थं
 हिङ्गुलं वड्यार्थं शिखिमूलिकाम् ॥ मारणाय मरीचं तु केतकीं मोहनाय च ॥ आकर्षणार्थं
 धत्तूरं प्रक्षिपेत्कलशोपरि ॥

मध्ये मूलम् । त्रिकोणे त्रिपदैः । मातृकया वृत्तम् । चतुरस्रे षडंगानि ।
फडिति आधारं प्रक्षाल्य । मूलेन संस्थाप्य । मं वह्निमंडलाय दशकला-
त्मने श्रीत्रिगुणात्मिकादुर्गादेवतासामान्यार्घपात्राधाराय नमः इति
आधारं संपूज्य । फड् इति पात्रं प्रक्षाल्य । मूलेन संस्थाप्य । सूर्यमण्डलाय
द्वादशकलात्मने श्रीत्रिगुणा० सामान्यार्घपात्राय नमः इति पात्रं संपूज्य ।
मूलेन शुद्धजलमापूर्य गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य चंद्रमंडलाय षोडशकला-
त्मने श्रीदुर्गादेवतासामान्यार्घपात्रामृताय नमः इति सम्पूज्य ।
मस्त्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य । मूलेनाष्टधाऽभिमन्त्र्य । धेनुमुद्रां योनिमुद्रां च
प्रदर्शयेत् ॥ इति सामान्यार्घः ॥

“अथ (३) विशेषार्घः” — सामान्यार्घादक्षिणे आत्मश्रीचक्रयोर्मध्ये
विंदुत्रिकोणषट्कोणवृत्तचतुरस्रात्मकं यंत्रं चंदनादिना विलिख्य अक्षतैः
पूजयेत् ॥ मध्ये मूलम् ॥ त्रिकोणे त्रिपदैः—ऐं ह्रीं क्लीं । चामुंडायै ।
विच्चे नमः ॥ एवं द्विरावृत्त्या षट्कोणे ॥ मातृकया वृत्तम्—अं आं इत्यादि
क्षान्तम् ॥ चतुरस्रे षडंगानि । इति यंत्रं संपूज्य । हुं इत्याधारं प्रक्षाल्य ।
मूलेन संस्थाप्य । मं वह्निमंडलाय दशकलात्मने श्रीदुर्गादेवताविशे-
षार्घपात्राधाराय नम इति आधारं संपूज्य । तत्र पूर्वोक्ताः दशकलाः
पूजयेत् ॥ ततः हुं इति पात्रं प्रक्षाल्य मूलेन संस्थाप्य ॥ सूर्यमंडलाय
द्वादशकलात्मने श्रीदुर्गादेवताविशेषार्घपात्राय नम इति पात्रं संपूज्य
तत्र पूर्वोक्ता द्वादशकलाः पूजयेत् । ततः तत्र झंळं इत्यादि विलोममातृ-
कया शुद्धजलमापूर्य गालिनीमुद्रया निरीक्ष्य षोडशकलात्मने चंद्रमंड-
लाय श्रीत्रिगु० दुर्गादेवताविशेषार्घपात्रामृताय नम इति संपूज्य तत्र
पूर्वोक्ताः षोडशकलाः संपूज्य फडिति संरक्ष्य मूलेन देवीमावाह्य
आवाहनादिदशमुद्राः प्रदर्श्य मूलेन संपूज्य मस्त्यमुद्रयाऽऽच्छाद्य

मूलेन षोडशवारमभिषेच्य धेनुमुद्रां योनिमुद्रां च प्रदर्शयेत् ॥ इति विशेषार्घः ॥ अथ तद्वक्षिणे पाद्यादिपञ्चपात्राणि स्थापयेत्

(४) पाद्यपात्रम् (५) अर्घ्यपात्रम् (६) आचमनीयपात्रम् (७) मधुपर्कपात्रं (प्रोक्षणार्थं) (८) प्रोक्षणीपात्रं च सामान्यार्घवत् संस्थाप्य पाद्यपात्रे श्यामा-
क (सामो) दुर्वाविष्णुकान्तादीनि प्रक्षिप्य अर्घ्यपात्रे सर्वपतिलदूर्वाकुश-
प्रक्षेपः । आचमनीयपात्रे जातीफलैलालविगङ्गकोल (चिनकवाला)-
प्रक्षेपः । मधुपर्कपात्रे दधिमधुघृतानि प्रक्षिप्य विशेषार्घविन्दुं सर्वपात्रेषु
प्रक्षिप्य मूलेन प्रोक्षणीपात्राज्जलं गृहीत्वा तज्जलेन पूजासामग्रीं
मूलेन सम्प्रोक्ष्य आत्मानं प्रोक्षयेत् ॥ इत्थं पात्रासादनं कृत्वा अन्त-
र्यजनं यथाधिकारं कृत्वा स्वहृदयस्थां महालक्ष्मीं ध्यात्वा मानसो-
पचारैः संपूज्य स्वात्मना सहैक्यं भावयेत् ॥ तत आत्मपूजां कुर्यात् ॥
यथा-मं मंहूकाय० आधारे । कालाग्निरुद्राय० स्वाधिष्ठाने । कच्छपाय०
नाभौ । आधारशक्तिकूर्मानन्तपृथिवीसागररत्नद्वीपप्रासादहेमपीठेभ्यो०
हृदि । धर्माय० दक्षासे । ज्ञानाय० वामासे । वैराग्याय० वामोरौ ।
ऐश्वर्याय० दक्षोरौ । अधर्माय० मुखे । अज्ञानाय० वामपार्श्वे । अवै-
राग्याय० नाभौ । अनैश्वर्याय० दक्षिणपार्श्वे । अनन्ताय० हृदि ।
तत्त्वपदाय० । आनन्दमयकन्दाय० । सविन्नालाय० । विकारमयकेसरे-
भ्यो० । प्रकृतिमयपत्रेभ्यो० । पञ्चाक्षद्वर्णबीजाक्ष्यकर्णिकायै० । सूर्य-
मंडलाय० । चंद्रमंडलाय० । अग्निमंडलाय० । इत्यन्तं हृदि न्यसेत् ॥
पीताद्याः पीठशक्तयः ॥ पीतायै० । श्वेतायै० । अरुणायै० । कृष्णायै० ।
धूम्रायै० । तीत्रायै० । स्फुलिगिन्यै० । रुचिरायै० । ज्वालिन्यै० ॥
रं वह्न्यासनायै० । इति स्वदेहे पीठशक्तिं विन्यसेत् ॥ इति ॥

तत आत्मानं गन्धपुष्पैरभ्यर्च्य ॥ मूलेन त्रिः स्वशिरसि पुष्पांजलिं

दत्त्वा मानसोपचारैः संपूज्य देवरूपः सन् मूलं जप्त्वा देव्यै जपं निवेद्य पुष्पमाघ्राय “कुम्भोदराय नमः” इति वामे क्षिप्त्वा हस्तं प्रक्षाल्य पीठपूजां कुर्यात् ॥

अथ पीठपूजा ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा—ॐ पंपूर्वपीठाय नमः । ॐ पं पूर्णपीठाय नमः । कं कामपीठाय० । प्राच्यां दिशि—ॐ उं उड्यान-पीठाय० । आग्नेय्यां—मां मातृपीठाय० । दक्षिणे—जं जालंधरपीठाय० । नैर्ऋत्ये—कं कोल्हापुरोपपीठाय० । पश्चिमे—पूं पूर्णगिरिपीठाय० । वायव्यां—सौं सौहारोपपीठाय० । उत्तरे—कं कोल्हागिरिपीठाय० । ऐशान्यां—कं कामरूपीठाय० ॥ १ ॥ इति पीठं संपूज्य ॥ नमस्कारः—दक्षिणे—गुरवे० । परमगुरवे० । परमेष्ठिगुरवे० । गुरुपंक्तये० । मातापितृभ्यां० । उपमन्युनारदसनकव्यासादिभ्यो० ॥ ६ ॥ वामे गं गणपतये० । दुं दुर्गायै० । सं सरस्वत्यै० । क्षं क्षेत्रपालाय० ॥ ४ ॥ इति नत्वा ॥ पीठदेवताः स्थापयेत्—पीठमध्ये—मं मण्डूकाय० । आं आधारशक्त्यै० । भूं भूलप्रकृत्यै० । कं कालाग्निरुद्राय० । तदुपरि आं आदिकूर्माय० । अं अनन्ताय० । आं आदिवराहाय० । पं पृथिव्यै० । तदुपरि—अं अमृतार्णवाय० । रं रत्नद्वीपाय० । हं हेम-गिरये० । नं नन्दनोद्यानाय० । कं कल्पवृक्षाय० । मं मणिभूत-लाय० । दं दिव्यमण्डपाय० । सं स्वर्णवेदिकायै० । रं रत्नसिंहास-नाय० । धं धर्माय० । ज्ञां ज्ञानाय० । वै वैराग्याय० । ऐं ऐश्वर्याय० । इति संपूज्य ॥ पूर्वे—अं अनैश्वर्याय० । पुनर्मध्ये—सं सत्त्वाय० । प्रं प्रबोधात्मने० । रं रजसे० । प्रं प्रकृत्यात्मने० । तं तमसे० । मं मोहा-त्मने० । सों सोममण्डलाय० । सूं सूर्यमण्डलाय० । वं वह्निमण्डलाय० । मां मायातन्त्राय० । विं विद्यातन्त्राय० । शं शिवतन्त्राय० । अं ब्रह्मणे० ।

मं महेश्वराय० । आं आत्मने० । अं अन्तरात्मने० । पं परमात्मने० ।
जं जीवात्मने० । ज्ञं ज्ञानात्मने० । कं कन्दाय० । नं नीलाय० । पं पद्माय० ।
मं महापद्माय० । रं रत्नेभ्यो० । के० केसरेभ्यो० । कं० कर्णिकायै० ॥ ५१ ॥

अथ नवशक्तीः स्थापयेत् ॥ तद्यथा—पूर्वाद्यष्टसु दिक्षु ॥ नन्दायै० ।
भगवत्यै० । रक्तदन्तिकायै० । शाकम्भयै० । दुर्गायै० । भीमायै० ।
कालिकायै० । भ्रामयै० । मध्ये शिवदूत्यै० ॥ ९ ॥ इति संस्थाप्य
यथाशक्त्या शक्तिसहितपीठदेवताः पूजयेत् ॥ इति ॥

अथ यंत्रदेवतास्थापनम् ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥ विंदुमध्ये
ऐं ह्रीं क्लीं चामुंडायै विच्चे श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीस्वरू-
पिणीश्रीत्रिगुणात्मिकादुर्गादेवतायै नमः श्रीमन्महाकाली० दुर्गादेवता-
मावा० ॥ विंदोः परितो गुरुचतुष्टयमावाहयेत् ॥ गुरवे० । परात्पर-
गुरवे० । परमेष्ठिगुरवे० । गुरुपंक्तये० । षडंगम् ॥ ऐं हृदयाय० ।
ह्रीं शिरसे० । क्लीं शिखायै० । चामुंडायै कवचाय० । विच्चे नेत्रत्रयाय० ।
मूलेन अस्त्राय० ॥ अथ त्रिकोणे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन क्रमेण ।
स्वरया सह विधात्रे० । श्रिया सह विष्णवे० । उमया सह शिवाय० ।
दक्षिणे हुं सिंहाय० । वामे हुं महिषाय० । षट्कोणे (अग्नीशासुर-
वायव्ये मध्ये दिक्षु च) ऐं नन्दजायै० । ह्रीं रक्तदन्तिकायै० । क्लीं
शाकम्भयै० । हुं दुर्गायै० । हुं भीमायै० । ह्रीं भ्रामयै० ॥ ६ ॥ ततो
अष्टपत्रे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्यक्रमेण । ऐं ब्राह्म्यै० । ह्रीं माहेश्वर्यै० । क्लीं
कौमार्यै० । ह्रीं वैष्णव्यै० । हुं वाराह्यै० । क्ष्म्यौ नारसिंह्यै० । लं ऐन्द्व्यै० ।
स्फ्रं चामुण्डायै० ॥ ८ ॥ ततश्चतुर्विंशतिदले ॥ विं विष्णुमायायै० । चै
चेतनायै० । हुं बुद्धयै० । निं निन्द्रायै० । क्षुं क्षुधायै० । छां छायायै० ।
शं शक्त्यै० । तूं तृणायै० । क्षां क्षान्त्यै० । जां जात्यै० । लं लज्जायै० ।

शां शान्त्यै० । श्रं श्रद्धायै० । कां कान्त्यै० । लं लक्ष्म्यै० । धूं धृत्यै० ।
 वूं वृत्यै० । श्रुं श्रुत्यै० । स्मूं स्मृत्यै० । दं दयायै० । तुं तुष्ट्यै० । पुं पुष्ट्यै० ।
 मां मातृभ्यो० । भ्रां भ्रान्त्यै० ॥२४॥ भूपुरे कोणचतुष्टये आग्नेयादि-
 कोणे॥ गं गणपतये० । क्षं क्षेत्रपालाय० । वं बहुकाय० । यां योगिन्यै० ॥
 पूर्वादिदिक्षु—इन्द्राय० । अग्नये० । यमाय० । निर्ऋतये० । वरुणाय० ।
 वायवे० । सोमाय० । ईशानाय० । ब्रह्मणे० । अनन्ताय० । तद्वहिः—
 वज्राय० । शक्तये० । दंडाय० । खड्गाय० । पाशाय० । अंकुशाय० ।
 गदायै० । त्रिशूलायै० । पद्माय० । चक्राय० । तद्वहिः ॥ वज्रहस्तायै
 गजारूढायै कादंबरीदेव्यै० । शक्तिहस्तायै अजवाहनायै उल्कादेव्यै० ।
 दंडहस्तायै महिषारूढायै करालीदेव्यै० । खड्गहस्तायै शववाहनायै रक्ता-
 क्षीदेव्यै० ॥ पाशहस्तायै मकरवाहनायै श्वेताक्षीदेव्यै० । अंकुशहस्तायै
 मृगवाहनायै हरिताक्षीदेव्यै० । गदाहस्तायै सिंहारूढायै यक्षिणीदेव्यै० ।
 शूलहस्तायै वृषभवाहनायै कालीदेव्यै० । पद्महस्तायै हंसवाहनायै
 सुरज्येष्ठादेव्यै० । चक्रहस्तायै सर्पवाहनायै सर्पराज्ञीदेव्यै नमः ॥ इत्या-
 वाह्य “यन्त्रस्थदेवताभ्यो नमः” इति मूलमंत्रेण यथाशक्त्या पूजनं
 कुर्यात् ॥ इति यन्त्रदेवतापूजनम् ॥

ततो हृदिस्थां ज्योतिर्भर्यां सपरिवारां महालक्ष्मीं ध्यायेत् ॥ अथवा
 देवीध्यानम्—विद्युद्दामसमप्रभां मृगपतिस्कंधस्थितां भीषणां कन्याभिः
 करवालखेटविलसद्गस्ताभिरासेविताम् ॥ हस्तैश्चक्रदरालिखेटविशिखां-
 श्रापं गुणं तर्जनीं बिभ्राणामनलात्मिकां शशिधरां दुर्गां त्रिनेत्रां भजे
 ॥ १ ॥ इति ध्यात्वा ॥ हस्ते पुष्पाण्यादाय-आगच्छ वरदे देवि दैत्य-
 दर्पनिषूदिनि ॥ पूजां गृहाण सुमुखि नमस्ते शङ्करप्रिये ॥१॥ सर्वतीर्थ-
 मयं वारि सर्वदेवसमन्विता ॥ इमं घटं समागच्छ तिष्ठ देवगणैः सह

॥ २ ॥ दुर्गे देवि समागच्छ सान्निध्यमिह कल्पय ॥ बलिपूजां गृहाण
 त्वमष्टाभिः शक्तिभिः सह ॥ ३ ॥ कल्याणजननीं सत्यां कामदां करुणा-
 कराम् ॥ अनन्तशक्तिसंपन्नां दुर्गामावाहयाम्यहम् ॥ ४ ॥ साङ्गां
 सपरिवारां सावरणां सायुधां दुर्गामावाहयामि ॥ महाकालीमहालक्ष्मी-
 महासरस्वतीस्वरूपिणीदुर्गे देवते आवाहिता भव ॥ स्थापिता भव ॥
 सन्निहिता भव ॥ सन्निरुद्धा भव ॥ संमुखीकृता भव ॥ षडङ्गेन सफ-
 लीकृता भव ॥ अवगुंठिता भव ॥ परमीकृता भव ॥ अमृतीकृता भव ॥
 प्रार्थिता भव ॥ नमस्कृता भव ॥ ११ ॥ ॐ मनोजुति० ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीस्वरूपिणि (दुर्गे देवते) सुप्रतिष्ठिता
 वरदा भव ॥ ततः श्रीसूक्तेन देवीन्यासं कृत्वा यथाशक्ति श्रीसूक्तेन
 वा जयन्ती मङ्गला० मूलेन वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ यथावकाशं वा
 देवीराजोपचारपूजनं कुर्यात् ॥

॥ ४८ ॥ अथ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥

अथ देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥ तत्रादौ स्वयमे स्नानशालां
 विभाव्य देवीं संस्थाप्य ध्यायेत् । ध्यानम्—खड्गं चक्र० ॥ १ ॥ अक्षस्रक्०
 ॥ २ ॥ घंटाशूल० ॥ ३ ॥ मूलम् ॥ आवाहनम्—उषसि मागधमंगल-
 गायनैर्ज्ञेदिति जागृहि जागृहि जागृहि । अतिकुपार्द्रकटाक्षनिरीक्षणैर्जग-
 दिदं जगदंव सुखीकुरु ॥ ४ ॥ कनकमयवितर्दिशोभमानं दिशि दिशि
 पूर्णसुवर्णकुंभयुक्तम् ॥ मणिमयशुभमंडपं त्वमेहि मयि कृपयैति सम-
 र्चनं गृहीतुम् ॥ ५ ॥ मूलम्—श्री महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वती-
 स्वरूपिणीदुर्गायै नमः आवाहनम् समर्पयामि ॥ (एवं सर्वत्र उक्त्वा
 उपचारान् कुर्यात्) आसनम्—कनकमयवितर्दिस्थापिते तूलिकाढ्ये

विविधकुसुमकीर्णे कोटिवालार्कदर्शने ॥ भगवति रमणीये रत्नसिंहासनेऽ-
 स्मिन्नुपविश पदयुग्मं हेमपीठे निधेहि ॥६॥ पाद्यम्-दूर्बया सरसिजा-
 न्वितविष्णुक्रान्तया च सहितं कुसुमाढ्यम् ॥ पद्मयुग्मसदृशे पदयुग्मे पाद्य-
 मेतदुररीकुरु मातः ॥ (पाद्यपात्रात्) पादयोः पाद्यं स० ॥७॥ अर्घ्यम्-
 गंधपुष्पयवसर्षपदूर्वासंयुतं कुशतिलाक्षतमिश्रम् ॥ हेमपात्रनिहितं सह
 रत्नैरर्घ्यमेतदुररीकुरु मातः ॥ (अर्घ्यपात्रात्) हस्तयोरर्घ्यं स० ॥८॥
 आचमनीयम्-जलजद्युतिना करेण जातीफलकंकोललवंगमंधयुक्तैः ॥
 अमृतैरमृतैरिवासितैर्भगवत्याचमनं विधीयताम् ॥ (आचमनीयपात्रात्)
 आचमनीयं स० ॥ ९ ॥ मधुपर्कः-मधुनिहितं कनकस्य संपुटे
 पिहितं रत्नपिधानकेन यत् ॥ तदिदं भगवति करेऽर्पितं
 मधुपर्कं जननि प्रगृह्यताम् ॥ (मधुपर्कपात्रात्) मधुपर्कं स०
 ॥ १० ॥ आचमनीयम्-पाद्यं ते परिकल्पितं च पदयोरर्घ्यं तथा
 हस्तयोः सौधीभिर्मधुपर्कमंब मधुरं धाराभिरास्वादय ॥ तोयेनाचमनं
 विधेहि शुचिना गागेन मत्कल्पितं साष्टांगं प्रणिपातमंब कमले
 दृष्ट्या कृतार्थाकुरु ॥ (आचमनीयपात्रात्) आचमनीयं समर्पया०
 ॥ ११ ॥ पयःस्नानम्-स्वर्धेनुजातं बलवीर्यवर्धनं दिव्यामृतात्यन्तर-
 सप्रदं सितम् ॥ श्रीचंडिके दुग्धसमुद्रसंभवे गृहाण दुग्धं मनसा मयाऽ-
 र्पितम् ॥ १२ ॥ दाधिस्नानम्-क्षीरोद्भवं स्वादु सुधामयं च श्री-
 चंद्रकान्तिसदृशं सुशोभनम् ॥ श्रीचंडिके शुंभनिशुंभनाशिनि स्नानार्थ-
 मंगीकुरु तेऽर्पितं दाधि ॥ १३ ॥ घृतस्नानम्-श्रीक्षीरजोद्भूतमिदं मनोज्ञं
 प्रदीप्तवह्निद्युतिपावितं च । श्रीचंडिके दैत्यविनाशदक्षे ह्रैयंगवीनं परि-
 गृह्यतां च ॥ १४ ॥ मधुस्नानम्-माधुर्यमिश्रं मधुमक्षिकागणैर्वृक्षालि-
 रम्ये मधुकानने चितम् ॥ श्रीचंडिके शंकरप्राणवल्लभे स्नानार्थमंगीकुरु

तेऽर्पितं मधु ॥ १५ ॥ शर्करास्नानम्-पूर्णक्षुकांभोधिसमुद्भवामिमां
 माणिक्यमुक्ताफलदाममंजुलाम् । श्रीचंडिके चंडविनाशकारिणि स्ना-
 नार्थमंगीकुरु शर्करां शुभाम् ॥ १६ ॥ सुगं०-एतच्चंपकतैलमंब विविधैः
 पुष्पैर्मुहुर्वासितं न्यस्तं रत्नमये सुवर्णचषके भृंगैर्भ्रमद्भिर्द्वृतम् ॥ सान-
 न्दं ब्रजसुंदरीभिरभितो हस्तैर्धृतं चिन्मये केशेषु भ्रमरप्रभेषु सकलेष्वंगेषु
 चालिष्यताम् ॥ १७ ॥ उद्धर्तनस्नानम्-मातः कुंकुमपंकनिर्मितमिदं देहे
 तवोद्धर्तनं भक्त्याऽहं कलयामि हैमरजसा संमिश्रितं केसरैः ॥ केशा-
 नामलकैर्विशोध्य विशदान्कस्तुरिकाद्यर्चितैः स्नानं ते नवरत्नकुंभवि-
 धिना संवासितोष्णोदकैः ॥ १८ ॥ स्नानम्-एलाशीरसुवासितैः सुकुसुमै-
 र्गंगादितीर्थोदकैर्माणिक्यादिकमौक्तिकामृतयुतैः स्वच्छैः सुवर्णोदकैः ॥
 मंत्रान्वैदिकतान्त्रिकान्परिपठन्सानंदमत्यादरात् स्नानं ते परिकल्पयामि
 जननि स्नेहाच्चमंगीकुरु ॥ १९ ॥ श्रीमन्महालक्ष्म्याद्यावाहितदेवताभ्यो
 नमः इति मूलमंत्रेण पंचोपचारैः संपूज्य । उत्तरे निर्याल्यं विसृज्य पुनः
 संपूज्य अभिषेकं कुर्यात् ॥ अभिषेकार्थं पात्रे जलगंधपुष्पदुग्धादीनि
 क्षिपेत् ॥ देवीसूक्तं श्रीसूक्तं शक्रादय इत्यादिस्तौत्रैश्चाभिषेकः कार्यः ॥

शुद्धो० स्ना०-उद्गंधैरगरुद्भवैः सुरभिणा कस्तूरिकावारिणा स्फूर्ज-
 त्सौरभयक्षकर्मजलैः काश्मीरनीलैरपि ॥ पुष्पांभोभिरशेषतीर्थसलिलैः
 कर्पूरवासोभरैः स्नानं ते परिकल्पयामि कमले भक्त्या तदंगीकुरु ॥ २० ॥
 वस्त्रम्-वालार्कद्युतिदाडिमीयकुसुमप्रस्पर्धि सर्वोत्तमं मातस्त्वं परिधेहि
 दिव्यवसनं भक्त्या मया कल्पितम् ॥ मुक्ताभिर्ग्रथितं च कंचुकमिदं
 स्वीकृत्य पीतप्रभं तप्तस्वर्णसमानवर्णमतुलं प्राचारमंगीकुरु ॥ २१ ॥
 आच०-भूपालदिवपालकिरीटरत्नमरीचिनीराजितपादपीठे ॥ देवैः
 समाराधितपादपद्मे श्रीचंडिके स्वाचमनं गृहाण ॥ २२ ॥ पादुके-

नवरत्नयुते मयाऽर्पिते कमनीये तपनीयपादुके ॥ सविलासमिदं पदद्वयं
 कृपया देवि तयोर्निधीयताम् ॥ २३ ॥ केशपाशसंस्करणम्-बहुभिर-
 गरुधूपैः सादरं धूपयित्वा भगवति तव केशान् कंकतैर्मार्जयित्वा ॥ सुर-
 भिभिररविन्दैश्चंपकैश्चार्चयित्वा झटिति कनकसूत्रैर्जटयन्वेष्टयामि ॥ २४ ॥
 सौवीरांजनं-(सुरमो) सौवीरांजनादिदमंब चक्षुषोस्तै विन्यस्तं कन-
 कशलाकया मया यत् ॥ तन्नूनं मलिनमपि त्वदक्षिसंगात् ब्रह्मेन्द्राद्य-
 भिलषणीयतामियाय ॥ २५ ॥ अलं०-मंजीरान्पदयोर्निधाय रुचिरा-
 न्विन्यस्य कांचीं कटौ मुक्ताहारमुरोजयोरनुपमां नक्षत्रमालां गले ॥
 केयूराणि भुजेषु रत्नवलयश्रेणीः करेषु क्रमात् तारुके भव कर्णयोर्वि-
 निदधे शीर्षे च चूडामणिम् ॥ २६ ॥ धम्मिले तव देवि हैमकुसुमा-
 न्याधाय भालस्थले मुक्ताराजिविराजि हेमातिलकं नासापुटे मौक्त-
 कम् ॥ मातमौक्तिकजालिकां च कुचयोः सर्वांगुलीधूमिकाः कट्यां कां-
 चनर्किकिणीर्विनिदधे रत्नावतंसौ श्रुतौ ॥ २७ ॥ गंधः-प्रत्यंगं परि-
 मार्जयामि शुचिना वस्त्रेण संप्रोञ्छनं कुर्वे केशकलापमायततरं धूपोत्तमै-
 र्धूपितम् ॥ काश्मीरैरगरुद्रवैर्मलयजैः संघर्ष्य संपादितं भक्तत्राणपरे
 श्रीकृष्णगृहिणि श्रीचंदनं गृह्यताम् ॥ २८ ॥ कुंकुमम्-मातर्भालतले तवा-
 तिविमले काश्मीरकस्तूरिकाकर्पूरागरुभिः करोमि तिलकं देहेंऽगरांगं
 ततः ॥ वक्षोजादिषु यक्षकर्दमरसं सिक्त्वा च पुष्पावृत्तिं पादौ कुंकुम-
 लेपनादिभिरहः संपूजयामि क्रमात् ॥ २९ ॥ कज्जलम्-चापेयकर्पूर-
 कचन्दनादिकैर्नानाविधैर्गंधचयैः सुवासितम् ॥ नेत्रांजनार्थाय हरिन्माणि-
 भ्रमं श्रीचंद्रिके स्वीकुरु कज्जलं शुभम् ॥ ३० ॥ अक्षताः-रत्नाक्षतैस्त्वां परि-
 पूजयामि मुक्ताफलैर्वा रुचिरैरविद्धैः ॥ अखंडितैर्देवि यवादिभिर्वा का-
 श्मीरपंकांकिततंडुलैर्वा ॥ ३१ ॥ अत्तरं-जनानि चंपकतैलमिदं पुरो

भृगमदोऽयमयं पटवासकः ॥ सुरभिगंधमिदं च चतुःसमं सपादि सर्वमिदं
परिगृह्यताम् ॥ ३२ ॥ सिंदूरं—सीमन्ते ते भगवति मया सादरं न्यस्त-
येतत् सिंदूरं ते हृदयकमले हर्षवर्षं तनोतु ॥ बालादित्यद्युतिरिव सदा
लोहिता यस्य कान्तिरन्तर्ध्वान्तं हरतु सततं चेतसा चिन्तयामि ॥ ३३ ॥
पुष्पाणि—मंदारकुंदकरवीरलवंगपुष्पैस्त्वां देवि संततमहं परिपूजयामि ।
जातीजपावकुलचंपककैतकादिनानाविधानि कुसुमानि च तेऽर्पयामि
॥ ३४ ॥ पुष्पमाला—पुष्पौघैर्घोतयन्तैः सततपरिचलत्कान्तिकल्लोल-
जालैः कुर्वाणा मञ्जदन्तःकरणाविमलतां शोभितेव त्रिवेणी ॥
मुक्ताभिः पन्नरागैर्मरकतमणिभिर्निर्मिता दीप्यमानैर्नित्यं हारत्रयी
त्वं भगवति कमले गृह्यतां कंठमध्ये ॥ पुष्पमालां स० ॥ ३५ ॥

अथांगपूजा ॥ हस्ते गंधपात्रं गृहीत्वा दाक्षिणेनार्चयेत् ॥ ह्रीं दुर्गायै
नमः पादौ पूजयामि ॥ ह्रीं मंगलायै० गुल्फौ पूज० ॥ ह्रीं भगवत्यै०
जंघे पूज० ॥ ॥ ह्रीं कौमायै० जानुनी पूज० ॥ ह्रीं वागीश्वर्यै० उरू० पूज० ॥
॥ ह्रीं वरदायै० कटी० पूज० ॥ ॥ ह्रीं पञ्चाकरवासिन्यै० स्तनौ पूज० ॥
॥ ह्रीं माहिषमर्दिन्यै० कंठं पूज० ॥ ॥ ह्रीं उमासुतायै० स्कंधौ पूज० ॥
॥ ह्रीं इन्द्राण्यै० भुजौ पूज० ॥ ॥ ह्रीं गौर्यै० हस्तौ पूज० ॥ ह्रीं मोहवत्यै०
मुखं पूज० ॥ ॥ ह्रीं शिवायै० कर्णौ पूज० ॥ ॥ ह्रीं अन्नपूर्णायै० नेत्रे पूज० ॥
॥ ह्रीं कमलायै० ललाटं पूज० ॥ ह्रीं महालक्ष्म्यै० सर्वांगं पूजयामि ॥
देव्या दाक्षिणे सिंहं पूजयामि ॥ वामे माहिषं पूजयामि ॥

॥ अथावरणपूजा ॥

प्रथमावरणपूजा—वामेन तत्त्वमुद्रया तर्पणम् । दाक्षिणेन ज्ञानमुद्रया
पूजनम् । प्रार्थना—संचिन्मयपरे देवि परामृतचरुप्रिये ॥ अनुज्ञां देहि
मे मातः परिवारार्चनाय ते ॥ १ ॥ (यथा दाक्षिणेनाक्षतपुष्पादिना

पूजायामीति संपूज्य । वामकरधृताद्रखण्डेन विशेषार्घजलैस्तर्पयाम्येवं सर्वत्र ।) ॐ ऐं ह्रीं क्लीं चामुण्डायै विच्चे साङ्गायै सपरिवारायै सावर्णायै सायुधायै सशक्तिकायै श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यै नमः श्री-महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीश्रीपादुकां पूजयामि तर्पयामि ॥ १ ॥ ॐ ऐं ह्रीं विच्चे साङ्गा० सप० साव० सायु० सश० यै महाकाल्यै नमः महाकालीश्रीपा० ॥ २ ॥ ॐ ऐं ह्रीं विच्चे साङ्गा० सप० साव० सायु० सश० यै महालक्ष्म्यै० महालक्ष्मीश्रीपा० ॥ ३ ॥ ॐ ऐं ह्रीं विच्चे साङ्गा० सप० साव० सायु० सश० यै महासरस्वत्यै० महासरस्वतीश्रीपा० ॥ ४ ॥ विन्दोः परितो गुरुचतुष्टयं पूजयेत्—ॐ गुरवे नमः गुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ५ ॥ ॐ परमगुरवे० परमगुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ६ ॥ ॐ परात्परगुरवे० परात्परगुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ७ ॥ ॐ परमेष्ठिगुरवे० परमेष्ठिगुरुशक्तिश्रीपा० ॥ ८ ॥ अथ षडङ्गं पूजयेत्—ॐ ऐं हृदयाय० हृदयशक्तिश्रीपा० ॥ ९ ॥ ॐ ह्रीं शिरसे नमः शिरःशक्तिश्रीपा० ॥ १० ॥ ॐ क्लीं शिखायै० शिखाशक्तिश्रीपा० ॥ ११ ॥ ॐ चामुण्डायै कवचाय० कवचशक्तिश्रीपा० ॥ १२ ॥ ॐ विच्चे नेत्रत्रयाय० नेत्रत्रयशक्तिश्रीपा० ॥ १३ ॥ मूलेन अस्त्राय० अस्त्रशक्तिश्रीपा० ॥ १४ ॥ प्रथमावरणदेवताभ्यो० सर्वोपचारार्थं गन्धं पुष्पं स० ॥ सामान्यार्घजलमादाय—एताः प्रथमावरणदेवताः साङ्गाः सपरिवाराः सायुधाः सशक्तिकाः पूजितास्तर्पिताः सन्तु ॥ पुष्पांजलिमादाय—अभीष्टसिद्धिं मे देहि शरणागतवत्सले ॥ भक्त्या समर्पये तुभ्यं प्रथमावरणार्चनम् ॥ १ ॥ पुष्पांजलिं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति प्रथमावरणम् ॥

अथ द्वितीयावरणम्—त्रिकोणे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन पूजयेत्— ॐ सावित्र्या सह विधात्रे० विधातृशक्तिश्रीपा० ॥ १५ ॥ ॐ श्रिया सह

विष्णवे० विष्णुशक्तिश्रीपा० ॥ १६ ॥ ॐ उमया सह शिवाय०
 शिवशक्तिश्रीपा० ॥ १७ ॥ ॐ ह्रूं नमः सिंहाय० सिंहशक्तिश्रीपा०
 ॥ १८ ॥ ॐ ह्रूं नमः महिषाय० महिषशक्तिश्रीपा० ॥ १९ ॥ द्विती-
 यावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स० ॥ सामा० जलमादाय—द्वितीयावरण-
 देवताः सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु । पुष्पा० आदाय—अभीष्ट० ॥
 शर० । भक्त्या० द्वितीया० ॥ पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमु० प्रणमेत् ॥
 इति द्वितीयावरणम् ॥

अथ तृतीयावरणम्—षट्कोणे अग्नीशासुरवायव्ये मध्ये दिक्षु च
 पूजयेत्—ॐ ऐं नन्दजायै० नन्दजाशक्तिश्रीपा० ॥ २० ॥ ॐ ह्रीं
 रक्तदन्तिकायै० रक्तदन्तिकाशक्तिश्रीपा० ॥ २१ ॥ ॐ क्लीं शाकम्भयै०
 शाकम्भरीशक्तिश्रीपा० ॥ २२ ॥ ॐ हुं दुर्गायै० दुर्गाशक्तिश्रीपा०
 ॥ २३ ॥ ॐ ह्रूं भीमायै० भीमाशक्तिश्रीपा० ॥ २४ ॥ ॐ ह्रीं
 भ्रायै० भ्रामरीशक्तिश्रीपा० ॥ २५ ॥ तृतीयावरणदेवताभ्यो० गंधं
 पु० स० ॥ सामा० दाय—एतास्तृतीयावरणदेवताः सा० सप० सायु०
 सश० पू० त० सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० ॥ भक्त्या० तृती-
 यावरणार्चनम् ॥ ३ ॥ पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥
 इति तृतीयावरणम् ॥

अथ चतुर्थावरणम्—ततोऽष्टपत्रे स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन पूजयेत्—
 ॐ ऐं ब्राह्म्यै० ब्राह्मीशक्तिश्रीपा० ॥ २६ ॥ ॐ ह्रीं माहेश्वर्यै० माहे-
 श्वरीशक्तिश्रीपा० ॥ २७ ॥ ॐ क्लीं कौमार्यै० कौमारीशक्तिश्रीपा० ॥ २८ ॥
 ॐ ह्रीं वैष्णव्यै० वैष्णवीशक्तिश्रीपा० ॥ २९ ॥ ॐ लं वाराह्यै०
 वाराहीशक्तिश्रीपा० ॥ ३० ॥ ॐ क्ष्म्यौ नारसिंह्यै० नारसिंहीशक्तिश्रीपा०
 ॥ ३१ ॥ ॐ लं ऐंद्र्यै० ऐंद्रीशक्तिश्रीपा० ॥ ३२ ॥ ॐ स्व्यै चामु-
 ण्डायै० चामुण्डाशक्तिश्रीपा० ॥ ३३ ॥ ॐ ह्रीं लक्ष्म्यै० लक्ष्मीशक्ति-

श्रीपा० ॥३४॥ चतुर्थावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स०॥ सामा० मा-
दाय-एताः चतुर्थावरणदेवताः सा०सप० सायु० सश०पू०त०सन्तु ॥
पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० चतुर्थावरणार्चनम् ॥ ४ ॥
पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति चतुर्थावरणम् ॥

अथ पञ्चमावरणम्—ततश्चतुर्विंशतिदले स्वाग्रादिप्रादक्षिण्येन ।
ॐ विं विष्णुमायायै० विष्णुमायाशक्तिश्रीपा०॥३५॥ ॐ चै चेतनायै०
चेतनाशक्तिश्रीपा० ॥३६॥ ॐ वुं बुद्धयै० बुद्धिशक्तिश्रीपा० ॥३७॥
ॐ नि निद्रायै० निद्राशक्तिश्रीपा० ॥३८॥ ॐ क्षुं क्षुधायै० क्षुधा-
शक्तिश्रीपा० ॥ ३९ ॥ ॐ छां छायायै० छायाशक्तिश्रीपा० ॥४०॥
ॐ शं शक्त्यै० शक्तिश्रीपा० ॥ ४१ ॥ ॐ तं तृष्णायै० तृष्णाशक्ति-
श्रीपा० ॥४२॥ ॐ क्षां क्षान्त्यै० क्षान्तिशक्तिश्रीपा० ॥४३॥ ॐ जां
जात्यै० जातिशक्तिश्रीपा० ॥४४॥ ॐ लं लज्जायै० लज्जाशक्तिश्रीपा०
॥४५॥ ॐ शां शान्त्यै० शान्तिशक्तिश्रीपा० ॥४६॥ ॐ श्रं श्रद्धायै०
श्रद्धाशक्तिश्रीपा० ॥४७॥ ॐ कां कान्त्यै० कान्तिशक्तिश्रीपा०॥४८॥
ॐ लं लक्ष्म्यै० लक्ष्मीशक्तिश्रीपा० ॥ ४९ ॥ ॐ धृं धृत्यै० धृति-
शक्तिश्रीपा० ॥५०॥ ॐ वृं वृत्त्यै० वृत्तिशक्तिश्रीपा० ॥५१॥ ॐ श्रुं
श्रुत्यै० श्रुतिशक्तिश्रीपा० ॥५२॥ ॐ स्मं स्मृत्यै० स्मृतिशक्तिश्रीपा०
॥५३॥ ॐ दं दयायै० दयाशक्तिश्रीपा०॥५४॥ ॐ तुं तुष्ट्यै० तुष्टिशक्ति-
श्रीपा० ॥ ५५ ॥ ॐ पुं पुष्ट्यै० पुष्टिशक्तिश्रीपा० ॥ ५६ ॥ ॐ मां
मातृभ्यो० मातृशक्तिश्रीपा० ॥ ५७ ॥ ॐ भ्रां भ्रान्त्यै० भ्रान्तिश-
क्तिश्रीपा० ॥ ५८ ॥ पञ्चमावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० सम० ॥
सामा० मादाय-एताः पञ्चमावरणदेवताः साङ्गः सप०सायु०सश०पू०
त० सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० पञ्चमावरणार्च-

नम् ॥५॥ पुष्पाञ्जलिं दत्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति पञ्चमावरणम् ॥

अथ षष्ठावरणम्—भूपुरे कोणचतुष्टये आग्नेयादिकोणमारभ्य ।
 ॐ गं गणपतये० गणपतिशक्तिश्रीपा० ॥५९॥ ॐ क्षं क्षेत्रपालाय०
 क्षेत्रपालशक्तिश्रीपा० ॥ ६० ॥ ॐ वं बटुकाय० बटुकशक्तिश्रीपा०
 ॥ ६१ ॥ ॐ यां योगिन्यै० योगिनीशक्तिश्रीपा० ॥ ६२ ॥
 षष्ठावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० सम० ॥ सामा० सादाय—एताः षष्ठा-
 वरणदेवताः सा० स० सायु० सश० पू० त० सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय
 अभीष्ट० । भक्त्या० षष्ठावरणार्चनम् ॥ ६ ॥ पुष्पाञ्जलिं दत्वा योनि-
 मुद्रया प्रणमेत् ॥ इति षष्ठावरणम् ॥

अथ सप्तमावरणम्—पूर्वादिदशदिक्षु ॥ ॐ लं इन्द्राय० इन्द्र-
 शक्तिश्रीपा० ॥ ६३ ॥ ॐ रं अग्नये० अग्निशक्तिश्रीपा० ॥ ६४ ॥
 ॐ यं यमाय० यमशक्तिश्रीपा० ॥ ६५ ॥ ॐ क्षं निर्ऋतये० निर्ऋ-
 तिशक्तिश्रीपा० ॥ ६६ ॥ ॐ वं वरुणाय० वरुणशक्तिश्रीपा० ॥ ६७ ॥
 ॐ यं वायवे० वायुशक्तिश्रीपा० ॥ ६८ ॥ ॐ सं सोमाय० सोम-
 शक्तिश्रीपा० ॥ ६९ ॥ ॐ हं ईशानाय० ईशानशक्तिश्रीपा० ॥ ७० ॥
 ॐ वं ब्रह्मणे० ब्रह्मशक्तिश्रीपा० ॥ ७१ ॥ ॐ ह्रीं अनन्ताय० अन-
 न्तशक्तिश्रीपा० ॥ ७२ ॥ सप्तमावरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स० ॥ सामा०
 सादाय—एताः सप्तमावरणदेवताः सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु ॥
 पुष्पाञ्जलिमादाय—अभीष्ट० । भक्त्या० सप्तमावरणार्चनम् ॥ ७ ॥
 पुष्पाञ्जलिं दत्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति सप्तमावरणम् ॥

अथाष्टमावरणम्—तद्ब्रह्मिः । ॐ वं वज्राय० वज्रशक्तिश्रीपा० ॥ ७३ ॥
 ॐ शं शक्त्यै० शक्तिश्रीपादु० ॥ ७४ ॥ ॐ दं दण्डाय० दण्डशक्तिश्री-
 पा० ॥ ७५ ॥ ॐ खं खड्गाय० खड्गशक्तिश्री० ॥ ७६ ॥ ॐ पां

पाशाय० पाशशक्तिश्रीपा० ॥ ७७ ॥ ॐ अं अङ्कुशाय० अङ्कुशशक्ति-
श्रीपा० ॥ ७८ ॥ ॐ गं गदायै० गदाशक्तिश्रीपा० ॥ ७९ ॥ ॐ त्रिं
त्रिशूलाय० त्रिशूलशक्तिश्रीपा० ॥ ८० ॥ ॐ पं पद्माय० पद्मशक्ति-
श्रीपा० ॥ ८१ ॥ ॐ चं चक्राय० चक्रशक्तिश्रीपा० ॥ ८२ ॥ अष्टमा-
वरणदेवताभ्यो० गंधं पु० स० ॥ सामा० मादाय-एता अष्टमावरणदेवताः
सा० सप० सायु० सश० पू० त० सन्तु । पुष्पाञ्जलिमादाय-अभीष्ट० ।
भक्त्या० अष्टमावरणार्चनम् ॥ ८॥ पुष्पाञ्जलिं दत्वा योनिमुद्रया प्रण-
मेत् ॥ इति अष्टमावरणार्चनम् ॥

अथ नवमावरणार्चनम्—कलशात्पूर्वादिदिक्षु । ॐ वज्रहस्तायै
गजारूढायै कादम्बरीदेव्यै० कादम्बरीदेवीशक्तिश्रीपादुकां पूजयामि
तर्पयामि ॥ ८३ ॥ शक्तिहस्तायै अजवाहनायै उल्कादेव्यै०
उल्कादेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८४ ॥ दण्डहस्तायै महिषारूढायै करालीदेव्यै०
करालीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८५ ॥ खड्गहस्तायै शववाहनायै रक्ताक्षी-
देव्यै० रक्ताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८६ ॥ पाशहस्तायै मकरवाहनायै
श्वेताक्षीदेव्यै० श्वेताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८७ ॥ अङ्कुशहस्तायै मृग-
वाहनायै हरिताक्षीदेव्यै० हरिताक्षीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८८ ॥ गदाह-
स्तायै सिंहारूढायै यक्षिणीदेव्यै० यक्षिणीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ८९ ॥
शूलहस्तायै वृषभवाहनायै कालीदेव्यै० कालीदेवीशक्तिश्रीपा० ॥ ९० ॥
पद्महस्तायै हंसवाहनायै सुरज्येष्ठादेव्यै० सुरज्येष्ठादेवीशक्तिश्रीपा०
॥ ९१ ॥ चक्रहस्तायै सर्पवाहनायै सर्पराज्ञीदेव्यै० सर्पराज्ञीदेवीशक्ति-
श्रीपा० ॥ ९२ ॥ नवमावरणदेवताभ्यो० गंधं पुष्पं सम० ॥ सामान्या०
मादाय-एता नवमावरणदेवताः साङ्ग० सप० सायु० सश० पू० त०
सन्तु ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय-अभीष्ट० । भक्त्या० नवमावरणार्चनम् ॥ ९॥

पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति नवमावरणम् ॥
इत्यावरणपूजा ॥

ततो यथाशक्त्यष्टोत्तरशतनामभिस्तुलसीदूर्वापुष्पाक्षतादिभिरर्चयेत् ॥

अथाष्टोत्तरशतनामानि ॥ ॐ माहेश्वर्यै नमः । महादेव्यै ० । जयंत्यै ० ।

सर्वमंगलायै ० । लज्जायै ० । भगवत्यै ० । वंद्यायै ० । भवान्यै ० ।

पापनाशिन्यै ० । चंडिकायै ० । १ ० । कालरात्र्यै ० । भद्रकाल्यै ० । अपराजि-

ताय ० । महाविद्यायै ० । महामेधायै ० । महामायायै ० । महाबलायै ० ।

कात्यायन्यै ० । जयायै ० । दुर्गायै ० । २ ० । मंदारवनवासिन्यै ० । आर्यायै ० ।

गिरिसुतायै ० । धात्र्यै ० । महिषासुरघातिन्यै ० । सिद्धिदायै ० । बुद्धि-

दायै ० । नित्यायै ० । वरदायै ० ॥ वरवर्णिन्यै ० । ३ ० । अंबिकायै ० ।

सुखदायै ० । सौम्यायै ० । जगन्मात्रे ० । शिवप्रियायै ० । भक्तसंतापसं-

हर्त्र्यै ० । सर्वकामप्रपूरिण्यै ० । जगत्कर्त्र्यै ० । जगद्धात्र्यै ० । जगत्पा-

लनतत्परायै ० । ४ ० । अव्यक्तायै ० । व्यक्तरूपायै ० । भीमायै ० । त्रिपुर-

सुंदर्यै ० । अपर्णायै ० । ललितायै ० । वैद्यायै ० । पूर्णचंद्रनिभाननायै ० ।

चामुंडायै ० । चतुरायै ० । ५ ० । चंद्रायै ० । गुणत्रयविभाविन्यै ० । हेरंब-

जनन्यै ० । काल्यै ० । त्रिगुणायै ० । यशोधारिण्यै ० । उमायै ० । कलश-

हस्तायै ० । दैत्यदर्पनिषादिन्यै ० । बुद्ध्यै ० । ६ ० । कांत्यै ० । क्षमायै ० ।

शान्त्यै ० । पुष्ट्यै ० । तुष्ट्यै ० । धृत्यै ० । मर्त्यै ० । वरायुधधरायै ० । (धीरायै ०)

गौर्यै ० । शाकंभर्यै ० । ७ ० । शिवायै ० । अष्टसिद्धिप्रदायै ० । वामायै ० ।

शिववामांगवासिन्यै ० । धर्मदायै ० । धनदायै ० । श्रीदायै ० । कामदायै ० ।

मोक्षदायै ० । अपरायै ० । ८ ० । चित्स्वरूपायै ० । चिदानंदायै ० । जयश्रियै ० ।

जयदायिन्यै ० । सर्वमंगलमंगल्यायै ० । जगत्रयहितैषिण्यै ० । शर्वा-

ण्यै ० । पार्वत्यै ० । धन्यायै ० । स्कंदमात्रे ० । ९ ० । अखिलेश्वर्यै ० । प्रपन्नार्ति-

हरायै० । देव्यै० । सुभगायै० । कामरूपिण्यै० । निराकारायै० ।
साकारायै० । महाकाल्यै० । सुरेश्वर्यै० । शर्वार्यै० । १०० । श्रद्धायै० ।
ध्रुवायै० । कृत्यायै० । मृडान्यै० । भक्तवत्सलायै० । सर्वशक्तिसमायु-
क्तायै० । शरण्यायै० । सर्वकामदायै० ॥ १०८ ॥ इत्यष्टोत्तरशतनामानि ॥

एवं तुलस्यादिभिः संपूज्य श्वेतचूर्णादिकं समर्पयेन् । यथा—

श्वेतचूर्णम्—मंदारमल्लिकरबीरसंभवं कर्पूरपाटीरसुवासितं सितम् ।
श्रीश्वेतचूर्णं विधिना समर्पितं प्रीत्या त्वमंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३६ ॥
रक्तचूर्णम्—मत्पूषकालार्कमयूरवसन्निभं जातिफलैलागरुणा सुवासितम् ॥
श्रीरक्तचूर्णं मनसा मयाऽर्पितं प्रीत्या त्वमंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३७ ॥
सिंदूरम्—मध्याह्नचंदार्कमरीचिसन्निभं विघ्नेश्वरश्रीहनुमद्बहुप्रियम् ॥
सिंदूरचूर्णं मनसा मयाऽर्पितं प्रीत्या त्वमंगीकुरु विष्णुवल्लभे ॥ ३८ ॥ हरि-
द्रा—हरिद्रुमोत्थामविपीतवर्णा सुवासितां चंदनपारिजातैः ॥ अनन्यभावेन
समर्पितां ते मातर्हरिद्रामुररीकुरुष्व ॥ ३९ ॥ धूपः—लाक्षासंमिलितैः
सिताभ्रसहितैः श्रीवाससंमिश्रितैः कर्पूराकलितैः सितामधुयुतैर्गोसर्पि-
षाऽऽलोलितैः ॥ श्रीखंडागरुगुग्गुलप्रभृतिभिर्नानाविधैर्वस्तुभिर्धूपं ते परि-
कल्पयामि जननि त्वं धूपमंगीकुरु ॥ ४० ॥ दीपं—रत्नालंकृतहेमपात्र-

१ फडिति धूपपात्र संप्रोक्ष्य मूलेन नमः इति संपूज्य पुरतो निधाय (रं) इति
वह्निबीजेन अग्निं संस्थाप्य तदुपरि मूलेन दशांगं धूपं दत्त्वा “ ह्रीं जय ध्वनिमंत्रमात-
स्वाहा ” इति घंटा संपूज्य वामहस्तेन घंटा वादयन् दक्षिणहस्तेन शंखस्थजलं गृहीत्वा
धूपमंत्रपाठपठनपुरःसरं शंखस्थजलं भूमौ क्षिप्त्वा देवीवामभागे धूपपात्र निधाय तर्जनीमूल-
योरंगुष्ठयोगात्मिका धूपमुद्रां प्रदर्शयेदिति ॥ २ दीपपात्रं गोघृतेनापूर्य मंत्राक्षरतंतुभिर्वर्त्ता
निःक्षिप्य मूलेन प्रज्वाल्य घंटा वादयन् नेत्रादिपादपर्यन्तं दीपं प्रदर्शयेत् ॥ मंत्रपाठपठनपुर-
सरं देवीदक्षिणभागे दीपं निधाय शंखजलमुत्सृज्य मध्यमे अंगुष्ठमूललग्ने या दीपमुद्रा तां
प्रदर्शयेदिति ॥

निहितैर्गोसर्पिषा दीपितैर्दीपैर्दीर्घतरान्धकारभिर्दुरैर्बालार्ककोटिप्रभैः ॥
आताम्रज्वलदुज्ज्वलद्रगनवद्रत्नप्रदीपैः सदा मातस्त्वामहमादरादनुदिनं
नीराजयास्युच्चकैः ॥ ४१ ॥

अथ नैवेद्यनिवेदनविधिः ॥ तत्रादौ देव्या अग्रे दक्षिणतो वा
जलेन चतुरस्रं मंडलं कृत्वा । स्वर्णादिनिर्मितं भोजनपात्रं संस्थाप्य ।
तन्मध्ये षट्सोपेतं विविधप्रकारकं वा नैवेद्यं निधाय “ ह्रीं नमः ”
इत्यर्घजलेन संग्रोक्ष्य मूलेन संवीक्ष्य अष्टोमुखदक्षिणहस्तोपरि तादृशं
वामहस्तं निधाय । नैवेद्यमाच्छाद्य (यं) इति दाधुवीजं षोडशधा संजप्य
वायुना तद्भूतदोषान् संशोध्य ततो दक्षिणकरतले तत्पृष्ठलग्नवामकरतलं
कृत्वा नैवेद्यं प्रदर्श्य (रं) इति वह्निवीजं षोडशवारं संजप्य तदुत्पन्नाग्निना
तद्दोषं दग्ध्वा ततो वामकरतले (वं) इति अमृतवीजं विचिन्त्य तत्पृष्ठ-
लग्नं दक्षिणकरतलं कृत्वा नैवेद्यं प्रदर्श्य (वं) इति सुधावीजं षोडशवारं
संजप्य तदुत्पन्नामृतधारया प्लावितं विभाव्य मूलेन संग्रोक्ष्य धेनुमुद्रां
प्रदर्श्य मूलेनाष्टवारमभिर्घ्न्य गंधपुष्पाभ्यां संपूज्य देव्या हृदयं तेजः
स्मृत्वा । वामांगुष्ठेन नैवेद्यपात्रं स्पृष्ट्वा दक्षिणकरेण जलं गृहीत्वा ।
चतुर्विधानं सघृतं सुवर्णपात्रे मया देवि समर्पितं तत् ॥ संवीज्यमानाऽ-
मरवृन्दकैस्त्वं जुषस्व मातर्दययाऽवलोकय ॥ ४२ ॥ श्रीमन्महाकाली-
महालक्ष्मीमहासरस्वतीभ्यो नमः नैवेद्यं सम० इति भूतले देवीदक्षिणे
जलं क्षिप्त्वा वामहस्तेन अनामामूलयोरंगुष्ठयोगेन नैवेद्यमुद्रां प्रदर्श्य
सपुष्पकराभ्यां पात्रमुद्धरन् । “ भगवति ! निवेदितानि हवींषि जुषाण ” ।
इति पठन् ग्रासमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ वामहस्तेन पद्माभां प्राणार्थां
दक्षिणेन तु ॥ यथा ॥ (कनिष्ठिकानामिकांगुष्ठैः) ह्रीं प्राणाय
नमः ॥ (तर्जनीमध्यमांगुष्ठैः) ह्रीं अपानाय नमः ॥ (तर्जन्यनामामध्य-

मांगुष्ठैः) ह्रीं व्यानाय नमः ॥ (अनामामध्यमांगुष्ठैः) ह्रीं उदानाय नमः ॥ (सर्वांगुलिभिः) ह्रीं समानाय नमः ॥ एवं प्राणादिमुद्राः समर्प्य देवीं भुञ्जानां ध्यात्वा जलं दद्यात् ॥ नमस्ते देवदेवेशि सर्ववृत्तिकरं परम् ॥ अखंडानंदसंपूर्णे गृहाण जलमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ श्रीमन्महाकालीमहालक्ष्मीमहासस्वतीभ्यो नमः जलं सम० ॥ इति स्वर्णादिपात्रस्थं कर्पूरादिसुवासितं जलं निवेद्य जनन्या तज्जलं प्राशितमिति भावयन् अन्तःपटं धृत्वा पठेत् ॥ “ब्रह्मेशाद्यैः सरसमभितः सुपविष्टैः समन्तात् सिंजद्बालव्यजननिकरैर्वीज्यमाना सखीभिः । नर्मक्रीडाप्रहसनपरान् पंक्तिभोक्तृन् हसन्ती भुंक्ते पात्रे कनकघटिते षड्रसान् देवदेवी ॥ ४४ ॥ शालीभक्तं सुपक्वं शिशिरकरसितं पायसापूपमूपं लेह्यं पेयं च चोष्यं सितममृतफलं धारिकाद्यं सुखाद्यम् ॥ आज्यं प्राज्यं सुभोज्यं नयनहचिकरं राजिकैलामरीचैः स्वादीयः शाकराजी परिकरममृताहारजोषं जुषस्व” ॥ ४५ ॥ इति अंतःपटं दत्वा आचमनीयपात्रादाचमनं दद्यात् ॥ ततो मूलमंत्रं सप्तवारं पठेत् ॥ जवनिकामपाकृत्य ॥ श्रीमन्महाकाली० मध्ये पानीयं सम० ॥ ततो भुञ्जानां देवीं ध्यात्वा यथाशक्ति मूलमंत्रं प्रजप्य देवीदक्षिणहस्ते जपं समर्पयेत् ॥ ततो नैवेद्यनिवेदनार्थमन्ये मंत्रा वक्तव्याः ॥

(नैवेद्यम्)—मातस्त्वां दधिदुग्धपायसमहाशाल्यन्नसंतालिकासूपापूपसिताघृतैः सवटकैः सक्षौद्रंभाफलैः ॥ एलाजीरकहिंगुनागरनिशाकौस्तुंबरैः संस्कृतैः शाकैः शाकयुतैः सुधाधिकरसैः संतर्पयाम्यर्पितैः ॥ ४६ ॥ सापूपसूपदधिदुग्धसिताघृतानिसुस्वादुभक्ष्यपरमान्नपुरःसराणि ॥ आकोल्लसन्मरिचजीरकवाल्लिकानि भक्ष्याणि भक्ष जगदंब मयाऽर्पितानि ॥ ४७ ॥ आच०—गंगोत्तरीवेगसमुद्भवेन सुशीतलेनातिमनोहरेण ॥ त्वं

पद्मपत्राक्षि मयाऽर्पितेन शंखोदकेनाचमनं कुरुष्व ॥ आचमनं स० ॥४८॥
 पूर्वा०-क्षीरमेतदिदमुत्तमोत्तमं प्राज्यमाज्यमिदमुज्ज्वलं मधु॥ मातरेतदमृ-
 तोपमं त्वया संभ्रमेण परिपीयतां मुहुः ॥ पूर्वा० स० ॥४९॥ जलम्-
 अतिशीतमुशीरवासितं तपनीयोपवने निवेदितम् ॥ पटपूतमिदं जितामृतं
 शुचि गंगामृतमव पीयताम् ॥ जलं स० ॥५०॥ उत्तरा०-नीहारहारं वन-
 सारसारं प्रकल्पितानेकसुगंधिभारम् ॥ शीतांबु जंबूनदपात्रवर्त्ति पीत्वा हि
 दुर्गेश्वरि पीयतां तत् ॥ उत्तरा० स० ॥५१॥ करो०-उष्णोदकैः पाणियुगं
 मुखं च प्रक्षाल्य मातः कलधौतपात्रे ॥ कर्पूरमिश्रेण सकुंकुमेन हस्तौ
 समुद्धर्तय चन्दनेन ॥ करो० गन्धं स० ॥५२॥ तांबूलम्-कर्पूरेण युतैर्लव-
 गसहितैः कंकोलचूर्णान्वितैः सुस्वादक्रमुकैः सगौरवदिरैः सुस्निग्धजाति-
 फलैः ॥ मातः केतकपत्रकेन्दुरुचिभिस्तांबूलवल्लीदलैः सानंदं मुखमंडनी-
 यमतुलं तांबूलमंगीकुरु ॥ ५३ ॥ एलालवंगादिसमन्वितानि कंकोल-
 कर्पूरसुमिश्रितानि ॥ तांबूलवल्लीदलसंयुतानि पूगानि ते देवि समर्प-
 यामि ॥५४॥ दक्षिणा-अथ बहुमणिमिश्रैर्मौक्तिकैस्त्वां विकीर्य त्रिभुव-
 नकमनीये पूजयित्वा च वस्त्रैः ॥ मिलितविविधमुक्तैर्दिव्यलावण्ययुक्तां
 जननि कनकवृष्टिं दक्षिणां तेऽर्पयामि ॥५५॥ प्रदक्षिणा-पदे पदे या परिपू-
 जकेभ्यः सद्योऽश्वमेधादिफलं ददाति ॥ तां सर्वपापक्षयहेतुभूतां प्रदक्षिणां
 ते परितः करोमि ॥५६॥ विशेषार्थः-कलिंगकोशातकसंयुतानि जंबीर-
 नारिङ्गसमन्वितानि ॥ सुनारिकेलानि सदाडिमानि फलानि ते देवि
 समर्पयामि ॥५७॥ छत्रम्-मातः कांचनदंडमंडितमिदं पूर्णेन्दुबिंबप्रभं
 नानारत्नविशोभिहेमतिलकं लोकत्रयाह्लादकम् ॥ भास्वन्मौक्तिकजालि-
 कापरिवृतं प्रीत्याऽऽत्महस्ते धृतं छत्रं ते परिकल्पयामि जनानि त्वष्ट्रा-
 स्वयंनिर्मितम् ॥५८॥ चामरम्-शरदिन्दुमरीचिगौरवर्णे मणिमुक्तावि-

लसत्सुवर्णदंडैः ॥ जगदंब विचित्रचामरैस्त्वामहमानन्दभरेण वीजयामि
 ॥५९॥ व्यजनम्—शतपत्रयुतैः स्वभावशीतैरतिसौरभ्ययुतैः परागपीतैः ॥
 भ्रमरीमुखरीकृतैरनन्तैर्व्यजनैस्त्वां जगदंब वीजयामि ॥ ६० ॥ आदर्शः—
 मातङ्गमण्डलनिभो जगदंब योऽयं भक्त्या मया मणिमयो मुकुरोऽर्पितस्ते ॥
 पूर्णेन्दुबिम्बरुचिरं वदनं स्वकीयमस्मिन्विलोक्य विलोलविलोचने त्वम् ॥६१॥
 तुरंगः—प्रिवगतिरतितुंगो रत्नपल्याणयुक्तः कनकमयाविभूषः स्निग्धगंभीरघोषः ॥ भगवति कलितोऽयं वाहनार्थं मया
 ते तुरगशतसमेतो वायुवेगस्तुरंगः ॥ ६२ ॥ मातंगः—मधुकरव्रतकुंभो
 न्यस्तासिंदूररेणुः कनककालितघंटाकिंकिणीशोभिकंठः ॥ श्रवणयुगलचंच
 चामरो मेघतुल्यो जननि तव मुदे स्तान्मत्तमातंग एषः ॥ ६३ ॥ रथः—
 द्रुततरतुरगैर्विराजमानं मणिमयचक्रचतुष्टयेन युक्तम् ॥ कनकमयमहं
 वितानयुक्तं भगवति ते हि रथं समर्पयामि ॥६४॥ सैन्यम्—हयगजरथपत्तिशोभमानं
 दिशि दिशि दुंदुभिमेघनादयुक्तम् ॥ अपिवहुचतुरंगसैन्यमेतद्भगवति
 भक्तिभरेण तेऽर्पयामि ॥६५॥ प्राकारः—परिधीकृतसप्तसागरं बहुसंपत्सहितं
 मयाऽम्बिके ॥ विपुलं धरणीतलाभिधं प्रवलं दुर्गममंब तेऽर्पितम् ॥६६॥
 नृत्यम्—भ्रमविलुलितकुन्तलोलतालिविगलितमाल्यविकीर्णरंगभूमिः ।
 इयमिति रुचिरानना नटन्ती तव हृदये मुदमातनोतु मातः ॥ डमरुडिडिमझझरझलरीमृदुरवाद्रिघटाद्रिघटादयः ॥
 झटितिझंकृतिभिर्जगदंबिके मृदुरवा हृदयं सुखयन्तु ते ॥६७॥ ताम्रपात्रे
 दधिलवणसर्पपदूर्वाक्षतान् निक्षिप्य देव्या दृष्टिमुत्तारयेत् ॥ दृष्ट्या
 प्रदृष्ट्या खलु दृष्टदोषान् संहर्तुमारात्प्रार्थितप्रकाशा ॥ जनो भवेदिन्द्रपदाय
 योग्यस्तस्यै तवेदं लवणाक्षिदोषहम् ॥ ६८ ॥

“ अथ देवीपूजांगहोमविधिः ॥ जलमादाय अग्रेत्यादि० त्रिथौ

श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीत्रिगुणात्मिकादुर्गाप्रीतये पूजांगहोमं करिष्ये ॥ तत्रादौ देवीदक्षिणे हस्तयात्रस्थंडिले कुंडे वा संस्कार-चतुष्टयं कुर्यात् ॥ मूलेनेक्षणम् । फडिति प्रोक्षणम् । फडिति चतुर्भिर्दमै-स्ताडनम् । हुं इति मुष्टिना अप आसिञ्चेत् । वह्निमानीय पूर्ववत् संस्कृत्य संस्थाप्य परिषिच्य मूलेन देवीं समावाह्य पंचविंशतिमाहुतीर्मूलेन हुत्वा परिवारदेवतानामेकैकाहुतिं हुत्वा संहारमुद्रया विसृजेत् ॥ एतदशक्तौ पंचाशद्वारं मूलं जपेत् ॥ इति ॥

“अथ बलिपंचकाविधिः” - पीठस्य ईशानवायुनिर्ऋतिवह्निकोणेषु त्रिकोणवृत्तात्मकं मंडलचतुष्टयं निर्माय ॥ ‘बलिमंडलाय नमः’ इति प्रत्येकं मंडलं संपूज्य ॥ ईशाने वां वटुकाय नमः । वायवे यां योगिनीभ्यो० । नैर्ऋत्ये क्षां क्षेत्रपालाय० । आग्नेये गं गणपतये० । इति देवताचतुष्टयं गंधादिभिरभ्यर्च्य संकल्पपूर्वकं बलिदानं दद्यात् ॥ ४ ॥ ततः स्वामे त्रिकोणवृत्तचतुरस्रं मंडलं कृत्वा ‘ऐं ह्रीं श्रीं व्यापकमंडलाय नमः’ इति संपूज्य अर्धान्नपूर्णसलिलं साधारं बलिं निधाय “ह्रीं सर्वविघ्न-कृद्भ्यः सर्वभूतेभ्यो हुं स्वाहा” इति कलार्णमनुना सामान्योदकेन

१ बलिपंचकसमयविचारः - इदं बलिपंचकमावश्यकमेव ॥ अदत्त्वा वटुकादीनां यः पूजयति चंडिकाम् । सा पूजा विफलं तस्य देवीशान् प्रजायते ॥ १ ॥ इति तन्त्रे दोषश्रवणात् ॥ अदत्त्वेति उक्तप्रत्ययस्यानन्तरं करिष्यमाणचंडिकासपर्यातः प्राग्वलिदानबोधकत्वेन अर्घ्यस्थापनानन्तरं वटुकादिवलिनिरपेक्षं केवलं न कर्तव्यम् इत्यर्थमात्रस्य प्रतीयमानत्वात् कमविवक्षायां कदा कार्यमित्याशंकायां नैवेद्यावसरे एतत् काल इति केचित् पद्धतिकारा ऊचुः ॥ सपर्याधिकारिता-धीतकं प्राक् पूजनां चान्यदित्येवमुभयमपि विदध्यादित्यपि केचनेति ॥ तत्र यथासंप्रदायं व्यवस्था कर्तव्या ॥ इति ॥

सर्वभूतेभ्यः प्रार्थनापूर्वकं बलिं दत्वा तत्त्वमुद्रां प्रदश्य योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ इति बलिदानविधिः ॥

“अथ प्रधानदेवीबलिदानम्”-तत्रादौ देव्यै उत्तराचमनीयं दत्वा गङ्गषान् कारयित्वा तांबूलं समर्प्य बलिं दद्यात् । माषभक्तं पायसं वा साधारपात्रम् उत्तरदिशि कृतत्रिकोणमंडले संस्थाप्य । वाग्भवमाद्या-
रमाभिर्बलिं संपूज्य स्वाहान्तं मूलमुच्चार्य “सांगायै सपरिवारायै महा-
लक्ष्म्यै एष पायसबलिर्नमः ।” इति विशेषार्घ्योदकं दत्वा योनिमुद्रया प्रणमेत् ॥ काम्यबलिदानं तु पश्चात् वक्ष्यते ॥ इति ॥

अथ देवीनिराजनम् ॥ जय देवि जय देवि जयमातस्त्रिपुरे ।
भक्त्यानुग्रहकारिणि दासानुग्रहकारिणि ईश्वरि सुरवरदे ॥ ध्रु० ॥ दुर्गे
दुर्गतिनाशिनि भवसागरतारे । मृगेन्द्रवाहनगिरिजे दानवसंहारे ॥
अष्टादशभुजमूर्ते कंठखंडमाले । सप्तशृंगानिवासिनि रुद्रात्मकशक्ते ॥
जय देवि०॥१॥ बालार्कशोभितबंधककुसुमाभे । कुंकुमशोभितदेहे
दाडिमकुसुमाभे ॥ पादाहतमहिषासुरदेवासुरसर्गे । नानादानवमर्दिनि
अलिकुलरिपुवर्गे ॥ जय देवि० ॥ २ ॥ जय त्रिपुरासुरमर्दिनि मर्दय
मम दोषान् ॥ तारय तारय मातर्भवजलकूपस्थान् ॥ कामक्रोधादी-
न्मारय देहस्थान् । करुणादृष्ट्या माता रक्षय निजभक्तान् ॥ जय देवि०
॥ ३ ॥ मूले चाधिष्ठाने मणिपूरे चक्रे । हृदयेऽनाहतचक्रे षोडशदलपद्मे ॥
आज्ञाचक्रे बालय बालय कृतबलये । ब्रह्मस्थाने विहरसि मातः शिवस-
हिते ॥ जय देवि०॥४॥ विधिहरिशंकरबंधे पंडितजनबंधे । सनकादिक-
मुनिबंधे यक्षासुरबंधे ॥ नारदतुंबुरुकिन्नरगीते सुरबंधे । अधनाशिनि
भवशोषिणि मातःसुखसहिते ॥ जय देवि०॥५॥ इति ॥ कर्पूरगौरं करुणा०
॥६९॥ मूलम्-ॐ भू० श्रीमहाका० म० ल० महास० भ्यो नमः निराजनं

स० ॥ जलेन प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ पुष्पैर्देवताभिवन्दनम् आत्माभिव-
न्दनम् । हस्तं प्रक्षाल्य मन्त्रपुष्पाञ्जलिः—ॐ गणानान्त्वा० ॥ स्रजेन स्र-
ज्जमयजन्त० ॥ ॐ राजाधिराजा० ॥ ॐ मूलम् । श्रीमहाका० म० ल० म०
स० भ्यो नमः मन्त्रपुष्पाञ्जलिं स० ॥ प्रदक्षिणा—ॐ न्विश्वतश्चक्षु० ॥
यानि कानि च पा० । श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः प्रदक्षिणां
स० ॥ विशेषार्घः—कलिङ्गकोशातकसंयुतानि जंवीरनारिङ्गसमन्वि-
तानि ॥ सुनारिकेलानि सदाढिमानि फलानि ते देवि समर्पयामि ॥ ७० ॥
श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः विशेषार्घं स० ॥ जपः—ॐ ऐं ह्रीं
क्रीं चामुण्डायै विच्चे ॥ इति मन्त्रेण यथाशक्ति जपं कुर्यात् ॥ प्रार्थना-
पूर्वकनमस्कारः—एषा भक्त्या तव विरचिता या मया देवि पूजा
स्वीकृत्यैनां सपदि सकलान्मेऽपराधान्क्षमस्व ॥ नूनं यत्तत्तव करुणया
पूर्णतामेतु सद्यः सानन्दं मे हृदयकमले तेऽस्तु नित्यं निवासः ॥ ७१ ॥ ॐ
भू० श्रीमहाका० म० ल० म० स० भ्यो नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारा-
न्स० ॥ क्षमापनम्—अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया ॥ दासोऽ
यामिति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वरि ॥ १ ॥ आवाहनं न जानामि न
जानामि विसर्जनम् ॥ पूजां चैव न जानामि क्षम्यतां परमेश्वरि ॥ २ ॥
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वरि ॥ यत्पूजितं मया देवि परि-
पूर्णं तदस्तु मे ॥ ३ ॥ अपराधशतं कृत्वा जगदम्बेति चोच्चरेत् ॥ यां
गतिं समवाप्नोति न तां ब्रह्मादयः सुराः ॥ ४ ॥ सापराधोऽस्मि
शरणं प्राप्तस्त्वां जगदम्बिके ॥ इदानीमनुकंप्योऽहं यथेच्छसि तथा
कुरु ॥ ५ ॥ अज्ञानाद्विस्मृतेभ्रान्त्या यद्व्यूनमधिकं कृतम् ॥ तत्सर्वं
क्षम्यतां देवि प्रसीद परमेश्वरि ॥ ६ ॥ गतं पापं गतं दुःखं गतं दारि-
द्यमेव च ॥ आगता सुखसंपत्तिः पुण्याच्च तव दर्शनात् ॥ ७ ॥ मन्त्र-

हीनं० ॥८॥ त्वं हि दात्री च भोक्त्री च देवीरूपमिदं जगत् ॥ देवीं जपति
सर्वत्र या देवी सोऽहमेव हि ॥ ९ ॥ क्षमस्व देवदेवेशि क्षम्यतां परमे-
श्वरि । तव पादांबुजे नित्यं निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥१०॥ इति सम्प्रा-
थ्य । अर्पणम्-अनेनावाहनासनपाद्याध्याचमनीयस्नानवस्त्रोपवीतगन्धा-
क्षतपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूलदक्षिणाप्रदक्षिणामन्त्रपुष्परूपै राजोपचारै-
रन्योपचारैश्च यथाज्ञानेन यथामिलितोपचारद्रव्यैः कृतेन पात्रासादन-
पूजनपूर्वकविशेषकर्मणा श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीदेवताः
प्रीयन्तां नमम ॥ ॐ तत्सद् ० मस्तु ॥ यस्य स्मृत्या० मच्युतम् ॥

ततः कुमारीपजा ॥ देशकालौ संकीर्त्य शतचंडीकर्मगत्वेन कुमारी-
पूजां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य मूलेन षडंगं कृत्वा मूलमंत्रमुच्चार्य ।
मंत्राक्षरमयीं देवीं मातृणां रूपधारिणीम् ॥ नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्या-
मावाहयाम्यहम् ॥ इति कुमारीमावाह्यं यथासंभवं पूजयेत् ॥ कुमा-
र्यश्च प्रत्यहं शतं नव एका वा यथाशक्ति वा पूज्याः ॥ प्रत्यहमेकवृ-
द्ध्या वा पूजयेत् ॥ ततो ब्राह्मणसुवासिनीपूजा ॥ एवं देवीकुमार्या-
दिपूजां प्रत्यहं कृत्वा योगिनीक्षेत्रपालस्थापनपूजनं कुर्यात् ॥ ततः सर्वे
विप्राः कृतांगन्यासाः कवचारंगलाकीलकानि सकृज्जप्त्वा अष्टोत्तरशतं
नवार्णमंत्रं जप्त्वा रात्रिसूक्तं सप्तशतीं जप्त्वाऽते देवीसूक्तमष्टोत्तरशतं
नवार्णं च जप्त्वा रहस्यानि जपेत् ॥ एकस्मिन्दिनेऽनेकावृत्तौ तु
कवचादीनां प्रत्यावृत्तिं नावृत्तिः ॥ एवमृत्विजः प्रथमदिने एकं द्वितीये
द्वे तृतीये त्रीणि चतुर्थे चत्वारि रूपाणीत्येवं जपं कुर्युः ॥ ऋत्विजां
यजमानस्य च प्रत्यहं क्षीरमात्राशनम् अशक्तौ हविष्याशनं वा । प्रत्यहं
सहस्रं शतं दश वा ब्राह्मणान् भोजयेत् । पंचमेऽहि होमः ॥ नवरात्रे
तु नवम्यामेव होमः । केचित्तु अष्टम्यामारभ्य नवम्यां होमं समापयन्ति ॥

अथ होमः ॥ कर्ता हस्ते जलमादाय देशकालौ संकीर्त्य मया
 ब्राह्मणद्वारा कृतस्य शतचंडीजपकर्षणः संपूर्णतासिद्ध्यर्थं जपद-
 शांशेन तिलादिमिश्रपायसद्रव्येण होममहं करिष्ये इति संकल्पयेत् ॥
 अत्र केचित्पुण्याहवाचनमपि कुर्वन्ति । तथा पूर्वोक्तकलशस्थापनं देव-
 तास्थापनं पूजनं चान्नैव कुर्यन्ति ॥ ततः सनवग्रहमखशतचंडीजपदशां-
 शहोमं कर्तुं स्थंडिलादि करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडिलं कुण्डं वा विधाय
 तत्र एतद्भूसंस्कारादिकं कृत्वा तत्र (शतमंगलनामानम्) अग्निं प्रतिष्ठाप्य
 समिध्य ध्यायेत् ॥ ततः प्रागकृतं चेदिदानीमीशान्यां दिक्षि नवग्रह-
 स्थापनं पूजनं च कृत्वा तत्पूर्वतः कलशं स्थापयेत् । ततोऽग्निसमीपमा-
 गत्यान्वाधानं कुर्यात् ॥ यथा समिद्धयमादाय क्रियमाणे शतचंडीजपां-
 नहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहितेऽग्रावित्या-
 दिचक्षुषी आज्येनेत्यन्तमुक्त्वा । आदित्यादिनवग्रहान् प्रत्येकं प्रतिद्रव्य-
 मष्टसंख्याकाभिः समिच्चरुतिलाज्याहुतिभिः एवञ्च अधिदेवताः
 अत्यधिदेवताश्च तैरेव द्रव्यैः चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः विनायकाद्या
 सप्तदेवता इन्द्रादिदश लोकपालांश्च तैरेव द्रव्यैः द्वाभ्यां द्वाभ्यामाहुति-
 र्व्यां यक्ष्ये ॥ श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीः मूलमंत्रेण शतवारं
 सप्तशतीमंत्रैः जपदशांशसंख्यया पायसतिलाज्यपलाशपुष्पसर्षपपूगी-
 फललाजाद्रुवांकुरयवविल्वफलरक्तचंदनगुग्गुलद्रव्यैर्यथा लाभद्रव्यैर्वा
 तिलमिश्रपायसेन वा पुनर्मूलमंत्रेण शतवारं तैरेव द्रव्यैः आधारशक्त्या-
 दिपीठदेवताः महाकाल्याद्यावरणदेवताश्च एकैकयाऽऽहुत्या पायसा-
 ज्येन यक्ष्ये ॥ शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि । तत आज्यभागान्तं कृत्वा ।
 यजमानः इदं हवनीयद्रव्यं या या० मया परित्यक्तं नभमा ययदिवतमस्तु
 इति त्यजेत् । ततो नवग्रहादिभ्यः समिच्चरुतिलाज्यैर्जुहुयात् [उक्तद-

व्याणि मूलमंत्रेण शतवारं हुत्वा सप्तशतीमंत्रैर्जपदशांशेन हुत्वा पुनर्मूल-
मंत्रेण शतवारं जुहुयात् ॥ मूलमंत्रो नवार्णमंत्रः ॥ नवार्णमंत्रस्य केवला-
ज्येनैव वा होमः ॥ अत्राध्यायसमाप्तौ पत्रपुष्पफलैर्होमः ॥ एवं
प्रधानहोमं कृत्वा पीठदेवताभ्यो नाममंत्रैराज्यं पायसं च जुहुयात् ॥]
ततो—जलमादाय । अद्येत्यादि० तित्यौ मया ब्राह्मणद्वारा कृतस्य
शतचंडीजपस्य संपूर्णतासिद्धयर्थं जपदशांशेन तिलादिमिश्रपायस-
द्रव्येण होममहं करिष्ये ॥ तत्रादौ पुस्तकं संपूज्य । कवचार्णालाकीलकं
पठित्वा रात्रिसूक्तं नवार्णन्यासं कृत्वा अष्टोत्तरशतं नवार्णमंत्रेण तिला-
ज्यपायसद्रव्येण जुहुयात् ॥ ततः प्रथमचरित्रस्येत्याद्युत्तरन्यासान्
कृत्वा नमश्चण्डिकायै ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ सावर्णिः सूर्यतनयो०
इत्यारभ्य प्रतिमंत्रेण सप्तशत (७००) संख्याहोमं कुर्यात् ॥ मध्ये
अध्यायसमाप्तौ (उवाचस्थले च) पत्रपुष्पफलैर्नवार्णयुक्तेन “नमो देव्यै महा
देव्यै०” इति मंत्रेण महाहुतिं जुहुयात् ॥ “शूलेन पाहि०” इत्यादि श्लोक-
चतुष्टयं “महालक्ष्म्यै स्वाहा” इति मंत्रेण देयम् ॥ पाठसमाप्तौ खड्गिनी-
त्यादिन्यासान् कुर्यात् ॥ ततो नवार्णमंत्रेणाष्टोत्तरशताहुतीर्जुहुयात् ॥
तदनन्तरं देवीसूक्तं रहस्यत्रयं च पठेत् ॥ ततो नवार्णजपदशांशं जुहुयात् ॥
इति प्रधानहोमः ॥

ततः पीठदेवता—आचरणदेवताहोमः ॥ एवं होमं कृत्वा स्विष्ट-
कृदादिप्रणीताविमोक्तान्तं कृत्वा कर्मशेषं समाप्य मूलमंत्रेण होम-
दशांशेन दुग्धेन जलेन वा तर्पणं कृत्वा तेनैव मंत्रेण तद्वशांशेन मार्ज-
येत् ॥ ततो यजमान आचार्यादीन्वस्त्राद्यैः संपूज्य तेभ्यो गोमिथुनानि
हिरण्यं च दद्यात् ॥ तत आचार्यादिभ्योऽन्येभ्यो वा कपिलागोनील-
मणिश्वेताश्वत्थत्रचामरभूमिशय्यासप्तधान्यानि यथासंभवं वा दद्यात् ॥
तत आचार्यादयः कलशोदकेन सपत्नीकं सकुटुंबं यजमानं समुद्रज्येष्ठा

इत्यादिभिः सुरास्त्वेत्यादिभिर्ग्रहमंत्रैश्चाभिषिचयेयुः ॥ ततो यजमानो
ग्रहाणामुत्तरपूजां कृत्वाऽऽचार्येण विसर्जने कृते ग्रहपीठदानं कृत्वा देवी-
पंचोपचारैः संपूज्य महाबलिं दद्यात् ॥ (तत्र क्षत्रियादिना श्वमेषछाग-
महिषाणामन्यतरो देयः ॥) विप्रेण तु कूर्माढाविल्वमिक्षवश्च देयाः ॥

स चेत्यं—देवीं द्रोणपुष्पाविल्वाम्रदलजातीचंपकैः संपूज्य कर्ता उद-
ङ्मुखः देवीमुखो वा बलिं गंधादिनाऽऽभ्यर्च्य “ पशुस्त्वं बलिरूपेण
मम भाग्यादुपस्थितः । प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं बलिरूपिणम् ॥
चंडिकाप्रीतिदानेन दातुरापद्विनाशनम् ॥ चामुंढावलिरूपाय वले तुभ्यं
नमोऽस्तु ते ॥ यशार्थे बलयः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ अतस्त्वां
घातयाम्यद्य यस्माद्यज्ञे बधोऽवधः ॥ ” इति बलिमभिमन्त्र्य ऐं ह्रीं श्रीं
इति मंत्रेण पुष्पं क्षिप्त्वा ॥ रसना त्वं चंडिकायाः सुरलोकप्रसाधकः ॥
“ ह्रां ह्रीं खड्ग आं हुं फट् ” इति खड्गमन्यद्वा शस्त्रं संपूज्य “ ॐ कालिकालि
यज्ञेश्वरि लोहदंडायै नमः ” ॥ इति बलिं छेदयित्वा “ ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं कौ-
शिकि रुधिरणाप्यायताम् ” इति देव्यै निवेद्य ततो माषपिष्टमयं शत्रुं
कृत्वा खड्गेन छेदयित्वा स्कंधाय विशिखाय च दत्वा बलिशेषं रक्षो-
भ्यो हरेत् ॥ मंत्रस्तु ॐ ह्रीं स्फुरस्फुर कुंभ २ सुन्दु २ गुलु २ धुनु
२ मारय २ विद्रावय २ विदारय २ कंपय २ कंपातय २ पूरय २
ॐ ह्रीं ॐ हुं फट् २ हुं मर्दय २ हुं ॥ ततः शेषं बहिर्दद्यात् । तत्र
मंत्राः । बलिं गृह्णन्त्विमं देवा० इत्यादयः पर्वोक्ता एव ॥ ततः स्नात्वा
तिलकं धृत्वा । कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं कुमारीब्राह्मणसुवा-
सिनीः पूजापूर्वकम् संभोज्य संकल्प्य वा न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं
ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दद्यात् ॥ ततो देवीं प्रार्थयेत् ॥ तत्र
मंत्राः ॥ खड्गिनी शूलिनी घोरा० १ । शूलेन पाहि नो देवि० ४ ॥

नमो देव्यै महादेव्यै० ॥ ६ ॥ रूपं देहि जयं देहि भाग्यं भगवति
 देहि मे ॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥७॥ महिषाग्नि
 महामाये चामुंडे मुंडमालिनि ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं देहि देवि
 नमोऽस्तु ते ॥८॥ त्वं हि दाता च भोक्ता च देवीरूपमिदं जगत् ॥
 देवीं जपाति सर्वत्र या देवी सोऽहमेव हि ॥ ९ ॥ क्षमस्व देवदेवेशि क्ष-
 म्यतां परमेश्वरि ॥ तव पादांबुजे नित्यं निश्चला भक्तिरस्तु मे ॥१०॥
 इति संप्रार्थ्य । जलमादाय । यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या० ॥११॥ अनेन
 पात्रासादनपूर्वकपूजनेन महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यः प्रीयन्ताम् ॥
 ततः शंखजलमुद्धृत्य देव्या उपरि भ्रामयित्वा ॥ शंखमध्ये स्थितं तौर्यं
 भ्रामितं कलितोपरि ॥ अंगलग्नं मनुष्याणां ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥१॥
 न रोगा न च कूष्मांडाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ दृष्ट्वा शंखोदकं
 मूर्ध्नि व्याधयो विलयं गताः ॥ २ ॥ इति मंत्रेण देव्या
 वक्षिणकरे किंचिज्जलं दत्त्वा प्राग्वदर्थं देव्याः शिरसि दत्त्वा शंखं
 यथास्थाने निवेशयेत् ॥ ततो गतसारनैवेद्यं देव्याश्चोच्छिष्टं किंचिदु-
 दृत्य “विष्वक्सेनाय नमः” इति मूलमंत्रेण विष्वक्सेनं संपूज्य
 उच्छिष्टधारिणे ऐशान्यां दिशि दद्यात् ॥ तच्छेषनैवेद्यं शिरसि धृत्वा
 नैवेद्यादिकं देवीभक्तेषु विभज्य स्वयं भुंजीयात् ॥ अथ चरणोदकग्रह-
 णम् ॥ अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ देव्याः पादोदकं पीत्वा
 जठरे धारयाम्यहम् ॥ इति पात्रान्तरेणैव न तु हस्तेन त्रिवारं पिबेत् ॥
 ततः किंचित् सामान्यार्घोदकमादाय । साधु वा साधु वा कर्म
 यथादाचरितं मया ॥ तत्सर्वं कृपया देवि गृहाणाराधनं मम ॥ १ ॥
 इति मंत्रेण देवीवामहस्ते जलं समर्पयेत् ॥ ततः विशेषार्घोदकमादाय ॥
 इतः पूर्वं प्राणबुद्धिदेहधर्माधिकारतो जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्यावस्थासु

मनसा वाचा कर्मणा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना यत्स्मृतं यदुक्तं
 यत्कृतं तत्सर्वं देव्यै समर्पणमस्तु ॥ मां मदीयं च सकलं देव्यै
 समर्पये ॥ ह्रीं तत्सद् इति तज्जलं देव्या उपरि समर्पयेत् ॥
 विशेषार्थं मूलमंत्रेण समर्प्य । तेनैव देवीं नीराज्य स्वस्थाने
 स्थापयित्वा ततः कलशं विसृजेत् ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥
 उत्तिष्ठ देवि चंडोशि शुभां पूजां प्रगृह्य च ॥ कुरुष्व मम कल्याणमष्टा-
 भिः शक्तिभिः सह ॥ १ ॥ गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं गच्छ
 चंडिके ॥ दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ पूजिता ॥ २ ॥ इमां
 पूजा मया देवि यथाशक्त्योपपादिताम् ॥ रक्षार्थं त्वं समादाय व्रजस्व
 स्थानमुत्तमम् ॥ ३ ॥ इत्यक्षतान्निक्षिप्य ॥ संहारमुद्रया पुष्पं शिरसि
 धृत्वा ॥ गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं परमेश्वरि ॥ यत्र ब्रह्मादयो
 देवा न विदुः परमं पदम् ॥ १ ॥ इति संहारमुद्रया हृदयकमले हस्तं
 दत्त्वा देवीं स्वहृदये संस्थाप्य मानसोपचारैः संपूज्य स्वात्मानं देवी-
 स्वरूपं भावयन् ॥ मूलं जप्त्वा “गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्वं गृहाणास्मत्कृतं
 जपम् ॥ सिद्धिर्भवतु मे देवि त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ ” इति दैव्यै जपं
 निवेद्य ॥ संपूज्य विभूतिं धृत्वा । यान्तु देव० इति देवान् गच्छगच्छेत्यग्निं
 च विसृज्य मूलमंत्रेण पुष्पेण देवीमुद्वास्य तेनैव षडंगं कुर्यात् ॥

उत्तिष्ठ ब्रह्मण० । उत्तिष्ठ देवि चंडोशि शुभां पूजां प्रगृह्य च ॥ कुरुष्व
 मम कल्याणमष्टाभिः शक्तिभिः सह ॥ इति मंत्राभ्यां देवीं विसृज्याचार्याय
 दत्त्वा मंत्रं पठेत् ॥ त्रैलोक्यमातर्देवि त्वं सर्वभूतदयान्विते ॥ दानेनानेन
 संतुष्टा सुप्रीता वरदा भव ॥ ततो यस्य स्मृत्या० । प्रमादात्कुर्वतां कर्म० ।
 इत्यादि जपित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा सुहृद्युतो मुहुक्त्वा यथासुखं विहरेत् ॥
 इदमेव पूजाहोमत्रयादिविधानं नवरात्रेऽपि ज्ञेयम् ॥ तत्र विशेषस्तु दक्षम्या ।

प्रातर्देवीविसर्जनम् ॥ अन्यच्च देवीमहानिबन्धेभ्योऽवगन्तव्यम् ॥

॥ इति देवीराजोपचारपूजाप्रयोगः ॥

इति संक्षिप्तो नवचंडीशतचंडीसहस्रचंडीप्रयोगः ॥

॥ ४९ ॥ अथ नवरात्रे घटस्थापनादिप्रयोगः ॥

प्रतिपदि प्रातः कृताभ्यंगस्नानः कुंकुमचंदनादिना कृतपुंड्रो धृत-
पवित्रः सपत्नीको दशघटिकामध्येऽभिजिन्मुहूर्ते वा कलशस्थापनार्थं
शुद्धमृदा वेदिकां कृत्वा पञ्चपल्लवदूर्वाफलताम्बूलकुंकुमपुष्पधूपादिसं-
भारान् संपादयेत् ॥ ततो देशकालौ संकीर्त्य ममेह जन्मनि दुर्गाप्री-
तिद्वारासर्वापच्छान्तिपूर्वकदीर्घायुर्विपुलधनपुत्रपौत्राद्याविच्छिन्नसन्तति-
वृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयप्रमुखचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धयर्थम्
अथ शारदीयनवरात्रे प्रतिपदि विहितं कलशस्थापनं दुर्गापूजां (चंडी-
सप्तशतीपाठं) कुमारीपूजाद्युत्सवाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तत्र निर्विघ्नतासि-
द्धयर्थं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं चंडीसप्तशतीजपाद्यर्थं ब्राह्मणवरणं
च करिष्ये इति संकल्प्य ॐ सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा गणपतिपूजनं विधाय
पुण्याहवाचनं कुर्यात् ॥ ततो गंधपुष्पवस्त्रांगुलीयकमादाय देशकालौ
संकीर्त्य—ॐ अद्य ० शरत्कालिकदुर्गापूजनपूर्वकमार्कण्डेयपुराणीयचंडी-
सप्तशतीपाठकरणार्थममुकक्षमणिं ब्राह्मणं त्वामहं वृणे ॥ ॐ वृतोऽस्मीति
प्रतिवचनम् ॥ इति ब्राह्मणं वृत्वा गंधादिभिः पूजयेत् ॥ ततो विप्रः
ॐ भूरं सिंभूमिरस्य ० इति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ १ ॥ तस्यां भुव्यंकुरारोपणार्थं शुद्ध-
मृदं प्रक्षिप्य । तत्र ॐ धान्यमसिधिनुहि ० इति यवान्निक्षिप्य ॥ २ ॥
ॐ आजिग्मकलशं ० इति कुंभं संस्थाप्य ॥ ३ ॥ ॐ बरुणस्योत्तं ० इति
जलं प्रपूर्य ॥ ४ ॥ गंधद्वारां ० इति गंधम् ॥ ५ ॥ ॐ वाऽओषधीं ० इति
सर्वौषधीः ॥ ६ ॥ ॐ काण्डात्काण्डात् ० इति दूर्वाः ॥ ७ ॥ ॐ अश्वत्थेवो ० इति

पंचपलवान् ॥८॥ ॐ स्योनापृथिवि० इति सप्तमृदः ॥९॥ ॐ वाक्कलि-
 नीर्या० इति पूगीफलम् ॥१०॥ ॐ परिवाजपति० इति पंचरत्नानि ॥११॥
 ॐ हिरण्यगर्भ० इति हिरण्यं च क्षिप्त्वा ॥१२॥ ॐ बसोऽपवित्रमसि० इति
 रक्तवस्त्रेणावेष्ट्य ॥१३॥ ॐ पूर्णादर्वि० इति तण्डुलपूर्णपात्रं निधाय ॥१४॥
 तत्र ॐ तत्त्वावामि० इति वरुणमावाह्य संपूज्य ॥१५॥ कलशस्य मुखे विष्णु-
 रित्यभिर्मन्त्र्य देवदानवसंवादे० इत्यादि प्रार्थयेत् ॥ ततः कलशोपरि स्वर्ण-
 मयीं दुर्गाप्रतिमाम् अग्न्युत्तारणपूर्वकं पंचामृतेन स्नापयित्वा संस्थापयेत् ॥
 अथ पूजा ॥ देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रोऽमुकशर्माऽहं मम
 (यजमानस्य वा) अतुलविभूतिकामः संवत्सरसुखप्राप्तिकामः
 श्रीदुर्गापूजनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ ॐ जयन्ती मङ्गला काली भद्र-
 काली कपालिनी । दुर्गा क्षमा शिवा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते ॥१॥
 आगच्छ वरदे देवि दैत्यदर्पनिषूदानि ॥ पूजां गृहाण सुमूखि नमस्ते
 शंकरप्रिये ॥२॥ इत्यावाह्य दुर्गाम् आसनादिषोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥
 ततः प्रार्थना ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं० । महिषाघ्नि महामाये चामुंडे
 मुंदमालिनि ॥ यशो देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥ इत्यादि
 प्रार्थ्य चंडीपाठं कुर्यात् ॥ तत्रादौ देशकालौ संकीर्त्य मम (यजमानस्य
 वा) अतुलविभूतिकामः श्रीदुर्गाप्रीत्यर्थं कवचार्चलाकीलकनवार्णमंत्रा-
 षोत्तरशतजपरात्रिसूक्तपर्वकंदेवीसूक्तनवार्णमंत्राष्टोत्तरशतजपपरहस्यत्रय-
 पठनान्तं मार्कंडेयपुराणान्तर्गतं “ॐ सावर्णिः सूर्यतनय इत्यादिकं साव-
 र्णिर्भवितामनुरित्यंतं” देवीमाहात्म्यपाठं करिष्ये इति संकल्प्य आसना-
 दि विधाय आधारे अन्यहस्तलिखितं पुस्तकं स्थापयित्वा नारायणं

१ केचिददौ रात्रिसूक्तपठनान्तरं नवार्णमंत्रजपं कुर्वन्ति तथा चान्ते नवार्णमंत्रजपानन्तरं
 देवीमूक्तं पठन्ति । तत्र परम्परानुकूलं कर्तव्यम् ।

नमस्कृत्य प्रणवमुच्चार्य ग्रन्थार्थं बुध्यमानः स्पष्टाक्षरं नातिशीघ्रं नातिमन्दं
रसभावस्वरयुतं पाठं पठेत् ॥ अध्यायं समाप्य विरमेश्च तु मध्ये ॥

अथ कुमारिकापूजनम् ॥ हस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वो० तिथौ शार-
दीयनवरात्रोत्सवाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं कुमारीपूजनं
करिष्ये ॥ अशक्तो यथाशक्ति एकामपि कुमारिकां सुगन्धतैलेनाभ्यंगं
कारयित्वा पीठे उपवेश्य पूजयेत् ॥ पूजनमंत्रः—मंत्राक्षरमयीं लक्ष्मीं
मातृणां रूपधारिणीम् ॥ नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्यामावाहयाम्यहम्
॥ १ ॥ इति मंत्रेण पञ्चोपचारैः सम्पूजयेत् । इति कुमारिकापूजनम् ॥
(बटुकपूजनम् “ बंबटुकाय नमः ” इति मूलमंत्रेण पञ्चोपचारैः बटुकं
संपूजयेत् ॥)

अथ नियमग्रहणम्—हस्ते जलमादाय—अद्यप्रभृति देवोशि करिष्ये
व्रतमुत्तमम् ॥ नवरात्रं करिष्यामि दुःखदारिद्र्यनाशनम् ॥ करिष्ये शास्त्र-
विधिना निर्विघ्नेन समाप्यताम् ॥ १ ॥ प्रतिपदिनमारभ्य व्रतस्थो (स्था)ऽहं
महेश्वरि ॥ नवदुर्गात्मिके मातर्निर्विघ्नं कुरु मे सदा ॥ २ ॥ नवरात्रं
यथाशक्ति सर्वभोगविवर्जितः(ता) ॥ उपोषणं करिष्यामि त्वमेव शरणं मम
॥ ३ ॥ इदं व्रतं मया देवि गृहीतं तव सन्निधौ ॥ निर्विघ्नतां समायातु
त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ ४ ॥ ब्रह्मप्रिये महाभागे सत्यव्रतपरायणे ॥ व्रतमे-
तत्करिष्यामि सौभाग्यमतुलं कुरु ॥ ५ ॥ अद्य स्थित्वा निराहारो(रा)जित-
क्रोधो(धा) जितेन्द्रियः(या) ॥ नवमे(दशमे)ऽहनि भोक्ष्यामि शरणं पर-
मेश्वरि ॥ ६ ॥ इति नियमग्रहणं कृत्वा यथाविधि फलाहारादिकं कुर्यात् ॥

ततो नवम्यां नियमत्यागप्रकारः ॥ तत्रादौ अष्टम्यां वा नवम्यां
दिवा रात्रौ वा स्वकुलाचारेण पूर्वोक्तप्रकारेण होमादिकं कुर्यात् ॥ ततो
नवम्यां वा दशम्याम् उत्तरपूजनं कृत्वा ब्राह्मणसुवासिनीकुमारिकावटु-

कभोजनसंकल्पं नियममुक्तिं च देवताये कुर्यात् ॥ इस्ते जलपादाव-
 अद्यपूर्वो० तिथौ अनेन करिष्यमाणब्राह्मणसुवासिनीकुमारिकाबडुकभो-
 जनेन अष्टशक्तिसहितश्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यात्मिका नव-
 दुर्गा प्रीयतां नमस ॥ अथ नियममुक्तिपन्नाः—उपोषणं ब्रह्मचर्यं
 श्रूयया च तथैव च । पूजनं दीपदानं च चण्डीपाठास्तथैव च ॥१॥
 होमं चैव यथाशक्ति चैतत्सर्वं मया कृतम् । तत्तु सम्पूर्णतां यातु तव
 तुष्टयै महेश्वरि ॥ २ ॥ चण्डीसंतोषणार्थाय ये मया नियमाः कृताः ।
 अद्याहं देवि भोक्ष्यामि त्वत्प्रसादान्महेश्वरि ॥ ३ ॥ अनेनोपोषणादिकेनाष्ट-
 शक्तिसहितश्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वत्यात्मिका नवदुर्गा प्रीयतां
 नमस ॥ ततो यथाशक्ति संन्यासिब्राह्मणसुवासिनीकुमारिकाबडुकान्
 भोजयित्वा सुहृद्युक्तः (क्ता) स्वयं भुंजीत ॥

अथ विसर्जनविधिः ॥ तत्रादौ निर्वाणमुद्रया कलशोपरितः पुष्पं
 गृहीत्वा तथैव मुद्रया तत्रैव स्थापयेत् ॥ पुष्पाञ्जलिमादाय पठेत् ॥
 जत्तिष्ठ देवि चण्डेशि शुभां पूजां प्रगृह्य च । कुरुष्व मम कल्याणम-
 ष्टाभिः शक्तिभिः सह ॥ १ ॥ इति कलशमुत्थाप्य भूमौ जलं प्रवाहयन्
 पठेत् ॥ दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ पूजिता ॥ ब्रज स्रोतोजलं
 हृद्ध्यै स्थापयतां हृदये मम ॥२॥ इमां पूजां मया देवि यथाशक्त्युप-
 पादिताम् ॥ रक्षार्थं त्वं समादाय ब्रज स्वस्थानमुत्तमम् ॥ ३ ॥ इति
 विसर्जनं कृत्वा ॥ अद्यपूर्वोच्चरि० चण्डीप्रसादात् ब्राह्मणवचनाच्च यथा-
 शक्तिमिलितोपचारैर्देशकालाद्यनुसारतश्चण्डीपूजनविधौ यद्वयं यदति-

रिक्तं तत्सर्वं परिपूर्णमस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णम् ॥ ततो नारिकेलं वधार्य
तदुदकेन यवाङ्कुरान् सम्प्रोक्ष्य सर्वेभ्यो नैवेद्यं दद्यात् ॥

॥ इति नवरात्रे घटस्थापनादिपूजाप्रयोगः ॥

॥ इति देवीयागात्मकस्तृतीयो विभागः ॥

॥ अथ चतुर्थो विभागः ॥

॥ यज्ञोप्युक्तविविधदेवता-गृहवास्तु-पूजनात्मकः ॥

॥ ५० ॥ अथ विष्णोस्त्रिशोपचारपूजा ॥

ध्यानम्-सुरकदंबकैः प्रश्रयेण वै नियतसेवितं गोकुलोत्सवम् ॥
किरिटकुण्डलं पीतजाम्बरं खलनिषूदनं चिन्तये विभुम् ॥ १ ॥
आवा०-खगपवाहनं क्षीरजाम्बिणं भवभयापहं भुक्तिमुक्तिदम् ॥
सुरपतिं जगन्नाथमीश्वरं कमलभासमावाहयाम्यहम् ॥ २ ॥
आस०-विधिमुस्वापरैर्नम्रमूर्तिभिः प्रणतसंश्रितं दुर्धरादिपत् ॥
वरमणिप्रभाभासुरं नवं जनप गृह्यतां स्वर्णमासनम् ॥ ३ ॥ पाद्यम्-
कुसुमवासितं गंधविस्तृतं मुनिनिषेवितं सादरेण वै ॥ भ्रुवपराशराभि-
ष्टद प्रभो जनप गृह्यतां पाद्यमुत्तमम् ॥ ४ ॥ अर्घ्यम्-कनकसंपुटे स्था-
पितं वरं जलसुवर्णमुक्ताफलैर्युतम् ॥ करसरोरुहाभ्यां धृतं मया जनप
गृह्यतामर्घ्यमुत्तमम् ॥ ५ ॥ आच०-तव रमायुजः सेवनाञ्जना नृपतिस-
न्निभाः संभवन्ति हि ॥ सुरतरंगिणीशुद्धवारिभिर्जनप गृह्यतामाचमं
शुभम् ॥ ६ ॥ पय०-सुरगबुद्धवं वीर्यवर्धकं निखिलदेहिनां जीवनप्र-
दम् ॥ अशधरप्रभं फेनसंयुतं जनप गृह्यतामर्पितं पयः ॥ ७ ॥ दधि०-
शुचिपयःसमुद्भूतमुत्प्रदं अजनिवासिभिः स्वादितं शुभम् ॥ रजतस-

भिभं शीततामयं जनप गृह्यतामर्पितं दधि ॥८॥ घृतम्—हुतवहप्रियं
 क्षीरजोद्भवं सकलदेहिनां सत्त्ववर्धकम् ॥ कुमुदसदृशं विष्णुदैवतं जनप
 गृह्यतामर्पितं घृतम् ॥९॥ मधु०—मधुलतोद्भवं स्वादु मंजुलं मधुपमसि-
 काद्यैर्विनिर्मितम् ॥ मधुरतामयं गंधसंप्रदं मधुह तेऽर्पितं गृह्यतां मधु
 ॥१०॥ शर्क०—मदनकार्मुकाद्याविनिर्मिता मधुरतान्विता सर्वपापहा ॥
 सरसतां गता तारकोपमा जनप गृह्यतां शुद्धशर्करा ॥११॥ अभ्यं०—
 कदंबकेतकीपुष्पसंभवं मृगमदान्वितं यंत्रनिर्मितम् ॥ अनुपकारिणा
 भक्तितो मया जनप गृह्यतां तैलमर्पितम् ॥ १२ ॥ स्नानम्—हरिपदा-
 बुजानर्मदामहीसरयुचंद्रभागाभ्य आहृतम् ॥ जलजवासितं स्नानहेतवे
 जनप गृह्यतामर्पितं जलम् ॥१३॥ वस्त्रम्—विविधतंतुभिर्गुणितं नवं सुत-
 पनीयभं सोत्तरीयकम् ॥ मधुरिपो जगन्नाथ माधव जनप गृह्यतां वस्त्र-
 मर्पितम् ॥ १४ ॥ यज्ञो०—त्रिगुणितं सितैरर्कतंतुभिः कृतमिदं मया
 शुद्धचेतसा ॥ निगमसंमतं बंधमोचकं जनप गृह्यतामुपवीतकम् ॥१५॥
 गंधः—मलयसंभवं पीतवर्णकं मृगमदादिभिर्वीक्षितं वरम् ॥ मुदितषट्पदं
 कुंकमान्वितं जनप गृह्यतां गंधमर्पितम् ॥ १६ ॥ अक्ष०—कमलसंभवा
 मौक्तिकोपमास्त्रिपथगोदकैः क्षालिताः शिवाः ॥ अगरुकुंकुमैर्मिश्रिता वरा
 जनप गृह्यतामर्पिताक्षताः ॥१७॥ पुष्पाणि—तरुणमल्लिकाकुंदमालती-
 वकुलपंकजानां समुच्चयैः ॥ सततसूत्रितं भक्तितो मया जनप गृह्यतां
 हारमर्पितम् ॥ १८ ॥ श्वेत०—कदंबकेतकीवृक्षसंभवं विविधसौख्यदं
 कांतिवर्धनम् ॥ सितकरोपमं स्नेहसत्कृतं जनप गृह्यतां श्वेतचूर्णकम्
 ॥१९॥ रक्त०—अमरजादिभिर्देवदंडैः शिरसि वै धृतं प्रश्रयेण वा ॥
 तपनसदृशं दृष्टिमुत्कलं जनप गृह्यतां रक्तचूर्णकम् ॥ २० ॥ सिंदूर०—
 गणपतिप्रियं बालसूर्यभं पवनसूनुना स्वीकृतं सदा ॥ सुरभिवासितं

सूक्ष्मचूर्णकं जनप गृह्यतां नागसंभवम् ॥ २१ ॥ धूपः—अगरुगुगुला-
ज्यादिमिश्रितं तपनयोगजोद्धूतसौरभम् ॥ अमरवृन्दकैः स्नेहसत्कृतं जनप
गृह्यतां धूपमुत्तमम् ॥ २२ ॥ दीपः—अनलतैलिनीगोघृतान्वितं तिमिरना-
शकं दीप्ततंतुभिः ॥ कनकभाजने स्थापितं मया जनप गृह्यतां दीपमुत्तमम्
॥ २३ ॥ नैवे०—पनसदाडिमात्रादिसत्फलं सुघृतमोदकापूपपायसम् ॥
रजतभाजने स्थापितं मया जनप गृह्यतां स्वाद्यमुत्तमम् ॥ २४ ॥ आच०—
जलधिगोद्धवं शीततामयं सकलप्राणिनां प्राणदायकम् ॥ विधिसमर्पितं
शुद्धचेतसा जनप गृह्यतामाचमं शुभम् ॥ २५ ॥ ताम्बू०—खपुरसंभवं
पूगचूर्णयुग्मं मृगमदेलुकावासितं वरम् ॥ फणिलतादलैः क्लृप्तबीडकं
जनप गृह्यतामास्यभूषणम् ॥ २६ ॥ दक्षि०—निखिलयाचिनां श्रेष्ठभोगदा
निगमसंमता कर्मपूर्णदा ॥ सकलभूजनैर्वाञ्छिता सदा जनप गृह्यतां
हेमदक्षिणा ॥ २७ ॥ नीरा०—हुतवहाप्रियैर्मिश्रितं वरं जलधिजैर्युतं सर्व-
पापहम् ॥ मुखविलोकनार्थं संस्कृतं जनप गृह्यतामार्तिकं शुभम् ॥ २८ ॥
प्रद०—वरद सञ्चितं पूर्वजन्मभिर्दहति किल्बिषं त्वत्प्रदक्षिणा ॥ नरहरिं
मुदा शुद्धचेतसा सततमीश्वरं त्वां नमाम्यहम् ॥ २९ ॥ नम०—जय जय
प्रभो सात्वतापते शरणवत्सलाभिष्टसाधक ॥ यदुपते जगन्नाथ सर्वदा
शरणमागतं पाहि पाहि माम् ॥ ३० ॥ इति विष्णोस्त्रिशोपचारपूजा ॥

॥ ५१ ॥ अथ वर्धिनीकलशस्थापनम् ॥

अद्ये० अमुककर्माङ्गत्वेन वर्धिनीकलशदेवतास्थापनपूजनं करिष्ये ॥
अक्षतान् गृहीत्वा—वर्धिन्यै नमः वर्धिनीम् आ० स्था० ॥ ब्रह्मणे० रुद्राय०
विष्णवे० मातृभ्यो० सागरेभ्यो० मह्यै० नदीभ्यो० तीर्थेभ्यो० गायत्र्यै०
ऋग्वेदाय० यजुर्वेदाय० सामवेदाय० अथर्ववेदाय० अग्नये० आदि-

स्यैभ्यो० एकादशरुद्रेभ्यो० मरुद्भ्यो० गंधर्वेभ्यो० ऋषये० वरुणाय०
 वायवे० धनदाय० यमाय० धर्माय० शिवाय० यज्ञाय० विश्वेभ्यो
 देवेभ्यो० स्कन्दाय० गणेशाय० यक्षाय० अरुन्धत्यै० इत्यावाह्य प्रति-
 ष्ठाप्य ॥ “वर्धिनीकलशदेवताभ्यो नमः” इति संपूजयेत् ॥

॥ इति वर्धिनीकलशस्थापनम् ॥

॥ ५२ ॥ अथ चतुःषष्टिपदवास्तुमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

सपत्नीको यजमानः मण्डपस्य नैर्ऋत्यकोणे कृतवास्तुपीठसमीपे
 पश्चिमाभिमुख उपविश्य आचम्य प्राणानायस्य सङ्कल्पं कुर्यात्—अद्य-
 पूर्वोच्चरितशुभपुण्यतिथौ प्रारब्धस्य अमुकयागाख्यस्य कर्मणः साङ्ग-
 तासिद्धये चतुःषष्टिपदे वास्तुपीठे शिख्यादिवास्तुमण्डलदेवतावाहनप्र-
 तिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ वास्तुपीठस्याग्नेयादिकोणेषु चतुरःशङ्कून् रोपयेत्।
 विशन्तु भूतले नागा लोकपालाश्च सर्वतः । मण्डपेऽत्रावतिष्ठन्तु ह्यायु-
 र्वलकराः सदा ॥ एवं चतुर्षु कोणेषु शङ्कुरोपणं कृत्वा द्विगुणीकृतसूत्रेण
 सर्वेषां वेष्टनं कुर्यात् ॥ आग्नेय्यादिरोपणक्रमेण शङ्कूनां पार्श्वे माषशक्तद-
 ध्योदनबलिदानम्-अग्निकोणशङ्कुसमीपे बलिं संस्थाप्य—ॐ अग्निभ्योऽ

ह्यशीर्षपञ्चरात्रे-एकाशीतिपदं वास्तु गृहकर्मणि शस्यते । चतुःषष्टिपदं वास्तु प्रासादे
 देवभूजाम् ॥ सोमशम्भावपि-कुर्यात्कोष्टचतुःषष्टिः प्रासादे वास्तुकर्मणि । गृहेऽपि वर्तयेद्वास्तुं
 किन्वेकाशीतिकोष्टकैः ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे-प्रासादार्थं चतुःषष्टिकोष्टकाशीतिर्गृहे तथा ॥ राजवल्लभे-
 ग्रामे भूपतिमन्दिरे च नगरे पूज्यश्चतुःषष्टिकोष्टकाशीतिपदैः समस्तभवने जीर्णं नवान्वयशकैः ॥
 प्रासादे तु शतांशकैस्तु सकले पूज्यस्तथा मण्डपे कूपे पण्णवचन्द्रभागसहिते वाप्यां तडागे वने ॥
 कपिलपञ्चरात्रे-सहस्राधिकहोमेषु वास्तुपीठं त्वश्यकम् ॥ देव्यर्चने हस्तमात्र पीठं योगिनीसम्भ-
 वम् ॥ गौतमीये-यत्र कुण्डं तत्र वास्तुपीठं कुर्यात्प्रयत्नतः । स्पण्डिले चाल्पहोमे तु वास्तुपीठं
 कृताकृतम् ॥

प्यथ सर्पेभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोद-
नमुत्तमम् ॥ नैर्ऋत्यकोणशङ्कुसमीपे बलिं संस्थाप्य—ॐ नैर्ऋत्याधिपति-
श्चैव नैर्ऋत्या ये च राक्षसाः । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्त-
मम् ॥ वायव्यकोणशङ्कुसमीपे बलिं संस्थाप्य—ॐ नमो वै वायुरक्षोभ्यो
ये चान्ये तान्समाश्रिताः । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥
ऐशानकोणशङ्कुसमीपे बलिं संस्थाप्य—ॐ रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्यो ये चान्ये
तान्समाश्रिताः । बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि गृह्णन्तु सततोत्सुकाः ॥ शङ्कु-
देवताभ्यो नमः बलिं समर्पयामि । “ शङ्कुदेवताभ्यो नमः ” इति नाम-
मन्त्रेण पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥ अथ रेखाकरणं पूजनञ्च—वास्तुपीठे
वस्त्रं प्रसार्य कनकशलाकया रत्नेन रजतफलपुष्पाणामन्यतमेन वा पश्चि-
मारम्भाः प्रागन्ता उदक्संस्थाः समा द्रव्यङ्गुलान्तरा नवरेखाः कुर्यात् ॥
यथा—ॐ लक्ष्म्यै नमः । यशोवत्यै० कान्तायै० सुप्रियायै० विमलायै०
शिवायै० सुभगायै० सुमत्यै० इडायै० ॥ ततः दक्षिणारम्भा उदगन्ताः
प्राक्संस्था नवरेखाः कुर्यात् । यथा—धन्यायै० प्राणायै० विशालायै०
स्थिरायै० भद्रायै० जयायै० निशायै० विरजायै० विभवायै नमः ॥
ॐ मनोजुति० रेखादेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत इति प्रतिष्ठाप्य “ ॐ रे-
खादेवताभ्यो नमः ” इति नाममन्त्रेण पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥

॥ ततौ वास्तुमण्डलदेवतास्थापनप्रतिष्ठापूजनं कुर्यात् ॥

तत्र मध्यगं पदचतुष्टयमेकीकृत्य तत्कोणचतुष्टयाद्बहिः कोणचतुष्टये
रेखाभिः पदान्युत्कृत्य शिख्यादिपञ्चचत्वारिंशद्देवताः स्थापयेत् ॥

अथ नाममन्त्रेणावाहनम्—॥ १ ॥ ऐशानकोणदक्षिणार्धपदे—ॐ शिखिने
नमः शिखिनम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ २ ॥ तदक्षिणे सार्धपदे—
पर्जन्याय० ॥ ३ ॥ तदक्षिणपदद्वये—जयन्ताय० ॥ ४ ॥ तदक्षिणपदद्वये—

कुलिशायुधाय० ॥ ५ ॥ तद्दक्षिणपदद्वये-सूर्याय० ॥ ६ ॥ तद्दक्षिणपदद्वये-
 सत्याय० ॥ ७ ॥ तद्दक्षिणे सार्धपदे-भृशाय० ॥ ८ ॥ तद्दक्षिणाग्नेय-
 पदार्धे-आकाशाय० ॥ ९ ॥ तत्पश्चिमार्द्धे-वायवे० ॥ १० ॥ तत्पश्चिमे
 सार्द्धपदे-पूष्णे० ॥ ११ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपार्श्वे-वितथाय०
 ॥ १२ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपार्श्वे-गृहक्षताय० ॥ १३ ॥ तत्पश्चि-
 मपदद्वये दक्षिणोरुभागे-यमाय० ॥ १४ ॥ तत्पश्चिमे पदद्वये-गन्ध-
 र्वाय० ॥ १५ ॥ तत्पश्चिमे सार्द्धपदे-भृङ्गराजाय० ॥ १६ ॥ पश्चिमे
 नैर्ऋत्यपदार्द्धे-मृगाय० ॥ १७ ॥ तदुत्तरार्द्धपदे-पितृभ्यो०
 ॥ १८ ॥ तदुत्तरे सार्द्धपदे-दौवारिकाय० ॥ १९ ॥ तदुत्तरप-
 दद्वये-सुग्रीवाय० ॥ २० ॥ तदुत्तरपदद्वये-पुष्पदन्ताय० ॥ २१ ॥ तदु-
 त्तरपदद्वये-वरुणाय० ॥ २२ ॥ तदुत्तरपदद्वये-असुराय० ॥ २३ ॥
 तदुत्तरे सार्द्धपदे-शोषाय० ॥ २४ ॥ तदुत्तरे वायव्यपदार्द्धे-पापाय०
 ॥ २५ ॥ तत्प्राक्पदार्द्धे-रोगाय० ॥ २६ ॥ तत्प्राक्सार्द्धपदे-अहये०
 ॥ २७ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-मुख्याय० ॥ २८ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-भस्त्राटाय०
 ॥ २९ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-सोमाय० ॥ ३० ॥ तत्प्राक्पदद्वये-सर्पाय०
 ॥ ३१ ॥ तत्प्राक्सार्द्धपदे-अदित्यै० ॥ ३२ ॥ तत्प्रागर्द्धपदे-दित्यै० ॥ ३३ ॥
 मध्यपदेषु ईशानपदोत्तरार्द्धे-आपाय० ॥ ३४ ॥ आग्नेयपदोत्तरार्धे-सावि-
 त्राय० ॥ ३५ ॥ नैर्ऋत्यपदोत्तरार्धे-जंयाय० ॥ ३६ ॥ वायव्यपदोत्तरार्धे-
 रुद्राय० ॥ ३७ ॥ मध्ये प्राक्पदद्वये-अर्यम्णे० ॥ ३८ ॥ आग्नेयपदपूर्वार्द्धे-
 सवित्रे० ॥ ३९ ॥ तत्पश्चिमपदद्वये० विवस्वते० ॥ ४० ॥ नैर्ऋत्यपदपूर्वार्द्धे-
 विबुधाधिपाय० ॥ ४१ ॥ तदुत्तरपदद्वये-मित्राय० ॥ ४२ ॥ तदुत्तरे वायव्य-
 पदपश्चिमार्द्धे-राजयक्ष्मणे० ॥ ४३ ॥ तत्प्राक्पदद्वये-पृथ्वीधराय० ॥ ४४ ॥
 ईशानपददक्षिणार्द्धे-आपवत्साय० ॥ ४५ ॥ ततो मध्यपदचतुष्टये ब्रह्मणे० ॥

—॥ ४६ ॥ ततो मण्डलाद्बहिः ईशान्यां—वरक्यै० ॥ ४७ ॥ आग्नेय्यां—
विदार्यै० ॥ ४८ ॥ नैर्ऋत्यां—पूतनायै० ॥ ४९ ॥ वायव्यां—पापराक्षस्यै० ॥
ततो मण्डलाद्बहिः ॥ ५० ॥ पूर्वे—स्कन्दाय० ॥ ५१ ॥ दक्षिणे—अर्यम्णे०
॥ ५२ ॥ पश्चिमे—जृम्भकाय० ॥ ५३ ॥ उत्तरे—पिलिपिच्छाय० ॥ ततः ॥ ५४ ॥
पूर्वे—इन्द्राय० ॥ ५५ ॥ आग्नेय्याम्—अग्नये० ॥ ५६ ॥ दक्षिणस्यां—यमाय०
॥ ५७ ॥ नैर्ऋत्यां—निर्ऋतये० ॥ ५८ ॥ पश्चिमे—वरुणाय० ॥ ५९ ॥
वायव्यां—वायवे० ॥ ६० ॥ उत्तरे—कुबेराय० ॥ ६१ ॥ ईशान्याम्—
ईश्वराय० ॥ ६२ ॥ पूर्वशानयोर्मध्ये—ब्रह्मणे० ॥ ६३ ॥ निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये
अनन्ताय नमः अनन्तम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ एवं प्रतिष्ठाप्य
“शिख्यादिवास्तुमण्डलदेवताभ्यो नमः” इति मंत्रेण पूजनं कुर्यात् ॥

॥ इति चतुःषष्टिपदवास्तुमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

॥ ५३ ॥ अथ रुद्रकलपट्टमानुसारिमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वती-
पूर्वकं स्कन्दकाशीखण्डोक्तचतुःषष्टियोगिनीस्थापनम् ॥

पीठे रक्तवस्त्रमाच्छाद्य तदुपरि पूर्वभागे श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहा-
सरस्वतीकलशत्रयस्थापनार्थं त्रीणि त्र्यस्त्राणि देव्यष्टगंधेन सुवर्णशलाक-
या रञ्जितास्तैर्वा विलिखेत् तेषामधोभागे अष्टौ त्र्यस्त्राणि इति एका पाङ्क्तिः
एवमष्टौ त्र्यस्त्रपङ्क्तिः कृत्वा तेषु त्र्यस्त्रेषु वक्ष्यमाणदेवता आवाह्य पूजयेत् ॥
हस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वोच्चरितशुभपुण्यतिथौ० प्रारीप्सितामुककर्माङ्ग-
त्वेन श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीपूर्वकगजाननादिमृगलोचना-
न्तचतुःषष्टियोगिनीदेवतावाहनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥

प्रथमकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवस्वः महाकाल्यै नमः
महाकालीमावाहयामि स्थापयामि ॥ महाकालि इहागच्छ इह तिष्ठ

(एवं सर्वत्र) ॥ तदुत्तरतः द्वितीयकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ २ ॥ ॐ भू० महा-
लक्ष्म्यै० ॥ तदुत्तरतस्तृतीयकलशपूर्णपात्रोपरि ॥ ३ ॥ ॐ भू० महासर-
स्वत्यै० ॥ (प्रथमपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ १ ॥ गजाननायै० ॥ २ ॥
सिंहमुख्यै० ॥ ३ ॥ गृध्रास्यायै० ॥ ४ ॥ काकतुण्डिकायै० ॥ ५ ॥
उष्ट्रग्रीवायै० ॥ ६ ॥ हयग्रीवायै० ॥ ७ ॥ वाराह्यै० ॥ ८ ॥ शरभा-
ननायै० ॥ (द्वितीयपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ९ ॥ उलूकिकायै० ॥ १० ॥
शिवारावायै० ॥ ११ ॥ मयूर्यै० ॥ १२ ॥ विकटाननायै० ॥ १३ ॥
अष्टवक्रायै० ॥ १४ ॥ कोटराक्ष्यै० ॥ १५ ॥ कुब्जायै० ॥ १६ ॥
विकटलोचनायै० ॥ (तृतीयपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ १७ ॥ शुष्कोदर्यै०
॥ १८ ॥ ललाजिह्वायै० ॥ १९ ॥ श्वदंष्ट्रायै० ॥ २० ॥ वानराननायै०
॥ २१ ॥ रुक्षाक्ष्यै० ॥ २२ ॥ केकराक्ष्यै० ॥ २३ ॥ बृहत्तुण्डायै०
॥ २४ ॥ सुराप्रियायै० ॥ (चतुर्थपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ २५ ॥ कपालह-
स्तायै० ॥ २६ ॥ रक्ताक्ष्यै० ॥ २७ ॥ शुक्र्यै० ॥ २८ ॥ श्वेन्यै०
॥ २९ ॥ कपोतिकायै० ॥ ३० ॥ पाशहस्तायै० ॥ ३१ ॥ दण्डहस्तायै०
॥ ३२ ॥ प्रचण्डायै० ॥ (पञ्चमपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ३३ ॥ चण्ड-
विक्रमायै० ॥ ३४ ॥ शिशुघ्न्यै० ॥ ३५ ॥ पापहन्त्र्यै० ॥ ३६ ॥
काल्यै० ॥ ३७ ॥ रुधिरपायिन्यै० ॥ ३८ ॥ वसाधयायै० ॥ ३९ ॥
गर्भभक्षायै० ॥ ४० ॥ शवहस्तायै० ॥ (षष्ठपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ४१ ॥
आन्त्रमालिन्यै० ॥ ४२ ॥ स्थूलकेश्यै० ॥ ४३ ॥ बृहत्कुक्ष्यै० ॥ ४४ ॥
सर्पास्यायै० ॥ ४५ ॥ प्रेतवाहनायै० ॥ ४६ ॥ दन्दशूककरायै० ॥ ४७ ॥
क्रौञ्च्यै० ॥ ४८ ॥ मृगशीर्षायै० ॥ (सप्तमपङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ४९ ॥
वृषाननायै० ॥ ५० ॥ व्याघ्रास्यायै० ॥ ५१ ॥ धूमनिःश्वासायै०
॥ ५२ ॥ व्योमैकचरणोर्ध्वदृश्यै० ॥ ५३ ॥ तापिन्यै० ॥ ५४ ॥

शोषणीदृष्ट्यै० ॥ ५५ ॥ कौट्यै० ॥ ५६ ॥ स्थूलनासिकायै० ॥ (अष्टमप-
ङ्क्तौ अष्टत्रयस्त्रेषु-) ॥ ५७ ॥ विद्युत्प्रभायै० ॥ ५८ ॥ बलाकास्यायै०
॥ ५९ ॥ मार्जयै० ॥ ६० ॥ कटपूतनायै० ॥ ६१ ॥ अद्वाद्वासायै०
॥ ६२ ॥ कामाक्ष्यै० ॥ ६३ ॥ मृगाक्ष्यै० ॥ ६४ ॥ मृगलोचनायै० ॥
इति प्रतिष्ठाप्य “श्रीमहाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीसहितगजाननादि-
चतुःषष्टियोगिनीभ्यो नमः” इति गन्धादिना संपूजयेत् ॥

॥ इति चतुःषष्टियोगिनीस्थापनम् ॥

॥ ५४ ॥ अथ एकपञ्चाशत्क्षेत्रपालस्थापनम् ॥

वायव्यकोणे हस्तमात्रविस्तृते द्वादशाङ्गुलोच्छ्राये क्षेत्रपालपीठे श्वेत-
वस्त्रं प्रसार्य तत्र चतुरस्रं विलिख्य तिर्यङ्म्राच्यां च सूत्रद्वन्द्वं समान्त-
रालं दद्यात् । एवं समा नवकोष्ठा भवन्ति । मध्यकोष्ठे अष्टदलं पद्मं
कुर्यात् ॥ पूर्वदिकोष्ठे आग्नेयदिकोष्ठे दक्षिणादिकोष्ठे नैऋत्यदिकोष्ठे
पश्चिमदिकोष्ठे वायव्यदिकोष्ठे उत्तरदिकोष्ठे ईशानदिकोष्ठे च षड्दलानि
कुर्यात् ॥ एवं क्षेत्रपालपीठं निर्माय ॥ हस्ते जलमादाय—अद्यपूर्वोच्चरित-
शुभपुण्यतिथौ० ॥ प्रारीप्सितामुककर्माङ्गत्वेन एकपञ्चाशत्क्षेत्रपाल-
देवतावाहनप्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥

मध्ये स्थापितकलशोपरि पूर्णमात्रे ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः क्षेत्रपालाय
नमः क्षेत्रपालमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो क्षेत्रपाल इहागच्छ इह
तिष्ठ ॥ (एवं सर्वत्र) ॥ पूर्वदिकोष्ठे षड्दले—॥ २ ॥ अजराय० ॥ ३ ॥
व्यापकाय० ॥ ४ ॥ इन्द्रचौराय० ॥ ५ ॥ इन्द्रमूर्तये० ॥ ६ ॥ उक्षाय० ॥ ७ ॥
कूष्माण्डाय० ॥ आग्नेयदिकोष्ठे षड्दले—॥ ८ ॥ वरुणाय० ॥ ९ ॥ बटुकाय०
॥ १० ॥ विमुक्ताय० ॥ ११ ॥ लिप्तकायाय० ॥ १२ ॥ लीलाकाय० ॥ १३ ॥

एकदंष्ट्राय०॥ दक्षिणादिकोष्ठे षड्दले-॥१४॥ ऐरावताय०॥१५॥ ओष-
धिघ्नाय०॥१६॥ वन्धनाय०॥१७॥ दिव्यकाय०॥१८॥ कम्बलाय०
॥१९॥ भीषणाय०॥ नैर्ऋत्यदिकोष्ठे षड्दले-॥२०॥ गवयाय०॥२१॥
घण्टाय०॥२२॥ व्यालाय॥२३॥ अणवे०॥२४॥ चन्द्रवारुणाय०
॥२५॥ पटाटोपाय०॥ पश्चिमदिकोष्ठे षड्दले-॥२६॥ जटालाय०॥२७॥
क्रतवे०॥२८॥ घण्टेश्वराय०॥२९॥ विटङ्काय०॥३०॥ मणिमानाय०
॥३१॥ गणवन्धवे०॥ वायव्यदिकोष्ठे षड्दले-॥३२॥ डामराय०॥३३॥
दुण्डिकर्णाय०॥३४॥ स्थविराय०॥३५॥ दन्तुराय०॥३६॥ धनदाय०
॥३७॥ नागकर्णाय०॥ उत्तरदिकोष्ठे षड्दले-॥३८॥ महाबलाय०॥३९॥
फेत्काराय०॥४०॥ चीकराय०॥४१॥ सिंहाय०॥४२॥ मृगाय०॥
उत्तरदिकोष्ठषड्दलस्यान्तिमदलार्धे-॥४३॥ यक्षाय०॥ उत्तरदिकोष्ठषड्द-
लस्यान्तिमदलार्धे यक्षादुत्तरतः-॥४४॥ मेघवाहनाय०॥ ईशानदिकोष्ठे
षड्दले-॥४५॥ तीक्ष्णोष्ठाय०॥४६॥ अनलाय०॥४७॥ शुक्लतुण्डाय०
॥४८॥ सुधालापाय०॥४९॥ वर्वरकाय०॥ ईशानदिकोष्ठषड्दलस्या-
न्तिमदलार्धे-॥५०॥ पवनाय०॥ ईशानदिकोष्ठषड्दलस्यान्तिमदलार्धे
पवनादुत्तरतः-॥५१॥ पावनाय०॥ ततः “क्षेत्रपालदेवताभ्यो नमः”
इति संपूजयेत् ॥

॥ इति एकपञ्चाशत्क्षेत्रपालस्थापनम् ॥

॥ ५५ ॥ अथ सर्वतोभद्रमंडलदेवतास्थापनम् ॥

आचम्य प्राणानायम्य हस्ते जलमादाय अघेत्यादिपूर्वोच्चरितशुभ-
पुण्यतिथौ० प्रारीप्सितामुक्तकर्माङ्गत्वेन सर्वतोभद्रमण्डलदेवतावाहन-
प्रतिष्ठापूजनं करिष्ये ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं०॥ (एषेहि सर्वाधिपते सुरेन्द्र मदी-

ययज्ञे पितृदेवताभिः । सर्वस्य धाताऽस्यमितप्रभाव विश त्वमन्तः सततं
 शिवाय) मध्ये कर्णिकायाम्—ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मणे नमः ब्रह्माण-
 मावाहयामि स्थापयामि भो ब्रह्मन् इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥ ॐ ह्यु
 सोम० ॥ (एहोहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्धम् । सर्वौष-
 र्थापितृगणेन सार्धं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) उत्तरे परिधिसमीपे
 वाप्याम्—ॐ भू० सोमाय० सोमम् आ० स्था० ॥ २ ॥ ॐ तमीशानं० (एहोहि
 विश्वेश्वर विश्वनाथ कपालखट्वांगधरेण सार्द्धम् । लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसि-
 द्धयै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ऐशान्यां खण्डेन्दौ—ॐ भू०
 ईशानाय० ईशानम् आ० स्था० ॥ ३ ॥ ॐ त्रातारुमिन्द्रं मवितारुमिन्द्रं
 हवैहवेसुहवुः शूरमिन्द्रम् ॥ ह्वयामिशुक्रम्पुरुहुतमिन्द्रं ॥ सुस्तिनोमघवा-
 धात्विन्द्रं ॥ ५ ॥ (एहोहि सर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतो वज्रधरामरेशः संवी-
 ज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरन्नो भगवन्नमस्ते ॥) पूर्वे परिधिसमीपे
 वाप्याम्—ॐ भू० इन्द्राय० इन्द्रम् आ० स्था० ॥ ४ ॥ ॐ चन्नोऽअग्ने-
 तवदेवपायुभिर्मृधो नो रक्षतु नृवश्च व्वन्द्य ॥ त्राता लोकस्य तनये गवामस्य नि-
 मेषु रक्षमाणुस्तव वव्रते ॥ ३ ॥ (एहोहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवयैरभितोऽ
 भिजुष्टः । तेजोवता लोकगणेन सार्द्धं ममाध्वरं रक्ष नमोऽस्तु तेऽग्रे ॥)
 आग्नेय्यां खण्डेन्दौ—ॐ भू० आग्नेये० अग्निम् आ० स्था० ॥ ५ ॥ ॐ वमा-
 युश्वाङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा ॥ स्वाहा घुर्म्यायुस्वाहा घुर्म्यपित्रे ॥ ३ ॥
 (एहोहि वैवस्वतधर्मराज सर्वामरैरर्चितधर्ममूर्तेः शुभाशुभानन्द शुचामधीश
 शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते) दक्षिणे प० स० वाप्याम्—ॐ भू० यमाय०
 यमम् आ० स्था० ॥ ६ ॥ ॐ असुं वन्तु मयं जमानमिच्छस्तु नस्ये च्यामन्वि-
 दितस्करस्य । अन्यमुस्मदिच्छुसातं इत्यानमो देवि निर्ऋते तु भ्यंमस्तु ॥ ३ ॥
 (एहोहि रक्षोगणनायक त्वं विशालवैतालपिशाचसंघैः ममाध्वरं पाहि

पिशाचनाथ लोकेश्वर त्वं प्रणमामि नित्यम् ॥ नैर्ऋत्यां खण्डेन्दौ-ॐ भू०
 निर्ऋतये० निर्ऋतिम् आ० स्था० ॥ ७ ॥ ॐ तत्त्वांशामिद्वहमणा० ॥ (एहोहि
 यज्ञं मम रक्षणाय यादोगणैः सार्धमपामधीश ॥ क्षपाधिरूढ त्वमिह प्रभो
 मणिरत्नप्रभाभास्वर पाशपाणौ ॥) पाश्चमे प० स० वाण्याम् ॐ भू० वरुणाय०
 वरुणम् आ० स्था० ॥ ८ ॥ ॐ आनो न्युदभि-श्रुतिनीभिरदृष्टरः सहस्रिणीं
 भिरुपयाहि यज्ञम् ॥ वायोऽअस्मिन्त्सर्वनेसादयस्वसूयम्पातस्वस्तिभिः
 सदान् ॥ ३७ ॥ (एहोहि वायो मम रक्षणाय मृगाधिरूढैः सह सिद्धसंघैः
 प्राणाधिपो हव्यभुजः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) वायव्यां
 खण्डेन्दौ-ॐ भू० वायवे० वायुम् आ० स्था० ॥ ९ ॥ ॐ सुगवो देवाः
 सदानाऽअकर्म्मसुऽआजुग्मेदः सर्वं नञ्जुषाणाः ॥ भरमाणावर्धमानाहुवीः
 व्यस्मेधं तव सवोवसूनि स्वाहा ॥ १८ ॥ (एहोहि वस्वीश महानिधीश रत्नाकरः
 सर्वसहस्रतेजाः । घनस्वरूपो मम पाहि यज्ञं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥)
 वायुसोममध्ये भद्रे-ॐ भू० अष्टवसुभ्यो० अष्टवसून् आ० स्था० ॥ १० ॥
 ॐ रुद्राः सुदुःसृज्यपृथिवीम्बृहज्ज्योतिः समीधिरे ॥ तेषाम्भानुरज-
 सुऽइच्छुक्रोदेवेषुरोचते ॥ १९ ॥ (एहोहि यज्ञेश्वर नस्त्रिशूलकपालखट्वांग-
 धरेण सार्द्धम् । लोकेश विश्वेश्वर यज्ञसिद्धयै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥)
 सोमेशानयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० एकादशरुद्रेभ्यो० एकादशरुद्रान् आ०
 स्था० ॥ ११ ॥ ॐ सुज्ञो देवानाम्प्रत्येति सुम्नमादित्या सो भवतामृडयन्तः ॥
 आत्रोर्वाचीं सुमतिर्वृत्र्या दुर्दुहोश्चिद्वा वरिवोवित्तुरासदादित्यं वभ्य-
 स्त्वा ॥ २० ॥ (एहोहि पद्मासन पद्मपाणे सुरक्तसिंदूरसमानवर्ण । सप्ताश्वर-
 क्ताम्बर सूर्य शीघ्र गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ईशानपूर्वयोर्मध्ये भद्रे-
 ॐ भू० द्वादशादित्येभ्यो० द्वादशादित्यान् आ० स्था० ॥ १२ ॥ ॐ वावा-
 ष्कशामधुमन्यश्विनासूतावती ॥ तया युजमिमिक्षतम् ॥ उपयुगमृ-

शीतोस्यश्चिन्त्यन्तवैषतेयोनिस्मार्द्धिर्भ्यान्त्वा ॥^{११}॥ (द्विभुजौदेवभिषजौ
 समायातं सुमङ्गलौ ॥ लोककल्याणकर्तारौ पातं यज्ञं ममाश्विनौ ॥)
 इन्द्राग्नयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० अश्विन्यां० अश्विनौ आ० स्था० ॥१३॥
 ॐ ओमांसश्चर्षणीधृतोबिभ्रैर्देवासुऽआगत ॥ दुःश्चात्सोऽदाशुषः
 सुतम् ॥ उपयामगृहीतोसिर्विश्वेभ्यस्त्वादेवभ्यऽपुषतेयोनिर्विश्वे-
 भ्यस्त्वादेवभ्यः ॥^{३३}॥ (विश्वेदेवानाह्वयामि देवेभ्यो वरदायकान् ॥
 आयान्तु मम यज्ञेऽस्मिन् विश्वेदेवास्त्रयोदश ॥) आग्नि-
 यमयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० विश्वेभ्यो देवेभ्यो० विश्वान्देवान् आ०
 स्था० ॥१४॥ ॐ अभिर्यन्देवर्हसंभितारमौण्योः कुविक्रंतुमर्ज्यामिसुर्य-
 संवर्हस्क्रुषामभिप्रियम्मुतिक्कुविम् ॥ रुद्धावस्यामतिर्भाऽअदिद्रुतु-
 त्सवीमिनिहिरिण्यपाणिरमिमीतसुक्रतुः कृपास्त्वं ॥ प्रजाभ्यस्त्वाप्नुजा-
 स्त्वनुप्राणन्तुप्नुजास्त्वमनुष्वाणिहि ॥^{३५}॥ (एहोहि यक्षोगणनायक त्वं
 विशालवेतालपिशाचसंघैः । ममाध्वरं पाहि शिवाधिनाथ लोकेश्वरस्त्वं
 भगवन्नमस्ते) यमानिर्ऋतिमध्ये भद्रे ॐ भू० सप्तयज्ञेभ्यो० सप्तय-
 ज्ञान् आ० स्था० ॥१५॥ ॐ भुतायंश्चानारातयेस्वरभिविक्खयेषुन्दह
 हन्तान्दुर्षां पृथिव्यामुर्व्वन्तरिक्षमन्वमिपृथिव्यास्त्वानाभौसादयु-
 म्यदिरयाऽउपस्थेग्नैर्दुव्यर्हस् ॥^{१३}॥ (एतैत सर्पाःशिवकंठभूषा लो-
 कोपकाराय भुवं वहन्तः । जिह्वाद्वयोपेतमुखा मदीयां गृहीत पूजां सुखदां
 नमो वः ॥) निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू० भूतनागेभ्यो० भूतना-
 गान् आ० स्था० ॥१६॥ ॐ क्रतुषादृतयोमाग्निगैन्धुर्वस्तस्यौषधयो-
 प्सरसोमुदोनामसर्पदम्ब्रह्ममक्षत्रम्पातुतस्मैस्वाहाष्टाभ्युहस्वा-
 हा ॥^{३६}॥ (आवाहयेऽहं सुरदेवसेव्याःस्वरूपतेजोमुखपद्मभासः । सर्वांमरेशैः
 परिपूर्णकामाः पूजां गृहीतुं मम यज्ञभूमौ ॥) वरुणवाय्वोर्मध्ये भद्रे-ॐ भू०

गन्धर्वाप्सरोभ्यो० गन्धर्वाप्सरसः आ० स्था० ॥ १७ ॥ ॐ षडक्रन्दैः प्रथम-
 ज्ञायमानऽउद्द्यन्तसमुद्रादुत्वापुरीषात् । श्येनस्य पुक्षा हरिणस्य बाहूऽउप-
 स्तुत्युम्महिजातन्तेऽअर्धरा॥^{१२}॥ (एहोहि देवेश्वर शंभुसूनो शिखीन्द्रगामि-
 न्सुरसिद्धसंघैः । संस्तूयमानात्मशुभाय नित्यं गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥
 ब्रह्मसोमयोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ भू० स्कन्दाय० स्कन्दम्० आ० स्था० ॥ १८ ॥
 ॐ आशु? शिशानो० ॥ (एहोहि देवेन्द्रापिनाकपाणेः खण्डेन्दुमौलेः प्रिय
 शुभ्रवर्ण । गौरीशयानेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥)
 तत्रैव स्कन्दादुत्तरे-ॐ भू० नन्दिने० नन्दिनम् आ० स्था० ॥ १९ ॥
 ॐ उग्रल्लोहितेन० ॥ (आयातमायातमुमाप्रियस्य प्रियौ मुनीन्द्रादि-
 कसिद्धसेव्यौ । गृहीतमेतां मम शूलकालौ पूजां सुखौघं कुरुतं नमो
 वाम् ॥) तत्रैव नन्द्युत्तरे-ॐ भू० शूलमहाकालाभ्यां० शूलमहाकालौ
 आ० स्था० ॥ २० ॥ ॐ अदितिर्द्यूरीदितिरुन्तरिक्षुमदितिर्मातास-
 पिता सपुत्र? ॥ विवृश्वदेवाऽअदितिर्ऽपञ्चजनोंऽअदितिर्ज्जातमदिति-
 र्जर्जनिन्त्वम् ॥^{३३}॥ (एहोहि देवालय विश्वमूर्ते चतुर्मुख श्रीधर शंभुमान्य ॥
 सुपुस्तकाप्तसुवपात्रपाणे गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) ब्रह्मेशानयोर्म-
 ध्ये वल्ल्याम्-ॐ भू० दक्षादिसप्तगणेभ्यो० दक्षादिसप्तगणान् आ०
 स्था० ॥ २१ ॥ ॐ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिके० ॥ (एहोहि दुर्गे दुरितौ-
 घनाशिनि प्रचण्डदैत्यौघविनाशकारिणि । उमे महेशार्द्धशरीरधारिणि
 स्थिरा भव त्वं मम यज्ञकर्मणि ॥) ब्रह्मेन्द्रयोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ
 भू० दुर्गायै० दुर्गाम् आ० स्था० ॥ २२ ॥ ॐ इदं विष्णुणुर्विचक्रमे० ॥
 (एहोहि नीलांबुदमेचक त्वं श्रीवत्सवक्षः कमळाधिनाथ ॥ सर्वामरैः
 पूजितपादपद्म गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥) तत्रैव दुर्गापूर्वे-ॐ मू० विष्णवे०
 विष्णुम् आ० स्था० ॥ २३ ॥ ॐ पितृभ्यः-स्वधायिभ्यः-स्वधानमः-

पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानम् तं प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः
 स्वधा नमः ॥ अक्षद्विपुत्रोमीमदन्तपितरोतीतृपन्तपितरुपितरु
 शुन्धद्वम् ॥ ३१ ॥ (सुखाय पितृन् कुलवृद्धिकर्तृन् रक्तोत्पलाभानिह रक्त-
 नेत्रान् । सुरक्तमाल्याम्बरभूषिताश्च नमामि पीठे कुलवृद्धिहेतोः ॥)
 ब्रह्माग्न्योर्मध्ये वल्ल्याम्-ॐ भू० स्वधायै० स्वधाम्० आ० स्था० ॥ २४ ॥
 ॐ परम्पूज्योऽनुपरोहिपन्थाब्धस्तेऽअन्यऽइतरोदेवयानात् ॥ चक्षु-
 ष्मतेऽशृण्वेतेतैर्ब्रवीमिमानं प्रजाऽरीरिषोऽमोतवीराना ॥ ३२ ॥ (आवाहया-
 म्यहं रोगमनेकविधलक्षणम् । नानालंकारसंयुक्तं रक्तश्मश्रुविलोचनम् ॥)
 ब्रह्मयमोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ भू० मृत्युरोगाभ्यां० मृत्युरोगौ आ०
 स्था० ॥ २५ ॥ ॐ गुणानान्त्वा० ॥ (एहोहि विघ्नाधिपते सुरेन्द्र
 ब्रह्मादिदेवैरभिवंद्यपाद । गजास्य विद्यालय विश्वमूर्ते गृहाण पूजां
 भगवन्नमस्ते ॥) ब्रह्मनिर्ऋत्योर्मध्ये वल्ल्याम्-ॐ भू० गणपतये० गणप-
 तिम् आ० स्था० ॥ २६ ॥ ॐ शम्भोदेवीशभिष्टयऽआर्षो० ॥ (एहोहि
 लोकेश्वर पाशपाणे यादोगणैर्विदितपादपद्म । पीठेऽत्र देवेश गृहाण
 पूजां पाहि त्वमस्मान् भगवन्नमस्ते ॥) ब्रह्मवरुणयोर्मध्ये वाप्याम्-ॐ भू०
 अद्भ्यो० अपः आ० स्था० ॥ २७ ॥ ॐ मरुतोऽस्यहिक्षयेऽपाथादिवो-
 ऽन्विमहसः ॥ ससुगोपातमोजनं ॥ ३३ ॥ (एहोहि यज्ञेश समीरण त्वं मृगा-
 धिरूढ सहासिद्धसंघैः । प्राणस्वरूपिन् सुखतासहाय गृहाण पूजां भग-
 वन्नमस्ते ॥) ब्रह्मवाय्वोर्मध्ये वल्ल्याम्-ॐ भू० मरुद्भ्यो० मरुतः आ०
 स्था० ॥ २८ ॥ ॐ स्योनापृथिवि० ॥ (एहोहि पातालचराचरेन्द्र-
 नागांगनाकिन्नरगीयमाने । यक्षैर्नगैर्द्रामरलोकसंघैः पृथिवीप्ररक्षाध्वरमस्म-
 दीयम् ॥) ब्रह्मणः पादमूले कर्णिकायाम्-पृथिव्यै० पृथिवीम् आ० स्था०
 ॥ २९ ॥ ॐ पञ्चनुद्द्युःसरस्वती० ॥ (एहोहि गङ्गे दुरितौघनाशिनि

क्षपाधिरूढे ह्युदङ्गुलमहस्ते । श्रीविष्णुपादाम्बुजसंभवे त्वं गृहाण पूजां
 शुभेदं नमस्ते ॥ तत्रैव पृथिव्या उत्तरतः—ॐ भू० गङ्गादिनदीभ्यो०
 गङ्गादिनदीः आ० स्था० ॥ ३० ॥ ॐ इमस्मै वरुण० ॥ (एहोहि यादो-
 गणवारिधीनां गणेन पञ्चजन्यसहासरोभिः । विद्याधरैर्द्रामरगीयमान पाहि
 त्वमस्मान्भगदत्तमस्ते ॥) तत्रैव गङ्गाद्युत्तरे—ॐ भू० सप्तसागरेभ्यो०
 सप्तसागरान् आ० स्था० ॥ ३१ ॥ (एहोहि कार्तस्वरूप सर्वभूमृत्पते
 चंद्ररवी दधान । सर्वौषधिस्थान महेन्द्रामित्र लोकत्रयावास नमोऽस्तु तु-
 भ्यम् ॥ ब्रह्मणः मस्तके कर्णिकोपरि—ॐ भू० मेरवे० मेरुम् आ० स्था०
 ॥ ३२ ॥ मण्डलबाह्ये श्वेतपरिधौ उत्तरादिक्रमेण मदाद्यष्टायुधदे-
 वतावाहनम् ॥ उत्तरे सोमसमीपे—ॐ भूर्भुवः स्वः गदायै नमः
 गदामावाहयामि स्थापयामि । भो गदे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ३३ ॥ ऐशा-
 न्याम् ईशानसमीपे—ॐ भू० त्रिशूलाय नमः त्रिशूलम् आ० स्था०
 ॥ ३४ ॥ पूर्वे इन्द्रसमीपे—ॐ भू० वज्राय नमः वज्रम् आ० स्था०
 ॥ ३५ ॥ आग्नेय्याम् अग्निसमीपे—ॐ भू० शक्तये नमः शक्तिम् आ०
 स्था० ॥ ३६ ॥ दक्षिणे यमसमीपे—ॐ भू० दण्डाय नमः दण्डम् आ०
 स्था० ॥ ३७ ॥ नैर्ऋत्यां निर्ऋतिसमीपे—ॐ भू० खड्गाय नमः खड्गम्
 आ० स्था० ॥ ३८ ॥ पश्चिमे वरुणसमीपे—ॐ भू० पाशाय नमः
 पाशम् आ० स्था० ॥ ३९ ॥ वायव्यां वायुसमीपे—ॐ भू० अङ्कुशाय
 नमः अङ्कुशम् आ० स्था० ॥ ४० ॥ मण्डलबाह्ये रक्तपरिधौ उत्त-
 रादिक्रमेण गौतमाद्यष्टदेवतावाहनम् ॥ उत्तरे—ॐ भू० गौतमाय नमः
 गौतमम् आ० स्था० ॥ ४१ ॥ ऐशान्याम्—ॐ भू० भरद्वाजाय नमः
 भरद्वाजम् आ० स्था० ॥ ४२ ॥ पूर्वे—ॐ भू० विश्वामित्राय नमः
 विश्वामित्रम् आ० स्था० ॥ ४३ ॥ आग्नेय्याम्—ॐ भू० कश्यपाय नमः

कश्यपम् आ० स्था० ॥ ४४ ॥ दक्षिणे-ॐ भू० जमदग्नये नमः
जगदग्निम् आ० स्था० ॥ ४५ ॥ नैऋत्याम्-ॐ भू० वसिष्ठाय नमः
वसिष्ठम् आ० स्था० ॥ ४६ ॥ पश्चिमे-ॐ भू० अत्रये नमः अत्रिम्
आ० स्था० ॥ ४७ ॥ वायव्याम्-ॐ भू० अरुन्धत्यै नमः अरुन्धतीम्
आ० स्था० ॥ ४८ ॥ मण्डलबाह्ये कृष्णपरिधौ पूर्वादिक्रमेण ऐन्द्र्या-
द्यष्टदेवतावाहनम् ॥ पूर्वे-ॐ भू० ऐन्द्र्यै नमः ऐन्द्रीम् आ० स्था० ॥ ४९ ॥
आग्नेय्याम्-ॐ भू० कौमार्यै नमः कौमारीम् आ० स्था० ॥ ५० ॥
दक्षिणे-ॐ भू० ब्राह्म्यै नमः ब्राह्मीम् आ० स्था० ॥ ५१ ॥ नैऋत्याम्-
ॐ भू० वाराह्यै नमः वाराहीम् आ० स्था० ॥ ५२ ॥ पश्चिमे-ॐ
भू० चामुण्डायै नमः चामुण्डाम् आ० स्था० ॥ ५३ ॥ वायव्याम्-
ॐ भू० वैष्णव्यै नमः वैष्णवीम् आ० स्था० ॥ ५४ ॥ उत्तरे-ॐ
भू० माहेश्वर्यै नमः माहेश्वरीम् आ० स्था० ॥ ५५ ॥ ऐशान्याम्-
ॐ भू० वैनायक्यै नमः वैनायकीमा० स्था० ॥ ५६ ॥ एवं सर्वतोभद्र-
मण्डलदेवता आवाह्य पूजनं बलिदानं च विधाय प्रधानहोमान्ते (अन्तिम-
दिने) तत्तन्मन्त्रैर्वा नाममन्त्रैः प्रत्येकं दशदशघृताक्तातिलाहुतिभिः
एकैकयाऽऽज्याहुत्या वा होमः कार्यः ॥

॥ इति सर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

॥ ५६ ॥ त्रिचत्वारिंशद् (४३) रेखात्मकमग्निपुराणोक्तहरिहर-
मण्डलस्थद्वादशलिङ्गतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

हस्ते जलमादाय अग्रेत्यादिपूर्वोच्चारतशुभपुण्यतिथौ० प्रारीप्सित-
(हवनात्मक) मैहारुद्राख्ये कर्मणि हरिहरात्मकद्वादशलिङ्गतोभद्र-

मण्डलदेवतावाहनस्थापनपूजनानि करिष्ये ॥ (आदौ पूर्वोक्तक्रमेण सर्वतोभद्रमण्डलदेवता आवाह्य) हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा-ईशान्यादिक्रमेण प्रथम-द्वितीय-तृतीयपूर्वलिङ्गे-१ ॐ भूर्भुवः स्वः शिवाय नमः शिवमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो शिव इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ एवं सर्वत्र ॥ २ ॐ भू० तत्पुरुषाय नमः आ० स्था० ॥ ३ ॐ भू० पशुपतये नमः आ० स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीयदक्षिणलिङ्गे- ॥ ४ ॐ भू० उग्राय नमः आ० स्था० ॥ ५ ॐ भू० अघोराय नमः आ० स्था० ॥ ६ ॐ भू० रुद्राय नमः आ० स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीय-पश्चिमलिङ्गे- ॥ ७ ॐ भू० भवाय नमः आ० स्था० ॥ ८ ॐ भू० सद्योजाताय नमः आ० स्था० ॥ ९ ॐ भू० सर्वजाताय नमः आ० स्था० ॥ प्रथम-द्वितीय-तृतीयोत्तरलिङ्गे- ॥ १० ॐ भू० महालिङ्गाय नमः आ० स्था० ॥ ११ ॐ भू० वामदेवाय नमः आ० स्था० १२ ॐ भू० भीमाय नमः आ० स्था० ॥ पूर्वेशान्यादिक्रमेण षोडशवापीषु प्रत्येकं देवतास्थापनम्-॥ १३ असिताङ्गभैरवाय० ॥ १४ रुरुभैरवाय० ॥ १५ चण्डभैरवाय० ॥ १६ क्रोधभैरवाय० १७ उन्मत्तभैरवाय० ॥ १८ कपालिभैरवाय० ॥ १९ भीषणभैरवाय० ॥ २० संहारभैरवाय० ॥ २१ भवाय० ॥ २२ शर्वाय० ॥ २३ ईशानाय० ॥ २४ पशुपतये० ॥ २५ ॥ रुद्राय० ॥ २६ उग्राय० ॥ २७ भीमाय० ॥ २८ महते० ॥ २९ ईशानेन्द्रयोर्मध्ये भद्रे शूलिने० ३० इन्द्राग्नयोर्मध्ये भद्रे-चन्द्रमौलिने० ॥ ३१ अग्नियमयोर्मध्ये भद्रे-चन्द्रमसे० ॥ ३२ यमनिर्ऋत्योर्मध्ये भद्रे-वृषभध्वजाय० ॥ ३३ निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये भद्रे-त्रिलोचनाय० ॥ ३४ वरुणवाय्वोर्मध्ये भद्रे-शक्तिधराय० ॥ ३५ वायुसोमयोर्मध्ये भद्रे-महेश्वराय० ॥ ३६ सोमेशानयोर्मध्ये भद्रे-शूल-

धारिणे० ॥ अथेशानीमारभ्येशानीपर्यंतं प्रतिकोणं द्वे द्वे इत्यष्टवल्लीषु
क्रमेणाष्टौ देवताः स्थापयेत्-॥३७ अनन्ताय० ॥ ३८ तक्षकाय०॥ ३९
कुलिशाय० ॥ ४० कर्कोटकाय० ॥ ४१ शङ्खपालाय० ॥ ४२
कम्बलाय००॥ ४३ अश्वतराय०॥ ४४ पृथिव्यै०॥ आग्नेयकोणे सप्तशृ-
ङ्खलादेवताः स्थापयेत्-॥ ४५ भूम्यै० ॥ ४६ हैहयाय० ॥ ४७ माल्य-
वते० ॥ ४८ पारिजाताय० ॥ ४९ दिक्पतये० ॥ ५० महादेवाय०
॥५१॥ विष्णवे० ॥ नैर्ऋत्यकोणे सप्तशृङ्खलादेवताः स्थापयेत्-॥५२
माल्यवते० ॥ ५३ महारुद्राय० ॥ ५४ कालाग्निरुद्राय०-॥५५
द्वादशादित्येभ्यो० ॥ ५६ महेश्वराय० ॥ ५७ मृत्युरोगाभ्यां० ॥५८
वैनायक्यै०॥ वायव्यकोणे सप्तशृङ्खलादेवताः स्थापयेत्-५९ शाकुन्तले-
याय०॥ ६० भरताय ॥ ६१ नलाय० ॥ ६२ रामाय० ॥ ६३ सार्व-
भौमाय० ॥ ६४ नैषधाय० ॥ ६५ विन्ध्याचलाय० ॥ ईशानकोणे
सप्तशृङ्खलादेवताः स्थापयेत् ६६ हेमकूटाय०॥६७ गन्धमादनाय०॥६८
कुलाचलाय० ॥ ६९ हिमाचलाय० ॥ ७० पृथिव्यै० ॥ ७१ अन-
न्ताय०॥७२ कमलासनाय०॥ चतुर्दिक्षु खण्डेन्दुषु देवताः स्थापयेत्-
७३ ऐशाने-अश्विनीकुमाराभ्यां०॥७४ आग्नेये-विश्वेभ्यो देवेभ्यो०॥७५
नैर्ऋत्ये-पितृभ्यो०॥७६ वायव्ये-नागेभ्यो०॥ तद्ब्रह्मिः सत्त्वरजस्तमः-
परिधिषु देवतास्थापनं पूर्वादिक्रमेण॥७७सत्त्वपरिधौ पूर्वे-इन्द्राय०॥७८
आग्नेये-अग्नये० ॥ ७९ दक्षिणे-यमाय० ॥ ८० नैर्ऋत्ये-निर्ऋतये०
॥८१ पश्चिमे-वरुणाय० ॥ ८२ वायव्ये-वायवे० ॥ ८३ उत्तरे-
कुबेराय० ॥ ८४ ऐशाने-ईशानाय० ॥ तद्ब्रह्मिः रजःपरिधौ आयुधा-
वाहनम् ॥८५ पूर्वे-वज्राय० ॥ ८६ आग्नेये-शक्तये० ॥ ८७ दक्षिणे-
दण्डाय० ॥ ८८ नैर्ऋत्ये-खड्गाय० ॥ ८९ पश्चिमे-पाशाय० ॥ ९०

वायव्ये० अङ्कुशाय० ॥ ९१ उत्तरे-गदायै० ॥ ९२ ऐशाने-त्रिशु-
लाय० ॥ तद्वहिः तमःपरिधौ ऋषीन् स्थापयेत् ॥ ९३ पूर्वे-कश्य-
पाय० ॥ ९४ आग्नेये-अत्रये० ॥ ९५ दक्षिणे-भरद्वाजाय० ॥ ९६
नैर्ऋत्ये-विश्वामित्राय० ॥ ९७ पश्चिमे-गातमाय० ॥ ९८ वायव्ये-
जमदग्नये० ॥ ९९ उत्तरे-वसिष्ठाय० ॥ १०० ऐशाने-ॐ भूर्भुवः स्वः
भृगवे नमः भृगुमावाहयामि स्थापयामि ॥ यो भृगो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥
प्रतिष्ठापनम् ॐ मनोजुति० ॥ षट्पञ्चाशदुत्तरशतसंख्यका हरिहरमण्डल-
देवताः सुप्रतिष्ठाः वरदाः भवताः । “ब्रह्माद्यावाहितहरिहरमण्डलदेवताभ्यो
नमः” इति मन्त्रेण षोडशोपचारैः (वा अन्योपचारैः) सम्पूज्य तेभ्यो
पायसवर्णिं दद्यात् ॥ पूजनान्ते समर्पणम्-अनया पूजया हरिहरमण्डल-
देवताः प्रीयन्ताम् ॥

॥ इति त्रिचत्वारिंशद्रेखात्मकहरिहरमण्डलस्थद्वादशलिंगतोभद्रमण्डल-
देवतास्थापनम् ॥

॥ ५७ ॥ अथ (३४) चतुस्त्रिंशद्रेखात्मकं द्वादशलिंगतोभद्र-
मण्डलदेवतास्थापनम् ॥

मण्डले कर्णिकान्तराले मध्ये ईशानतः ईशानकोणे खण्डेन्दौ ॥
१ ईशान्याम्-ॐ गुरवे नमः । २ आग्नेय्याम्-गणपतये० । ३ नैर्ऋत्याम्-
दुर्गायै० । ४ वायव्याम्-क्षेत्रपालाय० । ५ भद्रमध्ये सदाशिवाय० । ततोऽ-
ष्टदले पूर्वस्याम्-॥ ६ पूर्वे-कालामित्रद्राय० । ७ तत्रैव-कूर्माय० । ८ तत्रैव-
मङ्गकाय० । ९ आग्नेय्याम्-वराहाय० । १० तत्रैव-अनंताय० । ११ दक्षि-
णस्याम् पृथिव्यै० । १२ तत्रैव स्कन्दाय० । १३ तत्रैव-सुधासिधवे० । १४
नैर्ऋत्याम्-नलाय० । १५ तत्रैव-पद्माय० । १६ पश्चिमायाम्-पत्रेभ्यो०

१७ तत्रैव-केसरेभ्यो० । १८ तत्रैव-कर्णिकायै० । १९ वायव्याम्-सिंहास-
नाय० । २० तत्रैव-पद्मासनाय० । २१ उत्तरस्याम्-धर्माय० । २२ तत्रैव
ज्ञानाय० । २३ तत्रैव-वैराग्याय० । २४ ईशान्याम्-ऐश्वर्याय० । २५ ।
तत्रैव-चिदाकाशाय० । २६ पद्ममध्ये-योगपीठाय० ॥ ततः कर्णिकोपरि
पूर्वतश्चतुर्दिक्षु-पृथिव्यै० कपालाय० सप्तसरिद्भ्यो० सप्तसागरेभ्यो०
(३०) कर्णिकासमीपे चत्वारि श्वेतभद्राणि सन्ति तेषु पूर्वादिचतुर्दिक्षु-
तत्पुरुषाय० अघोराय० सद्योजाताय० वामदेवाय० (३४) । तत्समीपे-
कृष्णान्यष्टभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु-भगवत्यै० उमायै०
शंकरमियायै० पार्वत्यै० गौर्यै० काल्यै० कौर्म्यै० विश्वंभर्यै० (४२) ॥ ततः
कृष्णभद्राण्यधः अष्टौ रक्तभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु नन्दिने०
महाकालाय० महावृषभाय० भृंगकिरीटिने० स्कन्दाय० उमापतये० चण्डेश्व-
राय० योगसूत्राय० (५०) । चतुर्लिङ्गोपरि श्वेतभद्राणि सन्ति तेषु पूर्वा-
दिचतुर्दिक्षु-धात्रे० मित्राय० यमाय० रुद्राय० (५४) ॥ तत्समीपे लिङ्गोपरि
अष्टौ पीतभद्राणि सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु वरुणाय० सूर्याय० भगाय०
विवस्वते० पुरुषोत्तमाय० सवित्रे० त्वष्ट्रे० विष्णवे० (६२) ॥ ततो
द्वादशलिंगतोदेवतानां स्थापनम्-पूर्वे-शिवाय० तदक्षिणे-एकनेत्राय०
तदक्षिणे-एकरुद्राय० ॥ दक्षिणस्याम्-त्रिमूर्तये० तत्पश्चिमे-श्रीकण्ठाय०
तत्पश्चिमे-वामदेवाय० ॥ पश्चिमायाम् ज्येष्ठाय० तदुत्तरे-श्रेष्ठाय० तदुत्तरे
रुद्राय० ॥ उत्तरे-कालाय० तत्पूर्वे-कलविकरणाय० तत्पूर्वे-बलविकर-
णाय० (७४) ॥ ततः श्वेतषोडशवापीषु प्रत्येकं देवतास्थापनम्-अणि-
मायै० महिमायै० लघिमायै० गरिमायै० प्राप्त्यै० प्राकाश्यै० ईशितायै०
वशितायै० ब्राह्म्यै० माहेश्वर्यै० कौमार्यै० वैष्णव्यै० वाराह्यै० इंद्राण्यै०
चामुण्डायै० चण्डिकायै० (९०) ॥ ततो वापीसमीपे अष्टरक्तभद्राणि

सन्ति तेषु ईशान्याद्यष्टदिक्षु-असितांगभैरवाय० रुरुभैरवाय० चंद-
भैरवाय० क्रोधभैरवाय० उन्मत्तभैरवाय० कालभैरवाय० भीषण-
भैरवाय० संहारभैरवाय० (९८) ॥ ईशानाद्यष्टदिक्षु बल्लीदेवता-
स्थापनम्-घृताच्यै० मेनकायै० रम्भायै० उर्वश्यै० तिलोत्तमायै०
सुकेशायै० मंजुघोषायै० अप्सरोभ्यो० (१०६) ततो मण्डलमध्ये
परिधिसमीपे शृङ्खलादेवताःस्थापयेत्-आग्नेय्याम्-भवाय० शिवाय०
रुद्राय० पशुपतये० उग्राय० भीमाय० महादेवाय० ईशानाय० अन-
न्ताय० वासुकये० (११६) ॥ नैर्ऋत्याम्-तक्षकाय० कुलीरकाय० कर्को-
टकाय० शंखपालाय० कंबलाय० अश्वतराय० वैन्याय० अंगाय०
हैहयाय० अर्जुनाय० (१२६) ॥ वायव्याम्-शाकुन्तलेयाय० भरताय०
नलाय० रामाय० सार्वभौमाय० निषधाय० विंध्याचलाय० माल्यवते०
पारियात्राय० सहाय० (१३६) ॥ ऐशान्याम्-हेमकूटाय० गंधमादनाय०
कुलाचलाय० हिमवते० रैवताय० देवगिरये० मलयाचलाय० कनका-
चलाय० पृथिव्यै० अनन्ताय० (१४६) ॥ आग्नेयादिचतुर्दिक्षु खण्डेन्दुषु-
अग्निकुमाराभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यो० पितृभ्यो० नागेभ्यो० (१५०) ॥
ततो मण्डलाद्बहिः सत्त्वपरिधौ पूर्वादिक्रमेण-इंद्राय० अग्नये० यमाय०
निर्ऋतये० वरुणाय० वायवे० कुवेराय० ईशानाय० ऊर्ध्वायाम्०
ब्रह्मणे० अधः-अनन्ताय० (१६०) ॥ ततो रक्तपरिधौ पूर्वादिक्रमेण-
वज्राय० शक्तये० दण्डाय० खड्गाय० पाशाय० अंकुशाय० गदायै०
त्रिशूलाय० ऊर्ध्वायां-पद्माय० अधः-चक्राय० (१७०) ॥ ततः कृष्णप-
रिधौ पूर्वादिक्रमेण कश्यपाय० अत्रये० भरद्वाजाय० विश्वामित्राय०
गौतमाय० जमदग्नये० वसिष्ठाय० अरुंधत्यै० । पूर्वे-ऋग्वेदाय० । दक्षि-
णे-यजुर्वेदाय० । पश्चिमे-सामवेदाय० । उत्तरे-अथर्ववेदाय नमः ॥ (१८२)
॥ इति (३४) चतुस्त्रिंशद्रेखात्मकद्वादशलिंगतोभद्रमण्डकदेवतास्थापनम् ॥

॥ ५८ ॥ अथ गृहवास्तुपूजाप्रयोगः ॥

कर्त्ता पूर्वदिने देहशुद्धयर्थं प्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ आचम्य प्राणानायस्य
शान्तिसूक्तं पठेत् ॥ ततः सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा संकल्पः—अद्य०
मम सर्वापच्छान्तिपूर्वकं दीर्घायुर्विपुलधनधान्यपुत्रपौत्राद्यनवच्छि-
न्नसन्ततिवृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्धयर्थं सुव-
र्णरजतताम्रत्रपुसीसककांस्यलोहपाषाणाद्यष्टशल्यमोदिनीदोषाय च्यया-
द्यन्यथाभवनदोषपरिहारार्थं नानाविधजीवहिसादिजन्यसकलदोषपरि-
हारपूर्वकसर्वारिष्टोपशान्त्यर्थम् अस्मिन्गृहे चिरकालनिवासार्थं श्रीपरमे-
श्वरप्रीतये सग्रहमखां शालाकर्मपूर्विकां वास्तुशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगतया
दिग्रक्षणं कलशाराधनं गणपातिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसो-
र्द्धारायुष्यमंत्रजपं नान्दीश्राद्धं ब्रह्माचार्यऋत्विग्वरणं च करिष्ये ॥ इति-
संकल्प्य तानि ग्रहशान्तिवत् कुर्यात् ॥ अथ शालाकर्मप्रयोगः ॥ शालाभ्य-
न्तरे प्रादेशमात्रं स्थण्डिलं कृत्वा तदुपरि अग्निस्थापनं कुर्यात् । आज्य-
संस्कारान्कृत्वा आग्नेयादिक्रमेणावटमभिजुहुयात् ॥ ॐ अच्युताय
भौमाय स्वाहा इदमच्युताय भौमाय नमः ॥ एवं चतुर्षु अवटेषु होमः ॥
ततः स्तंभोच्छ्रयणम् ॥ ॐ इमामुच्छ्रयामि भुवनस्य नाभिवसोर्द्धारां प्र-
तरणीं वसूनाम् ॥ इहैव ध्रुवां निमिनो मिशालाक्षमेतिष्ठतु घृतमुक्षमाणा ॥
अश्ववती गोमती सूततावत्युच्छ्रयस्व महते सौभगाय ॥ आत्वा शिशुराक्र-
न्दत्वा गावो धेनवो वा इयमानाः ॥ आत्वा कुमारस्त रुण आवत्सो जगदैः सह ॥
आत्वा पारिस्तुतः कुम्भ आदन्नः कलशैरुप ॥ क्षेमस्य पत्नी वृहती सुवासारयि-
नो धेहि सुभगे सुवीर्यम् । अश्ववद्धोमदूर्जस्वत्पर्णवनस्पतेरिव ॥ अभिनः पूर्य-
तां रयिरिदमनुश्रेयो वसानः ॥ ४ ॥ एवं प्रतिस्तंभे मंत्रपाठः । स्तंभ-
मूले जलं निक्षिप्य । “ स्तंभाय नमः ” इति नाममंत्रेण पञ्चौपचारैः
पूजां कुर्यात् ॥

ततो गृहमध्ये हस्तमात्रं कुण्डं स्थण्डिलं वा कृत्वा कुण्डात् नैऋत्य-
भागे वास्तुदेवतास्थापनार्थं पीठं कृत्वा दिग्भक्षणं तथा पञ्चगव्यकरणं
भूमिकूर्मान्तपूजनम् च कृत्वा कुण्डे स्थण्डिले वा पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं
शतमंगलनामानम् अग्निं स्थापयेत् ॥ ततो वास्तुदेवताः स्थापयेत् ॥

अथ वास्तुदेवतास्थापनम् ॥ तत्रादौ वास्तुपीठे श्वेतवस्त्रं प्रसार्य
तदुपरि तंदुलैरेकाशीतिपदं वास्तुमण्डलं कृत्वा जलमादाय ॥ अद्ये-
त्यादि० प्रारब्धस्य कर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं वास्तुमण्डले देवतास्थापनं
पूजनं चाहं करिष्ये ॥ तत्रादौ वास्तुपीठस्य आग्नेयादिकोणेषु चतुरः
शंकून् रोपयेत् ॥ विशन्तु भूतले नागा लोकपालाश्च सर्वतः ॥
अस्मिन् गृहेऽवतिष्ठन्तामायुर्वलकराः सदा ॥१॥ इति मंत्रेण रोपयेत् ॥
अनेनैव मंत्रेण द्विगुणीकृतसूत्रेण सर्वेषां वेष्टनं कुर्यात् ॥ आग्नेयादिको-
णेषु क्रमेण शंकुपार्श्वे माषभक्तदध्योदनवलिं दद्यात् ॥ तत्र मंत्राः ॥
अग्निभ्योऽप्यथ सर्पेभ्यो ये चान्ये तान् समाश्रिताः । वलिं तेभ्यः
प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥१॥ अग्नये० इमं वलिं समर्पयामि ॥१॥
नैऋत्याधिपतिश्चैव नैऋत्या ये च राक्षसा ॥ वलिं० ॥२॥ निर्ऋतये०
वलिं सम० ॥२॥ जमो वै वायुरक्षोभ्यो ये चान्ये तान् समाश्रिताः ॥ वलिं०
॥३॥ वायवे० वलिं सम० ॥३॥ रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्यो ये चान्ये तान् समा-
श्रिताः ॥ वलिं० ॥४॥ ईशानाय० वलिं सम० ॥४॥ ततो वेद्युपरि प्रसा-
रितवस्त्रे कुंकुमादिना सुवर्णरजतादिशलाकया नाममंत्रैः पश्चादारभ्य
प्रागन्ता च उदक्संस्थाः समा अंगुलद्वयान्तरा गृहवास्तुत्वादेकाशीति-
पदमण्डले दश रेखाः कुर्यात् ॥ तत्र च रेखादेवताः स्थापयेत् ॥ यथा
शान्तायै० । यशोवत्यै० । कान्त्यै० । विशालायै० । प्राणवाहिन्यै० । सत्यै० ।
सुमत्यै० । नन्दायै० । सुभद्रायै० । सुरथायै० ॥१०॥ तथैव दक्षिणारंभा

उदगन्ताः प्राक्संस्थाः दश रेखाः कुर्यात् ॥ तत्र च रेखादेवताः स्थाः ॥
हिरण्यायै० सुव्रतायै० । लक्ष्म्यै० । विभूत्यै० । विमलायै० । प्रियायै० ।
जयायै० । ज्वालायै० । विशोकायै० । इडायै० ॥ १० ॥ इत्यावाह्य मनोज्ञः
इति प्रतिष्ठाप्य “रेखादेवताभ्यो नमः” ॥ इति मंत्रेण यथाशक्त्या पूजयेत् ॥

॥ अथ एकाशीतिपदवास्तुमण्डलदेवतास्थापनम् ॥

१ ऐशानकोणपदे—ॐ शिखिने नमः शिखिनम् आ० स्थापयामि ॥
(एवं सर्वत्र) २ तद्वक्षिणैकपदे—पर्जन्याय० । ३ तद्वक्षिणपदद्वये—
जयन्ताय० । ४ तद्वक्षिणपदद्वये—कुलिशायुधाय० । ५ तद्वक्षिणपदद्वये—
सूर्याय० । ६ तद्वक्षिणपदद्वये—सत्याय० । ७ तद्वक्षिणपदद्वये—भृशाय० ।
८ तद्वक्षिणैकपदे—आकाशाय० । ९ तद्वक्षिणाग्नेयकोणपदे—वायवे० ।
१० तत्पश्चिमैकपदे० पूष्णे० । ११ तत्पश्चिमपदद्वये—वितथाय० । १२
तत्पश्चिमपदद्वये—गृहक्षताय० । १३ तत्पश्चिमपदद्वये—यमाय० । १४ तत्प-
श्चिमपदद्वये—गन्धर्वाय० । १५ तत्पश्चिमपदद्वये—भृङ्गराजाय० । १६
पश्चिमोपरिस्थितैकपदे—मृगाय० । १७ तत्पश्चिमे नैर्ऋत्यकोणपदे—पितृ-
भ्यो० । १८ तदुत्तरैकपदे—दौवारिकाय० । १९ तदुत्तरपदद्वये—सुग्री-
वाय० । २० तदुत्तरपदद्वये—पुष्पदन्ताय० । २१ तदुत्तरपदद्वये—वरुणाय० ।
२२ तदुत्तरपदद्वये—असुराय० । २३ तदुत्तरपदद्वये—शोषाय० । २४
तदुत्तरोपरिस्थितैकपदे—पापाय० । २५ तदुत्तरवायव्यकोणपदे—रोगाय० ।
२६ तत्प्रागेकपदे—अहये० । २७ तत्प्राक्पदद्वये—मुख्याय० । २८ तत्प्रा-
क्पदद्वये—भल्लाटाय० । २९ तत्प्राक्पदद्वये—सोमाय० । ३० तत्प्राक्पद-
द्वये—सर्पाय० । ३१ तत्प्राक्पदद्वये—अदित्यै० । ३२ तत्प्रागुपरिस्थितै-
कपदे—दित्यै० । ३३ तद्वक्षिणे शिखिपदाधः—आपाय० । ३४ आग्नेय-
वायुपदाधः—सावित्राय० । ३५ नैर्ऋत्यपितृपदाधः—जयाय० । ३६

वायव्यरोगपदाधः-रुद्राय० । ३७ मध्येनवपदात्पूर्वं पदत्रये-अर्यम्णे० ।
 ३८ तद्दक्षिणाग्नेयकोणैकपदे-सवित्रे० । ३९ तत्पश्चिमपदत्रये-विवस्वते० ।
 ४० तत्पश्चिमनैर्ऋत्यकोणैकपदे-विबुधाय० । ४१ तदुत्तरपदत्रये० मित्राय० ।
 ४२ तदुत्तरवायव्यकोणैकपदे-राजयक्ष्मणे० । ४३ तत्प्राक्पदत्रये-
 पृथ्वीधराय० । ४४ तत्प्राक् ईशानकोणैकपदे-आपवत्साय० । ४५ मध्ये
 नवपदेषु-ब्रह्मणे० । मण्डलाद्बहिः श्वेतपरिधौ-४६ ईशान्याम्-चरक्यै० ।
 ४७ आग्नेय्याम्-विदार्यै० । ४८ नैर्ऋत्याम्-पूतनार्यै० । ४९ वायव्याम्-
 पापराक्षस्यै० । ५० मण्डलाद्बहिः पूर्वे-स्कन्दाय० । ५१ दक्षिणे-अर्यम्णे० ।
 ५२ पश्चिमे-जृम्भकाय० । ५३ उत्तरे-पिल्किपिच्छाय० । मण्डलाद्बहिः-
 द्वितीयरक्तपरिधौ ॥ ५४ पूर्वे-इन्द्राय० । ५५ आग्नेय्याम्-अग्रये० ।
 ५६ दक्षिणस्याम्-यमाय० । ५७ नैर्ऋत्याम्-निर्ऋतये० । ५८ पश्चिमे-
 वरुणाय० । ५९ वायव्याम्-वायवे० । ६० उत्तरे-कुबेराय० । ६१ ईशा-
 न्याम्-ईश्वराय० । ६२ पूर्वेशानयोर्मध्ये-ब्रह्मणे० । ६३ निर्ऋतिपश्चिम-
 योर्मध्ये-अनन्ताय० । ६४ पूर्वे इन्द्रादुत्तरतः-उग्रसेनाय० । ६५ दक्षिणे
 यमादुत्तरतः-डामराय० । ६६ पश्चिमे वरुणादुत्तरतः-महाकालाय० । ६७
 उत्तरे सोमादुत्तरतः-पिल्किपिच्छाय० । ६८ तृतीयकृष्णपरिधौ देवतास्था-
 पनम्-पूर्वे-हेतुकाय० । ६९ आग्नेय्याम्-त्रिपुरान्तकाय० । ७० दक्षिणे-
 अग्निवैतालाय० । ७१ नैर्ऋत्याम्-असिर्वैतालाय० । ७२ पश्चिमे-
 कालाय० । ७३ वायव्याम्-करालाय० । ७४ उत्तरे-एकपादाय० ।
 ७५ ईशान्याम्-भीमरूपाय० । ७६ पूर्वेशानयोर्मध्ये-खेचराय० । ७७
 निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये-तलवासिने० ॥ इत्यावाह्यमनोजू० इति प्रतिष्ठाप्य
 “वास्तुमंडलदेवताभ्यो नमः” इति पूजयेत् ॥

ततो मध्ये ताम्रकलशं संस्थाप्य तत्र वास्तुध्रुवमूर्त्योः अग्न्युत्तारण-
पूर्वकं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा मूर्त्यो कलशोपरि संस्थाप्य “वास्तुध्रुवमूर्तिभ्यां
नमः” इति मूलमंत्रेण षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ वास्तुदेव
नमस्तेऽस्तु भूशय्याभिरत प्रभो ॥ मद्गृहे धनधान्यादि समृद्धिं कुरु
सर्वदा ॥ १ ॥ ततो नाममंत्रेण पायसबलिं दद्यात् ॥ इति ॥ ततः
पूर्वोक्तक्रमेण ग्रहवेद्यां ग्रहस्थापनं पूजनं च ॥ ततः कुशकण्डिकां कुर्यात् ॥
ब्रह्मोपवेशनादि चरुस्थाल्याधिश्रयणान्तं कृत्वा ॥ ततः सपत्निको
यजमानो वर्धनीकलशं गृहीत्वा ग्रहाद्वाहिर्निष्क्रम्य द्वारदेवतानां पूजनं
कुर्यात् ॥ यथा-अक्षतान् गृहीत्वा ॥ पूर्वद्वारे-ग्रामणीपीठे पक्षीन्द्राय नमः ।
दक्षिणे-चण्डाय नमः । वामे-प्रचण्डाय नमः । ऊर्ध्व-द्वाराश्रियै नमः ।
देहल्यां द्वारपीठस्य मध्ये-वास्तुपुरुषाय नमः । दक्षिणशाखायां-गंगायै ० ।
वामशाखायां-यमुनायै ० । दक्षिणे-शंखनिधये ० । वामे-पद्मनिधये ० ।
द्वारस्य ऊर्ध्वम् आग्नेय्यां-गणपतये ० । अधः नैऋत्यां-दुर्गायै ० । अधः
वायव्यां सरस्वत्यै ० । ऊर्ध्वम् ईशान्यां क्षेत्रपालाय ० । “द्वाराश्रियाद्यावाहि-
तदेवताभ्यो नमः” इति गंधादिभिः संपूज्य तोरणपूजां कुर्यात् ॥ ततो
यजमान आचार्यं पृच्छेत् । ब्रह्मन् प्रविशामि । आचार्येण ‘प्रविशस्व’
इत्युक्ते ॐ “ऋचं प्रपद्ये शिवं प्रपद्ये” इत्युक्त्वा शान्तिसूक्तं पठित्वा
दक्षिणपादपुरःसरं स्वदक्षिणस्कन्धेन द्वारवामशाखां च देहलिं स्पृशन्
गृहान्तः प्रविश्य वर्द्धनीकलशमैशान्यां स्थापयेत् ॥ ततः पूजां कृत्वा कुशक-
ण्डिकां समाप्य होमं कुर्यात् ॥ इहरतिरिति षडाज्याहुतीनाम् उदपात्रे त्यागः ।
तेनोदकेन मंदिरं प्रोक्षयेत् ॥ यथा-ॐ इहरतिरिहरमध्वमिहृतिरिहस्व-
धृतिः स्वाहा ॥ इदमग्नये नमम ॥ १ ॥ ॐ उपसृजं धरुणं मात्रे धरुणो मातर-
न्धयन् । रायस्पोषमस्मासुदीधरत्स्वाहा ॥ इदम ० ॥ २ ॥ (अपराश्रतस्त्रः) ॥ ॐ
वास्तोष्पते ० । इदं वास्तोष्पतये नमम ॥ ३ ॥ ॐ वास्तोष्पते प्रतरणो नऽपि ग-

यस्फानोगोभिरश्लेभिरिन्दो ॥ अजरासस्तेसरुव्यस्यामपितेवपुत्रान्प्रतिनो-
 जुषस्वशन्नो भवद्विपदेशंचतुष्पदे स्वाहा ॥ इदं वास्तो० ॥४॥ ॐ वास्तोष्पते
 शमयासऽसदातेसक्षीमहिरण्वयागातुमत्या ॥ पाहिक्षेमऽउतयोगेवरन्नोयू-
 य पातस्वस्तिभिःसदानःस्वाहा ॥ इदं वा० ॥५॥ ॐ अमीवहा वास्तोष्पते-
 विश्वारूपाण्याविशम् ॥ सखासुज्ञेव एधिनः स्वाहा ॥ इदं वास्तो० ॥६॥
 (पुराणोक्तवास्तुमन्त्रः ॥ नमस्ते वास्तुपुरुष भूशय्याभिरत प्रभो । मद्गृहे
 धनधान्यादिसमृद्धिं कुरु सर्वदा ॥ इदं वा०) ततो मनसि ॐ प्रजापतये
 स्वाहेत्यादि आधारावाज्यभागौ हुत्वा प्रोक्षणीपात्रे त्यागः ॥ ततश्चरुम-
 भिघार्यं स्थाळीपाकेन षड्बाहुतयः ॥ अग्निमिन्द्रं बृहस्पतिं विश्वांश्च देवा-
 नुपह्वये ॥ सरस्वतीं च वार्जीं च वास्तु मे दत्त वाजिनः स्वाहा
 (उदपात्रे संस्रवप्रक्षेपः) इदम् अग्नये इन्द्राय बृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 सरस्वत्यै वाज्यै च नमम ॥१॥ ॐ सर्पदेवजनान्सर्वान्हिमवन्तःसुदर्शनम् ॥
 वसुंश्चरुद्रानादित्यानीशानंजगदैःसह । एतान्सर्वान्प्रपद्येऽहं वास्तुमेदत्तवा-
 जिनः स्वाहा । इदं सर्पदेवजनेभ्यः सर्वेभ्यो हिमवते सुदर्शनाय वसुभ्यो
 रुद्रेभ्यो आदित्येभ्य ईशानाय जगदेभ्यश्च नमम ॥२॥ ॐ पूर्वाह्नमपराह्णं चोभौ
 मध्यंदिनासह । प्रदोषमर्धरात्रंचव्युष्टां देवीं महापथाम् । एतान्सर्वान्प्रपद्येऽहं
 वास्तुमेदत्तवाजिनः स्वाहा । इदं पूर्वाह्णायापराह्णाय मध्यंदिनाय प्र-
 दोषायार्धरात्राय व्युष्टायै देव्यै महापथायै नमम ॥३॥ ॐ कर्तारं च विक-
 र्तारं विश्वकर्माणमोषधींश्च वनस्पतीन् । एतान्स० । इदं कर्त्रे विकर्त्रे
 विश्वकर्मण ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्यश्च० ॥४॥ ॐ धातारं च विधातारं नि-
 धीनांचपतिऽसह । एतान्स० । इदं धात्रे विधात्रे निधीनां पतये च० ॥५॥
 ॐ स्योनऽशिवमिदं वास्तुदत्तं ब्रह्मप्रजापतिसर्वाश्च देवताः स्वाहा ।
 (उदपात्रे संस्रवप्रक्षेपः । गृहप्रोक्षणकाले अनेन जलेन प्रोक्षणम्) । इदं
 ब्रह्मणे प्रजापतये सर्वाभ्यो देवताभ्यश्च० ॥६॥ ततो द्रव्यत्यागं ग्रहहोमं च

कुर्यात् ॥ ततो वास्तुपीठस्थदेवतानां होमं कुर्यात् ॥ पञ्चविल्वफलानां
होमः ॥ ततोऽष्टोत्तरशतसंख्यया वास्तुमंत्रेण मधुघृतदधिभिरभ्यक्ताभिः
औदुम्बरादियथालाभसमिद्भिश्चरुकृष्णतिलाज्यद्रव्येण च होमं कुर्यात् ॥
ततो ध्रुवासि० इत्यनेन मन्त्रेण ध्रुवस्य चरुणा कृष्णतिलैराज्येन च प्रति-
द्रव्यम् अष्टोत्तरशतं जुहुयात् ॥ ततः अघोरमन्त्रेणाज्येन अष्टोत्तरशतं जुहु-
यात् ॥ शिख्यादिवास्तुपीठदेवतानां प्रतिद्रव्यम् एकैकयाऽऽहुत्या होमः ॥
ततः स्विष्टकृतादिप्रणीताविमोकान्तं कुर्यात् ॥ ततः पूर्वादिदिक्षु संधा-
वभिमर्शनं कुर्यात् ॥ गृहाद् बहिर्निष्क्रम्य दिशमुपतिष्ठते प्रागादिक्रमेण ॥
(मंत्रपाठः वास्तुशान्त्यादिपुस्तके द्रष्टव्यः ॥) ततः पूर्वैकक्रमेण ध्वजाप-
ताकां रोपयेत् ॥ त्रिराष्टत्तेन सूत्रेण रक्षोघ्नमंत्रेण गृहं वेष्टयेत् ॥ दुग्धज-
लेन गृहस्य परितः पवमानरक्षोघ्नसूक्तं पठन् अविच्छिन्नधारां पातयेत् ॥
प्रागकृते गृहप्रवेशं कुर्यात् । तथा आग्नेयकोणे जानुपरिमितगते खनयित्वा
मृत्पेटिकायां शैवालादिकं क्षिप्त्वा तत्र वास्तुमूर्तिं संस्थाप्य गंधा-
दिभिश्च संपूज्य ततः पेटिकां गते शनैर्निक्षिपेत् । तस्मिन् गते शनैर्जलं
मृदं च निक्षिपेत् ॥ ततो गोमयेनोपलिप्य गंधादिभिः संपूज्य पञ्च-
गव्येन गृहं प्रोक्षयेत् ॥ श्रेयः संपाद्य दानं च अभिषेकं विसर्जनं च
कृत्वा ब्राह्मणभोजनं कारयेत् ॥ इति संक्षेपतो वास्तुशान्तिप्रयोगः ॥
॥ इति चतुर्थो विभागः ॥

॥ अथ पञ्चमो विभागः ॥

॥ श्रावणीकर्मसहितविविधमन्त्रप्रयोगात्मकः ॥

॥ ५९ ॥ अथ हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसंकल्पः ॥

श्रावण्यादिनैमित्तिकस्नाने प्रायश्चित्ते तीर्थस्नानादिषु च हेमाद्रिप्रोक्तं
महास्नानसंकल्पं कुर्यात् ॥

स्वस्तिश्रीसमस्तजगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणस्य रक्षाशिक्षाविचक्षणस्य प्रणतपारिजातस्य अशेषपराक्रमस्य श्रीमदनन्तवीर्यस्यादिनारायणस्य अचिन्त्यापरिमितशक्त्या ध्रियमाणस्य महाजलौघमध्ये परिभ्रममाणानामनेककोटिब्रह्माण्डानामेकतमेऽव्यक्तमहदहंकारपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाद्यावरणैरावृते अस्मिन्महति ब्रह्माण्डखण्डे आधारशक्तिश्रीमदादिवाराहदंष्ट्राग्रविराजिते कूर्मान्तवासुकितक्षककुलिककर्कोटकपद्ममहापद्मशंखाद्यष्टमहानागैर्ध्रियमाणे ऐरावतपुण्डरीकवामनकुमुदांजनपुष्पदन्तसार्वभौमसुप्रतीकाष्टदिग्गजोपरिश्रुतिष्ठितानामतलवितलसुतलतलातलरसातलमहातलपाताललोकानामुपरिभागे भूर्लोकभुवर्लोकस्वर्लोकमहर्लोकजनोलोकतपोलोकसत्यलोकाख्यसप्तलोकानामधोभागे चक्रवालशैलमहावलयनागमध्यवर्तिनो महाकालमहाफणिराजशेषस्य सहस्रफणामणिमण्डलमण्डिते दिग्दन्तिशुण्डादण्डोदंडिते अमरावत्यशोकवती भोगवतीसिद्धवतीगान्धर्ववतीकाञ्च्यवन्त्यलकावतीयशोवतीतिपुण्यपुरीप्रतिष्ठिते लोकालोकाचलवलयिते लवणेक्षुसुरासार्पिर्दधिक्षीरोदकार्णवपरिवृते जंबूपुष्पकुशक्रौञ्चशाकशालमलिपुष्कराख्यसप्तद्वीपयुते इन्द्रकांस्यताम्रगभस्तिनागसौम्यगन्धर्वचारणभारतेतिनवरखण्डमण्डिते सुवर्णगिरिकर्णिकोपेतमहासरोरुहाकारपञ्चाशत्कोटियोजनविस्तीर्णभूमंडले अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्च्यवंतिकाद्वारावतीतिसप्तपुरीप्रतिष्ठिते सुमेरुनिपधत्रिकूटरजतकूटाग्रकूटचित्रकूटहिमवद्विन्ध्याचलानांहरिवर्षकिंपुरुषभारतवर्षयोश्च दक्षिणे नवसहस्रयोजनविस्तीर्णे मलयाचलसह्याचलविन्ध्याचलानामुत्तरे स्वर्णप्रस्थचण्डप्रस्थचांद्रसूक्तावन्तकरमणकमहारमणकपांचजन्यसिंहलंकेतिनवरखण्डमण्डिते गङ्गाभागीरथीगोदावरीक्षिप्रायमुनासरस्वतीनर्मदातापीचंद्रभागाकावेरीपयोष्णीकृष्णावेण्याभीमरथीतुंगभद्रा-

ताम्रपर्णीविशालाक्षीचर्मण्वतीवेत्रवतीकौशिकीगंडकीविश्वामित्रीसरयू-
रतोयाब्रह्मानंदामहीत्यनेकपुण्यनदीविराजिते भरतखंडे भारतवर्षे जंबू-
द्वीपे रामक्षेत्रे कूर्मभूमौ साम्यवति कुरुक्षेत्रादिसमभूमौ मध्यरेखायाः
पूर्वदिग्भागे श्रीशैलात्पश्चिमदिग्भागे श्रीकृष्णावेण्याकावेरीमध्यदेशे तुङ्ग-
भद्राया उत्तरे तीरे श्रीगोदावर्या दक्षिणे तीरे आर्यावर्तान्तर्गतब्रह्मावर्त-
कदेशे हेमकूटमातङ्गमाल्यवत्किष्किंधासहितपंचक्रोशमध्ये चंपकारण्य-
नैमिषारण्यवदरिकारण्यकामिकारण्यदण्डकारण्यार्बुदारण्यधर्मारण्यपद्मा-
रण्यजंबुकारण्यसमस्तपुण्यारण्यानां मध्यदेशे भास्करक्षेत्रे सकलजगत्स-
ष्टुः परार्धद्वयजीविनो ब्रह्मणो द्वितीये परार्धे एकपञ्चाशत्तमे वर्षे प्रथममासे
प्रथमपक्षे प्रथमदिवसे अहो द्वितीये यामे तृतीये मुहूर्ते रथन्तरादिद्वात्रिंश-
त्कल्पानां मध्ये अष्टमे श्वेतवाराहकल्पे स्वायंभुवादिमन्वंतराणां मध्ये सप्तमे
वैवस्वतमन्वंतरे कृतत्रेताद्वापरकालिसंज्ञकानां चतुर्णां युगानां मध्ये वर्तमाने
अष्टाविंशतितमे कलियुगे प्रथमचरणे भारतवर्षे भारतखण्डे जम्बुद्वीपे राम-
क्षेत्रे परशुरामाश्रमे दण्डकारण्यदेशे श्रीगोदावर्याः पश्चिमदिग्भागे श्रीमल्ल-
वणाब्धेरुत्तरे तीरे श्रीशालिवाहनशाके बौद्धावतारे प्रभवादिषट्संवत्स-
राणां मध्येऽस्मिन्वर्तमाने अमुकनाम्नि संवत्सरे अमुकायने अमुकतौ
अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकनक्षत्रे अमुकराशि-
स्थिते चंद्रे अमुकराशिस्थिते श्रीसूर्ये अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु
ग्रहेषु यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवं गुणविशेषेणविशिष्टायां
शुभपुण्यतिथौ मम इह जन्मनि जन्मान्तरे वा बाल्ययौवनवार्द्धक्याव-
स्थासु जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थासु च वाक्पाणिपादपायूपस्थघ्राणरसनाच-
क्षुःस्पर्शनश्रोत्रमनोभिश्चरितानां ज्ञाताज्ञातकामाकायमहापातकोपपातका-
दिसंचितानां पापानां ब्रह्मह्ननसुरापानस्वर्णस्तेयगुरुदारगमनतत्सं-

गुरुपमहापातकानां तद्व्यतिरिक्तानां बुद्धिपूर्वकाणामबुद्धिपूर्वकाणां च
 मनोवाक्यकृतानामुपपातकानां स्पृष्टास्पृष्टसङ्करीकरणमालिनीकरणापा-
 त्रीकरणजातिभ्रंशकरणविहिताकरणकर्मलोपजनितानां रसविक्रयकन्या-
 विक्रयहयविक्रयगोविक्रयसुतविक्रयधान्यविक्रयखरोष्ट्रविक्रयदासीविक्र-
 यपशुविक्रयपण्यविक्रयजलचरादिजंतुविक्रयस्थलचरादिविक्रयस्वेचरा-
 दिविक्रयसंभूतानां ब्राह्मणपितृमातृगुरुभ्रात्रादितर्जनताडनादिदोष-
 कथनदेवद्विजगोसंबन्धिभूम्यपहारान्ध्यायार्जितद्विजवित्तापहारगुरुवधा-
 क्षेपसुहृद्वधस्त्रीवधतडागाथारामच्छेदनदहनकर्मविषप्रयोगाभिचारसह-
 संग्रामोन्मादनासच्छास्त्राध्ययनचिकित्साप्रायश्चित्तशकुननीतिज्योतिः-
 शास्त्रप्रयोगछन्दोनिन्दाकरणक्रान्तिपाकरणक्रयत्वकरणन्यायाकरण-
 धरणीवित्तहरणादिधर्मकार्यविघ्नाचरणात्मोत्कर्षपरनिन्दानृतभाषणपं-
 क्तिभेदवृथापाकपरिशृतानां ब्रह्महत्यासंमानानां पुष्पिणीमुखास्ना-
 दनक्षालनोदकपाननखमुखस्वादनमुखनिःसृतनीरपानापेयपानकषि-
 लापयःपानपञ्चयज्ञोपासनपरित्यागातिनिषिद्धभक्षणकूटसाक्ष्यादीनां
 सुरापानसंमानानां दंभास्त्रधारणाज्जवैकृत्यशूद्रसेवानाग्निकत्वब्रह्मद्रोह-
 ब्रह्मशिष्टपुरोहितत्वदेवलकत्वाध्वसंरक्षणाश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुविक्षेप-
 हरणकृषिकर्महयादिशिक्षाभारवाहित्वशिल्पविद्याभ्यासादीनां स्वर्णस्ते-

- १ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वेगनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥
 २ गुरुणामध्यधिकेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः । ब्रह्महत्याममं ज्ञेयमधीतस्य विनाशनम् ॥ अनृतं
 च समुत्कर्षं राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्वालीकनिर्घन्धः समानि ब्रह्महृत्यथा ॥ ३ ब्रह्मो-
 ज्जता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितान्नाद्ययोजैर्घ्निः सुरापानसमानि पट् ॥ निषिद्धभक्षणं
 जैह्म्यमुत्कर्षं च वचोऽनृतम् । रजस्वलामुत्वास्वादः सुरापानसमानि पट् ॥

यसमानानां पितृष्वसृमातृष्वसृभ्रातृपत्नीमातुलानीभगिन्याचार्यतन-
यामातृसपत्नीसखिभार्याप्रवृत्ताशरणागताघात्रीसाध्वीवर्णोत्तमांत्यजा-
द्यगम्यागमनानां गुरुदारगमनसमानानां गजाश्वोष्ट्रस्वरस्वङ्गम-
हिषशरभसारमेयशार्दूलसिंहभल्लूकसूकरवृकशुकहरिणवानरचतुष्टयजंबू-
काविमेषमृगादिमाणिवधानां संकरीकरणसमानानां मयूरचापभारद्वाज-
शुकचक्रवाकमीनादिकौश्वकशशहंसगृहगोधिकावधानामधैर्यादिमलि-
नीकरणानाम् ॥ निन्दितेभ्यो धनादानशूद्रसेवानृतभाषणादिजिह्वाभैथुना-
दिकोपात्यंतविषयासक्तकृतघ्नतादीनामपात्रीकरणानाम् अयोनिपशु-
योनिरेतोत्सर्जनयतिगोब्राह्मणवृत्तिच्छेदनपुंमैथुनशास्त्रनिंदागोसंचितवृ-
णसंचयाग्निप्रदानानां जातिभ्रंशकरणानाम् मुखनासारंध्रकरणार्हा-
सनप्रदानविनिमयवृद्धयुपजीवनविषमवाक्त्रशादण्डपाशसंग्रहणक्रीडा-
नाड्यतत्कालदन्तधावनाभ्यंगमैथुनक्षौरनिस्वापादीनां वेश्यागमनशूद्री-
दासीगमनविधवागमनकन्यागमनपितृव्यपत्नीगमनरजस्वलागमनस्व-
गोत्रागमनतिर्यग्योनिगमनप्रातिलोमजागमनसाधारणस्त्रीगमनानृतुभा-
र्याभिगमनसुतवधूगमनानाम् ॥ एकादश्यन्नशूद्रान्नगणिकान्नगणान्नभि-
न्नकांस्यभोजनादितालवृक्षफलभक्षणपलाण्डुभक्षणताम्बूलादिचर्बणा-
नाम् ॥ अहःखट्वारोहणचित्रवस्त्रालङ्कारस्वमेन्द्रियनिपातितानाम् ॥

१ निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनां च स्वमस्तेयसमं स्मृतम् ॥
अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूवेनुहरणं तथा । निक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णस्तेयसंमितम् ॥ २ याज्ञवल्क्यः-
सखिभार्याकुमारीषु स्वयोनित्वन्त्यजास्तु च । स्वगोत्रास्तु सुतस्त्रीस्तु गुरुत्वसमं स्मृतम् । पितुः
स्वसारं मातुष्य मातुलानीं स्तुषामपि । मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनया तथा । आचार्यपत्नीं
स्वसृतां गच्छस्तु गुरुत्वपगः ॥ ३ मनुः—खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा । सकरीकरणं
ज्ञेयं मीनादिमहिषस्य च ॥ ४ कृमिकीटवयोद्वत्या मद्यानुगतभोजनम् । फलैधःकुक्षमस्ते-
यमधैर्यं च मलावहम् ॥ ५ मनुः—निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् । अपात्रीकरणं
ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥ ६ ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा प्रातिरप्रेयमद्ययोः । जैहर्म्यं च मैथुनं
पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥

गर्भपमहापातकानां तद्व्यतिरिक्तानां बुद्धिपूर्वकाणामबुद्धिपूर्वकाणां च
मनोवाक्यायकृतानामुपपातकानां स्पृष्टास्पृष्टसङ्करीकरणमलिनीकरणापा-
त्रीकरणजातिभ्रंशकरणविहिताकरणकर्मलोपजानितानां रसदिक्रयकन्या-
विक्रयद्वयविक्रयगोविक्रयसुतविक्रयधान्यविक्रयखरोष्ट्रविक्रयदासीविक्र-
यपशुविक्रयपण्यविक्रयजलचरादिजंतुविक्रयस्थलचरादिविक्रयस्वेचरा-
दिविक्रयसंभूतानां ब्राह्मणपितृमातृगुरुभ्रात्रादितर्जनताडनादिदोष-
कथनदेवद्विजगोसंबन्धिभूम्यपहारान्यायाजितद्विजवित्तापहारगुरुवधा-
क्षेपसुहृद्वधस्त्रीवधतडागाधारामच्छेदनदहनकर्मविषप्रयोगाभिचारसह-
संग्रामोन्मादनासच्छास्त्राध्ययनचिकित्साप्रायश्चित्तशकुननीतिज्योतिः-
शास्त्रप्रयोगछन्दोनिन्दाकरणक्रणानपाकरणक्रयत्वकरणन्यायाकरण-
धरणीविचहरणादिधर्मकार्यविघ्नाचरणात्मोत्कर्षपरनिन्दानृतभाषणपं-
क्तिभेदवृथापाकपरिशृतानां ब्रह्महत्यासंमानानां पुष्पिणीमुखास्वा-
दनक्षालनोदकपाननखमुखस्वादनमुखनिःसृतनीरपानापेयपानकपि-
लापयःपानपञ्चयज्ञोपासनपरित्यागातिनिषिद्धभक्षणकूटसाक्ष्यादीनां
सुरापानसंमानानां दंभाङ्गधारणाङ्गवैकृत्यशूद्रसेवानग्निकत्वब्रह्मद्रोह-
ब्रह्मशिष्टपुरोहितत्वदेवलकत्वाध्वसंरक्षणाश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुविक्षेप-
हरणकृषिकर्महयादिशिक्षाभारवाहित्वशिल्पविद्याभ्यासादीनां स्वर्णस्ते-

१ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वेगनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥
२ गुरुणामध्यविक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य विनाशनम् ॥ अनृतं
च समुत्कर्षं राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्वालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महृत्या ॥ ३ ब्रह्मो-
ज्जता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितानाथयोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ निषिद्धभक्षणं
जैह्म्यमुत्कर्षं च वचोऽनृतम् । रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि षट् ॥

यसमानानां पितृष्वसृमातृष्वसृभ्रातृपत्नीमातुलानीभगिन्याचार्यतन-
यामातृसपत्नीसखिभार्याप्रवृत्ताशरणागताधात्रीसाध्वीवर्णोत्तमांत्यजा-
द्यगम्यागमनानां गुरुदारगमनसमानानां गजाश्वोष्ट्रस्वरस्वङ्गम-
हिषशरभसारमेयशार्दूलसिंहभल्लूकसूकरवृकशुकहरिणवानरचतुष्टयजंबू-
काविमेषमृगादिप्राणिबधानां संकरीकरणसमानानां मयूरचापसारद्वाज-
शुकचक्रवाकमीनादिक्रौञ्चबकशशङ्खसृगृहगोधिकाबधानामधैर्यादिमलि-
नीकरणानाम् ॥ निन्दितेभ्यो धनादानशूद्रसेवानृतभाषणादिजिह्वाभैथुना-
दिकोपात्यंतविषयासक्तकृतघतादीनामपात्रीकरणानाम् अयोनिषशु-
योनिरेतोत्सर्जनयतिगोब्राह्मणवृत्तिच्छेदनपुंमैथुनशास्त्रनिंदागोसंचितवृ-
णसंचयाग्निप्रदानानां जातिभ्रंशकरणानाम् मुखनासारंध्रकरणार्हा-
सनप्रदानविनिमयवृद्धधुपजीवनविषमवाक्कशादण्डपाक्षसंग्रहणक्रीडा-
नाय्यतत्कालदन्तधावनाभ्यंगमैथुनक्षौरनिस्वापादीनां देश्यागमनशूद्री-
दासीगमनविधवागमनकन्यागमनपितृव्यपत्नीगमनरजस्वलागमनस्व-
गोत्रागमनतिर्यग्योनिगमनप्रातिलोमजागमनसाधारणस्त्रीगमनानृतुभा-
र्याभिगमनसुतवधूगमनानाम् ॥ एकादश्यन्नशूद्रान्नगणिकान्नगणान्नाभि-
न्नकांस्यभोजनादितालवृक्षफलभक्षणपलाण्डुभक्षणताम्बूलादिचर्वणा-
नाम् ॥ अहःखट्वारोहणचित्रवस्त्रालङ्कारस्वप्नेन्द्रियनिपातितानाम् ॥

१ निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च । भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥
अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूवेनुहरणं तथा । निक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णस्तेयसंमितम् ॥ २ याज्ञवल्क्यः-
सखिभार्याक्रमारीषु स्वयोनित्वन्त्यजास्तु च । स्वगोत्रास्तु सुतस्त्रीस्तु गुरुतत्त्वसमं स्मृतम् । पितुः
स्वसारं मातृष्व मातुलानी स्तुषामपि । मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा । आचार्यपत्नीं
स्वसृतां गच्छस्तु गुरुतत्त्वगः ॥ ३ मनुः—खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकवधस्तथा । सकरीकरणं
ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य च ॥ ४ कृमिकीटवयोदत्या मद्यानुगतभोजनम् । फलैधःकुसुमस्ते-
यमधैर्यं च मलावहम् ॥ ५ मनुः—निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् । अपात्रीकरणं
ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥ ६ ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा प्रातिरघ्रेयमवधयोः । जैह्म्यं च मैथुनं
पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥

संधानादिनाष्टमीचतुर्दशीदिवाभोजनभानुवारे पर्वरात्रिभोजनादिगृहि-
 ण्यागर्भिण्यागमनमनोरथक्षारव्रात्यान्नपतितप्रेरितान्नतुरुष्कान्नोच्छिष्टा-
 न्नकारागृहनिवासभोजनतुरुष्कमध्येनिवासतुरुष्कस्पृष्टद्रव्योपभोगतुरु-
 ष्कस्पर्शतुरुष्कदेशनिवासादीनाम्॥ कुग्रामवासवाङ्निष्ठुरदुर्गृहदुर्भाण्डदु-
 र्भोजनापक्वपाकयत्नकटकान्नखनिकृतननदीलंघनसमुद्रस्नानब्राह्मण-
 वृत्तिच्छेदनाभक्ष्यभक्षणानिमित्तभार्याविसर्जनब्राह्मणद्वेषद्विजभेदमित्रभे-
 दस्त्रीपुरुषभेदस्थूलसूक्ष्मजीवहिंसनक्रूरकर्मानृतलुब्धकपिशुनचौरपाखंड-
 नारीलंपटचांडालशवास्थिस्पर्शगृजनभक्षणलशुनभक्षणमसूरान्नभक्षण-
 मार्जारोच्छिष्टभोजनपतितपङ्क्तिभोजनपतितसंभाषणादीनाम्॥ बालस्तेय-
 क्रणापाकरणानाहिताग्नितापक्रयपरिवेदभृतकाध्ययनादानभृत्याध्यापन
 परदारपरवित्तवात्सल्यस्त्रीशूद्रक्षत्रविट्बंधुनिंदार्थोपजीवननास्तिक्यव्रत-
 लोपकुप्यपशुस्वाध्यायत्यागस्तेयायाज्ययाजनपितृमातृसुतत्यागतडागा-
 रामविक्रयकन्यासंदूषणपरनिंदकयाजनतत्कन्याप्रदानकौटिल्यव्रतलोप-
 नस्वार्थक्रियारंभपरस्त्रीनिषेवणस्वाध्यायाग्निसुतत्यागवांधवत्यागेन्धना-
 र्थद्रुमच्छेदनस्त्रीहिंसौषधिजीवनहिंस्रमंत्रविधानव्यसनात्मविक्रयशूद्रप्रे-
 ष्यहीनयोनिनिषेवणानाम्॥ भ्रमवासपरान्नपुष्टत्वासच्छास्त्राधिगतप्राका-
 राधिकारित्वभार्याविक्रयाद्यपपातकानाम्॥ तथैकादशाहादिश्राद्धान्नभोज-
 नहस्तदत्तशूद्रदत्तघृतादिभोजनापोशनरहितभोजनयज्ञोपवीतरहितान्नभो-
 जनपरान्नभोजनरेतोमूत्रादिभक्षणमृष्टोष्टभक्षणवैश्वदेवरहितादिदूषिता-
 न्नभोजनशूद्रादिम्लेच्छान्नभोजनपुंसवनसीमंतोन्नयनादिभोजनजातक-
 र्मादिभोजननीलवस्त्रपरिधानभोजनोच्छिष्टभोजनकुत्सितपंक्तिभोजन-
 चाण्डालकूपभांडोदकपानचांडालस्पृष्टजलक्षीरादिपानद्विजद्रव्यापहरण-
 श्राद्धदिनेगमनदिवामैथुनोन्मादकद्रव्यभक्षणसूर्योदयास्तशयनपतितादि-

दुष्टप्रतिग्रहप्रायश्चित्तद्रव्यप्रतिग्रहस्वनिषिद्धवृत्तिधनार्जनमिथ्याब्राह्मण-
क्रोधोत्पादनबलात्कागितम्लेच्छादिसंसर्गम्लेच्छभाषणपरस्पराणुरक्तद्वे-
षोत्पादनेन्द्रधनुःप्रदर्शनश्राद्धनिमंत्रितब्राह्मणानाह्वानदेवागारकृतेष्टशि-
लादिहरणव्रतभङ्गखरोष्ठादियानशिवनिर्माल्यस्पर्शशिवद्रव्योपजीवन-
विष्णुद्रव्योपजीवनोपाधिकत्रैवर्णिकदेवार्चनद्वेष्ट्याभिचारणकूटमंत्रकूटहो-
मकरणपूज्यापूजनापूज्यपूजनपरवृत्तिहरणशरणागतपरित्राणाकरणकृ-
तोपकारविस्मरणविविधकपटविद्योपजीवनपरविवाहान्तरायकरणदेवर्षि-
द्विजनिन्दाकरणपरमसन्मानदूरीकरणगुणयुक्तस्यापमानकरणाकाल-
भोजनादेशभोजनसर्वकालिकपरद्वेष्ट्याभिनिवेशपरमार्थाचिन्तनयजन-
याजनहोमदानान्तरायकरणादिसर्वपापानां विनाशार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
देवब्राह्मणसवितृमूर्यनारायणसन्निधौ अमुकतीर्थे स्नानगहं करिष्ये ॥
॥ इति हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसङ्कल्पः ॥

॥ ६० ॥ अथ दशविधस्नानानि ॥

तीर्थस्नाने तथा प्रायश्चित्तादिषु केचन दशविधस्नानानि कुर्वन्ति
यथा-१ भस्मस्नानम्-ॐ नमस्ते रुद्रमन्यवऽउतोतऽइषवे नमः ॥ बाहु-
बभ्र्यामुतते नमः ॥ १ ॥ यथाऽग्निर्दहते भस्म तृणकाष्ठादिसञ्चयम् । तथा
मे दह्यतां पापं कुरु भस्म शुचे शुचिम् ॥ १ ॥ -२ अथ मृत्तिकास्नानम्-
ॐ हुं विष्णुर्विचक्रमेन्नेधानि देधे पदम् ॥ समूढमस्य पादसुरे स्वाहा-
॥ १ ॥ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । शिरसा धारयि-
ष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे ॥ उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ।
मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ मृत्तिके ब्रह्मपूताऽसि
काश्यपेनाभिवन्दिता । मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्

॥ २ ॥ ३ अथ गोमयस्नानम्—ॐ मानस्तोकेतनेयेमानऽआयुषिमानो-
 गोषुमानोऽअश्वेषुरीरिषः ॥ मानोर्वीरान्त्रुद्रभामिनोर्वधीर्हुविष्मन्तःस-
 दुमित्र्वाहवामहे ॥ १/६ ॥ गोमये वसते लक्ष्मीः पवित्रा सर्वमङ्गला ।
 स्नानार्थं संस्कृता देवी पापं मे हर गोमय ॥ अग्रमग्रं चरन्तीनामोष-
 धीनां वने वने । तासामृषथपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम् ॥ यन्मे
 रोगं च शोकं च तन्मे दहतु गोमय ॥ ३ ॥ ४ अथ पञ्चगव्यस्नानम्—ॐ स-
 हस्रशीर्षापुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ सभूमिः सवितस्त्वत्पात्र्यतिष्ठद्द-
 शाङ्गलम् ॥ १/३ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पिः समन्वितम् । सर्वपा-
 पविशुद्धयर्थं पञ्चगव्यं पुनातु माम् ॥ ४ ॥ ५ अथ गोरजःस्नानम्—ॐ आ-
 यङ्गौऽपृश्निश्चक्रमीदसदन्मातरस्पृष्टः ॥ पितरं च प्रयन्तस्वः ॥ ६/३ ॥
 गवां खुरेण निर्दूतं यद्रेणु गगने गतम् । शिरसा तेन संलेपे महापा-
 तकनाशनम् ॥ ५ ॥ ६ अथ धान्यस्नानम्—ॐ धान्यमसिधिनृहिदेवा-
 न्प्राणायत्त्वोद्धानायत्त्वाव्यानायत्त्वा ॥ दीर्घायनुष्पसितिमायुषेधान्देवोर्व-
 सविताहिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषेत्वामहीना-
 म्पर्योसि ॥ २/० ॥ धान्यौषधी मनुष्याणां जीवनं परमं स्मृतम् ।
 तेन स्नानेन देवेश मम पापं व्यपोहतु ॥ ६ ॥ ७ अथ फलस्नानम्—ॐ वा-
 फलिनीर्वाऽअफलाऽअपुष्पास्वाश्च पुष्पिणीः ॥ बृहस्पतिप्रसूता-
 स्तानोमुञ्चन्त्वहंसः ॥ १/२ ॥ वनस्पतिरसो दिव्यः फलपुष्पवृतः
 सदा । तेन स्नानेन मे देव फलं लब्धमनंतकम् ॥ ७ ॥ ८ अथ सर्वाष-
 धीस्नानम्—ॐ ओषधयः सर्ववदन्तः सोमैः सह राज्ञा ॥ यस्मै कृणोति ब्रा-
 ह्मणस्तद्विराजन् पारयामसि ॥ १/२ ॥ औषध्यः सर्ववृक्षाणां तृणगुल्मल-
 तास्तु याः । दूर्वासर्षपसंयुक्ताः सर्वाषध्यः पुनन्तु माम् ॥ ८ ॥ ९ अथ
 कुशोदकस्नानम्—ॐ देवस्यैवासावितुः प्रसवे विश्वनोर्वाहुर्ब्रह्मास्पृष्णो-

हस्ताब्ध्याम् ॥ १० ॥ कुशमूले स्थितो ब्रह्मा कुशमध्ये जनार्दनः
कुशाग्रे शङ्करो देवस्तेन नश्यतु पातकम् ॥ ९ ॥ १० अथ हिरण्यस्नान-
म्—ॐ आकृष्णेन रजसावर्त्तमानो निवेश्य ब्रह्म तन्मम तर्क्यञ्च ॥ हिरण्यय-
नसहितारथेनादेवोषातिभुवनानि पश्यन् ॥ ११ ॥ ३३ हिरण्यगर्भगर्भस्थं
हेमबीजं विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

॥ इति दशविधस्नानानि ॥

॥ ६१ ॥ अथ श्रावणीप्रयोगः ॥

श्रावणस्य पूर्णिमादिकाले प्रातः स्नानसन्ध्यादि नित्यकर्म विधाय
गुरुः शिष्यगणैः सह ग्रामाद्वहिः प्राच्यामुदीच्यां वा नद्यादि रम्यं

१ पारस्करगृह्यसूत्रे—पौषस्य रोहिण्यां मध्यमायां वाष्टकायामध्यायानुत्सृजेयुः उदकान्तं
गत्वा ऽग्निर्देवाञ्छन्दादिसि वेदानृषीन्पुराणाचार्यान् गन्धर्वा नितराचार्यान् संवत्सरञ्च सावयवं
पितृनाचार्यान् स्वाश्च तर्पयेयुः सावित्रीं चतुस्त्रुद्रुत्य विरताः स्मः इति प्रब्रूयुः क्षपणं प्रवचनं च
पूर्ववत् । तत्रैव—अर्धषष्ठान्मासानधीत्योत्सृजेयुर्धसप्तमासान्वाऽथ मामृचं जपत्युभाकवीयुवा यो नो
धर्मः परापतत् । परिसंख्यानि धर्मिणो विसंख्यानि विसृजामह इति त्रिरात्रं सहोपविप्रतिष्ठेरन् ।
'तथा च' अथातोऽध्यायोपाकर्मौषधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावण्या पौर्णमास्याः १ श्रवणस्य
पञ्चम्या २ हस्तेन वाज्यभागाविष्टाज्याहुतीर्जुहोति इति ॥ याज्ञवल्क्यः—अधीतवेदोपाकर्म श्रावण्यां
श्रवणेन च । हस्तेनौषध्यभावे वा पञ्चम्यां श्रावणस्य तु ॥ पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि-
वा । जलान्ते छन्दसां कुर्यात्तदुत्सर्गविधिं बहिः ॥ ज्यहं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यांस्त्रिगुण्वन्धुषु । उपा-
कर्मणि चोत्सर्गे स्वशाखाभ्रोत्रिये मृते ॥ रेणुकादीक्षितः—पौषमासस्य रोहिण्या कृष्णाष्टम्याम-
थापि वा । उदकान्तं समासाद्य वेदस्योत्सर्जनं बहिः ॥ मनु —पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद्बहिस्तत्सर्जनं
द्विजः । माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ॥ कात्यायनः—उत्सर्गश्च तदा तिष्ये कुर्या-
त्प्रोष्ठपदेऽथवा ॥ खादिरगृहे—पुष्ये तूत्सर्जनं कुर्यादुपाकर्म दिनेऽथवा ॥ स्मृतिमहार्णवे—सङ्का-
न्तिर्ग्रहणं वापि पौर्णमास्यां यदा भवेत् । उपाकृतिस्तु पञ्चम्या कार्या वाजसनेयिभिः ॥ वाचस्पतिः—
नित्ये नैमित्तिके जाप्ये होमे यज्ञक्रियासु च । उपाकर्मणि चोत्सर्गे ग्रहदोषो न विद्यते ॥ 'वर्ज्य-
कालः'—रेणुकादीक्षितकारिकायाम्—सङ्क्रान्तौ ग्रहणे चैव सूतके मृतकेऽपि वा । गणस्नानं
न कुर्वीत नारदस्य वचो यथा । (गणस्नानशब्देनोत्सर्गार्थं कर्म ।) २ गर्गः—उपाकर्मणि
चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च । चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥

जलाशयं गत्वा तत्तीरे शुभ्रां यथादेशसम्भवां वा मृदमाद्रं गोमय
भस्म कुशान् तिलाक्षतान् सुरभीणि पुष्पाणि दूर्वाङ्कुरापामार्गयज्ञोपवी-
तादिसर्वां श्रावणीसामग्रीं सम्पाद्य ऋषिस्थापनार्थं पीठं श्वेतवस्त्रादिकं च
पूजनार्थं गन्धपुष्पादिपूजासम्भारं च सम्पाद्य मृष्टेपनपूर्वकं प्रक्षालित-
हस्तपादः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा सपवित्रकरो गुरुः कृतपच्छौचादि-
युक्तैः शिष्यैः सहाचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य सर्वैः सह
सङ्कल्पं कुर्यात् ॥ यथा—सङ्कल्पः—अधीतानामध्येष्यमाणानां चाध्याया-
नां स्थापनविच्छेदक्रोशघोषणदन्तविवृतिदुर्वृत्तद्रुतोच्चारितवर्णानां पूर्वस-
वर्णानां गलोपलम्बितविवृतोच्चारितवर्णानां पूर्वसवर्णानां श्लिष्टास्पष्टवर्ण-
विघट्टनादिभिः पठितानां श्रुतीनां यद्यातयामत्वं तत्परिहारार्थम् अष्टत्रिंश-
दनध्यायाध्ययने रथ्यासञ्चरतः शूद्रस्य शृण्वतोऽध्ययने स्लेच्छान्त्यजा-
देः शृण्वतोऽध्ययने अशुचिदेशेऽध्ययने आत्मनोऽशुचित्वेऽध्ययने अक्षर-
स्वरानुस्वारपदच्छेदकण्ठिकाव्यञ्जनह्रस्वदीर्घप्लुतकण्ठतालुमूर्द्धन्योष्ठ्यद-
न्त्यनासिकानुनासिकेरफजिह्वामूलीयोपध्मानीयोदात्तानुदात्तस्वरिता-
दीनां व्यत्ययेनोच्चारे माधुर्याक्षरव्यक्तिहीनत्वाद्यनेकप्रत्यवायपरिहारपू-
र्वकं सर्वस्य वेदस्य सर्वीर्यत्वसम्पादनद्वारा यथावत्फलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमे-
श्वरप्रीत्यर्थं सशिष्योऽहं शुक्लयजुर्वेदोत्सर्गोपाकरणं करिष्ये (अत्रावसरे
हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसंकल्पः कर्तव्यश्चेत् (२५९) पत्रे द्रष्टव्यः) इति सङ्कल्प्य
गुरुः शिष्यैः सह 'उभाकवी'त्युच्चैः पठेत् ॥ तद्यथा—'ॐ उभा कवी युवा यो न
धर्मः परापतत् । परिसख्यानि धर्मिणो विसख्यानि विसृजामहे ॥ ' इति
मन्त्रं पठित्वा यथाक्रमेण सर्वे गुरोरभिवादनं कुर्युः । (पुनश्च देशकालौ
स्मृत्वा सङ्कल्पयेद्यथा) 'सङ्कल्पः'—अध्यायोत्सर्गकर्मनिमित्तं गण-
स्नानमहं करिष्ये ॥ पुनश्च इषेत्वादिखं ब्रह्मान्तेषु याः क्रियास्तत्र

विवस्वान् ऋषिः सर्वाणि यजूंषि सर्वाणि छन्दां॑सि प्रजापति-
 किञ्चोक्ता देवताः स्नानादिसर्वकर्मसु विनियोगः । इत्युक्त्वा 'स्नाना-
 नुज्ञा' प्रार्थयेत् । यथा—नमोऽस्तु देवदेवाय शितिकण्ठाय वेधसे ।
 रुद्राय चापहस्ताय दण्डिने चक्रिणे नमः ॥ सरस्वती च गायत्री
 वेदमाता गरीयसी । सन्निधात्री भव त्वं च सर्वपापप्रणाशिनी ॥ यद्वा-
 सागरनिर्घोष दण्डहस्तासुरान्तक ॥ जगत्स्रष्टृर्जगन्मित्र नमामि त्वां सुरा-
 न्तक ॥ तीक्ष्णदंष्ट्र महाकाय कल्पान्तदहनोपम । भैरवाय नमस्तुभ्य-
 मनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ नमामि गङ्गे तव पादपङ्कजं सुरासुरैर्वन्दितदिव्य-
 रूपम् । भुक्तिं च मुक्तिं च ददासि नित्यं भावानुसारेण सदा नरा-
 णाम् ॥ उत्तिष्ठन्तु महाभूता ये भूता भूमिवासिनः ॥ भूतानामवरोधेन
 स्नानकर्म समारभे ॥ अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता तीर्थदूषकाः । ये भूता विघ्न-
 कर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया । पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ।
 आगच्छन्तु पवित्राणि स्नानकाले सदा मम ॥ त्वं राजा सर्वतीर्थानां

१ नद्यादौ नित्यस्नानम्—स्नानकर्ता घटिकाद्वयावशिष्टाया राज्या मृदम् आर्द्रं गोमयं कुशान्ति-
 लान्मुरभीणि पुष्पाणि भस्म चादाय नद्यादितीर्थतटे गत्वा आनीतसम्भारान् पृथक्संस्थाप्य
 हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्य कुशपवित्रं धारयेत् ॥ ॐ पवित्रेस्थो० अनेन मन्त्रेण कुशपवित्रं
 धृत्वा पश्चात् बद्धत्रिकच्छशिखः यज्ञोपवीती जानूर्ध्वजले तिष्ठन् अन्यथा तूपविश्याचमनं कुर्यात् ॥
 तत्प्रकारः—बाहू जान्वन्तर कृत्वा मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठिकेन दक्षिणहस्तेन फेनबुद्बुदवर्जं स्वच्छं माष-
 मज्जनपरिमितं जलमादायाङ्गुष्ठमूलस्थन्नाह्मेण तीर्थेन शब्दमकुर्वन् त्रिः पिबेत् । पश्चात् प्रवाहाभि-
 मुखो वा सूर्याभिमुखः सङ्कल्पं कुर्यात्—अद्यपूर्वोच्चारित एवंगुणविशेषणविशिष्टायां ह्यभपुण्यतिथौ
 ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम इह जन्मनि जन्मान्तरे वा कायिकवाचिकमान-
 सिकसांसर्गिकज्ञाताज्ञातस्पर्शास्पर्शमुक्तामुक्तपीतापीतादिसकलपातकनिरासपूर्वकमासनभोजनशय-
 नगमनादिष्वनृतभाषणादिदोषनिरासद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थममुकतीर्थे प्रातः स्नानमहं करिष्ये ॥
 इति सङ्कल्प्य उत्तरोक्तक्रमेण स्नानानुज्ञामारभ्य स्नानाङ्गतर्पणपर्यन्तं नद्यादौ नित्यस्नानं कुर्यात् ॥
 २ (इमं मन्त्रं समुच्चार्य तीर्थस्नानं समाचरेत् । अन्यथा तत्फलस्यार्थं तीर्थेशो हरति ध्रुवम्)

त्वमेव जगतः पिता । याचितं देहि मे तीर्थं तीर्थराज नमोऽस्तु ते ॥
 अपामधिपतिस्त्वं च तीर्थेषु वसतिस्तव । वरुणाय नमस्तुभ्यं स्नानानुज्ञां
 प्रयच्छ मे ॥ अधिष्ठात्र्यश्च तीर्थानां तीर्थेषु विचरन्ति याः । देवतास्ताः
 प्रयच्छन्तु स्नानाज्ञां मम सर्वदा ॥ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि
 सरस्वति । कावेरि नर्मदे सिन्धो जलेऽस्मिन्सन्निधिं कुरु ॥ इति
 संप्रार्थ्य अधोलिखितमंत्रेण न्युब्जाञ्जलिहस्तेन तीर्थाभिमंत्रणं कुर्यात् ।
 ॐ उरुहिराजान्वरुणश्चकारसूच्यायुपन्थामन्वेतवाऽउं ॥ अपदेपादा-
 प्रतिधातवेकरुतापवक्ताहृदयाविधंश्चित् ॥ नमोवरुणायाभिष्टितोवरुण-
 स्यपाशः ॥ ३३ ॥ इत्यभिमन्त्र्य पश्चाज्जलावर्तमम्-ॐ षेतेशतंवरुणये-
 सहस्रंयज्ञियाःपाशाविततामहान्तः।तेभिर्नोऽग्रयसवितोतविष्णुर्विश्वेमुञ्च-
 न्तुमरुतःस्वर्काः । (पारस्करगृह्यसू०) । इतिमन्त्रेण जलं दाक्षिणहस्ता-
 ङ्गुलिभिर्दक्षिणावर्तं त्रिवारं भ्रामयेत् ॥ पूर्णाञ्जलिनाऽपां ग्रहणम् ॥ ॐ सु-
 मित्रियान्ऽआप्ऽओषधयःसन्तु ॥ ३३ ॥ इतिमन्त्रेणजलाञ्जलिं गृहीत्वा
 ॐ दुर्मिभ्रियास्तस्मैसन्तुस्रोस्मान्दोष्टिषश्चैवयन्दिष्मन् ॥ ३३ ॥ इति म-
 न्त्रेणाञ्जलिस्थमुदकं स्वशत्रून्मनसा विचिन्त्य तन्नाशार्थं स्ववामभागे
 तीर्थतटे क्षिपेत् ॥ द्वेष्टुरभावे कामादीन्समृत्वाऽञ्जलिं प्रक्षिपेत् ॥ मृत्तिकामा-
 दाय तस्यास्त्रिभागान्कृत्वा प्रथमभागं वामहस्तेन गृहीत्वा तेन नाभेरधः
 कटिप्रदेशमनुलेपयेत्।हस्तं प्रक्षाल्य पुनस्तेनैवहस्तेन द्वितीयभागेन वस्तिम्
 ऊरु जङ्घे चरणौ करौ च प्रत्येकं तूष्णीं त्रिस्त्रिरनुलिप्य पुनर्हस्तं प्रक्षाल्या-
 चम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात्॥ततस्तृतीयभागमादाय-इदंविष्णुर्ष्व०।३४।
 इतिमंत्रेण तृतीयभागेन दाक्षिणहस्तेन ललाटादिनाभिपर्यन्तानिगात्राण्युप
 लिप्य हस्तं प्रक्षाल्याचम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात् ॥ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते
 विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे । उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना॥मृत्तिके हर
 मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ मृत्तिके ब्रह्मपूतासि काश्यपेनाभिवन्दिता ।

त्वया हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिम्॥ इति संप्राथम्यं नाभिमात्रं तीर्थ-
जलं प्रविश्य सूर्याभिमुखः स्थित्वा स्नायात्-ॐ आपोऽस्ममाह्मातरं+
शुन्धयन्तु घृतेन नो घृतं प्लव+ पुनन्तु॥ वि० श्व० हिरिप्रम्वहन्ति देवी ॥ ३॥
इति मन्त्रेण निमज्ज्य पुनः-ॐ उदिदाब्ध्यं शुचिरापूतऽहं ॥ ३॥ इति-
मन्त्रेण द्वितीयवारं निमज्ज्य पुनस्तूष्णीं निमज्ज्योन्मज्ज्याचामेत्। ततो गोमय-
मादाय तस्य त्रिभागान्कृत्वा प्रथमभागं वामहस्तेन गृहीत्वा तेन नाभेरधः
कटिप्रदेशमनुलेपयेत्। हस्तं प्रक्षाल्य पुनस्तेनैव हस्तेन द्वितीयभागेन वास्ति
उरु जङ्घे चरणौ करौ च प्रत्येकं तूष्णीं त्रिस्त्रिंशनुलिप्य पुनर्हस्तं प्रक्षा-
ल्याचम्य तीर्थोदकं नमस्कुर्यात् ॥ पुनस्तृतीयभागमादाय ॥ अग्रमग्रं
चरन्तीनामोषधीनां वनेवने । तासां वृषभपत्नीनां पवित्रं कायशोधनम्॥
तन्मे रोगांश्च शोकांश्च पापं मे हर गोमय ॥ इति मन्त्रेण गोमयमभिमंज्य ॥
ॐ भानंस्तोकेतनये० ॥ इति मन्त्रेण तृतीयभागेन दक्षिणहस्तेन ललाटा-
दिनाभिपर्यन्तानि गात्राण्युपलिप्य क्षालयेत् ॥ ततो हस्ते भस्मादाय ॥
ॐ अग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति भस्म स्थल-
मिति भस्म व्योमेति भस्म सर्वं हवा इदं भस्म मन एतानि चक्षूषि
भस्मानि ॥ इति मन्त्रेण भस्माभिमंज्य ॥ ॐ प्रसह्य भस्मर्माषोनिमप-
० पृथिवीमग्ने ॥ स० सृज्यं मातृभिष्टृज्योतिः प्रा० पुनरासदं ॥ ३६ ॥
इति मन्त्रेण ललाटाद्यङ्गेषु भस्मलेपनं कुर्यात् ॥ ततो वक्ष्यमाणैरष्टभि-
र्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रं कुम्भमुद्रया दक्षिणचुलुकेन वा शिरोऽभिषिञ्चेत् ॥
ॐ हुमस्मेव्वरुणश्शुधीहवमह्याचमृदय ॥ त्वामवस्युराचके ॥ ३७ ॥ तत्त्वा-
यामि० ॥ ३८ ॥ त्वन्नोऽग्नेव्वरुणस्य विवृहान्देवस्य हेडोऽवययासिसी-

१ इदं भस्मानुलेपनं क्षेपकं कात्यायनपरिशिष्टसूत्रे नोक्तम् ॥ २ दक्षाङ्गुष्ठं पराङ्गुष्ठे क्षिप्त्वा
हस्तद्वयेन तु । सावकाशमेकमुष्टिं कुर्यात्सा कुम्भमुद्रिका ॥

ष्टाह ॥ यजिष्ठो व हिं तम ६ शो शु चानो वि श्वा द द्वेषा ७ सि ण्म मुग्ध्य स्म-
 त् ॥ २१ ॥ सत्त्वन्नोऽअग्नेव मो भवोतीने दि ष्टोऽअस्याऽउप सो व्युष्टौ ॥
 अवयवक्ष्व नो व्वरुण ष्ररा णो व्वी हि मृ डी क ष्मु ह्वो नऽए धि ॥ २२ ॥ मा पो मौ-
 षधी हि ष्सी र्द्धा म्मो धा म्मो रा ज्स्ततो व्वरुण नो मुञ्च ॥ यदा हुरु ग्न्याऽइ-
 ति व्वरुणे ति श पा म हु ततो व्वरुण नो मुञ्च ॥ २३ ॥ उदुत्तमं व्वरुण पाशं म्म-
 द वा ध मं व्वि मं द्ध्य मं ७ श्र था य ॥ अथा व्व य मां दे च्य व्व ते त वा नां ग सोऽअ-
 दित ये स्या म ॥ २४ ॥ मुञ्चन्तु मा श प थ्या द यो व्वरु ण्या दु त ॥ अथो य म स्य-
 प डी शा र स व्व स्मा दे व कि लि ब्ब पा त् ॥ २५ ॥ अव भू य नि चु म्पु ण नि चे रुर सि-
 नि चु म्पु ण ॥ अव दे वै दे व कृ त मे नो या सि ष म व म र्यै र्म र्यै कृत म्पु रु रा णो-
 दे व रि ष स्पा हि ॥ २६ ॥ एतै र्म रै र भि षे च नं कृ त्वा पश्चा न्नि म ज्यो न्म ज्योऽऽ-
 चा मे त् ॥ ततो वक्ष्य मा ण मंत्रैः प्रति मंत्रं कु श त्र ये ण स ज ले न ना भि द क्षि-
 ण पार्श्व मा रभ्य पा णिं शि र उप रि नी त्वा ना भि वा म पार्श्व पर्यन्तं प्र द क्षि-
 ण मा त्मा नं पा व ये त् ॥ आपो हि ष्टा ० ॥ २७ ॥ यो वः शि व तं मो ० ॥ २८ ॥
 त स्माऽअ र ङ्ग ० ॥ २९ ॥ इ द मा प ६ प्र व ह ता व द्द्य च म लं च य त् ॥ य चो-
 भि दु द्रो हा नृ तं रु व च शे पेऽअ भी रु ण म् ॥ आपो मा त स्मा दे न स ६ प व मा न श्च-
 मुञ्च तु ॥ ३० ॥ हु वि ष्म ती रि माऽआ पो हु वि ष्मो रऽआ वि वा स ति ॥
 हु वि ष्म न्दे वोऽअ द ध्व रो हु वि ष्मो रऽअ स्तु स्रु वः ॥ ३१ ॥ दे वी रा पोऽअ-
 पा न्न पा द्यो र्वऽऽ र्मि र्हा वि ष्यऽइ न्द्रि या वा न्म दि न्त म ६ । त न्दे वे ब्यो दे व-
 त्रा द त्त शु क्र पे ब्यो वे षां म्भा ग स्त य स्वा हां ॥ ३२ ॥ का र्षि र सि स मु द्र स्य-
 च्चा क्षि र्याऽउ च्च या मि ॥ स मा पोऽअ द्धि रं ग म त स मो ष धी भि रौ ष धी ६
 ॥ ३३ ॥ अ पो दे वा म धु म ती र गृ व ष्ण न्नू ज्ज स्व ती रा ज स्तु श्चि तां ना ६ । या भि-
 र्मि त्रा व्व रू णा व्व भ्य पि च्च न्न या भि रि न्द्र म न य न्न च्य रा ती ६ ॥ ३४ ॥ द्रु प दा-
 दि व मु मु चान ७ स्वि न्न ७ स्ना तो म ला दि व ॥ पू त म्प वि त्रे णे वा ज्ज्य मा पः शु-

न्वन्तुमैनसः ॥ ३० ॥ शन्नोदेवी ० ॥ १३ ॥ अपांरसमुद्द्वयसूक्ष्मस-
 न्तसमाहितम् ॥ अपांरसस्यधोरसस्तंवागृह्णाम्युत्तममुपयामगृही-
 तोसीन्द्रायत्वाजुष्टं हृणाम्येषतेषोतिरिन्द्रायत्वाजुष्टतमम् ॥ ३१ ॥ अ-
 पोदेवीरुपसृजमधुमतीरयक्ष्मायंप्रजाब्भ्यः ॥ तासामास्थानादुज्जि-
 हतामोषधयंसुपिप्पला ॥ ३२ ॥ पुनन्तुमापितरंसोम्यासः पुनन्तु-
 मापितामहापुनन्तुप्रपितामहा ॥ पवित्रेणशतायुषा ॥ पुनन्तुमापिता-
 महापुनन्तुप्रपितामहा ॥ पवित्रेणशतायुषाविश्वमायुर्व्यश्नवै ॥ ३३ ॥
 अग्न्यऽआयूषिपवसऽआसुवोज्जमिषश्चनः ॥ आरेबाधस्वदुच्छुनाम्
 ॥ ३४ ॥ पुनन्तुमादेवजनापुनन्तुमनसाधियः ॥ पुनन्तुविविश्वाभूता-
 निजातवेदपुनीहिमा ॥ ३५ ॥ पवित्रेणपुनीहिमाशुक्लेणदेवदीदयत् ॥
 अग्न्येकक्रत्वाकक्रतुं १ ऽरन्तु ॥ ३६ ॥ यत्तैपवित्त्रमर्चिष्यग्नोद्विततमन्तरा ॥
 ब्रह्मतेनपुनातुमा ॥ ३७ ॥ पर्वमानसोऽअद्वयनःपवित्रेणविवर्षणिः ॥
 यपोतासपुनातुमा ॥ ३८ ॥ उभाभ्यान्देवसवितपवित्रेणसुवेनच ॥
 मास्पुनीहिविश्वतः ॥ ३९ ॥ व्वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागाद्वयस्यामिमाब्र-
 ह्मयस्तन्वोव्वीतपृष्ठ्वा ॥ तयामदन्तसधमादेषुद्वयस्यामपतयोरयी-
 णाम् ॥ ४० ॥ एभिर्मत्रैः सजलेन कुशत्रयेण नाभिदक्षिणपार्श्वमारभ्य
 शिरोवाधि नीत्वा नाभिवामपार्श्वपर्यन्तं प्रदक्षिणमात्मानं पावयेत् ॥ पश्चा-
 दुदकं स्पृशेत् ॥ ततो मार्जनं तस्य मंत्राः—ॐचित्पतिर्मा पुनात्वच्छिद्रेण-
 पवित्रेणसूख्यस्यरश्मिभिः ॥ तस्यैतेपवित्त्रपतेपवित्त्रपूतस्यवत्कामपु-
 नेतच्छक्रेयम् ॥ ४१ ॥ इतिमंत्रेण नाभेरुर्ध्वं मार्जयित्वा ॥ ततो नाभे-
 र्मध्ये मार्जनम्—व्वाक्पतिर्मापुनात्वच्छिद्रेणपवित्रेणसूख्यस्यरश्मिभिः ॥
 तस्यैतेपवित्त्रपतेपवित्त्रपूतस्यवत्कामपुनेतच्छक्रेयम् ॥ ४२ ॥ इति मंत्रेण
 नाभेर्मध्ये मार्जयित्वा ततो नाभेरधः मार्जनम्—देवोमांसवितापुनात्व-

च्छिद्रेणपवित्रेणसूक्ष्मस्यरश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपवित्रपूतस्यस-
 र्क्कामं पुनेतच्छकेयम् ॥ १६ ॥ इतिमंत्रेण नामेरधो मार्जयित्वा ततः
 सर्वाङ्गं मार्जनम्—ॐचित्रपतिर्मापुनातुव्याक्वपतिर्मापुनातुदेवोमांसावि-
 तापुंतात्वाच्छिद्रेणपवित्रेणसूक्ष्मस्यरश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपवित्र-
 पूतस्यसर्क्कामं पुनेतच्छकेयम् ॥ १६ ॥ इतिसंपूर्णमन्त्रेण सर्वाङ्गं मार्ज-
 यित्वा ततोऽधोलिखितमंत्रैः कुशैः पुनर्मार्जयेत् ॥ यथा—ॐह्रमर्म्मव ०
 ॐपुनातु ॥ ॐतत्त्वाया ० ॐभूः पुनातु ॥ ॐत्वन्नोऽअ ० ॐभुवः पुनातु ॥
 ॐसत्त्वन्नोऽअ ० ॐस्वः पुनातु ॥ ॐमापोमौष ० ॐमहः पुनातु ॥ ॐउदु-
 च्छमं ० ॐजनः पुनातु ॥ मुञ्चन्तुमा ० ॐतपः पुनातु ॥ ॐअवभथानि ०
 ॐसत्यं पुनातु ॥ ॐतत्संवितुर्व्व ० सर्वं पुनातु इति ॥ कुशैर्मार्जयित्वा ॥
 अपामार्गेण मार्जनम् ॥ ॐअपाघमपकिलिंषधमपंकुर्यामपोरपः ॥
 अपामार्गत्वमस्मदपंदु ० ष्वण्यं ० सुत्र ॥ १७ ॥ इति मंत्रेणापामार्गपत्रैस्त्रि-
 भिमार्जयेत् ॥ ततो दूर्वाङ्कुरेण मार्जनम्—ॐकाण्डारकाण्डात्प्ररोहन्तीपरुषट्
 परुषस्पतिं ॥ एवानोदूर्व्वेप्रतनुसहस्रेणशतेनच ॥ १८ ॥ इति मन्त्रेण
 दूर्वाभिस्त्रिभिमार्जयेत् ॥ ततः अन्तर्जले मग्नोऽनुच्छ्वसन्नघर्मर्षणं कुर्यात् ॥

१ अपामार्गैस्तथा दूर्वाभिमार्जनं श्रावण्यादिनैमित्तिकत्वात् कुर्यान्नतु नित्यत्वात् ॥

२ पक्षान्तरेण अघमर्षणं षड्विवमस्ति ॥ तत्रैकपक्षस्तु प्रयोगे सूचितोऽस्ति ॥ द्वितीयः
 पक्षः—ॐऋतंचसत्यंचाभीक्षात्तपसोर्ध्यायत ॥ ततोरात्र्यं जायतततः समुद्रोऽर्भव ॥ समुद्रा-
 दर्णवादधिसंवत्सरोऽर्जजायत ॥ अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्यमिषुतोवृशी ॥ सूर्याचन्द्रमसौ धातायथा-
 पूर्वमकल्पयत् ॥ दिवंचपृथिवींचान्तरिक्षमथोस्वः ॥ १९ ॥ इति त्रिः पठेत् ॥ तृतीयः पक्षः
 ॐआयङ्गौ ० पृथिनिंरक्मीदंसदन्मातरंम्पुर ० ॥ पितरंभ्रप्रयन्तर्व्वः ॥ २० ॥ इति त्रिः पठेत् ॥
 चतुर्थः पक्षः सशिरसं प्राणायामम् ॥ ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐस-
 त्यम् ॐतत्संवितुर्व्वरेण्यंभ्रमग्नोदेवायधामहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ २१ ॥ इति त्रिः-
 पठेत् ॥ पञ्चमः पक्षः—ॐ इति त्रिः पठेत् ॥ षष्ठः पक्षः—परमात्मानं विष्णुं शेषशायिनं सायुधं
 सश्रीकमेकाग्रमनसा स्मरेत् ॥

ॐदुपदादिवमुच्चान्स्विन्नस्नातोमलादिव ॥ पूतम्पवित्रैषोवाज्ज्य-
 मर्प+शुन्धतुमैर्नसह ॥३०॥ इति मन्त्रं त्रिः पठेत् ॥ पश्चात्स्नानाङ्गत-
 र्पणम् ॥ प्रथमं देवतर्पणम्-पूर्वाभिमुखः सन् कुशत्रयं गृहीत्वा तदग्रैः
 सव्येन देवतीर्थेन ॐकारपूर्वकं देवेभ्य एकैकमञ्जलिं दद्यात् । ॐब्रह्मा-
 दयो देवास्तृप्यन्ताम् । ॐभूर्देवास्तृप्यन्ताम् । ॐभुवर्देवास्तृप्यन्ताम् ।
 ॐस्वर्देवास्तृप्यन्ताम् । ॐभूर्भुवःस्वर्देवास्तृप्यन्ताम् । द्वितीयम् ऋषितर्प-
 णम्-उदगग्रान् दर्भान् धृत्वा तदग्रैर्निर्वीती प्रजापतितीर्थेन ॐकार-
 पूर्वकम् ऋषिभ्यो द्वौद्वावञ्जली दद्यात् । ॐसनकादिद्वैपायनादयः ऋष-
 यस्तृप्यन्ताम् । ॐभूर्ऋषयस्तृप्यन्ताम् । ॐभुवर्ऋषयस्तृप्यन्ताम् ।
 ॐस्वर्ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ ॐभूर्भुवःस्वर्ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ तृतीयं पितृत-
 र्पणम्-भुग्नान् दक्षिणाग्रमूलान् दर्भान् धृत्वा अपसव्येन पितृतीर्थेन
 ॐकारपूर्वकं पितृभ्यस्त्रीस्त्रीन् तिलमिश्राञ्जलीन् दद्यात् । ॐ कव्यवाह-
 नलादयः पितरस्तृप्यन्ताम् । ॐभूःपितरस्तृप्यन्ताम् । ॐभुवःपितर-
 स्तृप्यन्ताम् । ॐस्वःपितरस्तृप्यन्ताम् । ॐभूर्भुवःस्वःपितरस्तृप्यन्ताम् ।
 तत आचम्य सव्येन तिलमिश्राञ्जलिं गृहीत्वा यक्षमतर्पणं कुर्यात् ॥
 तद्यथा-यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसंभवात् । तस्य पापस्य
 शुद्ध्यर्थं यक्षमैतत्ते तिलोदकम् ॥ इति मन्त्रेण तीर्थतटे तिलमिश्रजला-
 ञ्जलिं निःक्षिपेत् ॥ पश्चात् शिखोदकत्यागः-लतागुल्मेषु वृक्षेषु पितरो
 ये व्यवस्थिताः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मयोत्सृष्टैः शिखोदकैः ॥ इति
 मन्त्रेण स्वदक्षिणभागे शिखाग्रं निष्पीडयेत् ॥ ततो जलाद्बहिर्निष्क्रम्य अहते
 श्वेतधौतवाससी परिधाय भस्मादि धारयेत् ॥ ततो दर्भासनादौ प्राङ्मुख
 उदङ्मुखो वा उपविश्य भस्मगोपीचन्दनादि धृत्वा पवित्रपाणिराचम्य
 मध्याह्नसन्ध्यां कुर्यात् ॥ ततः सूर्योपस्थानं मण्डलब्राह्मणं च सम्पाद्य

(तच्च ९४-९५ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) ॥ ततो ब्रह्मयज्ञं देवर्षिमनुष्यपितृतर्पणं च
कुर्यात् ॥ (तच्च ९८-१०२ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) ॥ ततः सप्तर्षिपूजनं कुर्यात् ॥

॥ ६२ ॥ अरुन्धतीयाज्ञवल्क्यसहितसप्तर्षिपूजनप्रयोगः ॥

तत्रादौ अरुन्धतीयाज्ञवल्क्यसहिता गौतमभरद्वाजविश्वामित्रजमदग्नि-
वसिष्ठकश्यपात्रयः एते सप्तर्षयः अपामार्गमिश्रितैस्त्रिभिस्त्रिभिः कुशैः
पृथक् पृथक् गायत्रीं पठित्वा ब्रह्मग्रन्थियुताः कार्याः ॥ ते च पीठे
नवं सदृशं धौतं वस्त्रं प्रसार्य तस्मिन्प्रागग्रा उदगग्रा वा स्थापनीयाः ।
तत्रादौ ऋचं वाचामिति शान्त्यध्यायं (८८ पृष्ठे द्रष्टव्यः) पठित्वा ॥
आचम्य प्राणानायम्य ॥ हस्ते जलमादाय-अद्यपूर्वो० तिथौ श्रीपर-
मेश्वरप्रीत्यर्थम् अध्यायोत्सर्गोपाकर्मार्थं विष्णुपूजनपूर्वकम् अरुन्धती-
याज्ञवल्क्यसहितानां सप्तर्षिणामावाहनप्रतिष्ठापूजनमहं करिष्ये ।
तदङ्गन्त्वेन दिग्रक्षणकलशार्चनं शङ्खघण्टादीपपूजनं गणपतिपूजनं च
करिष्ये । इति संकल्प्य दिग्रक्षणादि गणपतिपूजनान्तं कर्म कृत्वा विष्णुं
च षोडशोपचारैः संपूज्य ततः सप्तर्षीनावाह्य षोडशोपचारैः सम्पूजयेत् ।
यथा-ॐ भूर्भुवः स्वः गौतमाय नमः गौतमम् आवाहयामि स्थापयामि ।
भो गौतम इहागच्छ इह तिष्ठ पूजां गृहाण मम संमुखः सुप्रसन्नो
वरदो भव ॥ १ ॥ ॐ भू० भरद्वाजाय नमः भरद्वाजम् आ०
स्था० । भो भ० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ २ ॥ ॐ भू०
विश्वामित्राय नमः विश्वामित्रम् आ० स्था० । भो वि० इ० इ० पू०
मम सं० सु० व० ॥ ३ ॥ ॐ भू० जमदग्नये नमः जमदग्निम् आ०
स्था० । भो ज० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ ४ ॥ ॐ भू०
वसिष्ठाय नमः वसिष्ठम् आ० स्था० । भो व० इ० इ० पू०
मम सं० सु० व० ॥ ५ ॥ ॐ भू० कश्यपाय नमः कश्यपम् आ० स्था० ।

भो क० इ० इ० पू० मम सं० सु० व० ॥ ६ ॥ ॐ भू० अत्रये
 नमः अत्रिम् आ० स्था० ॥ भो अ० इ० इ० पू० मम सं० सु० व०
 ॥ ७ ॥ ॐ भू० अरुन्धत्यै नमः अरुन्धतीम् आ० स्था० । भो
 अ० इ० इ० पू० मम संमुखी सुप्रसन्ना वरदा भव ॥ ८ ॥ ॐ भू०
 याज्ञवल्क्याय नमः याज्ञवल्क्यम् आ० स्था० ॥ भो याज्ञ० इ० इ०
 पू० मम सं० सु० व० ॥ प्रतिष्ठामन्त्रः—ॐ मनोजुति० । ॐ एष्वैप्रतिष्ठाना-
 मयज्ञोऽत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेऽर्चमेवप्रतिष्ठितम्भवति ॥ ॐ इमामेवगौतमभरद्वा-
 जावयमेवगौतमोऽयंभरद्वाजऽइमावेवविश्वामित्रजमदग्नीऽअयमेवविश्वा-
 मित्रोऽयंजमदग्निरिमावेववसिष्ठकश्यपावयमेववसिष्ठोऽयंकश्यपोवृषागे-
 वात्रिर्वाचाह्युन्नमद्यतेतिर्हवैनामैतद्यदुन्निरितिसर्वस्यात्ताभवतिसर्वस्या-
 भभवतिसऽएवंवेद ॥ अरुन्धतीयाज्ञवल्क्यसहिताः सप्त ऋषयः सुप्रतिष्ठिता
 वरदा भवन्तु ॥ हस्ते जलमादाय—सहस्रशीर्षेति षोडशर्चस्य पुरुषसूक्तस्य
 नारायणः पुरुष ऋषिः जगद्धीजपुरुषो देवता आद्यानां पञ्चदशानामनुष्टु-
 प् अन्त्यायास्त्रिष्टुप् न्यासपूजनाभिषेकेषु विनियोगः ॥ देहन्यासाः—
 ॐ सहस्रशीर्षा० वामकरे ॥ १ ॥ पुरुषऽए० दक्षिणकरे ॥ २ ॥ एता-
 वानस्य० वामपादे ॥ ३ ॥ ॐ त्रिपादूर्ध्व० दक्षिणपादे ॥ ४ ॥ ततो-
 बिराड० वामजानौ ॥ ५ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुतदंसम्भृतं० दक्षिणजानौ
 ॥ ६ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्व्वहुतऽऋचः० वामकक्ष्याम् ॥ ७ ॥ तस्मादश्वा०
 दक्षिणकक्ष्याम् ॥ ८ ॥ तं वज्रं० नाभौ ॥ ९ ॥ यत्पुरुषं० हृदये ॥ १० ॥
 ब्राह्मणोऽस्य० वामकुक्षौ ॥ ११ ॥ चन्द्रमामनसो० दक्षिणकुक्षौ ॥ १२ ॥
 नाभ्याऽआसी० कण्ठे ॥ १३ ॥ यत्पुरुषेण० मुखे ॥ १४ ॥ सप्ता-
 स्यासन्० नेत्रयोः ॥ १५ ॥ यज्ञेनयज्ञम० मूर्ध्नि ॥ १६ ॥ इति देहन्यासाः ॥
 पश्चात् देवन्यासांश्च कृत्वा विष्णोः षोडशोपचारैः पूजनं कुर्यात् ॥

ततः सप्तर्षिपूजनमारभेत ॥ सप्तर्षिध्यानम्—ॐ सप्ताऽऋषेयऽप्यति-
 हिताऽंशरीरेसप्तर्षन्तिसदमर्षमादम् ॥ सप्तापऽस्वर्षतो लोकमीयुस्तत्र-
 जागृतोऽस्वर्षमजौसत्रसदौचदेवौ ॥ ५५ ॥ ॐ सहस्रशीर्षा ॥
 ॐ भूर्भुवः स्वः अरुंधतीयाज्ञवल्लयसहितसप्तर्षिभ्यो नमः ध्यान-
 पूर्वकमावाहनं समर्पयामि ॥ आसनम्—ॐ पुरुषऽएवे ॥ ॐ भू०
 अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः आसनम् समर्पयामि ॥ पाद्यम्—
 ॐ एतावानस्य० ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० सहितसप्त० नमः पाद्यं समर्पया-
 मि ॥ अर्घ्यम्—ॐ त्रिपाद्दूर्ध्व० ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः
 अर्घ्यं समर्पयामि ॥ आचमनम्—ॐ ततोऽन्विराढं ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ०
 स० सप्त० नमः आचमनीयं समर्पयामि ॥ स्नानम्—ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वं ॥
 ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः स्नानं समर्पयामि ॥ पञ्चामृतस्ना-
 नम्—ॐ पञ्चनद्यहंसर० ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः पञ्चा-
 मतस्नानं स० ॥ गन्धोदकस्नानम्—ॐ त्वाङ्गन्धर्वा ॥ ॐ भू० अरु-
 न्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः गन्धोदकस्नानं स० ॥ उद्वर्तनस्नानम्—ॐ
 अट्शुनाते ॥ ॐ भू० अरुन्धतीयाज्ञ० स० सप्त० नमः उद्वर्तनस्नानं
 सम० ॥ ततो गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ उत्तरे निर्मल्यं विसृज्या ॥
 पुनः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्प्य पुरुषसूक्तेनाभिषेकं कुर्यात् ॥ ॐ भू०
 अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः महाभिषेकस्नानं समर्पयामि ॥ वस्त्रम्—
 ॐ तस्माद्यज्ञा ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः वस्त्रं
 स० ॥ यज्ञोपवीतम्—ॐ तस्मादश्वं ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स०
 सप्त० नमः यज्ञोपवीतं स० ॥ गन्धः—ॐ तैस्त्र्यं ॥ ॐ भू० अरुं०
 याज्ञ० स० सप्त० नमः गन्धं स० ॥ अक्षताः—ॐ अक्षन्नमी ॥ ॐ
 भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः अक्षतान् स० ॥ पुष्पाणि—ॐ

यत्पुरुषं० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः ऋतुकालोद्भव-
 पुष्पाणि स० ॥ तुलसीदलम्—ॐ द्विष्णोऽकर्मणि० ॥ ॐ भू० अरुं०
 याज्ञ० स० सप्त० नमः तुलसीदलं स० ॥ सौभाग्यद्रव्यम्—ॐ
 अहिरिवभोगै० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः सौभाग्यद्रव्याणि
 स० ॥ धूपः ॐ ब्राह्मणो० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः धूपमा-
 घ्रापयामि ॥ दीपः—ॐ चन्द्रमा० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः दीपं
 दर्शयामि ॥ नैवेद्यम्—ॐ नाभ्याऽआ० ॥ अरुंधतीयाज्ञ० स० सप्त०
 नमः नैवेद्यं स० ॥ नैवेद्ये तुलसीदलं निधाय गायत्रीमन्त्रेण सम्प्रोक्ष्य ।
 धेनुमुद्रयाऽमृतीकृत्या ॥ ॐ प्राणाय स्वाहा ॥ ॐ अपानाय० । ॐ व्यानाय० ।
 ॐ समानाय० । ॐ उदानाय० ॥ ५ ॥ नैवेद्यमध्ये पानीयं स० ।
 उत्तरापोशानं हस्तप्रक्षालनं मुखप्रक्षालनं करोद्वर्तनार्थं गन्धं च स० ॥
 फलानि—ॐ वा० फलि० ॥ ॐ भू० अरुंधतीयाज्ञवल्क्यसहितसप्त-
 र्षिभ्यो नमः फलानि स० ॥ ताम्बूलम्—ॐ यत्पुरुषे० ॥ ॐ भू०
 अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः मुखवासार्ये पूगीफलताम्बूलं स० ॥
 दक्षिणा-हिरण्यगुर्भहं० ॥ ॐ अरुं० याज्ञ० सहि० सप्त० नमः हिरण्य-
 दक्षिणां सम० ॥ कर्पूरारार्तिक्यम्—ॐ इदं हू० ॥ ॐ भू० अरुं०
 याज्ञ० स० सप्त० नमः कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ प्रदक्षिणा—ॐ
 सप्तास्या० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः प्रदक्षिणां स० ॥
 मन्त्रपुष्पयुक्तनमस्कारः—ॐ यज्ञेन यज्ञ० ॥ ॐ भू० अरुं० याज्ञ० स० सप्त०
 नमः मन्त्रपुष्पयुक्तनमस्कारं स० ॥ प्रार्थना—मन्त्रहीनं क्रियाहीनं
 भक्तिहीनं मुनीश्वराः । यत्पूजितं मया सर्वं परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ॐ भू०
 अरुं० याज्ञ० स० सप्त० नमः प्रार्थनापूर्वकनमस्कारान्स० ॥ अर्पणम्—
 अनेन मया वेदोत्सर्जनाङ्गत्वेन कृतेन ध्यानावाहनादिषोडशोपचारादि-
 पूजनेन अरुंधतीयाज्ञवल्क्यसहितगौतमादिसप्तर्षयः प्रीयन्तां नमम ॥

॥ इति सप्तर्षिपूजनम् ॥

॥६३॥ स्वपितृभ्यो यज्ञोपवीतदानम् ॥ प्राचीनावीती (अप० कृत्वा)
दक्षिणाभिमुखाः सर्वे कुशोदकं गृहीत्वा पुरतो यज्ञोपवीतानि निधाय
प्रथमम् अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः । द्वितीयम्
अमुकगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहदृष्टद्वप्रमातामहेभ्यः । तृतीयं
कव्यवाडनलादिदिव्यपितृभ्यः इमानि यज्ञोपवीतानि स्वधा सम्पद्यन्ताम्
॥ इति ऋष्युपरि समर्पयेत् । (जीवत्पितृकैरपि सव्येन पितुः पित्रादिभ्यो
मातामहादिभ्यश्च यज्ञोपवीतानि देयानि) ततः सव्यं कृत्वा सर्वान्ब्राह्म-
णान् गन्धादिना सम्पूज्य तेभ्यो यज्ञोपवीतानि दत्त्वा पश्चात् सर्वैः
स्वयमपि धार्याणि ॥

॥६४॥ अथ यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥ आचम्य प्राणानायम्य ॥
हस्तै जलमादाय—अद्यपूर्वो० तिथौ मम श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्धयर्थम्
अध्यायोत्सर्गकर्माङ्गत्वेन यज्ञोपवीतधारणमहं करिष्ये ॥ सूत्रत्रिगुणीक-
रणम्—इदं विष्णुरिति मेधातिथिर्ऋषिः विष्णुर्देवता गायत्रीछन्दः

१ अथ यज्ञोपवीतनिर्माणप्रकारः ॥ कार्पासयज्ञोपवीतम्—ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्त्रीभिर्विधवादिभि-
श्च निर्मितं सूत्रं ग्राह्यम् । संहतचतुरङ्गुलिभूलेषु षण्णवत्या सूत्रमावेष्ट्य तत्त्रिगुणीकृत्योर्ध्ववृत्तं मलितं
कृत्वा पुनरधोवृत्तरीत्या त्रिगुणीकृतं तत्सूत्रं नवतन्तु सम्पद्यते तत्त्रिरावेष्ट्य दृढप्रन्थि कुर्यात् ॥
अन्यत्र वामावर्तं त्रिगुणं कृत्वा प्रदक्षिणावर्तं नवगुणं विधाय तदेवं त्रिसरं कृत्वा प्रन्थिमेकं
विदध्यात् ॥ १ ॥ त्रिवृदूर्ध्ववृत्तं कार्यं तन्तुत्रयमधोवृत्तम् । त्रिवृत्तं चोपवीतं स्यात्तस्यैको प्रन्थि-
रुच्यते ॥ स्तनादूर्ध्वमधोनाभेर्न धार्यं सत्कथंचन ॥ पृष्ठवंशे च नाभ्या च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलम्बं न चोच्छ्रितम् ॥ वामस्कंधे कृतं नाभिहृत्पृष्ठवशयोर्धृतम् ॥ (कटि-
पर्यन्तमाप्नोति तावत्परिमाणकं कर्तव्यमित्यर्थः) ॥ २ ॥ कृते पद्ममयं सूत्रं त्रेताया कनकोद्भवम् ।
द्वापरे राजतं प्रोक्तं कलौ कार्पाससंभवम् ॥ ३ ॥ शुचौ देशे शुचिः सूत्रं सहतागुलिभूलके ।
आवेष्ट्य षण्णवत्या तत्त्रिगुणीकृत्य यन्ततः ॥ अब्लिङ्गकैस्त्रिभिः सम्यक् प्रक्षाल्योर्ध्ववृत्तं च तत् ।
अप्रदक्षिणमावृत्तं सावित्र्या त्रिगुणीकृतम् ॥ अर्धःप्रदक्षिणावृत्तं समं स्यान्नवसूत्रकम् । त्रिरावेष्ट्य
दृढं बद्धा हरिब्रह्मेश्वराभ्यनन् ॥

सूत्रत्रिगुणोकरणे विनियोगः ॥ ॐ हुं दं विष्णु ० ॥ प्रक्षालनम्—आपो-
 हिष्ठेति तिसृणां सिन्धुद्वीपऋषिः आपो देवता गायत्रीछन्दः यज्ञोपवीतप्र-
 क्षालने विनियोगः । ॐ आपोहि ० ॥३॥ इति त्रिभिर्मन्त्रैर्यज्ञोपवीतानि
 प्रक्षाल्यानन्तरं दशगायत्रीमन्त्रैरभिमन्त्र्य तन्तुदेवता आवाहयेत्—यथा—
 प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छन्दः प्रथमतन्तौ ॐ
 कारावाहने विनियोगः । ॐ प्रथमतन्तौ ॐ काराय नमः ॐ कारमावाहया-
 मि ॥१॥ अग्निन्दूतमिति मेधातिथिर्ऋषिः अग्निर्देवता गायत्रीछन्दः द्वितीय-
 तन्तौ अग्न्यावाहने वि० । ॐ अग्निन्दूतं ० । द्वितीयतन्तौ अग्नये नमः अग्निमा-
 वाहयामि ॥ २ ॥ नमोऽस्तुसर्पेभ्य इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः सर्पा देवताः
 अनुष्टुप् छन्दः तृतीयतन्तौ सर्पावाहने वि० । ॐ नमोस्तुसर्पेभ्योऽश्वेकेव-
 पृथिवीमनु ॥ येऽअन्तरिक्षेऽधोदिवितेऽस्यः स्रर्पेभ्यो नमः ॥ ६/३ ॥ तृतीयत-
 न्तौ सर्पेभ्यो नमः सर्पानावाहयामि ॥ ३ ॥ वयः सोमेत्यस्य बन्धुर्ऋषिः
 सोमो देवता गायत्रीछन्दः चतुर्थतन्तौ सोमावाहने वि० । ॐ व्ययसो-
 मं ॥ चतुर्थतन्तौ सोमाय नमः सोमम् आवा० ॥ ४ ॥ उदीरतामित्य-
 स्य शङ्खऋषिः पितरो देवता त्रिष्टुप् छन्दः पञ्चमतन्तौ पित्रावाहने वि० ।
 ॐ उदीरतामवरऽउत्परासऽउन्मद्वयमाऽपितरः सोम्यासः ॥ असु-
 षऽइयुरवुकाऽऋतज्ञास्तेनोवन्तु पितरो हवेषु ॥ १/१ ॥ पञ्चमतन्तौ
 पितृभ्यो नमः पितृन् आवा० ॥ ५ ॥ प्रजापते इत्यस्य हिरण्यगर्भऋषिः
 प्रजापतिर्देवता त्रिष्टुप् छन्दः षष्ठतन्तौ प्रजापत्यावाहने वि० । ॐ प्रजा-
 पते नस्वदेता न्युन्यो विश्वारूपाणि पारितावभूव ॥ यत्क्रामास्ते जुहुमस्त-
 न्नोऽअस्तु वयः ॥ स्यामपतयोरयीणाम् ॥ ६/३ ॥ षष्ठतन्तौ प्रजापतये नमः
 प्रजापतिम् आवा० ॥ ६ ॥ आनोनियुद्धिरित्यस्य वसिष्ठऋषिः अनिलो
 देवता त्रिष्टुप् छन्दः सप्तमतन्तौ अनिलावाहने वि० । ॐ आनोनियुद्धिः

श्रुतिर्नीभिरद्वरः संहुस्त्रिणीभिरुपयाहियज्ञम् ॥ धार्योऽअस्मिन्सर्वनेमाद-
यस्वयुयम्पातस्वस्तिभिः सदानं ॥ ३७ ॥ सप्तमतन्तौ अनिलाय नमः
अनिलम् आवा० ॥ ७ ॥ सुगावइत्यस्यात्रिर्ऋषेः गृहपतयो देवता आर्षी
त्रिष्टुप् छन्दः अष्टमतन्तौ यमावाहने वि० । ॐ सुगावो देवांसदनाऽअक-
र्मसऽआजग्मेदऽसर्वनञ्जुषाणाः ॥ भरमाणावर्हमानाहुवीं ण्यु-
स्मेधं तव सवो वसूनि स्वाहा ॥ १८ ॥ अष्टमतन्तौ यमाय नमः यमम् आवा०
॥ ८ ॥ विश्वेदेवासऽआगत इत्यस्य मधुच्छन्दा ऋषिः विश्वेदेवा देवताः
त्रिष्टुप् छन्दः नवमतन्तौ विश्वेषां देवानामावाहने विनि० । ॐ विश्वेदे-
वासऽआगतशृणुतामऽ इमं हवम् । एदम्बर्हिर्निषीदत ॥ ३९ ॥ नव-
मतन्तौ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान्देवान् आवा० ॥ ९ ॥ यज्ञो-
पवीतग्रन्थिदेवतावाहनम्—ब्रह्मज्ञानमित्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः ब्रह्मा दे-
वता गायत्री छन्दः ग्रन्थिमध्ये ब्रह्मावाहने वि० । ॐ ब्रह्म-
जज्ञानं० ॥ ग्रन्थिमध्ये ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणम् आवा० ॥ १ ॥ इदं
विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः विष्णुर्देवता गायत्री छन्दः ग्रन्थिम-
ध्ये विष्णवावाहने वि० । ॐ इदं विष्णु० ॥ ग्रन्थिमध्ये विष्णवे नमः
विष्णुम् आवा० ॥ २ ॥ त्र्यम्बकमित्यस्य वसिष्ठ ऋषिः रुद्रो देवता
विराट् ब्राह्मी त्रिष्टुप् छन्दः ग्रन्थिमध्ये रुद्रावाहने वि०—ॐ त्र्यम्बकं०
॥ ग्रन्थिमध्ये रुद्राय नमः रुद्रम् आवा० ॥ प्रणवाद्यावाहितदेवताभ्यो
नमः यथास्थानमहं न्यसामि ॥ मानसोपचारैः सम्पूज्य ॥ ध्यानम्—
प्रजापतेर्यत्सहजं पवित्रं कार्पाससूत्रोद्भवब्रह्मसूत्रम् ॥ ब्रह्मत्वसिद्ध्यै च
यशः प्रकाशं जपस्य सिद्धिं कुरु ब्रह्मसूत्रम् ॥ युवासुवासाः० ॥ यज्ञोप-
वीतधारणम्—यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषिः लिङ्गोक्ता देवताः
त्रिष्टुप् छन्दः यज्ञोपवीतधारणे विनियोगः ॥ ॐ यज्ञोपवीतम् परमम् पवित्र-

म्प्रजापतेर्यत्सहजम्पुरस्तात् ॥ आयुष्यमग्र्यम्प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतम्ब-
लमस्तु तेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञोपवीतेनोपनह्यामि ॥ अनेन
मन्त्रेण यथाचारम् एकद्वित्रिचतुः पञ्च वा पृथक्पृथग्यज्ञोपवीतधारणमाद्य-
न्तयाराचमनं च कुर्यात् ॥ धारणान्ते जीर्णसूत्रत्यागः—एतावद्दिनपर्यन्तं
ब्रह्म त्वं धारितं मया ॥ जीर्णत्वाच्चत्परित्यागो गच्छ सूत्र यथासुखम् ॥
अनेन मन्त्रेण जीर्णयज्ञोपवीतं शिरोमार्गेण निःसार्य शुद्धभूमौ त्यक्त्वा
यथाशक्ति गायत्रीमन्त्रजपं च कृत्वा ॥ अर्पणम्—अनेन नूतनयज्ञोपवीत-
धारणार्थकृतेन यथाशक्ति गायत्रीजपकर्मणा श्रीसविता देवता प्रीयतां
नमम ॥ पुनर्जलमादाय—अनेन नूतनयज्ञोपवीतधारणाख्येन कर्मणा
श्रीभगवान् परमेश्वरः प्रीयतां नमम ॥ इति यज्ञोपवीतधारणप्रयोगः ॥

॥६५॥ अथोत्सर्गतर्पणम्—आचम्य प्राणानायम्य ॥ सङ्कल्पः—
अद्यपूर्वोऽंदेशकालौ संक्रीत्य छन्दसां क्वचिदनध्यायादिकाले पठनादन-
धिकारिभिः श्रावणाच्च प्राप्तमालिन्यस्य निरासार्थमुत्सर्गाख्यतर्पणमहं
करिष्ये ॥ दक्षिणं जान्वाच्येशानाभिमुखः सव्येन प्रागग्रैर्देवैर्देवतीर्थेन
देवानामञ्जलित्रयं दद्यात् ॥ देवतर्पणम् ॐ विश्वे देवास्तु ० ॥ विश्वे देवास्तु ०
इति मन्त्राभ्यां देवानावाह्य ॥ ॐ देवास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ छन्दास्तुप्यन्ताम् ॥
ॐ वेदास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ ऋषयस्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ पुराणाचार्यास्तुप्यन्ताम् ॥
ॐ गन्धर्वास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ इतराचार्यास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ संवत्सरः
सावयवस्तुप्यन्ताम् ॥ [केचित्संवत्सरावयवान्पृथक्त्वेन तर्पयन्ति तद्यथा)
ॐ अहोरात्रास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ अर्धमासास्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ मासास्तुप्य-
न्ताम् ॥ ॐ ऋतवस्तुप्यन्ताम् ॥] ॐ पितरस्तुप्यन्ताम् ॥ ॐ आचार्या-
स्तुप्यन्ताम् ॥ ततः सव्यं जान्वाच्य दक्षिणाभिमुखोऽपसव्येन तिल-
मिश्रितं जलमञ्जलौ गृहीत्वा अमुकगोत्राः अस्मत्पितरः अमुकशर्माणो

वसुरूपास्तृप्यध्वं स्वधा नमः॥ अमुकगोत्राः अस्मत्पितामहाः अमुकशर्माणो
 रुद्ररूपास्तृप्यध्वं स्वधा नमः ॥ अमुकगोत्राः अस्मत्प्रपितामहाः अमुकश-
 र्माणः आदित्यरूपास्तृप्यध्वम् स्वधा नमः॥ [अन्ये तु आभिरद्भिः अहरहः
 क्रियमाणेन उदीरतामित्यादिनोक्ततर्पणाविधिना सर्वान् पितॄन् तर्पयन्ति।
 जीवत्पितृकैः पुत्रैः शिष्यैश्चाचार्यपितृतर्पणं कार्यम् । तच्च—अमुकगोत्राः
 अस्मदाचार्यस्य पितरः अमुकशर्माणस्तृप्यध्वं स्वधा ॥ एवमाचार्यस्य
 पितामहप्रपितामहानामपि ज्ञेयम् ॥] ततः आचम्य वंशान् ब्रूयात् ॥

॥६६॥ वंशानां ब्रुवणम्-ॐ अथ ववृष्टं शंसमानमासाञ्जीवीपुत्रात्सा-
 ञ्जीवीपुत्रो माण्डूकायनेर्माण्डूकायनिर्माण्डव्यान्माण्डव्यदंक्रौत्सात्क्रौत्सो-
 माहित्येर्माहित्यिर्व्वामकक्षायणाद्दामकक्षायणोवात्स्याद्वात्स्यदंशाण्डिल्या-
 च्छाण्डिल्यदंक्रुश्रेदंक्रुश्रिर्धनुवचसोराजस्तम्बायनाद्यजुवचाराजस्तम्बाय-
 नस्तुरात्क्रावषेयात्तुरदंक्रावषेयदंप्रजापतेदंप्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्मस्वयम्भुव-
 र्क्षणेनमदं१। वंशोक्ताः ऋषयस्तृप्यन्ताम्। एवम् ऋष्युपरि उदकं क्षिपेत् ॥ अ-
 थ ववृष्टं शस्तदिदं ववयः शौर्यैर्पणाख्याच्छौर्यैर्पणाख्योगौतमाद्गौतमो व्वात्स्या-
 द्वात्स्यो व्वात्स्याच्च पाराशर्य्याच्च पाराशर्य्यदंसाङ्कृत्याच्च भारद्वाजाच्च भा-
 रद्वाजऽऔदवाहेश्चाण्डिल्याच्च शाण्डिल्यो वैजवापाच्च गौतमाच्च गौतमो वैज-
 वापायनाच्च वैष्ठपुरेयाच्च वैष्ठपुरेयदंशाण्डिल्याच्च रौहिणायनाच्च रौहिणायनदं
 श्रौनकाच्च त्रेयाच्च रैभ्याच्च रैभ्यदंपौतिमाख्यायणाच्च कौण्डिन्यायनाच्च कौ-
 ण्डिन्यायनदंक्रौण्डिन्यात्कौण्डिन्यदंक्रौण्डिन्यात्कौण्डिन्यदंक्रौण्डिन्याच्चा-
 ग्निवेश्याच्च२। अग्निवेश्यदंसैतवात्सैतवदंपाराशर्य्यात्पाराशर्य्यो जातूकण्यो
 ज्जातूकण्यो भारद्वाजाच्चारद्वाजो भारद्वाजाच्चासुरायणाच्च गौतमाच्च गौ-
 तमो भारद्वाजाच्चारद्वाजो वैजवापायनाच्च वैजवापायनदंक्रौशिकायनेदंक्रौशि-
 कायनिर्धृतकौशिकाद्धृतकौशिकदंपाराशर्य्यायणात्पाराशर्य्यायणदंपारा-

शर्वात्पाराशर्वाज्जातूकण्याज्जातूकण्योभारद्वाजाङ्गारद्वाजोभारद्वाजाचा-
सुरायणाच्चवास्काचासुरायणस्त्रैवणस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरे-
शसुरिर्भारद्वाजाङ्गारद्वाजऽआत्रेयात् ॥ ३ ॥ आत्रेयोमाण्डेर्माण्डिगौतमाद्गौ-
तमोगौतमाद्गौतमोव्वात्स्याद्वात्स्येदंशाण्डिल्याच्छाण्डिल्येदंकैशोर्वात्का-
प्यात्कैशोर्वादेकाप्येदंकुमारहारितात्कुमारहारितोगालवाद्गालवोविदर्भा-
कौण्डिन्याद्विदर्भाकौण्डिन्योवत्सनपातोवाभ्रवाद्भ्रवत्सनपाद्वाभ्रवदं पथदंसौ-
भरात्पन्थादंसौभरोयास्यादाङ्गिरसादयास्यऽआङ्गिरसऽआभूतेस्त्वाष्ट्रा-
द्वाभूतिस्त्वाष्ट्रोविश्वरूपान्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोश्विभ्यामश्विनौदधीचा-
थर्वणाद्ध्यङ्गथर्वणोदैवादुथर्वोदैवोमृत्योदंप्राध्वर्त्सनान्मृत्युदंप्राध्वर्त्स-
नात्प्राध्वर्त्सनऽएकषरेकर्षिर्विप्रजितेर्विप्रजितिर्व्यष्टेर्व्यष्टिदंसनारोदंस-
नारुदंसनातनात्सनातनदंसनगात् नगदंपरमेष्ठिनदंपरमेष्ठीब्रह्मणोब्रह्म-
स्वयम्भुव्रह्मणेनमदं ॥ ४ ॥ वंशोक्ताः ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ अथवदंशस्त-
दिदंव्यदंशौर्पिणाख्याच्छौर्पिणाख्योगौतमाद्गौतमोव्वात्स्याद्वात्स्यो-व्वा-
त्स्याच्चपाराशर्वाच्चपाराशर्वादेसाङ्कृत्याच्चभारद्वाजाच्चभारद्वाजऽऔ-
दवाहेश्चशाण्डिल्याच्चशाण्डिल्योवैजवापाच्चगौतमाच्चगौतमोवैजवापायना-
च्चवैष्टपुरेयाच्चवैष्टपुरेयदंशाण्डिल्याच्चरौहिणायनाच्चरौहिणायनदंशौन-
काच्चजैवन्तायनाच्चरैभ्याच्चरैभ्येदंपौतिमाख्यायणाच्चक्रौण्डिन्यायनाच्चक्रौ-
ण्डिन्यायनदंक्रौण्डिन्याभ्यांक्रौण्डिन्याऽऔर्णवाभ्येभ्यऽऔर्णवाभादंक्रौ-
ण्डिन्यात्क्रौण्डिन्येदंक्रौण्डिन्यात्क्रौण्डिन्येदंक्रौण्डिन्याचाग्निवेश्याच्च ॥ ५ ॥
आग्निवेश्येदं सैतवात्सैतवदं पाराशर्वात्पाराशर्वाज्जातूकण्याज्जातूक-
ण्योभारद्वाजाङ्गारद्वाजोभारद्वाजाचासुरायणाच्चगौतमाच्चगौतमोभारद्वा-
जाङ्गारद्वाजोवलाकाकौशिकाद्वलाकाकौशिकदंकाषायणात्काषायण-
दंसौकरायणात्सौकरायणस्त्रैवणस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिदंसायका-

यत्नात्सायकायनृदं कौशिकायनेदं कौशिकायनिर्धृतकौशिकादृतकौशिकदं
 णराशश्चायणात्पाराशश्चायणदंपाराशश्चात्पाराशश्चोजातूकण्यज्जा-
 तूकण्योभारद्वाजाङ्गारद्वाजोभारद्वाजाच्चासुरायणाच्चयास्काच्चासुरायण-
 स्त्रैवणेस्त्रैवणिरौपजन्यनेरौपजन्यनिरासुरेरासुरिभारद्वाजाङ्गारद्वाजऽ-
 आत्रेयात् ॥ ६ ॥ आत्रेयादात्रेयोमाण्डेर्माण्डिगौतमाद्गौतमोर्गौतमाद्गौतमो-
 व्वात्स्याद्वात्स्यादंशाण्डिल्याच्छाण्डिल्यदंकैशोर्ष्यात्काप्यात्कैशोर्ष्वदंका-
 प्यदंकुमारहारितात्कुमारहारितोगालवाद्गालवोव्विदमर्भौकौण्डिन्याद्विदमर्भौ-
 कौण्डिन्योव्वत्सनपातोवाभ्रवाद्भ्रवत्सपाद्वाभ्रवदंपथदंसौभरात्पन्थादंसौ-
 भरोयास्यादाङ्गिरसाद्यास्यऽआङ्गिरसऽआभूतेस्त्वाष्ट्राद्वाभूतिस्त्वाष्ट्रो-
 विश्वरूपान्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोश्विभ्यामश्विनौदधीचऽअथर्वणाहृध्य-
 ङ्गाथर्वणोद्देवादुथर्वाद्देवोमृत्योदंप्राध्वऽसनान्मृत्युदंप्राध्वऽसनात्प्राध्वर्-
 सनऽएकर्षेरेकर्षिर्विप्रजितेर्विप्रजितेर्व्यष्टेर्व्यष्टिदंसनारोदंसनारुदंसनात-
 नात्सनाननदंसनगात्सनगदंमरमेष्टिनदंपरमेष्टीब्रह्मणोब्रह्मस्वयम्भुब्रह्म-
 णेनमदं ॥ ७ ॥ वंशोक्ताः ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ अथवर्तशस्तदिदं वयदं
 भारद्वाजीपुत्राङ्गारद्वाजीपुत्रोवात्सीमाण्डवीपुत्राद्वात्सीमाण्डवीपुत्रदं
 पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रोगार्गीपुत्राद्गार्गीपुत्रदं पाराशरीकौण्डिनी-
 पुत्रात्पाराशरीकौण्डिनीपुत्रोगार्गीपुत्राद्गार्गीपुत्रोगार्गीपुत्राद्गार्गीपुत्रोवा-
 डेयीपुत्राद्वाडेयीपुत्रोमौषिकीपुत्रान्मौषिकीपुत्रोहारिकर्णीपुत्राद्धारिक-
 र्णीपुत्रोभारद्वाजीपुत्राङ्गारद्वाजीपुत्रदंपैङ्गीपुत्रात्पैङ्गीपुत्रदंशौनकीपुत्रा-
 च्छौनकीपुत्रदं ॥ ८ ॥ काश्यपीबालाक्यामाठरीपुत्रात्काश्यपीबालाक्यामा-
 ठरीपुत्रदं कौत्सीपुत्रात्कौत्सीपुत्रोबौधीपुत्राद्बौधीपुत्रदंशालङ्कयनीपुत्रा-
 च्छालङ्कयनीपुत्रोवार्षगणीपुत्राद्द्वार्षगणीपुत्रोगौतमीपुत्राद्गौतमीपुत्रऽआ-

त्रेयीपुत्रादात्रेयीपुत्रो गौतमीपुत्राद्गौतमीपुत्रो न्वात्सीपुत्राद्वात्सीपुत्रो भार-
 द्राजीपुत्राद्भारद्वाजीपुत्रं पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो वाकारुणीपुत्राद्वा-
 कारुणीपुत्रऽअर्तभार्गीपुत्रादार्तभार्गीपुत्रं शौङ्गीपुत्राच्छौङ्गीपुत्रं साकु-
 तीपुत्रात्साङ्कृतीपुत्रं ॥ ९ ॥ आलम्बीपुत्रादालम्बीपुत्रऽआलम्बायनीपु-
 त्रादालम्बायनीपुत्रो जायन्तीपुत्राज्जायन्तीपुत्रो माण्डूकायनीपुत्रान्माण्डू-
 कायनीपुत्रो माण्डूकीपुत्रान्माण्डूकीपुत्रं शाण्डिलीपुत्राच्छाण्डिलीपुत्रो रा-
 र्थीतरीपुत्रादार्थीतरीपुत्रं क्रौञ्चिकीपुत्राभ्यां क्रौञ्चिकीपुत्रौ वैदभृतीपुत्राद्वै-
 दभृतीपुत्रो भालुकीपुत्राद्भालुकीपुत्रं प्राचीनयोगीपुत्रात्प्राचीनयोगीपुत्रं
 साञ्जीवीपुत्रात्साञ्जीवीपुत्रं काशिकेयीपुत्रात्काशिकेयीपुत्रं ॥ १० ॥ प्राश्नी-
 पुत्रादासुरिवासिनं प्राश्नीपुत्रऽआसुरायणादासुरायणऽआसुरैरासुरि-
 र्वाज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्यऽउद्दालकादुद्दालकोरुणादुरुणऽउपवेशेरुपवे-
 शिकुश्रेणकुश्रिर्वाजश्रवसोवाजश्रवाजिह्वावतोवाध्योगाज्जिह्वावान्वाध्यो-
 गोसिताद्वार्षगणादुसितोवार्षगणोहुरितात्कुश्यपाद्धरितं कुश्यपं शिल्पा-
 त्कुश्यपाच्छिल्पं कुश्यपं कुश्यापाञ्चैध्रुवेण कुश्यापोन्नेध्रुविर्वाचो वाग-
 म्भिण्याऽअम्भिण्यादिच्यादादिच्यानीमानिशुक्लानि स्रज्जूपिवाजसनेयु-
 नयाज्ञवल्क्येनारुयायन्ते ॥ ११ ॥ वंशोक्ताः ऋषयस्तुप्यन्ताम् ॥
 ॐ तत्सवितुरिति चतुर्वारं गायत्रीं पठेत् ॥ इति प्रतिवंशोक्तानामृषीणां
 तर्पणम् ॥ ॐ विरताः स्म इति सर्वे सुकृदुच्चैर्ब्रूयुः ॥ शु० य० सं०
 अध्यायाः—हरिः ॐ इषेत्त्वा ॥ कृष्णोसि ॥ समिधामग्निम् ॥ एदम् ॥
 अग्नेस्तनू? ॥ देवस्य च्वा ॥ वाचस्पतये ॥ उपयामगृहीतोसि ॥ देवस-
 वितं ॥ अपो देवा? ॥ सुज्ञान? प्रथमम् ॥ दृशानोरुक्म? ॥ मयि गृ-
 ह्णामि ॥ ध्रुवक्षितिर्ध्रुवसोनिः ॥ अग्नेजातान् ॥ नमस्ते ॥ अस्मन्नूर्जम् ॥
 वाजश्च ॥ स्वादीन्त्वा ॥ ह्यत्रस्यसोनिः ॥ इमस्मै ॥ तेजोसि ॥ हिरु-

ण्यगुर्धम्?सम्० ॥ अश्वस्तूपर? ॥ शार्दन्दुज्जि? ॥ अग्निश्च ॥
 समास्त्वा ॥ होतायक्षत् ॥ समिद्धोऽअञ्जन ॥ देवसवितुः ॥ सहस्रशी-
 षांपुरुषं॥तदेवा॥अस्याजरासं॥यजार्घतं॥अपेत? ॥ ऋचंवाचम् ॥
 देवस्यस्वा ॥ देवस्यस्वा ॥ स्वाहाप्राणेभ्यः- ॥ ईशाव्वास्यम् ॥ ४०॥ ॐ
 हिरण्येनपात्रेणसन्त्यस्यापिहितम्मुखम् ॥ सोसावादित्येपुरुषंसोसा-
 वदम् ॥ ॐ३ म् खम्ब्रह्म । अध्यायोक्ता ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥

॥६७॥श०वा०कण्डिकाः-व्रतमुपैख्यन् ॥ सवैकपालान्येवान्यतरऽ
 उपदधाति । सवैसु चरंसम्माष्टिं॥हिङ्कृत्यान्वाह॥सवैप्रवरायाश्रावयति।
 ऋतवोहवैदेवेषुज्ञेभागमीषिरे ॥ सवैपर्णशाखयावत्सानपाकरोति ॥ मन-
 वेहवैप्रानरं ॥ सयत्राह ॥ ससयद्वाऽइत्तश्चेतश्चसम्भरति ॥ उद्धृत्याह-
 वनीयम्पूर्णाहतिजुहोति ॥ सूर्वोहवाऽअग्निहोत्रम् ॥ अथहुतेग्निहात्रमुप-
 तिष्ठते ॥ प्रजापतिर्हवाऽइदमग्रऽएकऽएवास ॥ पित्रामहाहविषाहवैदेवान्वृ-
 त्रंजघ्नुः ॥ देवयजनंयोषयन्ते ॥ दुक्षिणेनाहवनीयंप्राचीनग्रीवेकृष्णा-
 जिनेऽउपस्तृणाति ॥ सप्तपदान्यनुनिःकामति ॥ शिरोवैषज्ञस्यातिथ्यं-
 बाहुप्रायणीयोदयनीयौ ॥ तद्यऽएषपूर्वाध्योन्वर्षिष्ठस्थूणराजोभवति ॥
 उदरमेवास्यसदं ॥ अभ्रिसादत्ते ॥ तद्यत्रैतस्पृष्टतोहोताहोतृषदनऽउप-
 विशति ॥ प्रजापतिर्वैप्रजाऽससृजानोरिरिचानऽइवामन्यत ॥ प्राणोह-
 वाऽअस्योपाशुः ॥ चक्षुषीहवाऽअस्यशुक्रामन्थिनौ ॥ भक्षयित्वासमु-
 पहृताऽस्मऽइत्युक्त्वोत्तिष्ठति ॥ मनोहवाऽअस्यसविता ॥ आदित्येनच-
 रुणोदयनीयेनप्रचरति ॥ प्रजापतिर्वाऽएषसदऽशुः ॥ देवाश्चवाऽअसु-
 राश्च ॥ अथसुवश्चाज्यविलापनीचाद्राय ॥ अरण्योरग्रीसमारोह्य ॥ केश-
 वस्यपुरुषस्य ॥ आग्नेयोष्टाकपालंपुरोडाशोभवति ॥ असद्वाऽइदमग्रऽ-
 आसीत् ॥ प्रजापतिरग्निरूपाण्यभ्यध्यायत् ॥ एतद्वैदेवाऽअब्रुवन् ॥ अथै-

नमत्तु खनत्येव ॥ पर्णकशायनिष्पक्वाऽएता आपोभवन्ति ॥ भूयाँसि-
ह्वीँषिभवन्ति ॥ रुक्मम्प्रतिमुच्यविभर्ति ॥ व्वनीबाह्येनाग्निर्विभ्रदि-
त्याहुः ॥ गार्हपत्यं चेष्ट्यन्पलाशशाखयाव्युद्वहति ॥ अथातो नैऋताहर-
न्ति ॥ चितो गार्हपत्यो भवति ॥ आत्मन्नाग्निं गृहीते चेष्ट्यन् ॥ कूर्म्ममुपद-
धाति ॥ प्राणभूत उपदधाति ॥ द्वितीयां चित्तिमुपदधाति ॥ तृतीयां चि-
त्तिमुपदधाति ॥ चतुर्थीं चित्तिमुपदधाति ॥ पञ्चमीं चित्तिमुपदधाति ॥
नाकसदऽउपदधाति ॥ ऋतुन्याऽउपदधाति ॥ अथातः शतरुद्रियं जुहोति ॥
उपवसथीयेहन् प्रातरुदितऽआदित्ये ॥ अथातो वैश्वानरं जुहोति ॥ अथा-
तो राष्ट्रभूत जुहोति ॥ अथातः प्रयोत्रतया ॥ अग्निरेष पुरस्ताच्चीयते ॥ प्रजा-
पतिं स्वर्गलोकमजिगाढि सत् ॥ प्राणो गायत्री ॥ प्रजापतिं विस्त्रस्तम् ॥
तस्य वाऽएतस्याग्नेः ॥ अथ हैते रुणे ॥ संवत्सरो वै षड्भ्यः प्रजापतिः ॥ त्रिह-
वै पुरुषो जायते ॥ वाग्धवाऽएतस्याग्निहोत्रस्याग्निहोत्री ॥ उद्वा लकोहा-
रुणिः ॥ उर्वशी हाप्सराः ॥ भृगुर्हवै वारुणिः ॥ पशुबन्धेन यजते ॥ तद्य-
थाहवै ॥ अयं वै षड्भ्योऽयं पवते ॥ समुद्रं वाऽएते प्रचरन्ति ॥ सुद्वालोके ॥
दीर्घसत्रं हवाऽएतऽउपयन्ति ॥ तदाहु यदेष दीर्घसत्री ॥ सोमो वै राजा-
यज्ञं प्रजापतिः ॥ विश्वरूपं वै त्वाष्ट्रमिन्द्रोहन् ॥ इन्द्रस्य वै यत्र ॥ एत-
स्माद्वै यज्ञात्पुरुषो जायते ॥ ब्रह्मोदन्तं पचति ॥ प्रजापतिर्देवेभ्योऽयज्ञान्वया-
दिशत् ॥ प्रजापतेरक्षस्ववत् ॥ प्रजापतिरकामयत् ॥ अथ प्रातर्गोतमस्य ॥
पुरुषो ह नारायणो कामयत् ॥ ब्रह्मवै स्वयम्भुतपोतप्यत् ॥ अथास्मैश्मशा-
नकुर्वन्ति यौ शास्तिः ॥ देवाहवै सत्रं निषेदुः ॥ अथातो रौहिणौ जुहोति ॥
सवै तृतीयेहन् ॥ द्रयाह प्राजापत्याः ॥ दृप्तवाला किर्हानूचानो गार्ग्यऽआस ॥
जनको हवै देहः ॥ जनकऽहवै देहं याज्ञवल्क्यो जगाम ॥ पूर्णमदः पूर्णमिदम् ॥
श्वेतकेतुर्हवाऽआरुणेयः ॥ प्राश्रीपुत्रादासुरिवांसिनः ॥ १०१ ॥ चतुर्द-

श्रृङ्गाण्डेष्वध्यायोक्ता ऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥ अथ० य० सं० शतस्था-
नानि—ॐ इषेत्त्वा ॥ परिते ॥ अग्नेनय ॥ उपयामगृहीतोसिसुशम्पांसि ।
(प्रथमा) सोमस्युत्विषिं ॥ परस्याऽअधि ॥ अन्यावः ॥ राज्ञांसि ॥
नमोहिरण्यबाहवे ॥ इन्द्रेमम् । इमैते । अन्नाच्छपरिस्रुतः ॥ अश्विन्नाते-
जसा ॥ पृथिव्यैस्वाहा ॥ प्रजापतयेच ॥ तेऽअस्य ॥ तन्नृपात्पथं ॥
अयमिह ॥ अनुनहं । इत्यग्रे ॥ २० ॥ शेषं पञ्चसप्ततिः ॥ हिरण्येन पात्रेण ॥
ॐ स्वस्वहा । शतोक्ता ऋषयस्तृप्यन्ताम् । ॐ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य दे-
वमृत्विजम् ॥ होतारं रत्नधातमम् ॥ १ ॥ इषेत्त्वो ज्ञेत्त्वा ० ॥ २ ॥ अग्न-
आयाहि ब्रवीत्येष्टुणोर्होव्यदातये ॥ निहोता सत्सि बर्हिषि ॥ ३ ॥ शन्नो-
देवी ० ॥ ४ ॥ इत्यध्ययनं समाप्तम् । ततः ॐ तदेतदृचाभ्युक्तं न मृषा-
श्रान्तं सद्वन्ति देवाऽइति नहुँवैवंविदुषं किञ्चन मृषा श्रान्तं भवति तथो-
हास्यैतत्सर्वे देवाऽअवन्ति ॥ १ ॥ इति नमस्कारः ॥

॥ ६८ ॥ अथ ऋषिश्राद्धम् ॥

कर्ता कृतप्राणायामो देशकालौ संकीर्त्य ॐ उत्सर्गाङ्गभूतमृषिश्राद्धमहं
करिष्ये । इति संकल्प्य—ॐ इदं विष्णु० इति मंत्रेण दिग्बन्धः ॥ ऋषि-
श्राद्धस्योपहाराः शुचयो भवन्तु । इत्युपहारप्रोक्षणम् । यथोपचारैः गौत-
मादीन् पूजयेत् ॥ गौतमादयः सप्त ऋषयो दत्तं गंधार्घ्यं यथाविभागं
वः स्वाहा ॥ इति गंधादिदानम् ॥ ऋषिश्राद्धसाङ्गतासिद्धयर्थं सप्तसं-
ख्याकान्ब्राह्मणान्यथासम्पन्नान्नेन तर्पयिष्ये तेन श्रीगौतमादयः
ऋषयः प्रीयन्ताम् ॥ ऋषिश्राद्धसाङ्गतासिद्धयर्थं हिरण्यनिष्कयीभूतां
दक्षिणाम् आचार्याय संप्रददे ॥ आचार्यः कोदादिति पठेत् ॥ ॐ कोदा-
त्कस्माऽअदात्कामोदात्कामायादात् ॥ कामोदाताकामः प्रतिगृहीताका-
मेतत्ते ॥ १८ ॥ उपविष्टेषु आचार्यादिब्राह्मणेषूदकादिदानम् ॥ तद्यथा ॥ ॐ

शिवा आपः सन्तु ॥ ॐ सौमनस्यमस्तु ॥ ॐ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥
 ॐ अघोरा ऋषयः सन्तु ॥ सर्वत्र सन्त्विति विप्राः प्रतिवचनं दद्युः ॥
 उत्सर्गकर्मणो न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
 भूयसीं दक्षिणां विभज्य संप्रददे ॥ अद्य छन्दसामुत्सर्गाङ्गं भूतमृषिश्राद्धं
 परिपूर्णमस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णमिति द्विजाः ॥ ततः सह नोस्तु सह नोवतु
 सह नऽइदं वीर्यवदस्तु ब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्वेद येन यथा न विद्विषामहऽइति ॥
 उभाकवीयुवायो नो धर्मः परापतत् ॥ परिसख्यस्य धर्मिणो विसख्यानि वि-
 सृजामहे ॥ इति च सर्वे जपेयुः ॥ विस्ताः स्म इति ब्रूयुः ॥ ततो नमस्कारः ॥
 तदेतदृचाभ्युक्तं नमूषाश्रान्तं वदवन्ति देवाऽइति नृहैवैवं विदुषः किञ्च नमूषा-
 श्रान्तं भवति त्रयोहास्यै तत्सर्वे देवाऽअवन्ति ॥ इति नमस्कारः ॥ ततो
 विसर्जनम् ॥ ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तं स्तुवेमहे ॥ उपप्लयन्तु मरु-
 तः सुदानं वऽइन्द्रं प्राशून् भवामसाच ॥ ५६ ॥ ततः सप्तर्षीन् जलाशये प्लावयेत् ॥
 समुद्रं च छस्वाहान्तरिक्षं च छस्वाहा देवर्षिं सवितारं च छस्वाहा मित्रा-
 वरुणौ च छस्वाहा होरात्रे च छस्वाहा छन्दां च ॥ ५७ ॥ सि गच्छस्वाहा द्यावा पृथि-
 वी च छस्वाहा यज्ञं च छस्वाहा सोमं च छस्वाहा दिव्यं च भोगं च छस्वाहा-
 ग्निर्वैश्वानरं च छस्वाहा मनो मे हार्दिषं च छदिवन्ते धूमो गच्छतु स्व-
 ज्योतिः पृथिवीं भस्माना पृणस्वाहा ॥ ५८ ॥ (स्वस्वप्रवरान्विसर्जयेत् ॥)
 अनेनाध्यायोत्सर्गाङ्गत्वेन कृतेन ऋषिपूजनतर्पणादिकर्मणा श्रीभगवान्ते-
 दपुरुषः प्रीयतां न मम ॥ एवम् उत्सर्गं विधाय त्रिरात्रं गुरुगृहे सर्वे
 शिष्या निवसेयुः ॥ उत्सर्गोत्तरं त्रिरात्रमध्ययनं न कुर्युः ॥

॥ इति ऋषिश्राद्धं समाप्तम् ॥

॥६९॥ अथातोऽध्यायोपाकर्महवनप्रयोगः-आचार्यः आचम्य प्राणानायम्य आवसथ्याग्नेः पश्चात् शिष्यैश्च सह प्राङ्मुख उपविश्य आवसथ्ये स्वर्परमधिश्रित्य तत्र यवान्प्रक्षिप्य स्वर्परस्याघः अग्निं प्रज्वाल्य यवानां भर्जनं ते यवा धानाः ॥ आवसथ्याग्न्यभावे पृष्ठोदिविविधानसिद्धाग्नेः पश्चादित्यादि । तदभावे ग्राम्याग्निस्थापनम् । तद्यथा-अद्य तित्थौ अध्यायोपाकर्मणि पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सवितानामाग्निस्थापनमहं करिष्ये । पंचभूसंस्कारपूर्वकमग्निं प्रतिष्ठाप्य तदुपरि पूर्ववत् धानाभर्जनं कृत्वा भर्जनानन्तरं पृथक्करणं होमार्थं भक्षार्थञ्च ॥ एवं गुरुः प्राणायामत्रयं कृत्वा संकल्पं कुर्यात् ॥ देशकालौ संकीर्त्य अमुकगोत्रः अमुकशर्मा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम् अध्यायोपाकर्माहं करिष्ये ॥ वैकल्पिकपदार्थाविधारणं कुर्यात् ॥ तत्र पौर्णमास्यामुपाकर्म ॥ ब्रह्मासनादारभ्य पर्युक्षणान्तकुशकंडिकां विधाय ॥ उपकल्पनीयानि-विशेषः-प्रतिशिष्यं नव नव समिध आर्द्राः सपत्रा औदुम्बरस्य ॥ दधि भक्षणार्थम् ॥ लौकिकधानाः ॥ बाहुमात्रं हस्तमात्रं वा औदुम्बरकाष्ठस्य सुवः । तिलस्थापनस्थाने सर्पफणाकारमाकर्षफलम् ॥ तिलाश्च ॥ ब्रह्मणाऽन्वारब्धः (तूष्णीम्) ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय ० ॥ ॐ अग्नये ० इदमग्नये ० ॥ ॐ सोमाय ० इदं सोमाय ० ॥ अनन्वारब्धः ॥ ऋक्-ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं पृथिव्यै न मम ॥ ॐ अग्नये ० इदमग्नये ० ॥ ॐ ब्रह्मणे ० इदं ब्रह्मणे ० ॥ ॐ छन्दोभ्यः ० इदं छन्दोभ्यो ० ॥ यजुः-ॐ अन्तरिक्षाय ० इदमन्तरिक्षाय ० ॥ ॐ वायवे ० इदं वायवे ० ॥ ॐ ब्रह्मणे ० इदं ब्रह्मणे ० ॥ ॐ छन्दोभ्यः ० इदं छन्दोभ्यो ० ॥ साम-ॐ दिवे ० इदं दिवे ० ॥ ॐ सूर्याय ० इदं सूर्याय ० ॥ ॐ ब्रह्मणे ० इदं ब्रह्मणे ० ॐ छन्दोभ्यः ० इदं छन्दोभ्यो ० ॥ अथर्व-ॐ दिग्भ्यः ० इदं दिग्भ्यो ० ॥ ॐ चन्द्रमसे ० इदं

चन्द्रमसे०॥ॐ ब्रह्मणे० इदं ब्रह्मणे०॥ॐ छन्दोभ्यः० इदं छन्दोभ्यो०॥ॐ
 प्रजापतये० इदं प्रजापतये०॥ॐ देवेभ्यः० इदं देवेभ्यो०॥ॐ ऋषिभ्यः०
 इदम् ऋषिभ्यो०॥ॐ श्रद्धायै० इदं श्रद्धायै०॥ॐ मेधायै स्वाहा इदं मे-
 धायै०॥ॐ सदसस्पतये० इदं सदसस्पतये०॥ॐ अनुमतये० इदमनु-
 मतये०॥ एताः सप्तविंशत्याहुतयः आज्येन ॥ ततः प्रोक्षितधाना-
 भिधारणम् ॥ सुवेण धाना अवदाय ॥ॐ सदसस्पतिमद्भुतामिन्द्रस्य
 काम्यम्॥ सनिम्मेधामयासिषु स्वाहा ॥१३॥ इदं सदसस्पतये न-
 मम ॥ ततः उदुम्बरसमिञ्जितयमभिघार्य हस्ते गृहीत्वा उत्थाय प्राङ्मुखस्ति-
 ष्ठन्तः ॥ॐ तत्सवितु० स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ एवं द्वितीयां तृतीयां
 समिधं जुहुयात् ॥ ततः सर्वे उपविशेयुः ॥ एवं प्रत्येकं धानाः सामिञ्जि-
 तयं पुनरपि द्विवारं कुर्यात् ॥ ततः अपरधानाः तिस्रः तिस्रः गृहीत्वा ॥
 ॐ शन्नोभवन्तु वाजिनो हवेषु देवतातामितर्द्रवस्वर्काः ॥ जम्भयन्तो हि वृ-
 क्क्षरक्षाः सुसनेभ्युस्मद्युवन्नमीवा ॥१६॥ इति सर्वे प्राश्नीयुः ॥ द्विरा-
 चमनम् ॥ॐ दधिवक्रावणोऽअकारिषञ्जिष्णो रश्म्येव वाजिनः ॥
 सुरभिजो मुखोऽअक्षरः पाण्डुऽअयूषिता रिषत् ॥१३॥ इति मंत्रेण दधि भक्षेयुः ॥
 द्विराचमनम् ॥ ततः आचार्यो यावन्तं शिष्यगणम् आत्मन इच्छेत्तावत-
 स्तिलान्गणायित्वा आकर्षफलकेनावदाय ॐ तत्सवितुरिति वा शुक्र-
 ज्योतिरित्यनुवाकेन जुहुयात् ॥ इदं सवित्रे न मम ॥

अथ ब्रह्मणाऽन्वारब्धः ॥ ततो धानाभिः स्विष्टकृद्धोमः—ॐ अग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ ततो भूरादिनवाहुतयः ॥
 ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये० ॥ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे० ॥ॐ स्वः
 स्वाहा इदं सूर्याय०॥ॐ त्वन्नोऽअग्ने०॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां० ॥ॐ सत्त्व-
 न्नोऽअग्ने०॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां०ॐ अयाश्चाग्ने०॥ इदमग्नये अयसे०॥ॐ

धेतेशतंवरुणवे० । इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः
 स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुत्तमं वरुण० । इदं वरुणायादित्यायादि-
 तये० ॥ ॐ प्रजापतये० इदं प्रजापतये० ॥ इत्याज्येन जुहुयात् ॥
 सर्वत्रैव अन्ते प्रोक्षणीपात्रे द्रव्यत्यागः ॥ ततः त्र्यायुषं कुर्यात् ॥ त्र्यायुषं
 जपदशैः इति ललाटे । कश्यपस्य त्र्यायुषम् इति ग्रीवायाम् । येदेवेषु
 त्र्यायुषम् इति दक्षिणबाहुमूले । तन्नोऽस्तु त्र्यायुषम् इति हृदि ॥ संस-
 वप्राशनम् ॥ आचमनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥
 ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ ब्रह्मन् अस्योपाकर्मणोऽगतया विहितं पूर्णपात्रं
 प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ धौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णातु ॥ इति
 ब्रह्मा पठन्गृहीयात् ॥ प्रणीताविमोक्तः ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमाः
 शांताः शांततमास्तास्ते कृण्वन्तु भेषजम् ॥ उपयमनकुशैर्मार्जयेत् ॥ उप-
 यमनकुशानामग्नौ प्रक्षेपः ॥ तत्सवितु० इति त्रिः पठेत् ॥ पुनः इषेत्वादि
 ईशावास्यान्तम् ॥ व्रतमुपैष्यन्नित्यादिसंपूर्णमंत्रब्राह्मणयोरध्यायादि
 ब्रूयात् ॥ एवं सर्वं गुरुः शिष्याश्च पठित्वा ॥ ॐ सह नोस्तु सह नोवतु
 सह नऽइदं वीर्यवदस्तु ब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्वेद येन यथा न विद्विषामहे ॥ इति
 मंत्रं पठित्वा ॥ कृतैतत्कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थम् आचार्याय दक्षिणां
 दातुमहमुत्सृजे ॥ ततो न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं नानानामगोत्रेभ्यो
 ब्राह्मणेभ्यो भूयसीं दक्षिणां विभज्य दातुमहमुत्सृजे ॥ ततः प्रार्थना-प्रमा-
 दात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ॥ स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं
 स्यादिति श्रुतिः ॥ यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु ॥ न्यूनं
 सम्पूर्णतां यातु सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ विष्णवे नमः । विष्णवे नमः ।
 विष्णवे नमः ॥

॥ इति श्रावणीप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ ७० ॥ अथ रक्षाबंधनविधिः ॥ रक्षाबंधनमस्यामेव पूर्णिमायां
भद्राराहितायां कार्यम् ॥ तत्रादौ अपराह्णे ॥ सर्षपाक्षतहेमसहितां विचित्रक्षौ-
मवस्त्रैर्वा कार्पासतंतुभिर्ग्राथितां शुभां रक्षापोटलिकां शुद्धभाजने संस्थाप्य
कुंकुमाक्षतैरभ्यर्च्य ब्राह्मणान्संपूज्य दक्षिणाभिः संतोष्य पूर्वमुखो ब्राह्म-
णद्वारा रक्षाबंधनं कुर्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ येन बद्धो बली राजा दानवेंद्रो
महाबलः । तेन त्वामभिवधामि रक्षे मा चळ मा चळ ॥ १ ॥ इति ।
अनेन विधिना यस्तु रक्षाबंधं समाचरेत् ॥ स सर्वदोषरहितः सुखी
संवत्सरं भवेत् ॥ २ ॥ इति रक्षाबंधनविधिः ॥

॥ ७१ ॥ अथ शिवपार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजाप्रयोगः ॥

तत्रादौ प्रातर्नित्यकर्म समाप्य उदीच्यां दिशि मृत्तिकानयनार्थं गत्वा
तत्र भूमिपूजनम्—आगच्छ पृथिवि देवि त्वद्रूपमृत्तिकामिमाम् । गृहि-
ष्यामि हि लिङ्गार्थं प्रसन्ना भव सर्वदा ॥ ॐ भूम्यै नमः सकलपूजार्थे
गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्य ॥ “ॐ भूम्यै नमः” इति
नमस्कृत्य ईशानभागस्थितां मृत्तिकां शस्त्रेण खनित्वा अष्टाङ्गुलां वहि-
र्निष्कास्य तदधःस्थमृत्तिकाग्रहणम्—ॐ उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना ॥ मृत्तिके त्वां च गृह्णामि प्रजया च धनेन च ॥ “ॐ हराय नमः”
इति मंत्रेण शमीगर्भस्थाम् अश्वत्थमूलस्थां वा मृत्तिकामादाय तूष्णीं
गृहमागत्य पवित्रभूमौ निधाय कुशादिविहितासने उदङ्मुख उपविश्य

१ लिङ्गमानं मंत्रमहोदधौ—अङ्गुष्ठमानादधिकं वितस्त्यवधि सुंदरम् । पार्थिवं तु भवेद्विंशं न
न्यूनं नाधिकं च तत् ॥ अथ पार्थिवेश्वरमण्डलाकृतिः—भानुवासरे सूर्याकृतिः । चन्द्रवासरे नाग-
पाशम् । भौमवासरे त्रिकोणाकृतिः । सौम्यवासरे कच्छपाकृतिः । गुरुवासरे समचतुरस्रम् । शुक्र-
वासरे पञ्चकोणाकृतिः । मन्दवासरे धनुषाकृतिः ॥

अस्मन्निष्ठं रुद्राक्षधारणं च कुर्यात् । “ॐ नमः शिवाय ” इत्यनेनाचम्य
 प्राणानायम्य भूमार्थना—ॐ पृथिव त्वया० । पवित्रं कुरु चासनम् ॥
 भूतशुद्धिः—अपसर्पन्तु० । अपक्रामन्तु० । ततः सुमुखश्चेत्यादिगणपति-
 स्मरणं कृत्वा सङ्कल्पः—अद्यपूर्वाचारित० एवं ग्रहगणविशेषणाविशिष्टा-
 यां शुभपुण्यतिथौ समोपात्तदुरितक्षयद्वारा त्रिविधतापोपशमनार्थं चतुर्वि-
 धपुरुषार्थफलप्राप्त्यर्थम् अमुककामनासिद्ध्यर्थं श्रीसदाशिवप्रतिपत्त्यर्थं च
 यथामिलितोपचारद्रव्यैः न्यासपूर्वकं श्रीपार्थिवलिङ्गपूजनमहं करिष्ये ।
 तत्रादौ लिङ्गसंघटनं वरुणपूजनं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य मृत्तिकाचूर्ण-
 करणम्—ॐ सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमोनमः । भवे भवेनाति-
 भवे भवस्व मां भवोद्भवाय नमः । इति मंत्रेण चूर्णं कृत्वा जलसेचनम्—
 ॐ वामदेवाय नमोज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमोरुद्राय नमः कालाय नमः कलवि-
 करणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतद-
 मनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ ततो मृज्जलैक्यकरणम्—ॐ अघोरेभ्योऽथ-
 घोरेभ्योऽघोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशैवेभ्यो नमस्तेऽस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥
 ततः पिण्डीकरणम्—ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात् ॥ ततो लिङ्गसंघटनम्—ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः
 सर्वभूतानाम् । ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु
 सदाशिवोय् । ततः पवित्रीकृतवामहस्ते वेदिकायां ताम्रपात्रे वा
 बिल्वपत्रं निधाय तदुपरि यवाक्षतपुष्पसहितलिङ्गस्थापनम्—ॐ
 सद्यः समस्ताघनाशनाय पिनाकधृष्णवे नमः ॥ इति संस्थाप्य दक्षिण-
 हस्तस्यानामिकया स्पर्शं कृत्वा प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्—ॐ आँ ह्रीँ क्रौँ यँ रँ लँ वँ
 शँ षँ सँ हँ सः सोहं शिवस्य प्राणाः । ॐ आँ ह्रीँ क्रौँ यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सोहं

शिवस्य जीव इह स्थितः । ॐ औं ह्रीं क्लीं यँ रँ लँ वँ शँ षँ सँ हँ सः सो हं शिवस्य
सर्वेन्द्रियाणि इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । भो शिव इहागच्छ
इह तिष्ठ ॥ ततः स्ववामभागे जलपूरितकलशं दक्षिणभागे पूजोपहारं
च निधाय कलशपूजनम्—ॐ कलशस्य मुखे० ॥ इति अङ्गुशमुद्रया
सूर्यमंडलात्सर्वाणि तीर्थान्यावाह्य गन्धाक्षतपुष्पैः संपूज्य वं इति बीजेन
धेनुमुद्रया अष्टनीकृत्य मूलमंत्रेण अष्टवारम् अभिमन्त्र्य तेन कलशोदकेन
आत्मानं पूजोपहारं च प्रोक्षयेत्—ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि ।
तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ इति प्रोक्ष्य गणपतिं षोडशोपचारैः संपूज्य
न्यासाः—ॐ अस्य श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिविद्यामंत्रस्य निग्रहानुग्र-
हकर्ता ब्रह्मा ऋषिः । कामदुया देवता । गायत्रीच्छन्दः । शीघ्रवरदस्वरूपिणी
श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिदेवता ह्रीं बीजं ह्रीं शक्तिः नमः कीलकं
मम चतुर्विधफलप्राप्तये श्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिन्यासे पूजने च
विनियोगः ॥ ॐ निग्रहानुग्रहकर्त्रे ब्रह्मणे नमः शिरसि । ॐ कामदुया-
देवतायै नमो हृदि । ॐ गायत्रीच्छन्दसे नमो मुखे । ॐ शीघ्रवरदस्व-
रूपिणीश्रीपार्थिवेश्वरचिन्तामणिदेवतायै नमो हृदये । ॐ ह्रीं बीजाय नमो
गुह्ये । ॐ ह्रीं शक्तये नमः पादयोः । ॐ नमः कीलकाय नमः
सर्वाङ्गे ॥ करन्यासः—ॐ ह्रीं ह्रीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।
ॐ ह्रीं ह्रीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय तर्जनीभ्यां नमः । ॐ ह्रीं ह्रीं नित्यमलुप्त-
शक्तिधाम्ने शिवाय मध्यमाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं ह्रीं सर्वज्ञानशक्तिधाम्ने शि-
वाय अनामिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं ह्रीं नित्यानन्दशक्तिधाम्ने शिवाय कनि-
ष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ ह्रीं ह्रीं अनन्तशक्तिधाम्ने शिवाय करतलकरपृष्ठाभ्यां

नमः॥ षडङ्गन्यासः—ॐ ह्रीं ह्रीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय हृदयाय नमः । ॐ
 ह्रीं ह्रीं सर्वशक्तिधाम्ने शिवाय शिरसे स्वाहा । ॐ ह्रीं ह्रीं नित्यमलुप्तशक्तिधाम्ने
 शिवाय शिखायै वषट् । ॐ ह्रीं ह्रीं सर्वज्ञानशक्तिधाम्ने शिवाय कवचाय
 हुम् । ॐ ह्रीं ह्रीं नित्यानन्दशक्तिधाम्ने शिवाय नेत्रत्रयाय वौषट् ।
 ॐ ह्रीं ह्रीं अनन्तशक्तिधाम्ने शिवाय अस्त्राय फट् ॥ इति न्यासान्विधाय
 ध्यानम्—ध्यायेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं रत्नाक-
 ल्पोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तं मसन्नम् । पद्मासीनं समन्तात्स्तुतम-
 मरगणैर्व्याघ्रकृत्तिं वसानं विश्वाद्यं विश्ववद्यं निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं
 त्रिनेत्रम् ॥ इति रुद्ररूपमात्मानं ध्यात्वा मानसिकपूजां कुर्यात्—“ॐ नमः
 शिवाय” मानसिकचन्दनपुष्पधूपदीपनैवेद्यानि कल्पयामि ॥ ततः स्वहृ-
 दयकमलात्कुण्डलिनीमार्गेण ब्रह्मरंध्रद्वारा लिङ्गे आगतम् आत्मरूपं परं
 शिवं संभाव्य आवाहयेत् । आवाहनम्—ॐ भूः पुरुषमावाहयामि । ॐ भुवः
 पुरुषमावाहयामि । ॐ स्वः पुरुषमावाहयामि । आयातु भगवान्महादेवः ॥
 सप्तमुद्राः—ॐ आवाहितो भव । स्थापितो भव । सन्मुखो भव । सन्निरुद्धो
 भव । विमलीकृतो भव । अवगुण्ठितो भव । अमृतीकृतो भव । इत्या-
 वाह्य आसनम्—ॐ ह्रीं ह्रीं जूंसः ॐ सद्योजातंप्रपद्यामि सद्योजाताय वैनमो
 नमः आसनं समर्पयामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूंसः ॐ भवे भवेनाति भवे भवस्व
 माम् पाद्यं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूंसः ॐ भवोद्भवाय नमः अर्घ्यं सम० ॥
 ॐ ह्रीं ह्रीं जूंसः ॐ वामदेवाय नमः आचमनं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूंसः ॐ ज्ये-
 ष्ठाय नमः मधुपर्कं सम० ॥ पयो दधि घृतं चैव मधु च शर्करान्वितम् ।

पञ्चामृतं मयाऽऽनीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः शिवाय नमः
 पञ्चामृतस्नानं सम० ॥ पञ्चामृतस्नानान्ते शुद्धोदकस्नानम् आचमनीयं
 सम० ॥ सकलपञ्चामृतस्नानपूजापरिपूरणार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि सम० ॥
 उत्तरे निर्माल्यं विसृज्य । ॐ सद्योजातं० इत्यादिपञ्चभिर्मन्त्रैः रुद्रमन्त्रैर्वा
 ॐ नमः शम्भवाय च० इत्येकेनैव मन्त्रेण वा अभिषेकं कृत्वा (सुगन्ध-
 युतजलार्द्रपुष्पेण सेचनमेवात्राभिषेकः) तर्पणम्—ॐ भवं देवं तर्प-
 यामि । ॐ शर्वं देवं तर्प० । ॐ ईशानं देवं तर्प० । ॐ पशुपतिं देवं
 तर्प० । ॐ उग्रं देवं तर्प० । ॐ रुद्रं देवं तर्प० । ॐ भीमं देवं तर्प० ।
 ॐ महान्तं देवं तर्प० । ॐ भवादिदेवानाम् अष्टौ पत्नीस्तर्प० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं-
 जूं सः ॐ श्रेष्ठाय नमः वस्त्रं कौपीनं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ रुद्राय नमः
 यज्ञोपवीतं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ कालाय नमः चन्दनं सम० ॥
 ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ कलविकरणाय नमः अक्षतान्सम० ॥ त्रिदलं त्रिगु-
 णाकारं त्रिनेत्रं च त्रिवर्गदम् । त्रिजन्मपापसंहारमेकविल्वं शिवार्पणम् ॥
 ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ वलविकरणाय नमः विल्वपत्राणि पुष्पाणि च सम० ॥
 ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ बलाय नमः धूपमाघ्रापयामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ बल-
 प्रमथनाय नमः दीपं दर्शयामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ सर्वभूतदमनाय नमः
 नैवेद्यं निवेदयामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ मनोन्मनाय नमः आचमनं समर्प-
 यामि ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ शम्भवे नमः ताम्बूलं सम० ॥ ॐ
 ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ शम्भवे नमः दक्षिणां सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः
 ॐ शम्भवे नमः नीराजनं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ शम्भवे नमः पुष्पा-

ञ्जलिं सम० ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं जूं सः ॐ शम्भवे नमः प्रदक्षिणां नमस्कारांश्च
 सम० ॥ अष्टमूर्तिपूजनम् पूर्वे-भवाय क्षितिमूर्तये नमः ॥ ईशान्यां—
 शर्वाय जलमूर्तये नमः । उत्तरे-रुद्राय अग्निमूर्तये नमः । वायव्याम्-
 उग्राय वायुमूर्तये नमः । पश्चिमे-भीमाय आकाशमूर्तये नमः । नैऋत्यां-
 पशुपतये यजमानमूर्तये नमः । दक्षिणे-महादेवाय सोममूर्तये नमः ।
 आग्नेय्याम्-ईशानाय सूर्यमूर्तये नमः । इति अष्टदिक्षु गन्धाक्षतपुष्पैः
 संपूज्य यथाशक्तिशिवपञ्चाक्षरमंत्रं जपित्वा जपार्पणम्—अनेन जपेन
 शिवः प्रीयताम् । प्रार्थना—शान्तं पद्मासनस्थं शशिधरमुकुटं पञ्चवक्त्रं
 त्रिनेत्रं शूलं वज्रं च खड्गं परशुमयदं दक्षिणाङ्गे वहन्तम् । नागं
 पाशं च घंटां हमरुकसहितं चाङ्कुशं वामभागे नानालङ्कारयुक्तं स्फटिक-
 मणिनिभं पार्वतीशं नयामि ॥ १ ॥ करधरणकृतं वाक्कायजं कर्मजं
 वा श्रवणनयनजं वा मानसं वाऽपराधम् । विहितमविहितं वा सर्वमेत-
 त्क्षमस्व जय जय करुणाब्धे श्रीमहादेव शंभो ॥ २ ॥ इति संप्रार्थ्य
 “ॐ प्रयातु भगवान्महादेवः” इति विमृज्य निर्माल्यमभिवन्द्य ॥ अर्पणम्-
 अत्राद्य० अनेन पार्थिवलिङ्गपूजनकृतेन श्रीसाम्बसदाशिवः प्रीयताम् ॥
 ततो निर्णेजनोदकं पात्रे आदाय पिबेत्—कालमृत्युहरं पुण्यं ब्रह्महत्या-
 विनाशनम् । व्याधिघ्नं पुण्यदं पास्ये शिवानिर्णेजनोदकम् ॥ इति निर्मा-
 ल्यपुष्पादिकं लिंगं च नद्यादौ जलमध्ये क्षिपेत् ॥

॥ इति शिवपार्थिवेश्वरचिन्तामणिपूजाप्रयोगः ॥

॥ ७२ ॥ अथ गायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः ॥

कर्ता प्रारंभात्पूर्वदिने नित्यकर्म सामान्य सुमुहूर्ते गृहे तीर्थादौ बिल्व-
 वृक्षाश्रये वा गत्वा । आचम्य प्राणानायम्य ॥ देशकालौ संकीर्त्य

अरिष्यमाणगायत्रीपुरश्चरणे अधिकारसिद्धयर्थं कृच्छ्रत्रयमुक्तप्रत्या-
 म्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ इति संकल्प्य धेनुदानहोमसुवर्णादिप्रत्या-
 म्नायविधिना कृच्छ्राणि संपादयेत् ॥ पुनर्देशकालौ संकीर्त्य मम सक-
 लपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चतुर्विंशतिलक्षजपात्मकं गायत्री-
 पुरश्चरणं स्वयं विमद्वारा वाऽहं करिष्ये ॥ तदंगत्वेन गणपतिपूजनं स्वास्ति-
 पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्राद्धमाचार्यादिजपकर्तृवरणं च करि-
 ष्ये ॥ इति संकल्प्य सुमुखश्चेत्यादिना गणपतिपूजनादि नान्दीश्राद्धान्तं
 च विधाय नान्दीश्रद्धान्ते “सविता प्रीयताम्” इति पठित्वा देशकालौ
 संकीर्त्य गायत्री पुरश्चरणे “जपकर्तारं त्वामहं वृणे” इति पृथक् पृथक् स्वयं
 जपार्थं विप्रान्वृणुयात् ॥ ततस्तान्वस्त्रासनकमंडलुमालादिभिः संपूज्य देव-
 ताः प्रार्थयेत् ॥ सूर्यः सोमो यमः कालः संध्ये नूतान्यहः क्षपा ॥ पवमानो
 दिक्पतिर्भूराकाशं खेचरामराः ॥ ब्रह्मशासनमास्थाय कल्पध्वमिह सन्नि-
 धिम् ॥ इति पठित्वा ततः कुशाद्यासनोपविष्टः पवित्रपाणिराचम्य देशकालौ
 स्मृत्वा अमुकगोत्रोऽमुकशर्माऽहममुकशर्मणो मम यजमानस्य वा सकल-
 पापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गायत्रीपुरश्चरणान्तर्गतामुकसंख्या-
 परिमितगायत्रीजपं करिष्ये ॥ इति प्रत्यहं जपार्थं संकल्प्य ॥ पूर्वोक्तीत्या
 भूतशुद्ध्यादिमहान्यासान् कृत्वा भगवत्याः श्रीगायत्रीदेव्याश्च पूजनमपि
 निर्वर्त्य जपार्थं ब्राह्मणान् उपवेश्य शापमोचनं चतुर्विंशतिमुद्राणां प्रद-
 र्शनादिकञ्च समाप्य मूलमंत्रेण आचमनं प्राणायामश्च कृत्वा न्यासांश्च
 कुर्यात् ॥ ॐ तत्सवितुरिति गायत्र्या विश्वामित्रऋषिः सविता देवता गायत्री
 छंदः जपे विनियोगः ॥ ॐ विश्वामित्राय ऋषये नमः शिरसि ॥ ॐ गायत्री-
 छंदसे नमो मुखे । ॐ सवितृदेवतायै नमो हृदि ॥ इति न्यस्य ॐ तत्स-
 वितुरित्यंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ ॐ वरेण्यं तर्जनीभ्यां नमः ॥ ॐ भर्गो देवस्य

मध्यमाभ्यां न०॥ ॐ धीमह्यनामिकाभ्यां नमः॥ ॐ धियो योनः कनिष्ठिका-
 भ्यां नमः॥ ॐ प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां न०॥ इति करन्यासं कृत्वा एव-
 मेव हृदयादिषडंगन्यासं कुर्यात् । स यथा— ॐ तत्सवितुरिति हृदयाय नमः
 ॥१॥ ॐ वरेण्यमिति शिरसे स्वाहा ॥२॥ ॐ भर्गो देवस्येति शिखायै वषट्
 ॥३॥ ॐ धीमहीति कवचाय हुं ॥ ४ ॥ ॐ धियो योनः इति नेत्रयोर्वौषट्
 ॥५॥ ॐ प्रचोदयादिति अस्त्राय फट् ॥६॥ ततो जपार्थं रुद्राक्षमालां मूल-
 षन्त्रेण संप्रोक्ष्य ॐ मां माले महामाये सर्वशक्तिस्वरूपिणि । चतुर्वर्गस्त्व-
 यि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव । इति प्रार्थ्य ॥ ॐ अविघ्नं कुरु माले
 त्वं गृह्णामि दक्षिणे करे ॥ जपकाले च सिद्धयर्थं प्रसीद मम सिद्धये ॥
 इति तामादाय मंत्रदेवतां सवितारं ध्यायन् हृदयसमीपे मालां धारयन्
 मंत्रार्थं स्मरन्मध्यंदिनावधि जपेत् ॥ अतित्वरायां सार्द्धत्रयप्रहरावधि
 जप्त्वाऽन्ते पुनः प्रणवमुक्त्वा “ॐ त्वं माले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदा
 भव ॥ शिवं कुरुष्व मे भद्रे यशो वीर्यं च सर्वदा ” ॥ १ ॥ इति मालां
 शिरसि निधाय त्रिः प्राणानायस्य पूर्वोक्तं न्यासत्रयं कृत्वा सुरभिर्ज्ञानं
 इति अष्टौ मुद्राः प्रदर्शयेत् । जपमीश्वरायार्पयेत् ॥ प्रत्यहं समानसंख्यया
 एव जपो न तु न्यूनधिकः । उत्तमजपो द्विसाहस्रः मध्यमः सार्द्धद्विसाहस्रः
 अधमस्त्रिसाहस्रो ज्ञेयः ॥ एवं पुरश्चरणजपसमाप्तौ होमः ॥ पुरश्चरणसां-
 गतासिद्धयर्थं होमविधिं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य अग्निं प्रतिष्ठाप्य पीठे कल-
 शस्थापनान्तं सूर्यादिनवग्रहपूजनादि कर्म कृत्वा कुशकण्डिकां कुर्यात् ॥
 ततः आज्यभागान्ते इदं हवनीयद्रव्यमन्वाधानोक्तदेवताभ्योऽस्तु न
 ममेति यजमानद्वारा त्यागं कृत्वा अर्कादिसमिच्चर्वाज्याहुतिभिर्ग्रहहो-
 मं संपाद्य प्रधानदेवतां सवितारं चतुर्विंशतिसहस्रतिलाहुतिभिस्त्रिसहस्रसं-
 ख्यकाभिः पायसाहुतीत्योदनाहुतिभिर्धृतमिश्रतिलाहुतिभिर्दूर्वाहुतिभिः

अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षवरसमिधाहुतिभिश्च हुत्वा शेषेण स्विष्टकृद्धोमं कुर्यात्॥
होमे सप्रणवव्याहृतिरहिता स्वाहांता गायत्री। दूर्वात्रयस्यैकाहुतिः। दूर्वास-
मिधो दार्धिमध्वाज्याक्ताः। ततो होमांते बलिदानं कृत्वा यजमानस्याभि-
षेकः कार्यः। तत प्रतिलक्षं सुवर्णनिष्कत्रयं तदर्थं वा शक्त्या वा दाक्षिणा॥
होमांते जले देवं सवितारं संपूज्य होमसंख्यादशांशेन २४०० गायत्र्यन्ते
“सवितारं तर्पयामि” इत्युक्त्वा तर्पणं कार्यम्॥ तर्पणदशांशेन २४०० गाय-
त्र्यन्ते “आत्मानमभिषिचामि नमः” इतियजमानमूर्ध्न्याभिषेकः। होमतर्प-
णाभिषेकाणां मध्ये यदेव न संभवति तत्स्थाने तत्तद्विगुणो जपः कार्यः॥
अभिषेकसंख्यादशांशेन विप्रभोजनम्॥ पुरश्चरणं संपूर्णमस्तिवति विप्रान्
वाचयित्वा ईश्वरार्पणं कार्यम्। प्रत्यहं बज्जाग्रत इति शिवसङ्कल्पमंत्रस्य
त्रिः पाठः॥ कर्त्ता ब्राह्मणैः सह हविष्याशी सत्यवाक् अघःशायी ब्रह्म-
चारी भवेत्॥ विष्णुशयनमासेषु पुरश्चरणं न कार्यम्॥ तीर्थादौ शीघ्रं
सिद्धिः। बिल्ववृक्षाश्रयेण जपे एकाहात्सिद्धिः॥

॥ इति गायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः ॥

॥ ७३ ॥ अथ चतुर्विंशतिगायत्र्यः ॥

ब्रह्मगायत्री-ॐ तत्सवितु ॥ १ ॥ विष्णु-ॐ नारायणाय विद्महे। वासुदेवाय धीमहि ॥
तमो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ २ ॥ शिव-ॐ तत्पुरुषाय विद्महे। महादेवाय धीमहि ॥ तमो रुद्रः
प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ राम-ॐ दाशरथाय विद्महे। सीतावराय धीमहि ॥ तमो रामः प्रचोद-
यात् ॥ ४ ॥ लक्ष्मण-ॐ दाशरथाय विद्महे। उर्मिलेशाय धीमहि ॥ तमो लक्ष्मणः प्रचोदयात्
॥ ५ ॥ कृष्ण-ॐ देवकीनन्दयाय विद्महे। बासुदेवाय धीमहि ॥ तमः कृष्णः प्रचोदयात् ॥ ६ ॥
नृसिंह-ॐ नृसिंहाय विद्महे। वज्रहंताय धीमहि ॥ तमो नृसिंहः प्रचोदयात् ॥ ७ ॥ जल-ॐ
वसुविंशाय विद्महे। मीलपुण्याय धीमहि ॥ तमोऽम्बु प्रचोदयात् ॥ ८ ॥ सूर्य-ॐ भास्कराय
विद्महे। दिवाकराय धीमहि ॥ तमः सूर्यः प्रचोदयात् ॥ ९ ॥ अग्नि-ॐ महाज्वालाय विद्महे।
अग्निममाय धीमहि ॥ तमः अग्निः प्रचोदयात् ॥ १० ॥ पृथ्वी-ॐ पृथ्वीदेव्यै च विद्महे। धरा-

भूतये धीमहि ॥ तन्नो पृथ्वी प्रचोदयात् ॥ ११ ॥ नारायण०—ॐ नारायणाय विद्महे । शेषशायि-
ने धीमहि ॥ तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ १२ ॥ हनुमद्वा०—ॐ अंजनीजाय विद्महे । वायुपुत्राय
धीमहि ॥ तन्नो वीरः प्रचोदयात् ॥ १३ ॥ गरुडगा०—ॐ तत्पुरुषाय विद्महे । स्वर्णपक्षाय धी-
महि ॥ तन्नो गरुडः प्रचोदयात् ॥ १४ ॥ देवी०—ॐ देव्यै ब्रह्माण्यै विद्महे । महाशक्त्यै च
धीमहि ॥ तन्नो देवी प्रचोदयात् ॥ १५ ॥ गोपालगा०—ॐ गोपीप्रियाय विद्महे । वासुदेवाय
धीमहि ॥ तन्नो गोपः प्रचोदयात् ॥ १६ ॥ परशुराम०—ॐ जामदग्न्याय विद्महे । महावीराय
धीमहि ॥ तन्नो विप्रः प्रचोदयात् ॥ १७ ॥ तुलसी०—ॐ तुलसीपत्रायै विद्महे । विष्णुप्रियायै
धीमहि ॥ तन्नो वृन्दा प्रचोदयात् ॥ १८ ॥ गुरु०—ॐ परब्रह्मणे विद्महे । गुरुदेवाय धीमहि ॥
तन्नो गुरुः प्रचोदयात् ॥ १९ ॥ आकाश०—ॐ आकाशाय विद्महे । नभोदेवाय धीमहि । तन्नो खं
हि प्रचोदयात् ॥ २० ॥ चन्द्र०—ॐ क्षीरपुत्राय विद्महे । अमृतत्वाय धीमहि ॥ तन्नश्चंद्रः प्रचो-
दयात् ॥ २१ ॥ इंश०—ॐ परमहंसाय विद्महे । महत्तत्त्वाय धीमहि ॥ तन्नो इंशः प्रचोदयात्
॥ २२ ॥ लक्ष्मी०—ॐ महालक्ष्म्यै च विद्महे । विष्णुप्रियायै धीमहि ॥ तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात्
॥ २३ ॥ गंगा०—ॐ भागीरथ्यै च विद्महे ॥ विष्णुपत्न्यै च धीमहि ॥ तन्नो गंगा प्रचोदयात् ॥
॥ २४ ॥ इति चतुर्विंशतिगायत्र्यः ॥

॥ ७४ ॥ शताक्षरागायत्रीमन्त्रः ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ जातवेदसे सुनवामसो ममरातीयतो निदहाति वेदः । सनः पर्षदति-
दुर्गाणि विश्वानावेव सिन्धुदुरितात्यग्निः ॥ ॐ त्र्यम्बकं सुजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारक-
मिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

॥ ७५ ॥ वेदाधिकाररहितानां गायत्रीमन्त्रः ॥ ॐ यो देवः सविताऽस्माकं
मनः प्राणेन्द्रियक्रियाः ॥ प्रचोदयति तद् भर्गे वरेण्यं समुपास्महे ॥

॥ ७६ ॥ जपसिद्ध्यर्थं नियमाः ॥ शान्तः स्वरासंयुक्तो बिन्दुभूषितमस्तकः । प्रसा-
दाख्यो मनुः प्रोक्तो भजता कल्पभूरुहः । मनःसंवरणं शौचं मोनं मन्त्रार्थचिन्तनम् । अव्यग्रतन-
मनिर्वेदो जपसंपत्तिहेतवः ॥ धीरो धृतव्रतो मौनी जितक्रोधो जितेन्द्रियः । धीतवासास्त्वधः-
शायी रुद्रलोके महीयते ॥

॥ ७७ ॥ जपफलम् ॥ — गृहे चैकगुणः प्रोक्तो गोष्ठे द्वागुणः स्मृतः । अयुतं पर्वते
पुष्पं नद्या लक्षगुणो जपः ॥ कोटिदेवालये प्राप्ते अनन्तः शिवसन्निधौ । एवं यः प्रत्यहं
कुर्याच्छिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ यस्मिन् स्थाने जपं कृत्वा शक्रो हरति तज्जपम् । तन्मृदा लक्ष्म
कुर्वीत ललाटे तिलककृति ॥

॥ ७८ ॥ अथ सन्तानगोपालमंत्रजपविधिः ॥

अस्य श्रीसन्तानगोपालमंत्रस्य श्रीनारद ऋषिः । अनुष्टुप्छन्दः ।
 श्रीकृष्णो देवता । ग्लौ बीजम् । नमः शक्तिः ॥ मम (यजमानस्य वा)
 संतानगोपालमसादासिद्धयर्थं जपे विनियोगः ॥ न्यासः—ॐ देवकीसुत
 गोविंद हृदयाय नमः ॥ ॐ वासुदेव जगत्पते शिरसे स्वाहा ॥ ॐ देहि
 मे तनयं कृष्ण शिखायै वषट् ॥ ॐ त्वामहं शरणं गतः कवचाय हुम् ॥
 ॐ नमः अस्त्राय फट् ॥ अथ ध्यानम् ॥ ॐ वैकुण्ठतेजसा दीप्तवर्जुनेन
 समन्वितम् ॥ समर्पयंतं विभाय नष्टानानीय बालकान् ॥ १ ॥ मंत्रोद्धारः ॥
 ॐ (श्रीं ह्रीं ल्रीं ग्लौं) देवकीसुत गोविंद वासुदेव जगत्पते । देहि मे
 तनयं कृष्ण त्वामहं शरणं गतः ॥ १ ॥ (मंत्रमहोदधौ) लक्षं जपो-
 ऽयुतं होमस्तिलैर्मधुरसंयुतैः ॥ अर्चा पूर्वोदिता चैव मंत्रः पुत्रप्रदो
 नृणाम् ॥ १ ॥ इति मूलमन्त्रः ॥ इति सन्तानगोपालमंत्रजपविधिः समाप्तः ॥

॥ ७९ ॥ अथ (सर्वारिष्टशान्त्यर्थं) महाभृत्युञ्जयजपविधिः ॥

आसने उपविश्य शिखां बद्ध्वा रुद्राक्षमालां भस्मपवित्रे च धृत्वा आच-
 म्य प्राणानायम्य ललाटे तिलकं कृत्वा शान्तिपाठं पठित्वा गणेशादीन्-
 मस्कृत्य सुसुखश्चेत्यादि पठित्वा देशकालौ सङ्कीर्त्य अद्येत्यादि ० मम यज-
 मानस्य वा शरीरे स्थितस्य अशुकरोगस्य समूलनाशनेन अपभृत्युनिवार-
 णार्थं क्षिममारोग्यप्राप्त्यर्थं विषमस्थानस्थितसकलारिष्टनिवृत्तये श्रीभृत्यु-
 ञ्जयदेवतामीत्यर्थम् अशुक्रमणनयुतमहाभृत्युञ्जयजपं स्वयं ब्राह्मणद्व-
 रा वा अशुकरं खयाऽहं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं

१ वर्ज्यब्राह्मणाः—जाण. कुष्ठी सदाऽहः स्वयंभू श्यामदन्तकः । ह्रींभेऽपि
 पतितः कृष्णः कुन्ती शास्त्रपतितः ॥

मातृकापूजनं वसोर्धारायुष्यमन्त्रजपं नान्दीश्राद्धम् आचार्यादिवरणं च करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य ब्राह्मणवरणान्तं कृत्वा हस्ते जलमादाय-अस्य श्रीमहामृत्युञ्जयमन्त्रस्य वसिष्ठऋषिः श्रीमृत्युञ्जयरुद्रो देवता अनुष्टुप्छन्दः हौं वीजं जूं शक्तिः सः कीलकं मृत्युञ्जयप्रीत्यर्थे जपे त्रिनियोगः ॥ इति संकल्प्य यथाशक्ति न्यासान् कुर्यात् यथा-वसिष्ठऋषये नमः शिरसि । अनुष्टुप्छन्दसे नमः मुखे । श्रीमहामृत्युञ्जयरुद्रदेवतायै नमः हृदये । हौं बीजाय नमः गुह्ये । जूं शक्तये नमः पादयोः । सः कीलकाय नमः सर्वाङ्गेषु ॥ ॐ त्र्यम्बकम् अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । ॐ अजामहे तर्जनीभ्यां नमः । ॐ सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनं मध्यमाभ्यां नमः । ॐ उर्वारुकामिव बन्धनात् अनामिकाभ्यां नमः । ॐ मृत्योर्मुक्षीय कनिष्ठिकाभ्यां नमः । ॐ मामृतात् करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ एवं हृदयादि ॥ ॐ त्र्यम्बकं हृदयाय नमः । ॐ अजामहे शिरसे स्वाहा । ॐ सुगन्धिं पुष्टिवर्धनं शिरसायै वषट् । ॐ उर्वारुकामिव बन्धनात् कवचाय हुम् । ॐ मृत्योर्मुक्षीय नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ मामृतात् अस्त्राय फट् ॥ 'ध्यानम्'-चन्द्रोद्भासितमूर्धजं सुरपतिं पीयूषपात्रं महद्धस्ताब्जेन दधन्सुदिव्यममलं हास्यास्यपङ्केरुहम् । सूर्येन्द्राग्निविलोचनं करतलैः पाशाक्षमूत्राङ्कुशाभोजं विभ्रतमक्षयं पशुपतिं मृत्युञ्जयं तं स्मरे ॥ १ ॥ मानसोपचारैः सम्पूज्य ॥ ॐ लं पृथिव्यात्मकं गन्धं समर्पयामि । ॐ हं आकाशात्मकं पुष्पं समर्पयामि । ॐ यं वाय्वा-त्मकं धूपं समर्पयामि । ॐ रं तेजसात्मकं दीपं समर्पयामि । ॐ वं अमृ-तात्मकं नैवेद्यं समर्पयामि । ॐ सं सर्वात्मकं मंत्रपुष्पं समर्पयामि ॥ मृत्युञ्जयं पूजयित्वा निम्नदर्शितप्रकारत्रयात्मकमन्त्राणाम् अन्यतमेन जपानुष्ठानं विधेयम् ॥

अथ मृत्युञ्जयमन्त्रः-॥ १ ॥ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ त्र्यम्बकं

जामहेसुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥
 ॐ स्वः ॐ भुवः ॐ भूः ॐ । इत्यष्टचत्वारिंशद्वर्णात्मकः केवलमृत्युञ्ज-
 यमन्त्रः अष्टमणवयुतः ॥ २ ॥ अथ द्वितीयो मृतसञ्जीवनीमृत्युञ्जयमन्त्रः—
 ॐ हौं जूं सः ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ त्र्यम्बकं वयं जामहे सुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥
 उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः
 जूं हौं ॐ इति द्विषष्टिवर्णात्मको मृतसञ्जीवनीमन्त्रः षट्मणवयुतः ॥ ३ ॥
 तृतीयो महामृत्युञ्जयमन्त्रः— ॐ हौं ॐ जूं ॐ सः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः
 ॐ त्र्यम्बकं वयं जामहे सुगन्धिम्पुष्टिवर्द्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्यो-
 र्मुक्षीय मामृतात् ॥ ॐ स्वः ॐ भुवः ॐ भूः ॐ सः ॐ जूं ॐ हौं ॐ
 स्वाहा ॥ इति द्विषष्टिवर्णात्मको महामृत्युञ्जयमन्त्रश्चतुर्दशमणवयुतः ॥
 जपसमाप्त्यनन्तरं पूर्वोक्तान् उत्तरन्यासान् कृत्वा देवाय जपनिवेदनं
 कुर्यात् । यथा—गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं गृहाणास्मत्कृतं जपम् । सिद्धिर्भ-
 वतु मे देव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ इति जपं निवेद्य प्रार्थयेत्—मृत्युञ्जय
 महारुद्र त्राहि मां शरणागतम् । जन्ममृत्युजराव्याधिपीडितं कर्मब-
 न्धनैः ॥ ‘अर्पणम्’—अनेन यथासंख्याकेन महामृत्युञ्जयजपाख्येन
 कर्मणा श्रीमहामृत्युञ्जयः प्रीयतां न मम ॥ ततो जपसांगतासिद्धयर्थं
 यथाकामनाद्रव्येण तद्वशांशदुग्धाज्यसिक्ताषामार्गसमिद्धिर्होमस्तद्व-
 शांशेन तर्पणं तद्वशांशेन मार्जनं तद्वशांशेन ब्राह्मणभोजनं च कुर्यात् ॥
 पुराणोक्तमृत्युञ्जयमन्त्रः—ह्रीं मृत्युञ्जय महादेव त्राहि मां शरणाग-
 तम् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिपीडितं कर्मबन्धनैः ॥
 ॥ इति महामृत्युञ्जयजपविधिः ॥

१ कामनाविशेषपरत्वे ‘होमद्रव्याणि’ —पुत्रार्थे शालिवीजेन धनार्थे
 विस्वपन्नकैः । दूर्वाभिरायुष्कामस्तु पुष्टिकामस्तु वेतसैः । कन्याकामस्तु लाजाभिः पशुकामो
 घृतेन तु ॥ विद्याकामस्तु पालाशैर्दशांशेन तु होमयेत् । धान्यकामो यवैश्चैव गुग्गुलेन रिपुक्षत्रे ।
 तिलैरारीर्यकामस्तु मीहिभिः सुखमनुते ॥

॥ ८० ॥ अथ (संक्षेपतो) वेदोक्तसवीजनवग्रहमन्त्रजपप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य० शुभपुण्यतिथौ ममात्मनः यजमानस्य वा जन्मराशेः नाम-
राशेः सकाशाद्वा जन्मलयाद्वर्षलयाद्वा चतुर्थाष्टमद्वादशाद्यनिष्टस्थानस्थि-
तामुकग्रहपीडापरिहारद्वारा तृतीयैकादशस्थानस्थितवच्छुभफलप्राप्त्य-
र्थम् आयुरारोग्यप्राप्त्यर्थं च अमुकग्रहस्य अमुकसङ्ख्याया जपं करिष्ये ॥
इति सङ्कल्प्य जपं कुर्यात् ॥

सूर्यमन्त्रजपप्रयोगः—आकृष्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तूपाङ्गिरसऋषिः त्रिष्टु-
च्छन्दः सूर्यो देवता सूर्यप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ ह्रीं ह्रीं ह्रीं सः
ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ आकृष्णेन रजसावर्त्तमानो निवेश्य अमृतमर्चयिष्ये ॥
हिरण्ययेन सविता रथेनादेवो याति भुवनानि पश्यन् । ॐ
स्वः भुवः भूः ॐ सः ह्रीं ह्रीं ह्रीं ॐ सूर्याय नमः ॥ १३ ॥ अस्य जप-
सङ्ख्या सप्तसहस्राणि ७००० ॥ जपान्ते अर्कसमितिलपाय सघृतैर्दशां-
शहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥
अथ दानद्रव्याणि—माणिक्यगोधूमसवत्सधेनुः कौसुम्भवासागुडहेमता-
म्रम् ॥ आरक्तकं चन्दनमम्बुजं च वदन्ति दानं हि सुदीप्तधाम्ने ॥ १॥

चन्द्रमन्त्रजपप्रयोगः—इममित्यस्य देवता तऋषिः अत्यष्टिश्छन्दः
चन्द्रो देवता चन्द्रप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ श्रौं श्रीं श्रीं सः ॐ भूर्भुवः स्वः
ॐ इमन् देवाऽअसपत्न्यः सुवद्ध्वम् महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जार्ज-
राज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय ॥ इमममुष्ण्य पुत्रममुष्ण्यै पुत्रमस्यै विश्वऽपुषवो-
मीराजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजा ॥ ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः श्री श्री
श्रौं ॐ सोमाय नमः ॥ १८ ॥ जपसङ्ख्या एकादशसहस्राणि ११००० ॥

जपान्ते पलाशसमिच्चिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशां
शेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि—सद्वस्त्र-
पात्रस्थिततन्दुलाश्च कर्पूरमुक्ताफलशुभ्रवस्त्रम् ॥ गवोपयुक्तं वृषभं च
रौप्यं चन्द्राय दद्याद् घृतपूर्णकुम्भम् ॥ २ ॥

भौममन्त्रजपप्रयोगः—अग्निर्भूद्वेति मन्त्रस्य विरूपाक्षनक्षत्राभिः गायत्री-
चलन्दः भौमो देवता भौमप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ क्रौं क्रौं क्रौं सः
ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ अग्निर्मूर्द्धादिव ३६ कुत्पतिः—पृथिव्याऽअयम् ॥ अपा ७
रेतां ७ सिजिन्वति । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः क्रौं क्रौं क्रौं ॐ भौमाय नमः ॥ १३ ॥
जपसङ्ख्या दशसहस्राणि १०००० ॥ जपान्ते खदिरसमिच्चिलपायसघृ-
तैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभो-
जनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि—प्रवालगोधूममसूरिकाश्च वृषोऽरुणश्चापि शुभः
सुवर्णम् । आरक्तवस्त्रं करवीरपुष्पं ताम्रं च भौमाय वदन्ति दानम् ॥ ३ ॥

बुधमन्त्रजपप्रयोगः—उद्बुद्धयस्वेति मन्त्रस्य परमेष्ठी ऋषीः त्रिष्टुलन्दः
बुधो देवता बुधप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ ब्रौं ब्रीं ब्रौं सः ॐ भूर्भुवःस्वः
ॐ उद्बुद्धयस्वाग्नेः पतिर्जागृहि त्वमिष्टापूर्ते सऽसृजेथास्यञ्च ॥ अस्मि-
न्त्सुषस्त्येऽअद्धयुत्तरस्मिन्निष्पन्नैर्देवायर्जमानं च सीदत । ॐ स्वः भुवः भूः
ॐ सः ब्रौं ब्रीं ब्रौं ॐ बुधाय नमः ॥ ६१ ॥ जपसङ्ख्या चतुःसहस्राणि
४००० ॥ जपान्ते अपामार्गसमिच्चिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन
तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-
चकं च नीलं कलधौतकांस्यं मुद्राज्यगारुत्मतसर्वपुष्पम् । दासी च दन्तो
द्विरदस्य नूनं वदन्ति दानं विधुनन्दनाय ॥ ४ ॥

वृहस्पतिमन्त्रजपप्रयोगः—वृहस्पत इति मन्त्रस्य श्रुत्समदऋषिः

त्रिष्टुच्छन्दः बृहस्पतिर्देवता बृहस्पतिप्रीतये जपे विनियोगः॥ॐ त्राँ त्रीँ त्रीँ
सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ बृहस्पतेऽअतियदुष्योऽअर्हीदयुमद्विधातिवक्तु-
सृज्जनेषु ॥ यद्दीदयच्छर्वसऽऋतप्प्रजाततदुस्म्यासु द्वविणन्वैहिचित्रम् ।
ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः त्रीँ त्रीँ त्रीँ ॐ बृहस्पतये नमः ॥२६॥ जपसङ्ख्या
एकौनविंशतिसहस्राणि १९००० ॥ जपान्ते अश्वत्थलमिच्छिलपायस-
घृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मण-
भोजनम् । अथ दानद्रव्याणि—शर्करा च रजनी तुरङ्गमः पीतधान्यमपि-
पीतमम्बरम् । पुष्पराजलवणे च काञ्चनं प्रीतये सुरगुरोः प्रदीयताम् ॥५॥

शुकमन्त्रजपप्रयोगः—अन्नात्परिस्त्रुत इति मन्त्रस्य अग्निसरस्वतीन्द्रा-
ऋषयोऽतिजगती छन्दः शुक्रो देवता शुक्रप्रीतये जपे विनियोगः ॥
ॐ द्राँ द्रीँ द्रीँ सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ अन्नात्परिस्त्रुतोऽसम्ब्रह्मणाव्यपिब-
त्तव्रस्पयदंसोमम्प्रजापतिः॥ ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विष्णुपानं शुक्लमन्त्रस्य
इन्द्रस्येन्द्रियमिदं स्पयोमृतमधु । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः द्रीँ द्रीँ द्रीँ
ॐ शुक्राय नमः ॥२७॥ जपसङ्ख्या षोडशसहस्राणि १६००० ॥ जपान्ते
औदुम्बरसमिच्छिलपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन
मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि—चित्राम्बरं
शुभ्रतुरङ्गमश्च धेनुश्च वज्रं रजतं सुवर्णम् । सुतण्डुलानुत्तमगन्धयुक्ता-
न्वदन्ति दानं भृगुनन्दनाय ॥ ६ ॥

शनैश्चरमन्त्रजपप्रयोगः—शनोदेवीरिति मन्त्रस्य दध्यङ्कायवर्णऋषिः
गायत्रीछन्दः आपो देवता शनैश्चरप्रीतये जपे विनियोगः॥ॐ खौ खौ
खौ सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ शनोदेवीरभिष्टुयऽआपोभवन्तुप्रीतये ॥
शौण्ड्योरभिसंवन्तुनर्द । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः खौ खौ खौ ॐ शनैश्चराय

नमः ॥ १३ ॥ जपसङ्ख्या त्रयोविंशतिसहस्राणि २३००० ॥ जपान्ते शमीसमिचित्तपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-पाषाणं तैलं विमलेन्द्रनीलं तिलाः कुलित्था महिषी च लोहम् । कृष्णा च धेनू रविनन्दनाय दानं प्रदेयं विषमस्थिताय ॥ ७ ॥

राहुमन्त्रजपप्रयोगः-कयानश्चित्र इति मन्त्रस्य दामदेवऋषिः गायत्री-छन्दः राहुर्देवता राहुप्रीतये जपे विनियोगः ॥ ॐ भ्राँ श्री औ सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ कया नश्चित्रऽ आर्भुवदूती सदावर्धुसखा ॥ कया शर्चिष्ठयावृता । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः श्री श्री श्री ॐ राहवे नमः ॥ १३ ॥ जपसङ्ख्या अष्टादशसहस्राणि १८००० ॥ जपान्ते दूर्वासमिचित्तपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-गोमेदरत्नं च तुरङ्गमश्व सुनीलचैलं च सुनीलकम्बलम् । तिलाश्च तैलं खलु लोहमिश्रं स्वर्मानवे दानमिदं प्रदेयम् ॥ ८ ॥

केतुमन्त्रजपप्रयोगः-केतुकृष्णवर्णाति मन्त्रस्य सधुच्छन्दा ऋषिः अनिरुक्ता गायत्रीछन्दः केतवो देवताः केतुप्रीतये जपे विनियोगः-ॐ प्राँ प्रौँ प्रौँ सः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ केतुङ्कृष्णवर्णकेतवे पेशोमर्चाऽअपेशसे ॥ समुषदिङ्गरजायथाहं । ॐ स्वः भुवः भूः ॐ सः प्रौँ प्रौँ प्रौँ ॐ केतवे नमः ॥ १३ ॥ जपसङ्ख्या सप्तदशसहस्राणि १७००० ॥ जपान्ते कुशसमिचित्तपायसघृतैर्दशांशहोमः तद्दशांशेन तर्पणं तद्दशांशेन मार्जनं तद्दशांशेन ब्राह्मणभोजनम् ॥ अथ दानद्रव्याणि-वैडूर्यरत्नं सतिलं च तैलं सुकम्बलं चापि मदो मृगस्याशस्त्रं च केतोः परितोषहेतोः श्लागस्य दानं कथितं मुनीन्द्रैः ॥ ९ ॥

॥ इति संक्षेपतो वेदोक्तसबीजनवग्रहमन्त्रजपप्रयोगः ॥

॥ ८१ ॥ अथ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ॥

अथ पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः—सूर्यमन्त्रः—जपाकुसुमसङ्काशं
काश्यपेयं महाद्युतिम् ॥ तमोरिं सर्वपापघ्नं प्रणतोऽस्मि दिवाकरम् ॥ १ ॥
चन्द्रमन्त्रः—दधिशंखतुषारार्भं क्षीरोदार्यवसन्निभम् ॥ नमामि शशिनं
सोमं शम्भोर्मुकुटभूषणम् ॥ २ ॥ भौममन्त्रः—धरणीगर्भसम्भूतं विद्यु-
त्कान्तिसमप्रभम् ॥ कुमारं शक्तिहस्तं च मङ्गलं प्रणमाम्यहम् ॥ ३ ॥
बुधमन्त्रः—प्रियङ्गुकलिकाश्यामं रूपेणाप्रतिमं बुधम् ॥ सौम्यं सौम्यगु-
णोपेतं तं बुधं प्रणमाम्यहम् ॥ ४ ॥ गुरुमन्त्रः—देवानाञ्च ऋषीणाञ्च
गुरुङ्गाञ्चनसन्निभम् ॥ बुद्धिभूतं त्रिलोकेशं तज्जमामि बृहस्पतिम् ॥ ५ ॥
शुक्रमन्त्रः—हिमकुन्दमृणालार्भं दैत्यानां परमं गुरुम् ॥ सर्वशास्त्रप्रवक्तारं
भार्गवं प्रणमाम्यहम् ॥ ६ ॥ शनैश्चरमन्त्रः—नीलाञ्जनसमाभासं
रविपुत्रं यमाग्रजम् ॥ छायामार्तण्डसम्भूतं तन्नमामि शनैश्चरम् ॥ ७ ॥
राहुमन्त्रः—अर्धकायं महावीर्यं चन्द्रादित्यविमर्दनम् ॥ सिंहिकागर्भसंभूतं
तं राहुं प्रणमाम्यहम् ॥ ८ ॥ केतुमन्त्रः—पलाशपुष्पसङ्काशं तारका
ग्रहमस्तकम् ॥ रौद्रं रौद्रात्मकं घोरं तं केतुं प्रणमाम्यहम् ॥ ९ ॥

॥ इति पुराणोक्तनवग्रहमन्त्राः ॥

। इति श्रावणीप्रयोगसहितो विविधमन्त्रात्मकः पञ्चमो विभागः

समाप्तः ॥

॥ अथ षष्ठो विभागः ॥

॥ ग्रहशान्तिसहितषोडशसंस्कारात्मकः ॥

॥ ८२ ॥ अथ ग्रहशान्तिप्रयोगः ॥

कृतमङ्गलस्नानः स्वलङ्कृतः सम्भृतमङ्गलसम्भारः कृतनिर्णोजनान्त-
पञ्चमहायज्ञान्तनित्यक्रियः परिहिताहृतसोत्तरीयवासा यजमानो मङ्गल-
रङ्गवल्लीमण्डितशुद्धस्थले श्रीपर्ण्यादिप्रशस्तदारुनिर्मिते कुशोत्तरकम्ब-
लाद्यास्तृते स्वासने ऊर्णवस्त्राच्छादिते पीठे प्राङ्मुख उपविश्य पत्नीं स्वद-
क्षिणतः प्राङ्मुखीमुपवेशयेत् ॥ शिखां बद्ध्वा कुक्षपवित्रधारणम् पवित्रे-
स्थो ० ॥ आचम्य प्राणानायम्य ॥

यजमानललाटे तिलकं कुर्यात्—ॐस्वस्तिनुऽइन्द्रो ० । भद्रसूक्तं पठेत्
॥ ८३ ॥ भद्रसूक्तम् ॥ ॐ आनोभुद्वा? कर्तव्यन्तुविश्वतोदब्धसोऽ
अपरीतासऽउद्भिदः ॥ देवानोयथासदुमिद्वृषेऽअसन्नप्रायुवोरक्षिता-
रोदिवेदिवे ॥ १५ ॥ देवानोम्यद्द्रासुमतिर्ऋजूयतान्देवानां ० रातिरुधि-
नोनिर्वर्त्तताम् ॥ देवानां ० सुक्लममुपसेदिमावृयन्देवानुऽआयुःप्रति-
रन्तुजीवसे ॥ १५ ॥ तान्पूर्व्यानिविदाहमहेवुयम्यगाम्मिन्नमादितेन्दक्ष-
मसिधम् ॥ अर्घ्यमणंवरुणं दुसोमं भृश्वनासरस्वतीन ० सुभगामयस्करत्
॥ १६ ॥ तन्नोवातोमयोभुद्वातुभेषुजन्तन्मातापृथिवीतरिपुताद्व्यौ? । तद्द
ग्रावाण ० सोमसुतोमयोभुवस्तर्दमिध्वनामृणुतन्धिष्ण्यासुवम् ॥ १७ ॥
तमीशानुजगतस्तस्थुषस्पतिं न्वियाञ्जिन्वमर्वसेहूमहेवुयम् ॥ पूषानोय-
थावेदसामसद्वृधेरक्षिताप्रायुरदब्धसुस्वस्तये ॥ १८ ॥ स्वस्तिनुऽइन्द्रो-
वृद्धश्रवा ० स्वस्तिनः ० पूषाविश्ववेदा ० ॥ स्वस्तिनुस्तास्योऽअरिष्टनेमि-

स्वस्तिनोवृहस्पतिर्दधातु ॥ १९ ॥ पृषदश्वामरुतुपृश्निमातरं शुभं
 ध्रुवानो विदधे षुजग्मय ॥ अग्निजिह्वामनवत्सूरं चक्षुषो विश्वेनो-
 देवाऽवसागं मज्जिह ॥ २० ॥ भद्रद्रङ्गर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रद्रम्पश्वे-
 माक्षभिर्व्यजत्रा ॥ स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा ॥ सस्तनूभिर्व्यशेम हि देवहितं व्य-
 दायुः ॥ २१ ॥ शुतमिन्नुशुरदोऽअन्ति देवा यत्रानश्चक्राजुरसन्तनूनाम् ॥
 पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मानोऽमुद्धयारीरिषुतायुर्गन्तो ॥ २२ ॥ अदिति-
 र्द्यौरदितिरुन्तरिक्षमादिति स्मृता सपिता सपुत्र ॥ विश्वे देवाऽअदिति-
 र्दं पञ्चजनाऽअदितिर्ज्जातमदितिर्ज्जनि च वम् ॥ २३ ॥ द्यौः शान्ति-
 रुन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापृथिवी शान्तिरोपधय ॥ शान्तिः ॥ वन-
 स्पतय ॥ शान्तिर्विश्वे देवाः शान्तिर्वर्षा शान्तिः सर्व्वं शान्तिः शान्तिरे-
 च शान्तिः सामा शान्तिरेधि ॥ २४ ॥ यतो यतः सुमीहं सेततो नोऽअभयं कुरु ॥
 शनैः कुरु प्रजाव्योभयन्नदं प्रशुभ्यः ॥ २५ ॥ सुशान्तिर्भवतु ॥ ततः
 सुमुखश्चेत्यादीनां गणेशगुर्वादीनां मस्कृत्य ॥ (एतत् शिवपञ्चायतन-
 पूजाप्रयोगे २९ तमे पृष्ठे द्रष्टव्यम्) संकल्पं कुर्यात् ॥

॥ ८४ ॥ सङ्कल्पः—ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो० शेषेषु ग्रहेषु
 यथायथं राशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवं गुणविशेषणाविशिष्टायां शुभ-
 पुण्यतिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं मम सुतस्य
 करिष्यमाणे उपनयने ग्रहानुकूलतासिद्धयर्थं ग्रहशान्तिं करिष्ये ॥

पुनर्जलमादाय—तदङ्गन्तया गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनम्
 अविघ्नपूजनं मण्डपदेवतापूजनं मातृकापूजनं वसोद्धारापूजनम् आयुष्य-
 मन्त्रजपं नान्दीश्राद्धं ब्रह्माचार्यऋत्विग्वरणं दिग्नक्षणं पंचगव्यकरणं

भूमिपूजनमग्निस्थापनं ग्रहस्थापनं च करिष्ये ॥ पुनर्जलपादाय—तत्रादौ
दिग्रक्षणं कलशार्चनं च करिष्ये । दिग्रक्षणं कलशार्चनं दीपपूजनं च
(३१-३५ पृष्ठे द्रष्टव्यानि)

॥८५॥ गणपतिपूजनम् । तान्त्रपात्रे सिद्धिबुद्धिसहितं महागणपतिं
संस्थाप्य ध्यानम्—उच्चैर्ब्रह्माण्डखण्डद्विनयसहचरं कुम्भयुग्मं दधानं मेघं
नागारिपक्षप्रतिभटविकटश्रोत्रतालाभिरामम् ॥ देवं शम्भोरपत्यं भुजगप-
तितनुस्पर्धिबर्धिष्णुहस्तं ध्याये पूजार्थमीशं गणपतिमयलं धीश्वरं कुञ्जरा-
स्यम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितमहागणपतये नमः ध्यायामि ॥
आवाहनम्—ॐ गुणानान्त्वा ० ॥ ॐ भू ० सि ० म ० आवाहयामि ॥ आसनम्—
ॐ वषट् ० ऽस्मिसमानानामुद्यतामिन्नसूर्यः ॥ इमन्तमभितिष्ठामिषोपाकश्चापि-
दासति । ॐ भू ० सि ० म ० आसनं समर्पयामि ॥ पाद्यम्—ॐ पुतावानस्य ० ।
ॐ भू ० सि ० म ० पाद्यं समर्पयामि ॥ अर्घ्यम्—ॐ धामन्तेविश्वम्भु-
वनुमाधिंश्चित्तमुन्तःसमुद्रेहृद्यन्तरायुषि ॥ अपामनीकैसमिथेषऽआभृत-
स्तमश्श्यामुमधुमन्तन्तऽकुर्मिम् ॥ ११ ॥ ॐ भू ० सि ० म ० अर्घ्यं स ० ॥
आचमनीयम्—ॐ इमस्मैववरुणश्शुधीहवमुद्व्याचमृडय । त्वामेवस्युराचके
॥ १२ ॥ ॐ भू ० सि ० म ० आचमनीयं स ० ॥ पयःस्नानम्—ॐ पयसो-
रूपं वद्वद्वातुदध्नोरूपं ङ्कुर्कन्धूनि ॥ सोमस्य रूपं वाजिनं ऽसौ मयस्य रूपं प्रा-
मिक्षां ॥ १३ ॥ ॐ भू ० सि ० म ० पयःस्नानं स ० । पयःस्नानान्ते शुद्धोदक-
स्नानं स ० । शुद्धोदकस्नानान्ते आचमनीयं स ० ॥ दधिस्नानम्—ॐ
दधिक्राव्णोऽअकारिषाञ्जिण्णो रश्श्वस्यव्वाजिनं ॥ सुरभिर्नोमुखाकरु-
चप्रणऽआयूँ ऽपितारिषत् ॥ १४ ॥ ॐ भू ० सि ० म ० दधिस्नानं स ० ॥ घृतस्ना-

नमःॐ धूतेनाञ्जन्तसम्पुथोदेवयानान्प्रजान्प्रजाज्जयन्त्येतुदेवान् ॥ अनु-
 त्वासप्तेष्टुदिशः सचन्तां स्तुधा मुस्मैवजमानायधेहि ॥ ३॥ ॐ भू० सि०
 म० धृतस्नानं स० । मधुस्नानम्-स्वाहामरुद्रिहंपरिश्रीयस्वादिव? सु० स्पृश-
 स्पाहि । मधुमधुमधु ॥ ३॥ ॐ भू० सि० म० मधुस्नानं स० ॥ शर्करास्नानम्-
 ॐ अण० रसमुद्धृत्य स० सूक्ष्मे सन्तं सुमाहितम् ॥ अण० रसस्युत्तोरसु-
 स्तं चो गृह्णणां म्युत्तममुपयास्य गृहीतोत्तीन्द्राय चत्वाजुष्टं गृह्णणां म्येषते गो-
 निरिन्द्राय चत्वाजुष्टतमम् ॥ ३॥ ॐ भू० सि० म० शर्करास्नानं स० ॥ गन्धो-
 दकस्नानम्-ॐ गुन्धुर्वस्त्वां वि३ श्वावं सुहंपरिदधातुं वि३ श्वस्यारिष्ट्यै स-
 र्जमानस्य परिधिरस्युग्निरिडऽईदितः ॥ ३॥ ॐ भू० सि० म० गन्धोदकस्ना-
 नं स० । उद्वर्तनस्नानम्-ॐ अ० शुनांतेऽअ० शुं पृच्छ्यतां म्परुं धापः ॥
 गुन्धस्ते सोमं वतुषदायुरसोऽअच्युतं ॥ ३॥ ॐ भू० सि० म० उद्व-
 र्तनस्नानं स० ॥ सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्प्य निर्माल्यमुत्तरे
 विसृज्य अभिषेकः ॐ आपोहि० खोनः० तस्मिन् ॐ अमृताभिषेकोऽ-
 स्तु । ॐ भू० भुवः स्वः सि० म० अभिषेकस्नानं समर्पयामि ॥ शुद्धोदकस्नानम्-
 ॐ शुद्धवालं सुर्वशुद्धवालामणिवालुस्तऽआ० श्वना? श्येतं श्येतां शौरुण-
 स्तेरुद्धायं पशुपतये कुर्णासामाऽअवलिपारौद्रानमोरूपां पार्ज्जक्याः
 ॥ ३॥ ॐ भू० सि० म० शुद्धोदकस्नानं समर्पयामि ॥ गणेशं वस्त्रेण प्रमृज्य
 रक्तवस्त्रप्रसारिते मृन्मये पीठे पट्टे वा अरुणाक्षतैर्गोधूमैर्वा कृतेऽष्टदले
 पत्रे गन्धानुलेपनपूर्वकं संस्थाप्य वस्त्रम्-ॐ सुजांतोज्ज्योतिषा सुहृ-
 र्म्येषु रूपांसां दुःखं ॥ वासोऽअग्ने वि३ श्वरूपं पु३ संन्ययस्व वि३ भावसो
 ॥ ३॥ ॐ भू० सि० म० वस्त्रं स० ॥ वस्त्रान्ते आ० स० ॥ उपवी-
 तम्-यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं

प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोषदीतं बलवस्तु तेजः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सि० म०
यज्ञो० समर्पयामि ॥ यज्ञोषदीतान्ते आ० स० ॥ गन्धम्-ॐ त्वाङ्मन्त्र-
व्याऽअखनँस्त्वामिन्दुस्त्वाम्बृहस्पतिः ॥ त्वायोषधे सोमो राजा विद्वान्य-
क्ष्मादमुच्यत ॥ ११ ॥ ॐ भू० सि० म० गन्धं स० ॥ अक्षता १-ॐ अक्षु-
न्नमीमदन्तु त्वर्वाप्त्रियाऽअधूषत ॥ अस्तौषतु स्वर्धानवो विष्प्रानविष्ट्या-
मुतीषोजान्विन्द्रतेहरी ॥ ११ ॥ ॐ भू० सि० म० अक्षतान्स० ॥ पुष्पा-
णि-ॐ ओषधीः प्रतिमोदद्वन्द्वस्पृश्यं वतीऽप्रमूर्खरीः । अश्व्याऽइवसुजि-
त्वं रीर्वीरुषः पारयिष्णवः ॥ ११ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सि० म० पुष्पाणि स० ॥
दूर्वाङ्कुराः ॐ काण्डाः काण्डात्परोर्हन्ती परुषऽपरुषस्पतिः ॥ पुवानो दूर्वेऽप्रत-
नुसहस्रेण शुतेन च ॥ ११ ॥ ॐ भू० सि० म० दूर्वाङ्कुरान्स० ॥ सौभा-
ग्यद्रव्याणि-ॐ अहिरिवभोगैः प्रर्ष्येति बाहुज्ज्यायाहेति स्पर्शित्वा धर्मान्
हस्तुग्धनो विष्वाव्युनानि विद्वाङ्पुमाङ्पुमाऽसुस्पतिपातु विष्वावर्तः
॥ ११ ॥ ॐ भू० सि० म० सौभाग्यद्रव्याणि स० ॥ धूपः-ॐ अश्व-
स्यत्वावृष्णः शुक्लाधूपयामि देवयजने पृथिव्या ॥ मुखायत्वा मुखस्य-
त्वाशीर्ष्णं ॥ अश्वस्यत्वावृष्णः शुक्लाधूपयामि देवयजने पृथिव्या ॥
मुखायत्वा मुखस्यत्वाशीर्ष्णं ॥ अश्वस्यत्वावृष्णः शुक्लाधूपया-
मि देवयजने पृथिव्या ॥ मुखायत्वा मुखस्यत्वाशीर्ष्णं ॥ मुखायत्वा मुख-
स्यत्वाशीर्ष्णं ॥ मुखायत्वा मुखस्यत्वाशीर्ष्णं ॥ मुखायत्वा मुखस्यत्वा-
शीर्ष्णं ॥ ११ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सि० महागणपतये नमः धूपमाघ्रापयामि ।
दीपः-ॐ चन्द्रमाऽअपस्वन्तरासुपुष्णोर्वावते द्विवि ॥ रुयिष्पिण्डं स्वहुल-
म्पुरुस्पृहुऽहरिरेति कनिक्कदत् ॥ ११ ॥ ॐ भू० सि० म० दीपं दर्शयामि ॥
नैवेद्यम्-ॐ अक्षपुतेनो देह्यन्मीवस्य शुष्मिर्मणः ॥ प्रप्यद्वातारन्तारि-
षुऽज्जैत्रोषेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ ११ ॥ गायत्रीमन्त्रेण सम्प्रोक्ष्य

धेनुमुद्रां प्रदर्श्य ग्रासमुद्रया—ॐ प्राणाय स्वाहा ॐ अपानाय स्वाहा
 ॐ व्यानाय स्वाहा ॐ उदानाय स्वाहा ॐ समानाय स्वाहा । ॐ भू० स्वः
 सि० म० नैवेद्यं निवेदयामि ॥ पूर्वापोशनं स० । नैवेद्यमध्ये पानीयम्-
 षलोशीरलवङ्गादिकर्पूरपरिवासितम् । प्राशनार्थं कृतं तोयं गृहाण
 परमेश्वर ॥ ॐ भू० सि० म० मध्येपानीयं स० । उत्तरापोशनं स० ।
 हस्तप्रक्षालनं स० । मुखप्रक्षालनं स० । आचमनीयं स० । करोद्धर्तनार्थं
 गन्धं समर्पयामि ॥ मुखवासार्ये ताम्बूलं-ॐ उतस्मात्स्युद्द्रवतस्तुरण्युतः
 पुष्पं श्वेत्तुं वातिप्रगुर्दिनं+ । श्येनस्यैवुद्भ्रजतोऽभक्कसम्परिदधिक्रा-
 ङ्गणं+सुहोर्जातरिञ्जितुह स्वाहा ॥ १५ ॥ ॐ भू० सि० म० ताम्बूलं स० ॥
 फलम्-ॐ श्यामफलिनीर्ष्याऽअफलाऽअपुष्पायाश्च पुष्पिणीः ॥ बृहस्प-
 तिप्रसूतास्तानोमुञ्चन्त्वहंसहं ॥ १६ ॥ ॐ भू० सि० म० फलं स० ॥
 दक्षिणा-ॐ बृहत्तं षत्पदा नुं ष्यत्पुतं याश्च दक्षिणाहं ॥ तदग्निर्वैश्वक-
 र्मणश्चैव देवेषु नोदधत् ॥ १७ ॥ ॐ भू० सि० म० सुवर्णपुष्पदक्षिणां
 स० ॥ कर्पूरारार्तिक्यम्-ॐ आरात्रिपार्थिवदुर्जरज+पितुरप्प्रायिधामभिहं ॥
 दिवश्च सदा ॐ सिबृहतीवितिहंसऽआत्वेषं व्वर्त्तते तम+ ॥ १८ ॥ ॐ भूर्भुवः
 स्वः सि० म० कर्पूरारार्तिक्यं दर्शयामि ॥ मन्त्रपुष्पाञ्जलिः-अञ्जलौ
 पुष्पाण्यादाय तिष्ठन् ॐ नमो गुणेश्वर्योगणपतिव्यश्चवोनमोनमोव्राते-
 ष्योव्रातपतिव्यश्चवोनमोनमो गृत्सेव्यो गृत्सपतिव्यश्चवोनमोनमो
 न्विरूपेव्यो न्विरूपेव्यश्चवोनमः ॥ १९ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
 सिद्धिबुद्धिसहितम० मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि ॥ प्रदक्षिणा-सप्तास्यां
 ॐ भू० सि० म० प्रदक्षिणां समर्पयामि ॥ अर्घपात्रे जलं प्रपूर्य
 रक्तचन्दनपुष्पाक्षतसहितं नारिकेलं च धृत्वा विशेषार्घः-रक्ष रक्ष
 गणाध्यक्ष रक्ष त्रैलोक्यरक्षक । भक्तानामभयं कर्ता ज्ञाता भव भवार्ण-

वात ॥ द्वैमातुर कृपासिन्धो षाण्मातुराग्रज प्रभो । वरद त्वं वरं देहि
वाञ्छितं वाञ्छितार्थद ॥ अनेन सफलार्घेण फलदोऽस्तु सदा मम ॥
ॐ भूभुवः स्वः सि० म० विशेषार्घं स० ॥ प्रार्थना—विघ्नेश्वराय
वरदाय सुरप्रियाय लम्बोदराय सकलाय जगद्धिताय । नागाननाय
श्रुतियज्ञविभूषिताय गौरीसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥ नमस्ते
ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः । नमस्ते रुद्ररूपाय करिरूपाय
ते नमः ॥ विश्वरूपस्वरूपाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे । भक्तप्रियाय
देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं सततं मोदक-
प्रिय । निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ त्वां विघ्नश्चतुर्दलेति
च सुन्दरेति भक्तप्रियेति सुखदेति वरप्रदेति । विद्याप्रदेत्यघहरेति
च ये स्तुवन्ति तेभ्यो गणेश वरदो भव नित्यमेव ॥ ॐ भू० सि० म०
प्रार्थनापूर्वकं नमस्करोमि । अनया पूजया सिद्धिबुद्धिसहितः महा-
गणपतिः साङ्गः सपरिवारः प्रीयतां न मम ॥

॥ इति गणपतिपूजनम् ॥

॥ ८६ ॥ अथ पुण्याहवाचनप्रयोगः ॥

स्वपुरतः शुद्धायां भूमौ पञ्चवर्णैस्तन्दुलैर्वाऽष्टदलं कर्तव्यम् ॥ तत्र
भूमिं स्पृष्ट्वा—ॐ महीद्वयौ पृथिवीचनऽडुमं यज्ञस्मिन्मिक्षताम् ॥ पिपृता-
न्नोभरीमभिद ॥ ३२ ॥ तत्र यत्र प्रक्षेपः—ॐ ओषधयः समवदन्तः सोम-
नसुहराज्ञा ॥ यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तर्हराजं नृपारयामसि ॥ १६ ॥ अष्ट-
दलोपरि कलशस्थापनम्—ॐ आर्जिग्रकलशं मुह्यन्वां विशन्ति वन्दन् ॥
पुनरुज्जानिर्वर्त्तस्व सानं सुहस्रन्धुवक्ष्वोरुधारापयस्व तीपुनर्माविशताद्द-
यि? ॥ २३ ॥ कलशे जलपूरणम्—ॐ वरुणस्योत्तमभनमसि वरुण-

स्यस्कन्धसङ्गर्जनीस्त्योव्वरुणस्यऽऽकृतसदंन्यसिञ्चरुणस्यऽऽकृतसदंन-
 मसिञ्चरुणस्यऽऽकृतसदंनमासीद ॥ ३६ ॥ गन्धप्रक्षेपः—ॐत्वाङ्गन्धर्वा-
 ऽअंखनँस्त्वामिन्द्रस्त्वाम्बुहस्पर्तिः ॥ त्वामौषधेसोमोराजाद्विद्राज्य-
 क्षमादमुच्यत ॥ १२ ॥ धान्यप्रक्षेपः—ॐधान्यमसिधिनुहिदेवान्प्राणा-
 यन्वोदुनार्यच्चा व्यानार्यच्चा ॥ दुर्गिर्धामनुप्रसितिमायुषेधान्देवोवः-
 सविताहिरण्यपाणिंस्पतिगृष्णात्त्वच्छिद्रेणपाणिनाचक्षुषेत्त्वामहीना-
 म्पयोसि ॥ २० ॥ सर्वौषधीप्रक्षेपः—ॐषाऽओषधींषूव्वौजातादेवे-
 व्व्यस्त्रियुगम्पुरा ॥ मनैनुव्वञ्चूणामहःशतन्वामानिसप्तर्च ॥ १५ ॥
 दूर्वाप्रक्षेपः—ॐकाण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीपरुषंपरुषस्पर्ति ॥ एवानो
 दूर्वेप्सतंनुसहस्रेणशतेनच ॥ २० ॥ पञ्चपल्लवप्रक्षेपः—ॐअश्वत्येवो-
 निषदंनम्पण्णेवोहसतिष्कृता ॥ गोधाजऽइत्किलासथवत्सन्वथपूरुषम्
 ॥ १२ ॥ सप्तमृदप्रक्षेपः—ॐस्योनापृथिविनोभवानृक्षरानिवेशनी ॥ वच्छा-
 नंशर्मसंप्रथां ॥ १३ ॥ फलप्रक्षेपः—ॐषाऽफलिनीर्याऽअफलाऽअ-
 पुष्पाश्चपुष्पिणीं ॥ बृहस्पतिंप्सतास्तानोमुञ्चन्त्वहंसं ॥ १२ ॥
 पञ्चरत्नप्रक्षेपः—ॐपरिवाजपतिंक्रविरग्निहव्याद्व्यक्रमीत् ॥ दध्र-
 त्नानिदाशुषे ॥ १५ ॥ हिरण्यप्रक्षेपः—ॐहिरण्यगर्भंऽसमंवर्त्तताग्नेभु-
 तस्यजातंपतिरेकंऽआसीत् ॥ सदाधारपृथिवीन्धामुतेमाङ्गस्मैदेवार्यह
 विषाविधेम ॥ १३ ॥ रक्तसूत्रेण वस्त्रेण च वेष्टयेत्—ॐयुवासुवासाःपरिवी-
 तऽआगात्सऽअश्रेयान्भवतिजायमानः ॥ तंधीरासःकवयऽअभयन्तिस्वा-
 ध्योमनसादेवयन्तः । पा० गृ० का० २ कं० २ मं० ९ ॥ पूर्णपात्रमुपरि न्यसेत्
 ॐपूर्णार्दिर्विपरापतसुपूर्णपुनरापत ॥ वस्त्रेवविवर्त्तणीणावहुऽइषमू-
 र्जंऽशतक्रतो ॥ १३ ॥ वरुणमावाहयेत्—ॐतत्त्वावामीत्यस्य शुनः शेषक्राविः
 त्रिष्टुप्लन्दःवरुणोदेवता वरुणावाहने विनियोगः । ॐतत्त्वावामिद्वहमणा-

वन्दमानस्तदाशस्तेवर्जमानोहविर्भिः। अर्हदमानोवरुणेहवोद्ध्युरुशः सु-
मानऽमायुः पौषीर्द॥ १६॥ ॐ भूर्भुवः स्वः अस्मिन्कलशे वरुणं साङ्गं
सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ प्रतिष्ठापनम्-
ॐ मनोज्ञतिर्जुषतुमाज्ज्यस्य बृहस्पतिर्ध्वजमिमन्तं नोस्वरिष्टं द्युज्जुस-
मिमन्दधातु ॥ विष्णवे देवासऽऽहुर्मादयन्तामो ॐ प्रतिष्ठ ॥ १७॥ ॐ वरु-
णाय नमः वरुण सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणाय
नमः चन्दनं समर्पयामि ॥ इत्यादिपञ्चोपचारैः संपूज्य तत्त्वावासीति
पुष्पाञ्जलिं समर्प्य अनेन पूजनेन वरुणः प्रीयताम् ॥ ततः अनामिकया
कलशं स्पृष्ट्वा अभिमन्त्रयेत्-कलशस्य सुखे० । कुक्षौ तु० । अङ्गैश्च
सहिता० । आयान्तु मम शान्त्यर्थं दुरितक्षयकारकाः ॥ ततो गायत्र्या-
दिभ्यो नमः इत्यनेन पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य कलशं प्रार्थयेत्-देवदानव-
संवादे० । त्वत्तोये० । शिवः स्वयं० । त्वयि तिष्ठन्ति० । सान्निध्यं कुरुष्वे
देव प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ नमो नमस्ते स्फटिकप्रभाय सुधेतहाराय
सुमङ्गलाय । सुपाद्महस्ताय श्वासनाय जलाधिनाथाय नमो नमस्ते ॥
पाशपाणे नमस्तुभ्यं पाद्मिनीजीवनायक । पुण्याहवाचनं यावत्तावत्त्वं
सन्निधौ भव ॥ ततः स्वस्तिवाचनार्थं युग्मविमानसंपूज्य ॥ अवनिकृत-
जानुमण्डलः कमलमुकुलसदृशमञ्जलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना
स्वर्णपूर्णकलशं धारयित्वा वदेत्-ॐ त्रीणिपदाविचक्रमेव विष्णुर्गोपा-
अदाब्ज्यदं ॥ अतो धर्माणि धारयन् ॥ १८॥ ॥ दीर्घा नागा नद्यो गिर-
यस्त्रीणि विष्णुपदानि च ॥ तेनायुःप्रमाणेन पुण्यं पुण्याहं दीर्घमा-
युरस्तिवति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ विमा वदेयुः-तेनायुःप्रमाणेन पुण्यं पुण्याहं
दीर्घमायुरस्तु ॥ एवं वारत्रयं कृत्वा कलशं भूमौ धान्यराशौ संस्थाप्य ॥
ब्राह्मणानां हस्ते सुप्रोक्षितमस्तु ॥ शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवा

आपः ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ।
 अस्त्वक्षतमरिष्टं च ॥ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्त्विति भवन्तो
 ब्रुवन्तु । ॐ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु
 आयुष्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु ॥
 पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ पुष्पाणि पान्तु
 सौश्रियमस्तु ॥ ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ।
 ॐ ताम्बूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्तु ॥ पूगीफलानि पान्तु बहुफलमस्त्विति
 भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ पूगीफलानि पान्तु बहुफलमस्तु ॥ दक्षिणाः पान्तु
 बहुदेयं चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु । ॐ दक्षिणाः पान्तु बहुदेयं
 चास्तु ॥ ॐ दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिः श्रीर्यशो विद्या विनयो
 वित्तं बहुपुत्रश्चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु । ब्राह्मणा वदेयुः—ॐ दीर्घमायुः
 श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिः श्रीर्यशो विद्या विनयो वित्तं बहुपुत्रं चास्तु । यज-
 मानो वदेत्—यङ्कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारम्भाः शुभाः शोभनाः
 प्रवर्तन्ते तमहमोङ्कारमादिकृत्वा ऋग्यजुःसामाथर्वणाशीर्वचनं बहुऋषि-
 मतं समनुज्ञातं भवद्भिरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाचयिष्ये । ॐ वाच्य-
 ताम् ॥ अथाशीर्वादः ॥ ब्राह्मणानां हस्तेष्वक्षतान्दद्यात् ॥ यजुः—ॐ
 भद्रद्रङ्गर्णेभिर्दृष्टुण्यामदेवाभद्रद्रम्पर्शयेमाक्षभिर्ध्वजन्नाहं ॥ स्थिरैरङ्गै-
 स्तुष्टुवा ॐ संस्तु नमिर्व्यशेमहिदेवहितैष्वदायुः ॥ ३१ ॥ ॐ देवानाम्भ-
 द्रासुमतिर्जयतान्देवानां ॐ शान्तिश्मिनोनिवर्त्तताम् । देवानां ॐ सक्ख्य-
 मुपसेदिमाव्वयन्देवान् ॐ आयुर्हन्तिरन्तु जीवसे ॥ ३५ ॥ ॐ दीर्घायुस्तऽ-
 ओषधेखनितायस्मै चत्वा खनाम्यहम् ॥ अथोषवन्दीर्घायुर्भूत्वाश-
 तवल्क्षाविरोहतात् ॥ १०० ॥ ॥ ऋक्—ॐ द्रविणोदाद्रविणसस्तुरस्यद्रवि-
 णोदाः सनरस्यप्रयंसत् ॥ द्रविणोदावीरवतीमिधेनोद्रविणोदारांसतेदीर्घ-

मायुः ॥ अष्टक १७॥ यजुः-ॐ द्रविणोदाऽपिपीषतिजुहोतुप्रचतिष्ठत ॥
 नेष्टुदुतुभिरिष्यत ॥ ३३ ॥ ऋक्-ॐ सवितापश्चात्तसवितापुरस्तात्सवि-
 तोत्तरात्तसविताधरात्तात् ॥ सवितानःसुवतुसर्वतातिसवितानोरासतां-
 दीर्घमायुः ॥ ७१ ॥ यजुः-ॐ सवितात्त्वासवानां सुवतामग्निर्गृहपती-
 ना सोमोव्वनस्पतिर्वाचऽइन्द्रोऽज्यैष्ठ्याय रुद्रऽप-
 शुभ्यो मित्रऽसत्योव्वरुणो धर्मपतीनाम् ॥ ३१ ॥ ऋक्-ॐ नवोनवोभ-
 वतिजायमानोहोकेतुरुषसांमेत्यग्रम् ॥ भागं देवेभ्यो विदधात्यायन्प्रचन्द्र-
 मास्तिरते दीर्घमायुः ॥ ८३ ॥ यजुः-ॐ नतद्रक्षांसि न पिशाचास्त-
 रन्ति देवानामोर्जः प्रथमजं ह्येतत् । यो विभर्ति दाक्षायणं हिरण्यं स दे-
 वेषु कृणुते दीर्घमायुं समं नृपेषु कृणुते दीर्घमायुः ॥ ५१ ॥ ऋक्-
 ॐ उच्चादिविदक्षिणावन्तोऽस्युर्येऽअश्वदाः सहते मूर्येण ॥ हिरण्य-
 दाऽअमृतत्वं भजेतेवासोदाः सोमं प्रतिरंतुऽआयुः ॥ ८३ ॥ यजुः-
 ॐ उच्चाते जातमन्यसोदिविसद्भूम्याददे ॥ उग्रं शर्ममाहि-
 श्रवः ॥ ३६ ॥ इत्याशीर्वादः ॥ + व्रतजपनियमतपः स्वाध्यायकृतदया-
 दमदानविशिष्टानां सर्वेषां ब्राह्मणानां मनः समाधीयताम् ॥ *समाहि-
 तमनसः स्मः ॥ + प्रसीदन्तु भवन्तः ॥ प्रसन्नाः स्मः ॥ + ॐ शान्ति-
 रस्तु ॥ अस्तु ! ॥ ॐ पुष्टिरस्तु ॥ ॐ तुष्टिरस्तु । ॐ वृद्धिरस्तु । ॐ अवि-
 घ्नमस्तु । ॐ आयुष्यमस्तु । ॐ आरोग्यमस्तु । ॐ शिवं कर्मास्तु । ॐ कर्म-
 समृद्धिरस्तु । ॐ वेदसमृद्धिरस्तु । ॐ शास्त्रसमृद्धिरस्तु । ॐ धनधान्यस-
 मृद्धिरस्तु । ॐ पुत्रपौत्रसमृद्धिरस्तु । ॐ इष्टसंपदस्तु । ॐ अरिष्टनिरसन-
 मस्तु ॥ ॐ यत्पापं रोगमशुभमकल्याणं तद्दूरे प्रतिहतमस्तु ॥ ॐ यच्छ्रेय-
 स्तदस्तु ॥ ॐ उत्तरे कर्मणि निर्विघ्नमस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तरमहरहरभित्ति-

रस्तु ॥ ॐ उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः संपद्यन्ताम् ॥ ॐ अतिथि-
 करणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नसंपदस्तु ॥ पात्रे उदकसेकः ॥ ॐ अतिथिकरण-
 मुहूर्तनक्षत्रग्रहलग्नाधिदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ अतिथिकरणे समुहूर्ते सनक्षत्रे
 सग्रहे साधिदेवते प्रीयेताम् ॥ ॐ दुर्गापाञ्चाल्यौ प्रीयेताम् ॥ ॐ अग्नि-
 पुरोगा विश्वेदेवाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ इन्द्रपुरोगा मरुद्गणाः प्रीयन्ताम् ॥
 ॐ माहेश्वरीपुरोगा उमामातरः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ अरुन्धतीपुरोगा एक-
 पत्न्यः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ विष्णुपुरोगाः सर्वे देवाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ ब्रह्मपुरोगाः
 सर्वे वेदाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च प्रीयन्ताम् ॥ ॐ श्रीसर-
 स्वत्यौ प्रीयेताम् ॥ ॐ श्रद्धामेधे प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवती कात्यायनी
 प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवती माहेश्वरी प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवती ऋद्धिकरी
 प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवती सिद्धिकरी प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवती पुष्टिकरी
 प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवती तुष्टिकरी प्रीयेताम् ॥ ॐ भगवन्तौ विघ्नविनायकौ
 प्रीयेताम् ॥ ॐ सर्वाः कुलदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ सर्वाः ग्रामदेवताः
 प्रीयन्ताम् ॥ बहिः—ॐ हताश्च ब्रह्मद्विषः ॥ ॐ हताश्च परिपन्थिनः ॥
 ॐ हताश्च विघ्नकर्तारः ॥ ॐ शत्रवः पराभवं यान्तु ॥ ॐ शाम्यन्तु घोराणि ॥
 ॐ शाम्यन्तु पापानि ॥ ॐ शाम्यन्तु वीतयः ॥ पुनः पात्रे—ॐ शुभानि वर्द्ध-
 न्ताम् ॥ ॐ शिवा आपः सन्तु ॥ ॐ शिवा ऋतवः सन्तु ॥ ॐ शिवा ओषधयः
 सन्तु ॥ ॐ शिवा नद्यः सन्तु ॥ ॐ शिवा गिरयः सन्तु ॥ ॐ शिवा अतिथयः
 सन्तु ॥ ॐ शिवा अग्नयः सन्तु ॥ ॐ शिवा आहुतयः सन्तु ॥ ॐ अहोरात्रे
 शिवे स्याताम् ॥ यजुः—ॐ निकामेनिकामेन ऽपज्जर्जन्यो वर्षतु फलव-
 न्योन ऽओषधयः ऽपच्यन्तां ऽव्योगक्षेमोन ऽकल्पताम् ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणम्-
 ॐ निकामेनिकामेन ऽपज्जर्जन्यो वर्षत्विति निकामेनिकामेनैतत्रपज्जर्जन्यो वर्ष-
 तिवैतनैतनयज्ञेन सजन्ते फलवत्योन ऽओषधयः ऽपच्यन्तामिति फलवत्यो वैत-

औषधयः पच्यन्तेऽत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते योगक्षेमो न हं कल्पतामिति योगक्षेमो-
 वैतत्र कल्पतेऽत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते तस्माद्यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते वल्सः प्रजानां-
 योगक्षेमो भवति ॥ ॐ शुक्राङ्गारकबुधबृहस्पतिशनैश्वरराहुकेतुसोमसाहिते
 आदित्यपुरोगाः सर्वे ग्रहाः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ भगवान्भरारयणः प्रीयताम् ॥
 ॐ भगवान्पर्जन्यः प्रीयताम् ॥ ॐ भगवान्स्वामी महासेनः प्रीयताम् ॥
 ॐ पुरोनुवाक्यया यत्पुण्यं तदस्तु ॥ ॐ याज्यया यत्पुण्यं तदस्तु ॥
 ॐ वषट्कारेण यत्पुण्यं तदस्तु ॥ ॐ प्रातःसूर्योदये यत्पुण्यं तदस्तु ॥
 ॐ पुण्याहकालान्वाचयिष्ये । ॐ वाच्यताम् ॥ ब्राह्म्यं पुण्यं महद्यच्च
 सृष्ट्युत्पादनकारकम् । वेदवृक्षोद्भवं नित्यं तत्पुण्याहं ब्रुवन्तु नः ॥ १ ॥ भो
 ब्राह्मणाः ! मह्यं सकृदुम्बिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशीर्वचनमपेक्षमा-
 णाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः पुण्याहं भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तु पुण्याहम् । एवं त्रिः ॥ ऋक्-ॐ उद्गातेर्वशकुने-
 सामङ्गायसि ब्रह्मपुत्रऽवसर्वनेषु शंससि ॥ वृषेदवाजीचिशुमतीरपीत्या-
 सर्वतो नः शकुने भद्रमावदविश्वतो नः शकुने पुण्यमावद ॥ २^{१३} ॥ यजुः-
 ॐ पुनन्तु मादेव जनाः पुनन्तु मनसा धियः ॥ पुनन्तु द्विः श्वाभूतानि जात-
 वेदः पुनीहि मां ॥ ३^{१४} ॥ ब्राह्मणम्-ॐ सप्तः कस्मयेतमहन्मपानुयामित्युद-
 गयन्ऽआर्पूषमाणपक्षे पुण्याहे ह्यदशामुपसद्व्रतीभूत्वौदुंवरेकऽसेचमसे-
 वासवौषधम्फलानीतिसम्भृत्य परिसमूहपरिलिप्याग्निमुपसमाध्यावावृता-
 ज्यः संस्कृत्य पूर्णसानक्षत्रेण मन्यः सन्नीय जुहोति ॥ १ ॥ पृथिन्यागुद्धृतापां
 तु यत्कल्याणं पुरा कृतम् । ऋषिभिः सिद्धगन्धर्वैस्तत्कल्याणं ब्रुवन्तु
 नः ॥ २ ॥ भो ब्राह्मणाः ! मह्यं सकृदुम्बिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशी-
 र्वचनमपेक्षमाणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः कल्याणं

भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तु कल्याणम् ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ अणः
 सोमपस्तमिन्द्रपयः। हिकल्याणीर्जायासुरणंगुहते ॥ यत्रारथस्यवृद्धतो-
 निधानंविमोचनंवाजिनोदक्षिणावत् ॥ ३^१/_३ ॥ यजुः—ॐ अथेमांश्वाच-
 क्लल्याणीमावदानिजनैर्वभ्यट ॥ ब्रह्मस्मराजक्यावभ्याऽशुद्रायचावभ्या-
 यचस्त्रायचारणायच ॥ प्रियौद्वेवानान्दक्षिणायैदातुरिहभूयासमयम्मे-
 कायटसमृद्धयताहुपयादोर्नमतु ॥ ३^२/_६ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ अथाध्वर्योऽ-
 प्रतिगरोरात्सुरिमेयजमानाभद्रमेभ्योयजमानेभ्योभूदितिकल्याणमेवैत-
 न्मानुष्यैर्वाचोवदति ॥ २ ॥ सागरस्य यथा वृद्धिर्महालक्ष्म्यादिभिः
 कृता । सम्पूर्णा सुप्रभावा च तां च ऋद्धिं ब्रुवन्तु नः ॥ ३ ॥ भो
 ब्राह्मणाः ! मह्यं सकुटुम्बिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशीर्वचनमपे-
 क्षमाणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्यारुख्यस्य कर्मणः ऋद्धिं भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ कर्म ऋद्धयताम् ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ ऋद्धयामस्तो-
 मंसनुयामवाजमानोमंत्रसरथेहोपयातम् ॥ यश्चोनपक्वधुगोष्यंतराभुतां-
 शोऽवश्विनोःकाममग्नाः ॥ ८^३/_६ ॥ यजुः—ॐ सत्रस्यऽऽर्द्धिरित्यगम-
 ज्ज्योतिरुमृताऽअभूय ॥ दिवस्पृथिव्यिन्व्याऽअर्द्धयारुहामाविंशमदेवान्स्व-
 ज्ज्योतिः ॥ ५^३/_३ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ तऽउत्तरस्यहविर्दानस्यजघन्यायाक्कु-
 वर्वाऽसामाभिगायन्तिसत्रस्यऽऽर्द्धिरितिराद्धिमेवैतदभ्युत्तिष्ठन्त्युत्तर-
 वेदेर्वोतरायाऽश्रोणाविचरंतुऽऽर्द्धतुत्तरम् ॥ ३ ॥ स्वस्तिस्तु याऽविनाशाख्या
 पुण्यकल्याणवृद्धिदा । विनायकाप्रिया नित्यं तां च स्वस्तिं ब्रुवन्तु नः ॥ ४ ॥
 भो ब्राह्मणाः ! मह्यं सकुटुम्बिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशीर्वचनमपेक्ष-
 माणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्यारुख्यस्य कर्मणः स्वस्तिं भवन्तो
 ब्रुवन्तु ॥ ॐ आयुष्मते स्वस्ति ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्—ॐ स्वस्तिरिद्धिप्रप-
 येऽश्रेष्ठरेकंस्वत्यभियावाममेति ॥ सानोऽअमासोऽअरणेनिपातुस्वावे-

शामभवतुदेवगौपा ॥ ८३ ॥ यजुः—ॐ स्वस्ति नः स्वस्ति नः स्वस्ति नः स्वस्ति नः स्वस्ति नः
 स्तिनः पूषान्विभ्ववेदाह ॥ स्वस्ति नः स्ताक्षर्योऽअरिष्टनेमिह स्वस्ति नो बृ-
 हस्पतिर्दधातु ॥ ८४ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ गातुज्यज्ञाय गातुज्यज्ञपतयेऽइति-
 गातुह्येषमज्ञायैच्छति गातुज्यज्ञपतये यो यज्ञस्य सः स्थान्देवी स्वस्ति रस्तु-
 नः स्वस्ति मानुष्येभ्यऽइति स्वस्ति नो देवत्रास्तु स्वस्ति मानुष्यत्रेत्येवै तदा-
 होर्वाजिगातुभेषजमित्यूध्वो नो यज्यज्ञो देवलो क्यजति वत्येवै तदा हशन्नो-
 ऽअस्तु द्विपदेशश्चतुष्पदऽइत्येतावद्वाऽइदं सर्वज्यावद्द्विपाच्चैत्रचतुष्पाच्च-
 तस्माऽएवैतद्यज्ञस्य सः स्थान्गत्वा शं करोति तस्मादाह शन्नो ऽअस्तु द्विपदेशं-
 चतुष्पदे ॥ ४॥ समुद्रमथनाज्जाता जगदानन्दकारिका । हरिप्रिया च माङ्गल्या
 तां श्रियं च ब्रुवन्तु नः ॥ ५॥ भो ब्राह्मणाः ! मह्यं सकृदुम्बिने महाजनान्नमस्कु-
 र्वाणाय आशीर्वचनमपेक्षमाणाय मया क्रियमाणस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य
 कर्मणः श्रीरस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तु श्रीः ॥ एवं त्रिः ॥ ऋक्-
 ॐ श्रिये जातः श्रियऽआनिरियाय श्रियं वर्यो जरितृभ्यो दधाति ॥ श्रियं वसा-
 नाऽअमृतत्वमायन् भवन्ति सुत्यासंमिया मितर्द्रौ ॥ ७३ ॥ यजुः—ॐ मनसु-
 ऽकाममाकूतिं वाचः सत्यमशीय ॥ पशुना ॐ रूपमर्गस्य रसो यशः श्रीः
 श्रयताम्मायि स्वाहा ॥ ७४ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ ते नो हततऽईजे दुक्षऽपार्वतस्तुऽइ-
 मेत्येतर्हि दाक्षायणाराज्यमिवैव प्राप्ता रारज्यमिह वैव प्राप्नोति यऽएवं विद्वाने-
 तेन यज्ञेन यजेत तस्माद्वाऽएतेन यजेत स वाऽएकैकऽएवानूचिना हुं पुरोडाशो
 भवत्येतेनोहास्यासपत्नानुपवाधा श्रीर्भवति ॥ ५॥ कृतेऽस्मिन् पुण्याहवाचने
 न्यूनातिरिक्तो यो विधिः स उपविष्टब्राह्मणानां वचनात् श्रीमहागणप-
 तिप्रसादाच्च सर्वः परिपूर्णोऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णः ॥ अयागिषेकः ॥
 कर्तुर्वामतः पत्नीम् उपवेद्य पात्रपातितकलशोदकेन अविधुराश्चत्वारो
 ब्राह्मणा दूर्वाग्रपल्लवैरुदङ्मुख्वास्तिष्ठन्तः सपत्नीकं यजमानमभिषिञ्चे-

युः ॥ तत्रमंत्राः—ॐ पर्य+पृथिव्याम्पयऽओषधीषुपयोदिह्यन्तरिक्षेपयो-
 धा ॥ पर्यस्वती ८ पृथिर्शंसन्तुमह्यम् ॥ ३६ ॥ ॐ पञ्चनद्व्युःसरस्वती-
 मपियन्तिसस्रोतस ॥ सरस्वतीतुपञ्चधासोदशेभवंत्सरित् ॥ ११ ॥ ३७ ॥
 ॐ ह्यसिधरुणस्योत्तमभनमसिधरुणस्यस्कम्भसज्जनीस्तथोवरुणस्यऽऋतसद-
 ऋयसिधरुणस्यऽऋतसदनमसिधरुणस्यऽऋतसदनमासीद ॥ ३६ ॥ ॐ
 पुनर्तुमादेवजनापुनन्तुमनसाधिर्यः ॥ पुनन्तुद्विभ्रामुतानिजातवे-
 द ६ पुलीहिमा ॥ ३९ ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्याम्पु-
 ण्णोहस्ताभ्याम् ॥ सरस्वत्यैवाचोऽन्तुर्व्यन्त्रियेदधामिवृहस्पतिं पृथासा-
 म्म्राज्येनाभिषिञ्चाम्यसौ ॥ ३९ ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहु-
 भ्याम्पुण्णोहस्ताभ्याम् ॥ सरस्वत्यैवाचोऽन्तुर्व्यन्त्रेणाग्नेः सा म्रा-
 ज्येनाभिषिञ्चामि ॥ ३९ ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहु-
 भ्याम्पुण्णोहस्ताभ्याम् ॥ अश्विनोर्वाभैषज्ज्येनतेजसेह्रमवर्चसाया-
 भिषिञ्चामिसरस्वत्यैभैषज्ज्येन व्वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामीन्द्रस्ये-
 न्द्रियेणबलायश्चियैवशसेभिषिञ्चामि ॥ ३९ ॥ ॐ द्विभ्रानिदेवसवितर्द्विरिता-
 निपरासुव ॥ वद्धन्तऽआसुव ॥ ३९ ॥ ॐ धामच्छदग्निरिन्द्रोऽब्रह्मा-
 देवोवृहस्पतिः ॥ सचैतसोद्विभ्रैर्देवायज्ञम्रावन्तुनऽशुभे ॥ ३९ ॥ ॐ त्व-
 र्वाविष्टदाशुषोर्नृपाहिः शृणुधीगिरः ॥ रक्षातोकमुतत्कमना ॥ ३९ ॥ ॐ
 अन्नपतेर्नस्यनोदेह्यनमीवस्यंशुष्मिणः ॥ प्रप्रदातारन्तारिषऽऋज-
 नोधेहिद्विपदेचतुष्पदे ॥ ३९ ॥ ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी-
 शान्तिरापऽशान्तिरोषधयऽशान्तिः ॥ वनस्पतयऽशान्तिर्विश्वेदेवाः-
 शान्तिर्ब्रह्मशान्तिऽसर्वं शान्तिऽशान्तिरेवशान्तिऽसामाशान्तिरेधि ॥
 ॥ ३९ ॥ ॐ यतोयतऽसमीहसेततोऽभयङ्कुरु ॥ शन्नः कुरुपजाभ्यो-
 मयन्नऽपशुभ्यः ॥ ३९ ॥ ब्राह्मणम्—ॐ प्राकाशंभवति ॥ तेनब्राह्मणो-

भिषिञ्चति ब्रह्मवैपलाशो ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ औदुम्बरं भवति ॥
 तेन स्वोभिषिञ्चत्यन्नं वाऽऽर्गुर्दुम्बरऽऽर्ग्वैस्वं वा वैद्वैपुरुषस्य स्वं भवति न वै ता-
 वदशनाय तितेनोर्कस्वं तस्मादौदुम्बरेण स्वोभिषिञ्चति ॥ नैष्यग्रोधपादं भव-
 तितेन मित्रो राजन्योभिषिञ्चति पद्भिर्वैन्यग्रोधऽप्रतिष्ठितो मित्रेण वै राजन्यः
 प्रतिष्ठितस्तस्मान्नैष्यग्रोधपादेन मित्रो राजन्योभिषिञ्चति ॥ आश्वत्थं भव-
 ति ॥ तेन वैश्योभिषिञ्चति स खद्वेवा दोश्वत्थेतिष्ठतऽऽन्द्रो मरुतऽउपा मंत्रयते
 तस्मादाश्वत्थेन वैश्योभिषिञ्चति ॥ खदेव कुल्पाञ्जुहोति प्राणावैकुल्पाऽअ-
 मृतमुवैशाणाऽअमृतेनैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ सर्वेषां वाऽएष वेदानां ७१-
 सोयत्सामसर्वेषामैवैनमेतद्वेदानां ७१ सेनाभिषिञ्चति ॥ शान्तिः शान्तिः
 सुशान्तिर्भवतु ॥ स्वस्थाने उपविश्य हस्ते जलं गृहीत्वा—अभिषेककर्तृ-
 केभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथोत्साहं दक्षिणां दास्ये तेन श्रीकर्माधीशः प्रीयताम् ।
 ततः पुत्रवतीभिर्वृद्धसुवासिनीभिर्निराजनं कार्यम् ॥ तस्य मंत्रः—ॐ अ-
 नाघृष्टा पुरस्तादग्नेराधिपत्यऽआयुर्ममेदाऽपुत्रवती दक्षिणतऽऽन्द्रस्याधि-
 पत्ये प्रजाम्मेदाऽ । सुषदा पश्चाद्वैवस्यं सवितुराधिपत्ये चक्षुर्ममेदाऽआ-
 श्रुतिरुत्तरतो धातुराधिपत्ये रायणपोषममेदाऽ ॥ विधृतिरुपरिष्ठाद्बृह-
 स्पतेराधिपत्यऽओजोमेदा विष्वाभ्यो मानुष्याभ्यस्पाहि मनोरेश्वासि
 ॥ ३३ ॥ अनेन पुण्याहवाचनेन कर्माङ्गदेवताः श्रीआदित्यादिनवग्रहाः
 प्रीयन्ताम् ॥ इति पुण्याहवाचनप्रयोगः ॥

॥ ८७ ॥ अथ मातृकापूजनप्रयोगः ॥

तत्रादौ वैश्वदेवं कुर्यात् ॥ तदकरणे सङ्कल्पः—इदं वैश्वदेवहवनीय-
 द्रव्यं सदाक्षिणाकमत्रावसरे वैश्वदेवाकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं कर-

१ अविघ्नो मंडपश्चैव मातृणां पूजनं सकृत् । वैश्वदेवं वसोर्द्धारा नान्दीश्राद्धमतः परम् ॥
 अविघ्नपूजनात्पूर्वं वैश्वदेवं विधाय च ॥

गजनितफलप्राप्त्यर्थम् अमुकशर्मणे ब्राह्मणाय विष्णुरूपाय तुभ्यमहं
संपददे ॥ अनेन वैश्वदेवकरणजनितफलसिद्धिरस्तु ॥ ततो गोधूमादि-
धान्यपूरिते हरिद्रादिरञ्जिते मृन्मये अविघ्नाख्यकलशे मोदादिषड्विनाय-
कानां प्रतिमाः कुङ्कुमादिना लिखित्वा आवाहयेत्-ॐमोदाय नमः
मोदम् आवाहयामि ॥ ॐप्रमोदाय नमः प्रमोदम् आवाहयामि ॥ ॐ
सुमुखाय नमः सुमुखम् आवाहयामि ॥ ॐदुर्मुखाय नमः दुर्मुखम्
आवाहयामि ॥ ॐअविघ्नाय नमः अविघ्नम् आवाहयामि ॥ ॐविघ्नकर्त्रे
नमः विघ्नकर्तारम् आवाहयामि ॥ प्रतिष्ठापनम्-ॐमनोजुति० ॐभूर्भुवः
स्वः मोदादिषड्विनायकाः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ ॐमोदादिषड्वि-
नायकेभ्यो नमः इति षोडशोपचारैः संपूज्य अनया पूजया मोदादि-
षड्विनायकाः प्रीयन्ताम् ॥ इत्यविघ्नपूजनम् ॥

अथमण्डपमातृकास्थापनम् ॥ निश्चितकोणे गतं खनेत् ॥ गर्तसमी-
पे सभार्यो यजमानः पूर्वाभिमुख उपविश्य गोधूमनिर्मितगणपतिप्रतिमायां
पूर्ववत् गणपतिं षोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ ततो यजमानश्चतुर्षु कोणेषु
मध्ये च गतं कुर्यात् ॥ आचार्येण च दुर्वाशस्याम्नादिप्रशस्तवृक्षपत्राणां
रक्तसूत्रेण पञ्च वेष्टनानि कार्याणि । एषां मण्डपमातृसंज्ञा ॥ ताश्च
मण्डपमातृः मण्डपे स्थापयेत् ॥ तासां मध्ये एकां मदनफलेन युक्तां
कुर्यात् ॥ ततस्तासां तैलहरिद्राकुङ्कुमादिसुगन्धद्रव्येणोद्धर्तनम् ॥ ततो
यजमानो गर्तेषु अङ्गिरासेचनं कुर्यात् दध्ना च ॥ ततस्ता आग्नेयादि-
चतुर्षु मण्डपकोणस्तंभेषु क्रमेण चतस्रो मध्ये चैका एवं पञ्च कृत्वा ततः
स्थिरोभवेतिस्थिरीकरणम् ॥ ॐ स्थिरोभवेत्स्त्रीद्वृक्षः ॥ आशुर्भवेत्स्त्री-

१ वृषादित्रये वह्निकोणे ह्यमं स्यात्तया सिंहकादित्रये चेशकोणे । भवेद् वृद्धिकादि-
त्रये वायुकोणे घटादित्रये निर्ऋतौ खातमाहुः ॥ एव कोणनिश्चयं कुर्यात् ॥

ज्युषन् ॥ पृथुर्ध्वसुषदस्त्वग्मेऽपुरीषवाहणः ॥ ११ ॥ तत्र शाखास्तंभे
॥ अग्निकोणे-ॐ नन्दिन्यै नमः नन्दिनीमावाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥
नैर्ऋत्यकोणे-ॐ नलिन्यै न० नलिनीमा० ॥ २ ॥ वायव्यकोणे ॐ
मैत्रायै न० मैत्रामा० ॥ ३ ॥ ईशानकोणे-ॐ उमायै न० उमामा० ॥ ४ ॥
मध्ये-पशुवर्धिन्यै न० पशुवर्धिनीमा० ॥ ५ ॥ मनोजूतिरिति ताः प्रति-
ष्ठापयेत् ॥ ॐ मनोजूतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्धृष्टमिमन्तलोत्वारिष्ट-
द्व्यङ्गर्धसमिमन्दधातु ॥ विश्वेदेवासऽइहमादयन्तामो ३ मप्रतिष्ठ १३ ॥
इतिप्रतिष्ठाप्य ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः नन्दिन्यादिमण्डपमातृभ्यो नमः इत्यनेन
मंत्रेणावाहनादिषोडशोपचारैस्ताः पूजयेत् ॥ अनया पूजया नन्दिन्या-
दिमण्डपमातरः प्रीयन्तां नमः ॥

अथ गौर्यादिमातृणां पूजनम् ॥ अग्रिकोणे पीठोपरि रक्तवस्त्रं
प्रसार्य तदुपरि गोधूमाक्षतपुञ्जेषु पूगीफलेषु वा सगणाधिपगौर्यादिच-
तुर्दशमातृणां दक्षिणोपक्रमाणाम् उदगपवर्गाणां मत्स्यगुप्तक्रमाणां प्राग-
पवर्गाणां वा स्थापनम् ॥ ॐ गुणानान्तवा० ॥ २३ ॥ ॐ गणेशाय नमः
गणेशम् आवाहयामि स्थापयामि । भो गणपते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥
ॐ आयङ्गौशुद्रिन्नरक्कमीदसदन्मातरस्पुरः ॥ पितरश्च प्रयन्तस्व + ॥ ६ ॥
ॐ भूर्भुवःस्वः गौर्यै नमः गौरीम् आवाहयामि स्था० । भो गौरि इहा-
गच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥ ॐ हिरण्यरूपाऽऽवसोविरोकऽऽभाविन्द्वाऽऽ-
दिथं सूर्यश्च ॥ आरौहतं वरुणमिच्छ गतं ततश्च क्षायामदिति न्दितांश्च मि-

१ गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया । देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः॥
धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मनः कुलदेवताः । गणेशेनाधिका होता बृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश ॥ अत्र चतु-
र्दशपदसमाहारान्मातरो लोकमातर इति सर्वासां विशेषणम् ॥ केचन मातृः लोकमातरपि आवा-
यन्ति तदयुक्तम् ॥

त्रोसिर्वरुणोसि ॥ १६ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पद्मायै नमः पद्मावाहयामि
 स्था० ॥ भो पद्मे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ २ ॥ ॐ कृदाचनस्तरीरसिने-
 न्द्रसञ्चसिदाशुषे ॥ उपोपेन्नुर्मघवद्भूयऽइन्नुतेदानन्देवस्यपृच्छयतऽआ-
 दित्येवभ्यस्त्वा ॥ ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः शच्यै नमः शचीमावाहयामि
 स्थाप० ॥ भो शचि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ३ ॥ ॐ मेधाम्मेवरुणोददातु-
 मेधामग्निं प्रजापतिं ॥ मेधामिन्द्रश्चष्टायुश्च मेधान्घाताददातुमेस्वाहा
 ॥ १५ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः मेधायै नमः मेधामावाहयामि स्था० ॥ भो मेधे
 इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ४ ॥ ॐ उपयामगृहीतोसिसावित्रोसिचनोधाश्च-
 नोधाऽअसिचनोमयिधेहि ॥ जिह्वं वज्रं जिह्वं वज्रं पतिम्भगायदेवायत्वा-
 सवित्रे ॥ ५ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सावित्र्यै नमः सावित्रीम् आवाहयामि
 स्था० ॥ भो सावित्रि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ५ ॥ ॐ विज्यन्धनुं ऋ-
 पद्मिनो ॥ १६ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः विजयायै नमः विजयाम् आवाहयामि
 स्था० ॥ भो विजये इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ६ ॥ ॐ यार्तेरुद्रशिवा०
 ॥ १७ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः जयायै नमः जयाम् आवाहयामि स्था० ॥ भो जये
 इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ७ ॥ ॐ देवानाम्भद्रा सुमतिर्ऋजूयतान्देवानां
 रातिरभिन्नोनिर्वर्त्तताम् ॥ देवानां स्रक्ख्यमुपसेदिमाव्वयन्देवानां
 युं प्रतिरन्तुजीवसे ॥ १८ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः देवसेनायै नमः देवसे-
 नाम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ भो देवसेने इहागच्छ इ० ॥ ८ ॥ ॐ पि-
 तृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधान-
 म्प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः ॥ अक्षन्पितरोमीमदन्त-
 पितरोतीतृपन्तपितरं पितरं शुन्यध्वम् ॥ १९ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वधायै
 नमः स्वधाम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ भो स्वधे इ० इह तिष्ठ ॥ ९ ॥
 ॐ स्वाहायज्ञमनसं स्वाहोरोरन्तरिक्षास्वाहाद्यावापृथिवीभ्यां स्वा-

हुवावातादारभेस्वाहा ॥ ६ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहायै नमः स्वाहासु आ-
वाहयामि स्थापयामि ॥ भो स्वाहे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १० ॥ ॐ वृ-
ष्टिस्वपांग्रेऽअग्निमामादज्जहिनिष्कृव्यादस्सेधादेवयजं बह ॥ ध्रुवम-
सिपृथिवीन्दे हव्रहमवनिस्वाक्षत्रवर्निसजातवन्त्युपदधामिभ्रातृव्य-
स्यव्वधाय ॥ ११ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः धृत्यै नमः धृतिमावाहयामि स्थाप-
यामि ॥ भो धृते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ ११ ॥ ॐ त्वष्टातुरीपोऽअद-
भुतऽइन्द्राग्नीपुष्टिवर्द्धना ॥ द्विपदाच्छन्दऽइन्द्रियमुक्षार्गोर्नवयोदधुर्द
॥ १२ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः पुष्ट्यै नमः पुष्टिमावाहयामि स्थापयामि ॥
भो पुष्टे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १२ ॥ ॐ वृहस्पते ० ॥ १३ ॥ ॐ भूर्भुवः
स्वः तुष्ट्यै नमः तुष्टिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो तुष्टे इहागच्छ इह
तिष्ठ ॥ १३ ॥ ॐ अम्बेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयातिकश्चन ॥ सस-
स्त्यश्चक्रे सुमद्विकाङ्काम्पीलवासिनीम् ॥ १४ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
आत्मनः कुलदेवतायै नमः आत्मनः कुलदेवतामावाहयामि स्थापयामि ॥
भो आत्मनः कुलदेवते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १४ ॥ ॐ मनोजुति ०
॥ १५ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सगणाधिपगौर्यादिमातरः सुप्रतिष्ठिताः वरदाः
भवत ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सगणाधिपगौर्यादिमातृभ्यो नमः इत्यनेन
षोडशोपचारैः सम्पूजयेत् ॥

अथ श्र्यादिसप्तवसोर्द्धारापूजनम्—पात्रस्थेन विलीनेन सगुडेन
घृतेन मातृणां संनिहितकुड्यलम्बाः दक्षिणाद्युदपवर्गाः पश्चिमादि-
प्रागपवर्गाः नातिनीचा न चोछिताः सप्तवसोर्द्धाराः कर्तव्याः ॥ ॐ व-
सोऽपवित्रमसिशतधारंवसोऽपवित्रमसिसहस्रधारम् ॥ देवस्त्वासवि-
तापुनातुवसोऽपवित्रेणशतधारेणसुप्लवा ॥ १ ॥ इत्यनेन सप्तधाराः
कृत्वा ततः शिष्टाचारात् उद्ध्वभागे गुडेनैकीकरणम्-ॐ कामधुसं

॥ ३ ॥ श्रीपूर्वसप्तमातृश्च घृतमातृस्तथैव च । गुडेन मेलयेष्यामि ताः
 सर्वार्थप्रसाधिकाः ॥ इत्यनेनैकीकृत्य कुङ्कुमादिना विन्दुकरणेनालङ्कृत्य
 प्रतिधारायामेकैकदेवतामावाहयेत्-ॐमनसुदं ॥ ॐभू० श्रियै नमः
 श्रियम् आवाहयामि ॥ १ ॥ ॐश्रीश्रुते० ॥ ॐभू० लक्ष्म्यै नमः
 लक्ष्मीम् आवाहयामि ॥ २ ॥ ॐहृहरति० ॥ ॐभू० धृत्यै नमः धृतिम्
 आवाहयामि ॥ ३ ॥ ॐमेधाम्ये० ॥ ॐमेधायै नमः मेधाम् आवाह-
 यामि ॥ ४ ॥ ॐदेवीजोष्टी० ॥ ॐभू० पुष्ट्यै नमः पुष्टिमावाहयामि
 ॥ ५ ॥ ॐव्रतेनदीक्षा० ॥ ॐभू० श्रद्धायै नमः श्रद्धाम् आवाहयामि
 ॥ ६ ॥ ॐदेवीस्तिस्रस्ति० ॥ ॐभू० सरस्वत्यै नमः सरस्वतीम् आवा-
 हयामि ॥ ७ ॥ ॐमनोजूति० ॥ ॐभूर्भुवः श्रयादिसप्तवसोर्द्धाराः
 सुप्रतिष्ठिताः वरदा भवत ॥ ॐभूर्भुवस्वः श्रयादिसप्तवसोर्द्धारादेवताभ्यो
 नमः इत्यनेन षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ प्रार्थना-यदङ्गत्वेन भौ देव्यः
 पूजिता विधिमार्गतः । कुर्वन्तु कार्यमखिलं निर्विघ्नेन क्रतूद्भवम् ॥

॥ इति मातृकापूजनप्रयोगः ॥

॥८८॥ अथायुष्यमन्त्रजपः-ॐआयुष्यं वृष्यं स्युः रायस्पोषमौर्द्धिदम् ॥
 इदं हिरण्यं वृष्यं स्वर्ज्जैत्राया विशतादुमाम् ॥ ५३ ॥ नतद्रक्षां षिनिपि-
 शाचास्तरन्ति देवानामोर्जः प्रथमजं ह्येतत् ॥ सोविभर्तिदाक्षायुगं हिरं-
 ण्यं सदेवेषु कृणुते दीर्घमायुः समनुष्येषु कृणुते दीर्घमायुः ॥ ५३ ॥
 यदा बद्धं नन्दाक्षायुणा हिरण्यं शतानीकाय सुमनस्यमानां ॥ तन्मऽआ-
 बद्धामिशतशारदायां युष्माञ्जरदं द्विर्व्यथासम् ॥ ५३ ॥

॥ ८९ ॥ अथ साङ्कल्पिकविधिना नान्दीश्राद्धप्रयोगः ॥

अथ यज्ञोपवीती प्राङ्मुखो दक्षिणं जानु पातयित्वा पात्रे उदङ्मुखान् प्राक्संस्थान् स्वयम् उदङ्मुखश्चेत् प्राङ्मुखान् उदक्संस्थान् वैश्व-
देवस्थाने द्वौ सपत्नीकपितृपार्वणस्थाने द्वौ सपत्नीकमातामहपार्वण-
स्थाने द्वौ च एवं षट् कुशवटून् दूर्वाकाण्डानि वा संस्थाप्य क्षणदा-
नं कुर्यात्॥यवान्गृहीत्वा ॐ सत्यवसुसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां नान्दी-
मुखानाम् अथ कर्तव्यप्रधानसङ्कल्पोक्तकर्माङ्गसाङ्कल्पिकनान्दीश्राद्धे
भवद्भ्यां क्षणः क्रियताम् ॥ इति यवान्निक्षिप्य ॥ ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां
भवन्तौ ॥ प्राप्नवाव ॥ यवान् गृहीत्वा-गोत्राणां नान्दीमुखानां पितृ-
पितामहप्रपितामहानां सपत्नीकानाम् अथ कर्तव्यप्रधानसंकल्पोक्तकर्मा-
ङ्गसाङ्कल्पिकनान्दीश्राद्धे भवद्भ्यां क्षणः क्रियताम् ॥ इति यवान्नि-
क्षिप्य ॥ ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां भवन्तौ ॥ प्राप्नवाव ॥ यवान्गृहीत्वा-द्विती-
यगोत्राणां नान्दीमुखानां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां सपत्नी-
कानाम् अथ कर्तव्यप्रधानसङ्कल्पोक्तकर्माङ्गसाङ्कल्पिकनान्दीश्राद्धे भव-
द्भ्यां क्षणः क्रियताम् । इति यवान्निक्षिप्य ॥ ॐ तथा ॥ प्राप्नुतां
भवन्तौ ॥ प्राप्नवाव ॥ पाद्यदानम्-सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दी-
मुखाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ गोत्राः नान्दी-
मुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः सपत्नीकाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं
पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः मातामहप्रमातामहवृद्ध-
प्रमातामहाः सपत्नीकाः इदं वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनं वृद्धिः ॥
सङ्कल्पः-अथ पूर्वोच्चारितं शुभपुण्यतिथौ साङ्कल्पिकविधिना नान्दी-
श्राद्धं करिष्ये ॥ आसनदानम्-सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दी-
मुखाः इदं वः आसनम् ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रपितामहाः

सपत्नीकाः इदं वः आसनम् ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः मातामहप्र-
 मातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः इदं वः आसनम् ॥ गन्धादिदानम्—
 सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दीमुखाः इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथाविभागं
 स्वाहा नमः ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रापितामहाः सपत्नीकाः
 इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथाविभागं स्वाहा नमः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः
 मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः इदं वो गन्धाद्यर्चनं यथा-
 विभागं स्वाहा नमः ॥ भोजननिष्क्रयद्रव्यदानम्—सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वे-
 देवाः नान्दीमुखाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमनिष्क्रयीभूतं किञ्चिद्धिरण्यं
 दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामह-
 प्रापितामहाः सपत्नीकाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमनिष्क्रयीभूतं किञ्चि-
 द्धिरण्यं दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः
 मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्ता-
 मनिष्क्रयीभूतं किञ्चिद्धिरण्यं दत्तम् अमृतरूपेण वः स्वाहा नमः ॥ सक्षी-
 रयवमुदकदानम्—सत्यवसुसंज्ञकाः विश्वेदेवाः नान्दीमुखाः प्रीयन्ताम् ॥
 गोत्राः नान्दीमुखाः पितृपितामहप्रापितामहाः सपत्नीकाः प्रीयन्ताम् ॥
 द्वितीयगोत्राः नान्दीमुखाः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः
 प्रीयन्ताम् ॥ आशीर्ग्रहणम्—अघोराः पितरः सन्तु । सन्त्वघोराः पितरः ॥
 गोत्रं नो वर्धताम् । वर्धताम् वो गोत्रम् ॥ दातारो नोऽभिवर्द्धन्ताम् ।
 अभिवर्द्धन्तां वो दातारः ॥ वेदाश्च नोऽभिवर्द्धन्ताम् । अभिवर्द्धन्तां वो वेदाः ॥
 सन्ततिर्नोऽभिवर्द्धताम् । अभिवर्द्धतां वः सन्ततिः ॥ श्रद्धा च नो मा व्यगमत् ।
 मा व्यगमद्वः श्रद्धा ॥ बहुदेयं च नोऽस्तु । अस्तु वो बहुदेयम् ॥ अन्नं च नो
 बहु भवेत् । भवतु वो वृद्धम् ॥ अतिथीश्च लभेमहि । अतिथीश्च लभध्वम् ॥

याचितारश्च नः सन्तु । सन्तु वो याचितारः ॥ एता आशिष सत्याः सन्तु । स-
न्त्वेताः सत्या आशिषः । दक्षिणादानम्-सत्यवसुसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवे-
भ्यो नान्दीमुखेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामल-
कयवमूलनिष्कयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ॥ गोत्रेभ्यः नान्दीमुखेभ्यः
पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्र-
तिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामलकयवमूलनिष्कयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ।
द्वितीयगोत्रेभ्यः नान्दीमुखेभ्यः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः स-
पत्नीकेभ्यः कृतस्य नान्दीश्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं द्राक्षामलकयव-
मूलनिष्कयीभूतां दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे ॥ नान्दीश्राद्धं सम्पन्नम् । सुसम्प-
न्नम् ॥ विसर्जनम्-ॐ ह्यजैवा जेवत द्वाजिनो नो धनेषु विप्राऽमृताऽऋ-
तज्ञा ६ ॥ अस्य मध्वः पिवत मादय दध्वन्तुः प्लायात पथिभिर्देवयानैः ॥ १८ ॥
अनुव्रजनम्-ॐ आमा द्वाजस्य प्रसवोर्जगम्या देमे द्वावा पृथिवीष्विष्व-
रूपे । आमा गन्तामि पतरा मातरा चामा सोमोऽमृतत्वेन गम्यात् ॥ १९ ॥ हस्ते
जलमादाय-मयाऽऽचरितेऽऽस्मिन्साङ्कल्लिकनान्दीश्राद्धे न्यूनातिरिक्तो
यो विधिः स उपविष्टब्राह्मणानां वचनाच्छीनान्दीमुखप्रसादाच्च सर्वः
परिपूर्णोऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णः ॥ अनेन साङ्कल्लिकविधिना नान्दीश्राद्धेन
नान्दीमुखाः पितरः प्रीयन्ताम् ॥

॥ इति साङ्कल्लिकविधिना नान्दीश्राद्धप्रयोगः ॥

॥ ९० ॥ आचार्यादि-ऋत्विग्वरणम् ॥ एकस्मिन्ताम्रपात्रे शरावे वा आ-
पः क्षीरं कुशाग्राणि दधि चन्दनम् अक्षताः दूर्वाः सर्षपाश्चेत्यष्ट द्रव्याणि
निक्षिप्य पात्रान्तरेण पिधाय रक्तसूत्रेण संवेष्टयतत् साचार्यविप्राः ॐ पुण्या-
हमिति त्रिवारं वदन्तः यजमानहस्ते दद्युः । पत्नीहस्ते वाचनकलशं च दद्युः ।

सपत्नीको यजमानः स्वासनादुत्थाय ब्राह्मणान्प्रार्थयेत् ॥ ब्राह्मणप्रार्थ-
 ना-पावनाःसर्ववर्णानां ब्राह्मणा ब्रह्मरूपिणः । अनुगृह्णन्तु मामद्य ग्रहशान्त्याख्यकर्मणि ॥ स्वस्वकर्मरता नित्यं वेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ श्रोत्रियाः
 सत्यवाचश्च ग्रहध्यानरताः सदा ॥ यद्वाक्यामृतसंसिक्ता वृद्धिं यान्ति
 नरद्रुमाः । अङ्गीकुर्वन्तु मत्कर्म कल्पद्रुमसमाशिषः ॥ यथोक्तनियमैर्युक्ता
 मन्त्रार्थे स्थिरबुद्धयः । यत्कृपालोकनात्सर्वा ऋद्धयो वृद्धिमाप्नुयुः ॥
 आयुरारोग्यपुत्रादिसुखश्रीप्राप्तये मम । आपद्विघ्नविनाशाय शत्रुबुद्धि-
 याय च । आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे राहुकेतुपुरःसराः ॥ ग्रहदेवाधिदेवैश्च
 नक्षत्राणां च । दैवतैः ॥ इन्द्रादिभिश्च दिक्पालैर्ब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः । वास्तुदु-
 र्गागणेशैश्च क्षेत्रपालेन संयुतैः ॥ भौमान्तरिक्षदेवैश्च कुलदेव्या च मातृभिः ।
 चतुर्भिश्चैव वेदैश्च रुद्रेण सहितास्तथा ॥ स्वागतं वो द्विजश्रेष्ठा मदनुग्रह-
 कारकाः । अयमर्थ इदं पाद्यं भवद्भिः प्रतिगृह्यताम् ॥ चरणक्षालनोद्वा-
 स्तुष्यन्ति शुद्धमानसाः । तज्जलेन च संसिक्ताः पूर्णाः कामा भवन्तु
 मे ॥ इमं वोऽर्घ्यं प्रयच्छामि गृह्णन्तु प्रीतमानसाः । पावयन्तु च मां नित्यं
 पूरयन्तु मनोरथान् ॥ अन्यः कश्चिद् ब्राह्मणः वदति—अर्घोऽर्घोऽर्घ्यः ॥
 यजमानो वदेत्—प्रतिगृह्यन्ताम् । इत्युक्त्वा ब्राह्मणहस्ते तदग्रे वा अर्घ्यं
 स्थापयेत् ॥ ब्राह्मणा वदेयुः—प्रतिगृहीमः ॥ आचार्यवरणम्—यजमानः
 हस्ते पूगीफलं गृहीत्वा विप्रस्य दाक्षिणजानुमालभ्य वदेत्—अमुकप्रवरा-
 न्वितामुकगोत्रःशुक्लयजुर्वेदाम्नायवाजिमाध्यान्दिनीयशाखाध्यायी अमु-
 कशर्मा यजमानोऽहममुकप्रवरान्वितामुकगोत्रं शुक्लयजुर्वेदाम्नायवाजिमा-
 ध्यान्दिनीयशाखाध्यायिनममुकशर्माणं ब्राह्मणमस्मिन्ग्रहशान्त्याख्ये क-
 र्मणि आचार्यत्वेन त्वामहं हृणे इत्युक्त्वा पूगीफलं दद्यात् ॥ यजमानेन
 दत्तं पूगीफलं गृहीत्वा विप्रो वदेत्—अँ हृतोऽस्मि ॥ ॐ ब्रुतेर्नदीक्षामा—

प्पोतिदीक्षयाप्पोतिदक्षिणाम् ॥ दक्षिणाश्रुद्धामप्पोतिश्रुद्धया-
सत्यमाप्प्यते ॥ ३१ ॥ वृताय एतत्ते पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनमेष
तेऽर्घ्यः ॥ गन्धाक्षतपुष्पमालादिभिः सम्पूज्य हस्ते रक्तसूत्ररूपकङ्कणव-
न्धनम्-ॐ षडाब्दं धन्दाक्षायुणा हरिं ण्यष्टशुतानीं कायसुमनुस्यमानां ॥
तन्मऽर्वाब्दं धन्नामिशुतशारदायार्युष्माञ्चरदाष्टिर्ध्यासम् ॥ ३२ ॥ यथा-
शक्ति सुवर्णहस्तमुद्रालङ्कारवस्त्रोपवस्त्रादिवरणसाहित्यं दत्वा वदेत्-
आवाहयाम्यहं विप्रमाचार्यं यज्ञकारिणम् । पुराणन्यायमीमांसाधर्मशा-
स्त्रार्थपारगम् ॥ आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः । ग्रहशा-
न्त्याख्ययज्ञेऽस्मिन्नाचार्यस्त्वं तथा भव ॥ यावत्कर्म समाप्प्येत ताव-
त्त्वमाचार्यो भव ॥ आचार्यो वदेत्-भवामि ॥ २ ॥ ॐ बृहस्पते ॥ ब्रह्म-
वरणम्-पूर्ववद्दोत्रोच्चारणं कृत्वा अस्मिन् कर्मणि ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे ॐ
वृतोऽस्मि ॥ ॐ वृतेन ॥ वृताय एतत्ते पाद्यं ॥ कङ्कणवन्धनम्-
ॐ षडाब्दं धन्दाक्षायुणा ॥ यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ ग्रह-
शान्त्याख्ययज्ञेऽस्मिन् ब्रह्मा भव द्विजोत्तम ॥ १ ॥ यावत्कर्म समाप्प्येत ताव-
त्त्वं ब्रह्मा भव । भवामि ॥ ब्रह्मजज्ञानं ॥ ततः गाणपत्यसदस्यवरणं कृत्वा
ऋत्विग्वरणं पूर्ववद्दोत्रोच्चारणपूर्वकं कुर्यात् ॥ एवं चतुरोऽष्टौ वा ऋत्विजो
वृणुयात् ॥ ऋत्विक्प्रार्थना-ब्राह्मणाः सन्तु मे शस्ताः पापात्पान्तु समा-
हिताः ॥ देवानां चैव दातारः पातारः सर्वदेहिनाम् ॥ १ ॥ जपयज्ञैस्तथा होमैर्दानैश्च
विविधैः पुनः । देवानां च ऋषीणां च तृप्त्यर्थं याजकाः कृताः ॥ २ ॥
येषां देहे स्थिता वेदाः पावयन्ति जगत्रयम् । रक्षन्तु सततं ते मां ग्रहयज्ञे
व्यवस्थिताः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । येषां
वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः ॥ ४ ॥ पावनाः सर्ववर्णानां
ब्राह्मणा ब्रह्मरूपिणः । सर्वकर्मरता नित्यं वेदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ५ ॥

श्रोत्रियाः सत्यवाचश्च ग्रहध्यानरताः सदा । यद्वाक्यामृतसंसिक्ता ऋद्धि-
 यान्ति नरदुषाः ॥६॥ अङ्गीकुर्वन्तु कर्मैतत्कल्पद्रुमसमाशिषः । यथोक्त-
 नियमैर्युक्ता मंत्रार्थे स्थिरबुद्धयः ॥ ७ ॥ यत्कृपाकोचनात्सर्वा ऋद्धयो
 वृद्धिमाप्नुयुः । ग्रहयज्ञे मया पूज्या सन्तु मे नियमान्विताः ॥८॥ अक्रोधनाः
 शौचपराः सततं ब्रह्मचारिणः । ग्रहध्यानरता नित्यं प्रसन्नमनसः सदा
 ॥९॥ अदुष्टभाषणाः सन्तु मा सन्तु परनिन्दकाः । ममापि नियमा स्ते
 भवन्तु भवतामपि ॥१०॥ श्रुतिजश्च यथा पूर्वं श्रुतादीनां मत्वेऽभवन् ।
 यूयं तथा मे भवत श्रुतिजो द्विजसत्तमाः ॥११॥ ग्रहयागस्य निष्पत्तौ
 भवन्तोऽभ्यर्थिता मया । सुप्रसन्नैः प्रकर्तव्यं श्रान्तिकं विधिपूर्वकम् ॥१२॥
 यजमानहस्ते कङ्कणबन्धनम्-ॐ द्यावदधनन्दाक्षायुणाहिरण्यशुता-
 नीकायसुमनुस्यमानाः । तन्मुऽआवद्भामिशुतश्रारदायायुष्माश्चुरदाष्टि-
 र्यथासम् ॥१३॥ दाक्षायणा शतानीकमवधनन्सुहिरण्यकम् । आवधना-
 मि तदेवाहमायुष्यस्याभिवृद्धये ॥ यजमानपत्न्याः वामहस्ते कङ्कणब-
 न्धनम्-ॐ तम्पत्कनीभिर्चुगच्छेमदेवाः पुत्रैर्भ्रातृभिरुतवाहिरण्यैः ।
 नाकंङ्गुष्णानां सुकृतस्य लोकेतृतीयेषुष्टेऽभिरोचुनेदिव ? ॥१४॥
 गृहयज्ञफलावाप्त्यै कङ्कणं सूत्रनिर्मितम् । हस्ते बध्नामि सुभगे त्वं जीव
 शरदां शतम् ॥ दिग्रक्षणम्-कुण्डपञ्च ० । अपसर्पन्तु ० ॥ इति पूर्वोक्त-
 रीत्या कार्यम् ॥ ९१ ॥ पञ्चगव्यकरणम्-कांस्यपात्रे मन्त्रान्ते गोमूत्र
 क्षिपेत्-ॐ भूर्भुवस्वः तत्सवितुः ॥ गोमयं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ मान-
 स्तोके ० ॥ क्षीरं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ आप्यायस्व समेतुते विभ्वतः सोमवृ-
 ण्यम् ॥ भवावार्जस्यसङ्गये ॥१२॥ दधि मन्त्रान्ते क्षिपेत् दुधिक्रा-
 ञ्जोम् ॥ आज्यं मन्त्रान्ते क्षिपेत्-ॐ तेजोसिन्धुक्रमस्यमृतमसिधामुना-
 मासिप्रियन्देवानामनाष्टन्देवयजनमासि ॥१३॥ कुशोदकं मन्त्रान्ते

क्षिपेत्-ॐ देवस्य त्वासवितुः प्रसुवेऽश्विनो ब्रह्मभ्याम्पूज्यो हस्ता ब्रह्मभ्याम्
॥ १० ॥ ॐ इति प्रणवेन यज्ञकाष्ठेनालोक्ष्य प्रणवेनाभिमन्त्रयेत् ॥ कर्मभूमिं
यज्ञसम्भारांश्च कुशैः सम्प्राक्षयेत् । ॐ आपो हिष्ठा ० खोर्व-शिवर्तमो ० ॥ त-
स्माऽअरंक्ष ० । भूमिप्रार्थना हस्तौ बद्धा भूमिं सम्प्रार्थयेत् ॐ स्योनापृथि-
विनो ० । ॐ मुहीदधौ ० । इत्येताभ्याम्क्रमभ्यां सम्प्रार्थ्य ॐ स्वास्ति नऽइन्द्रो
बृद्धश्च वा ॥ ११ ॥ ॐ देवा आयान्तु ॥ यातु बाना अपयान्तु ॥ विष्णो देवय-
जनं रक्षस्व ॥ इति पठित्वा भूमौ प्रादेशं कुर्यात् ॥ १२ ॥ भूमिकूर्मानन्तपूज-
नम् होममानतो यथार्हकृतचतुरस्रस्थण्डिलस्याग्रे अक्षतपुञ्जत्रयोपरि पूगी-
फलानि संस्थाप्य भूमिकूर्मानन्तानावाह्यं पूजयेत्-ॐ भूरसि भूमिर्दुस्यदि-
तिरसि हि भवधाया विभ्वस्य भुवन्स्य धूर्जो ॥ पृथिवीर्व्यच्छ पृथिवीन्द-
ह पृथिवीम्माहिंसी ॥ १३ ॥ भूम्यै नमः भूमिमावाहयामि ॥ ॐ यस्य-
कुर्मो गृहे हुविस्तमग्नेवर्द्धयात्त्वम् ॥ तस्मै देवाऽअधिब्रुवन्नुयञ्ज्रहमण-
स्पतिः ॥ १४ ॥ ॐ कूर्माय नमः कूर्ममावाहयामि ॥ ॐ स्योनापृथिविनो ॥
ॐ अनन्ताय नमः अनन्तमावाहयामि स्थापयामि ॥ प्रतिष्ठाप-
नम्-ॐ मनोजुति ० ॥ भूमिकूर्मानन्तदेवताः सुप्रतिष्ठिताः वरदाः भवतः ॥
ॐ भूमिकूर्मानन्तदेवताभ्यो नमः इत्यनेन पूजयेत् ॥ १५ ॥ स्थण्डिले प-
ञ्चभूसंस्काराः-आचार्यः स्थण्डिलपश्चिमतः उपविशेत् । यजमानं स्वदक्षिणे
ब्रह्मणः पश्चिमतः उपवेश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य
प्रारब्धग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं करि-
ष्ये ॥ १ ॥ परिसमूहनम्-मूलधृतैस्त्रिभिर्दर्भाग्रैः पश्चिमतः आरभ्य प्रागन्त-
मुदकसंस्थं त्रिः 'परिसमूह' तान्कुशान् ईशान्यां पूर्वतो वा परित्यजेत् ॥ २ ॥
उपलेपनम्-गोमयोदकेन त्रिरुपलिम्पयेत् ॥ ३ ॥ उल्लेखनम्-यज्ञकाष्ठेन
स्रुवेण कुशैर्वा दक्षिणत उदकसंस्थं त्रिरुल्लेखयेत् ॥ ४ ॥ उद्धरणम्-

अङ्गुष्ठात् अनामिकापर्यन्तं यथोल्लिखिताभ्यो लेखाभ्यः पांसु नीत्वा
 प्राञ्चमुद्धरेत् ॥५॥ अभ्युक्षणम्-प्रतिरेखं न्युब्जमुष्टिना प्राजापत्यतीर्थेन
 उदकेनाभ्युक्षणम् ॥ इति पञ्चभूतसंस्काराः ॥ ९४ ॥ अग्निस्थाप-
 नम्—सुवासिन्या श्रोत्रियागारात्स्वगृहाद्वा समृद्धं निर्धूमं तैजसेना-
 सम्भवे मृण्मयेन वा पात्रयुग्मेन सम्पुटीकृतमाहृतमग्निं स्थण्डिलस्य
 आग्नेय्यां निदध्यात् ॥ तस्मादाचार्यः “हुं फट्” इति मन्त्रेण ऋग्व्यादांशं
 नैऋत्यां क्षिप्त्वा आत्माभिमुखमग्निं स्थापयेत्—ॐ अग्निन्द्रुतम्पुरो-
 दधेहव्युवाहुमुपवब्रुवे ॥ देवाँ २ऽआसादयाद्विह ॥ १/२ ॥ ॐ वरद-
 नामानमग्निमुपसमादधे ॥ आचारात् अग्न्याहरणपात्रे साक्षतोदकं निषिच्य
 तत्र किञ्चिद्विरण्यमाभूषणं वा निक्षिप्य तद्द्रव्यं सुवासिन्यै दापयेत् ॥
 आवाहनम्—एषोहदेव?प्पदिशोनुसर्वाहज्जात?सऽउगवर्धे?अन्त? ॥
 सऽएवजात?सजनिष्ण्यमाणहृत्पुन्यङ्गजनास्तिष्ठति सुर्वसोमुखः ॥ ३/२ ॥
 ॐ वरदनामानमग्निमावाहयामि ॥ प्रतिष्ठापनम् ॐ मनोजति ० ॥ ॐ वर-
 दनामाग्ने सुप्रतिष्ठितो वरदो भव ॥ मुखं कृत्वा ध्यायेत्—ॐ चुत्वारिभृ-
 ज्जात्रयोऽअस्युपादाद्वेशुषिस्सप्तहस्तासोऽअस्य । त्रिधाबुद्धोवृषभोरोरवी-
 तिमहोदेवोमर्त्यो २ऽआर्विवेश ॥ १/३ ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृङ्गः सप्तजिह्वो द्विशीर्ष-
 कः । त्रिपात्प्रसन्नवदनः सुखासीनः शुचिस्मितः । स्वाहा तु दक्षिणे पार्श्वे
 देवीं वामे स्वधां तथा । विभ्रदक्षिणहस्तैस्तु शक्तिमन्त्रं स्तुचं स्तुवम् ।
 तोमरं व्यजनं वामे घृतपात्रं च धारयन् । आत्माभिमुखमासीन एवरूपो
 हुताशनः ॥ अग्ने वैश्वानर शाण्डिल्यगोत्र शाण्डिल्यासितदेवकेतित्रिप्रवर
 भूमिमातः वरुणपितः मेषध्वज प्राङ्मुख मम सम्मुखो भव ॥

॥९५॥ ततः स्थण्डिलस्य रुद्रदिग्भागे वेद्युपरि ग्रहमण्डलदेवतास्था-
 पनम् ॥ यजमानो हस्ते जलं गृहीत्वा अद्येत्यादि ० प्रारब्धकर्मणः सांगता-

सिद्ध्यर्थमादित्यादिग्रहमण्डलदेवतानां स्थापनं पूजनं चाहं करिष्ये ॥
 १-ॐ आकृष्णे न० ॥ (प्राङ्मुखं सूर्यं पीठमध्ये वर्तुले द्वादशाङ्गुले
 मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः कलिङ्गदेशोद्भव काश्यपसगोत्र रक्तवर्ण भो
 सूर्य इहागच्छ इह तिष्ठ) ॥ ॐ सूर्याय नमः सूर्यमावाहयामि स्थापयामि ॥
 २-ॐ इमन्देवा० ॥ (प्रत्यङ्मुखं सोममाग्नेय्यां चतुरस्रे चतुर्विंशत्य-
 ङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः यमुनातीरोद्भव आत्रेयसगोत्र शुक्लवर्ण भो सोम
 इ० इ०) ॐ सोमाय नमः सोममावा० स्था० ॥ ३-ॐ अग्निर्मुर्द्धा० । (दक्षि-
 णाभिमुखं भौमं दक्षिणस्यां दिशि त्रिकोणे त्र्यङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः
 स्वः अवन्तिदेशोद्भव भारद्वाजसगोत्र रक्तवर्ण भो भौम इहागच्छ इह-
 तिष्ठ) ॐ भौमाय नमः भौममावाहयामि स्थापयामि ॥ ४-ॐ उद्वन्दुद्धय-
 स्वाग्ने० ॥ (उदङ्मुखं बुधमैशान्यां दिशि त्र्यङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः
 मगधदेशोद्भव आत्रेयसगोत्र पीतवर्ण भो बुध इहागच्छ इह तिष्ठ ॥) ॐ बुधाय नमः
 बुधमावाहयामि स्थापयामि ॥ ५-ॐ बृह-
 स्पते० ॥ (उदङ्मुखं बृहस्पतिमुत्तरस्यां दिशि लम्बदीर्घचतुरस्रे षट्पाकारे
 षडङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः सिन्धुदेशोद्भव आङ्गिरसगोत्र पीतवर्ण
 भो बृहस्पते इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐ बृहस्पतये नमः बृहस्पतिमा० स्था० ॥
 ६-ॐ अन्नोत्पत्तिस्तु० । (प्राङ्मुखं शुक्रं पूर्वस्यां दिशि पञ्चकोणे नवाङ्गुले
 मण्डले-ॐ भूर्भुवः स्वः भोजकटदेशोद्भव भार्गवसगोत्र शुक्लवर्ण भो शुक्र
 इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐ शुक्राय नमः शुक्रमा० स्था० ॥ ७-ॐ शन्नो देवी० ।
 (प्रत्यङ्मुखं शनिं पश्चिमायां दिशि धनुराकारे द्व्यङ्गुले मण्डले-ॐ भूर्भुवः-
 स्वः सौराष्ट्रदेशोद्भव काश्यपसगोत्र कृष्णवर्ण भो शनैश्वर इहागच्छ
 इह तिष्ठ) ॐ शनैश्वराय नमः शनैश्वरमावाहयामि स्थापयामि ॥
 ८-ॐ कयानश्चित्रऽआ० ॥ (दक्षिणाभिमुखं राहुं नैऋत्यां दिशि शूर्पा-

कारे द्वादशाङ्गुले मण्डले—ॐ भूर्भुवःस्वः राठिनापुरोद्भव पैठिनसगोत्र
 नीलवर्ण भो राहो इहागच्छ इह तिष्ठ) ॐ राहवे नमः राहुमावाह-
 यामि स्थापयामि ॥ ९—ॐ केतुङ्कुण्वन्न० ॥ (दक्षिणाभिमुखं केतुं
 वायव्यां दिशि ध्वजाकारे षडङ्गुले मण्डले—ॐ भूर्भुवःस्वः अन्तर्वेदिस-
 मुद्भव जैमिनिसगोत्र धूम्रवर्ण भो केतो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥) ॐ के-
 तवे नमः केतुमावाहयामि स्थापयामि ॥ अधिदेवतावाहनम्—१—ॐ
 त्र्यम्बकं० । ॐ भूर्भुवःस्वः भो ईश्वर इ० इ० ॥ सूर्यदक्षिणपार्श्वे—ॐ ईश्व-
 राय नमः ईश्वरमा० स्था० ॥ २—ॐ श्रीश्रुते० । ॐ भूर्भुवःस्वः भो उमे
 इ० इ० ॥ सोमदक्षिणपार्श्वे—ॐ उमायै नमः उमामा० स्था० ॥ ३—ॐ अ-
 दवक्रन्द० पथमज्जायमानऽउदद्यन्त्समुद्रादुत्वापुरीषात् । स्येनस्यपक्षा-
 हरिणस्यवाहूऽउपस्तुत्यम्महिजातनैऽअर्वन् ॥ १२ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः
 भो स्कन्द इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ भौमदक्षिणपार्श्वे—ॐ स्कन्दाय नमः
 स्कन्दमा० स्था० ॥ ४—ॐ विष्णोर्राटमसि विष्णोर्लक्षपत्रैस्तथो विष्णोर्ल-
 स्मूरसि विष्णोर्दुर्वोसि ॥ द्वां विष्णवमसि विष्णवे च्वा ॥ ३१ ॥ ॐ भूर्भुवः-
 स्वः भो विष्णो इहा० इह० ॥ बुधदक्षिणपार्श्वे—ॐ विष्णवे० विष्णुमा०
 स्था० ॥ ५—ॐ आब्रह्मपद्मब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामाराक्षेराजुव्य-
 शूरऽइषव्योतिव्याधीमहारुथोजायतान्दोग्धीधेनुर्वोढानुहानाशुऽस-
 प्पितुर्लपुरन्धिर्व्योषाजिष्णुपूरथेष्टाऽसभेयोऽमुवास्यवजमानस्यवीरोजा-
 यतान्निक्रामेनिकामेनर्लर्ज्ज्वयोर्वर्षतुफलवत्योनुऽओषधयर्लपच्यन्ता-
 ययोगक्षेमोनं कल्पताम् ॥ ३२ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो ब्रह्मन् इहागच्छ इह
 तिष्ठ । गुरुदक्षिणपार्श्वे—ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमावाहयामि स्थापयामि ॥
 ६—ॐ सुजोषाऽइन्द्रसर्गणो मरुदभिर्लसोमं पिबवृत्रहाशूरविद्वान् ॥ जहि-
 शत्रुं १ रणमृधोनुदस्वाथामयङ्कणुहिष्ठिऽश्वतो नर्ल ॥ ३३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः

भो इन्द्र इहागच्छ इह तिष्ठ । शुक्रदक्षिणपार्श्वे-ॐ इन्द्राय नमः इन्द्रमा-
वाहयामि स्थापयामि ॥ ७-ॐ यमाय स्वाहिरस्वतेपितुमतेस्वाहा ॥ स्वा-
हाघुर्माय स्वाहाघुर्मपित्रे ॥ १८ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो यम इहागच्छ
इह तिष्ठ । शनिदक्षिणपार्श्वे-ॐ यमाय नमः यममावाहयामि स्थापयामि ॥
८-ॐ कार्ष्णि रसिसमुद्रस्य च्वाक्षि स्याऽउन्नयामि ॥ समापोऽअद्वि रग्म-
तसमोर्षधीभिरोर्षधीः ॥ १९ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो काल इहागच्छ
इह तिष्ठ ॥ राहुदक्षिणपार्श्वे-ॐ कालाय नमः कालमा० स्था० ॥ ९-
ॐ चित्रावसोस्वस्तिते पारमशीय ॥ २० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो चित्रगुप्त
इहागच्छ इह तिष्ठ । केतुदक्षिणपार्श्वे-ॐ चित्रगुप्ताय नमः चित्रगुप्तामा०
स्था० ॥ प्रत्यधिदेवतावाहनम्-१ ॐ अग्निन्दुतम्पुरोदधे हव्यवाहु-
मुपब्रुवे ॥ देवां २ आसादयाद्रिह ॥ २१ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो
अग्ने इहागच्छ इह तिष्ठ । सूर्यवामपार्श्वे-ॐ अग्नये नमः अग्निमा० स्था० ।
२ ॐ आपोहिष्ठा० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो आप इहागच्छत इह तिष्ठत ॥
सोमवामपार्श्वे-ॐ अद्भ्यो नमः अप आ० स्था० ॥ ३ ॐ स्योनापृथिविनो०
ॐ भूर्भुवः स्वः भो पृथिवि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ भौमवामपार्श्वे-ॐ पृथिव्यै
नमः पृथिवीमा० स्था० ॥ ४ ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानिदधे पदम् ॥
समूढमस्य पा० सुरे स्वाहा ॥ २२ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो विष्णो इहागच्छ
इह तिष्ठ ॥ बुधवामपार्श्वे-ॐ विष्णवे नमः विष्णुमा० स्था० ॥ ५ ॐ त्रा-
तारुमिन्द्रमवितारुमिन्द्रुहर्वेहवेसुहवुः शूरुमिन्द्रम् ॥ हवामिशुक्रम्पुरुहु-
तमिन्द्रं ० स्वस्ति नो मघवा धुत्विन्द्रः ॥ २३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भो इन्द्र
इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ गुरुवामपार्श्वे-ॐ इन्द्राय नमः इन्द्रमा० स्था० ॥
६ ॐ अदित्यै रास्नासीन्द्राण्याऽउष्णीषः ॥ पूषासिधुर्मायदीण्व ॥ २४ ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः भो इन्द्राणि इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ शुक्रवामपार्श्वे-ॐ इन्द्रायै

नमः इन्द्राणीमा०स्था० ॥ ७ ॐ प्रजापते नमः देताद्युद्भयोविश्वरूपा-
 णिपरितावभूव ॥ यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोऽस्तु च्चय ॐ स्यामुपतयोरयी-
 णाम् ॥ १५/३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो प्रजापते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ शनि-
 वामपार्श्वे-ॐ प्रजापतये नमः प्रजापतिमा०स्था० ॥ ८ ॐ नमोस्तु सूर्पे-
 वभ्यो ये केचपृथिवीमनु ॥ येऽअन्तरिक्षे दिविते वभ्यः-सूर्पे वभ्यो नमः-
 ॥ १५/३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो सर्पाः इहागच्छत इह तिष्ठत ॥ राहुवामपार्श्वे-
 ॐ सूर्पेभ्यो नमः सर्पानावा०स्था० ॥ ९ ॐ ब्रह्मजज्ञानम्रथुमपुरस्तादिद्व-
 सीमुत सुखैवेनऽभावं ॥ सबुद्ध्याऽउपमाऽप्रस्यविविष्टा सुतश्च
 योनिमसंतश्चिद्विदः ॥ १५/३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो ब्रह्मण इहागच्छ इह
 तिष्ठ ॥ केतुवामपार्श्वे-ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमा०स्था० ॥ पञ्चलो-
 कपालदेवतावाहनम्—॥ १ ॐ गणानान्त्वा० ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो
 गणपते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ राहोरुत्तरतः-ॐ गणपतये नमः गणपति-
 मा०स्था० ॥ २ ॐ अरुवेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्चन ॥
 ससस्त्यश्चुक सुभद्रिकाङ्गास्पीलवासिनीम् ॥ १५/३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो
 दुर्गे इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ शनेरुत्तरतः-ॐ दुर्गायै नमः दुर्गामा०
 स्था० ॥ ३ ॐ वायो ये ते सहस्रिणो रथांसुस्तेभिरा गहि ॥ नियुच्वान्तसो-
 मपीतये ॥ १५/३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो वायो इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ रवेरुत्त-
 रतः-ॐ वायवे नमः वायुमा०स्था० ॥ ४ ॐ घृतघृतपावानह
 पिवतुवसां वसापावानह पिवतुन्तरिक्षस्य हुवि रसि स्वाहा ॥ दिशः प्रदि-
 शऽआदिशो न्विदिशऽउदिशो दिग्भ्यः स्वाहा ॥ १५/३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो
 आकाश इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ राहोर्दक्षिणे-ॐ आकाशाय नमः
 आकाशमा०स्था० ॥ ५ ॐ स्वावाङ्कशामधुमस्य श्विनासूनृतावती ॥
 तया युद्धमिमिक्षतम् ॥ १५/३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भो अश्विनौ इहागच्छतम् इह

तिष्ठतम् ॥ केतुदक्षिणे—ॐ अश्विभ्यां नमः अश्विनावावाह० स्थाप० ॥
 अथ क्षेत्राधिपतेः वास्तोष्पतेश्चावाहनम् ॥ १ ॐ नुहिस्पशुमविदन्त्र-
 ऋयमुस्माद्द्वैश्वानुरात्पुंरऽपुतारमुग्ने? ॥ एमेनमवृधन्मृताऽअमर्यवै-
 श्वानुरङ्गैर्भ्रजित्यायदेवा? ॥ ६/३ ॥ गुरोरुत्तरे—ॐ भूर्भुवः स्वः क्षेत्रा-
 धिपतयेनमः क्षेत्राधिपतिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो क्षेत्राधिपते इहा-
 गच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॐ वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मान्त्स्वावेशोऽअनमीने
 भवानः । यस्वेमहे प्रतितन्नो जुषस्व शन्नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥
 क्षेत्राधिपोत्तरे—ॐ भूर्भुवः स्वः वास्तोष्पतये नमः वास्तोष्पतिमावाहयामि
 स्थापयामि ॥ भो वास्तोष्पते इ० इ० ॥ अथ मण्डलाद्ब्रह्मिः प्रागा-
 दितः पीठसमन्तात् इन्द्रादिदशदिक्पालानामावाहनम् ॥ १ ॐ त्राता-
 रुमिन्द्रमवितारुमिन्द्रुहवेहवेसुहवुशूरुमिन्द्रम् ॥ हयामि शुक्रम्पुरुहूतमि-
 न्द्रं ॐ स्वस्ति नोमुघवाधुास्विन्द्रं ॥ ५/० ॥ मण्डलाद्ब्रह्मिः पूर्वे—ॐ भूर्भुवः स्वः
 इन्द्राय नमः इन्द्रमा० स्था० ॥ भो इन्द्र इहा० इह० ॥ २ ॐ त्वन्नोऽअग्रे तवं
 देवपायुभिर्ममो नौरक्षतन्वश्चवन्ध ॥ त्रातातोकस्यतनये गवामस्यनिमेषु
 रक्षमाणस्तवंव्रते ॥ ३/३ ॥ मण्डलाद्ब्रह्मिः आग्नेयाम्—ॐ भूर्भुवः स्वः अग्नये
 नमः अग्निमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो अग्ने इ० इ० ॥ ३ ॐ सुमायुत्वा-
 ङ्गिरस्वतेपितृमतेस्वाहा ॥ स्वाहा घुर्मायुस्वाहाघुर्म?पित्रे ॥ ३/३ ॥ मण्ड-
 लाद्ब्रह्मिः दक्षिणे—ॐ भूर्भुवः स्वः यमाय नमः यममावा० स्थापयामि ॥
 भो यम इ० इ० ॥ ४ ॐ असुवन्तमयजमानमिच्छस्तेनस्येद्यामानिर्वि-
 हितस्करस्य ॥ अनुयमुस्मदिच्छसातऽहुत्त्यानमोदेविनिर्ऋते तुभ्यमस्तु-
 ॥ ६/३ ॥ मण्डलाद्ब्रह्मिः नैर्ऋत्याम्—ॐ भूर्भुवः स्वः निर्ऋतये नमः निर्ऋ-
 तिमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो निर्ऋते इ० इ० ॥ ५ ॐ तत्त्वावामिन्न-
 हमेणावन्दमानुस्तदाशास्ते यजमानोहविर्भिः ॥ अहोहमानोवृणोहवो-

ऋचुरुशः सुमानुऽआयुऽपमोषीऽ ॥ ११ ॥ मण्डलाद्बहिः पश्चिमे—
 ॐ भूर्भुवः स्वः वरुणाय नमः वरुणमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो वरुण
 इ० इ० ॥ ६ ॐ आनो नित्युज्जिः शुतिनीं भिरद्ध्वरः सहस्रिणीं भिरुपयाहि
 खल्लमावायोऽ अस्मिन्त्सर्वनेमादयस्वस्युयम्पातस्वस्तिभिऽसदानऽ ॥ १२ ॥
 मण्डलाद्बहिः वायव्याम्—ॐ भूर्भुवः स्वः वायवे नमः वायुमावाहयामि
 स्थापयामि ॥ भो वायो इ० इ० ॥ ७ ॐ वयः सोमव्रतेतवुमनस्तु-
 नूषुविब्रतऽ ॥ प्रजावन्तऽ सचेमहि ॥ १३ ॥ मण्डलाद्बहिः उत्तरे—
 ॐ भूर्भुवः स्वः सोमाय नमः सोममावाहयामि स्थापयामि ॥ भो सोम
 इ० इ० ॥ ८ ॐ तमीशानुज्जगत्स्तुस्त्युपस्पतिन्धियाञ्जिन्वमवसेहूमहे-
 व्रुयम् ॥ पूषानोऽथुावेदसामसद्वृधेरक्षितापायुरदब्धऽस्वस्तये ॥ १४ ॥
 मण्डलाद्बहिः ईशान्याम्—ॐ भूर्भुवः स्वः ईशानाय नमः ईशानमा-
 वाहयामि स्थापयामि ॥ भो ईशान इ० इ० ॥ ९ ॐ अस्मै रुद्रा मेहनापर्व-
 तासोऽवृत्रहन्त्येभरंहूतौ सुजोषाऽ ॥ वः शऽसंतेस्तुवते धारिपुऽज्जऽइन्द्र-
 ज्येष्ठाऽ अस्माँऽ अवन्तु देवाऽ ॥ १५ ॥ मण्डलाद्बहिः ईशानेन्द्र-
 योर्मध्ये—ॐ भूर्भुवः स्वः ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमावाहयामि स्थापयामि ॥
 भो ब्रह्मन् इ० इ० ॥ १० ॐ स्योनापृथिविनोभवानृक्षुरानिवेशनी ॥
 वच्छानुदंशर्मसुप्पथाऽ ॥ १६ ॥ मण्डलाद्बहिः निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये—
 ॐ भूर्भुवः स्वः अनन्ताय नमः अनन्तमावाहयामि स्थापयामि ॥ भो अनन्त
 इ० इ० ॥ प्रतिष्ठापनम्—ॐ नो जूति० ॥ सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डलदेवताः
 सुप्रतिष्ठिताः वरदा भवत । पूजनम्—(अग्न्युच्चारणप्राणप्रतिष्ठादिकृत-
 ग्रहमूर्तिं ताम्रपात्रे संस्थाप्य ध्यानादारभ्य स्नानान्तमुपचारान्कृत्वा
 ग्रहमण्डलोपरि केचित् स्थापयन्ति तत्र मूलं न पश्यामः ।) ध्यानम्—
 ॐ ग्रहाऽऽर्ज्जुतयो वयन्तो विप्राय मुतिम् ॥ तेषां विंशतिप्रियाणां त्रि-

हमिषमूर्जुं समग्रभमुपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वा जुष्टं दूग्दृष्णाम्भ्येषु
 योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टं तमम् ॥ ६ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः सूर्यादिग्रहमण्डलदेव-
 ताभ्यो नमः ध्यायामि ॥ ततः “ ॐ भूर्भुवःस्वः सूर्याद्यावाहितग्रहमण्ड-
 लदेवताभ्यो नमः ” इत्यनेन षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ अनया पूजया
 सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डलदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ तत ईशान्यां ग्रहसंबन्धिरुद्र-
 कलशस्थापनम् ॥ ततो ग्रहवेदीशानदिग्भागे सितैस्तंदुलैरष्टदलं कृत्वा
 भूरसीत्यादिक्रमेण पूर्णपात्रनिधानान्तं कलशं कृत्वा तत्वायामीतिवरुण-
 मावाह्याभ्यर्च्य “सर्वे समुद्राः सरितः” इति गंगाद्यावाहयेत् ॥ ततः प्रति-
 ष्ठादिकृतं रुद्रकलशं स्पृष्ट्वा साङ्गरुद्रजपः कार्यः ॥

॥ इति ग्रहस्थापनप्रयोगः ॥

॥ ९६ ॥ अथ अग्न्युत्तारणम्-यदि ग्रहाणां मूर्तयश्चेत् हस्ते जलमादाय
 देशकालौ स्मृत्वा आसाम् अमुकामुकमूर्तीनाम् अग्नितपनताडनावघाता-
 दिदोषपरिहारार्थम् अग्न्युत्तारणपूर्वकप्राणप्रतिष्ठां करिष्ये ॥ इति संकल्प्य
 मूर्तीर्घृतेनाभ्यज्य पात्रे निधाय तदुपरि दुग्धमिश्रितजलधारां पातयेत् ॥
 ॐ समुद्रस्यन्वावंकयाग्नेपारिर्व्ययामसि ॥ पावकोऽअस्मभ्यं शिवो भव
 ॥ १७ ॥ हिमस्यंत्वाजरायुणाग्नेपारिर्व्ययामसि ॥ पावकोऽअस्म-
 ब्भ्यं शिवो भव ॥ १७ ॥ उपज्जमन्नुपवेतसेवतरनदीष्वा ॥ अग्नेपित्त-
 मपामसिमण्डं कृताभिरागं हि सेमन्त्रोऽयज्ञं पावकवर्णं शिवकृधि ॥ १७ ॥
 अपामिदं ययनं समुद्रस्य निवेशनम् ॥ अग्न्यास्तैऽअस्मत्तपन्तु हेतयः
 पावकोऽअस्मभ्यं शिवो भव ॥ १७ ॥ अग्नेपावकरोचिषामन्द्रयादेव-
 जिह्वायां ॥ आदेवान्वां शिवसि च ॥ १७ ॥ सनं पावकदीदिवोगने देवां
 २ ऽइहाव ॥ उपयज्ञं विध्वनं ॥ १७ ॥ पावकयासि तयन्त्याकृपा-

क्षामन्त्ररुचऽउषसोनभानुना ॥ तूर्ध्वन्नयामन्नेतशस्यनरुणऽआयोघृणे-
 नतंतृषाणोऽअजरं ÷ ॥ १७ ॥ नमस्तेहरंसेशोचिषेनमस्तेऽअस्त्वचि-
 षे ॥ अन्नयाँस्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयःपावकोऽअस्मन्नभ्यङ्गिशिवोभव
 ॥ १८ ॥ नृषदेवेदंस्सुषदेवेदङ्गद्विषदेवेदङ्गनुसदेवेदङ्गस्वर्विदेवेदं
 ॥ १९ ॥ वेदेवादेवानाँव्यज्ञियाँव्यज्ञियाँनाँसंवरसरीणमुपभागमासते ॥
 अहुतादोहविषोयज्ञेऽअस्मिन्स्वयम्पिवन्तुमधुनोघृतस्य ॥ २० ॥ वेदेवा-
 देवेष्वधिदेवत्त्वमायन्येब्रह्मणदंपुरऽएतारोऽअस्य ॥ वेद्योऽनऽकतेप-
 चेतथायकिञ्चननतेदिवोनपृथिव्याऽअधिस्तुषु ॥ २१ ॥ प्राणदाऽअपानदा-
 ह्यानदाव्वक्षोदाव्वरिवोदाँ ॥ अन्नयाँस्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयःपावकोऽ
 अस्मन्नभ्यङ्गिशिवोभव ॥ २२ ॥ इत्युग्न्युत्तारणम् ॥ २३ ॥ अथ प्राणप्रतिष्ठा-
 प्रयोगः-अस्य श्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्माविष्णुरुद्रा ऋषयः ।
 ऋग्यजुःसामानि छन्दांसि । परा प्राणशक्तिर्देवता । आं वीजं । ह्रीं
 शक्तिः । क्रौं कीलकम् । आसु अमुकामुकमूर्तिषु प्राणप्रतिष्ठापने
 विनियोगः ॥ ॐ आं ह्रीं क्रौं यं रं लं वं शं षं सं हों ॐ क्षं सं हं
 सः ह्रीं ॐ आं ह्रीं क्रौं आसां मूर्तीनां प्राणा इह प्राणाः ॥ ॐ आं ह्रीं क्रौं
 यं रं लं वं शं षं सं हों ॐ क्षं सं हं सः ह्रीं ॐ आं ह्रीं क्रौं आसां मूर्तीनां
 जीवा इह स्थिताः ॥ ॐ आं ह्रीं क्रौं यं रं लं वं शं षं सं हों ॐ क्षं
 सं हं सः ह्रीं ॐ आं ह्रीं क्रौं आसाम् अमुकामुकमूर्तीनां सर्वेन्द्रियाणि
 बाह्यनस्त्वक्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपादपायूपस्थानि इहैवागत्य सुखं
 चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा ॥ ततः प्रतिष्ठादिकं कुर्यात् ॥ प्रतिष्ठापनम्-
 ॐ मनोजुति० ॐ एषवैप्रतिष्ठानामयज्ञोयत्रैतेनयज्ञेनयजन्तेसर्वमेवप्रतिष्ठा-
 तम्भवति ॥ अमुकामुकदेवताः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवत ॥ नेत्रोन्मीलनम्-
 ॐ वृत्रस्यासिकुनीनकश्चक्षुर्दाऽअसिचक्षुर्मदेहि ॥ ३ ॥ गन्धादिपञ्चो-

पचारान्दत्वा षोडशसंस्कारसिद्धये षोडशप्रणवावृत्तीः कृत्वा आसाम्
 अमुकामुकमूर्तीनां षोडशसंस्काराः सम्पद्यन्ताम् । इति प्राणप्रतिष्ठाप्रयोगः ।
 १८ । वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिध्यानञ्च-आचार्यः अग्नेः पश्चिमत
 उपविशेत् ॥ यजमानस्तु दक्षिणतोऽग्नेर्ब्रह्मणः पश्चिमत उपविष्ट एवा-
 स्ते ॥ आचार्यः आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य करिष्यमाण-
 ग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि वैकल्पिकपदार्थावधारणं देवताभिध्यानं च
 करिष्ये ॥ वैकल्पिकपदार्थावधारणम्-पूर्वेण ब्रह्मणो गमनस्य परेण वा ॥
 अग्नेः पश्चिमतः पात्रासादनमुत्तरतो वा ॥ त्रीणी पवित्राणि ॥ पवित्रे द्वे ॥
 प्रोक्षणीपात्रम् ॥ आज्यस्थाली चरुस्थाली च तैजसी मृन्मयी वा ॥
 पालाशः समिधो यज्ञीयवृक्षोद्भवा अन्या वा ॥ प्राश्नावाधारौ विदिशो
 वा ॥ समिद्धतमेऽग्नौ आज्यभागौ आग्नेयमुत्तरपूर्वार्द्धे सौम्यं दक्षिणपू-
 र्वार्द्धे ॥ पूर्णपात्रं दक्षिणावरो वा ॥ एतान्वैकल्पिकपदार्थानहमस्मिन्कर्माणि
 करिष्ये ॥ देवताभिध्यानम् (अन्वाधानम्) समिद्धद्वयं गृहीत्वा प्रजापतिम्
 इन्द्रम् अग्निं सोमम् एककयाऽऽज्याहुत्या ॥ आदित्यं सोमं भौमं बुधं
 बृहस्पतिं शुक्रं शनैश्चरं राहुं केतुम् इति नवग्रहान् मधुसर्पिर्दध्याक्ताभिः
 अर्कादियथालाभसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्यैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्येण अष्टाष्टसं-
 ख्याकाभिराहुतिभिः ॥ ईश्वरम् उमां स्कन्दं विष्णुं ब्रह्माणम् इन्द्रं
 यमं कालं चित्रगुप्तमित्यादिदेवताः अग्निम् अपः धरां विष्णुम् इन्द्रम्
 इन्द्राणीं प्रजापतिं सर्पान् ब्रह्माणमेताः प्रत्यादिदेवताश्च तैरेव द्रव्यैः प्रति-
 द्रव्येण चतुश्चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ विनायकं दुर्गां वायुम्
 आकाशम् अश्विनाविति पञ्चलोकपालान् क्षेत्राधिपतिं वास्तोष्पातिम्
 इन्द्रम् अग्निं यमं निर्ऋतिं वरुणं वायुं कुबेरम् ईशानं ब्रह्माणम् अनन्तं
 तैरेव द्रव्यैः प्रतिद्रव्येण द्वाभ्यां द्वाभ्याम् आहुतिभ्यां न्यूनातिरिक्तदो-

षपरिहारार्थं घृताक्ततिलद्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृत्या अष्टोत्तरसहस्रैः
अष्टोत्तरशतैः अष्टाविंशतिराहुतिभिर्वा शेषेण स्विष्टकृत् ॥ अग्निं वायुं
सूर्यम् अग्नीवरुणौ अग्नीवरुणौ अग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्दे-
वान्मरुतः स्वर्कान्वरुणम् आदित्यम् अदितिं प्रजापतिम् एता अङ्गप्र-
धानार्थदेवताः एकैकयाऽज्याहुत्या अस्मिन्ग्रहशान्त्याख्यै कर्मण्यहं
यक्ष्ये इति समिद्धयम् अग्नावादध्यात् ॥ इति अन्वाधानम् ॥

॥९९॥ अथ कुशकण्डिका ॥ अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासनास्तरणम् ॥
तत्र पश्चाशत्कुशमयं यथासम्भवकुशमयं वा ब्रह्माणमुपवेश्य अस्मिन्क-
र्मणि त्वं ब्रह्मा भव ॥ भवामीति प्रतिवचनम् ॥ तत्र पूर्वेण ब्रह्मणो गमनम् ॥
उत्तरतः प्रणीताप्रणयनम् । ब्रह्मन् अपः प्रणेज्यामि ॥ ॐ प्रणय । यंदेवता-
वर्द्धयत्वंनाकस्यपृष्ठेयजमानोऽअस्तु ॥ सप्तऋषीणां सुकृतांश्चलोकस्त-
त्रेमंयजमानं च धेहि ॥ ॐ प्रणय ॥ इति ब्रह्मानुज्ञातः अग्नेरुत्तरतः प्रागग्रैः
कुशैः आसनत्रयप्रकल्पनम् ॥ तत्र एकम् अग्नेरुत्तरतः । द्वितीयं तदुत्तरतः ।
तृतीयं तत्पश्चिमे (वायव्यामित्यर्थः) । वायव्याश्रितं वारणं चमसं दक्षिण-
हस्तेनादाय । वामपाणौ प्रागग्रं निधाय । दक्षिणहस्तोद्धृतपात्रोदकेन आत्मा-
भिमुखं सम्पूर्य । पश्चिमासने निधाय । दक्षिणानामिकया जलमालभ्य
ब्रह्मणो मुखमवलोकयन्—अग्नेरुत्तरतः प्राक्कल्पिते प्रणीतासने निद-
ध्यात् ॥ ईशान्यादिपूर्वाग्रैस्त्रिभिस्त्रिभिर्दक्षैः अग्नेः परिस्तरणम् । तच्च प्रागु-
दगग्रैः । दक्षिणतः प्रागग्रैः । प्रत्यगुदगग्रैः । उत्तरतः प्रागग्रैः ॥ अग्नेरुत्तरतः
पश्चाद्वा प्रयोजनवतां पात्राणां प्राक्संस्थमुदक्संस्थं वा प्रागग्रमुदगग्रं
वा आसादनम् ॥ पवित्रछेदना दर्भास्त्रयः ॥ साग्रेऽनन्तगर्भे पवित्रे
द्वे ॥ प्रोक्षणीपात्रम् ॥ आज्यस्थाली ॥ चरुस्थाली ॥ सम्मार्गकुशाः
पञ्च ॥ उपयमनकुशाः सप्त ॥ समिधास्तिस्रः ॥ सुवः ॥ सुक् ॥

आज्यम् ॥ त्रिःप्रक्षालितास्तण्डुलाः ॥ पूर्णपात्रम् ॥ दक्षिणा वरो
वा-यथाशक्ति हिरण्यादिद्रव्यम् ॥ अन्यान्युपकल्पनीयानि अर्कादि-
समिधः तिलादिहवनीयद्रव्याणि ॥ इति पात्रासादनम् ॥

पवित्रे कृत्वा-प्रागग्रयोर्द्वयोः पवित्रयोरुपरि उदगग्राणि त्रीणि
पवित्राणि निधाय उपरि प्रादेशमात्रमवशेषयित्वा अधोभागे द्वयोर्मूलेन
द्वौ कुशौ प्रदक्षिणीकृत्य त्रयाणां मूलाग्राणि एकीकृत्य नखैरस्पृशन्
अनामिकाङ्गुष्ठेन द्वयोरग्रे छेदयेत् द्वे ग्राह्ये द्वयोर्मूले त्रीण्युत्तरतः क्षिपेत् ॥
प्रणीतोत्तरतः प्रोक्षणीपात्रं निधाय तत्र चुलूकेन प्रणीतोदकं त्रिः प्रपूर्य
पवित्राभ्यामुत्पूर्य पवित्रे प्रोक्षणीषु निधाय दक्षिणेन हस्तेन प्रोक्षणीपा-
त्रमुत्थाप्य सव्ये पाणौ कृत्वा दक्षिणहस्तमुत्तानं कृत्वा मध्यमानामिका-
ङ्गुल्योः मध्यमपर्वाभ्यामपामुद्दिङ्गनम् ॥ ताभिस्तासां प्रोक्षणम् ॥ आज्य-
स्थाल्याः प्रोक्षणम् ॥ चरुस्थाल्याः प्रोक्षणम् ॥ सम्मार्गकुशानां प्रोक्षणम् ॥
उपयमनकुशानां प्रोक्षणम् ॥ समिधां प्रोक्षणम् ॥ सुवस्य प्रोक्षणम् ॥
सुचः प्रोक्षणम् ॥ आजस्य प्रोक्षणम् ॥ तण्डुलानां प्रोक्षणम् ॥ पूर्ण-
पात्रस्य प्रोक्षणम् ॥ अन्येषामुपकल्पनीयहवनीयद्रव्याणां प्रोक्षणम् ॥
असञ्चरे प्रोक्षणीपात्रं निधाय ॥ आज्यस्थाल्याम् आज्यनिर्वापो ब्रह्मणा ॥
चरुस्थाल्यां पवित्रे निधाय यजमान आचार्यो वा त्रिः प्रक्षालितास्तण्डु-
लान् प्रक्षिप्य तत्र प्रणीतोदकमासिच्य अन्यदपि जलं निषिच्य चरु-
स्थालीस्थितपवित्रे प्रोक्षणीषु निधाय दक्षिणतः ब्रह्मणा आज्याधिश्रय-

१ केचन वामकरे पवित्राग्रं दक्षिणे पवित्रयोर्मूलं धृत्वा मध्यतः पवित्राभ्यामुत्पवनम्
इति वदन्ति तत्र मूलं न पश्यामः ॥ २ ताभिः प्रणीतापात्रस्थाभिरद्भिः तासां प्रोक्षणीपात्रस्थापानां-
प्रोक्षणमित्यर्थः ॥ विकल्पे प्रोक्षणीपात्रस्थाभिरद्भिः प्रणीतास्थानामपां प्रोक्षणम् ॥ ३ असञ्चरः
प्रणीताग्न्योरन्तरालः ॥

णम् मध्ये यजमानेन आचार्येण वा चरोरधिश्रयणं युगपत् ॥ आज्योत्तरतः
 गृहीतेन ज्वलदुल्मुकेन उभयोः ऐशानीमारभ्य ऐशानीपर्यन्तं पर्यग्निक-
 रणम् । इतरथावृत्तिः । अर्धशृते चरौ सुवस्य प्रतपनम् । दक्षिणेन
 हस्तेन सुवमादाय तं प्राञ्चमधोमुखमग्नौ तापयित्वा सव्ये पाणौ कृत्वा
 दक्षिणेन सम्मार्गाग्रैर्मूलतोऽग्रपर्यन्तं सम्मृज्य मूलैरग्रमारभ्य अधस्ता-
 न्मूलपर्यन्तं सम्मृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः पूर्ववत्प्रतप्य दक्षिणतो
 निदध्यात् ॥ सम्मार्गकुशानशौ प्रास्य आज्योद्वासनम्-अग्नेः सकाशा-
 दाज्यं गृहीत्वा चरोः पूर्वेणोत्तरतो नीत्वा अग्नेरुत्तरतः प्रोक्षण्याः पश्चिमे
 निधाय चरमुत्थाप्य पूर्वेणाग्निरुत्तरतः आनीय आज्यस्य पश्चिमतो
 नीत्वा आज्यस्योत्तरतः निधाय आज्यमग्नेः पश्चादानीय स्थापयेत् ।
 चरुं च आज्यस्य पूर्वेण प्रदक्षिणमानीय आज्यस्योत्तरत आसादयेत् ।
 पवित्राभ्याम् आज्योत्पवनम् । अवेक्षणम् । अपद्रव्यनिरसनम् ।
 ताभ्यामेवाज्यलिप्ताभ्यां पवित्राभ्यां प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनम् । पवित्रे
 प्रोक्षण्यां निधाय दक्षिणहस्तेन उपयमनकुशानादाय सव्ये गृहीत्वा
 दक्षिणेन पाणिना घृताक्तास्तिस्रः समिधः तिष्ठन्नग्नावाधाय दक्षिणचु-
 लूकगृहीतेन सपवित्रेण प्रोक्षण्युदकेन अग्नेः ईशानकोणादारभ्य
 ईशानपर्यन्तं प्रदक्षिणवत्पर्युक्षणम् इतरथावृत्तिः । पवित्रयोः प्रणीतासु
 निधानम् । अग्नेः प्रदीप्तिकरणम् ॥

॥ १०० ॥ अथ आधारहोमः ॥ स्थानोपविष्टः दक्षिणं जान्वाच्य
 कुशैर्ब्रह्मणाऽन्वारब्धः उपयमनकुशसहितं प्रसारिताङ्गुलिहस्तं हृदि निधा-
 य समिद्धतमेऽग्नौ मनसा प्रजापतिं ध्यायन् प्रणवपूर्वकं तूष्णीं सुवेण
 प्राञ्चमूर्ध्वमृजुं सन्ततमाज्येन अग्नेरुत्तरप्रदेशे पूर्वाधारमाधारयेत् । १
 मनसा ॐ प्रजापतये (अत्र न स्वाहाकारः) (प्रोक्षण्यां संस्रवप्रक्षेपः)

यजमानः-इदं प्रजापतये न मम ॥ २ अग्नेर्दक्षिणप्रदेशे उत्तराधारमा-
धारयेत्-ॐइन्द्राय स्वाहा (प्रोक्षण्यां संस्त्रवप्रक्षेपः) इदमिन्द्राय न मम ॥
इत्येतौ पूर्वोत्तरावाधारौ ॥ १०१ ॥ अथ आज्यभागहोमः ॥ ३
अग्नेरुत्तरार्धपूर्वार्द्धे—ॐअग्नये स्वाहा (प्रोक्षण्यां संस्त्रवप्रक्षेपः) इदमग्नये
न मम ॥ ४ अग्नेर्दक्षिणार्धपूर्वार्द्धे—ॐसोमाय स्वाहा (प्रोक्षण्यां संस्त्र-
वप्रक्षेपः) इदं सोमाय न मम ॥ १०२ ॥ अथ द्रव्यत्यागसङ्कल्पः ॥ यज-
मानो हस्ते जलमादाय-इदमुपकल्पितं समिच्चरुतिलाज्यादिहवनीयद्रव्यं
या या यक्ष्यमाणदेवतास्ताभ्यस्ताभ्यो मया परित्यक्तं न मम । यथादैवत-
मस्तु ॥ १०३ ॥ अग्निपूजनम्-ॐअग्नेनयंसुपर्थांरायेऽअस्मान्निव्वश्वां निदे-
वव्युनानिबिद्वान् । सुयोद्धयस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठान्तेनमऽउर्विक्त
विधेम ॥ ३६ ॥ शान्तिके वरदनामाग्नयेनमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि
समर्पयामि । सप्ताजिह्वाख्यमुद्रां प्रदर्श्य प्रार्थना-अग्ने त्वमैश्वरं तेजः पावनं
परमं हि तत् । तस्मान्त्वदीयहृत्पद्मे सूर्यादीन्तर्पयाम्यहम् ॥ आचार्यादयः
सावधानाः यजमानाभीष्टसिद्धिप्राप्त्यर्थं मधुसर्पिर्दध्याक्ताकारादिसमिदा-
ज्यचरुतिलद्रव्यं चाभिघार्य स्थापितदेवतानां होमं कुर्युः ॥ १०४ ॥ प्रधान-
होमः । प्रथमा तु वराहुतिः ॥ ॐगुणानान्त्वा-इति मन्त्रेण एकामाज्याहुतिं
हुत्वा आकृष्णेनेत्याद्यावाहितमन्त्रैरादित्यादिनवग्रहान् क्रमेण पूर्वोक्ताकारा-
दिसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्यैरष्टाष्टसङ्ख्यया हुत्वा पूर्वोक्तग्रहहोमद्रव्येणावाहि-
तमन्त्रैरधिप्रत्यधिदेवताश्चतुःसङ्ख्यया हुत्वा (यस्य ग्रहस्य या समित्सा
तस्याधिदेवतायाः प्रत्यधिदेवतायाश्च योज्या) विनायकादिदिक्पाला-
न्तदेवताः पलाशोदुम्बरान्यतमसमिच्चरुतिलाज्यद्रव्येणावाहितमन्त्रैर्द्विद्वि-

सङ्घयया जुहुयात् ॥ एवं प्रधानहोमं समाप्य ततः ॥ १०५ ॥ गुग्गुलु-
होमः ॥ अद्यपूर्वोच्च० तिर्यौ मम गृहे भूतप्रेतपिशाचदोषपरिहारार्थं त्र्यम्ब-
कमन्त्रेण गुग्गुलुहोममहं करिष्ये ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे ० स्वाहा ॥ १०६ ॥
सर्षपहोमः ॥ सर्षपान् घृतेनाभिघार्य ॥ अद्यपूर्वोच्च० मम गृहे सर्वा-
रिष्टपरिहारार्थं सर्वशत्रुबलक्षयार्थं सर्षपहोममहं करिष्ये ॥ ॐ सर्वजोषाऽ-
इन्द्रु सगणो मरुद्भिर्हंसोर्मन्त्रिषु वृत्रहा शूरं विबुद्धान् ॥ जहि शत्रून् १५
रपु मृधो नुदस्वाथामयङ्गुणुहि विवृष्वतो नहं स्वाहा ॥ ॐ ॥ १०७ ॥
ततो लक्ष्मीहोमः ॥ क्षीरदूर्वादौहिमादिहोमद्रव्याणि एकीकृत्य घृतेना-
भिघार्य अद्येत्यादि० मम गृहे अलक्ष्मीविनाशार्थं दशविधलक्ष्मीप्राप्त्यर्थं
लक्ष्मीहोममहं करिष्ये ॥ श्रीश्च ते लक्ष्मी ० ॥ १०८ ॥ व्याहृतिहोमः ॥ यजमानः
हस्ते जलमादाय-अस्मिन्ग्रहशान्त्याख्ये कर्मणि देशतः कालतस्तन्त्रतो
मन्त्रतो वा ज्ञानतोऽज्ञानतो वा अथवा करणन्यूनकरणचतुर्विधकर्मातिरिक्त-
करणश्रेष्ठजातप्रत्यवायपरिहारद्वारा कर्मसाद्गुण्यसिद्धये तथा प्रधानदेवता-
ग्न्योश्च मध्ये गमने तथा समिदाज्यचरुतिलादिहविषां मध्ये अन्यत-
मस्याभावे होमस्वाहाकारयोः पूर्वापराभावे अग्निमध्ये हविर्गतकीटा-
द्युपघाते प्रणीताग्न्योर्मध्ये गमने प्रणीतास्कन्दे इधमपरिस्तरणादिदाहे
कुण्डाद्वहिरग्निपतने समिच्चरुतिलाज्यमध्ये कृमिकीटकादिसंयोगे होम-
मन्त्रपठनसमये स्वरवर्णादिविस्मृतौ देवतावदानमन्त्रतन्त्रकर्मविपर्या-

१ अत्र गुग्गुलुहोमः सर्षपहोमः लक्ष्मीहोमश्च कृताकृतः ॥ २ अत्र केचन-ॐ ज्ञातवेदेषु
सुनवामसोममरातियुतो निर्दहति वेदं-॥ सनः-पूर्वदतिर्दुर्गाणि विश्वानुवेव सिन्धुं दुरितात्युमि? ॥
इत्यपि मन्त्रं पठन्ति परं चायं मन्त्र ऋग्वेदीयत्वात् परशाखीयः ॥ ३ सीताफलं क्षीरमाज्यं दाढिमं
मधु शर्करा ॥ शमीपत्राणि दूर्वा च बिल्वपत्राणि तण्डुलाः ॥ कदलीफलमिश्राणि कृत्वा वै जुहुयात्ततः ॥

समसिकाकीटकेशादिभिर्हविर्दुष्टदग्धपाकहितस्थाने होमाकरणादिज्ञाता-
 ज्ञातदोषपरिहारार्थम्—घृताक्तकृष्णतिक्तद्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृत्या
 अष्टोत्तरसहस्रैरष्टोत्तरशतैरष्टाविंशतिभिराहुतिभिर्वा होमं करिष्ये ॥
 पुनर्जलमादाय—भूर्भुवःस्वरिति तिसृणां महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि क्रमेण अग्निवायुसूर्या देवताः सर्वासां वा
 प्रजापतिर्देवता प्रायश्चित्तहोमे विनियोगः ॥ १ ॐ भूः स्वाहा ॥ २
 ॐ भुवः स्वाहा ॥ ३ ॐ स्वः स्वाहा ॥ ४ ॐ भूर्भुवःस्व स्वाहा ॥
 एवं सप्तवारं होमे अष्टाविंशत्याहुतयो भवन्ति । सप्तविंशतिवारं होमे
 अष्टोत्तरशताहुतयो भवन्ति । द्विपञ्चाशदधिकशतद्वयाहुतिहोमे
 (२५२) अष्टोत्तरसहस्राहुतयो भवन्ति ॥ १०९ ॥ अथ उत्तरपूजनम् ॥
 हस्ते जलमादाय—पूर्वोच्चारितशुभपुण्यतिथौ कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यक-
 र्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं स्थापितदेवतानां मृढाग्नेश्चोत्तरपूजनं करिष्ये ॥
 गणपतिपूजनम्—ॐ गुणानान्त्वा० ॐ भूर्भुवःस्वः सिद्धिबुद्धिसहित-
 महागणपतये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
 मातृकापूजनम्—ॐ समं कुर्ये देव्याधियासन्दर्शिणयोरुचक्षसा ॥ मा-
 मऽआयुः प्रमोषीमोऽअहन्तवन्वीरं विदेयतवदेविसुन्दरि ॥ ३३ ॥
 ॐ वसोऽपवित्रं मसि शतधारुं वसोऽपवित्रं मसि सुहस्रधारम् ॥ देवस्त्वा-
 सवितापुनातु वसोऽपवित्रेण शतधारेण सुप्लुताकामधुक्षरं ॥ ३५ ॥ ॐ
 भूर्भुवःस्वः वसोऽर्द्धारासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातृभ्यो नमः स—

१ उत्तराङ्गानि—पूजा स्विष्टं नवाहुत्यो बलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयः सम्पाद्य दानं च
 अभिषेको विसर्जनम् ॥ २ अवकाशे सति षोडशोपचारैर्वा पूजयेत् ॥ बृहच्छौनक —
 ह्यमाने हविर्यज्ञे बहिः पतति यद्धविः । द्रप्सश्च स्कन्दमन्त्रेण तदग्नौ निक्षिपेत्पुनः ॥ इति
 तद्धयमानर्चायाहुतेः हस्ताद् भूमौ पाते ज्ञेयम् ॥

सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ग्रहमण्डलदेवतापूजनम्-
 ॐ ग्रहाऽऽज्जर्जाहुतयोव्यन्तोद्विप्रायसतिम्।तेषांविशिष्टिप्रियाणांब्बोहमिष
 मूर्जऽसमंग्रभमुपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाजुष्टृङ्गुहाम्म्येषतेषोनिरिन्द्रा-
 यत्वाजुष्टृतमम् ॥ ६ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डल-
 देवताभ्यो नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
 अग्निपूजनम्-ॐ अग्नेनयंसुपथारुयेऽअस्मद्विष्वक्स्वानिदेवव्युनानि-
 विद्द्वान्।सुर्योद्धत्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्वान्तेनमऽउक्विंतद्विधेम।६
 ॐ भूर्भुवःस्वः स्वाहा स्वधायुताय सृष्टायये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धा-
 क्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इत्युत्तरपूजनम्।११०। स्विष्टकृद्धोमः-हविःशे-
 षोत्तरार्धात् द्विद्विरवदानधर्मेणावदाय द्विरभिघार्य ब्रह्मणा अन्वारब्धः
 ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ उदकोपस्पर्शः॥
 ॥१११॥ अथ नवाहुतिहोमः ॥ ब्रह्मणाऽन्वारब्धः-१ ॐ भूःस्वाहा इद-
 मग्नये न मम ॥ २ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ३ ॐ स्वः
 स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ४ ॐ त्वन्नोऽअग्नेधरुणस्यविद्द्वान्दे-
 वस्यहेडोऽअवयासिसीष्टाहं॥ यजिष्वोवह्वितमुहंशोशुचानोविष्वादेवा-
 ऽसिप्रमुमुग्ध्यस्मतस्वाहा ॥ ३/१ ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥५॥
 ॐ सन्नोऽअग्नेवमोर्भवोतीनेदिष्वोऽअस्याऽउवसोव्युष्टौ ॥ अवयक्क्ष-
 नोवर्हणुर्हराणोवीहिर्मृडोक् सुहवोऽनऽएधिस्वाहा ॥ ३/१ ॥ इदमग्नीवरु-
 णाभ्यां न मम॥६ ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभि शस्तिपाश्चसत्यमित्वमयाऽअसि॥

१ अग्नये गन्धादिकं बहिरेव देयमिति कल्पद्रुमकाराः । अन्ये तु मध्ये पूजनमिच्छन्ति ।
 विष्णुधर्मोत्तरे-मध्येऽपि गन्धपुष्पादीन्दयादग्नेर्न संशयः । बहिर्नैवेद्यमात्रन्तु दातव्यमिति
 निश्चितम् ॥ २ कल्पद्रुमे-उत्तरपूजाम् अप्रावसरे केचिन्मन्यन्ते अन्ये तु नवाहुतिहोमान्ते
 अपरे तु यजमानाभिषेकान्ते ॥ ३ अनेकदिनघ्राप्यहोमक्षेसदा पर्युषितदोषपरिहारार्थं हविःशेषं
 स्विष्टकृद्दर्यं घृतमध्ये स्थापयेत् ॥ नष्टे दुष्टे वा हविषि आजग्नेनैव स्विष्टकृद्धोमः ॥

अयानोवहस्ययानोवेहिभेषजं स्वाहा ॥ इदमग्रे अयसे न मम ॥
॥७॥ ॐ वेतेशतंवरुणघेसहस्रंयज्ञियाःपाशाविततामहान्तः। तोभिर्नोऽअष्ट-
सवितोताविष्णुर्विश्वेमुश्चन्तुमरुतःस्वर्काःस्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥८॥ ॐ उदु-
त्तमंवरुणपाशमुस्मदवाधमंविषद्वयमश्रथाय। अथान्वयमादित्यव्रते-
तवानागसोऽअदितयेस्याम स्वाहा ॥ १२ ॥ इदं वरुणाय आदित्याय
अदितये च न मम ॥९॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥
॥ इति नवाहुतिहोमः ॥

॥ ११२ ॥ बलिदानप्रयोगः ॥

हस्ते जलमादाय—प्रारब्धस्य ग्रहमखकर्मणः साङ्गन्तासिद्धयर्थं
दिक्पालदेवतानां स्थापितदेवतानां च पूजनपूर्वकं बलिदानं करिष्ये ॥
दिक्पालदेवताबलिदानम्—१ ॐ त्रातांरुमिन्द्रं० । प्राच्याम्—इन्द्रं साङ्गं
सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् एभिर्गन्धाद्युपचारैस्त्वामहं पूजयामि ॥
इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय इमं सदीपमाषभक्त-

१ दिक्पालेभ्यः एकतन्त्रेण बलिदानपक्षे—ॐ प्राच्यै दिशे स्वाहावर्वाच्यै दिशे
स्वाहा दक्षिणायै दिशे स्वाहावर्वाच्यै दिशे स्वाहा पृथ्वीच्यै दिशे स्वाहावर्वाच्यै दिशे
स्वाहोदीच्यै दिशे स्वाहावर्वाच्यै दिशे स्वाहोद्वयै दिशे स्वाहावर्वाच्यै दिशे स्वाहावर्वाच्यै
दिशे स्वाहावर्वाच्यै दिशे स्वाहा ॥ ३३ ॥ इन्द्रादिदशदिक्पालान् साङ्गान् सपरिवारान्
सायुधान् सशक्तिकान् एभिर्गन्धाद्युपचारैः अहं पूजयामि ॥ इन्द्रादिदशदिक्पालेभ्यः साङ्गेभ्यः
सपरिवारेभ्यः सायुधेभ्यः सशक्तिकेभ्यः इमं सदीपमाषभक्तबलिं समर्पयामि ॥ भो भो इन्द्रादि-
दशदिक्पालाः दिशो रक्षत बलिं भक्षत मम सकुटुम्बस्याभ्युदयं कुरुत ॥ आयुःकर्तारः
धैर्यकर्तारः शान्तिकर्तारः पुष्टिकर्तारः तुष्टिकर्तारः निर्विघ्नकर्तारः कल्याणकर्तारः वरदाः भवतः ॥
अनेन बलिदानेन इन्द्रादिदशदिक्पालाः प्रीयन्ताम् ॥

१ संपूर्णमन्त्राः इष्ट्याधेद् ग्रहस्थापनप्रयोगे (३४७ पृष्ठे इष्ट्याः ।)

बालिं समर्पयामि ॥ भो इन्द्र दिशं रक्ष वलिं भक्ष मम सकुटुम्बस्याभ्यु-
 दयं कुरु ॥ आयुःकर्त्ता क्षेमकर्त्ता शान्तिकर्त्ता पुष्टिकर्त्ता तुष्टिकर्त्ता निर्विघ्न-
 कर्त्ता कल्याणकर्त्ता वरदो भव ॥ अनेन बलिदानेन इन्द्रः प्रीयताम् ॥ (एवं
 सर्वत्र) २ ॐ त्वष्टा ॥ अग्रे ० । आग्रेयाम्-अग्निं साङ्गं ० । अग्रेये साङ्गाय
 सपरिवाराय ० । भो अग्रे दिशं रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ० । अनेन बलि-
 दानेन अग्निः प्रीयताम् ॥ ३ ॐ यमायुच्चाङ्गिरस्वते ० । दक्षिणस्याम्-यमं
 साङ्गं ० । यमाय साङ्गाय ० । भो यम दिशं रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ० ।
 अनेन बलिदानेन यमः प्रीयताम् ॥ ४ ॐ असुङ्खन्तु ० । नैर्ऋत्याम्-
 निर्ऋतिं साङ्गं ० । निर्ऋतये साङ्गाय ० । भो निर्ऋते दिशं रक्ष ० ।
 आयुःकर्त्ता ० । अनेन बलिदानेन निर्ऋतिः प्रीयताम् ॥ ५ ॐ तत्त्वायामि ० ।
 पश्चिमायाम्-वरुणं साङ्गं ० । वरुणाय साङ्गाय ० । भो वरुण दिशं
 रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ० । अनेन बलिदानेन वरुणः प्रीयताम् ॥ ६ ॐ
 आनोनियुद्धि ० ॥ वायव्याम्-वायुं साङ्गं ० ॥ वायवे साङ्गाय ० ॥
 भो वायो दिशं रक्ष ० ॥ आयुःकर्त्ता ० ॥ अनेन बलिदानेन वायुः
 प्रीयताम् ॥ ७ ॐ व्वयसोम ० ॥ उदीच्याम्-सोमं साङ्गं ० ॥
 सोमाय साङ्गाय ० ॥ भो सोम दिशं रक्ष ० ॥ आयुःकर्त्ता ० ॥ अनेन
 बलिदानेन सोमः प्रीयताम् ० । ८ ॐ तमीशानु ० ॥ ईशान्याम्-ईशानं-
 साङ्गं ० । ईशानाय साङ्गाय ० । भो ईशान दिशं रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ०
 अनेन बलिदानेन ईशानः प्रीयताम् ॥ ९ ॐ अस्मैरुद्रा ० । पूर्वशा-
 नयोर्मध्ये ऊर्ध्वायाम्-ब्रह्माणं साङ्गं ० । ब्रह्मणे साङ्गाय ० । भो ब्रह्मन्
 दिशं रक्ष ० । आयुःकर्त्ता ० । अनेन बलिदानेन ब्रह्मा प्रीयताम् ॥
 १० ॐ स्योना पृथिवि ० । निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये अधःस्थायां दिशि-
 अनन्तं साङ्गं ० । अनन्ताय साङ्गाय ० । भो अनन्त दिशं रक्ष ० ।

आयुः कर्ता० । अनेन वलिदानेन अनन्तः प्रीयताम् ॥ स्थापितदेव-
तावलिदानम् ॥ १ गणेशवलिः— ॐ गुणानन्ता० । गणपतिं
साङ्गं० । गणपतये साङ्गाय० । भो गणपते इमं वलिं गृहाण मम सकु-
दुम्बस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुःकर्ता० । अनेन वलिदानेन गणपतिः प्रिय-
ताम् ॥ २ मातृकावलिः— ॐ समंख्ये देव्याधियासन्दर्शिनयोरुच-
क्षसा ॥ मामुऽआयुऽपमोर्षीम्भोऽअहन्तवन्वीरं विदेयतवदेविसुन्दशि
॥ २३ ॥ वसोर्द्धारासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातृः साङ्गाः० ॥
वसोर्द्धारासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातृभ्यः साङ्गाभ्यः० । भो भो
वसोर्द्धारासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातरः इमं वलिं गृहीत मम
सकुदुम्बस्याभ्युदयं कुरुत । आयुःकर्त्र्यः० । अनेन वलिदानेन वसो-
र्द्धारासहितसगणेशगौर्याद्यावाहितमातरः प्रीयन्ताम् ॥ ३ ग्रहवलिः—
ॐ ग्रहांऽऊर्ज्जाहुतयोव्यन्तोव्विप्रायमतिम् ॥ तेषांविशिंप्रियाणांत्रोद्दमि-
षुमूर्ज्जुऽसमंग्रभमुपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाजुष्टंष्टुगृह्णाम्येषतेवोनि-
रिन्द्रायत्वाजुष्टं तमम् ॥ २४ ॥ आदित्याद्यावाहितदेवताः साङ्गाः० ।
वः अहं पूजयामि ॥ आदित्याद्यावाहितदेवताभ्यः साङ्गाभ्यः० ।
भो भो आदित्याद्यावाहितदेवताः इमं वलिं गृहीत मम० ॥ आयुः
कर्त्र्यः० । अनेन वलिदानेन आदित्याद्यावाहितदेवताः प्रीयन्ताम् ॥
४ क्षेत्रपालमहावलिः— मण्डपाद्वाहिः वंशपात्रे सदीपमाषभक्तदध्योद-
नताम्बूलदक्षिणाकूष्माण्डोदककुम्भयुतं वलिं संस्थाप्य हरिद्राकुङ्कुमसि-
न्दूरपताकायुतं कृत्वा । इस्ते जलमादाय० अद्य पूर्वोच्चारितशुभपुण्य-
तियौ सकलारिष्टशान्तिपूर्वकं प्रारिप्सितस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः
साङ्गतासिद्धयर्थं क्षेत्रपालाय पूजनपूर्वकं वलिदानं करिष्ये ॥ वलिदा-

१ हेमाद्रिः—सोदकुम्भं सकूष्माण्डं क्षेत्रपालवलिं हरेत् ॥ चतुर्वर्तिसमायुक्तं दीपं तत्र
निधापयेत् ॥

नपात्रे पूगीफले क्षेत्रपालमावाहयेत् ॥ ॐ नृहिस्पशुमविदंसुक्यमु-
 स्मदाद्वैष्णानुरात्पुंरऽएतारमुग्धे? ॥ एमेनमवृषसुमृताऽअमर्त्यं व्वैष्णा-
 नरङ्गैश्चजित्यायदेवा? ॥ ६३ ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः क्षेत्रपालाय नमः क्षेत्र-
 पालमावाहयामि स्थापयामि ॥ क्षेत्रपालाय नमः इत्यनेन षोडशोपचारैः
 पञ्चोपचारैर्वा सम्पूजयेत् । प्रार्थयेत्—ॐ नमामि क्षेत्रपाल त्वां भूत-
 प्रेतगणाधिप । पूजां बलिं गृहाणेमं सौम्यो भवतु सर्वदा ॥ आयुरारो-
 ग्यम्मे देहि निर्विघ्नं कुरु सर्वदा ॥ मा विघ्नं माऽस्तु मे पापं मा सन्तु
 परिपन्थिनः ॥ सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥ यं यं यं
 यक्षरूपं दशादिशिवदनं भूमिकम्पायमानं संसंहारमूर्तिं शिरमुकुटजटा-
 शेरवरं चन्द्रविम्बम् । दं दं दं दीर्घकेशं विकृतनखमुखं चोर्ध्वरेखाकपालं
 पं पं पं पापनाशं प्रणतपशुपतिं भैरवं क्षेत्रपालम् ॥ ॐ नमः क्षेत्रपाल
 चित्रतुरङ्गवाहन सर्वभूतप्रेतपिशाचशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिहृत
 दध्योदनप्रियसकलशक्तिसहित इमां पूजां गृहाण अनया पूजया क्षेत्रपालः
 प्रीयताम् ॥ क्षेत्रपालाय साक्षाय सपरिवाराय वर्वरकेशाय भूतप्रेतपि-
 शाचशाकिनीडाकिनीकूष्माण्डगणवेतालादियुताय सायुधाय सशक्ति-
 काय सवाहनाय इमं सदीपमाभक्तबालिं समर्पयामि ॥ भो क्षेत्रपाल
 सर्वतो दिशं रक्ष बलिं भक्ष मम सकुटुम्बस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुःकर्ता
 क्षेमकर्ता शान्तिकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता निर्विघ्नकर्ता क०क०वरदो भव ॥
 अनेन बलिदानेन क्षेत्रपालः प्रीयताम् ॥ पश्चादनवेक्षमाणेन दुर्ब्राह्मणेन
 शूद्रेण वा बलिं नीत्वा चतुष्पथे स्थापयेत् ॥ यजमानस्तस्य पृष्ठतो
 द्वारपर्यन्तं गन्त्वा जलं क्षिपेत्—ॐ—हिङ्काराय स्वाहा हिङ्कृताय स्वाहा कृ-
 न्दन्ते स्वाहा वक्त्रुन्द्राय स्वाहा प्रायेते स्वाहा प्रप्रायेथाय स्वाहा गन्धाय स्वाहा
 गन्ताय स्वाहानिर्विष्टाय स्वाहा होषं विष्टाय स्वाहा सन्दिताय स्वाहा बलीते स्वा-

हासीनाय स्वाहा श्यानाय स्वाहा स्वर्पते स्वाहा जाग्रते स्वाहा कूजते स्वाहा
 पर्वुद्धाय स्वाहा विजृम्भमाणाय स्वाहा विचृत्ताय स्वाहा सङ्गहनाय स्वा-
 होपेस्थिताय स्वाहा र्यनाय स्वाहा प्रार्यणाय स्वाहा ॥ ३३ ॥ पाणिपादं
 प्रक्षाल्य आचामेत् ॥

॥ ११३ ॥ पूर्णाहुतिहोमः । तत्र उपकल्पनीयानि—आज्यस्थाली होमा-
 वशिष्टादाज्यादन्यदाज्यं वैकङ्कती सुक् स्वादिरः सुवः सम्मार्गकुशाः पवित्रे
 नारिकेलफलं ताम्बूलवीटकं पूगीफलं पट्टवस्त्रखण्डं रक्तसूत्रं पुष्पाणि
 पुष्पमाला च इत्येतान्युपकल्प्य हस्ते जलमादाय अद्यपूर्वोच्चारितशुभ-
 पुण्यतिथौ कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य सम्पर्णतासिद्धयर्थं वसोर्धारासम-
 न्वितं पूर्णाहुतिहोमं करिष्ये ॥ आज्यं निरूप्यान्नावधिश्रित्य सुवं सुवं
 च प्रतप्य सम्मार्गकुशैः सम्मृज्य प्रणीतोदकेनाभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य अग्नेः
 पश्चिमतो याम्यायां निदध्यात् ॥ आज्यमुद्रास्य पवित्राभ्यामुत्पूय अबेक्ष्य
 अपद्रव्यं निरस्य सुव्रेण चतुर्वारमाज्यं सुचि गृहीत्वा शिष्टाचारात्तस्यां
 सपूगीफलं ताम्बूलवीटकं निधाय तदुपरि रक्तवस्त्रवेष्टितं रक्तसूत्रबद्धं
 पुष्पमालापरिवेष्टितं सिन्दूरादिभिश्चार्चितं नारिकेलफलं निधाय अधो-
 मुखसुवच्छन्नां तां सुचमादाय वामस्तनान्तमानीय यजमानान्वारब्धः
 आचार्यः आसीन एव पूर्णाहुतिं जुहुयात् ॥ ॐ समुद्रादूर्म्मिर्मर्धुम् ॥ २५-

१ रुद्ररूपद्रुमहोमपरिच्छेदे—केचित्तिष्ठन् पूर्णाहुतिमाचरन्ति तन्निर्मूलम् ॥ परशुरामम-
 हास्त्रप्रयोगे—होमोऽमौ द्विविधः प्रोक्तः श्रौतः स्मार्तश्च होतृभिः । श्रौतो यजतिसंज्ञोऽसौ स्मार्तो
 जुहोतिसंज्ञकः ॥ तिष्ठता हूयते यत्र याज्यया चानुवाक्यया । वषट्कारप्रदानेन स श्रौतः पश्चि-
 र्तितः ॥ यत्र होत्रोपविष्टेन स्वाहाकारेण हूयते । स स्मार्त इति विज्ञेयः पूर्णाहुत्यादिकर्मसु ॥ के-
 चिद्वेत्याद्य कुर्वन्ति कात्यायनमतं न तत् । तस्मादध्वर्युगा कार्या पूर्णाधीनेन सर्वदा ॥ कल्पद्रुमे तथा
 खण्डदीक्षितमहास्त्रपद्धतौ तु ज्यूचा एव पूर्णाहुतिः ॥ अन्येषां मन्त्राणामपि विकल्पनैव पूर्णाहुतिः
 प्रोक्ता यथा—सप्ततेभ्य इति मन्त्रेण वा अत्र इदमग्रे सप्तत्वं इति त्यागः ॥ मूर्धानन्दिब इ-
 त्यनेन वा अत्र इदमग्रे वैश्वानरायेति त्यागः ॥ समुद्रादूर्म्मिरिति ज्यूचेन वा पुनस्त्वेति वा पूर्णा

उदारुदपा० शुनासममृतस्त्वमानत् ॥ घृतस्युनामगुह्यदस्तिजिह्वादे-
 वानामृतस्यनाभिः ॥ १७ ॥ वृयन्नामप्रब्रवामाघृतस्यास्मिन्मृद्वेधा-
 रयामानमोभिः ॥ उपब्रह्माश्रुणवच्छस्यमानश्चतुःशृङ्गोवमीद्गौरऽष्ट-
 तत् ॥ १७ ॥ चत्वारिंशद्वात्रयोऽस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तासोऽस्य ॥
 त्रिधाबद्धोऽष्टपुभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्योऽस्य आविवेश ॥ १७ ॥ त्रिधाहि-
 तस्पृणिभिर्गृह्यमानं ब्रह्मविदेवासौ घृतमद्वविन्दन ॥ इन्द्रऽएकऽसूखऽएक-
 अजानवेनादेकऽस्वधयानिष्टृतक्षुत् ॥ १७ ॥ एताऽअर्षन्तिहृद्वांससमु-
 द्द्राच्छतव्रजारिपुणानावचक्षे घृतस्य धाराऽअभिचां कशीमिहिरुण्ययो-
 वेतसोमर्ध्यऽआसाम् ॥ १७ ॥ सम्म्यक्स्ववन्तिसरितोनधेनाऽअन्तर्हृदाम-
 नसापूयमानाः ॥ एतेऽअर्षन्त्युर्मयोघृतस्य मृगाऽइवक्षिपणोरीषमाणाः
 ॥ १७ ॥ सित्योरिवप्रादध्वनेशूघनासोवातप्रमिचदपतयन्तिषुह्वा ॥
 घृतस्यधाराऽअरुषोनवजाजीकाष्ठाभिन्दन्नमिभिर्लपिक्वमानः ॥ १७ ॥ अभिप्र-
 वन्तुसमनेवयोवांलंकल्ल्याण्युःस्मयमानासोऽअग्निम् ॥ घृतस्यधाराऽ-
 समिधोनसन्तताजुषाणोहव्यतिजातवेदाः ॥ १७ ॥ कद्रयाऽइववहतुमेतवाऽ
 लऽअञ्ज्यञ्जानाऽअभिचां कशीमि ॥ यत्रसोमःसूयतेयत्रश्लोघृतस्यधाराऽ
 अभितत्पवन्ते ॥ १७ ॥ अबभ्यर्षतसुष्टुतिङ्गव्यंमाजिमस्मासुभुद्रा-
 द्रविणानिधत्त ॥ इमं सुज्ञन्नयतदेवतानोघृतस्यधारांमधुमत्पवन्ते ॥ १७ ॥
 घामन्तेविश्वम्भुवनमधिःश्रुतमुन्तःसमुद्रेहद्व्यन्तरायुषि ॥ अपामनीके
 समिथेयऽआभृतस्तमश्श्याममधुमन्तन्तऽऊर्मिम् ॥ १७ ॥ पुनस्त्वा-

दर्वात्यनया वा त्रयाणामिदमग्नय इति त्यागः ॥ केचन विकल्प विहाय सर्वैरपि मन्त्रैः पूर्णाहुति-
 होमं कुर्वन्ति तदेतत्करणं मन्त्राणां विकल्पानुगमात् समुच्चये च प्रमाणाभावात् चिन्त्यमिति
 कल्पद्रुमकाराः ॥

दित्यारुद्रावसंबुद्धं समिन्धुताम्पुनर्द्धुह्माणौवसुनीथयज्ञैः ॥ घृतेनुत्त-
न्तुर्द्धवर्द्धयस्वसुत्याः संतुष्यजमानस्युकामाः ॥ ११३ ॥ सुप्तैः अग्रे सुमि-
धः सुप्तजिह्वाः सुप्तऋषयः सुप्तधामं प्रियाणि ॥ सुप्तहोत्राः सप्तधा-
त्वायजन्तिसप्तयोनीराष्ट्रं स्वघृतेनुत्वाहा ॥ ११४ ॥ मूर्धानं न्दिबोऽअरुति-
म्पृथिव्यावैश्वानरमृतऽआजातमुग्निम् ॥ कुविऽसुम्भ्राजमर्तिथिञ्ज-
नानामासन्नापात्रं अन्नयन्तदेवाः ॥ ११५ ॥ पूर्णादर्विपरापतसुपूर्णापुनरा-
पत ॥ वस्त्रेवविविक्रीणावहाऽइषमूर्जं शतक्रतो ॥ ११६ ॥ अथप्रातराहुते-
वाहुतेवायतरथाकामयेतसोस्याऽअनिरसितायैकुंभ्यैदव्योपहन्तिपूर्णा-
दर्विपरापतसपूर्णापुनरापत । वस्त्रेवविविक्रीणावहाऽइषमूर्जं शतक्रतो-
स्वाहा ॥ कां० २ । अ० ५ । प्रपाठकः ४ । ब्रा० ४ ॥ त्यागः-
इदमग्नये वैश्वानराय वसुर्द्धादित्येभ्यः शतक्रतवे सप्तवतेऽग्नये अद्भ्यश्च
न मम ॥ संस्रवप्रक्षेपः ॥ इति पूर्णाहुतिः ॥

॥ ११४ ॥ वसोर्द्धाराहोमः—औदुम्बरीम् ऋज्वीमकोटरां बाहु-
मात्रप्रमाणां निर्मलघृतपूरितां स्रुचं धृत्वा अग्रेरुपरि वसोर्द्धारां पातयेत् ॥
तस्यां च घृतधारायां स्रुक्मणालिकया अग्नौ पतन्त्यां सत्यां
वक्ष्यमाणमन्त्रान्पठेत्—

ॐ सुप्तैः अग्रे सुमिधः सुप्तजिह्वाः सुप्तऋषयः सुप्तधामं प्रि-
याणि ॥ सुप्तहोत्राः सप्तधात्वायजन्तिसप्तयोनीराष्ट्रं स्वघृतेनुत्वाहा ॥ ११४ ॥
शुक्रज्योतिश्चेत्त्रिज्योतिश्चसुत्यज्ज्योतिश्चज्ज्योतिर्ह्माश्च ॥ शुक्रश्च
ऋतुपाश्चात्यऽहा ॥ ११५ ॥ इहृक्षान्याहृक्षं सुहृक्षं प्रति सहृक्षं ॥ मितश्च-
समितश्चसभरा ॥ ११६ ॥ ऋतश्चसत्यश्चध्रुवश्चध्रुवश्चध्रुवश्च ॥ धूर्ताचविधूर्ता-
चविधारुयः ॥ ११७ ॥ ऋतुजिह्वं सत्यजिह्वं सेनुजिह्वं मुषेणं ॥ अन्तिमि-
त्रश्चदूरेऽअमित्रश्चगुणः ॥ ११८ ॥ इहृक्षसऽएताहृक्षसऽऊर्ध्वः सऽहृक्ष-

सु०प्रतिसदृक्षासुऽएत०॥ मितासंश्च० सम्मितासोनोऽअद्ध्यसभरसोमरु-
 तोऽज्ञेऽअस्मिन् ॥ १७ ॥ स्वतवाँश्चप्रघासीचंसान्तप०नश्च०गृहमेधीच० ॥
 क्रीडीचंशाकीचो०जेपी ॥ १७ ॥ इन्द्रन्दैवीर्विशोमरुतोनुवत्कर्मानोभवुऽन्य-
 येन्द्रन्दैवीर्विशोमरुतोनुवत्कर्मानोभवन् ॥ एवमिमं०वजमानन्दैवीश्च०वि-
 शोमानुषीश्चानुवत्कर्मानोभवन्तु ॥ १७ ॥ इमं०स्तनमूर्जंस्वन्तन्धयापा-
 म्प्रपीनमग्नेसरिरस्यमद्ध्यै॥ उत्संज्जुषस्वमधुमन्तमर्वन्तसमुद्रिय०सद-
 नमाविंशस्व ॥ १७ ॥ घृतमिमिक्षेघृतमस्ययेनिर्घृतेऽश्रितोघृतम्वस्य-
 धाम ॥ अनुष्वधमावंहमादयस्वस्वाहाकृतं०वृषभवाक्षिहृव्यम् ॥ १७ ॥
 वसो०पवित्रमसिशतधारं०वसो०पवित्रमसिसहस्रंधारम् । देवस्त्वासावि-
 तार्पुनातुवसो०पवित्रेणशतधारिणमुष्वाकामधुक्ष० ॥ १७ ॥ अ०वत्कु-
 र्मणात्यरीरिचं सद्धान्यूनमिहाकरम् ॥ अग्नि०स्विष्टकूद्विद्वान्स्विष्ट०सुहु-
 तंकरोतुस्वाहा ॥ इदमग्नये न मम ॥ नात्र संस्रवप्रक्षेपः ॥ अग्निप्रद-
 क्षिणां कुर्यात् अ०सुहृष्यज्ञऽउवाचनग्नतायावैविभेमीतिकृतेनग्नतेत्यभित-
 ष्वमापरिस्तृणीयुरितितस्मादेतदग्निमभितःपरिस्तृणान्तितुष्णायावैविभे-
 मीतिकृतेतूरितिव्राह्मणस्यैवतुप्तिमनुतृप्येयमितितस्मात्सं०स्थितेऽज्ञे-
 ब्राह्मणन्तर्पयितवैब्रूयाद्यज्ञमेवैतत्तर्पयति ॥ शतपथब्राह्मण काण्ड १
 प्रपाठक ६ ब्राह्मण १ मन्त्र २८॥ इत्याग्निं प्रदक्षिणीकृत्य अग्नेः पश्चात्
 प्राङ्मुखो यजमान उपविशेत् ॥ ११५॥ भस्मधारणम्-अ०व्यायुषञ्जमदग्ने०
 ललाटे । क०श्यपस्यत्यायुषम्-ग्रीवायाम् । स०देवेषुत्यायुषम्-बाह्वोः
 तन्मोऽअस्तु व्यायुषम्-हृदये ॥ ततः संस्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां
 मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः । ब्राह्मणे पूर्णपात्रदानम्-प्रणीतोद-
 केन सङ्कल्पः-कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं
 ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं सदक्षिणाकं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ यजमानो वदेत्

प्रतिगृह्यताम् ॥ ब्रह्मा प्रतिगृह्णामि-ॐ द्यौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा
प्रतिगृह्णातु ॥ अग्नेः पश्चात् प्रणीताविमोक्तः—ॐ आपः शिवाः शिव-
तमाः शान्ताः शान्ततमास्तास्ते कृण्वन्तु भेषजम् ॥

॥११६॥ श्रेयोदानम्-ब्रह्मादय ऋत्विजादयश्च आचार्यद्वारा श्रेयो-
दानं कुर्युः ॥ उदङ्मुख आचार्यः प्राङ्मुखस्थितयजमानहस्ते श्रेयोदानं
कुर्यात्—शिवा आपः सन्तु इति यजमानहस्ते उदकं दत्वा सौमनस्यमस्तु
इति पुष्पाणि ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु इति अक्षतांश्च दत्त्वा ततो दीर्घमायुः
शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु इति पुनरुदकं दद्यात् ॥ तत आचार्यः—
हस्ते साक्षतसोदकपूगीफलं गृहीत्वा—भवन्नियोगेन मया अस्मिन् ग्रह-
शान्त्याख्ये कर्मणि यत्कृतम् आचार्यत्वं तथा च एभिर्ब्राह्मणैः सह
यत्कृतं ब्रह्मत्वं गाणपत्यं सादस्यं च यः कृतो होमस्तस्मात् आचार्य-
त्वात् ब्रह्मत्वात् गाणपत्यात् सादस्यात् होमात् यदुत्पन्नं श्रेयः तत्तुभ्य-
महं सम्प्रददे ॥ तेन श्रेयसा त्वं श्रेयस्वी भव ॥ प्रतिगृह्य “भवामि” इति
यजमानो वदेत् ॥११७॥ दक्षिणादानम् ॥ सपत्नीको यजमानः अग्नेः
पश्चिमतः उपविष्टः उदङ्मुखानाचार्यादीन्वरणक्रमेण पूजापूर्विकां दक्षिणां
दद्यात् ॥ हस्ते जलमादाय देशकालौ स्मृत्वा मया आचरितस्य ग्रहशान्त्या-
ख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धये आचार्यादिवृतेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः पूजन-
पूर्वकं दक्षिणाप्रदानं करिष्ये ॥ आचार्यपूजनम्—आचार्याय एतत्ते पार्थ
शिष्टाचारात्पादौ प्रक्षाल्य इदमर्घ्यम् इमे तुभ्यं बार्हस्पत्ये वाससी एष
ते गन्धः । इमानि पुष्पाणि एष ते धूपः दीपः नैवेद्यताम्बूलादीनि
इति दत्वा एतावतीं दक्षिणां तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ आचार्याय
गोपदानम्—अमुकशर्मणे आचार्याय गोनिष्क्रयभूतमिदं हिरण्यम्
अग्निदैवतं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ हिरण्यासम्भवे रजतं दद्यात् ॥ ततो

ब्रह्मनेतत्ते पाद्यमित्यादिनां पूर्वोक्तप्रकारेण पूजापूर्वकं ब्रह्मणे दक्षिणां
 दद्यात् ॥ एवं सदस्याय उपद्रष्टुं गाणपत्याय ऋत्विग्भ्यः ग्रहजापके-
 भ्यश्च यथोक्तदक्षिणां दत्वा आशिषो गृह्णीयात् ॥ स्वर्णदानमन्त्रः—
 हिरण्यगर्भगर्भस्य हेमवीजं विश्वावसोः । अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं
 प्रयच्छ मे ॥ इदं यथाशक्ति सुवर्णम् अग्निदैवतम् अमुकशर्मणे तुभ्य-
 महं सम्प्रददे ॥ प्रतिगृह्णामि ॥ ॐ देवस्यत्त्वासवितुः प्रसुवोऽश्विनोऽर्वा-
 हुब्भ्याम्पूष्णोऽहस्ताब्भ्याम् ॥ भूमिदानमन्त्रः—सर्वभूताश्रया भूमिर्वरा-
 हेण समुद्धृता । अनन्तसस्यफलदा ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इमां
 भूमिं विष्णुदैवतां वा तन्निष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतद्रव्यम् अमुकशर्मणे
 आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ ॐ देवस्यत्त्वा० तिलपात्रदानम्—महर्षे-
 र्गोत्रसम्भूताः काश्यपस्य तिलाः स्मृताः ॥ तस्मादेषां प्रदानेन मम दोषो
 व्यपोहतु ॥ एतांस्तिलान् प्रजापतिदैवतान् आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे
 न मम ॥ ॐ देवस्यत्त्वा० ॥ ११८ ॥ अथाभिषेकः—आचार्यादयः सर्वे
 उदङ्मुखोऽस्तिष्ठन्तः ग्रहवेदीशानस्यकलशोदकं पात्रान्तरे उद्धृत्य दूर्वा-
 पञ्चपल्लवैर्वक्ष्यमाणैर्वैदिकैः मन्त्रैः प्राङ्मुखोपविष्टं सकुटुम्बं यजमानं
 तद्वामत उपविष्टां तत्पत्नीञ्च अभिषिञ्चेयुः ॥ ॐ आपोऽहिष्ठा० । योबं-
 शिवतमो० । तस्माऽअरङ्गमामवोवस्य क्षयायजिन्वथ । आपो० ॥
 पर्यःपृथिव्या० । देवस्यत्त्वासवितुः प्रसुवोऽश्विनोऽर्वाहुब्भ्याम्पूष्णोऽहस्ता-
 ब्भ्याम् ॥ सरस्वत्यैवाचोऽमुन्तुर्बुन्नित्रयैदधामिबृहस्पतेष्टुसाम्भ्राज्ज्ये-
 नाभिषिञ्चाम्यसौ ॥ ३० ॥ देवस्यत्त्वा० । सरस्वत्यैवाचोऽमुन्तुर्बुन्नित्रेणाग्नेः
 साम्भ्राज्ज्येनाभिषिञ्चामि ॥ ३१ ॥ देवस्यत्त्वा० । अश्विनोऽर्वाहुब्भ्याम्पूष्णोऽहस्ता-
 ब्भ्याम् ॥

१ दानानि—स्वर्णगोभूतिलान्दद्यात् सर्वदोषापनुत्तये ॥

२ सविस्तरः अभिषेकः कर्तव्यश्चेत् पुण्याहवाचने (३२८) पृष्ठे द्रष्टव्यः ।

जसेब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामिसरस्वर्यै धैषज्जयेनष्टीर्ष्यान्नाहर्था-
 याभिषिञ्चामीन्द्रस्येन्द्रियेणवकांयाशिश्रुयैषशसेभिषिञ्चामि ॥ ३० ॥
 यौशान्तिः० । यतोयत० । वि०श्चानिदेव० । पालाशंभवति० । सुर्वेषांवा-
 ऽपष्वेदानां०रुसोयत्सुमसुर्वेषामेवैतद्देदानां०रुसेनाभिषिञ्चति०अञ्चा-
 न्तिः शान्तिः सुशान्तिर्भवतु ॥ हस्ते जलं गृहीत्वा-अभिषेककर्तृकेभ्यो
 ब्राह्मणेभ्यो यथोत्साहदाक्षिणां दास्ये तेन श्रीकर्माधीशः प्रीयताम् ।
 अभिषिक्तः सपत्नीकौ यजमानः सर्वौषधिभिरुद्वर्तिताङ्गः गङ्गादिशुद्धो-
 दकेन स्नात्वा उभाभ्यामभिषिक्ताभ्यां त्यक्तानि स्नानवस्त्राण्याचार्याय
 दत्वा शुक्लमालयाम्बरधरो धृतमङ्गलतिलकः स्वासने उपविशेत् ।
 घृतपात्रदानम्—घृतपूरितकांस्यपात्रे मुखावलोकनं कुर्यात् । रूपेण वोरू-
 पमुभ्यागान्तुथोवोविविश्ववेदाब्धिर्भजतु ॥ कृतस्य पथाप्रेतचन्द्रदाक्षिणाब्धि-
 स्वदं पश्यन्त्युन्तरिक्षं वषतस्त्व सदस्यैः ॥ ३१ ॥ इदम् आज्यपात्रं सद-
 क्षिणाकम् आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ ब्राह्मणभोजनसङ्कल्पः—
 कृतस्य ग्रहशान्त्याख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथाशक्ति ब्राह्मणान्
 भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ भूयसीदाक्षिणाप्रदानम्—
 हस्ते जलमादाय—नानावेदान्तर्गतनानाशाखाध्यायिभ्यो नानागोत्रेभ्यो
 नानाशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दीनानाथेभ्यश्च यथाशक्ति भूयसीं दाक्षिणां दा-
 तुम्यत्सजे ॥ अतत्सादिति वदन् भूयसीं दाक्षिणां दत्वा तेषाम् आशिषो गृही-
 यात् ॥ देवताविसर्जनम् पुष्पाक्षतमक्षेपेण स्थापितदेवान्विसर्जयेत्-ॐ उ-
 त्तिष्ठु ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे ॥ उपप्रयन्तु मरुतः सुदानं वऽइन्द्रं प्राशू-
 र्भवासर्वा ॥ ३२ ॥ यान्तु देवगणाः सर्वे स्थशक्त्या पूजिता मया ॥ इष्ट-
 कामप्रसिद्धयर्थं पुनरागमनाय च ॥ पीठादिदानम्—हस्ते जलं गृहीत्वा
 श्मानि गणेशमातृकाग्रहपीठानि समूर्तिकानि सकलश्चानि सवस्त्राणि

अवशिष्टपूजोपस्कराणि च आचार्याय तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ अग्निविस-
 र्जनम्-ॐ अग्नये नय सुपथारारयेऽअस्मान्निवृक्षन्निदेवव्युना निविद्द्वान् ।
 स्रयोद्धयस्मज्जुहुराणमेनोभूर्यिष्टान्तेनमऽउक्तिविधेम ॥३६॥ अग्नये
 नमः सकलोपचारार्थे गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ॐ षडङ्गयज्ञं च्छयज्ञ-
 पतिं च्छस्वाँ ऋषो निं च्छस्वाहा ॥ षपते यज्ञो यज्ञपते सहस्रं कृत्वा कृ-
 सर्वधीरस्तु षस्स्वस्वाहा ॥ ३२ ॥ गच्छ त्वं भगवन्नाग्रे स्वस्थाने
 विश्वतोमुख ॥ हव्यमादाय देवेभ्यः शीघ्रं देहि प्रसीद मे ॥ गच्छ
 गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर । यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ
 हुताशन ॥ सम्पूर्णतावाचनम्-अञ्जलिं बद्धा-मया यत्कृतं ग्रहशा-
 न्त्याख्यं कर्म तत् कालहीनं भक्तिहीनं शक्तिहीनं श्रद्धाहीनं च भवतां
 ब्राह्मणानां वचनात् सर्वं परिपूर्णमच्छिद्रं चास्तु ॥ विप्रा वदेयुः-
 अस्तु परिपूर्णमच्छिद्रम् ॥११९॥ अथ प्रैषात्मकपुण्याहवाचनम् ॥
 स्वपुरतः पञ्चवर्णैः अष्टदलं कृत्वा तत्र भूमिं स्पृष्ट्वा-ॐ महीदयौ ० ।
 यवप्रक्षेपः-ॐ ओषधय ० । तदुपरि कलशस्थापनम्-ॐ आजिंघ्र ० ।
 जलपूरणम्-ॐ वरुणस्यो ० । गन्धप्रक्षेपः-ॐ त्वाङ्गन्धर्वा ० । घान्यप्रक्षेपः-
 ॐ धान्यमसि ० । सर्वौषधीप्रक्षेपः-ॐ वाऽओषधी ० । दूर्वाप्रक्षेपः-ॐ का-
 ण्डात्काण्डा ० । पञ्चपल्लवप्रक्षेपः-ॐ अश्वत्थेवो ० । सप्तमृत्प्रक्षेपः-ॐ स्यो
 नापृथिवि ० । फलप्रक्षेपः-ॐ वा ? फलिनी ० । पञ्चरत्नप्रक्षेपः-ॐ परिवार्ज ० ।
 हिरण्यप्रक्षेपः-ॐ हिरण्यगर्भ ० । रक्तसूत्रवेष्टनम्-ॐ सुजातो ० । पूर्णपा-
 त्रम्-ॐ पूर्णादर्वि ० । वरुणावाहनम्-ॐ तत्त्वायामि ० । अस्मिन् कलशे
 वरुणं साङ्गं सपरिवारं सायुधं सशक्तिकम् आवाहयामि स्थापयामि ॥
 प्रतिष्ठापनम्-ॐ मनोज्ञाति ० । ॐ वरुणाय नमः चन्दनं समर्पयामि । इत्या-

दिपञ्चोपचारैः सम्पूज्य तत्त्वावामीति पुष्पाञ्जलिं समर्प्य अनेन पूजनेन
वरुणः प्रीयताम् ॥ अनामिकया कलशं स्पृष्ट्वा अभिमन्त्रयेत् । कलशस्य ० ।
दुरितक्षयकारकाः । 'गायत्र्यादिभ्यो नमः' इत्यनेन पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य
कलशं प्रार्थयेत्-देवदानवसंवादे ० । प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ नमो नमस्ते
स्फटिकप्रभाय सुश्वेतहाराय सुमङ्गलाय ॥ सुपाशहस्ताय क्षपासनाय
जलाधिनाथाय नमो नमस्ते ॥ पाशपाणे नमस्तुभ्यं पद्मिनीजीवनायक ।
पुण्याहवाचनं यावत्तावत्त्वं सन्निधो भव । ततो यजमानः युग्मविप्रान्
गन्धमाल्यवस्त्रदक्षिणादिभिः सम्पूज्य तान् उदङ्मुखानुपवेश्य पूजित-
कलशं कराभ्यामालभ्य-मम गृहे ॐ पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ विप्राः
ॐ अस्तु पुण्याहम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ कल्याणं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
विप्राः ॐ अस्तु कल्याणम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
विप्राः ॐ कर्म ऋद्धयताम् ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥
विप्राः ॐ आयुष्मते स्वस्ति ॥ एवं त्रिः ॥ मम गृहे ॐ श्रीरस्त्विति भवन्तो
ब्रुवन्तु ॥ विप्राः ॐ अस्तु श्रीः ॥ एवं त्रिः ॥ इति पुण्याहं वाचयित्वा मन्त्रा-
शिषो गृहीत्वा-प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत् । स्मरणा-
देव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ यस्य स्मृत्या च नामोत्तया
तपोयज्ञक्रियादिषु । न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥
ॐ विष्णवे नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ ॐ विष्णवे नमः ॥ ततो
ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीनानाथांश्चान्नादिना सन्तोष्य स्वयं सुहृन्मि-
त्रादियुतः सोत्साहः सन्तुष्टो हविष्यं भुञ्जीत ॥

॥ इति वैदिकग्रहशान्तिप्रयोगः ॥

॥ अथ षोडशसंस्कारप्रयोगः ॥

॥ १२० ॥ अथ गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः ॥ १ ॥

अथर्तुमती स्त्री नूतनवस्त्रादिकं परिधाय शुभासने ग्राह्यमुखमुपवि-
शेत् ॥ ततः पतिपुत्रवतीभिः कुलवृद्धसुमङ्गलस्त्रीभिर्गोधूमैर्नारिकेलादि-
नानाफलैस्तत्पल्लवैश्च प्रवेशनं यथावृद्धाचारं कारयेत् ॥ शान्त्यभावे
पत्न्या सह कर्ता प्रातरभ्यङ्गस्नानं कृत्वा तथा सहोपविश्याचम्य
प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य अस्या मम भार्यायाः प्रथमगर्भा-
तिशयद्वारा अस्यां जनिष्यमाणसर्वगर्भाणां बीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिब-
र्हणार्थं गर्भाधानसंस्कारारूपं कर्माहं करिष्ये ॥ इति संकल्पयेत् ॥
पुनर्जलमादाय ॥ तत्राह निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं स्वस्ति-
पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नान्दीश्राद्धं च करिष्ये ॥ तानि कृत्वा ॥
कर्तुः क्षपाकर्मणो मन्त्राभिज्ञाने सति सूर्यमवलोक्य कर्माङ्गब्राह्मणान्
सम्भोज्य विप्राशिषो गृहीत्वा मातृगणं विसृज्य क्षपायामभिगमनादिकं
कुर्यात् ॥ मन्त्राणामभिज्ञाने तु ॥ सूर्यावलोकनोत्तरं दिदैव मन्त्रजपमात्रं
नाभिदेशाभिर्मर्शनादि हृदयालम्भनान्तं गर्भाधानारूपं कम कृत्वा तदङ्ग-
तया ब्राह्मणान् सम्भोज्य तेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तेषामाशिषो गृहीत्वा
मातृगणं विसर्जयेदिति ॥ आदित्यं गर्भमित्यादित्यमवेक्षते ॥ ॐ आदि-
त्यङ्गर्भम्पयंसासमङ्घ्रिधसहस्रस्यप्रतिमांविश्वरूपम् ॥ परिवृद्धधिहरंसा
माभिर्महंस्थादंशतायुषङ्कणुहिचायमानहं ॥ १३ ॥ अनेन मन्त्रेण दम्प-

१ ऋतुदर्शनमारभ्य आद्यरात्रिचतुष्के पक्षादीनि षड्दिनानि च वर्जयित्वा ज्योतिः-
शास्त्रोक्ते शुभे दिने शुभे काले पुत्रार्थिना युग्मासु रात्रिषु कन्यार्थिना तु अयुग्मासु रात्रिषु
च गर्भाधानं कार्यम् ॥ गर्भाधानसीमतोन्नयने तु स्त्रीसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भं नावर्तेते किन्तु
प्रथमगर्भे एव कार्ये ॥

तिभ्यां सूर्यावलोकनं नमस्कारश्च कार्यः ॥ ततः सायङ्कालीनं नित्यं
सम्पाद्योभौ श्वेतवस्त्रधारणानुलेपनमाल्याभरणालङ्कृतौ सदीपशयनागारे
प्रविश्य तत्र सुप्रसारितशय्यायामारुह्य सुमुहूर्ते प्राविशरः शयित-
स्त्रियमुत्तानां कृत्वा भर्ता तस्याः नाभिदेशे हस्तं दत्वाऽ-
भिमृश्य जपेत् ॥ ॐ पूषा भगऽसवितामेददातुरुद्धः कल्पयतु ललामगुं वि-
ष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टारूपाणि पिष्टं दत्तु ॥ आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भ-
न्दधातुते ॥ गर्भधेहि सिनीवालि गर्भधेहि पृथुष्टुके ॥ गर्भन्तेऽअश्विनौ दे-
वावाधत्तां पुष्करस्तजौ ॥ तेजौ वैश्वानरो दद्यात् ॥ अथ ब्रह्मानुमंत्रयते ॥
ब्रह्मा गर्भं दधातुते ॥ अथाभिगमनम्—गायत्रेण च्छन्दसामन्यामिन्नेष्टु-
भेन च्छन्दसामन्यामिन्नागतेन च्छन्दसायन्यामि ॥ ३ ॥ रे तोमूञ्जं विज-
ह्वातिषोनिं प्रविशादिन्द्रियम् ॥ गर्भो जरायुणा घृतऽउल्लवञ्जहातिजन्मना ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं ॥ शुक्लकमन्धसऽइन्द्रस्येन्द्रियमिदं स्पृशेत् ॥
ॐ ॥ १ ॥ अभिगमनोत्तरं तस्याः दक्षिणस्कन्धोपरि हस्तं नीत्वा तेन
हृदयमालभते ॥ ॐ यत्ते सुसीमे हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् ॥ वेदाहन्त-
न्मान्तद्विधात्पश्येम शरदः शतञ्जीवेमश्वरदः शतऽश्रृणुयामशरदः शतम् ॥
कृतस्य कर्मणः साङ्गन्तासिद्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान् दशसङ्ख्याकान् ब्राह्मणान्
भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां
दत्वा तेषामाशिषो गृहीत्वा ॥ यान्तु मातृगणाः सर्वे ० ॥ इति मातृणां
विसर्जनं कार्यम् ॥ इति गर्भाधानसंस्कारप्रयोगः ॥ १ ॥

॥ १२१ ॥ अथ पुंसवनसंस्कारप्रयोगः ॥ २ ॥

तत्र गर्भाधानोत्तरं द्वितीये तृतीये मासि शुभेऽहनि गर्भिणीमुपवासं

१ पुंसवनं तु गर्भसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भं कार्यमिति धर्मसिन्धौ । पुंसवनसंस्कारे गुरुशक्रा-
स्तमल्लासादिदोषो नास्तीति संस्काररत्नमालायाम् ॥

कारयित्वा शुचिः स्नात्वा भर्ता आचम्य प्राणानायम्य ॥ देशकाल-
कीर्तनान्ते अस्यां मम भार्यायामुत्पत्स्यमानस्य गर्भस्य वैजिकगार्भिक-
दोषपरिहारार्थं पुंरूपताज्ञानोदयप्रतिरोधपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
पुंसवनाख्यं कर्माहं करिष्ये । पुनर्जलमादाय तदङ्गत्वेन गणपतिपूजनं स्व-
स्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नान्दीश्राद्धं च करिष्ये ॥ इति संकल्प्य
गणपतिपूजनादि नान्दीश्राद्धान्तं सर्वं कुर्यात् ॥ (अत्र पुण्याहवाचनान्ते
प्रजापतिः प्रीयतामिति वदेत् ।) ततस्तस्मिन्नहनि गर्भिणीं स्नापयित्वाऽह-
ते वाससी परिधाप्योपवास्य रात्रौ न्यग्रोधावरोहाङ्कुराँश्चोदकेन पिष्ट्वा
वस्त्रगालितं तदुदकं गर्भिणीदक्षिणनासिकायामासिञ्चति भर्ता ॥ तत्र
मन्त्रौ ॥ ॐ हिरण्यगर्भं ६० । ॐ अद्भ्यः सम्भृतं ॥ कूर्मपित्तं चोपस्थे कृत्वा
गर्भमभिमन्त्रयते ॥ तत्र मन्त्रः ॥ ॐ सुपुण्योसिगुरुत्वमोस्त्रिवृत्तेशिरो-
गायत्रश्चक्षुर्वृहद्ग्रथन्तरेपक्षौ ॥ स्तोमंऽआत्मच्छन्दोऽस्यङ्गानिषजूं
षिनाम ॥ सामतेतनूदामदेव्यं यज्ञायज्ञियम्पुच्छन्धिष्यादंशुफा? ॥
सुपुण्योसिगुरुत्वमन्दिर्वज्रच्छस्वपत ॥ १२ ॥ कृतस्यकर्मणःसाङ्गतासि-
द्धयर्थं स्मृत्युक्तान् दशसङ्ख्याकान् ब्राह्मणान् भोजयिष्ये ॥ ब्राह्मणेभ्यो
दक्षिणां दत्त्वा तेषामाशिषो गृहीत्वा ॥ यान्तु मातृगणाः सर्वे ० ॥
इति मातृगणं विसर्जयेत् ॥ इति पुंसवनसंस्कारप्रयोगः ॥ २ ॥

॥ १२२ ॥ अथ सीमन्तोन्नयनसंस्कारप्रयोगः ॥ ३ ॥

प्रथमे गर्भे षष्ठेऽष्टमे वा मासे पुनसत्रे चन्द्रताराग्रहानुकूलदिने
पत्न्या सह मङ्गलस्नानं कृत्वा अहतवासोयुगालङ्कृतः शुचिर्दर्भपाणिः
पत्न्या सह बहिःशालायां शुभासने प्राङ्मुख उपविश्याचम्य प्राणा-
नायम्य देशकालसंकीर्तनान्ते तनुरुधिरप्रियालक्ष्मीभूतराक्षसीगणद्वर-

निरसनक्षमसकलसौभाग्यनिदानभूतमहालक्ष्मीसमावेशनद्वारा प्रति-
 गर्भबीजगर्भसमुद्भवैनोनिर्वहणजनकातिशयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
 स्त्रीसंस्काररूपं सीमन्तोन्नयनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तत्र निर्विघ्नता-
 सिद्धयर्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनम् अविघ्नपूजनं मण्डप-
 स्थापनं मातृकापूजनं वसोर्धारा आयुष्यमन्त्रजपं नान्दीश्राद्धं च
 करिष्ये ॥ तत्र बहिःशालायां स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं मङ्गल-
 नामाग्नेः स्थापनम् ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादि आज्यासादनानन्तर
 तण्डुलतिलमुद्गानां पृथक्पृथगासादनम् ॥ तत्र उपकल्पनीयानि ॥
 मृदु पीठम् ॥ युग्मान्यौदुम्बरफलान्यपक्वान्येकस्तवकनिबद्धानि ॥
 त्रयोदशपरिमाणकास्त्रयोदर्भपिञ्जलाः ॥ त्र्येणी शलली ॥ वीरतर-
 शङ्कुः ॥ (अश्वत्थो वैल्वः शारेषीको वा) पूर्णपात्रम् ॥ वीणागाथिनौ
 चेति ॥ आज्यनिर्वपणानन्तरं चरुपात्रे मुद्गप्रक्षेपं कृत्वाऽधिश्रयणम् ॥
 ईषच्छूतेषु तिलतण्डुलप्रक्षेपः ॥ पर्यग्निकरणान्ते आधारावाज्यभागौ
 सुवेण जुहुयात् ॥ (मनसा) ॥ ॐ प्रजापतये (स्वाहा) इदं प्रजापतये
 न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदम्
 अग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षता-
 न्गृहीत्वा ॥ ॐ अग्ने नमः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः मङ्गलनाम्ने वैश्वानराय नमः
 गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततश्चरुमाभिघार्य सुवेण चरुं जुहुयात् ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ इति हुत्वा स्थालीपाकेनो-
 त्तराद्धात्स्विष्टकृत् ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते
 न मम ॥ ततः आज्येन भूराद्या नवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये
 न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्व स्वाहा

इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ
 सखन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अयाश्वाग्ने० । इदमग्नये
 अयसे न मम ॥ ॐ येतेशतं० ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो
 देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उदुत्तमं० ॥ इदं वरुणाया-
 दित्यायादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
 न मम ॥ ९ ॥ इति नवाहुतयः ॥ ततः संस्त्रवप्राश्ननादि प्रणीताविमोक्तान्तं
 होमशेषं समाप्य ॥ ततोऽग्नेः पश्चाद्भद्रपीठानिधानम् ॥ तदुपरि गर्भवती-
 म्रुपवेशयेत् ॥ ततो युग्मेन सटालुग्रप्सेनौदुम्बरेण त्रिभिश्च दर्भपिञ्जुलै-
 स्त्रेण्या शलल्या वीरतरशङ्कुना पूर्णपात्रेण चेत्येतैः सर्वैः पुञ्जीकृतैः
 सीमन्तं मूर्ध्नि विनयति भर्ता ॥ ततो विनयनम् ॥ ॐ भूर्विनयामि ॥ १ ॥
 ॐ भुवर्विनयामि ॥ २ ॥ ॐ स्वर्विनयामि ॥ ३ ॥ इति त्रिभिर्मन्त्रै-
 स्त्रिर्विनयति ॥ तत औदुम्बरस्यादिपञ्चकस्य वेण्यां बन्धनम् ॥ ॐ
 अयमूर्जावतोवृक्षऽऊर्जीव फलिनी भव ॥ १ ॥ ततो भर्ता वीणागाथि-
 नौ राजानं संगायेतामिति प्रैषमाह । ततश्च तौ सोत्साहौ गायेताम् ॥
 स च गाथामन्त्रः-ॐ सोमऽएवनोराजेमामानुषीः प्रजाः ॥ अविमुक्तच-
 क्रऽआसीरंस्तीरेतुभ्यमसाविति ॥ १ ॥ असौ स्थाने समीपावस्थितायाः
 नद्या नामग्रहणं सत्येव करोति ॥ गङ्गायमुनेत्येवमादिप्रथमान्तम् ॥
 कृतस्य कर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान्दशसङ्ख्याकान् ब्राह्मणा-
 न्भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रयिन्ताम् ॥ ब्राह्मणान् गन्धा-
 दिभिः सम्पूज्य तेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तेषाम् आशिषो गृहीत्वा
 आग्निं विमृज्य मातृणां विसर्जनम् ॥ इति सीमन्तोभयनसंस्कारः ॥ ३ ॥

॥ १२३ ॥ अथ शीघ्रप्रसवोपायो यन्त्रञ्च ॥

हिमवत्युत्तरे पार्श्वे शबरीनाम यक्षिणी ॥ तस्या नूपुरश्चद्वेन विश-
स्या स्यात्तु गर्भिणी स्वाहा ॥ इति मन्त्रेणैकविंशतिदूर्वाक्षुरैरेकपलं
तिलतैलं प्रदक्षिणमावर्तयन्मृगशतं मन्त्रं जपित्वा तत्तैलं किञ्चित्पायये-
च्छेषमुदरे लेपयेदिति ॥ अथ सुखप्रसवयन्त्रमप्युक्तं यन्त्रप्रकाशे—
गजाम्बिवेदा उदुराट्शराङ्गा रसर्षिपक्षा इति हि
क्रमेण ॥ लिखेत्प्रसूतेः समये गृहे वै सुखेन नार्यः
प्रसवन्ति शीघ्रमिति ॥ इति सुखप्रसवयन्त्रम् ॥

८	१	६
३	५	७
४	९	२

॥ १२४ ॥ अथ जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ४ ॥

बहुना सह यजमानो मङ्गलस्नातः आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमु-
खश्चेत्यादि० पठित्वा हस्ते जलमादाय अद्येत्यादि० अमुकवारान्वि-
तायां मम अस्य कुमारस्य जातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचौला-
न्तानां संस्काराणां स्वस्वकाले अकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं
अनादिष्टं प्रायश्चित्तं होष्ये ॥

॥ १२५ ॥ अथ अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमः ॥

यजमानः एवं संकल्प्य (ग्रहयज्ञस्थण्डिलात् दक्षिणे) द्वादशा-
ङ्गुलपरिमिते प्रादेशमात्रे वा स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् अग्निं सं-
स्थापयेत् । यथा-सुवासिन्या आनीतमग्निमाग्नेय्यां स्थापयित्वा ततः ॐ

१ श्रुत्वा पुत्रं जातमात्रं सबैलं स्नात्वा कुर्याज्जातकर्मास्य तात ॥ यावन्न छिद्यते नाल
तावन्मानोति सूतकम् । छिद्ये नाले ततः पश्चात्सूतकं तु विधीयते ॥

२ यदि स्वस्वकाळे क्रियते तदा प्रतिसंस्कारे भादौ गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं
मातृकापूजनपूर्वकम् आभ्युदयिकं श्राद्धं विधेयम् । यदि कालान्तरे एकस्मिन् दिवसं क्रियते
तदा पूर्वोक्तीत्यापि मातृणां पूजनम् आभ्युदयिकं श्राद्धं भादौ कर्तव्यं न पृथक् पृथक् ।

३ प्रतिसंस्कारं वाऽनादिष्टहोतव्यं नात्र ब्रह्मोपदेशनादि ।

हुंफट् इति क्रव्यादांश्च नैर्ऋत्यां परित्यज्य ॥ विट्नामानमग्निम् आवा-
 हयामि स्थापयामि ॥ इति अग्निं संस्थाप्य ॥ आज्यं निरूप्य ॥ अधि-
 श्रित्य ॥ स्तुवं प्रतप्य ॥ समृज्य उद्वास्य उत्पूय अवेक्ष्य जुहुयात् ॥
 ॐ भूः स्वाहा इदं मग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे
 न मम ॥ २ ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ३ ॥
 ॐ भूर्भुवःस्वः स्वाहा इदं प्रजापतये नमम ॥ ४ ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने-
 वरुणस्यन्विद्वान्देवस्य हेडोऽअवयासिसीष्ठा ॥ यजिष्ठो वह्नितमं शो-
 शुचानो विश्वाद्द्वेषां ॐ सि प्रमुं मुग्ध्युस्मत्स्वाहा ॥ ५ ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ५ ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्नेवमो भवौतीनेदिष्ठोऽअस्याऽउषसोऽव्यु-
 ष्ठी ॥ अवयक्ष्वनो वरुण इरराणो व्वीहि मृडो कः सुहवो नऽएधि स्वाहा ॥ ६ ॥
 इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ६ ॥ ॐ अयाश्चाग्नेस्य न भिशस्ति पाश-
 सत्यमित्वमयाऽअसि ॥ अयानो यज्ञं वह्नास्ययानो घेहि भेषजं स्वाहा ॥
 इदमग्नये अयसे न मम ॥ ७ ॥ ॐ वेते शतं वरुणवे सहस्रं यज्ञियाः-
 पाशाविततामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्य सवितो तविष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः
 स्वर्काः स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो
 मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ८ ॥ ॐ उदुत्तमं वरुणपाशं मस्मदवा-
 धमं विमदध्यमं ॐ श्रयाय ॥ अथाव्वयमादित्यव्रतेतवानागसोऽअदितये-
 स्याम स्वाहा ॥ ९ ॥ इदं वरुणायादित्यायादितये च न मम ॥ ९ ॥ अनेन
 अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमकृतेन मम अस्य कुमारस्य जातकर्मादि चौला-
 न्तानां संस्काराणां कालातिक्रमदोषनिवृत्तिरस्तु ॥ जलमादाय-अघे-
 त्यादि० मम अस्य कुमारस्य जातकर्मस्वकालातिक्रमदोषपरिहारार्थं
 पादकुच्छरूपप्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ अनेन

अनादिष्टप्रायश्चित्तकृतेन मम अस्य कुमारस्य जातकर्मस्वकालातिक्रम-
दोषनिवृत्तिपूर्वकजातकर्मकरणाधिकारासिद्धिरस्तु ॥ इति अनादिष्टप्राय-
श्चित्तहोमः ॥

अथ जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ यजमान आचम्य प्राणानायम्य
अद्येत्यादि० मम अस्य कुमारस्य गर्भाम्बुपानजनितसकलदोषनिवर्ह-
णायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिवर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
जातकर्माख्यं कर्म करिष्ये ॥ ॐ अद्येत्यादि० ॥ मम अस्य कुमारस्य
जातकर्मसंस्काराङ्गनिमित्तं प्राक् पञ्चोपचारैः गणपतिपूजनमहं
करिष्ये ॥ ॐ गुणानान्त्वा० । ॐ भूर्भुवःस्वः सिद्धिवुद्धिसहितमहागण-
पतये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति
संपूजयेत् ॥ अनया पूजया सिद्धिवुद्धिसहितमहागणपतिः प्रीयताम् ॥ ततः
अनामिकया सुवर्णान्तर्हितया कांस्यपात्रे मधुघृतं एकीकृत्य वा केवलं
कुमारं प्राशयति ॥ ॐ भूस्त्वयि दधामि ॥ ॐ भूवस्त्वयि दधामि ॥
ॐ स्वस्त्वयि दधामि ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः सर्वं त्वयि दधामि ॥ इति
मन्त्रेण सकृत्प्राशयति वा प्रणवमन्त्रेण प्राशयति ॥ इति मेधांजननम्र ॥

अथायुष्यकरणं करोति तद्यथा ॥ कुमारस्य नाभिसमीपे दक्षिण-
कर्णसमीपे वा अग्निरायुष्मान्नित्यादिमन्त्रान् जपति । यथा—ॐ अग्नि-
रायुष्मान्स वनस्पतिभिरायुष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ
सोमऽआयुष्मान्सऽओषधिभिरायुष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
ॐ ब्रह्मायुष्मत्तद्वाह्यैरायुष्मत्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ देवाऽ-
आयुष्मन्तस्तेमृतेनायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ ऋषयऽ-
आयुष्मन्तस्ते व्रतैरायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ पितरऽ-
आयुष्मन्तस्ते स्वधाभिरायुष्मन्तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ॐ

यज्ञऽआयुष्मान्स दक्षिणाभिरायुष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
 ॐ समुद्रऽआयुष्मान्स स्ववन्तीभिरायुष्मांस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥
 (इत्येतावत्पर्यन्तम् अग्निरायुष्मानित्याधारभ्य त्रिर्जपति ॥) तत्
 क्वायुषमिति च त्रिर्जपेत् ॥ ॐ त्र्यायुषञ्जमदग्नेहंकश्यपस्यत्त्रयायुषम् ॥
 सहेवेष्टुत्र्यायुषं तन्नोऽस्तुत्र्यायुषम् ॥ इति त्रिः ॥ ६५ ॥ पिता यदि
 कामयेदयं कुमारः सर्वमायुरियादिति तदा कुमारं दिवस्परीत्येकादश-
 भिः ऋग्भिरभिष्टोते ॥ ॐ दिवस्परीष्यथमञ्ज्वेऽअग्निरस्मद्वि-
 तीयं परिजातवेदाहं ॥ तृतीयं मप्सु नृमणाऽअजस्रमिन्धानऽएनञ्जरे-
 स्वाधी ॥ १ ॥ १६३ ॥ विदव्यातेऽअग्नेत्रधात्र्याणि विदव्यातेषाम्विभृता-
 पुरुषा ॥ विदव्यातेनामपरमङ्गहावद्विद्यातमुत्संध्यतऽआजगन्थं ॥ २ ॥
 समुद्रेत्त्वानुमणाऽअप्स्वन्तर्ह्वक्षऽईधेदिवोऽअग्नऽऊयन् ॥ तृतीयं-
 स्वारजंसितस्तियवा ॐ संस्पामपस्त्येमाहिषाऽअवर्द्धन् ॥ ३ ॥ अक्कन्दद-
 ग्निस्तनयं निवद्यौक्षामोररिहदद्वोरुधः समञ्जन् ॥ सद्योजज्ञानो विद्वा-
 मिद्धोऽअकख्यदारोदसीभानुनाभाच्यन्तः ॥ ४ ॥ श्रीणामुदारोधरुणो-
 रयीणाम्मनीषाणाम्पार्ष्णहंसोमंगोपाहं ॥ वसुः सुनुः सहसोऽअप्सुरा-
 जा विभाच्यग्रऽउषसाभिधानः ॥ ५ ॥ विश्वस्य केतुर्वुवनस्य गर्भऽ
 आरोदसीऽअपृणाज्जायमानहं ॥ व्वीदुश्चिदद्विमभिनत्परायञ्जनावदुग्नि-
 मयं जन्तपश्च ॥ ६ ॥ उशिक्पावकोऽअरतिः सुमेधामर्त्येण्वग्निरमृ-
 तोनिधायि ॥ इयतिधूममरुषम्भरिभ्रदुच्छुक्क्रेणशोचिषादद्यामिर्नसन्
 ॥ ७ ॥ दृशानोरुक्कमऽउर्व्याव्यद्वौदुर्मर्षमार्युः श्रियेरुचानः ॥
 अग्निरमृतोऽअमवद्वर्योभिर्धुवदेनन्धौरजनयत्सुरेताहं ॥ ८ ॥ वस्तेऽ-
 अदधकृणवद्वद्वद्वोचेपुपन्देवघृतवन्तमग्ने ॥ प्रतन्नयप्रतरं वस्योऽअ-
 च्छाभिसुम्भन्देवभक्तं वयविष्ट ॥ ९ ॥ आतम्भजसौश्वबसेण्वग्नेऽउक्कथऽ

चक्रव्यस्यऽआर्भजशस्यमाने।प्रिय?सूखेप्रियोऽअग्रभावेवात्पुज्जातेनभिनदु-
दुज्जनिचै६।१०।त्वामग्नेषजमानाऽअनुदद्याद्वि॥श्वान्सुदधिरेधाव्याणि॥
त्वयासहद्विणमिच्छमानाव्रजङ्गमेमन्तमुशिजोद्विवव्रु६॥११॥१२॥

ततः कर्ता बालस्य पूर्वादिचतुसृष्टु दिक्षु चतुरो ब्राह्मणान् चैकं मध्ये
नैर्ऋत्ये वाऽवस्थाप्य तान्प्रति इममनुप्राणेत्यादि प्रैषं ब्रूयात् ॥ ततस्ते
प्रेषिताः पूर्वादिक्रमेण कुमारं लक्ष्मीकृत्य प्राणेत्यादि ब्रूयुः ॥ एवं
प्रेषानुप्रैषं सर्वत्र ॥ यथा-इममनुप्राण । प्राण इति पूर्वः ॥ इममनुव्यान ।
व्यानेति दक्षिणः ॥ इममन्वपान । अपानेति अपरः ॥ इममनूदान ।
उदानेत्युत्तरः ॥ इममनुसमान ॥ समानेति पंचमः उपरिष्ठादेवक्षमाणो
ब्रूयात् ॥ (अविद्यमानेषु विप्रेषु स्वयमेव पूर्वादिदिशं परिक्रम्य
प्राणेत्यादि ब्रूयात् ॥ नात्र प्रैषः ॥) स बालो यस्मिन्भूभागे जातो भवति
तमभिमन्त्रयते ॥ ॐ वेदतेभूमिहृदयन्दिविचन्द्रमसिश्रितम् ॥ वेदाहन्त-
न्मान्तद्विधात्पश्येमशरदःशतज्जीवेमशरदः शत४मृणयामशरदः शतम् ॥
अयैनं शिशुमभिमृशति ॥ ॐ अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमसुतम्भव ॥
आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ हस्ते जलमादाय-
कृतस्य जातकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान्
ब्राह्मणान् भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ लम्बोदरनमः ॥
यथाशक्त्या जातकर्मसंस्कारविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
॥ इति जातकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ४ ॥

॥ १२६ ॥ अथ षष्ठीपूजनप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य । हस्ते जलमादाय-अद्येत्यादि० अनयोः
सूतिकाबालकयोः आरोग्याभिवृद्धयर्थं सकलारिष्टशान्तिद्वारा श्री-

परमेश्वरप्रीत्यर्थं विघ्नेशस्य जन्मदायाः षष्ठीदेव्या जीवन्तिकायाश्च यथा-
 मिलितोपचारैः पूजनं करिष्ये ॥ एतत्प्रतिमाः (कंकुमादिना कुड्डे लेख-
 नीयाः) पीठादौ वाऽक्षतपुञ्जेषु पूगीफलेषु विनिवेश्याः ॥ हस्ते अक्षतान्
 गृहीत्वा ॥ विघ्नेश्च इहागच्छ इहतिष्ठ विघ्नेशाय नमः विघ्नेशमावाहयामि स्था ०
 ॥ १ ॥ जन्मदे इहा ० जन्मदायै ० जन्मदामावा ० स्था ० ॥ २ ॥ षष्ठीदेवि इहा ०
 षष्ठीदेव्यै ० षष्ठीदेवीमावा ० स्था ० ॥ ३ ॥ जीवन्तिके इहा ० जीवन्तिकायै ०
 जीवन्तिकामावा ० स्था ० ॥ ४ ॥ ॐ मनोज्ञाति ० मंत्रेण प्रतिष्ठां कृत्वा “विघ्नेश-
 जन्मदा षष्ठीदेवीजीवन्तिकाभ्यो नमः ” इति मूलमंत्रेण षोडशोपचारैः
 पूजनं कुर्यात् ॥ प्रार्थना—षष्ठीदेवि नमस्तुभ्यं सूतिकागृहशालिनि । पूजिता
 परमा भक्त्या दीर्घमायुः प्रयच्छ मे ॥ १ ॥ जननी जन्मसौख्यानां
 बर्हिनी धनसंपदाम् । साधिनी सर्वभूतानां जन्मदे त्वां नता वयम् ॥ २ ॥
 गौरीपुत्रो यथा स्कंदः शिशुत्वे रक्षितः पुरा ॥ तथा ममाप्यमुं बालं
 षष्ठिके रक्ष ते नमः ॥ ३ ॥ सर्वविघ्नानपाकृत्य सर्वसौख्यप्रदायिनि ॥
 जीवन्तिके जगन्मातः पाहि नः परमेश्वरि ॥ ४ ॥ इति संप्रार्थ्य ॥
 अनया पूजया विघ्नेशजन्मदाषष्ठीदेवीजीवन्तिकाः प्रीयन्ताम् ॥
 ततः सूतिकागृहे सोपस्करं बलिं दद्यात् । बलिद्रव्याय नमः गंधं
 पुष्पं समर्पयामि । (जलं गृहीत्वा) क्षेत्रस्याधिपते देवि सर्वारिष्ट-
 विनाशिनि । बलिं गृहाण मे रक्ष क्षेत्रं सूतिं च बालकम् ॥ १ ॥ इमं
 सोपस्करबलिं क्षेत्राधिपत्यै देव्यै नमः समर्पयामि । ततः “ स्वङ्गदे-
 वताः ” अक्षतपुंजेषु आवाहयेत् । तद्यथा—राकायै ० राकामावा ० ॥ १ ॥
 अनुमत्यै ० अनुमतिमावा ० ॥ २ ॥ सिनीवालयै ० सिनीवालीमावा ० ॥ ३ ॥
 कुड्डै ० कुड्डमावा ० ॥ ४ ॥ वातघ्न्यै ० वातघ्नीमावा ० ॥ ५ ॥ इत्यावाह्य
 प्रतिष्ठां कृत्वा । “ राकाद्यावाहितदेवताभ्यो नमः ” इति मूलमंत्रेण पंचो-

पचारैःसंपूज्य । जलमादाय । अनेन पंचोपचारैः पूजनाख्येन कर्मणा राकाद्यावाहितदेवताः प्रीयन्ताम् । ततो बहिरागत्य द्वारस्योभयतः कज्जलेन द्वे द्वे मातरौ लिखेत् ॥ तासां नामानि । धिषणा वृद्धिमाता च तथा गौरी च पूतना । आयुर्दात्र्यो भवन्त्वेता अद्य बालस्य मे शिवाः॥ “धिषणादिचतसृमातृभ्यो नमः” इति मंत्रेण पंचोपचारैः संपूज्य। हस्ते जलमादाय । अनया पूजया धिषणादिचतसृमातरः प्रीयन्ताम् ॥ कृतस्य षष्ठीपूजनकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं यथाशक्ति सुवासिनीः भोजयिष्ये । विप्रेभ्यश्च खाद्यतांबूलदक्षिणादिकं दद्यात् । तेभ्य आशिषो गृह्णीयात् । दशमदिने षष्ठीदेवतादिविसर्जनम् ॥ इति षष्ठीपूजाविधिः ॥

॥ १२७ ॥ अथ नामकर्मसंस्कारप्रयोगः ॥ ५ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चेत्यादि० अद्येत्यादि०। मम अस्य कुमारस्य नामकरणस्य स्वकालाकृतजनितदोषप्रत्यवायपरिहारार्थं पादकृच्छ्ररूपं प्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ अनेन पादकृच्छ्ररूपप्रायश्चित्तकृतेन मम अस्य कुमारस्य नामकरणस्वकालातिक्रमदोषनिवृत्तिपूर्वकं नामकरणसंस्कारकरणे अधिकारसिद्धिरस्तु ॥ पुनर्जलमादाय—मम अस्य कुमारस्य नामकर्मणि अधिकारार्थं सूत्रोक्तान् त्रिभ्योऽधिकान् ब्राह्मणान् यथाकाले भोजयिष्ये ॥ तेन ममास्य कुमारस्य नामकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० मम अस्य शिशोः बीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिवर्हणायुरभिवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नामकरणसंस्काराख्यं कर्म करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन गणपतेः “महागणपतये नमः” इति पञ्चोपचारैः पूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशस्य पञ्चोपचारैः पूजनं कुर्यात् वा ॐ गुणानान्त्वा०। इति

मन्त्रेण सर्वोपचाराभ्यगन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजनम् ॥ ततः
 शिष्टाचारात्कांस्यपात्रे तंडुलान् प्रसार्य तदुपरि सुवर्णशलाकया
 गणपतिस्वकुलदेवताभक्तनामलेख्यम् ॥ ततो मासनाम लेख्यम् ॥
 ततो ज्योतिःशास्त्रोक्तावकहडाचक्रानुसारेण नक्षत्रनाम लेख्यम् ॥ ततो
 व्यवहारनाम लेख्यम् ॥ अद्येत्यादि० ममास्य शिशोः ब्रह्मायुष्यप्राप्त्यर्थं
 नामदेवतापूजनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य । ॐ मनोजूतिरिति नामदे-
 वतायाः प्रतिष्ठा कार्या ॥ ततः ॐ भूर्भुवःस्वः “नामदेवतायै नमः” इति
 नाममन्त्रेण आवाहनम् आसनं पाद्यम् अर्घ्यम् आचमनीयं स्नानं वस्त्रं
 यज्ञोपवीतं गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतांबूलं हिरण्यदक्षिणां प्रदक्षिणां
 नमस्कारान्मन्त्रपुष्पाञ्जलिं समर्पयामि इति वा पंचोपचारैः संपूजयेत् ॥
 अनया पूजया नामदेवता प्रीयतां न मम ॥ ततः स्वदक्षिणतो मातु-
 रुत्सङ्गस्थस्य शिशोर्दक्षिणकर्णे कथयति ॥ हे कुमार ! त्वं गणपतिभ-
 क्तोऽसि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव
 सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं कुलदेव्या भक्तोऽसि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभि-
 वादय ॥ अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं मास-
 नाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवादयामि ॥
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार ! त्वं नक्षत्रनाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वा-
 न्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ हे कुमार !
 त्वं व्यवहारनाम्ना अमुकशर्मासि । सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय ॥ अभि-
 वादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ (ततो विप्राः वेदोसीति मन्त्रेणाश्विपं

१ कृष्णोऽनन्तोऽच्युतश्चक्री वैकुण्ठोऽथ जर्नादिनः ॥ उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा
 'हरिः ॥ योगीश'ः पुण्डरीकाक्षो मासनामान्यनुकमात् ॥ चैत्रादिक्रमतो मार्गशीर्षादिक्रमतो वा
 मासनाम लेख्यम् ॥

शिशवे दद्याः) ॐ वेदोऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदो भवस्तेन मह्यं वेदो भूयाद् ॥ १ ॥ मनोजूतिरिति प्रतिष्ठाकार्या ॥ ॐ मनोजूतिर्जु ० । एष वै प्रतिष्ठानामख्यो यत्र तेन यज्ञेन यजंते सर्वमेव प्रतिष्ठितं भवति ॥ अमुकनाम्ना प्रतिष्ठितं भवतु ॥ हे कुमार सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादय । अभिवादयामि ॥ आयुष्मान्भव सौम्य ॥ अथैनमभिमृशति ॥ ॐ अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्रुतं भव । आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदःशतम् ॥ कृतस्य नामकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं स्मृत्युक्तान्दशसंख्याकान्ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं भोजयिष्ये तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं ० ॥ यथाशक्त्या नामकरणविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥ इति नामकरणसंस्कारप्रयोगः ॥ ५ ॥

॥ १२८ ॥ अथ निष्क्रमणसंस्कारप्रयोगः ॥ ६ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ अद्येत्यादि ० मम अमुकशर्मणः सुतस्य निष्क्रमणस्य स्वकालेऽकृतजनितदोषप्रत्यनायपरिहारार्थं पादकुच्छूरुप-प्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वाराऽहमाचरिष्ये ॥ अनेन पादकुच्छूरुपप्राय-श्चित्तकृतेन मम अमुकशर्मणः सुतस्य निष्क्रमणकाले अकृतनिष्क्रमणसं-स्कारजनितदोषनिवृत्तिपूर्वकनिष्क्रमणसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि ० मम सुतस्य बीजगर्भसमुद्भवैनोनिर्वहणायुःश्रीवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गृहनिष्क्रमणसंस्काराख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ तदंगतया विहितं महागणपतेः पंचोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ गुणानान्त्वा ० । महागणपतये नमः सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति पूजनम् ॥ ततः पिता मातृगृहीतमलंकृतकुमारं सदा-

द्यघोषं गृहाद्वहिरानीय सूर्यमुदीक्षयति ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छ्रु-
 वक्रमुच्चरत् ॥ पश्येयमशरदः शतस्त्रीवेमशरदः शतदृष्टुण्यामशरदः श-
 तम्प्रब्रवामशरदः शतमदीनाहस्यामशरदः शतम्भूयश्चशरदः शतात्
 ॥ ३६ ॥ भूर्भुवः स्वः सवित्रे सूर्यनारायणाय नमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपु-
 ष्पाणि समर्पयामि इति सूर्यं पूजयेत् ॥ कृतस्य निष्क्रमणसाक्षतासिद्धयर्थं
 स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनाग्नेनाहं
 भोजयिष्ये तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं ॥
 यथाशक्ति निष्क्रमणविधेः परिपूर्णताऽस्तु । अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति निष्क्रमणसंस्कारप्रयोगः ॥ ६ ॥

॥ १२९ ॥ अथ अन्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः ॥ ७ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चैक ० इत्यादि पठित्वा ॥ अद्येत्यादि ० मम
 सुतस्य अन्नप्राशननियतकालातिक्रमदोषप्रत्यवायपरिहारार्थं पादकृच्छ्र-
 रूपप्रायश्चित्तरजतप्रत्याम्नायद्वाराऽहमाचरिष्ये ॥ अनेन पादकृच्छ्ररूपप्रा-
 यश्चित्तकृतेन मम सुतस्य अन्नप्राशननियतकालातिक्रमदोषनिवृत्तिपूर्वक-
 मन्नप्राशनसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि ० मम सुतस्य
 मातृगर्भमलप्राशनविशुद्ध्यर्थम् अन्नाद्यब्रह्मवर्चसतेजइन्द्रियायुर्बललक्ष-
 णफलसिद्धयर्थं बीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिर्वहणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थम्
 अन्नप्राशनसंस्काराख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ तदङ्गतया महागणपतेः पंचोप-
 चारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ गुणानां त्वा ० ॥ महागणपतये नमः सर्वोपचा-
 रार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणिस ० । इति गणेशपूजनं कार्यम् ॥ ततः स्थंडिले
 पंचभूसंस्कारपूर्वकमग्नेः स्थापनं कुर्यात् ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनादि

पवित्रयोः प्रणीतासु निधानान्तं कर्म कृत्वा ॥ दक्षिणं जान्वाच्य
 ब्रह्मान्वारब्धः सुवेण होमं कुर्यात् ॥ तूष्णीं (ॐ प्रजापतये स्वाहा)
 (त्यागः) इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम ॥
 ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥
 हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ अग्नेनयं० ॥ ॐ शुचिनाम्ने वैश्वानराय
 नमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततः आज्याहुति-
 द्वयं दद्यात् ॥ (षष्ठे मासेन्नप्राशनः स्थालीपाकश्चरपयित्वाज्यभागावि-
 ष्टाज्याहुतीर्जुहोति) ॥ ॐ देवीं वाचं मजनयन्त देवास्तां विश्वरूपां पशवो व-
 दन्ति ॥ सानोमिद्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुपसुष्टुतैतु स्वाहा ॥ इदं वाचे
 न मम ॥ १ ॥ ॐ देवीं वाचं मजनयन्त देवास्तां विश्वरूपां पशवो व-
 दन्ति ॥ सानोमिद्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुपसुष्टुतैतु ॥ ॐ वाजो नोऽ
 अद्यप्पसुवातिदानं वाजो देवाँरऽऽकृतुभिः कल्पयाति ॥ वाजो हि मासर्व-
 वीरं जनविश्वं आशां वाजं पतिर्जयेय ० स्वाहा ॥ २ ॥ इदं देव्यै
 वाचे वाजाय च न मम ॥ ततः स्थालिपाकेन चतस्र आहुतयः ॥
 ॐ प्राणेनान्नमशीय स्वाहा इदं प्राणाय न मम ॥ १ ॥ ॐ अपानेन
 गंधानशीय स्वाहा इदमपानाय न मम ॥ २ ॥ ॐ चक्षुषा रूपाण्य-
 शीय स्वाहा इदं चक्षुषे न मम ॥ ३ ॥ ॐ श्रोत्रेण यशोशीय स्वाहा इदं
 श्रोत्राय नमम ॥ ४ ॥ चरुशेषेण स्विष्टकृत् ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ ततो भूराद्या नवाहुतयः । ॐ भूः
 स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे नमम ॥ २ ॥
 ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय नमम ॥ ३ ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा
 इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ४ ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नी-
 वरुणाभ्यां न मम ॥ ५ ॥ ॐ अयाश्चाग्ने० । स्वाहा इदमग्नये अयसे

न मम ॥ ६ ॥ ॐ ऐतेशतं० । स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥७॥ ॐ उदुत्तमं वरुण०।
 स्वाहा इदं वरुणायदित्यायादितये च न मम ॥८॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा
 इदं प्रजापतये नमः ॥९॥ संस्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ
 पवित्रप्रतिपात्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य अन्नप्राशनाख्यस्य
 कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं ब्रह्मन् अयं ते वरः ॥ प्रतिगृह्यताम् ॥ पश्चिमे
 प्रणीताविमोक्तः ॥ आपःशिवा०। (प्राशनान्ते सर्वान् रसान् सर्वमन्नमेकतः
 उद्धृत्याथैनं प्राशयेत् ॥) ततः कटुक्षारतिक्तकषायमधुराम्लानि सर्वान्नानि
 शाल्यादीनि च यथासंभवं कांस्यपात्रे एकीकृत्य सकृदेव “हंत”
 इतिमंत्रेण कुमारं प्राशयेत् ॥ “ॐ हंत” ॥ ततः कुमारं भूमौ उपवेश्य तदग्रे
 पुस्तकशस्त्राहिरण्यवस्त्रादिशिल्पानि विन्यस्य जीविकापरीक्षां कुर्यात् ॥
 शिशुः स्वेच्छया यत्प्रथमं स्पृशेत् साऽस्य जीविकेति विद्यात् ॥ ततो
 ब्राह्मणभोजनम् ॥ कृतस्य अन्नप्राशनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं
 स्मृत्युक्तान्दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनानेनाहं
 भोजयिष्ये ॥ तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं० ॥
 यथाशक्त्या अन्नप्राशनविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति अन्नप्राशनसंस्कारप्रयोगः ॥ ७ ॥

॥ १३० ॥ अथ चौलसंस्कारप्रयोगः ॥ ८ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा ॥ अचेत्यादि०

१ कुंवारनो गळ, मीठ, आमली, मरी, हलधर, साकर. २ पुस्तक, शस्त्र, हिरण्य,
 वस्त्र, लेखिनी । ३ सावत्सरिकस्य चूडाकरणम् ॥ (द्वितीये वर्षे इत्यर्थः ॥) तृतीये वा प्रतिद्वते ॥
 (अथवा तृतीये संवत्सरे अपूर्णे चूडाकरणं कुर्यात्) यथा मङ्गलं वा सर्वेषाम् ॥ अथवा
 यथाकुलचारं पञ्चमेऽब्दे वा उनीत्या वा सह क्रियते तथा व्यवस्था ॥

मम सुतस्य चौलसंस्कारस्य स्वकालातिक्रमदौषप्रत्यवायपरिहारार्थम्
 अर्धकृच्छ्ररूपं प्रायश्चित्तं रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥ अनेन
 अर्धकृच्छ्ररूपप्रायश्चित्तकृतेन मम अमुकशर्मणः सुतस्य चौलसंस्कार-
 कर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० मम सुतस्य चौलसंस्कार-
 कर्मण्यधिकारार्थं सूत्रोक्तान् त्रिभ्योऽधिकान् ब्राह्मणान् यथाकाले
 यथासंपन्नेनाग्नेनाहं भोजयिष्ये ॥ अद्येत्यादि० मम सुतस्य बीजगर्भ-
 समुद्भवैनोनिवर्हणेन बलायुर्वर्चोभिवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चौल-
 संस्कारारूपं कर्म करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धयर्थं श्रीमहा-
 गणपतेः पञ्चोपचारैः पूजनं करिष्ये ॥ “महागणपतये नमः”
 सर्वोपचारार्थं गन्धाक्षतपुष्पाणि स० ॥ इति पूजयेत् ॥ ततो बहिः-
 शालायां स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सभ्यनामाग्नेः स्थापनम् ॥
 (माता कुमारमादायाप्लाव्याहते वाससी परिधाप्याके आधाय
 पश्चादग्नेरुपविशति ॥) ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि
 चरुवर्जपात्रासादनान्तं कुर्यात् ॥ पात्रासादनानन्तरम् उपकल्पनीयानि ॥
 शीतोदकम् ॥ उष्णोदकम् ॥ नवनीतपिण्डो घृतपिण्डो दधिपिण्डो वा ॥
 त्र्येणी शलली ॥ साग्राणि सप्तविंशतिजुषतरुणानि ॥ ताम्रपरिष्कृत
 आयसः क्षुण्डः ॥ आनहुहगोषयपिण्डः ॥ नापितः वरश्चेति ॥ पवित्री-
 करणादि पवित्रयोः प्रणीतासु निधानम् ॥ दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मा-
 न्धारब्ध आधारावाज्यभागौ जुहुयात् ॥ (तृष्णीं) (ॐ प्रजापतये स्वाहा)
 इदं प्रजापतये न मम ॥ १ ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥
 २ ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ३ ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं
 सोमाय न मम ॥ ४ ॥ हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ अग्नेनयंसुपर्था० चौले
 सभ्यनाम्ने वैश्वानराय नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततो

भूरादिनवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये नमम ॥ १ ॥ ॐ भुवः
 स्वाहा इदं वायवे नमम ॥ २ ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय
 नमम ॥ ३ ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां नमम ॥
 ४ ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां नमम ॥ ५ ॥
 ॐ अयाश्चाग्ने० । स्वाहा इदमग्नये अयसे नमम ॥ ६ ॥ ॐ वेतेशतं० ।
 स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः
 स्वर्केभ्यश्च नमम ॥ ७ ॥ ॐ उर्दुत्तमं० । स्वाहा इदं वरुणायादि-
 त्यायादितये च नमम ॥ ८ ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
 नमम ॥ ९ ॥ एवं नवाहुतीर्हुत्वा स्विष्टकृतादिकं कुर्यात् ॥ ॐ अग्नये
 स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते नमम ॥ संस्त्रवप्राशनम् ॥ पवि-
 त्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥
 ब्रह्मन् पूर्णपात्रम् अयं ते वरः प्रतिगृह्यताम् । एवं आचा-
 र्याय पूर्णपात्रं दत्त्वा पश्चिमे प्रणीताविमोकः तल्लेन च मार्जनम् ॥
 आपः शिवा० ॥ ततः अघ्रेत्यादि० अस्य कुमारस्य चूडाकर्मकर्तुमाधि-
 कारार्थं दक्षिणगोदानं मुण्डनं च करिष्ये ॥ तत एकस्मिन्पात्रे शीतास्वप्न-
 णाऽअप आसिंचति ॥ ॐ उष्णेन वायुउदकेनेह्यदिते केशान्वप ॥ अथात्र
 नवनीतपिंडं घृतपिंडं दध्नो वा पिंडं प्रास्यति ॥ ततः उदकमादाय दक्षि-
 णगोदानमुदति ॥ ॐ सवित्राप्रसूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेतनूम् ॥ दीर्घा-
 युत्वायवर्चसे ॥ ततस्त्र्येण्या शलल्या केशान् विनीय ॥ त्रीणि कुश-
 तरुणान्यंतर्दधाति ॥ ॐ ओषधेत्रायस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवोनामे-
 तिलोइक्षुरमादधाति ॥ ॐ शिवोनामासिस्वर्धितिस्तेपितानमस्तेऽअस्तु-
 मापाहिऽसीदं ॥ निवर्तयापीति मंत्रेण केशकुशक्षुरसंलग्नीकरणम् ॥ निर्व-
 र्त्तयाम्मयाधुषेन्नाद्द्यायप्पजननायरायस्पोषायसुध्रजास्त्वायसुवीर्या-

य ॥ $\frac{६}{३}$ ॥ ततः छेदनम् ॥ छेदनमंत्रः ॥ ॐ येनावपत्सविताक्षुरेणसो-
मस्यराज्ञोवृक्षस्यविद्वान् ॥ तेनब्रह्मणोवपते दमस्यायुष्यंजरदष्टिर्वि-
थासम् ॥ अनेन सकेशानि कुशतरुणानि प्रच्छिद्यानहुहे गोमयपिण्डे
प्रास्यत्यग्रेरुत्तरतो ध्रियमाणे ॥ १ ॥ एवं द्विरपरं तूष्णीम् ॥ तद्यथा-
उन्दनम् । विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् । क्षुरग्रहणम् । संलग्नीकरणम् ।
छेदनम् ॥ आनहुहे गोमयपिण्डे प्रासनम् ॥ २ ॥ पुनः उन्दनम् ॥ विनय-
नम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥ क्षुरग्रहणम् ॥ संलग्नीकरणम् ॥ छेदनम् ॥
आनहुहगोमयपिण्डे प्राशनम् ॥ ३ ॥ इति दक्षिणगोदानम् ॥ पुनर्ज-
लमादाय-अस्य कुमारस्य चूडाकर्मकर्तुमधिकारार्थं पश्चिमगोदानं मुण्डनं
च करिष्ये ॥ उन्दनम्—ॐ सवित्राप्रसूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेतनूम् ॥
दीर्घायुत्वायवलायवर्चसे ॥ त्रेण्या शलल्या विनयनम् ॥ ततः त्रिकु-
शतरुणान्तर्धानम् ॥ ॐ ओषधेत्रायस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवो-
नामा० । इति लोहक्षुरमादाय । निर्वर्त्तयाम्म्या० । इति लोहक्षुरं केशा-
नामुपरि निधाय केशच्छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ ज्यायुषज्जमदग्नेः कश्य-
पस्यत्ज्यायुषम् ॥ षडेवैषुज्यायुषन्तन्नोऽस्तुज्यायुषम् ॥ $\frac{६}{३}$ ॥ एवं
तूष्णीं वारद्वयम् ॥ यथा-उन्दनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥
क्षुरग्रहणम् ॥ संलग्नीकरणम् ॥ छेदनम् ॥ गोमयपिण्डे निधानम् ॥ २ ॥
पुनः ॥ ३ ॥ इति पश्चिमगोदानम् ॥ हस्ते जलमादाय-अस्य कुमारस्य
चूडाकर्म कर्तुमधिकारार्थमुत्तरगोदानं मुण्डनं च करिष्ये ॥ ॐ सवित्राप्र-
सूतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुतेतनूम् ॥ दीर्घायुत्वायवलायवर्चसे ॥ इति उन्द-
नम् ॥ त्रेण्या शलल्या विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानकरणम् ॥ ॐ
ओषधेत्रायस्वस्व ॥ इत्यनेनमंत्रेण ॥ शिवोनामा० । इति लोहक्षुर-
मादाय । निर्वर्त्तयाम्म्या० । इति लोहक्षुरं केशानामुपरि निधाय

केशच्छेदने मंत्रविशेषः ॥ ॐ येनक्षुरिश्चरादिर्वज्योक्चपश्चाद्विसूर्यम् ॥
 तेनतेवपामिब्रह्मणाजीवातवेजीवनायसुश्लोक्यायस्वस्तये ॥ इति छेद-
 नम् ॥ गोमयपिण्डे प्राशनम् ॥ १ ॥ एवं तूष्णीं द्विरपरम् ॥ यथा पुनः-
 उन्दनम् ॥ विनयनम् ॥ त्रिकुशतरुणान्तर्धानम् ॥ क्षुरग्रहणम् ॥ संल-
 शीकरणम् ॥ छेदनम् ॥ गोमयपिण्डे प्राशनम् ॥ २ ॥ ३ ॥ इति उत्तरगोदा-
 नम् ॥ ततस्त्रिःक्षुरेण शिरःप्रदक्षिणं परिहरति ॥ ॐ वत्क्षुरेणमज्जयतासुपे-
 शसावप्तावावपति केशाञ्छिन्धिशिरोमास्यायुःप्रमोषीः ॥ इतिसकृन्मन्त्रेण
 द्विस्तूष्णीम् ॥ ततस्तेनैवोदकेन सर्वं शिर आर्द्रं कृत्वा क्षुरं नापिताय
 प्रयच्छति ॥ ॐ अक्षुण्वन्परिवप ॥ वपामीति नापितो ब्रूयात् ॥
 नापितः उद्ङ्मुखस्थितस्य कुमारस्य प्राक्संस्थं प्राङ्मुखस्थितस्यो-
 दक्संस्थं केशवपनं कुर्यात् ॥ कुलव्यवस्थया शिखास्थापनं केशशेषं
 करोति ॥ ततः सर्वान् केशान् गोमयपिण्डे वस्त्रादिनाऽऽवेष्ट्य अनुगुप्तं
 कृत्वा गदां गोष्ठे स्थापयेत् अथवा तडागे जलमध्ये वा प्रक्षिपेत् ॥
 ततः कुमारं स्नापयित्वा मस्तके स्वस्तिकं तथाच ललाटे तिलकं कुर्यात् ॥
 आचार्याय वरं ददाति ॥ (गां केशान्ते संवत्सरं ब्रह्मचर्यमवपनं च ॥
 केशान्ते द्वादशरात्रः षड्रात्रं त्रिरात्रमंततः ॥) कृतस्य चौलाख्यस्य कर्मणः
 सांगतासिद्ध्यर्थं स्मृत्युक्तान् दशसंख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथा-
 संपन्नेनान्नेनाहं भोजयिष्ये ॥ तेन कर्मागदेवता प्रीयतां न मम ॥ लम्बो-
 दरनमस्तु ॥ यथाशक्त्या चौलविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति चौलसंस्कारप्रयोगः ॥ ८ ॥

॥ १३१ ॥ अथ उपनयनसंस्कारप्रयोगः ॥ ९ ॥

तत्रोदगयने ज्योतिःशास्त्रोक्त शुभे मासे शुभे दिने सुमुहूर्ते उपनयनं

१ परस्करः—अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयेत् । गर्भोष्टमे वा । एकादशवर्षं राजन्यं (क्षत्रियं)
 द्वादशवर्षं वैश्यं यथामग्नं लं वा ॥

कर्तुं तत्पूर्वेद्युः यजमानः पत्नीकुमाराभ्यां सह मंगलस्नानं कृत्वा
अहतवाससी परिधायालंकृत्य धृततिलको वह्निःशालायां शुभासने
प्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणतः पत्नीं तदक्षिणतः संस्कार्यं वटुं
चोपवेश्य आचम्य प्राणानायम्य॥सुमुखश्चैकेत्यादि पठित्वा अद्येत्यादि०
अमुकशर्मणो मम सुतस्य उपनयनसंस्कारकर्मणि अधिकारसिद्धयर्थं
त्रीन्संख्याकान् प्राजापत्यान् रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥
अनेन मम सुतस्य उपनयनसंस्कारकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ एवं
कुमारस्यापि प्रायश्चित्तं कारयेत् ॥ यथा अद्येत्यादि० मम कामचारका-
मवादकामभक्षणादिदोषनिवृत्तिपूर्वकोपनयनसंस्कारकर्माधिकारस्य त्री-
न्संख्याकान् प्राजापत्यान् रजतप्रत्याम्नायद्वारा अहमाचरिष्ये ॥
तेन मम कामचारकामवादकामभक्षणादिदोषनिवृत्तिपूर्वकोपनयनसंस्का-
रकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ अद्येत्यादि० । आचार्यो हस्ते जलमादाय
अमुकशर्मा आचार्योऽहं अमुकशर्मणो यजमानसुतस्य उपनयनसंस्कार-
कर्माधिकारार्थं द्वादशसहस्रगायत्रीजपमहं करिष्ये ॥ ततो यजमानो
हस्ते जलं गृहीत्वा अद्येत्यादि० मम सुतस्य द्विजत्वसिद्धयै
वेदाध्ययनाधिकारार्थम् उपनयनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ अद्येत्यादि०
करिष्यमाणोपनयनकर्माङ्गभूतं निर्विघ्नतासिद्धयर्थं षोडशोपचारैः वा
पंचोपचारैः महागणपतिपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ गगानान्त्वा० । इति
मन्त्रेण गणपतिपूजनं कार्यम् ॥ ततः कुमारस्य वपनं कारयेत् ॥ देशकालौ
संकीर्त्य अद्येत्यादि० मम सुतस्य उपनयनं कर्तुं तत्प्राच्याह्नभूतं वपनं च
कारयिष्ये ॥ एवं वपनं कारयित्वा स्नापयेत् ॥ ततो ब्राह्मणत्रयभोजनम् ॥
अद्येत्यादि० अमुकशर्मणः मम सुतस्य उपनयनकर्मण्यधिकारार्थं

त्रिभ्योऽधिकान् ब्राह्मणान् अघाहं भोजयिष्ये ॥ तेन अमुकशर्मणो मम
 सुतस्य उपनयनकर्मण्यधिकारसिद्धिरस्तु ॥ ततो ब्राह्मणपङ्क्तौ मुंडित-
 शिरसं कुमारमपि भोजयेत् ॥ (मात्रांसह भुञ्जीत यथाचारं वा ॥) ततो
 कुमारपिता बहिःशालायां वेशुपरि पंचभूसंस्कारपूर्वकं समुद्भवनामानं
 लौकिकाग्निं स्थापयेत् ॥ ततः पुष्पमालादिभिरलंकृतं बटुम् आचार्य-
 समीपमानयति ॥ ततः आचार्य आनीतं कुमारम् अग्नेः पश्चात्स्वदाक्षि-
 णतः अवस्थापयेत् ॥ ततः मध्येऽन्तर्पटं धारयित्वा ॥ ब्राह्मणाः सुमङ्गल-
 पद्यानि पठेयुः । भास्वान्काश्यपगोत्रजोऽरुणरुचिर्यः सिंहाराशेश्वरः षट्-
 त्रिंशो दशशोभनो गुरुशशीभौमेषुमित्रं सदा ॥ शुक्रो मन्दरिपुः कलिङ्ग-
 जनितश्चाशीश्वरौ देवते मध्ये वर्तुलपूर्वदिग्दिनकरः कुर्यात् बटोर्मंगलम् ॥
 ॐ मनोज्ञाति० ॥ १ ॥ एष वै प्रतिष्ठानामयज्ञो यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमेव-
 प्रतिष्ठितं भवति ॥ २ ॥ ॐ सुमुहूर्ते सुप्रतिष्ठितमस्तु ॥ इति मंत्रमाचाराद्
 द्विजाः पठेयुः ॥ ततः आचार्यः अंतर्पटं निःसार्य कुमारं आचार्यपादौ
 प्रणमति स्वदाक्षिणतः पश्चादग्नेस्तमवस्थापयेत् ॥ ततः प्रेषद्वयम्-ब्रह्म-
 चर्यमागामिति ब्रूहि (इति कुमारं प्रति आचार्यो वदति) ॥ ब्रह्मचर्यमागाम्
 इति (कुमारो ब्रूयात्) ॥ ब्रह्मचार्यसानि इति ब्रूहि (इति आचार्यो
 वदति) ॥ ब्रह्मचार्यसानि (इति माणवकः) ॥ अथैनं माणवकम् आचार्यो
 वासः परिधापयति ॥ येनेन्द्रायेति मंत्रस्य आङ्गिरस ऋषिः बृहतीच्छंदः बृ-
 हस्पतिर्देवता वासः परिधाने विनियोगः ॥ ॐ येनेन्द्राय बृहस्पतिर्वासः पर्य-
 दधादमृतम् ॥ तेन त्वापरिदध्नाम्यायुषे दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे ॥ आचम-
 नम् ॥ ततः आचार्यो ब्रह्मचारिणः कटिप्रदेशे यथोक्तमेखलां यथाप्रवर-
 ग्रन्थियुतां प्रदाक्षिणं त्रिवेष्टयित्वा बध्नाति ॥ इयं दुरुक्तमिति वामदेव

१ उपनयने मात्रा सह भोजनमनुज्ञातं संप्रहकारेण ॥ मात्रा सहोपनयने विवाहे भार्यया सह ।
 अन्यत्र सह भुक्तिश्चेत्पातित्यं प्राप्नुयान्नर इति ॥

ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः मेखला देवता मेखलाबंधने विनियोगः ॥ ॐ इयं-
दुरुक्तं परिबाधमाना वर्णपवित्रं पुनतीमऽआगात् ॥ प्राणापानाभ्यां बल-
मादधाना स्वसा देवी सुभगामेखलेयम् (इति माणवकस्य मंत्रपाठः) ॥
इत्यनेन युवासुवासा इति मंत्रेण वा बंधनं तूष्णीं वा ॥ अत्रावसरे
आचारात् यज्ञोपवीतदानम् ॥ ततो यज्ञोपवीतपरिधानम् ॥ तत्रादावा-
चार्येण आपोहिष्ठेति त्रिभिर्मन्त्रैर्यज्ञोपवीतं प्रक्षाल्य ॥ (आपोहिष्ठेति तिसृणां
सिंधुद्वीप ऋषिः गायत्री छंदः आपो देवता यज्ञोपवीतप्रक्षालने विनि-
योगः) ॥ ॐ आपोहिष्ठा० । ॐ सोवःशिवतमो० । ॐ तस्मिन्ऽअरङ्ग० ।
इति यज्ञोपवीतं प्रक्षाल्य करसम्पुटे धृत्वा दशधा गायत्र्या अभिमन्त्र्य ॥
ॐ ब्रह्मजज्ञानं० । ॐ इदं विष्णुर्द्वि० । ॐ नमस्तेरुद्र० । इति त्रिभिर्मन्त्रै-
रंगुष्ठमुपवीते भ्रामयित्वा ततो नवतंतुषु देवता आवाहयेत् ॥
प्रथमतंतौ-ॐ काराय नमः ॐ कारम् आवाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥
द्वितीयतंतौ-ॐ अग्नये नमः अग्निम् आ० स्था० ॥ २ ॥ तृतीयतंतौ
ॐ नागेभ्यो नमः नागान् आ० स्था० ॥ ३ ॥ चतुर्थतंतौ-ॐ सोमाय
नमः सोमम् आ० स्था० ॥ ४ ॥ पंचमतंतौ-ॐ पितृभ्यो नमः पितॄन्
आ० स्था० ॥ ५ ॥ षष्ठतंतौ-ॐ प्रजापतये नमः प्रजापतिम् आ०
स्था० ॥ ६ ॥ सप्तमतंतौ-ॐ अनिलाय नमः अनिलम् आ० स्था०
॥ ७ ॥ अष्टमतंतौ ॐ यमाय नमः यमम् आ० स्था० ॥ ८ ॥ नवमतंतौ-
ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः विश्वान्देवान् आ० स्था० ॥ ९ ॥ ततः
यज्ञोपवीतग्रन्थिदेवतावाहनम् ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणम् आ० स्था० ॥
ॐ विष्णवे नमः विष्णुम् आ० स्था० ॥ ॐ रुद्राय नमः रुद्रम् आ०
स्था० ॥ ततो ध्यानम् ॥ ॐ प्रजापतेर्यत्सहजं पवित्रं कार्पासमूत्रोद्भ-
वब्रह्ममूत्रम् ॥ ब्रह्मत्वसिद्धयै च यशःप्रकाशं जपस्य सिद्धिं कुरु

ब्रह्मसूत्रम् ॥१॥ इति ध्यात्वा ॐ प्रणवादिनवतंतुदेवतासहितब्रह्मविष्णु-
रुद्रेभ्यो नमः सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इति संपूज्य
उदुत्यमिति सूर्याय दर्शयेत् ॥ (उदुत्यमिति प्रस्कण्व ऋषिः गायत्री
छंदः सूर्यो देवता सूर्यावलोकने विनियोगः ॥) ॐ उदुत्यञ्जातवेद-
सन्देवंबहन्तिकेतवः ॥ ह्रस्वेविश्वाय सूर्ध्वम् ॥ १ ॥ इतिसूर्याय दर्श-
यित्वा धारणम् ॥ यज्ञोपवीतमिति मंत्रस्य परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः
लिंगोक्ता देवता श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्ध्यर्थं यज्ञोपवीतधारणे विनि-
योगः ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमंपवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ॥ आयुष्यमग्र्यं
प्रतिष्ठुश्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं वलमस्तु तेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा यज्ञो-
पवीतेनोपनह्यामि ॥ इति मंत्रं पठित्वा दक्षिणबाहुषु उदुत्य वामस्कंधे
यज्ञोपवीतं धारयेत् ॥ आचमनम् ॥ अथाचार्यो माणवकस्याजिनं
प्रयच्छति ॥ मित्रस्य चक्षुरिति मंत्रस्य परमेष्ठी ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः
लिंगोक्ता देवता अजिनधारणे विनियोगः ॥ ॐ मित्रस्य चक्षुर्दरुणं-
बलीयस्तेजो यश्चैव स्थविर्हसमिद्धम् ॥ अनाहनस्यं वसनश्चरिणुः परी-
दन्वाज्यजिनन्दधेहम् ॥ (इति माणवकस्य मंत्रपाठः) आचमनम् ॥
ततः आचार्यो माणवकस्य दंडं प्रयच्छति ॥ योमेदंड इति प्रजापति
ऋषिः यजुश्छंदः दंडो देवता दंडग्रहणे विनियोगः ॥ ॐ योमेदंडः
परापतद्विहाय सोधिभूम्याम् ॥ तमहम् पुनरादधाम्यायुषे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्च-
साय ॥ (इति माणवकस्य मन्त्रपाठः) ॥ दंडं प्रतिगृह्णामि ॥ तत आचार्यः
स्वांजलिना अर्द्धिर्वटोरंजलिं पूरयति ॥ आचार्यपठितैस्त्रिभिर्मन्त्रैः
माणवकः सूर्यायार्घ्यत्रयं दद्यात् ॥ ॐ आपोहिष्ठा० । श्रीसूर्याय नमः इदमर्घ्यं
दत्तं न मम ॥ ॐ षोर्वः शिव० । श्रीसूर्याय० इदमर्घ्यं दत्तं० ॥ ॐ
तस्माऽअरंज० । श्रीसूर्याय० इदमर्घ्यं दत्तं० ॥ ततः आचार्यो माणवकं

प्रेषयति सूर्यमुदीक्षस्वेति ॥ ततो माणवकस्तच्चक्षुरिति सूर्यं पश्यति ॥
तच्चक्षुरिति दध्यङ्गुलाथर्वण ऋषिः उष्णिक् छंदः सूर्यो देवता सूर्यो-
दीक्षणे विनियोगः ॥ ॐ तच्चक्षुर्देवहितं० (इति माणवकस्य
मंत्रपाठः ॥) तत आचार्यो माणवकस्य दक्षिणस्कंधोपरि हस्तं
नीत्वा तस्य हृदयमालभते ॥ मम व्रते इति मंत्रस्य प्रजापतिर्ऋषि-
स्त्रिष्टुप् छन्दः बृहस्पतिर्देवता हृदयालंभने विनियोगः ॥ ॐ मम
व्रतेतेहृदयंदधाषिममचित्तमनुचित्तन्तेऽस्तु ॥ ममवाचमेकमनाजु-
पस्य बृहस्पतिष्टानियुनक्तुमहम् ॥ (इत्याचार्यस्य मंत्रपाठः ॥) तत
आचार्यो माणवकस्य दक्षिणहस्तं गृहीत्वाऽऽह ॥ कौ नामासि ? ॥ एवं
पृष्ठे माणवकः प्रत्याह ॥ अमुकशर्माऽहं भोः ॥ पुनराचार्यः पृच्छति
माणवकम् ॥ कस्य ब्रह्मचार्यसीति ? ॥ “भवतः” इत्युच्यमाने माणवकेन
तं प्रत्याचार्यो ब्रूयात् ॥ इन्द्रस्य ब्रह्मचार्यस्यगिराचार्यस्तवाहमाचार्य-
स्तवासौ अमुकशर्मन्निति ॥ अथैनं माणवकंभूतेभ्यः परिददात्याचार्यः॥
यथा—प्रजापतयेत्वा इत्यादीनां मन्त्राणां प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छंदः लि-
ङ्गोक्ता देवता कुमाररक्षणे विनियोगः ॥ ॐ प्रजापतयेत्वापरिददामि दे-
वायत्वासवित्रेपरिददाम्यद्भ्यस्त्वौषधीभ्यःपरिददामिद्यावापृथिवीभ्या-
न्त्वापरिददामिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः परिददामिसर्वेभ्यस्त्वाभूतेभ्यःपरि-
ददाम्यरिष्ट्यै ॥ इत्याचार्यपठितमन्त्रेण माणवकरक्षणम् ॥ प्रदक्षिणमग्निं
पर्युक्ष्योपविशत्याचार्यस्योत्तरतो माणवकः॥ततो ब्रह्मोपवेशनादि चरुव-
ज्यं सर्वं प्रकृतिवत् । पवित्रप्रणीतानिधानान्ते दक्षिणं जान्वाच्य ब्रह्मान्वा-
रब्धः स्तुवेण मनसा ॥ (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ
इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥
ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ ॐ अरुन्नेनयं० ॥ इति ।

जातवेदस्नाम्ने वैश्वानराय नमः गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥
 (भूर्भुवःस्वरिति महाव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छ-
 न्दांसि अग्निवायुसूर्या देवता उपनयनाङ्गप्रधानहोमे विनियोगः) ॥
 ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥
 ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम । ॐ सत्त्वन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अयाश्चाग्ने० ।
 इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ येतेशतं० । इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम । ॐ उदुत्तमं० । इदं वरुणाया-
 दित्यादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥
 ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदम् अग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ संस्रवप्रा-
 शनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य उपनयनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं
 ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ पश्चिमे प्रणीताविमोकः । तज्ज-
 लेन मार्जनम् ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमास्तास्ते० ॥ तत आचार्यः
 कुमारं शिक्षयति ॥ ब्रह्मचार्यसीत्याचार्य आह ॥ भवामीति ब्रह्मचारी
 वदति ॥ अपोशानेत्याचार्य आह ॥ अश्नानीति ब्रह्मचारी ॥ कर्म कुरु
 इत्याचार्यः ॥ करवाणीति ब्रह्मचारी ॥ मा दिवा सुषुप्थाः इत्याचार्यः ॥
 न स्वपानीति ब्रह्मचारी ॥ वाचं यच्छेत्याचार्यः ॥ यच्छामीति ब्रह्मचारी ॥
 समिधमाधेहीत्याचार्यः ॥ आदधामीति ब्रह्मचारी ॥ अपोशानेत्याचार्यः ॥
 अश्नानीति ब्रह्मचारी ॥ अथास्मै आसीनाय ब्रह्मचारिणे अग्नेरुचरतः
 प्रत्यङ्मुखोपविष्टायोपसन्नमसमीक्षमाणाय समीक्षिताय सावित्रीं ब्रूयात्
 आचार्यः ॥ अथोपदेशः तत्रादौ ॥ आचारात्कांस्यपात्रे तंडुला-
 न्प्रसार्य तत्र सुवर्णशलाकया ॐ कारव्याहृतिपूर्वकं गायत्रीमंत्रं लिखि-

त्वा बटुर्जलं गृहीत्वा अद्येत्यादि० मम ब्रह्मवर्चससिद्धिपूर्वकवेदा-
ध्ययनाधिकारसिद्ध्यर्थं गायत्र्युपदेशाङ्गविहितं गायत्रीपूजनमाचा-
र्यपूजनं चाहं करिष्ये ॥ तात्रादौ गणपतेः पञ्चोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥
इति गणपतिं संपूज्य मनोजूतिरिति गायत्रीं प्रतिष्ठाप्य ॥ ॐ मनोजू-
तिर्ज्जुषता० ॥ ततो नाममंत्रेण यथाछाभोपचारैः गायत्रीं संपूज्याचार्यं
पूजयेत् । ततः क्षौमं कार्पासकं वा वस्त्रमवगुण्ठ्य उपदेशं माणवकाय दद्यात् ।
ॐ तत्सवितुरिति विश्वामित्र ऋषिः गायत्रीछन्दः सूर्यो देवता उपदेशग्रहणे
विनियोगः ॥ तत आचार्यो गायत्रीं ब्रूयात् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुर्व-
रेण्यम् । ॐ स्वस्ति ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो दे-
वस्य धीमहि ॥ ॐ स्वस्ति ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देव-
स्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ॐ स्वस्ति ॥ (एवमुक्तप्रकारेण
उपदेशं गृहीत्वा प्रणवपूर्वकं स्वस्तीति ब्रूयाद् ब्रह्मचारी ॥) ततो यथो-
क्तमुपविश्य प्रकृतेऽग्नौ समिदाधानं करोति ब्रह्मचारी ॥ तत्र पूर्वमग्नेः
संधुक्षणं पंचभिर्मंत्रैरिधनप्रक्षेपेण ॥ तद्यथा ॥ (अग्ने सुश्रवादीनां
ब्रह्मा ऋषिः यजुश्छन्दः अग्निर्देवता संधुक्षणे विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-
सुश्रवः सुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽसि ॥ २ ॥
ॐ एवं मा सुश्रवः सौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधि-
पाऽसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपोभूयासम् ॥ ५ ॥ प्रद-
क्षिणमग्निमुदकेन पर्युक्ष्य (इतरथावृत्तिः ॥) उत्थाय समिधमादधाति ॥
अग्ने समिधमिति प्रजापतिर्ऋषिः आकृतिच्छन्दः सविता देवता समिदा-
धाने विनियोगः ॥ ॐ अग्नये समिधमा शर्षम्बृहते जातवेदसे ॥ यथा त्वमग्ने

१ प्रथमतः पादपादम् ॥ पुनरर्द्धम् ॥ पुनः समग्र पठेत् ॥ २ शुष्कगोमयखड्ग इधनप्रक्षेप
इति गदावरः ॥

समिधासमिध्यसऽएवमहमायुषामेधयावर्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन-
समिधेजीवपुत्राममाचार्योमेधाव्यहमसान्यनिराकरिण्युयशस्वीतेजस्वी-
ब्रह्मवर्चस्यन्नादोभूयासऽस्वाहा ॥ इत्यनेन मंत्रेण प्रथमां तथा द्वितीयां
तथैव तृतीयां जुहुयात् ॥ (एषात इति वा ॥ ॐ एषाते अग्नेसमित्तयावर्ध-
स्वचाप्यायस्व । वर्धिषीमहि च वयमाचप्यासिषामहिस्वाहा ॥ अनयोर्म-
न्त्रयोः समुच्चयो वा ॥) उपाविश्य ॥ पुनः पूर्वोक्तपञ्चभिर्मन्त्रैः अग्नेः-
सन्धुक्षणं पर्युक्षणं च समिदाधानं च कुर्यात् ॥ यथा-ॐ अग्नेसुश्रवःसुश्र-
वसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एवं
मासुश्रवःसौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानां यज्ञस्य निधिपाऽ-
असि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहमनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥ ५ ॥
इत्येतैः पञ्चभिर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रं समिधनप्रक्षेपः ॥ अग्नेः पर्युक्षणम् ॥ ततः
तूष्णीं पाणी प्रतप्य ॥ तनूपाऽअग्नेसि इत्यादिसप्तभिर्मन्त्रैः प्रति-
मन्त्रं मुखविमर्शनं करोति ब्रह्मचारी ॥ (तनूपाअग्नेइत्यादि सप्तमन्त्राणां
बृहदेवा ऋषयः यजुषि छन्दांसि अग्निर्देवता मुखविमर्शने विनि-
योगः) ॥ ॐ तनूपाऽअग्नेसितन्वमेपाहि ॥ ॐ आयुर्दाऽअग्नेस्यायु-
र्मेदेहि ॥ ॐ वज्रोदाऽअग्नेसि वज्रोमेदेहि ॥ ॐ अग्नेषन्मेतन्वाऽऊनन्त-
न्मऽआपृण ॥ ॐ मेधाम्मेदेवः सविताऽआदधातु ॥ ॐ मेधाम्मे देवी-
सरस्वतीऽआदधातु ॐ मेधामश्विनौदेवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥ इत्येते
मुखविमर्शनमन्त्राः ॥ अत्र शिष्टाचारतोऽनुष्ठेयाः पदार्थाः ॥ अंगानि-
चमऽआप्यायतामिति शिरःप्रभृतिपादांतसर्वांगान्यालभते ॥ (अंगानि-
चेत्यादिनां प्रजापतिर्ऋषिः यजुर्छन्दः लिंगोक्ता देवता अंगाप्यायने
विनियोगः) ॥ ॐ वाक्चमऽआप्यायतामिति मुखालंभनम् ॥ ॐ
प्राणश्चमऽआप्यायतामिति नासिकयोरालंभनम् ॥ ॐ चक्षुश्चमऽआप्या-

यतामिति नेत्रयोरांभनश्च युगपत् ॥ ॐ श्रोत्रञ्चमऽआप्यायतामिति
 दक्षिणकर्णमालभ्यानेनैव मन्त्रेण वामकर्णांभनम् ॥ ॐ यशोवलञ्चमऽ
 आप्यायतामिति मन्त्रजपः ॥ ततस्त्यायुषाणि करोति भस्मना ललाटे
 ग्रीवायां दक्षिणेऽङ्गुलिं हृदि च ॥ (त्र्यायुषमिति नारायण ऋषिः उष्णिह
 छन्दः अग्निर्देवता भस्मना तिलककरणे विनियोगः) ॥ ॐ त्र्यायुष-
 ज्जमदग्नेरिति ललाटे ॥ ॐ ऋक्षयपस्यत्त्र्यायुषमिति ग्रीवायाम् ॥
 ॐ षष्टेवेषु त्र्यायुषमिति दक्षिणांसे वामांसे च ॥ ॐ तन्नाऽअस्तु त्र्या-
 युषमिति हृदि ॥ ततो गोत्रनामपूर्वकं वैश्वानरादीनाम् अभिवादयाम् ॥
 अमुकगोत्रः अमुकप्रवरान्वितः अमुकशर्मा अहं भो वैश्वानर त्वामभिवाद-
 यामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वामभिवादयामि ।
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो आचार्य त्वामभिवादयामि । आयुष्मा-
 न्भव सौम्य ॥ भो मातापितरौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव
 सौम्य ॥ भो सूर्याचन्द्रमसौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥
 सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ इत्यभिवाद-
 नम् ॥ अथ भिक्षाचर्यचरणम् ॥ ब्रह्मचारी दण्डं भिक्षापात्रं च प्रति-
 गृह्य सावित्र्या आदित्यमुपस्थाय अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य प्रथमं पातरं भि-
 क्षेत् ॥ ॐ भवति भिक्षां देहि ॥ ॐ स्वस्ति ॥ इति ब्राह्मणः ॥ (भिक्षां
 भवति देहि ॥ इति क्षत्रियः ॥ भिक्षां देहि भवति ॥ इति वैश्यः ॥)
 तिस्रः षट् द्वादश वा अपरिमिता भिक्षा ग्राह्याः ॥ आचार्याय भैक्ष्यं निवे-
 दयित्वा भुङ्क्व इति आचार्यानुज्ञातो भिक्षां स्वीकुर्यात् ॥ वाग्यतोऽ-
 हश्शेषं तिष्ठेदित्येकेऽहिर्दृसन्नरण्या समिध आहृत्य तस्मिन्नग्नौ पूर्वद-

१ इत्यभिवादनम् ॥ संध्यावदनाधिकारोऽस्तु ॥ यावद्ब्रह्मोपदेशो न तावत्संध्यादिकं
 च न ॥ ततो मध्याह्नसंध्यादि सर्वकर्म समाचरेत् ॥ अत्र मध्याह्नसंध्यां कुर्यादिति प्रयोग-
 पारिजाते ॥ नेति कुण्ठमद्विषे इति गदाधरः ॥

त आर्घाय ततः पाणिनाऽग्निं परिसमूहति ॥ (अग्नेसुश्रवादीनां
 ब्रह्मा ऋषिः यजुश्छंदः अग्निर्देवता समिन्धने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-
 सुश्रवः सुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥ ॐ यथात्वमग्नेसुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥
 ॐ एवं माॐ सुश्रवः सौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानां यज्ञस्य
 निधिपाऽअसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥
 ५ ॥ प्रदक्षिणमग्निं पर्युक्ष्योत्तिष्ठन्समिधमादधाति ॥ (अग्नेसमिधमाहा-
 र्षमिति प्रजापतिर्ऋषिः आकृतिच्छंदः सवितादेवता ॥ समिदाधाने विनि-
 योगः) ॥ ॐ अग्नेसमिधमाहार्षवृहतेजातवेदसे ॥ यथात्वमग्नेसमिधा
 समिध्यसऽएवमहमायुषामेधयावर्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनसमिधे-
 जीवपुत्रोममाचार्योमेधाय्यहमसान्यनिराकरिष्णुर्यशस्वीतेजस्वीब्रह्मवर्च-
 स्व्यन्नादोभूयास॑ स्वाहा ॥ एवं द्वितीयां तथा तृतीयां समिधमादधाति ॥
 उपविश्य ॥ पूर्ववत्परिसमूहनम्-ॐ अग्नेसुश्रवः सुश्रवसंमाकुरु ॥ १ ॥
 ॐ यथात्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एवंमा॑ सुश्रवः
 सौश्रवसंकुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्नेदेवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि
 ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥ ५ ॥
 इत्यादि पंच ॥ अग्नेः पर्युक्षणम् ॥ ततस्तूर्णीं पाणी प्रतप्य वक्ष्यमाणैः
 सप्तभिर्मंत्रैः प्रतिमंत्रेण मुखविमार्जनम् ॥ ॐ तनूपाऽअग्नेसि तन्वम्मपेहि ॥
 ॐ आयुर्दाऽअग्नेसि आयुर्मेदेहि ॥ ॐ वर्चोदाऽअग्नेसि वर्चोमेदेहि ॥
 ॐ अग्नेषन्मेतन्वाऽऊनन्तन्मऽआपृण ॥ ॐ मेधाम्मे देवः सविताऽआद-
 धातु ॥ ॐ मेधाम्मे देवी सरस्वतीऽआदधातु ॥ ॐ मेधामश्विनौ
 देवावाधत्तां पुष्करस्त्रजौ ॥ ७ ॥ इत्येते मुखमार्जनमंत्राः ॥ अंगान्यालभ्य

१ अरण्यां स्वयं भग्नाः समिध आहृत्य यावत् ब्रह्मचर्यं तावत्संध्योपासनपूर्वकं तस्मि-
 न्नेवामौ पूर्ववत् परिसमूहनादि त्रयायुषकरणांतं समिदाधानमभिवादनं च कुर्यात् ॥

जपति ॥ ॐ अङ्गानिचमऽआप्यायताम् ॥ ॐ वाक्चमऽआप्यायताम् ॥
 ॐ प्राणश्चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ चक्षुश्चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ श्रोत्रं
 चमऽआप्यायताम् ॥ ॐ यज्ञोबलंचमऽआप्यायताम् ॥ ततो व्यायु-
 षाणि करोति ॥ (ॐ व्यायुषमिति नारायण ऋषिः उष्णिक् छन्दः
 अग्निर्देवता भस्मना तिलककरणे विनियोगः) ॥ ॐ व्यायुषञ्जमद-
 म्नेरिति ललाटे ॥ ॐ कृश्वपस्यव्यायुषमिति ग्रीवायाम् ॥ ॐ षड्वे-
 षु व्यायुषमिति दक्षिणांसे वामांसे च ॥ ॐ तन्त्रोऽस्तु व्यायुषमिति
 हृदि ॥ ततो गोत्रनामपूर्वकवैश्वानरादीनामभिवादनम् ॥ अमुकगोत्रो-
 त्पन्नः अमुकप्रवरान्वितः अमुकशर्माऽहं भो वैश्वानर त्वाम् अभिवाद-
 यामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वाम् अभिवादयामि ।
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो आचार्य त्वाम् अभिवादयामि । आयु-
 ष्मान्भव सौम्य ॥ भो मातापितरौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मा-
 न्भव सौम्य ॥ भो सूर्याचन्द्रमसौ युवाम् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव
 सौम्य ॥ सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥
 इत्यभिवादनम् ॥ वाग्विसर्गः ॥ यावद् व्रतं तावदग्निरक्षणं त्रिरात्रं वा ॥
 अत आरभ्य आ ब्रह्मचर्यसमाप्तेर्ब्रह्मचारिणो नियमाः कथ्यन्ते आचा-
 र्येण ॥ अधः शयीत ॥ अक्षारलवणाशी स्यात् ॥ दंढधारणम् ॥ अग्नि-
 परिचरणं समिदाधानं कर्तव्यम् ॥ गुरुशुश्रूषा कर्तव्या ॥ भिक्षाचर्यं
 कर्तव्यम् ॥ मधुर्मासाशनं न कर्तव्यम् ॥ मज्जनं न कर्तव्यम् ॥ पर्यासने-
 नोपविशेत् ॥ स्त्रीणां मध्येऽवस्थानं न कर्तव्यम् ॥ अदत्तं न गृहीयात् ॥
 अनृतं न वदेत् ॥ अस्तसमये भास्करावलोकनं न कुर्यात् ॥ कांस्य-
 पात्रे मृन्मयपात्रे भोजनं न कुर्यात् ॥ तांबूलभक्षणं न कुर्यात् ॥ अभ्यं-
 गमक्ष्णोरंजनमुपानच्छत्रादर्शं च वर्जयेत् ॥ इति नियमाः ॥ पिता हस्ते

जलमादाय-कृतस्य मम पुत्रस्योपनयनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं
स्मृत्युक्तान् पंचाशत्संख्याकान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनाग्नेनाहं
भोजयिष्ये तेन कर्मागदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ लंबोदर नमस्तुभ्यं ॥ १ ॥
यथाशक्त्या उपनयनविधेः परिपूर्णताऽस्तु । अस्तु परिपूर्णता ॥

॥ इति उपनयनसंस्कारप्रयोगः ॥ ९ ॥

॥ १३२ ॥ अथ वेदारम्भसंस्कारप्रयोगः ॥ १०-१३ ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चैकेत्यादि पठित्वा अद्येत्यादि०
अस्य ब्रह्मचारिणः स्वशाखापूर्वकं वेदारम्भमहं करिष्ये ॥ ॐ गणानान्त्वा० ।
इति मन्त्रेण पञ्चोपचारैः गणपतिपूजनं कृत्वा ततो द्वितायस्थंडिले
पंचभूसंस्कारपूर्वकं लौकिकाग्नेः स्थापनं कृत्वा ततो दक्षिणतो ब्रह्मास-
नादिचखज्यं प्रकृतिवत्सर्वं कुर्यात् ॥ ब्रह्मान्वारब्धे सुवेण होमः ॥
मनसा ॥ (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय
स्वाहा इदम् इन्द्राय न मम । ॐ अश्वे स्वाहा इहम् अश्वे न मम ॥ ॐ
सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ
अग्नेनयं० । व्रतादेशे समुद्भवनामानं वह्निम् आवाहयामि ॥ समुद्भवना-
ग्ने वैश्वानराय नमः गन्धं पुष्पं समर्पयामि ॥ ततः सर्वांश्च वेदाहुतयो
होतव्याः ॥ यथा (अथ यजुर्वेदाहुतयः) ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहा इदम-
न्तरिक्षाय न मम ॥ ॐ वायवे स्वाहा इदं वायवे० ॥ ॐ ब्रह्मणे
स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो० ॥ ४ ॥ (अथ
ऋग्वेदाहुतयः) ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं पृथिव्यै० ॥ ॐ अश्वे स्वाहा
इदमश्वे० ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा
इदं छन्दोभ्यो० ॥ ४ ॥ (अथ सामवेदाहुतयः) ॐ दिवे स्वाहा इदं दिवे० ॥

ॐ सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय० ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥
 ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो० ॥४॥ (अथार्थवेदाहुतयः) ॐ
 दिग्भ्यः स्वाहा इदं दिग्भ्यो० ॥ ॐ चन्द्रमसे स्वाहा इदं चन्द्रमसे० ॥
 ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे० ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो० ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये० ॥ ॐ देवेभ्यः स्वाहा इदं
 देवेभ्यो० ॥ ॐ ऋषिभ्यः स्वाहा इदम् ऋषिभ्यो० ॥ ॐ श्रद्धायै स्वाहा
 इदं श्रद्धायै० ॥ ॐ मेधायै स्वाहा इदं मेधायै० ॥ ॐ सदसस्पतये
 स्वाहा इदं सदसस्पतये० ॥ ॐ अनुमतये स्वाहा इदम् अनुमतये०
 ॥११॥२३॥ (ततो नवाहुतयः) ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ भुवः
 स्वाहा इदं वायवे० ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय० ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने०
 इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ सत्वन्नोऽअग्ने० । इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ॐ अयाश्चाग्ने० । इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ अयेते शतं० । इदं
 वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च न मम ॥
 ॐ उर्दुत्तमं० । इदं वरुणायादित्यायादितये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये
 स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये
 स्विष्टकृते न मम ॥ संस्रवप्राशनम् । पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्र-
 प्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य वेदारंभसाङ्गतासिद्धयर्थं
 ब्रह्मन् अयं ते वरः प्रतिगृह्यताम् ॥ पश्चिमे प्रणीताविमोकः ॥ आपः शिवाः० ।
 कृतस्य वेदारंभकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान् ब्राह्मणान्
 यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं भोजयिष्ये । तेन कर्मागदेवताः प्रीयन्तां
 न मम ॥ ततः शिष्टाचारात् वेदसरस्वतीपूजनम् । अद्येत्यादि० तिथौ
 ब्रह्मवर्चसासिद्धयर्थं वेदसरस्वतीपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ वेदोऽसिषेत्त-
 त्वन्देववेददेवेभ्यो वेदोऽभवस्तेनमहं वेदो भूयाहं ॥३॥ ॐ पावकानन्दसरस्व-

तीव्वाजेभिर्व्वाजिनीवती ॥ यज्ञं वृष्टुधियावसुतां ॥ १० ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भगवते
 वेदनारायणाय नमः तथाच भगवतीमहासरस्वत्यै नमः इति षोडशोप-
 चारैः सम्पूज्य अंजलौ पुष्पाण्यादाय ॥ शुक्लां ब्रह्मविचारसारपरमा-
 माद्यां जगद्ध्यापिनीं वीणापुस्तकधारिणीमभयदां जाड्यान्धकारापहाम् ॥
 हस्ते स्फाटिकमालिकां विदधतीं पद्मासने संस्थितां वन्दे तां परमेश्वरीं
 भगवतीं बुद्धिप्रदां शारदाम् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः भगवतीमहासरस्वत्यै
 नमः प्रार्थनां समर्पयामि ॥ अनया पूजया वेदसरस्वत्यौ
 प्रीयेतां न मम ॥ ततो यजुर्वेदादिमारभेत ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्स-
 वितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ११ ॥
 ॐ इषेत्त्वोर्ज्जेत्वाव्वायवस्त्यदेवोवः सविताप्प्राप्पयतु श्रेष्ठं तमायकर्मण-
 ऽआप्यायद्ध्वमग्न्याऽइन्द्राय भागम् प्रजावतीरनमीवाऽअयक्ष्मा माव-
 स्तेनऽईशतमाघशंसोद्ध्रुवाऽअस्मिन् गोपतौ स्यात् बुह्वीर्ध्वजमानस्य
 पशुरूपाहि ॥ १२ ॥ ॐ स्वस्ति ॥ ॐ यजुर्वेदाय नमः ॥ ॐ अग्निमीळे
 पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ॥ होतारं रत्नधातमम् ॐ ॥ स्वस्ति ॥
 ॐ ऋग्वेदाय नमः ॥ ॐ अग्नऽआयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये ॥
 निहोता सत्सि बर्हिषि ॥ ॐ स्वस्ति ॥ ॐ सामवेदाय नमः ॥ ॐ
 शन्नो देवीरभिष्टयऽआपो भवन्तु पीतर्ये ॥ शंखोरभिस्रवन्तु नदं ॥ १३ ॥
 ॐ स्वस्ति ॥ ॐ अथर्ववेदाय नमः ॥ एवं वेदाध्ययनं कृत्वा संकल्पयेत् ॥
 कृतस्य वेदारम्भाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथाशक्ति ब्राह्म-
 णान् भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवता प्रीयतां न मम ॥ ॐ
 लम्बोदर ॥ वेदारम्भविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु परिपूर्णता ॥
 ॥ इति वेदारम्भसंस्कारप्रयोगः ॥ १०-१३ ॥

॥ १३३ ॥ अथ केशान्तसंस्कारप्रयोगः ॥ १४ ॥

अत्र बहिःशाला ॥ पिता हस्ते जलमादाय-अस्य ब्रह्मचारिणः
केशान्ताख्यं कर्माहं करिष्ये ॥ गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनम-
विघ्नपूजनं मण्डपस्थापनं मातृकापूजनं वसोर्धारापूजनमायुष्यमन्त्रजपं
नान्दीश्राद्धान्तं कृत्वा अग्निं प्रतिष्ठाप्य ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमा-
स्तीर्येत्यादि आचार्यवरणान्तं सर्वं चूडाकरणवत् ॥ तत्र विशेषः ॥
उपकल्पनीये वरस्थाने गौः ॥ उष्णेन वा उदकेनेह्यदितेकेशश्मश्रुवप
इत्युदकासेके विशेषः ॥ त्रिः क्षुरेण शिरःप्रदक्षिणं परिहरति संमुखं
केशान्ते ॥ ॐ सत्क्षुरेण० प्रमोषीर्मुखम् ॥ आचार्याय गोदानम् ॥
संवत्सरं ब्रह्मचर्यमवपनं च ॥ द्वादशरात्रं षड्रात्रं त्रिरात्रमन्ततः ॥
॥ इति केशान्तसंस्कारप्रयोगः ॥ १४ ॥

॥ १३४ ॥ अथ समावर्तनसंस्कारप्रयोगः ॥ १५ ॥

आचम्य प्राणानायम्य सुमुखश्चैकेत्यादि पठित्वा ॥ अद्येत्यादि०
अस्य ब्रह्मचारिणः पश्चाद् गृहस्थाश्रमप्राप्तिद्वारा श्रीपरमेश्व-
रप्रीत्यर्थं समावर्तनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन गणपतेः
पंचोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य “श्रीमहागणपतये
नमः” इति गणपतिं पूजयेत् ॥ ततः “भो आचार्य अहं स्नास्यामि” इति
ब्रह्मचारिणः प्रश्नः ॥ “स्नाहीति” गुरुः ॥ पूर्ववदुपसंगृह्य गुरुम् ॥ ततः
परिश्रिते पञ्चभूसंस्कारपूर्वकं सूर्यनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य ततो दक्षिणतो
ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि चरुवर्जं पात्रासादनान्तं कुर्यात् ॥ तत्र विशेषः ॥
पात्रासादनानन्तरम् उपकल्पनीयानि ॥ संधुक्षणानि ॥ पर्युक्षणार्थमुदकम् ॥

तिष्ठः समिधः । हरिताः कुशाः । अष्टो वारिकुम्भाः । दधि तिला
 वा । धौतवस्त्रम् । नापितः । स्नानार्थमुदकम् । औदुम्बरं कनिष्ठिकाग्र-
 वत्स्थूलं द्वादशाङ्गुलदीर्घं सरलं स्रुत्वचं दन्तधावनकाष्ठं ब्राह्मणस्य ।
 (दशाङ्गुलं राजन्यस्य । अष्टाङ्गुलं वैश्यस्य) उद्वर्तनद्रव्यम् । स्नानार्थमु-
 ष्णोदकम् । चंदनम् । अहते वाससी । यज्ञोपवीते द्वे त्रीणि वा । पुष्पाणि ।
 छणिग् । कर्णालंकारौ । अञ्जनम् । आदर्शः । छत्रम् । उपानहौ । वैणवदंढः ।
 ततः पवित्रच्छेदनादिपर्युक्षणान्तं कृत्वा आघाशवाज्यभागौ च जुहु-
 यात् ॥ ब्रह्मान्वारब्धः । स्त्रुवेण होमः ॥ (मनसा) (ॐ प्रजापतये) स्वाहा इदं
 प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये
 स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते
 गन्धाक्षतपुष्पाण्यादाय ॐ अग्ने नमः ॥ व्रतविसर्गे सूर्यनाम्नै वैश्वानराय
 नमः गन्धाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि इति सम्पूज्य होमं कुर्यात् ॥ अथ
 वेदाहुतिः । (ऋ०) ॐ अंतरिक्षाय स्वाहा इदम् अंतरिक्षाय न मम ॥ ॐ
 वायवे स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥
 ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥ (यजु०) ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं
 पृथिव्यै न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे
 स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥
 (साम०) ॐ दिवे स्वाहा इदं दिवे न मम ॥ ॐ सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय न
 मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा
 इदं छन्दोभ्यो न मम ॥ (अथ०) ॐ दिग्भ्यः स्वाहा इदं दिग्भ्यो न मम ॥
 ॐ चन्द्रमसे स्वाहा इदं चन्द्रमसे न मम ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं
 ब्रह्मणे न मम ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो न मम ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ देवेभ्य स्वाहा इदं

देवेभ्यो न मम ॥ ॐ ऋषिभ्यः स्वाहा इदम् ऋषिभ्यो न मम ॥
 ॐ श्रद्धायै स्वाहा इदं श्रद्धायै न मम ॥ ॐ मेधायै स्वाहा इदं मेधायै
 न मम ॥ ॐ सदसस्पतये स्वाहा इदं सदसस्पतये न मम ॥ ॐ अनु-
 मतये स्वाहा इदमनुमतये न मम ॥ २३ ॥ (ततो नवाहुतयः) ॐ भूः स्वाहा
 इदमभये न मम ॥ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्वः स्वाहा
 इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वर्त्रोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥
 ॐ सत्त्वर्त्रोऽअग्ने० । स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥ ॐ अया-
 श्वाग्ने० । स्वाहा इदमभये अयसे न मम ॥ ॐ ये ते शतं० । स्वाहा
 इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च
 न मम ॥ ॐ उदुत्तमं० । स्वाहा इदं वरुणायादित्यायादितये च न
 मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्ट-
 कृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न मम ॥ संस्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां
 मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपान्नदानम् ॥ कृतस्य
 समावर्तनारुख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं ब्रह्मन् इदं पूर्णपान्नं सद-
 क्षिणाकं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ एवमाचार्याय ॥ पश्चिमे प्रणीताविमोकः ॥
 ॐ आपः शिवाः० भेषजम् ॥ अत्र पूर्ववदग्नेः सन्धुक्षणं पञ्चभिर्मन्त्रैरिन्ध-
 नप्रक्षेपेण ॥ तद्यथा पाणिनाऽग्निं परिसमूहति ॥ (अग्ने सुश्रवादीनां ब्रह्मा
 ऋषिः यजुश्छन्दः अग्निर्देवता समिन्धने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने-
 सुश्रवः सुश्रवसं माकुरु ॥ ॐ यथात्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ ॐ एवं-
 माहं सुश्रवः सौश्रवसं कुरु ॥ ॐ यथात्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि ।
 ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपोभूयासम् ॥ प्रदक्षिणमग्निमुदकेन
 पर्युक्ष्योत्थाय समिधमादधाति ॥ (अग्ने समिधमिति प्रजापतिर्ऋषिः
 आकृतिश्छन्दः सविता देवता समिदाधाने विनियोगः) ॥ ॐ अग्ने

समिधमाहाषं बृहते जातवेदसे ॥ यथा त्वमग्ने समिधा समिध्य सऽएव मह-
मायुषामेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन समिन्धे जीवपुत्रो ममाचा-
र्यो मेधाव्यहमसान्य निराकरिष्णुर्यशस्वी तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भूया-
सऽॐ स्वाहा ॥ एवं द्वितीयां तृतीयां च ॥ (मन्त्रसमुच्चयो वा) पूर्ववत्परि-
समूहनम् ॥ तत उपविश्य पुनः पंचभिर्मन्त्रैरग्नेः संधुक्षणं पूर्ववत् ॥
ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु ॥ ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥
ॐ एवं मा सुश्रवः सौश्रवसं कुरु ॥ ॐ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य
निधिपाऽअसि ॥ ॐ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासम् ॥ अग्नेः
पर्युक्षणम् । पाणी प्रतप्य मुखं विमृष्टयेत् ॥ यथा—ॐ तनूपाऽअग्ने-
सितन्वु म्मेपाहि ॥ ॐ आयुर्दाऽअग्नेसि आयुस्मदेहि ॥ ॐ वच्चो दा-
अग्नेसि वच्चो मेदेहि ॥ ॐ अग्ने वन्मेतन्वाऽऽनन्तन्मऽआपृण ॥ ॐ
मेधाम्मेदेवः सविताऽआदधातु ॥ ॐ मेधामेदेवी सरस्वतीऽआदधातु ॥
ॐ मेधामश्विनौ देवा वाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥ (शिष्टाचारात् अङ्गा-
न्यालभ्य जपति ॥) ॐ अङ्गानि च आप्यायतामिति शिरःप्रभृति
पादान्त सर्वाङ्गान्यालभते ॥ ॐ वाक्चमऽआप्यायताम् (मुखस्यालभ-
नम्) ॥ ॐ प्राणश्चमऽआप्यायताम् (नासिकयोरालभनम्) ॥ ॐ
चक्षुश्चमऽआप्यायताम् (नेत्रयोरालभनं युगपत्) ॥ ॐ श्रोत्रं चमऽआप्या-
यताम् ॥ (दक्षिणश्रोत्रस्यालभनम् अनेनैव मंत्रेण वामश्रोत्रस्य) ॥
ॐ यशो बलं चमऽआप्यायताम् (इति बाल्लोरुपस्पर्शनम्) ॥ तत-
स्यायुषकरणम् ॥ अनामिकया अग्नेर्भस्म गृहीत्वा ॥ (ज्यायुषमिति
नारायण ऋषिः उष्णिक् छन्दः अग्निर्देवता भस्मना तिलकधारणे
विनियोगः) ॥ ॐ ज्यायुषं ज्ञमदं अग्नेरिति ललाटे ॥ ॐ कृश्यायुषस्य ज्यायु-
षमिति ग्रीवायाम् ॥ ॐ षडेवेषु ज्यायुषम् इति दक्षिणांसे वामांसे च ॥

ॐ तन्नोऽअस्तुत्र्यायुषम् इति हृदि ॥ ततो ब्रह्मचारी दक्षिणश्रोत्रे समौ
 करौ कृत्वा गोत्रनामपूर्वकं वैश्वानरादीनामाभिवादनं कुर्यात् ॥ अमुकगोत्रः
 अमुकप्रवरान्वितः अमुकशर्माऽहं भो वैश्वानर त्वामभिवादयामि । आयु-
 ष्मान्भव सौम्य ॥ भो गुरो त्वामभिवादयामि । आयुष्मान्भवः सौम्य ॥
 भो आचार्य त्वामभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो मातापि-
 तरौ युवामभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ भो सूर्याचन्द्रमसौ युवा-
 मभिवादयामि । आयुष्मान्भव सौम्य ॥ सर्वान्ब्राह्मणान् अभिवादयामि ।
 आयुष्मान्भव सौम्य ॥ ततः आचार्यः परिश्रितस्योत्तरतः भूरसी-
 त्यादिना क्रमेण अष्टानामुदकुम्भानां दक्षिणोत्तरागतानां स्थापनं कुर्यात् ॥
 ॐ भूरसिभूमिरस्य० इति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ १ ॥ ॐ धान्नयमसिधिनुहि०
 इति यवान्निक्षिप्य ॥ २ ॥ ॐ आर्जिघ्नकलशं० इति कुंभं संस्थाप्य ॥ ३ ॥
 ॐ वरुणस्योत्तं० इति जलं प्रपूर्य ॥ ४ ॥ ॐ त्वाङ्गन्धर्वा० इति गन्धम्
 ॥ ५ ॥ ॐ वाऽओषधीदं० इति सर्वोषधीः ॥ ६ ॥ ॐ काण्हात्का-
 ण्हात्० इति दूर्वाः ॥ ७ ॥ ॐ अश्वत्थेवो० इति पंचपल्लवान् ॥ ८ ॥
 ॐ स्योनापृथिवि० इति सप्त मृदः ॥ ९ ॥ ॐ वा? फलिनीर्या० । इति
 पूर्णीफलम् ॥ १० ॥ ॐ परिवार्जपतिदं० इति पंचरत्नानि ॥ ११ ॥
 ॐ हिरण्यगर्भदं० इति हिरण्यं च क्षिप्त्वा ॥ १२ ॥ ॐ वसोदंप्रवि-
 त्रमसि० इति रक्तवस्त्रेणावेष्ट्य ॥ १३ ॥ ॐ पूर्णादर्वी० इति तण्डुल-
 पूर्णपात्रं निधाय ॥ १४ ॥ तत्र ॐ तत्त्वाशामि० इति वरुणमावाह्य
 संपूज्य ॥ १५ ॥ कलशस्य मुखे विष्णुरित्याभिमन्त्र्य । देवदानवसंवादे०
 इत्यादिना प्रार्थयेत् ॥ ॐ मनोज्ञाति० । उदकुम्भाधिष्ठातृदेवताः सुप्रतिष्ठा
 वरदा भवेयुः ॥ उदकुम्भाधिष्ठातृदेवताभ्यो नमः सर्वोपचारार्थं गन्धा-
 क्षतपुष्पाणि सम० । इति गन्धादिपञ्चोपचारैः पूजनं कुर्यात् ॥ तत

उदकुम्भानां पुरस्तात्पागग्रकुशास्तरणम् ॥ तेषु स्नानकर्ता उदङ्मुखः
 स्थित्वा स्यवं च दक्षिणकलशादारभ्य प्रथमकलशात् ॥ ॐ खेऽअप्स्व-
 न्तरग्नयः प्रविष्टागोहऽउषगोहोमयूपोमनोहास्खलोविरुजस्तनृदुषुरिन्द्रि-
 यहातान्विजहामि यो रोचनस्तमिह गृह्णामि ॥ इति मंत्रेण प्रथमकलशा-
 दुदकं गृहीत्वा तेनोदकेन ॥ ॐ तेनमामभिषिञ्चामि श्रियैवशसे-
 ऽक्षणे ब्रह्मवर्चसाय ॥ इति मन्त्रेण स्वस्य मस्तकेऽभिषिञ्चेत् ॥ १ ॥
 ॐ खेऽअप्स्वन्तरग्नयः ॥ इति मन्त्रेणैव द्वितीयोदकुम्भादुदकं गृहीत्वा ॥ ॐ खे-
 न श्रियमकृणुतां येनावमृशतां सुराम् ॥ येनाक्षयावभ्यर्षिचर्तायद्वातदधि-
 नावशः इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ २ ॥ पुनः—ॐ खेऽअप्स्वन्तरग्नयः ॥
 इत्यनेन तृतीयोदकुम्भादुदकमादाय ॥ ॐ आपो हिष्ठा ॥ इति
 मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ३ ॥ पुनः—ॐ खेऽअप्स्वन्तरग्नयः ॥ इत्यनेन चतुर्थो-
 दकुम्भादुदकमादाय ॥ ॐ सो वः शिवतमो ॥ इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ४ ॥
 पुनः—ॐ खेऽअप्स्वन्तरग्नयः ॥ इत्यनेन पंचमोदकुम्भादुदकमादाय ॥
 ॐ तस्माऽअरंजमा ॥ इति मंत्रेणाभिषिञ्चेत् ॥ ५ ॥ पुनः—ॐ खेऽअप्स्वन्तर-
 ग्नयः ॥ इत्यनेन मंत्रेण षष्ठसप्तमाष्टमोदकुम्भेभ्यः उदकमादाय तूष्णीं
 बारत्रयाभिषिञ्चेत् स्नानकर्ताऽऽत्मानम् ॥ ८ ॥ तत उदुत्तममिति शिरो-
 भार्गेण मेखलान्मुमुच्य ॥ (उदुत्तममिति शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः
 वरुणो देवता मेखलोन्मोचने विनियोगः) ॥ ॐ उदुत्तमं वरुणपाशं-
 मस्मदवाधमं ह्विमदध्यमं श्रथाय ॥ अथाव्यमादित्यव्रतेतवानाग-
 सोऽअदितये स्याम ॥ १ ॥ तूष्णीं दंडं निधाय अजिनं च तूष्णीं
 निधाय स्नानकर्ता आदित्यमुपतिष्ठते ऊर्ध्वबाहू कृत्वा ॥ ॐ उद्यन्भ्रा-
 जभृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्थात्प्रातर्यावभिरस्थादशस्तनिरसिदशसर्निमाकुर्वा-
 विदन्मागमयोद्यन्भ्राजभृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्थादिवायावभिरस्थाच्छतस-

निरसिशतसर्निमाकुर्वाविदन्मागमयोद्यन्भ्राजभृष्णुरिन्द्रोमरुद्भिरस्थात्सा
यंयावधिरस्थात्सहस्रसन्निरसिसहस्रसर्निमाकुर्वाविदन्मागमयेति ॥ तत
स्तृष्णीं दधि तिलान्वा ग्राश्य ॥ आचम्य जटालोमनखान्संहृत्य ॥
औदुम्बरेण काष्ठेन दन्तान् धावयेत् ॥ (अन्नाद्येति मन्त्रस्य अथर्वण
ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सोमो देवता दन्तधावने विनियोगः) ॥
ॐ अन्नाद्यायव्यूहध्वंसोमोराजायमागमत् ॥ सप्तमुखं प्रमाक्ष्यते यज्ञसा
च भगेन च ॥ इति ॥ तत उदकेन मुखशोधनम् ॥ ततः पुनः उष्णो-
दकेन स्नानम् ॥ गन्धेन अनुलेपनं भाले ॥ चन्दनाद्यनुलेपनं हस्ते
गृहीत्वा ॥ नासिकयोर्मुखे चोपगृहीयात् ॥ (प्राणापानौ मेति मन्त्रस्य
प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः प्राणापानौ देवते चन्दनोपग्रहणे विनि-
योगः) ॥ ॐ प्राणापानौ मे तर्पय ॥ ॐ चक्षुर्मे तर्पय ॥ ॐ
श्रोत्रस्मे तर्पय ॥ ततः पाण्योरवनेजनं कृत्वा तदुदरमादाय ॥ अपसव्यं
कृत्वा ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा तदुदकं दक्षिणस्यां दिशि निनयेत्
यथा—(ॐ पितरः शुन्धध्वमिति प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः
अश्वीन्द्रासरस्वतीदेवताः पाण्यावनेजनस्य दक्षिणस्यां दिशि निषेके
विनियोगः) । ॐ पितरः शुन्धध्वमिति पितरःशुन्धध्वम् ॥ सव्यम् ॥
उदकस्पर्शः ॥ ततश्चन्दनादिना आत्मानमनुलिप्य जपेत् ॥ (सुचक्षा
इति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः आशीर्देवता जपे विनियोगः) ॥
ॐ सुचक्षा अहमक्षीभ्यांभूयासः सुवर्चामुखेन ॥ सुश्रुत्कर्णाभ्यां भूया-
सम् ॥ ततः अहतं वासो धौतं वा “परिधास्यै” इति मन्त्रेण परिधायात् ॥
(परिधास्य इति मन्त्रस्य आलङ्कारायन ऋषिः पंक्तिश्छन्दः वासौ
देवता वस्त्रपरिधाने विनियोगः ॥) ॐ परिधास्यैयज्ञोधास्यै
दीर्घायुत्वाजरदष्टिरस्मि ॥ शतं च जीवामिशरदः पुरुर्चीरायस्पोषमभि-

संव्ययिष्ये ॥ इति वासः परिधाय ॥ आचमनं कृत्वा ॥ ततः
 पूर्ववत् यज्ञोपवीतधारणं कुर्यात् । यथा- (यज्ञोपवीतमिति मन्त्रस्य
 प्रजापतिर्ऋषिः यजुश्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता यज्ञोपवीतधारणे विनि-
 योगः ॥) ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्य-
 मद्रयं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वा-
 यज्ञोपवीतेनोपनक्षामि ॥ इति यज्ञोपवीतधारणम् ॥ आचम्य । अथोत्त-
 रीयधारणम् ॥ (यशसामेति मन्त्रस्य अवर्थणं ऋषिः पङ्क्तिश्छन्दः
 लिङ्गोक्ता देवता उत्तरीयवस्त्रधारणे विनियोगः ॥) ॐ यशसामाद्यावा-
 पृथिवी यशसेन्द्रावृहस्पती ॥ यशोभगश्चमाविन्दद्यशोमाप्रतिपद्यताम् ॥
 इत्यनेन उत्तरीयं धारयेत् । यदि एकं चेद्वासो भवति तदा
 तस्यैव परिधानं कृत्वा तस्यैव वासस उत्तरार्द्धमुत्तरीयं कुर्यात् ॥ ततो
 “वाऽआहरज्जमदग्निरिति सुमनोमालाग्रहणम् ॥ (वाऽआहरज्जमदग्नि-
 रिति मन्त्रस्य भरद्वाज ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सुमनसो देवताः पुष्पमा-
 लापरिग्रहणे विनियोगः) ॥ ॐ वाऽआहरज्जमदग्निः श्रद्धायै कामाये-
 न्द्रियाय ॥ ताऽअहंगृह्णामि यशसा च भगेन च ॥ (इत्यनेन पुष्पमाला-
 ग्रहणम्) ॥ ततस्तां पुष्पमालां “यद्यशोप्सरसमिति” शिरसि बध्नीयात् ॥
 (यद्यशोप्सरसोति मन्त्रस्य भरद्वाज ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः सुमनसो
 देवताः पुष्पमालाबन्धने विनियोगः ॥) ॐ यद्यशोप्सरसामिन्द्रश्चकाराविपु-
 लंपृथु ॥ तेन संग्रथिताः सुमनसऽआबध्नामि यशो मयि ॥ तत “युवा-
 सुवासा” इति संग्रथिताः शिरो वेष्टयेत् ॥ (युवासुवासा इति मन्त्रस्य
 विश्वामित्र ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः सूर्यो देवता उष्णीषेण शिरोवेष्टने विनि-
 योगः) ॐ युवासुवासाः परिवीतऽआगात्सऽउश्रेयान् भवति जायमानः ॥

तन्धीरासःकवयऽउन्नयन्तिस्वाध्योमनसादेवयन्तः ॥ तत दक्षिणकर्णे
अलङ्करणमिति सुवर्णकुण्डलधारणं करोति ॥ (अलङ्करणमिति
मन्त्रस्य भारद्वाज ऋषिः उष्णिक्छन्दः अलङ्करणदेवता अलङ्करणधा-
रणे विनियोगः) ॐ अलङ्करणमसिभूयोऽलङ्करणम्भूयात् ॥ पुनर्वा-
मकर्णे च ॥ ततो वृत्रस्येत्यक्षिणी अञ्जेत् (प्रथमं दक्षिणं ततो
वाममनेनैव मन्त्रेण) (वृत्रस्येति मन्त्रस्य प्रजापतिर्ऋषिः गायत्री
छन्दः अञ्जनो देवता चक्षुरञ्जने विनियोगः) ॐ वृत्रस्यासिक्वनीन-
कश्चक्षुर्दाऽअसिचक्षुर्भेदेहि ॥ ३ ॥ ततो “रोचिष्णुरसीति” आदर्शे आत्मानं
दर्शयेत् ॥ (रोचिष्णुरिति मन्त्रस्य सूर्य ऋषिः यजुश्छन्दः आशीर्दे-
वता आदर्शे आत्मदर्शने विनियोगः) ॥ ॐ रोचिष्णुरसि ॥ (ततः छत्रं
प्रतिगृह्णाति बृहस्पतेरिति ॥) (बृहस्पतेः इति मन्त्रस्य गौतम ऋषिः निचृद्-
गायत्री छन्दः छत्रं देवता छत्रग्रहणे विनियोगः ॥) ॐ बृहस्पतेश्छदिर-
सिपाप्मनोमामन्तर्धेहि तेजसोयशसोमामन्तर्धेहि ॥ इत्यनेन छत्रग्रह-
णम् ॥ (प्रतिष्ठेस्थ इत्युपानहौ प्रमुञ्चते पादयोर्युगपत् ॥) (प्रतिष्ठेति
मन्त्रस्य विश्वामित्र ऋषिः यजुश्छन्दः लिङ्गोक्ता देवता उपानहपरिधाने
विनियोगः ॥) ॐ प्रतिष्ठेस्थो विश्वतोमापातम् ॥ (ततो विश्वाभ्य
इति दण्डदानम् ॥) (विश्वाभ्य इति मन्त्रस्य याज्ञवल्क्य ऋषिः त्रिष्टुप्
छन्दः दण्डो देवता दण्डग्रहणे विनियोगः) ॥ ॐ विश्वाभ्यो
मानाष्ठाभ्यस्परिपाहिसर्वतः ॥ (इति मन्त्रेण वैणवदण्डमादत्ते ॥
दन्तप्रक्षालनादीनि नित्यमपि वासश्छत्रोपानहश्चापूर्वाणि) चेन्मन्त्रः ॥)
तत आचार्यः स्नातकस्य नियमाञ्छ्रावयेत् ॥ यथा-शूद्रादिस्पर्शनं न
कर्तव्यम् ॥ नृत्यगीतवादित्राणि न कुर्यान्न च गच्छेत् ॥ क्षमे

सति राज्ञौ ग्रामान्तरं न गच्छेत् अक्षमे तु कामं गच्छेत् ॥ क्षमे सति
 न धावेत् ॥ कूपमध्ये अबलोकनं न कर्तव्यम् ॥ वृक्षारोहणं न
 कर्तव्यम् ॥ फलत्रोटनं न कर्तव्यम् ॥ संध्यासमये गमनं न
 कर्तव्यम् ॥ नगस्नानं न कर्तव्यम् ॥ पर्वतगतादिर्लङ्घनं न कर्तव्यम् ॥
 लज्जाकरं दुःखकरमङ्गलभाषणं न कर्तव्यम् ॥ संध्यासमये उपरक्त-
 सूर्यविवावलोकनं न कर्तव्यम् ॥ सवर्णं दिना सिद्धाभिक्षाचर्या न
 कर्तव्या ॥ जलमध्ये स्वमुखं न पश्येत् ॥ अनुत्पन्नलोम्नीं स्त्रीं
 पुरुषाकृतिं स्त्रीं नपुंसकं च एताद्यौपहसेत् ॥ अभिगमनं च न
 कारयेत् ॥ गर्भिणीं विजन्या इति ब्रूयात् ॥ सकुलमिति नकुलं
 ब्रूयात् ॥ कपालं भगालमिति ब्रूयात् ॥ इन्द्रधनुः माणिधनुरिति
 ब्रूयात् ॥ परस्य गां वत्सं पाययन्तीं परस्मै स्वाधिने वा न
 कथयेत् ॥ सस्यवत्यां भूमौ केवलायां तृणैरनंतर्हितायां मूत्रपुरीषोत्सर्गं
 न कुर्यात् ॥ धावमानः सन् उत्तिष्ठन् सन् मूत्रपुरीषोत्सर्गं न कुर्यात् ॥
 स्वयं प्रशीर्णेनायज्ञियकाष्ठेन गुदं प्रसृजीत ॥ तृणाद्यन्तरभूमौ शिरः
 धावरणैरावेष्ट्य यज्ञोपवीतं निवीतं कृत्वा आलंबितं कर्णे कृत्वा
 दिवोदङ्मुखो राज्ञौ दक्षिणमुख उपविश्य मौनी भूत्वा पुरीषोत्सर्गं
 कुर्यात् ॥ नील्यादिगंजितवस्त्रं न परिदधीत ॥ तिस्रो रात्रीर्व्रतं
 चरेत् ॥ अर्घासाशी भवेत् ॥ मृत्पथेन पात्रेण उदकादिकं न पिवेत् ॥
 स्त्रीशूद्रशवकाकशुनां चादर्शनमसंभाषा च तैः ॥ शवशूद्रसूतकान्त्रानि
 नाद्यात् ॥ मूत्रपुरीषे घ्रीवनं चातपे न कुर्यात् ॥ सूर्यात्स्वमात्मानं
 छत्रादिना अंतर्हितं न कुर्यात् ॥ तप्तेन जलेन शौचाचमनादिकाः
 क्रिया न कर्तव्या ॥ राज्ञौ दीपं प्रज्वाल्य भोजनं कुर्वीत ॥ सत्यवा-
 क्योच्चारणमपि कुर्यात् ॥ इत्यादयो यमानियमाः कर्तव्याः ॥ ततः

कृतस्य समावर्तनाख्यस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान्
ब्राह्मणान् वडुकान् कुमारिकाः सुवासिनीश्च यथाकाले यथासंपन्नेनाग्ने-
नाहं भोजयिष्ये तेन श्रीकर्माङ्गदेवता प्रीयतां नमम ॥ कृतस्य
समावर्तनाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
यथोत्साहं भूयसीं दक्षिणां दातुमहमुत्सृजे तेन श्रीकर्माङ्गदेवता
प्रीयतां नमम ॥ तत आचार्यादीन् गंधवस्त्रादिना संपूज्य तेभ्यश्च दक्षिणां
दत्वा तेषामाशिषो गृहीयात् ॥ आशीर्वादः ॥ ॐ शतज्जीवशरदो-
वर्धमानः शतहेमन्ताच्छतमुवसन्तान् ॥ शतमिन्द्राग्निसविता बृहस्पतिः
शतार्युषा हविषेमं पुनर्दुः ॥ १ ॥ ॐ शतज्जीवशरदो वर्धमानऽइत्यापिनि-
र्गमोभवति शतमिति शतं दीर्घमायुर्मरुते मां वर्धयन्ति ॥ शतमेवशत-
मात्मानं भवति ॥ शतमिति शतं दीर्घमायुः ॥ शतमिन्द्रशरदोऽअन्तिदेवाव-
ज्ञानञ्चक्राज्जरसन्तनूनाम् ॥ पुत्रासो बर्त्रपितरो भवन्ति मानो मद्ध्यारीरिष-
तायुर्गन्तोदं ॥ २ ॥ ॐ द्विश्चानिदेवसवितर्हुरितानि परासुव ॥ षट्छ-
द्रन्तश्चऽआसुव ॥ ३ ॥ ३ ॥ इत्याशिषो गृहीत्वा देवताश्रीविसर्जनं मातृणां
विसर्जनं च कृत्वा कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात् ॥

॥ इति समावर्तनसंस्कारप्रयोगः ॥ १५ ॥

॥ १३५ ॥ अथ वाग्दानप्रयोगः ॥

ज्योतिर्विदादिष्टे विवाहनक्षत्रादियुते शुभे काले प्रशस्तवेषैर्युग्मब्रा-
ह्मणैः पुरंध्रीभिर्ज्ञातिवांघवैश्च सह वरपिता गंधाक्षतपुष्पयुग्मवस्त्रभूष-
णतांबूलादि गृहीत्वा तूर्यमंगलवाद्यादिभिर्युतः कन्यागृहमागत्य शुभ-
वस्त्रपीठासने प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ तद्दासने कन्यापिता प्राङ्मुख
उपविश्य स्वदाक्षिणतः प्राङ्मुखीं कन्यामुपवेश्य स्वपुरतः गणपतिं

कलशं च संस्थाप्य श्रीगणपत्यादिस्मरणपूर्वकं देशकालसंकीर्तनांते
 करिष्यमाणकन्याविवाहांगभूतं वाग्दानमहं करिष्ये इति संकल्पं कुर्यात् ॥
 वरपिताऽपि करिष्यमाणपुत्रविवाहांगभूतं कन्यानिरीक्षणं पूजनं च
 करिष्ये इति संकल्पयेत् ॥ तदंगविहितं गणपतिपूजनं वरुणपूजनं च करिष्ये
 इति उभौ कुर्याताम् ॥ ततो वरपिता अमुकगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्रवरान्विताय
 अमुकशर्मणे वराय अमुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रवरान्विताममुकनाम्नीं कन्यां
 भार्यात्वेन वृणीमहे । इति कन्यापितरं प्रति ब्रूयात् ॥ ततो दाता
 भार्यासुहृद्वध्वनुमतिं गृहीत्वा यथोक्तमनुवाद्य वा वृणीध्वमिति वदेत् ॥
 ततो वरपिता कन्यानिरीक्षणपूर्वकं कुंकुमाक्षतपुष्पयुग्मवस्त्रभूषणतांबू-
 लादिभिः कन्यां स्थाने पूजयेत्संप्रदायागतमंत्रैः ॥ ततो दाता प्रत्य-
 ङ्मुखोपविष्टवरपितरं गंधतांबूलादिभिः पूजयेत् ॥ स च वरपिता दातारं
 पूजयेत् ॥ ततो दाता हरिद्राखंडयुतानि पंच वा सप्त पूगीफलानि गृहीत्वा
 पठेत् ॥ अव्यंगेऽपतितेऽक्लीबे दशदोषविवर्जिते ॥ इमां कन्यां
 प्रदास्यामि देवाग्निद्विजसन्निधौ ॥ १ ॥ अमुकसगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्र-
 वरान्विताय अमुकशर्मणः प्रपौत्राय अमुकशर्मणः पौत्राय अमुक-
 शर्मणः पुत्राय अमुकशर्मणे वराय ॥ अमुकगोत्रोत्पन्नाम् अमुकप्रवरा-
 न्विताम् अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् अमुकशर्मणः पौत्रीम् अमुकशर्मणः पुत्री-
 म् अमुकनाम्नीमिमां कन्यां ज्योतिर्विदादिष्टे मुहूर्ते दास्ये इति वाचा
 संप्रददे ॥ यदावघ्नान्ति मंत्रेण हरिद्राखंडपूगीफलानि वरपितृवस्त्रप्रान्ते

१ गणपतिपूजनं कन्यापितुरेवोक्तं रत्नगदाधराभ्यां प्रयोगदर्पणे धर्मसिंधौ च
 उभयोरप्युक्तम् । आचारात्पुण्याहवाचनमपि केचित् कुर्वन्ति ॥ २ गदाधरेण गोत्राद्युच्चारं विनैव
 कन्यावरणमुक्तम् । ३ गोत्रोच्चारपूर्वकं वृणीध्वमित्यंतं पुनर्वारद्वयं कार्यमिति प्रयोगरत्नादयः ।
 उक्तस्य पुनर्भाषणमनुवादः । कन्यापूजनं वाचा दत्तेति स्वीकारात् गदाधरेणोक्तम् ।

बद्धा ग्रन्थि चंदनेनार्चयित्वा पठेत् ॥ वाचा दत्ता मया कन्या पुत्रार्थे
स्वीकृता त्वया ॥ कन्यावलोकनविधौ निश्चितस्त्वं सुखी भव ॥१॥ ततो
वरापिता पूर्ववत् हरिद्राखंडयुतपूगीफलानि गृहीत्वा अमुकगोत्रोत्पन्नाम्
अमुकप्रवरान्विताम् अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् अमुकशर्मणः प्रौत्रीम् अमुकश-
र्मणः पुत्रीम् अमुकनाम्नीमिमां कन्याम् अमुकसगोत्रोत्पन्नाय अमुकप्रव-
रान्विताय अमुकशर्मणः प्रपौत्राय अमुकशर्मणः पौत्राय अमुकशर्मणः
पुत्राय अमुकशर्मणे वराय दातारो भवन्तो निश्चिता भवन्ति दातृवस्त्र-
प्राप्ते पूर्ववन्मंत्रेण बद्धा ग्रन्थि चंदनेनार्चयित्वा पठेत् ॥ वाचा दत्ता त्वया
कन्या पुत्रार्थे स्वीकृता मया ॥ वरावलोकनविधौ निश्चिन्तस्त्वं सुखी
भव ॥१॥ ततो दाता पात्रस्थसिततंडुलपुंजोपरि शचीमावाह्य कन्याहस्तेन
संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ देवेंद्राणि नमस्तुभ्यं देवेंद्रप्रियभामिनि ॥ विवाहं
भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे ॥ १ ॥ पुरंध्रीभिर्निराजनादि
मांगलिकं कार्यम् ॥ विप्रान् गंधतांबूलदक्षिणादिभिः संपूज्य
तेषामाशिषो गृहीत्वा गणपत्यादि विसर्जयेत् ॥ इति वाग्दानविधिः ॥

॥ १३६ ॥ अथ विवाहसंस्कारप्रयोगः ॥ १६ ॥

तत्र तावत्कन्यापिता अर्हणवेलायां मंडपे उदङ्मुख उपविश्य
स्वदक्षिणतः पत्नीं चोपविश्य मंडपं समागताय वरायोपवेशनार्थं
शुद्धमासनं दत्वा तत्र पाङ्मुखं वरमूर्ध्वजानुं तिष्ठंतं मधुपर्केणार्चयेत् ॥

॥ १३७ ॥ अथ मधुपर्कप्रयोगः ॥

आचम्य प्राणानायम्य ॥ सुमुखश्चेत्यादि पठित्वा ॥ कन्यापिता
हस्ते जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० शुभपुण्यतिथौ कन्यार्थिनं मंडपम्

आगतं वरं मधुपर्केणार्चयिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्भक्षणं कलशाराधनं
 गणपतिपूजनं च करिष्ये ॥ तानि कृत्वा ॥ ॐ षडर्घ्या भवंत्याचार्य
 श्राव्तिगवैवाहो राजा प्रिय स्नातक इति प्रतिसंवत्सरानर्हयेयुक्ष्यमाणा-
 स्त्वृत्विजः। आसनमाहार्याह साधुभवानास्तामर्चयिष्यामो भवन्तम् ॥ अहं
 साधु भवामि मां अर्चयेति वरः ॥ अहं अर्चयिष्यामीति कन्या पिता
 ब्रूयात् । ततः कन्यापिता पंचविंशतिकुशात्मकं विष्टरं गृहीत्वा ॥ अन्येन
 केनचित् ॥ “ॐ विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यताम्” इत्युक्ते ॥ “प्रतिगृह्णा-
 मी” ति वरो ब्रूयात् ॥ ततो यजमानो विष्टरं वरहस्ते दद्यात् ॥ वरो
 विष्टरं गृहीत्वा “ॐ वष्मोस्मिसमानानामुद्यतामिवसूर्व्यः ॥ इमन्तमभिति-
 ष्ठामिषोमाकश्चाभिदासति” ॥ (इत्येनमभ्युपविशति) ॥ विष्टरम् आसने
 निधाय तस्योपरि उपविशति ॥ ततः कन्यापिता पाद्यपात्रं गृहीत्वा ॥
 अन्येन “पादार्थमुदकं पादार्थमुदकं पादार्थमुदकं प्रतिगृह्यताम्” इत्युक्ते ॥
 वरः “प्रतिगृह्णामी” इति वदेत् (हस्ते पाद्यपात्रमादाय) (सव्यं पादं प्रक्षा-
 ल्य दक्षिणं प्रक्षालयति ॥ ब्राह्मणश्चेद्दक्षिणं प्रथमम्) “ॐ विराजोदोहोसिवि-
 राजोदोहमशीय मयिपाद्यायैविराजोदोहः । ” इत्युक्त्वा वरेण स्वयमेव
 पादप्रक्षालनं कर्तव्यम् ॥ ततः कन्यापिता पंचविंशतिकुशात्मकं विष्टरं
 गृहीत्वा ॥ अन्येन (द्वितीयः) “विष्टरो विष्टरो विष्टरः प्रतिगृह्यताम्” इत्युक्ते
 प्रतिगृह्णामीति वरेणोक्ते पूर्ववत् द्वितीयविष्टरं वरहस्ते दद्यात् ॥ ततो
 वरः “ॐ वष्मोस्मिसमानानामुद्यतामिवसूर्व्यः । इमन्तमभितिष्ठामिषोमा-
 कश्चाभिदासति” (इत्येनमभ्युपविशति ॥) इति द्वितीयविष्टरं भूमौ निधाय
 तस्योपरि पादौ करोति ॥ ततः कन्यापिता अर्घ्यपात्रं गंधपुष्पाक्षतफ-
 लोदकसहितं गृहीत्वा ॥ अन्येन “ अर्घो अर्घो अर्घः प्रतिगृह्यताम् ॥ ”

इत्युक्ते “प्रतिगृह्णामी”ति वरेणोक्ते वरहस्ते अव्यं दद्यात् ॥ ततो वरः
 “ॐ आपस्ययुष्माभिः सर्वान्कामानवाप्नुवानि” (इति शिरसार्धवन्दनं
 कृत्वानिनयन्नाभिमंत्रयते॥) “ॐ समुद्रं बभ्रुहिणोमिस्वांघोनिमभिगच्छत॥
 अरिष्ठाऽअस्माकं वीरामापरासोचिमत्पयः॥” (प्राग्वाजदग्वा क्षिपेत्) ॥
 ततः कन्यापिता आचमनीयपात्रं गृहीत्वा ॥ अन्येन “आचमनी-
 यमुदकमाचमनीयमुदकमाचमनीयमुदकम् प्रतिगृह्यताम्” इत्युक्ते
 “प्रतिगृह्णामी”ति वरेणोक्ते च वरहस्ते आचमनीयपात्रं दद्यात् ॥
 ततो वरः तस्मात् ॐ “आमागन्यशसासऽसृजवर्चसा ॥ तं माकुरु-
 प्रियं प्रजानामयिपतिपशूनामरिष्टिं तनूनाम्” (इति मन्त्रेण सकृदा-
 चमनं कुर्यात् ॥ द्विस्तूष्णीम्) ततः कन्यापितः कांस्यपात्रे दधिमधुघृ-
 तम् एकीकृत्य ॥ अन्येन “ॐ मधुपर्को मधुपर्को मधुपर्कः प्रतिगृह्यताम्॥”
 इत्युक्ते (मित्रस्य त्वेति मधुपर्कं प्रतीक्षते) वरः कन्यापितुर्हस्त-
 स्थितं मधुपर्कम् ईक्षते ॥ “ॐ मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे॥” (ततो देव-
 स्येति प्रतिगृह्णाति वरः॥) “ॐ देवस्य च्चासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहु-
 बन्धां पूष्णो हस्ताब्ध्याम्॥ प्रतिगृह्णामग्नेष्टुस्येन प्राञ्जामि॥” इति मन्त्रेण
 वरो मधुपर्कपात्रं गृहीत्वा सव्ये पाणौ कृत्वा ॥ दक्षिणस्यानामिकया त्रिः
 प्रयौति ॥ (मधुपर्कं त्रिः प्रदक्षिणमालोडयति॥) “ॐ नमः श्यावाश्यायाश्च-
 श्वनेषत्तऽआविद्धंत चैनिकृन्तामि॥” (अनामिकांगुष्ठेन च त्रिर्निरुक्षयति॥)
 ततः (तस्य त्रिः प्राश्नाति ॥ प्रतिप्राशनं मंत्रावृत्तिः) “ॐ यन्मधु-
 नोमधव्यं परमं दूरूपमन्नाद्यम् ॥ तेनाहं मधुनोमधव्येन परमेण रूपेणाग्नाद्ये-
 न परमोमधव्योन्नादोत्सानिति ॥” इति मन्त्रेण त्रिः प्राश्नीयात् ॥ (मधुमती-
 मिवाप्रत्यूचं पुत्रायां तेवासिनेवोत्तरतः आसीनायोच्छिष्टं दद्यात् ॥ सर्व-
 वा प्राश्नीयात् प्राग्वासंचरे निनयेत्) आचमनं कुर्यात् ॥ ततो यज-

मानो वरदामहस्ते जलं दद्यात् ॥ वरः अङ्गन्यासं कुर्यात् ॥ (माणान्
 संमृच्छति ॥ मुखं कराग्रेण) ॐ वाङ्मऽआस्येस्तु ॥ (तर्जन्यंगुष्ठा-
 भ्याम्) ॐ नसोर्मे प्राणोस्तु ॥ (अनामिकांगुष्ठाभ्याम्) ॐ अक्षणोर्मे-
 चक्षुरस्तु ॥ (मध्यमांगुष्ठाभ्याम्) ॐ कर्णयोर्मे श्रोतमस्तु ॥ (कराग्रेण)
 ॐ बाहोर्मे बलमस्तु (युगपद्भस्तेन) ॥ ॐ ऊर्वोर्मे ओजोस्तु ॥
 (शिरःप्रभृतिपादांतानि सर्वांगानि उभाभ्यां हस्ताभ्याम्) ॐ अरिष्टानि
 भेद्धानितनूस्तन्वापेसहसन्तु इति ॥ (आचान्तोदकायसासमादाय-
 गौरीतित्रिःप्राहप्रत्याह ॥) ततोऽन्येन “गौगौगौः” इत्युक्ते यजमानेन
 गोस्तर्जनेनद्रव्ये स्थापिते वरः । “ॐ माता रुद्राणां दुहिता वसूनाँ-
 स्वसादित्यानाममृतस्यनाभिः ॥ प्रनुवोचंचिकितुषेजनायमागामनागाम-
 दिर्तिवधिष्टं ॥ ममचामुष्य च पाप्मानं हृदोमि इति (यद्यालभेत) ॥ ” (अथ-
 द्युसिसृक्षेन्मम चामुकशर्मणो यजमानस्य उभयोः पाप्माहतः ॥) इति-
 छर्पांशु ॥ ततः उच्चैः ॥ “ ॐ उत्सृजत तृणान्यत्तु ” इति ब्रूयात् (नत्वेवा-
 माँसोर्धःस्यादाशियज्ञमणिविवाहं कुरुतेत्येव ब्रूयाद्यद्यप्यसकृत्संवत्स-
 रस्य सोमेनयजेतकृताध्याँऽएवैनंयाजयेयुर्नाकृताध्याँ इति श्रुतेः ॥) अत्र-
 शिष्टाचारप्राप्ताः केचन पदार्था लिख्यन्ते ॥ (गंधाद्यलंकारान्तेषु वरस्येव
 मंत्रपाठः ॥) ॐ सुचक्षाऽअहमक्षीभ्यांभूयासऽसुवर्चामुखेन ॥ सुश्रुत्कर्णा-
 बभ्याभूयासम् । इति मंत्रेण वरस्य ललाटे यजमानो गंधं कुर्यात् । ॐ
 अनाधृष्टापुरस्तादुग्मेवार्धेपरस्यऽआर्युर्मैदाह ॥ पुद्गवंती दक्षिणतऽइन्द्रस्या-
 र्धेपरये प्रजाम्मैदाह ॥ सुषदापश्चाद्देवस्यसवितुरार्धेपरयेचक्षुर्मैदाऽ

१ अथ गवालंभनम्-यद्यपि सूत्रकारेण गवालंभो नियमेन उक्तस्तथापि मधुपर्के
 यशोवर्धन इति स्मृत्यंतरबलात्पाज्य एव ॥ अतः कलियुगे निषेधः ॥ तत्स्याने तन्निष्क्य-
 द्रव्योत्सर्गः ॥

आ श्रुतिरुत्तरतोधातुरार्धिपत्न्येरायस्पोषम्मेदाह ॥ विष्टुतिरुपरिष्ठादू-
 बृहस्पतेरार्धिपत्न्यऽओजोमैत्रा विवश्वाव्योमालाष्ट्राव्यस्पाहिमनोर-
 श्वांसि ॥ १३ ॥ इति वरस्य ललाटे अक्षतान् दद्यात् ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं
 पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ॥ आयुष्यमग्न्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं
 बलमस्तु तेजः ॥ इति मंत्रेण वराय यज्ञोपवीतदानम् ॥ ॐ परिधास्यै-
 यशोधस्यै दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरस्मि ॥ शतं च जीवामि शरदः पुरुचीराय-
 स्पोषमभिसंव्ययिष्ये इति ॥ मंत्रेण वराय वस्त्रं दद्यात् ॥ यजमानो
 हस्ते जलमादाय अनेन मधुपर्कार्चनेन लक्ष्मीनारायणौ प्रीयेताम् ॥
 ॥ इति मधुपर्कप्रयोगः ॥

अथ विवाहसंस्कारप्रयोगः ॥ ततो वरो विवाहवेद्यां गत्वा
 शुभासने उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य ॥ अद्ये० तिथौ धर्मार्थ-
 कामप्रजासिद्ध्यर्थं दारपरिग्रहणं करिष्ये । इति संकल्प्य ॥ तत्र पंचभू-
 संस्कारपूर्वकं योजकनामाग्निप्रतिष्ठापनं करिष्ये ॥ इति पुनः संकल्प्य
 योजकनामाग्निं स्थापयेत् ॥ ततः कन्यायानयेत् । अन्तर्पटं कुर्यात् ॥
 अत्रावसरे मंगलघोषं कारयेत् ॥ ब्राह्मणाश्च मंगलाष्टकं पठेयुः ॥
 विशोपका उच्चारणीयाः ॥

॥ अथ मङ्गलाष्टकम् ॥

श्रीमत्पङ्कजविष्टरो हरिहरौ वायुर्महेन्द्रोऽनल-
 श्वन्द्रो भास्करवित्तपालवरुणप्रेताधिपादिग्रहाः ॥

१ अत्रावसरे अग्निस्थापनं कृतं चेत् पश्चात् कर्तव्यम् । संप्रति कन्यादानानन्तरमग्नि-
 प्रतिष्ठापनं कुर्वन्ति तत्र यथाचारं कर्तव्यम् ॥

२ कन्यादाता सावधान । कन्याप्रतिप्राप्तिं सावधान । प्रतिश्लोके ६०, ५०,
 ४०, ३०, २०, १०, ५, अक्षरं पूर्णनो समय ए प्रमाणे पुरोहिते श्रोतुं ॥

प्रद्युम्नो नलकूबरौ सुरगुरुश्वितामणिः कौस्तुभः
 स्वामी शक्तिधरश्च लाङ्गलधरः कुर्यात्सदा मंगलम् ॥ १ ॥
 गौरी श्रीरदितिर्दितिश्च सुभगा कण्डूः सुपर्णा शिवा
 सावित्री च सरस्वती च सुरभिः सत्यव्रताऽरुन्धती ॥
 स्वाहा जांबुवती च रुक्मभगिनी दुःस्वप्नविध्वंसिनी
 वेला चांबुनिधेः सुमीनमकरा कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ २ ॥
 नेत्राणि त्रितयं महत्पशुपतेरग्रेस्तु पादत्रयं
 तद्वद्विष्णुपदत्रयं त्रिभुवने ख्यातं च रामत्रयम् ॥
 गंगौघस्य गतित्रयं सुविमलं तद्वद्वीणां त्रयं
 संध्यायास्त्रितयं द्विजैरभिमतं कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ३ ॥
 गंगा गोमतिगोपतिर्गणपतिर्गोविंदगोवर्धनौ
 गीतागोमयगोरजो गिरिसुता गंगाधरो गौतमः ॥
 गायत्री गरुडो गदाधरगयागंभीरगोदावरी
 गांधर्वगृहगोपगोकुलधरः कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ४ ॥
 अश्वत्थो वटवृक्षचन्दनतरुर्मदारकल्पद्रुमो
 जांबुनिवकदंबकाम्रसरला वृक्षाश्च ये क्षीरिणः ॥
 सर्वैस्तैः फलपुष्पपल्लववरैर्युक्तैः सदा मंडितं
 रम्यं चैत्ररथं सनंदनवनं कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ५ ॥
 वाल्मीकः सनकः सनंदनमुनिर्व्यासो वसिष्ठो भृगु-
 र्जाबालिर्जमदग्निजड्भुवनको गगो गिरा गौतमः ।
 मांधाता ऋतुपर्णवेनसगरा धन्यो दिलिपो नलः
 पुण्यो धर्मसुतो ययातिनहुषौ कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ६ ॥

गंगा सिंधुसरस्वती च यमुना गोदावरी नर्मदा
कावेरी सरयूर्महेन्द्रतनया चर्मण्वती वेदिका ॥
क्षिप्रा वेत्रवती महासुरनदी ख्याता गया गंडकी
पुण्याः पुण्यजलैः समुद्रसहिताः कुर्यात् सदा मंगलम् ॥ ७ ॥
लक्ष्मीः कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्वन्तरिश्चंद्रमा
गावः कामदुधा सुरेश्वरगणो रंभादिदेवाङ्गनाः ॥
अश्वः सप्तमुखः सुधा हरिधनुः शंखो विषं चांबुधे
रत्नानीति चतुर्दश प्रतिदिनं कुर्वन्तु वै मङ्गलम् ॥ ८ ॥

एवं मङ्गलाष्टकं पठित्वा ततो अन्तर्पटं निस्सार्य (मंगलस्मृतिपाठाव-
सरे बध्वा पुष्पग्रथितवरमालां वरस्य कण्ठे धारयित्वा ।) ॐ मनोज्ञाति०
सुप्रतिष्ठितमस्तु दम्पत्योरविच्छिन्ना प्रीतिरस्तिवत्युत्तवा अक्षतान् दंपत्योः
शिरसि प्रक्षिपेयुः॥ततः ॐ श्रींश्चैतलक्ष्मींश्चपत्वन्यांवहोरात्रेपाश्वेनक्षत्रा-
णिरूपमश्विनौव्यात्तम्॥इष्टाणिनिषाणांमुम्मंडइषाणसर्वलोकम्मंडइषाण॥
इतिमंत्रेण कन्यापादप्रक्षालनम्॥(अयैनां वासःपरिधायपति जरांगच्छेति
मन्त्रेण) ॐ जरांगच्छपरिधत्स्ववासोभवाकृष्टीनामभिशस्तिपावा॥ शतच
जीवश्रदःसुवर्चारयिचपुत्राननुसंन्ययस्वायुष्मतीदंपरिधत्स्ववासःइति ॥
अथोत्तरीयम् ॥ ॐ ग्राऽअकृतन्नवयं ग्राऽअतन्वत ॥ याश्चदेवीस्तंतूनभि-

१ कारिका-कन्यावल्लपरिधाने तथैव चोत्तरीयके ॥ तथा समीक्षकाले तु पितुर्निष्क्रमणे
गृहात् ॥ १ ॥ अश्मनो रोहणे चैव इत्सप्राहे तथैव च ॥ तथा सप्तपदे चैव बधून्धर्म्यभिषेचने ॥ २ ॥
हृदमालंभने चैव तथैव चाभिमंत्रणे ॥ हृदपुरेण क्रमेणैव एतान्मंत्रान्वरः पठेत् ॥ ३ ॥ ॐ चत्वारः
पाक्यज्ञाहुतोऽहुतप्रहुतःप्राशितऽइतिपंचसुबद्धिःशालायांविवाहेच्छूडाकरणऽउपनयनेकेशान्ते सीम-
न्तोमयनऽइत्युपलिप्तऽउद्धृतावोक्षितेभिमुपसमाधायनिर्मन्थ्यमेकेविंशऽउदगयनऽआपूर्यमाणप-
क्षेपुण्याहेकुमार्याःपारिगृह्णीयात् ॥ त्रिषुत्रिभूतरादिमुक्त्वातौमुगशिरसिरोहिण्यावातिस्रो प्राक्षण-
स्पर्शानुपूर्व्येणद्वैराजन्यस्यैकवैश्यस्यसर्वेषांशूद्राणामप्येकमंत्रवर्जम् ॥ (पा. गृ. सू.)

आचम्य ॥ स्वपादौ करौ प्रक्षाल्याचम्य ॥ दिग्बन्धनम् ॥ ॐ स्वास्तिनऽ
इन्द्रो० ॥ १ ॥ कन्यादाननिमित्तं वाचनिकश्राद्धोपहाराणां सर्वेषां पवित्र-
तास्तु ॥ देशकालपाकपात्रोपहारद्रव्यश्राद्धासंपदस्तु ॥ कन्यापिता हस्ते
जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० मम एकोत्तरशतकुलोद्धारणार्थं कन्यादा-
नारम्भाङ्गनिमित्तं वाचनिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे वराय
इदमासनम् ॥ गौरीस्वरूपकन्यकायै इदमासनम् ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे
वराय यथादत्तं गंधाद्यर्चनं कंकणकुंडलमुद्रिकावासांसि भोजनपात्रादीनि
नानादैवतानि गंधपुष्पाद्यर्चितानि तन्निष्कयभूतं द्रव्यं वा तुभ्यमहं
संप्रददे ॥ गौरीस्वरूपकन्यकायै यथा० संप्रददे ॥ दीपादीनां प्रसादात्
इदं वो ज्योतिः सुज्योतिः शेषोपचाराः संपूर्णाः संभवन्तु ॥ भोजनसं-
कल्पः ॥ यथातृप्तिपर्यन्तं ब्राह्मणभोजनं सपरिवाराय प्रजापतिस्वरू-
पिणे वराय अहं दास्ये वा अन्नाद्येनाहं तर्पयिष्ये ॥ यथातृप्ति० गौरीस्वरूप-
कन्यकायै अहं दास्ये ॥ दाक्षिणासंकल्पः ॥ प्रजापतिस्वरूपिणे वराय
फलमुखवासतांबूलं हिरण्यदाक्षिणां तुभ्यमहं संप्रददे ॥ गौरीस्वरूपक-
न्यकायै फल० ॥ अस्य हिरण्यश्राद्धविधेः परिपूर्णताऽस्तु ॥ अस्तु
परिपूर्णता ॥

॥ १३८ ॥ अथ कन्यादानसंकल्पः ॥

ततो दाता स्वदाक्षिणास्थितपत्न्या सह वरपार्श्वभागे शुभासन
उदङ्मुख उपविश्याचम्य प्राणानायम्य ॥ हस्ते जलमादाय—विष्णुर्विष्णु-
र्विष्णुः एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यातिथौ अस्मिन्पुण्याहे अस्याः
कन्याया अनेन वरेण धर्मप्रजया उभयोः वंशवृद्धयर्थं तथा च मम सम-
स्तापितृणां निरतिशयानन्दब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्यादानकल्पोक्तफला-

वाप्तये अनेन वरेण अस्यां कन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्यां दश पूर्वान्
दशापरान् मां च एकविंशतिपुरुषानुद्धर्तुं ब्रह्मविवाहविधिना श्रीलक्ष्मी-
नारायणप्रीतये गोत्रोच्चारपूर्वकं कन्यादानमहं करिष्ये ॥ (ततः आचा-
रात् वरहस्ते सुप्रोक्षितादिकरणम् ॥ श्निवा आपः सन्तु । सन्तु श्निवा
आपः ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ।
अस्त्वक्षतमारिष्टं च ॥ अत्राः पान्तु सुप्रोक्षितमस्तु ॥ गन्धाः पान्तु सौमंगल्यं
चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु ॥ यत्पापं
रोगमशुभमकल्याणं तद्दुरे प्रतिहतमस्तु ॥) ततः गोत्रोच्चारः-वरस्य
प्रथमं पश्चात् कन्यायाः ॥ अमुकगोत्रोत्पन्नस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः
प्रपौत्राय ॥ १ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः पौत्राय
॥ २ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः पुत्राय ॥ ३ ॥
अमुकगोत्राय अमुकप्रवराय शुक्लयजुर्वेदाम्नायवाजिमाध्यन्दिनीयशाखा-
ध्यायिने अमुकशर्मणे वराय ॥ स्थिरस्थावरसंयोगो बहुपुत्रं बहुधनं
चायुष्यं चास्तु ॥ ततः कन्याया गोत्रोच्चारः ॥ अमुकगोत्रस्य
अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रपौत्रीम् ॥ १ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्र-
वरस्य अमुकशर्मणः पौत्रीम् ॥ २ ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य
अमुकशर्मणः पुत्रीम् ॥ ३ ॥ अमुकगोत्राम् अमुकप्रवराम् अमुक-
नार्त्नीं श्रीरूपिणीमिमां कन्यां दास्ये ॥ उभयोः पाणिग्रहणं भवतु ॥ एवं
शुनः द्विवारं पठित्वा ॥ (अथ वरमातुलपक्षगोत्रोच्चारः) अमुकगोत्रोत्पन्नस्य
अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रदौहित्राय ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य
अमुकशर्मणः दौहित्राय अमुकशर्मणे वराय ॥ (ततः कन्यामातुलपक्ष-
गोत्रोच्चारः) अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः प्रदौहित्रीम् ॥

अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः दौहित्रीम् अमुकनाम्नीं
 श्रीरूपिणीमिमां कन्यां दास्ये ॥ अथ कन्यादानसंकल्पः ॥ हस्ते जलमादा-
 य-विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः० अथ मंडपाधस्तात्कुलशीलसौभाग्यसामुद्रिकल-
 क्षणलावण्यावयवारोग्यां कांचनकुंडलकंकणवलयनूपुरकाटिमखलाभुज-
 चूडिकेयूरांगदभूषितां यवनालिकेरहस्तां भ्रमरध्वनिसुगंधिमालालंकृतां
 कर्पूरागरुधूपितां गंधयक्षकर्मद्रव्यादिसहितां मुकुटमालादिविविधालं-
 कृतां शृंगारराशिश्चय्याम् आसनछत्रोपानहवासःकर्मंडलुकांस्यपात्रसौ-
 वर्णरौप्यमुद्रिकोपेतां गजदंतकंकणान्विताम् एतेषां वस्तुमात्राणां स्वह-
 स्तोपार्जितगृहवित्तानुसारेण भक्ष्यभोजयःपानादिकिंचिन्मात्रद्रव्यादि-
 सहितां भौतस्मार्तकर्मदक्षां प्रियंवदां कुंकुमकज्जलमुक्ताफलमालालंकृतां
 ग्रीहंजलिपूरिताम् आदर्शहस्तां मदनफलवद्धां त्रिमातुलशुद्धां दशपुरुष-
 विख्यातां वेदशास्त्रपुराणनिगमान्वितां दूर्वांकुरप्रसारितप्रयागवटशाखा-
 विस्तारेण एकोत्तरशतकोटिकुलोद्धारश्रेयसे अमुकगोत्राय अमुकप्रवरा-
 न्विताय यजुर्वेदमाध्यन्दिनीशाखाध्यायिने अमुकशर्मणे वराय मधुपर्केण
 पूजिताय तत्संतानपरंपरावृद्धये आचंद्रार्कं यावत् इमां कन्यां यथा-
 शक्त्यलंकृतां गृहमंडपोपविष्टस्वजनसाक्षिभिर्विष्णुवाह्निब्राह्मणसन्निधौ
 वेदशास्त्रपुराणोक्तशतगुणीकृतज्योतिष्टोमातिरात्रफलप्राप्तिकामः भार्य-
 त्वेन तुभ्यमहं संपददे ॥ तेन भगवन्तौ लक्ष्मीनारायणौ प्रीयेतां न
 मम ॥ कृतस्य कन्यादानस्य साङ्गतासिद्धयर्थं सुवर्णनिष्कृत्यां दक्षिणां
 तुभ्यमहं संपददे ॥ इत्युक्त्वा सकुशजलाक्षतकन्यादक्षिणहस्तं वरद-
 क्षिणहस्ते दद्यात् ॥ “ॐ स्वस्ति” इति वरो ब्रूयात् ॥ ततः कन्यामाता-
 पितरौ उभौ पठतः ॥ कन्यां लक्षणसंपन्नां कनकाभरणैर्युताम् ॥
 दास्यामि ब्रह्मणे तुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ पृथिव्यादिमहाभूताः

साक्षिण्यः सर्वदेवताः ॥ इमां कन्यां प्रदास्यामि पितॄणां तारणाय च ॥
 मम वंशकुले जाता यावद्वर्षाणि पोषिता ॥ तुभ्यं वर मया दत्ता
 पुत्रपौत्रविवर्धिनी ॥ गौरीं कन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषिताम् ॥
 गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय ॥ “मयापि दत्ता” इति माता
 वदेत् “मया प्रतिगृहीता” इति वरः ॥ कोदात् इति पठेत् ॥ ॐ कोदात्क-
 स्ममाऽअदात्कामोदात्कामायादात्कामोदात्ताकामः प्रतिग्रहीताकामैतत्ते
 ॥ ॐ ॥ “यस्त्वया धर्मश्चरितव्यः सोऽनया सह धर्मे चार्थे च कामे च
 त्वयेयं नातिचरितव्या” ॥ “अहं न अतिचरामि” इति वरः ॥ एवं त्रिवारं
 पठित्वा वरमालार्पणम् ॥ वस्त्रग्रन्थि (छेडाछेडी) बन्धनम् ॥ गोदा-
 नम् ॥ कन्यादानसांगतासिद्धयर्थमिमां गां रुद्रदेवत्यां वा गोनिष्क्रयाभू-
 तमिदं द्रव्यं प्रजापतिरूपिणे वराय तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ततः कन्यामाता
 कृताञ्जलिः कन्यादक्षिणकर्णे पठति ॥ (ब्रह्मासावित्रीनुं सौभाग्य ।
 ईश्वरपार्वतीनुं सौभाग्य) ततः पित्रा प्रत्तामादाय गृहीत्वा
 निष्क्रामति ॥ यदैषि मनसा दूरं दिशोनुपवमानो वा ॥ हिरण्यपर्णो
 वैकर्णः स त्वा मन्मनसां करोत्वित्यसाविति ॥ अथैनौ समीक्षयति ॥
 ॐ अघोरचक्षुरपतिघ्न्येधि शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः ।
 बीरसूर्देवकामा स्योना शन्नौ भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ सोमः
 प्रथमो विविदे गंधर्वो विविदेऽउत्तरः ॥ तृतीयोग्रिष्टे पतिस्तुरीयस्ते
 मनुष्यजः ॥ सोमोददद् गंधर्वाय गंधर्वोदददग्नये ॥ रयिं पुत्रांश्चा-
 दादग्निर्मह्यमथोऽइमाम् ॥ सा नः पूषा शिवतमामेरयसानऽऊरुऽउशती
 विहर ॥ यस्यामुश्नन्तः प्रहराम शेषं यस्यामु कामा बहवो निविष्टया
 इति ॥ ततः आचारप्राप्तं स्वस्तिपुण्याहवाचनं कुर्यात् ॥ ततः
 आपोहिष्ठेति त्रिभिर्मन्त्रैः पंचवारुणैर्वाऽभिषेकः ॥ ॐ आपोहिष्ठा० ॥

ॐ षोडः शिवतमो० । ॐ तस्माऽअरङ्ग० ॥ ॐ पयः पृथिव्या० ॥ ॐ
 श्रातारमिन्द्र० ॥ ॐ वरुणस्यो० ॥ ॐ इमम्मे० ॥ ॐ तत्त्वायामि० ॥
 अथ आशीर्वादः ॥ शतं जीवशरदो० ॥ ॐ शतमिन्नुशरदो० ॥ कृतस्य
 कन्यादानकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं यथासंख्याकान् ब्राह्मणान्
 कुमारिकाः बटुकान् सुवासिन्यादीन् अद्याहं भोजयिष्ये ॥ कृत-
 स्य कन्यादानकर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथो-
 त्साहं दक्षिणां दास्ये ॥ लम्बोदर नमस्तुभ्यं० ॥ इति कन्यादानप्रयोगः ॥

॥ १३९ ॥ अथ विवाहहोमः ॥

वरो हस्ते जलमादाय अद्येत्यादि० प्रारीप्सितकर्मणः सांगता-
 सिद्धयर्थं भार्यात्वसिद्धयर्थं विवाहहोममहं करिष्ये ॥ तदंगत्वेन
 गणपतिपूजनमहं करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिं षोडशोपचारैः
 पूजयेत् ॥ ततः आचार्यः पंचभूसंस्कारपूर्वकम् अग्निं संस्थापयेत् ॥
 अग्रेरुत्तरतो भूरसि० इत्यादिक्रमेण उदककुंभस्थापनम् ॥ ततो दक्षिणतो
 ब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादि चरुवर्ज्यं प्रात्रासादनादि प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवना-
 न्तं कर्म कृत्वा तिष्ठेत् ॥ तत्र उपकल्पनीयानि ॥ उत्तरे शमीपलाश-
 मिश्रा लाजाः ॥ अश्मा ॥ अखंडलोहितम् ॥ आनडुहं चर्म ॥ कुमारीभ्राता
 ॥ शूर्पम् ॥ दृढपुरुषः ॥ पूर्णपात्रं वरो वा ॥ (प्रोक्षणकाले उपकल्पनीयानां
 प्रोक्षणम् ॥) ततः उपयमनकुशानादाय तिष्ठन् समिधोभ्याधाय ॥
 प्रोक्षणीशेषोदकेन अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य इतरथावृत्तिः ॥ पवित्रयोः प्रणीतासु
 निधानम् ॥ (वरेणान्वारब्ध आचार्यो वा) ब्रह्मणा दक्षिणहस्तेनान्वा-
 रब्धः वरः दक्षिणं जान्वाच्य स्रुवेण जुहुयात् ॥ (मनसा) (ॐ प्रजापतये)

स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ १ ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदम् इन्द्राय
 न मम ॥ २ ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ३ ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं
 सोमाय न मम ॥ ४ ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥ ॐ अग्नेनयस्सुपथाग्रायऽ
 अस्मन्निवश्वा निदेवव्युनानि विद्द्वान् ॥ स्रयोद्ध्यस्मज्जुहुराण-
 मेनोभूर्यिष्टान्तेनमऽउक्तिं विधेम ॥ ५ ॥ विवाहे योजकनाम्ने वैश्वानराय
 नमःसर्वोपचारार्थं गंधाक्षतपुष्पाणि समर्पयामि ॥ इत्यग्निं संपूज्य अष्टप्राय-
 श्चित्ताहुतीर्जुहुयात् ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न मम ॥ ॐ भूवः स्वाहा इदं
 वायवे नमः ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय नमः ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्नेव्रुणस्य-
 विद्द्वान्देवस्यहेडोऽअवयासिसीष्टाहं ॥ यजिष्ठोवाहिन्नतमहंशोशुचानो-
 विश्वाद्वेषोऽसिष्ममुग्ध्यस्मत् ॥ ६ ॥ स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न
 मम ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽअग्नेव्रमोर्भवोतीनेदिष्टोऽअस्याऽउषसोव्युष्टौ ॥ अव-
 यक्ष्वनोव्रुणर्हिराणोव्रीहिर्मृड्डीकऽसुहवो नऽएधि ॥ ७ ॥ स्वाहा ॥ इदमग्नी-
 वरुणाभ्यां नमः ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिश्चस्तिपाश्चसत्यमित्त्वमयाऽअसि ॥
 अयानोयज्ञं वहास्ययानोधेहिभेषजं स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ
 येतेशतंवरुणयेसहस्रंअज्ञियाःपाशाविततामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्यसवि-
 तोतविष्णुर्विश्वेमुश्चन्तुमरुतःस्वर्काःस्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे
 विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च नमः ॥ ॐ उदुत्तमंवरु-
 णपाशंस्मदवाधुमंविमद्व्युमंश्रंथाय ॥ अथावुयमादित्यव्रतेतवा-
 नागसोऽअदितयेस्याम ॥ ८ ॥ स्वाहा ॥ इदं वरुणायादित्यायादितये च
 न मम ॥ ८ ॥

॥ १४० ॥ अथ राष्ट्रमृद्धोमः ॥ वरो हस्ते जलं गृहीत्वा—ऋताषाडि-
 त्यादि द्वादशानां प्रजापतिर्ऋषिः तत्तन्मन्त्रोक्ता देवताः यजुश्छन्दः राष्ट्रभू-

द्धोमे' विनियोगः॥ वर आज्येन जुहुयात्॥ ॐ ऋताषाडृतधामाग्निर्गन्धर्वः
सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहावाट् ॥ इदमृताषाहे ऋतधान्ने अग्नये
गंधर्वाय नमः ॥ १ ॥ ॐ ऋताषाडृतधामाग्निर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोऽप्सरसो-
मुदो नामताभ्यः स्वाहा ॥ इदमौषधिभ्योऽप्सरोभ्यो मुद्गयो नमः ॥ २ ॥ ॐ ॥
ॐ संहितो विश्वसामा सूर्यो गन्धर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहावाट् ॥
इदं संहिताय विश्वसाम्ने सूर्याय गंधर्वाय नमः ॥ ३ ॥ ॐ संहितो विश्व-
श्वसामा सूर्यो गंधर्वस्तस्य मरीचयोऽप्सरसऽआयुवो नामताभ्यः स्वाहा ॥
इदं मरीचिभ्योऽप्सरोभ्यऽआयुभ्यो नमः ॥ ४ ॥ ॐ सुषुम्णः सूर्यरश्मि-
श्चंद्रमा गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहावाट् ॥ इदं सुषुम्णाय सूर्यर-
श्मये चंद्रमसे गंधर्वाय नमः ॥ ५ ॥ ॐ सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चंद्रमा गंधर्व-
स्तस्य नक्षत्राण्यप्सरसो भेकुरयो नामताभ्यः स्वाहा ॥ इदं नक्षत्रेभ्यो-
ऽप्सरोभ्यो भेकुरिभ्यो नमः ॥ ६ ॥ ॐ इषिरो विश्वव्यचावातो-
गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहावाट् ॥ इदमिषिराय विश्वव्यचसे
वाताय गंधर्वाय नमः ॥ ७ ॥ ॐ इषिरो विश्वव्यचावातो गंधर्वस्तस्यापोऽ-
प्सरसऽऊर्जो नामताभ्यः स्वाहा ॥ इदमद्भ्योऽप्सरोभ्यऽऊर्ग्भ्यो
नमः ॥ ८ ॥ ॐ भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वा-
हावाट् ॥ इदं भुज्यवे सुपर्णाय यज्ञाय गंधर्वाय नमः ॥ ९ ॥ ॐ
भुज्युः सुपर्णो यज्ञो गंधर्वस्तस्य दक्षिणाऽअप्सरसस्तावाना नामताभ्यः स्वा-
हा ॥ इदं दक्षिणाभ्योऽप्सरोभ्यस्तावाभ्यो नमः ॥ १० ॥ ॐ प्रजापति-
र्विश्वकर्मा मनो गंधर्वः सनऽइदं ब्रह्मक्षत्रं पातु तस्मै स्वाहावाट् ॥ इदं प्रजापतये
विश्वकर्माणे मनसे गंधर्वाय नमः ॥ ११ ॥ ॐ प्रजापतिर्विश्वकर्मा-
मनो गंधर्वस्तस्य ऋक्सामान्यप्सरसऽएष्टयो नामताभ्यः स्वाहा ॥ इदम्

१ विवाहे राष्ट्रभृत इच्छयाभ्यातानां ध्वजानन्येन कर्मणे च्छेदितिवचनात् ॥

ऋक्सामभ्योऽसरोभ्यऽएष्टिभ्यो नमम ॥ १२ ॥ ॐ ॥ इति राष्ट्रभृद्धोमः ॥

॥ १४१ ॥ अथ जयाहोमः ॥ (चित्तंचेत्यादित्रयोदशमंत्राणां परमेष्ठी ऋषिः सर्वाणि यजुःषि छन्दांसि लिंगोक्ता देवताः विवाहकर्मणि जयाहोमे विनियोगः) ॥ ॐ चित्तं च स्वाहा इदं चित्ताय नमम ॥ १ ॥ ॐ चित्तिश्च स्वाहा इदं चित्त्यै नमम ॥ २ ॥ ॐ आकूतं च स्वाहा इदम् आकूताय नमम ॥ ३ ॥ ॐ आकूतिश्च स्वाहा इदम् आकूत्यै नमम ॥ ४ ॥ ॐ विज्ञातं च स्वाहा इदं विज्ञाताय नमम ॥ ५ ॥ ॐ विज्ञातिश्च स्वाहा इदं विज्ञात्यै नमम ॥ ६ ॥ ॐ मनश्च स्वाहा इदं मनसे नमम ॥ ७ ॥ ॐ शक्वर्यश्च स्वाहा इदं शक्वरीभ्यो नमम ॥ ८ ॥ ॐ दर्शश्च स्वाहा इदं दर्शाय नमम ॥ ९ ॥ ॐ पौर्णमासं च स्वाहा इदं पौर्णमासाय नमम ॥ १० ॥ ॐ बृहच्च स्वाहा इदं बृहते नमम ॥ ११ ॥ ॐ रथन्तरं च स्वाहा इदं रथन्तराय नमम ॥ १२ ॥ ॐ प्रजापतिर्जयानिन्द्राय वृष्णे प्रायच्छदुग्रः पृतनाजयेषु ॥ तस्मै विशः समनमन्त सवाः सऽउग्रः सऽइहव्यो बभूव स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये जयानिन्द्राय नमम ॥ १३ ॥ इति जयाहोमः ॥

॥ १४२ ॥ अथाभ्यातानहोमः ॥ (अग्निर्भूतानामित्याद्यष्टादशानां मंत्राणां प्रजापतिर्ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः तत्तन्मंत्रांक्ता देवताः अभ्यातानहोमे विनियोगः) ॐ अग्निर्भूतानामधिपतिः समावत्वस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्क्षत्रे स्यामाशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्कर्मण्यस्यां देवहूत्या ॐ स्वाहा ॥ इदमग्नये भूतानामधिपतये नमम ॥ १ ॥ (एवमभ्यातानहोमे प्रत्याहुतौ समावत्वस्मिन्नित्यारभ्य सर्वत्र समानम्) ॐ इन्द्रो ज्येष्ठानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदमिन्द्राय ज्येष्ठानामधिपतये नमम ॥ २ ॥ (अन्तर्पटं कुर्यात् ॥) ॐ यमः पृथिव्या अधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥

इदं यमाय पृथिव्या अधिपतये नमम ॥३॥ (दक्षिणस्याम् अन्यपात्रं
 निधाय तन्मध्ये त्यागः॥ अन्तर्पटं निःसार्य॥प्रणीतोदकस्पर्शः॥)ॐ वायु-
 रन्तरिक्षानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं वायवे अन्तरिक्षानामधि-
 पतये नमम ॥४॥ ॐ सूर्यो दिवोऽधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं सूर्याय
 दिवोऽधिपतये नमम ॥ ५ ॥ ॐ चंद्रमा नक्षत्राणामधिपतिः समावत्व०
 स्वाहा ॥ इदं चंद्रमसे नक्षत्राणामधिपतये नमम ॥ ६ ॥ ॐ बृहस्पति-
 र्ब्रह्मणोऽधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं बृहस्पतये ब्रह्मणोऽधिपतये
 नमम ॥ ७ ॥ ॐ मित्रः सत्यानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं
 मित्राय सत्यानामधिपतये नमम ॥ ८ ॥ ॐ वरुणोऽपामधिपतिः समा-
 वत्व० स्वाहा ॥ इदं वरुणायापामधिपतये नमम ॥ ९ ॥ ॐ समुद्रः
 स्रोत्यानामधिपतिः समावत्वस्मि० स्वाहा ॥ इदं समुद्राय स्रोत्यानामधि-
 पतये नमम ॥१०॥ ॐ अन्नं सांम्राज्यानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥
 इदमन्नाय सांम्राज्यानामधिपतये नमम ॥ ११ ॥ ॐ सोमोऽओषधी-
 नामधिपतिः समावत्वस्मि० स्वाहा ॥ इदं सोमाय ओषधीनामधिपतये
 नमम ॥ १२ ॥ ॐ सविता प्रसवानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥
 इदं सवित्रे प्रसवानामधिपतये नमम ॥ १३ ॥ (अन्तर्पटं कुर्यात् ॥)
 ॐ रुद्रः पशूनामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं रुद्राय पशूनामधि-
 पतये नमम ॥ १४ ॥ (ऐशान्याम् अन्यपात्रं निधाय तन्मध्ये त्यागः॥
 अन्तर्पटं निःसार्य प्रणीतोदकस्पर्शः ॥) ॐ त्वष्टा रूपाणामधिपतिः
 समावत्व० स्वाहा ॥ इदं त्वष्ट्रे रूपाणामधिपतये नमम ॥ १५ ॥ ॐ
 विष्णुः पर्वतानामधिपतिः समावत्व० स्वाहा ॥ इदं विष्णवे पर्वता-
 नामधिपतये नमम ॥ १६ ॥ ॐ मरुतो गणानामधिपतयः समावत्व०
 स्वाहा ॥ इदं मरुद्भ्यो गणानामधिपतिभ्यो नमम ॥ १७ ॥ (अन्तर्पटं

कुर्यात्॥) ॐ पितरः पितामहाः परेवरेततास्ततामहाः समावत्त्व० स्वाहा॥
इदं पितृभ्यः पितामहेभ्यः परेभ्योऽवरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहेभ्यश्च नमम
॥ १८ ॥ (दक्षिणाग्न्योर्मध्ये अन्यपात्रं निधाय तन्मध्ये त्यागः ॥
अन्तर्पटं निस्सार्य प्रणीतोदकस्पर्शः) इति अभ्यातानहोमः ॥

॥१४३॥ अथ अग्निरित्यादिपंचाहुतयः॥(अग्निरैत्वित्यादिपंचानां
प्रजापतिर्ऋषिरितिमस्य संकर्षणर्षिरग्निर्देवता चतुर्थस्य वैवस्वतो देवता
पंचमस्य मृत्युर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः सर्वेषां होमे विनियोगः ॥) ॐ
अग्निरैतुप्रथमोदेवतानां सोस्यै प्रजामुश्रुतुमृत्युपाशात् ॥ तदयर्ऋराजा-
वरुणोनुमन्यतांयथेयं स्त्रीपौत्रमघक्करोदात्स्वाहा ॥ इदमग्नये नमम
॥ १ ॥ ॐ इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यैनयतु दीर्घमायुः ॥ अशून्यो-
पस्थार्जीवतामस्तु मातापौत्रमानंदमभिविबुध्यतामियं स्वाहा ॥ इदमग्नये
नमम ॥ २ ॥ ॐ स्वस्तिनोऽअग्ने दिवऽआपृथिव्या विश्वानि धेह्यथा यजत्र ॥
यदस्यां महिदिविजातं प्रशस्तं तदस्मा सुद्रविणं धेहि चित्रं स्वाहा ॥ इदमग्नये
नमम ॥ ३ ॥ ॐ सुगन्धुपन्थां प्रदिशन्नऽएहि ज्योतिष्मध्ये ह्यजरम्नऽआयुः ॥
अपैतुमृत्युरमृतं नऽआगा द्वैवस्वतो नोऽअभयं कृणोतु स्वाहा ॥ इदं वैवस्व-
ताय नमम ॥ ४ ॥ (दक्षिणस्याम् अन्यपात्रे त्यागः ॥ प्रणीतोदकस्पर्शः॥)
(अन्तर्पटं कुर्यात्) ॐ परं मृत्योऽअनुपरे हि पन्थां वस्तेऽअन्यऽइतरो देव-
यानात् ॥ चक्षुष्मते शृण्वते तैर्ब्रवीमिमानं प्रजा एरीरिषो मोतव्वीरान्
स्वाहा ॥ ५ ॥ ॥ ॐ ॥ इदं मृत्यवे नमम ॥ (इत्यग्नौ त्यागो वा भूमौ
त्यागः ॥ अन्तर्पटं निस्सार्य ॥ प्रणीतोदकस्पर्शः ॥) इति पञ्चकहोमः ॥

॥१४४॥ अथ लाजाहोमः ॥ अथ कुमार्या अंता शमीपलाशमिश्रा-

१ कारिकायाम्-लाजाहोमत्रये मंत्रानश्मकारोहणे तथा ॥ भगाय चैकं मंत्रं च कन्या
पठति पंचकम् ॥ ध्रुवदर्शनकाले च षष्ठ्यैव उदाहृतः । भृश्वीर्हिर्मवेलाजा शमीदलविमिश्रिता ॥
कन्या होमं प्रकुर्वीत भर्तुर्भ्रातुश्च संगमे ॥ २ रेणुः-अन्यो भ्रातुरभावे स्याद्वाधवो ज्ञातिरेव वेति ॥

नासादितशूर्पस्थान् लाजानंजलिनाऽऽदाय कुमार्या अंजलावावपति ॥ तान्
 काजान् प्राङ्मुखो तिष्ठन्ती कुमारी अंजलिना जुहोति ॥ (अर्घ्यमणामि-
 त्यादित्रयाणामायर्वणऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दस्तृतीयस्यानुष्टुप्छन्दोऽग्निर्देवता ला-
 जाहोमे विनियोगः ॥) ॐ अर्घ्यमणंदेवं कन्याऽअग्निमयक्षत ॥ सनोऽअ-
 र्यमा देवः प्रेतो मुञ्चतुमापतेः स्वाहा ॥ इदमर्यम्णे नमम ॥ १ ॥ (अनेन
 मंत्रेण अञ्जलिस्थलाजानां तृतीयांशं जुहोति ॥) ॐ इयं नार्सु पव्रूते ला-
 जानावपन्तिका ॥ आयुष्मानस्तु मे पतिरेधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥ इदमग्नये
 नमम ॥ २ ॥ (अनेन अंजलिस्थलाजार्द्धं जुहोति ॥) ॐ इमां
 काजानावपाम्यग्नौ समृद्धिकरणं तव ॥ मम तुभ्यं च संवननं तदग्निरनु-
 मन्यतामियं ॥ स्वाहा ॥ इदमग्नये नमम ॥ ३ ॥ (इत्यनेन मंत्रेणाञ्ज-
 लिस्थान्सर्वां लाजाञ्जुहोति ॥ इदं मंत्रत्रयं कन्यैव पठति ॥) वरः कन्या-
 या दक्षिणहस्तं सांगुष्ठम् उत्तानं गृह्णाति पठति च ॥ (गृष्णामित्यादीनां
 चतुर्णां याज्ञवल्क्यभरद्वाजात्रिप्रजापतय ऋषयः ॥ त्रिष्टुबुष्णिगनु-
 ष्टुब्यजुश्छंदांसि लिङोक्ता देवताः वध्वाः पाणिग्रहणे विनियोगः) ॥
 ॐ गृष्णामिते सौभगत्वाय हस्तं मया पत्या जरदष्टिर्यथा सः ॥ भगोऽअ-
 र्यमासाविता पुरंधिर्मह्यं त्वादुर्गार्हिपत्याय देवाः ॥ १ ॥ अमोहमस्मि सात्व-
 सात्वमस्यमोऽअहम् ॥ सामाहमस्मिऽऋक्त्वं द्यौरहं पृथिवीत्वम् ॥ २ ॥
 तावैव विवहावहै सहरेतो दधावहै ॥ प्रजां प्रजनयावहै पुत्रान्विद्यावहै व-
 हून् ॥ ३ ॥ ते सन्तु जरदष्टयः संप्रियौ रोचिष्णु सुमनस्यमानौ पश्येम श-

१ रेणुः—वधूभ्राताऽजलौ तस्या लाजानंजलिनाऽऽवपेत् । तिष्ठन्त्यास्तिष्ठन् पत्या गृहीताज-
 लिनैव सा । जुहोत्यर्घ्यमणं देवमित्याद्यैस्त्रिभिरेव तान् । अंजलिस्थौस्त्रिधा सर्वान्प्राङ्मुखी
 प्रतिमंत्रतः ॥ प्राजापत्येन तीर्थेन देवैर्नैवेति बह्वृचाः ॥ २ अयास्यै दक्षिणं हस्तं वरो
 गृह्णाति साङ्गुष्ठम् ॥

रदः शतंजीवैमशरदःशतंशृणुयाथशरदःशतम् ॥ ४ ॥ (वरस्य मन्त्र-
 पाठः) ततः बधूमग्ने कृत्वा अग्नेरुत्तरतो गत्वा तत्र वरो वध्वा दक्षिणपादं
 सव्यहस्तेन गृहीत्वा दक्षिणेन वा गृहीत्वा ॥ पूर्वोपकल्पितदृषदुपरि
 करोति ॥ (आरोहेममेति मंत्रस्य आथर्वणऋषिः त्रिष्टुप् छंदः अग्निर्देवता
 अन्नमारोहणे विनियोगः) ॥ ॐ आरोहेममश्मानमश्मेवत्वँस्थिराभवा ॥
 अभितिष्ठपृतन्यतोववाधस्वप्रतनायतः ॥ (इत्यन्नमारोहणे वरस्य मंत्रपाठः)
 अथ गार्थां गायति ॥ ॐ सरस्वतिप्रेदमवसुभगेवाजिनीवती ॥ यान्त्वा-
 विश्वस्यभूतस्यप्रजायामस्याग्रतः ॥ यस्यांभूतःसमभवद्यस्यांविश्वमिदं-
 जगत् ॥ तामद्यगार्थांगास्यामियास्त्रीणामुत्तमंयशः ॥ (इत्यन्तं वरो
 गार्थां गायति ॥) अथ परिक्रामतः (अग्ने कन्या वरः पृष्ठतः) (तुभ्यमग्ने-
 इत्याथर्वण ऋषिः ॥ अनुष्टुप् छंदः ॥ अग्निर्देवता ॥ अग्निपरि-
 क्रमणे विनियोगः) ॥ ॐ तुभ्यमग्नेपर्यवहनसूर्यावहतुनासह ॥ पुनः
 पतिभ्योजार्चादाग्नेप्रजयासह ॥ (इति परिक्रमणे वरस्य मंत्रपाठः) ॥ एवं
 कुमार्यां भ्राता शमीपलाशमिश्राँल्लान्जलिनाञ्जलावावपति ॥ इत्या-
 रभ्य परिक्रमणान्तं पुनः वारद्वयं कुर्यात् ॥ ततः तृतीयप्रदाक्षिणानन्तरं
 शूर्पकोणप्रदेशेन कुमार्यां भ्राता कुमार्यंजलौ सर्वान्लाजान् आवपति ॥
 कुमारीं तिष्ठन्तीं सर्वान् लाजाञ्जुहोति ॥ ॐ भगाय स्वाहा इदं भगाय
 नमः ॥ ('इति मंत्रं कन्याया वाचायति वरः ॥') ततः समाचारात् तूष्णीं
 चतुर्थपरिक्रमणं कुरुतः ॥ (तत्र अग्ने वरः पृष्ठे कन्या ॥) नेतरथावृत्तिः ॥
 (परिक्रमणान्ते वरः कन्याया आसने स्वयं स्थित्वा कन्यां च स्वस्यासने
 उपवेशयेत् ॥) ततश्च पुनः उभौ पश्चादग्नेः प्राग्वत् स्वासने उपविशेताम् ॥
 वरो ब्रह्मान्वारब्धः प्राजापत्यहोमं कुर्यात् ॥ ॐ प्राजापतये स्वाहा इदं
 प्राजापतये नमः ॥ इति श्रोक्षण्यां त्यागः ॥ इति लाजाहोमः ॥

॥ १४५ ॥ अथ सप्तपदाक्रमणम् ॥ तत्रादौ शिष्टाचारात् अग्नैरुत्तरत्
 उदकसंस्थान् सप्ततंडुलपुंजान्कृत्वा वरः तत्र सप्ताचलपूजनं कुर्यात् ॥
 यथा-वरो हस्ते जलमादाय देशकालौ संकीर्त्य यम गृहीतकन्यापतित्व-
 सिद्धये सप्ताचलपूजनमहं करिष्ये ॥ ॐ प्रतिपदं सि प्रतिपदं चानुपदं स्यनु-
 पदं त्वा संपदं सि संपदं त्वा तेजो सितेजसेत्वा ॥ १ ॥ इति मंत्रेण गंधादिषु-
 चोपचारैः संपूज्य वरः सप्तपदानि प्रक्रमस्वेति प्रैषं कुर्यात् ॥ ॐ एकमिषे
 विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति वरोक्ते वधूर्दक्षिणैकपदमुदग्धान्याचले दद्यात् ॥
 एवं सर्वत्र ॥ ॐ द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति द्वितीयम् ॥ ॐ त्रीणि
 रायस्पोषाय विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति तृतीयम् ॥ ॐ चत्वारि मायोभवाय
 विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति चतुर्थम् ॥ ॐ पंच पशुभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ॥
 इति पंचमम् ॥ ॐ षड् ऋतुभ्यो विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति षष्ठम् ॥ ॐ
 सखे सप्तपदा भव सा मामनुव्रता भव विष्णुस्त्वा नयतु ॥ इति सप्तमम् ॥
 केचिदत्र प्रतिपदं वधुः प्रतिज्ञावचनं पठेदित्याहुः ॥

॥ १४६ ॥ सप्तपदी-गुर्जरटीकोपेता ॥ वरवचनानि ॥

ॐ एकमिषे विष्णुस्त्वानयतु ॥ १ ॥

हे वधु ! तने सर्व पुरुषार्थना साधनभूत एवा आ मुख्य भूलोकमां
 वषां सौभाग्य विगेरे इच्छित फलनी प्राप्ति थाय ते माटे अने मारा
 घरमां अन्न, वस्त्र, द्रव्य विगेरे घरनी वधी वस्तुओ संभाळवामां मदद
 करवा माटे तुं मारा घरनी अधिकारिणी था ॥ १ ॥

ॐ द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वानयतु ॥ २ ॥

हे वधु ! तने भूलोक अने भुवर्लोकना स्थानमां बळवती रहेवा माटे

परमात्मा सहायरूप थाओ, कारण के तारा बळ्थी मारा बळना
वधारो थशे ॥ २ ॥

ॐ त्रीणि रायस्पोषाय विष्णुस्त्वानयतु ॥ ३ ॥

हे वधु ! तું भूलोक, भुवલोक अने स्वर्गलोकना स्थानमा मारा
घननी वृद्धि अने संभाल माटे मारा घरनी अधिकारिणी था ॥ ३ ॥

ॐ चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वानयतु ॥ ४ ॥

हे वधु ! भूर्लोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक अने महर्लोकमा मारा सुखनी
उत्पत्ति माटे मारा घरनी तुं अधिकारिणी था ॥ ४ ॥

ॐ पंच पशुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥ ५ ॥

हे वधु ! तूं भूलोक, भुवलोक, स्वलोक, महलोक, जनलोक आ पांच लोकनां स्थानोमां परमात्माने एवी रीतथी प्राप्त कर के, जेनाथी घरमां रहेलां पशुओनी संभाळ तूं सारी रीते राखी शके ॥ ५ ॥

ॐ षड् ऋतुभ्यो विष्णुस्त्वानयतु ॥ ६ ॥

हे वधु ! तું भूर्लोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महर्लोक, जनलोक અને તપોલોકના સ્થાનમાં અને વસંતાદિ છ ઋતુઓમાં મારી સાથે ઉત્તમ મુઘ્ધ મોગવનારી થા ॥ ૬ ॥

ॐ सखे सप्तपदा भव सा मामनुव्रता भव ॥ ७ ॥

हे वधु ! तું भूलोक, भुवलोक, स्वलोक, महलोक, जनलोक, तपोलोक अने सत्यलोकना सुखोनी प्राप्ति माटे पातिव्रत्य धर्मनुं यथार्थ रीते परिपालन करी उत्तम सुख भोगवनारी अने मारी आज्ञानुं पालन करनारी या ॥ ७ ॥

आ प्रमाणे वर सात पगलां उत्तर तरफ चालीने बोले छे ते
वखते कन्या पण पोताना पतिने नीचे प्रमाणे कहे छे.

॥ ૧૪૭ ॥ કન્યાપ્રતિજ્ઞા ॥

ત્વત્તો મેઽશ્વિલસૌભાગ્યં પુણ્યૈસ્ત્વં વિવિધૈઃ કૃતૈઃ ॥

દેવૈઃ સંપાદિતો મહં વધૂરાદ્યે પદેઽબ્રવીત્ ॥ ૧ ॥

હે સ્વામિનાથ ! મારાં અનેક પુણ્યોના પ્રભાવથી આપનાથી આ જગત્માં મને સૌભાગ્ય મળ્યું છે, અને દેવોએ આપને મારા સ્વામી બનાવ્યા છે અને તેથી આપનાથીજ મારું સર્વ પ્રકારનું કલ્યાણ છે. (આ પ્રમાણે પહેલું પગલું ભરતી વચ્ચે કન્યા બોલે છે.) ॥ ૧ ॥

કુટુંબં પાલયિષ્યામિ હ્યાવૃદ્ધબાલકાદિકમ્ ॥

યથાલબ્ધેન સંતુષ્ટા બ્રૂતે કન્યા દ્વિતીયકે ॥ ૨ ॥

હે સ્વામિનાથ ! આપના કુટુંબના વૃદ્ધ પુરુષોના વચનનું પાલન કરી તેઓની આજ્ઞામાં રહી તેઓનું, બાલકોનું તથા કુટુંબનું હું પાલન કરીશ, અને જેટલું ધન પ્રાપ્ત થાય તેથી સંતુષ્ટ રહીશ (અને આપને ઓટું લાગે તેવું વચન કદાપિ બોલીશ નહિ.) (આ પ્રમાણે કન્યા બીજું પગલું ભરતી વચ્ચે બોલે છે.) ॥ ૨ ॥

મિષ્ટાન્નવ્યઞ્જનાદીનિ કાલે સંપાદયે તવ ॥

આજ્ઞાસંપાદિની નિત્યં તૃતીયે સાઽબ્રવીદ્વરમ્ ॥ ૩ ॥

હે પ્રાણનાથ ! આપ તથા આપના કુટુંબને દરરોજ સમયસર ઉત્તમ રસોઈ કરી ભોજન કરાવીશ અને નિરંતર તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. (આ પ્રમાણે કન્યા ત્રીજું પગલું ભરતી વચ્ચે બોલે છે.) ॥ ૩ ॥

શુચિઃ શૃંગારભૂષાઽહં વાઙ્મનઃકાયકર્મભિઃ ॥

ક્રીડિષ્યામિ ત્વયા સાર્ધં તુરીયે સાઽબ્રવીદિદમ્ ॥ ૪ ॥

હે સ્વામિન્ ! હું હંમેશ પવિત્ર રહી સૌભાગ્યના શણગારને ધારણ કરી, મનથી, વચનથી તથા સત્કર્મોથી આપને પ્રસન્ન કરીશ અને

આપનું શુભચિંતન કરીશ. (આ પ્રમાણે કન્યા ચોથું પગલું भरती
વચ્ચે બોલે છે.) ॥ ૪ ॥

દુઃસ્વે ધીરા સુસ્વે હૃષ્ટા સુસ્વદુઃસ્વવિભાગિની ॥

નાહં પરતરં ગચ્છે પશ્ચમે સાઽબ્રવીત્પતિમ્ ॥ ૫ ॥

હે નાથ ! આપના આપત્તિના સમયમાં હું ધીરજ રાખીશ અને
આપના સુસ્વથી હું પ્રસન્ન રહીશ અને આપના સુસ્વદુઃસ્વમાં હું ભાગ
લઈશ, તેમજ કોઈ પણ પરપુરુષની કદાપિ ઇચ્છા કરીશ નહિ. (આ
પ્રમાણે કન્યા પાંચમું પગલું भरती વચ્ચે બોલે છે.) ॥ ૫ ॥

સુસ્વેન સર્વકર્માણિ કરિષ્યામિ ગૃહે તવ ॥

સેવાં શ્વશુરયોશ્ચાપિ બન્ધૂનાં સત્કૃતં તથા ॥

યત્ર ત્વં વા હૃદં તત્ર નાહં વશ્ચ પ્રિયં ક્વચિત્ ॥

નાહં પ્રિયેણ વશ્યાઽસ્મિ કન્યા પૃષ્ઠે પદેઽબ્રવીત્ ॥ ૬ ॥

હે નાથ ! હું આપના ઘરનું સર્વ કામ સારી રીતે કરીશ અને આપનાં
માતાપિતાની સેવા કરીશ અને આપના ભાઈઓને પણ સત્કાર કરીશ.
આપ જ્યાં જશો ત્યાં હું આપની સાથે આવીશ અને કદાપિ આપનાથી દૂર
રહીશ નહિ અને ક્યારેય પણ તમને છેતરીશ નહિ. તેમ આપે મને પણ છેતરવી
નહિ. (આ પ્રમાણે કન્યા છઠું પગલું भरती વચ્ચે બોલે છે.) ॥ ૬ ॥

હોમયજ્ઞાદિકાર્યેષુ ભવામિ ચ સહાયકૃત્ ॥

ધર્માર્થકામકાર્યેષુ મનોવૃત્તાનુસારિણી ॥

સર્વે ચ સાક્ષિણસ્ત્વં મે પતિભૂતોઽસિ સાંપ્રતમ્ ॥

દેહો મયાઽર્પિતસ્તુભ્યં સપ્તમે સાઽબ્રવીત્પરમ્ ॥ ૭ ॥

હે સ્વામિનાથ ! હોમ તથા યજ્ઞાદિ ધર્મકાર્યને વિષે હું આપને
સહાય કરીશ. ધર્મ, અર્થ તથા કામ એ ત્રણ પુરુષાર્થના દરેક કાર્યમાં

हुं आपनी इच्छा प्रमाणे वर्तीश, देव ब्राह्मण विगेरेनी साक्षीमां
आप मारा पति थया छो अने ये वालं शरीर आपने अर्पण करुं
छे. (आ प्रमाणे कन्या सातहुं पगलुं भरती वखते बोले छे.) ॥७॥

॥ इति सप्तपदाक्रमणम् ॥

(निष्क्रमणमारभ्य वरः अग्नेर्दक्षिणतः स्थितस्य वाग्यतस्य हृद-
पुरुषस्य वा स्वस्य स्कंधधृतोदकुंभाद्धस्तेन जलमादाय एनां वधूं
शिरसि आपः शिवाश्च आपोहिष्ठेतित्रिभिर्मन्त्रैरभिषिञ्चति ॥) ॐ आपः
शिवाः शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्तारते कृण्वन्तु भेषजम् ॥
ॐ आपोहिष्ठामं० ॥ ॐ शोबं-शिवतयो० ॥ ॐ तस्म्यऽअर्द्धमा० ॥
ततो दिवा विनाहश्चेद्दरः सूर्यसुदीक्षस्वेति वधूं प्रेरयति ॥ सा च तच्चक्षु-
रित्यादि शरदः शतादिति स्वपठितमंत्रेण सूर्यसुदीक्षते ॥ ॐ तच्चक्षुर्-
वहितं० ॥ (वध्वा एव मंत्रपाठः ॥ ततो वरो वध्वा दक्षिणस्कंधोपरि
हस्तं नीत्वा ममव्रतेति स्वपठितमंत्रेण तस्या हृदयमालभते ॥ ममव्रते-
तेहृदयंदधायिषमचित्तमनुचित्तन्तेऽअस्तु ॥ मम वाचमेकमनाजुषस्वप्न-
जाप्रतिष्ठानियुक्तुमद्यम् ॥ ततो वरोऽनायिकाग्रे वधूशिरसि धृत्वा एना-
मभिमंत्रयते ॥ ॐ सुमंगलीरियंवधूरिषाऽसमेतपश्यत ॥ सौभाग्यमस्यैद-
स्वायायास्तंविपरेतन ॥ अत्र आचाराच्चतस्रः स्त्रियो मंगलं कुर्वन्ति ॥ ततो

१ (रेणुः—पतिपुत्रान्विता भव्याश्चतस्रः सुभगा अपि । सौभाग्यमस्यै दद्युस्ता मंगल-
चारपूर्वकम् ॥) चतस्रः सुवासिन्यः प्रथमं वरस्य कन्यायाश्च भाले तिलकं कृत्वा कन्यायाः पृष्ठभागे
गत्वा कन्याया वस्त्रान्तरे लाजान् प्रक्षिपन्त्यः दक्षिणकर्णे कथयेयुः । ब्रह्मसावित्र्योः सौभाग्यम् ।
इन्द्रेन्द्राण्योः सौभाग्यम् । शिवपार्वत्योः सौभाग्यम् । लक्ष्मीनारायणयोः सौभाग्यम् । सर्वं
सौभाग्यवती पुत्रपौत्रवती भव ॥ वान्तरं कन्या लाजान् स्वकीयाजलौ गृहीत्वा शिष्टाचारात्
स्वस्य पत्युः शिरसि प्रक्षिपेत् ॥

वधूं वरस्य वामभागे उपवेशयति ॥ अत्र च वध्वाः सीमन्ते वरः सिंदूरं
 ददाति ॥ ॐ वाममद्युसंवितव्वाममुश्वोदिवेदिवे व्वाममस्मदभ्यर्ह-
 सावीर्ह ॥ व्वामस्यहिक्षर्यस्यदेवभूरैरयाधियावामभाजः स्याम ॥ ६ ॥
 (इति मंत्रपाठो वरस्य) ततस्तां दृढपुरुषेणोन्मथ्याग्नेः प्राग्वोदग्वानु-
 गुप्तऽआगारेप्राग्ग्रीवऽउत्तरलोमास्तीर्णेरोहितेऽआनडुहचर्मण्युपवेशयती-
 दगावइति) ॥ ॐ इहगावोनिषीदंत्विहाश्वाऽइहपुरुषाः ॥ इहोसहस्रदक्षि-
 णोयज्ञऽइहपूषानिषीदतु ॥ (इति मंत्रपाठो दृढपुरुषस्य ॥) तत
 आगत्य पूर्ववद्यथास्थानमुपविश्य ब्रह्मान्वारब्धो वरः स्विष्टकृतं
 जुहोति ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते नमम ॥
 संस्रवप्राशनम् ॥ पवित्र्याभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपात्तिः ॥
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं ब्रह्मणे पूर्णपात्रं
 तुभ्यमहं संप्रददे ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थम् आचार्याय
 पूर्णपात्रं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ प्रणीताविमोकः ॥ आपः शिवाः० इति
 मार्जनम् ॥ परिस्तरणान्युत्तरे विसृजेत् ॥ ततः स्वकीयाचार्याय गां
 ददाति ब्राह्मणश्चेद्वरः ॥ अत्र ग्रामवचनं च कुर्युर्विवाहस्मशानयोरित्येनं
 यथाकुलाचारं तिलककरणादिकं कुर्यात् ॥ ततोऽस्तमिते ध्रुवं दर्शयति
 दिवा विवाहश्चेद्रात्रौ चेत्तदा वरदानानंतरं ध्रुवमसीति ॥ तत्र वरो वधूं
 प्रेषयति ध्रुवमीक्षस्वेति । ॐ ध्रुवमसिध्रुवंत्वापश्यामिध्रुवैधिपोष्येमयि ॥
 महांत्वादात् बृहस्पतिर्मयापत्याप्रजावतीसंजीवशरदः शतम् ॥ इति ॥
 सा यादि ध्रुवं न पश्येत्तदा पश्यामीत्येव ब्रूयात् ॥ ततो विवाहदिनमारभ्य
 दंपत्योर्नियमाः ॥ त्रिरात्रमक्षारलवणाशिनौ स्याताम् ॥ त्रिरात्रमधः

१ गौर्ब्राह्मणस्य वरः । ग्रामो राजन्यस्य । अश्वो वैश्यस्य । २ ग्रामशब्देन स्वकुलवृद्धाः
 स्त्रिय इति गदाघरः ॥ ग्रामवचनं लोकवचनमिति भर्तृयज्ञः ॥

अधीयाताम् ॥ संवत्सरं न मिथुनमुपेयातां द्वादशरात्रर्द्धषड्रात्रं त्रिरात्र-
मन्ततः ॥ कृतस्य विवाहाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं यथासंख्या-
कान् ब्राह्मणान् यथाकाले यथासंपन्नेनान्नेनाहं तर्पयिष्ये तेन कर्माङ्गदेवताः
प्रीयन्तां नमः ॥ कृतस्य विवाहहोमकर्मणः सांगतासिद्धयर्थम् आचार्यादि-
नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो गंधादिभिः सम्पूज्य यथोत्साहं दाक्षिणां
दास्ये ॥ अथाशीर्वादमंत्राः ॥ ॐ शतंजीवशरदो० ॥ ॐ शतमिन्नुश्व-
रदो० ॥ ॐ विवश्वानिदेव० ॥ इत्याशीर्वादः इति ॥

॥ इति विवाहसंस्कारप्रयोगः समाप्तः ॥ १६ ॥

॥ १४८ ॥ अथ चतुर्थीकर्मप्रयोगः ॥

विवाहादिवसार्चतुर्थ्यामपररात्रे भार्यया सह मंगलं स्नात्वाऽह्नतवाससी
परिधाय धृतमंगलतिलकः शुभासने वर उपविशति ॥ तत्र दाक्षिणतो वधूः ॥
वरः आचम्य प्राणानार्यम्य ॥ सुमुखश्चेति पठित्वा ॥ अद्येत्यादि० विवाहा-
गभूतं चतुर्थीकर्म करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणपतेः षोड-
शोपचारैः पूजनमहं करिष्ये ॥ तत्र गृहाभ्यन्तरतः स्थण्डिले पंचभूसं-
स्कारपूर्वकं वैवाहिकाग्नेः स्थापनं कुर्यात् ॥ ततो अग्नेर्दाक्षिणतः ब्रह्मा-
सनाद्यासादनं कृत्वा अग्रेरुत्तरत उदकुंभं स्थापयेत् ॥ ॐ भूरसिभू-
मिरसि० ॥ इति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ ॐ आजिघ्न० । इति कलशस्थापनम् ॥
ॐ ह्वरुणस्यो० । इति जलपूरणम् ॥ ॐ सुजात० । इति मंत्रेण सूत्रवेष्टनम् ॥
ॐ वाऽओषधी० । इति सर्वौषधीप्रक्षेपः ॥ ॐ स्योनापृथिवि० । इति

१ चतुर्थ्यामपररात्रेऽ (विवाहमारभ्य चतुर्थेऽह्नि अपररात्रे इत्यर्थः) भ्यन्तरतोऽ-
भिमुपसमाधाय ॥

मृत्तिकामक्षेपः । ॐ वाःफकिनीः० । इति फळम् ॥ ॐ हिरण्यगर्भ० । इति
 हिरण्यम् ॥ ॐ परिवाजपतिः० । इति पंचरत्नानि ॥ ॐ पूर्णादिवी० । इति
 पूर्णपात्रम् ॥ ॐ मनोजूति० । इति मंत्रेण प्रतिष्ठा कार्या ॥ “ॐ उदकुंभा-
 धिष्ठातृदेवताभ्यो नमः ” इति षोडशोपचारैः पूजनं कार्यम् ॥ ततः
 पात्रासादनादिकम् । अज्योद्गासनं चरोरुद्गासनं च आज्योत्पवनादिप्रोक्ष-
 ण्याः प्रत्युत्पवनान्तं कृत्वा उपयमनकुशानादाय ॥ ॐ तिष्ठन्
 समिधोऽभ्याधाय ॥ प्रोक्षणीशेषोदकेन अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य पवित्रयोः
 प्रणीतासु निधानम् ॥ इतरथावृत्तिः ॥ ब्रह्मान्वारब्धेन स्रुवेण होमः ॥
 (मनसा ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा) इदं प्रजापतये न मम ॥ ॐ इन्द्राय
 स्वाहा इदमिन्द्राय न मम ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम ॥
 ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय न मम ॥ हस्ते अक्षतान् गृहीत्वा ॥
 ॐ अग्नेनय० ॥ चतुर्यर्कर्मणि साक्षिनाम्ने वैश्वानराय नमः गंधाक्षत-
 पुष्पाणि समर्पयामि ॥ ततो वर आज्येन पञ्चाज्याहुतीर्जुहुयात्
 (उदपात्रे सर्वासां त्यागः) यथा—ॐ अग्नेप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्ति-
 रसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामि वास्यैपतिघ्नीतनूस्तामस्यै नाशय
 स्वाहा ॥ इदमग्नये न मम ॥ १ ॥ ॐ वायोप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्ति-
 रसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामि वास्यैप्रजाघ्नीतनूस्तामस्यैनाश-
 यस्वाहा ॥ इदं वायवे न मम ॥ २ ॥ ॐ सूर्यप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रायश्चित्ति-
 रसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामि वास्यैपशुघ्नीतनूस्तामस्यैनाशय-
 स्वाहा ॥ इदं सूर्याय न मम ॥ ३ ॥ ॐ चन्द्रप्रायश्चित्तेत्वंदेवानांप्रा-
 यश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामि वास्यैगृहघ्नीतनूस्तामस्यै-
 नाशयस्वाहा ॥ इदं चन्द्रमसे नमम ॥ ४ ॥ ॐ गन्धर्वप्रायश्चित्तेत्वंदे-

वानांप्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामिषास्यैयशोघ्नीतनू-
 स्तामस्यैनाशयस्वाहा ॥ इदं गंधर्वाय न मम ॥ ५ ॥ ततः स्थालीपा-
 केन एकामाहुतिं जुहुयात् ॥ चरुमभिघार्य ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं
 प्रजापतये न मम ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते
 न मम ॥ ततो आज्येन भूराद्या नवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्न-
 ये न मम ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे न मम ॥ ॐ स्वः स्वाहा
 इदं सूर्याय न मम ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां
 न मम ॥ ॐ सत्त्वन्नो अग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां न मम ॥
 ॐ अयाश्चाग्ने० । स्वाहा ॥ इदमग्नये अयसे न मम ॥ ॐ येतेशतं० ।
 स्वाहा ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः
 स्वर्केभ्यश्च न मम ॥ ॐ उर्दुत्तमं० । स्वाहा ॥ इदं वरुणाद्यादित्यायादि-
 तये च न मम ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम ॥ ततः सं-
 स्रवप्राशनम् ॥ पवित्राभ्यां मार्जनम् ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे
 पूर्णपात्रदानम् ॥ कृतस्य चतुर्थीकर्मणः सांगतासिद्ध्यर्थं ब्रह्मन् पूर्णपात्रं
 तुभ्यमहं संप्रददे ॥ तत आचार्याय पूर्णपात्रं तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥
 पश्चिमे प्रणीताविमोक्तः ॥ तज्जलेन ॐ आपः शिवाः० इति मार्जनम् ॥
 (तत उदपात्रजलेन वरौ बध्नुमूर्ध्न्यभिषिचति यातेपतिघ्नीरिति ॥)
 ॐ यातेपतिघ्नीप्रजाघ्नीपशुघ्नीगृहघ्नीयशोघ्नीनिदितातनूज्जरिघ्नीततऽएनां-
 करोमिसाजीर्यत्वंमयासहस्रौ ॥ (असौस्थाने नामग्रहणं करोति
 वरः) अमुकी देवी इति ॥ अथैनां बध्नुं स्थालीपाकं (कंसार)
 वरः प्राशयति । कन्यामात्रा चतुर्वारं परिवेषणं कार्यम् ॥ ततो वर
 एनां प्राशयति ॥ प्राणैस्ते प्राणान्संदधामि ॥ १ ॥ अस्थिधिरस्थीनि
 संदधामि ॥ २ ॥ मांसैर्मांसं संदधामि ॥ ३ ॥ त्वचा त्वचं संदधामि

॥ ४ ॥ अत्र वधूः शुद्ध्यर्थमाचामेत् ॥ अत्र समाचारात् वधूः वरमपि
 पूर्वोक्तैर्मन्त्रैः प्राशयेत् ॥ तत आचार्यो हस्ते अक्षतान्गृहीत्वा ॥ ॐ मनोज्ञति ॥
 उभयोर्वधूवरयोः सुप्रतिष्ठितमस्तु ॥ इति तयोः श्विरसि क्षिपेत् ॥ ततो वरः
 वधूदक्षिणस्कंधोपरि हस्तं नीत्वा पठेत् ॥ ॐ वत्से सुसीमे हृदयं दिवि चंद्रम-
 सिश्रितम् ॥ वेदाहंतन्मातृद्विद्यात्पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं शृणुया-
 म शरदः शतम् इति ॥ कृतस्य चतुर्थीकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं यथासंख्या-
 कान् ब्राह्मणान् कुमारिका वटुकान् यथाकाले यथासंपन्नेनाग्नेनाहं तर्प-
 यिष्ये ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिद्धयर्थं नानागोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथो-
 त्साहं दक्षिणां दास्ये ॥ अथाशीर्वादः ॥ ॐ विश्वान्तिदेव ॥ ॐ
 पुनस्त्वा ॥ ॐ शतं जीव शरदो ॥ ॐ शतमिन्द्रशरदो ॥ ततो
 वध्वा सह वरो गृहान्तगत्वा कुलदेव्याः पूजनं कुर्यात् । पूज्यान्
 ऋद्धांश्च नमस्कृत्य यथासुखं विहरेत् ॥ इति चतुर्थीकर्म समाप्तम् ॥
 ॥ इति षोडशसंस्कारप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ १४९ ॥ अथ विवाहहोमकाले कन्यायामृतुमत्यां होमविधिः ॥
 कन्या सुस्नाता शुभासने उपविश्य । ऋतुदोषविनाशार्थं प्राप्तकर्मणि
 योग्यतासिद्धयर्थं युञ्जानहवनं पयस्विनीगोदानं पयःप्राशनं च करिष्ये
 इति संकल्प्य निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणेशं सम्पूज्य । युञ्जानहोमकर्तुं स्पंदिले
 आचार्यद्वारा पंचभूसंस्कारपूर्वकं विटनामानमग्निं प्रतिष्ठाप्य सम्पूजयेत् ।
 ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनाद्याज्यभागान्तं कुर्यात् । नात्र चरुः । ॐ शुभ्रा-

१ अत्र स्त्रिया सह भोजनेऽपि न दोष इत्याह ॥ एकयानसमारोह एकपात्रे च भोज-
 नम् ॥ विवाहे पथि यात्रार्या कृत्वा विप्रो न दोषभाक् ॥ अन्यथादोषमाप्नोति पश्चाच्चान्द्रायणं
 चरेत् ॥

न?प्रथमं० सुञ्जतेमनऽइति ऋग्भ्यां चतुर्दशावृत्त्याऽष्टाविंशत्याहुतीराज्येन
जुहुयात् । तौ च मंत्रौ । ॐ सुञ्जान?प्रथममनस्तत्त्वाय सविताधियः ।
अग्नेज्योतिर्भिचाय्यपृथिव्याऽअध्याभरत्स्वाहा ॥ इदं सवित्रे न
मम ॥ १ ॥ ११ ॥ सुञ्जतेमनऽउतसुञ्जतेधियोविप्राविप्रस्यबृहतोविपश्चि-
तः । विहोत्रादधेद्युनाविदेकऽइन्महीदेवस्यसवितुः परिष्ठुतिस्वाहा
॥ २ ॥ ११ ॥ इदं सवित्रे न मम ॥ ततो भूराद्याः स्विष्टकृदन्ता दशाहुतयः ।
संस्रवप्राशनादि प्रणीताविमोकान्तं होमशेषं समाप्य ततः पयस्विनीं गां
दद्यात् ॥ अथवा गोनिष्क्रयीभूतं निष्कं निष्कार्धं वा सुवर्णमूल्यरज-
तद्रव्यं दद्यात् ॥ ततः पयःप्राशनम् । कामधेनुसमुद्भूतं घृतवीजं शशि-
प्रभम् । तस्य प्राशनमात्रेण रजोदोषो विनश्यतु । इदं रजोदोषनिवृत्त्यन्तं
त्रिदिनं पयः प्राश्यम् । अग्निं विसृजेत् ॥ इति युञ्जानहोमविधिः ॥

॥ १५० ॥ कन्यागृहे भोजनविचारः ॥

मदनरत्ने भविष्ये-अप्रजायां तु कन्यायां न भुञ्जीत कदाचन ।
दौहित्रस्य मुखं दृष्ट्वा किमर्थमनुशोचति ॥ अपरार्के आदित्यपुराणे-
विष्णुं जामातरं मन्ये तस्य कोपं न कारयेत् । अप्रजायां तु कन्यायां
नाश्रीयात्तस्य वै गृहे । यदि भुञ्जीत मोहाद्वा पूयाशी नरकं व्रजेत् ॥

॥ १५१ ॥ अर्थार्कविवाहः ॥

वरो विवाहसम्भारान्गृहीत्वा स्वकीयतृतीयविवाहात्प्राक् दिनचतु-
ष्टयाधिकव्यवहिते हस्तनक्षत्रयुते शुभे शनिवारे रविवारे वा ग्रामाद्बहिः

१ धर्माब्धौ-तृतीया मानुषी कन्या नोद्वाह्या म्रियते हि सा । विधवा वा भवेत्तस्मात्तृ-
तीयेऽर्के समुद्गृहेत् ॥ सङ्गृहे-चतुर्यादिविवाहार्थं तृतीयेऽर्के समुद्गृहेत् । आदित्यदिवसे वापि
हस्तर्के वा शनैश्चरे ॥

प्राच्यामुदीच्यां वा पुष्पफलाद्यैर्युतम् अर्कं सम्पाद्य तत्र गत्वा तस्य समीपे स्थण्डिलं कृत्वा तस्य पश्चिमतः पूर्वाभिमुख उपविश्य आचमनं प्राणायामं पवित्रधारणञ्च कृत्वा प्रधानसङ्कल्पं कुर्यात् ॥ विष्णुर्विष्णु-
र्विष्णुः । श्रीमद्भगवतो० इत्यादि पठित्वा एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम तृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषनिवृत्त्यर्थं श्रीपरमेश्वर-
श्रीतये तृतीयमर्कविवाहमहं करिष्ये ॥ पुनर्जलं गृहीत्वा । तत्रादौ निर्वि-
घ्नतासिद्धये गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्धा-
रापूजनम् आचाराद्वैश्वदेवसङ्कल्पं नान्दीश्राद्धम् आचार्याद्यृत्विग्वरणञ्च
करिष्ये । तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनञ्च करिष्ये ॥ इति दिग्रक्षणं
कलशार्चनं गणपतिपूजनाद्याचार्यवरणान्तं च कर्म कृत्वा आचार्यं
प्रार्थयेत् ॥ (आत्राचार्यद्वयम् ॥ कर्मार्यं स्वकुलाचार्यमपरकन्यादानार्थं च)
“कन्यापिता यथा सूर्यो देवानाञ्च प्रजापतिः । तथा त्वमर्कदानार्थ-
माचार्यत्वं कुरु प्रभो” ॥ एवं संप्रार्थित आचार्यस्ततो वरस्य मधुपर्के-
णार्चनं कुर्यात् ॥ सङ्कल्पः—अद्येत्यादि० शुभपुण्यतिथौ अर्कविवाहा-
र्थम् आगतं वरं मधुपर्केणार्चयिष्ये इति सङ्कल्पं कृत्वा “षडध्या
भवन्त्याचार्य० इत्यारभ्य [पृ. ४१९] अनेन मधुपर्कार्चनेन परमेश्वरः
प्रीयताम् ॥ ” इत्यन्तं कुर्यात् ।

ततो वरः अर्कस्य समीपे स्थित्वा अर्कं प्रार्थयेत् । “त्रिलोकवासिन्
सप्ताश्व छायाया सहितो रवे । तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुरु ।”
ततो वरः अर्कवृक्षे ॐ “आकृष्णेन० ” इति मंत्रेण छायाया सहितं
सूर्यम् आवाह्य प्रतिष्ठापयेत् । ॐ भूर्भुवः स्वः छायासहिताय सूर्याय
नमः छायासहितं सूर्यमस्मिन्नर्के आवा० स्याप० ॥ ततः “ॐ छायासहि-
त्वाय श्रीसूर्याय नमः” इति मंत्रेण षोडशोपचारैः पूजनं कुर्यात् । तत्र

गुडौदनं नैवेद्यं दक्षिणां दत्वा आरार्तिक्यं कृत्वा । अनेन पूजनेन छाया-
सहितः श्रीसूर्यः प्रीयतां न मम ॥ इति पूजनान्तं कुर्यात् ॥ एवं संपूज्य
ततोऽर्कं वस्त्रेण सूत्रेण च आवेष्ट्य “ ॐ आपोहिष्ठा० ” इति मंत्रेण
अर्कं जलैरभिषिच्य वरोऽर्कस्य प्रदक्षिणां कुर्यात् ॥ “ अर्कप्रीतिकरा
येयं त्वया सृष्टा पुरातनी । अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा ह्यस्माकं परिरक्षतु ॥
नमस्ते मङ्गले देवि नमः सवितुरात्मजे । त्राहि मां कृपया देवि पत्नी
त्वं म इहागता ॥ ” इति प्रदक्षिणां कृत्वा वरोऽर्कं प्रार्थयेत्-“ अर्कस्त्वं
ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च ॥ वृक्षाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिव-
र्धनः ॥ तृतीयोद्वाहजं मृत्युं त्वं मे भो सुविनाशय ॥ ” इति ॥ तदन-
न्तरम् आचार्यः अर्कस्य वरस्य च मध्येऽन्तर्पटं धृत्वा मङ्गलाष्टकं
[पृ. ४२३] पठेत् ॥ ततोऽन्तर्पटं निःसार्यार्कस्योपरि अक्षतान् दद्यात् ॥

तत आचार्यो हस्ते जलं गृहीत्वा देशकालौ सङ्कीर्त्य एवंगुणविशेषेण
विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ अस्य वरस्य तृतीयोद्वाहजनितसर्वाङ्गिष्ट-
विनाशार्थं तथा च श्रीसवितृसूर्यनारायणप्रीतये (ब्रह्मविवाहविधिना)
अर्कविवाहविधिना अर्कविवाहं करिष्ये ॥ इति सङ्कल्प्य वरस्य हस्ते
सुप्रोक्षितादिकं कुर्यात् ॥ “ शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवाः आपः ॥
सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टञ्चास्तु । अस्त्व-
क्षतमरिष्टञ्च ॥ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पान्तु
आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु इति ॥ ” तृतीयोद्वाहन्य-
दोषपरिहारोऽस्तु ॥ इति वदेत् ॥

ततो वरस्य गोत्रोच्चारपूर्वकदानसङ्कल्पः-“ अमुकगोत्रस्य अमुक-
प्रवरान्वितस्य अमुकवेदशास्त्राध्यायिनः अमुकनाम्नः प्रपौत्राय । अ० ना०
अ० प्र० अ० वे० अ० ना० पौत्राय । अ० गो० अ० प्र० अ० वे० अ० ना०
पुत्राय । अमुकनाम्ने वराय । काव्यपगोत्रस्य काव्यपवत्सारनैष्ठिकेति

त्रिप्रवरान्वितस्य आदित्यस्य प्रपौत्रीम् । सवितुः पौत्रीम् । सूर्यस्य पुत्रीम् ।
 आर्कीनाम्नीं कन्यां सूर्यदैवत्यां भार्यात्वेन तुभ्यमहं सम्प्रददे ॥ इति
 वरहस्ते सकुशं जलं दद्यात् ॥ तथाच “ अर्ककन्यामिमां विप्र यथा-
 शक्तिविभूषिताम् ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय ॥ ”
 इति दानमन्त्रं पठेत् ॥ पुनर्जलं गृहीत्वा । कृतस्यार्कदानकर्मणः
 साङ्गतासिद्धयर्थम् इमां दक्षिणां तुभ्यमहं सम्प्रददे । इति दक्षिणां
 दद्यात् ॥ वरः “ ॐ स्वस्ति ” इति ब्रूयात् ॥

ततो वरः अर्कवृक्षस्योपरि गन्धाक्षतपुष्पसमन्विताञ्जलाञ्जलीन्
 दद्यात् ॥ यथा मन्त्रः—“ ॐ यज्ञो मे कामः समृद्धयताम् । ॐ धर्मो मे कामः
 समृद्धयताम् । ॐ यशो मे कामः समृद्धयताम् । ” इति जलाञ्जलि-
 दानम् ॥ ततो गायत्रीमन्त्रेण “ ॐ परित्वा ” इति मन्त्रेण च पञ्चावृता
 सूत्रेणार्कमावेष्टयेत् ॥ पुनः पञ्चगुणेन सूत्रेण अर्कस्य दक्षिणस्कन्धं
 “ बृहत्साम० ” इति मन्त्रेण “ ॐ षदाबध्नन्० ” इति मन्त्रेण च
 रक्षार्थं बध्नीयात् ॥ यथा—“ बृहत्सामनक्षत्रमद्गृह्ण्यं त्रिष्टुभौजशुभि-
 तमुग्रवीरम् । इन्द्रस्तोमेन पञ्चदशेन मध्यमिदं वातनु सगरेण रक्ष ॥ ”
 “ ॐ षदाबध्नन्० ॥ ” ततोऽर्कस्य दिक्षु विदिक्षु च अष्टौ कुम्भान् संस्थाप्य
 बह्वेण त्रिसूत्रेण चावेष्ट्य हरिद्रागन्धादीन् कुम्भे क्षिप्त्वा तेषु कुम्भेषु
 “ ॐ विष्णवे नमः ” इति नाममन्त्रेण महाविष्णुम् आवाह्य षोडशोपचारैः
 पूजयेत् ॥ ततः स्थण्डिले पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् आचार्यद्वाराऽग्निस्थापनं
 कृत्वा ब्रह्माणश्च वृत्वा प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनान्तं विधाय उपयमनकुशा-
 नादाय “ तिष्ठन् समिधोऽभ्याधाय ” इत्यारभ्य पर्युक्षणान्तं कृत्वाऽऽ
 घारावाज्यभागौ जुहुयात् (मनसा) ॥ “ ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजा० ।
 ॐ इन्द्राय० इदमिन्द्राय० । ॐ अग्नये० इदमग्नये० । ॐ सोमाय स्वाहा

इदं सोमाय० । ” एवमाधारावाज्यभागौ हुत्वा ॐ सङ्गोभिः० । इति मंत्रेण होमं कुर्यात् ॥

ॐ सङ्गोभिराङ्गिरसो नक्षत्राणोभर्गऽइवेदं यमर्णनिनाय । जनेमि-
त्रो नदम्पतीऽअनक्तिवृहस्पतेवाजयाशूरिवाजौ स्वाहा ॥ इदं वृहस्पतये न
मम ॥ १ ॥ यस्मै त्वा कामकामाय वयं सम्राड् यजामहे । तामस्मभ्यं कामं
दत्त्वा यथेयं घृतं पिव स्वाहा ॥ इदमग्नये न मम ॥ २ ॥

ततो व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरष्टोत्तरशतम् अष्टाविंशतिरष्टौ वा होमः ।
ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये० । ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे० । ॐ स्वः
स्वाहा इदं सूर्याय० । ॐ भूर्भुवःस्वः स्वाहा इदं प्रजापतये० । इति
हुत्वा ततो भूराद्याः स्विष्टकृदन्ता दशाहुनयः । ततः संस्त्रवप्राशनादि
प्रणीताविमोक्तान्तं सर्वं कुर्यात् ।

ततो वरः अर्कं प्रदक्षिणीकृत्य प्रार्थयेत् ॥ “ मया कृतमिदं कर्म
स्थावरेषु जरायुणा । अर्कापत्यानि नो देहि तत् सर्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ”
इति ॥ तत आचार्यः “ ॐ ऋचंवाचम् ” इति शान्त्यध्यायं जपेत् ।
ततो वर आचार्याय गोयुग्मं वा तन्मूल्यं दद्यात् । यथाकालेऽष्टौ ब्राह्म-
णान् भोजयिष्ये इति भोजनसंकल्पं कृत्वा अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
भूयसीम् आचार्याय च दक्षिणां सर्वोपस्करं च दद्यात् ॥
ततो वरो गणेशं कुम्भस्थितं महाविष्णुम् अग्निश्च विसृज्य जलं
गृहीत्वा-अनेन यथाज्ञानेन कृतेनार्कविवाहकर्मणा श्रीपरमेश्वरस्वरूपी
श्रीसूर्यनारायणः प्रीयतां न मम । अनेन कर्मणा तृतीयमानुषीविवाह-
जन्यदोषपरिहारोऽस्तु ॥ पुनर्विष्णुं प्रार्थयेत्-“ यस्य स्मृत्या० ” ॐ
विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । ॐ विष्णवे नमः । इति अर्कविवाहः ॥

॥ १५२ ॥ अथ कुम्भविवाहः ॥

कन्यापिता सपत्नीकः कुम्भविवाहोक्तान् सम्भारानादाय देवाग्रे
गत्वा शुभासने प्राङ्मुख उपविश्य आचमनं प्राणायामश्च कृत्वा
स्वकन्याया विषकन्यात्वदोषपरिहारार्थं कुम्भविवाहं कुर्यात् ॥

सङ्कल्पः—विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो० इत्यादि पठित्वा एवंगु-
णविशेषेण विशिष्टार्या शुभपुण्यतिथौ मम अस्याः कन्याया नक्षत्रादि-
योगेन ग्रहयोगेन च विषाख्ययोगजननसूचितवैधव्यारिष्टपरिहारार्थं
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं कुम्भविवाहाख्यं कर्म करिष्ये ॥ पुनर्जलमादाय ।
तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृका-
पूजनं वसोर्धारापूजनं वैश्वदेवसङ्कल्पं नान्दीश्राद्धम् आचार्यवरणश्च
करिष्ये । तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनश्च करिष्ये । इति दिग्रक्षणादि
कृत्वा ततो गणपतिपूजनाद्याचार्यवरणान्तं कुर्यात् ।

ततो मुख्यदेवतायाः स्थापने कलशं निधाय स्वर्णमयविष्णुरूपा-
श्वत्थद्रुमप्रतिमाया अग्न्युत्तारणं कुर्यात् । मूर्तिं घृतेनाभ्यज्य तदुपरि
“ॐ समुद्रस्यत्वा०” इत्यादि पठित्वा जलधारया अग्न्युत्तारणं विधाय

१ अथ कुम्भविवाहो विषयोगसमुत्पन्नायाः कन्याया वैधव्यदोषपरिहारार्थं कार्यः ।
विषयोगस्त्रिविधः । सूर्यभौमार्किकारेषु तिथिभद्राशतामिधम् ॥ आश्लेषाकृत्तिकानागे तत्र जाता
विषाङ्गना । जनुर्लगे रिपुक्षेत्रे संस्थितः पापखेचरः । द्विसाम्यमपि योगेऽस्मिन्सञ्जाता विष-
कन्यका ॥ लग्ने शनैश्चरो यस्याः सुतेऽर्को नवमे कुजः । विषाख्या सापि नोद्वाह्या त्रिविधा
विषकन्यका ॥ तद्दोषपरिहारोपायः—सावित्र्यादिब्रतं कृत्वा वैधव्यादिनिवृत्तये । अश्वत्थादिभिरुद्वाह्या
दद्यात्तां चिरजीविने ॥ बालवैधव्ययोगे तु कुम्भद्रुमप्रतिमादिभिः । कृत्वा लग्नं ततः पश्चाद-
कन्योद्वाह्येति चापरे ॥ तथैव—वैधव्ययोगे विदिते च वध्वा विवाहमादौ विदधीत कुम्भे । पश्चा-
द्विवाह्या विधिवद्वधूः सा विधिस्तु तस्याकरतोऽवधार्यः ॥ स्वर्णद्रुपिप्पलानां च प्रतिमा विष्णुरू-
पिणी । तया सह विवाहे तु पुनर्भूत्वन्न जायते ॥ इति विधानखण्डे ॥

प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् । मूर्तौ दक्षिणहस्तं न्युब्जं धृत्वा पठेत् ॥ ॐ आँ
 ह्रीं क्रौं यं रं लं वं शं षं सं हं सः अस्याः विष्णुमूर्तेः प्राणा
 इह प्राणाः ॥ ॐ आँ० । अस्याः विष्णुमूर्तेः जीव इह स्थितः । ॐ आँ०
 अस्याः विष्णुमूर्तेः सर्वेन्द्रियाणि वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणपाणिपा-
 दपायूपस्थानीहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । गर्भाधानादिषोडश-
 संस्कारार्थं षोडश प्रणवान् जपेत् । बत आवाहनादिषोडशोपचारपर्यन्तं
 पूजनं कृत्वा प्रार्थयेत् ॥ “वरुणाङ्गस्वरूपाय जीवनानां समाश्रय ।
 पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रसुखं कुरु ॥ देहि विष्णो वरं देहि कन्यां
 पालय दुःखतः ॥ ” इति संप्रार्थ्य अनेन पूजनेन स्वर्णमयाविष्णुस्वरूपा-
 श्वत्थः प्रयिताम् इति जलमुत्सृजेत् ॥

ततो यथोचितं मधुपर्कं कृत्वा वस्त्रालङ्काराणि सप्रर्पयेत् ॥ ततः
 कन्याकुम्भयोरन्तरे अन्तर्पटं धृत्वा कन्यां तस्य सम्मुखे प्रत्यङ्मुखी-
 भूषवेश्य मङ्गलाष्टकं पठेत् । “ॐ प्रतिष्ठ” इति पठित्वा अन्तर्पटं
 निष्कास्य कन्यायै वस्त्रोपवस्त्रे दत्वा मंगलतंतुबंधनसमीक्षणान्तं कृत्वा
 दशवारमधस्तादुपरि च कुम्भं कन्यां च “परित्वा०” इत्यनुवाकेन
 सूत्रेण संवेष्ट्य कुम्भरूपाविष्णवे कन्यादानं कुर्यात् ॥

कन्यादानसङ्कल्पः— विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो महापुरुषस्य
 विष्णो० इत्यादि पठित्वा । एवंगुणविशेषेण विशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ
 अस्याः कन्याया विषाख्ययोगजननवैधव्यदोषापनुत्तये श्रीविष्णु-
 स्वरूपिणे अश्वत्थकुम्भाय श्रीरूपिणीमिमां कन्यां तुभ्यमहं सम्प्रददे ।
 इति पठित्वा कन्याया दक्षिणहस्ते जलं दत्त्वा तद्धस्तं विष्णुस्वरूपाया-
 श्वत्थकुम्भाय समर्प्य मन्त्रं पठेत् ॥ “गौरीं कन्यामिमां श्लक्ष्णां यथा-
 शक्तिं विभूषिताम् । ददामि विष्णवे तुभ्यं सौभाग्यं देहि सर्वदा ॥ ”

विष्णुरूपिणे कुंभायेमां कन्यां संप्रददे ॥ इति समर्पयेत् ॥ अनन्तरं
वस्त्रग्रान्थिकादिकं विमुच्य कुम्भं गृहीत्वा जले निक्षिपेत् ॥

ततः आचार्यः शुद्धजलेन “ ऐन्द्रवारुणपावमानीयमंत्रैः ” कन्यां
पञ्चपल्लवेनाभिषिच्य शुद्धवाससी परिधापयेत् ॥

ततः कन्या शुद्धोदकेन स्नात्वा स्वयं धारितानि नूतनानि वस्त्राणि
सालङ्काराणि आचार्याय दत्वा आचार्यायान्येभ्यश्च दक्षिणां दद्यात् ।
ततः आचार्यादीनां समीपे उपविश्य “ भो ब्राह्मणाः अहम् अनेन
कुम्भविवाहकर्मणा अनघाऽस्मि ? ” इति त्रिवारं पृच्छेत् । “ त्वमनघाऽसि
एवमस्तु ” इति आचार्यादयोऽपि त्रिवारं ब्रूयुः ॥ ततः कर्मेश्वराय
समर्प्य गणपतिप्रभृतिदेवानां विसर्जनं कुर्यात् ॥ इति कुम्भविवाहः ॥

॥ इति ग्रहशान्तिसहितषोडशसंस्कारात्मकः षष्ठो विभागः ॥

॥ अथ विविधशांतिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥

॥ १५३ ॥ अथ रजोदोषे श्रीशान्तिः ॥

वधूवरमातुरजःप्राप्तौ नान्दीश्राद्धोत्तरं मुहूर्तान्तरालाभे संकटे
कर्माधिकारार्थं श्रीशान्तिं कुर्यात् ॥ यथा यजमानः आचम्य प्राणा-
नायम्य अघेत्यादित्यौ० अस्य संस्कार्यस्य (संस्कार्याया वा)
विवाहादिमंगलकर्मणि मम पत्न्या रजोदोषनिरासार्थं सकलारिष्टशां-
त्यर्थं संस्कारस्य (संस्कार्याया वा) बह्वायुष्यप्राप्त्यर्थं श्रीशान्तिमहं
करिष्ये । तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादीनि करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणादि
अग्निप्रतिष्ठापनान्तं कर्म कृत्वा पुरतो भद्रपीठे महीद्यौरित्यादिना कलशं
संस्थाप्य तदुपरि कृताग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठां स्वर्णमयीं श्रीमूर्तिं
श्रीश्वते० इत्यावाह्य मनोजूति० इति प्रतिष्ठाप्य पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेन

वा “श्रियै नमः” इति नाममन्त्रेण वा षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत्
महालक्ष्मीं नमस्तुभ्यं सहस्रकरमण्डिते ॥ आयुः श्रीं मंगलं देहि रजोदोषं
निवारय ॥ इति ॥ अनया पूजया श्रीः प्रीयताम् ॥ ततो ब्रह्मासनादि
आज्यभागान्तं कृत्वा श्रीमूक्तेन पञ्चदशाहुतीः वा श्रीश्वते० इति
मन्त्रेण “श्रियै नमः” इति नाममन्त्रेण वा अष्टोत्तरशताहुतीर्दिद्यात् ॥
ततः प्रणीताविमोक्तान्तं कृत्वा प्रधानकलशोदकेन दारुणमन्त्रैश्च
सुरास्त्वा० इति पौराणमंत्रैः आचार्यः संस्कार्येण सह यजमानमभिषि-
चेत् ॥ ततो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणादिकं दत्वा तेभ्य आशिषो गृहीत्वा प्रतिमां
विसृज्याग्निं च विसृज्य यस्यस्मृत्येति विष्णुं नमस्कृत्य ब्राह्मणान्
भोजयित्वा सन्बधुः स्वयं भुञ्जीत ॥ इति श्रीशान्तिः ॥

॥ १५४ ॥ अथ बृहस्पतिशान्तिः ॥

कन्याया विवाहे कुमारस्य उपनयने काले वा बृहस्पतेरनुकूलताप्राप्त्यर्थं सपत्नीक पिता
पूर्वाभिमुख उपविश्य आचमनं प्राणायामञ्च कुर्यात् ॥ ॐ केशवाय नमः स्वाहा । ॐ नाराय-
णाय नमः स्वाहा । ॐ माधवाय नमः स्वाहा । ॐ गोविन्दाय नमः इति हस्तं प्रक्षाल्य प्राणा-
याम कुर्यात् । तत आचार्यः सपत्नीकस्य यजमानस्य भाले “ॐ स्वस्तिन०” इति तिलक
कृत्वा ॐ आनोभदक्षाः० इति शान्तिसूक्तं पठेत् ॥ तत “श्रीमन्महाग०” इत्याग्न्य
“सर्वकार्यार्थ०” इत्यन्तं पठित्वा प्रधानसंकल्प कारयेत् ॥ ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः-श्रीमद्भग-
वतो० एवंगुणविशेषेण विशिष्टाया ह्यमपुण्यतिथौ मम पुत्रस्य उपनयनकर्मणि मम कन्याया
विवाहकर्मणि वा भीबृहस्पतेर्द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमदशमद्वादशादिस्थानान्यतमस्थानस्थितत्वेन तत्त-
द्दोषपरिहारपूर्वकमानुकूल्यार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये श्रीबृहस्पतिशान्तिं करिष्ये । तत्रादौ गणपतिपूजनं
स्वस्त्युपस्थाह्वाचनम् (मातृकापूजनं वसोद्धारा नान्दीश्राद्धम्) आचार्याद्यृत्विग्वरणं दिप्रक्षणं
पञ्चगव्यकरणं भूमिपूजनं पञ्चभूसंस्कारपूर्वकामिस्थापनं प्रधानदेवतास्थापनञ्च करिष्ये । तत्रादौ
दिप्रक्षणं कलशाचनञ्च करिष्ये ॥ इति संकल्पं कृत्वा दिप्रक्षणादि ब्राह्मणपूजनान्तं सर्वं समाप्य
अमिस्थापनं कुर्यात् ॥ ततः स्थविलस्येशानभागे पीतवस्त्रोपरि पीताक्षतैध्वणैर्वा दीर्घचतुरस्रं
बृहस्पतिमण्डलं विधाय मध्ये कलशं स्थापयित्वा कलशे पञ्चगव्यं, कुशोदकं, विष्णुकान्तां,

शताव्यादींश्च प्रक्षिप्य तदुपरि पूर्णपात्रं निधाय सुवर्णमय्या बृहस्पतिमूर्तेः “ॐ समुद्रस्तत्वा०”
 इत्यादिमन्त्रैरग्न्युत्तारणादि कृत्वा “ॐ बृहस्पतेऽति०” इति मन्त्रेण बृहस्पतिमावाह्य
 “ॐ मनोजूतिर्जुष० ॥” इति प्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ ततः स्थण्डिले पञ्चभूस्फारपूर्वकम् अग्नि-
 स्थापनं कृत्वा ब्रह्माणं धृत्वा अन्वाधानं कुर्यात् ॥ समिद्द्वयं गृहीत्वा—प्रजापतिम् इन्द्रम् अग्नि-
 सोमम् एकैकयाऽऽज्याहुत्या बृहस्पतिम् अश्वत्यसमिद्धिराज्यप्लुताभिः सर्पिर्मिश्रपायसेन आज्य-
 मिश्रितयवव्रीहितिलैश्च प्रतिद्रव्यम् अष्टोत्तरशताहुतिभिः शेषेण स्विष्टकृतम् अग्निं वायुं
 सूर्यम् अग्नीवरुणौ अग्निवरुणौ अग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान् देवान्मरुत स्वर्कान् वरुणम्
 आदित्यम् अदितिं प्रजापतिम् एता अङ्गप्रधानार्था देवता एकैकयाऽऽज्याहुत्या अस्मिन् बृह-
 स्पतिशान्तिकर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ इति समिद्द्वयम् अग्नावादध्यात् ॥ ततः प्रणीताप्रणयनाद्याज्योद्वास-
 नान्ता सर्वा कुशकण्डिका कुर्यात् ॥ “ॐ बृहस्पतेऽति०” इति वैदिकमन्त्रेण ॐ “बृह-
 स्पतये नमः” इति नाममन्त्रेण वा षोडशोपचारैर्बृहस्पतिपूजनं कुर्यात् । तत्र च पीतं वस्त्रद्वयम्,
 पीतं यज्ञोपवीतम्, पीतं चन्दनम्, पीताक्षताः, पीतपुष्पाणि, घृतदीपम्, मोदकनैवेद्यम्, दक्षि-
 गायां माणिक्यं सुवर्णं वा दद्यात् ॥ ततः कलशाभिमन्त्रणं कृत्वा आधारावाज्यभागौ हुत्वा ॥
 ॐ बृहस्पतेऽति० इति वैदिकमन्त्रेण आज्यप्लुताश्वत्यसमिद्धिः घृतमिश्रितपायसेनाज्यमि-
 श्रितव्रीहियवतिलैश्चान्वाधानानुसारेण होमं विदध्यात् ॥ ततो बृहस्पतेरुत्तरपूजनं कृत्वा नूतने
 ताम्रगत्रे जलं गृहीत्वा पीताक्षतान्, पीतचन्दनम्, पीतपुष्पाणि, सुवर्णञ्च निधाय अर्घं
 दद्यात् । तत्र मन्त्रः—“गम्भीरं दृढरूपाङ्गं देवेज्यं सुमते प्रभो ! । नमस्ते वाक्पते शान्त
 गृहाणार्घं नमोऽस्तु ते ॥” इति दत्त्वा प्रार्थयेत् ॥ “भक्त्या यत्ते सुराचार्यं होमपूजादि
 सत्कृतम् । तत्त्वं गृहाण शान्त्यर्थं बृहस्पते नमो नमः ॥ जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरु-
 ङ्गिराः । वाचस्पतिर्देवमन्त्री ह्यभं कुर्यात्सदा मम ॥ इति नत्वा पूजानिर्वदनं विधाय स्विष्ट-
 कृतं हुत्वा नवाहुतींश्च दत्त्वा सर्वे पूर्णाहुत्यन्तं समापयेत् ॥ ततो बृहस्पतेः कलशाज्जलं गृहीत्वा
 कन्यां कुमारं चोपवेश्य सपत्नीकस्य यजमानस्य शिरसि ॥ ॐ आपोहिष्ठा०, इति ऋचा,
 तत्त्वास्वामि०, स्वादिष्ट्याः०, समुद्राज्येष्टाना०, इत्यादिभिः पुनन्तुमा० इत्यादिभिर्नैवमन्त्रैस्तथाच
 पुराणोक्तैः सुरास्त्वा० इत्यादिभिरभिषेकं कुर्यात् ॥ ततोऽग्निविसर्जनादिकं कृत्वा बृहस्पतिप्रतिमा
 कुम्भवत्त्रादिकम् आचार्याय दत्त्वा धृतभ्यो ब्राह्मणेभ्य आचार्याय च दक्षिणां प्रदाय भोजयेत् ।

॥ इति बृहस्पतिशान्तिः ॥

(१) वास्तुशांतिप्रयोगस्तु (संक्षेपतः) २५३ तमे पृष्ठे दृष्टव्यः ॥

(२) ग्रहशांतिप्रयोगस्तु पृष्ठ ३१३ तः ३७१ पर्यन्तं दृष्टव्यः ॥

॥ १५५ ॥ अथ गोमुखप्रसवशान्तिप्रयोगः ॥

दुष्टकालप्रसवे बहवः शान्तयः सन्ति । तासां मध्ये आश्लेषाज्येष्ठा-
मूलनक्षत्रेषु वैधृतिव्यतीपातादियोगेषु च बालके जाते सति गोमुख-
प्रसवशान्तिपूर्विका शान्तिः कार्या ॥ तत्र प्रथमं सर्वशान्तिसाधारणो
गोमुखप्रसवशान्तिप्रयोगः कथ्यते ॥ सपत्नीको यजमानः प्राङ्मुख
उपविश्य शान्तिपाठपठनपूर्वकं देवब्राह्मणान्नमस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥
अघेत्यादि० तिथौ अस्य बालकस्य अमुकनक्षत्रयोगोत्पत्तिसूचितारि-
ष्टशान्त्यर्थं गोमुखप्रसवशान्तिं करिष्ये ॥ तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशारा-
धनं गणपतिपूजनमाचार्यवरणं च करिष्ये ॥ पूर्वोक्तरीत्या दिग्रक्षण-
मारभ्य आचार्यवरणान्तं कुर्यात् ॥ तत आचार्यः श्वेतचूर्णैः गृहाद्गहि-
रीशानदिग्भागे पञ्चं कृत्वा तत्र ब्रीहिराशिं कृत्वा तत्र शूर्पं स्थापयित्वा
शूर्पे रक्तवस्त्रं प्रसार्य तत्र तिलान् विकीर्य शूर्पे प्राङ्मुखं शिशुं निधाय
सूत्रेण सशिशुं शूर्पं वेष्टयित्वा शिशुसमीपे गोमुखमानाय प्रसवं
विभाव्य पठेत् ॥ योनिं विष्णुः कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिशतु ॥
प्रजापतिः प्रसिञ्चतु सृष्टा गर्भं दधातु ते ॥ १ ॥ धेहि गर्भं सिनीवालि
धेहि गर्भं पृथुष्टुके ॥ ते देवावश्विनौ गर्भमार्घत्तां पुष्करस्रजौ ॥ २ ॥
हिरण्ययीऽअरणीयम् अश्विनानिर्मथतः ॥ गर्भं हवामहे तं ते दशमे
मासि सूतवे ॥ ३ ॥ परापते न जायेत पुनः सुपुत्र आपतत् ॥ मेस्यै
च पुत्रकामायै गर्भं धेहि प्रसूतवे ॥ ४ ॥ इति ॥

ततो गां सर्वाङ्गेषु वामाङ्गेषु वा स्पृष्टा पठेत् । गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति
भुवनानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥ १ ॥
तत आचार्यः शिशुमादाय मात्रे दद्यात् ॥ विष्णोः श्रेष्ठेन रूपेण गवि
नार्यां प्रसूतके ॥ पुत्रान् पुमांसमाधेहि दशमे मासि सूतवे ॥ १ ॥

इति । ततो माता पित्रे दद्यात् ॥ पिता मात्रे दद्यात् ॥ ततः पिता वस्त्रम्
 उदद्यात् पुत्रमुखमीक्षेत ॥ तत आचार्यः पंचगव्येन-ॐ आपोहिष्ठा० ।
 ॐ योवः० । ॐ तस्मा० इति मंत्रत्रयेण अपवित्रः पवित्रोवा० इति मंत्रेण
 च शिशुमभिषिचेत् ॥ ततः पिता शिशुं मूर्धानि जिघ्रेत् ॥ अंगादंगात्सं-
 भवसि हृदयादाधि जायसे ॥ आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदां शतम्
 ॥१॥ सकृत् मंत्रेण द्विस्तूष्णीम् ॥ ततो ब्राह्मणैः पंचवाक्यैः पुण्याहं
 वाचयेत् । भो ब्राह्मणाः अस्य कर्मणः पुण्याहं भवंतो ब्रुवन्तु ॥ विप्राः
 अस्तु पुण्याहम् ॥ एवं कल्याणम् कर्द्धि स्वस्ति श्रीरस्तु इत्यादि ब्रूयुः ॥
 तत आचार्याय गां वा गोरभावे तन्निष्कयं दद्यात् ॥ ततः पंचभूसं-
 स्कारपूर्वकं स्थण्डिलोपरि अग्निं संस्थाप्य अधिप्रत्यधिदेवतारहितानाम्
 केवलं सूर्यादिनवग्रहाणां स्थापनं कृत्वा यथाशक्त्या पूजनं कुर्यात् ॥ ततो
 अग्नेरीशान्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरितंडुलेनाष्टदलं निर्माय मध्ये
 महीद्यौरित्यादिना कलशं संस्थाप्य तस्मिन्कलशे पंचगव्यं तिलान्
 क्षीरद्रुमकषायं (अश्वत्थवटोदुम्बरवृक्षाणां क्वाथितं जलं) क्षिप्त्वा
 बस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा तदुपरि कृतान्ग्युत्तारणपूर्वकं सुवर्णमयं तद्विष्णो०
 इति विष्णोः । तन्वायामि० इति वरुणस्य । च ॐ नाशयित्रीबलास
 स्यात्सऽउपचितामासि । अथो शतस्य यक्ष्माणांम्पाकारोरसिनाशनी
 ॥१॥ इति यक्ष्मणश्च इति मूर्तित्रयं प्रतिष्ठाप्य । “ विष्णवाद्यावा-
 हितदेवेभ्यो नमः ” इति मूलमंत्रेण यथाशक्त्या पूजनं कुर्यात् ॥ ततो
 यजमानः द्रव्यत्यागं कृत्वा प्रधानदेवतानां मिलितदधिमध्वाज्यैः
 विष्णुं सकृत् अपश्चतुर्वारं यक्ष्माणमष्टाविंशतिसंख्ययाऽष्टौ वा तत्तन्मन्त्रै-
 र्नाममन्त्रैर्वा यथा-(विष्णवे स्वाहा १ । वरुणाय स्वाहा ४ । यक्ष्मणे स्वाहा

॥२८॥ इति वा) होमं कुर्यात् ॥ ततो ग्रहमंत्रैश्चैकैकाहुतिं दधिपध्वाज्येन जुहुयात् ॥ ततः स्विष्टकृन्नवाहुतीर्हुत्वा संस्रवप्राशनं पवित्राभ्यां मार्जनम् अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानम् ॥ प्रणीताविमोकोदकेन मार्जनं ब्राह्मणभोजनसंकल्पं च कुर्यात् ॥ ततो “यान्तु देव०” इति मंत्रेण देवताविसर्जनमग्रेश्च “धत्तयज्ञं०” इति “गच्छ गच्छ०” इति वा विसर्जनं कुर्यात् ॥ इति गोमुखप्रसवशान्तिः ॥

॥ १५६ ॥ अथ मूलशान्तिप्रयोगः ॥

सपत्नीको यजमानः शुभासने प्राङ्मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य शान्तिपाठपठनपूर्वकदेवब्राह्मणान् नमस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० तिथौ ममास्य बालकस्य कुमार्या वा मूलप्रथमचरणादिजननसूचितसर्वारिष्टविनाशार्थं शुभफलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वर-प्रीत्यर्थं सनवग्रहमखां मूलजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगभूतं गणपति-पूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसोर्द्धारां, नांदीश्राद्धं ब्राह्मणवरणं पंचगव्यकरणं भूमिपूजनमग्निस्थापनं देवतास्थापनानि च करिष्ये ॥ तत्रादौ दिग्रक्षणं कलशार्चनं च करिष्ये इति दिग्रक्षणादि वह्निस्थापनान्तं सर्वं समापनीयम् ॥ ततः अग्नेः प्राच्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि पंचवर्णकैः स्वस्तिकं कृत्वा तन्मध्ये पूर्णपात्रान्तं कलशं संस्थाप्य तस्य कलशस्य चतुर्दिक्षु चतुरोऽन्यान् कलशान् स्थापयित्वा मध्यकुंभोपरि कृतान्युत्तारणपूर्विकां सुवर्णमयीं रुद्रमूर्तिं संस्थाप्य ॥ ॐ त्र्यंब० ॥ “रुद्राय नमः ।” इति यथालाभोपचारैः संपूज्य तत्र “नमस्ते०” इति रुद्रसूक्तं पठेत् । अन्ये चत्वारो ब्राह्मणाश्चतुरः कलशान् स्पृष्ट्वा पूर्वादि-क्रमतः शान्तिसूक्तम्, अग्निसूक्तम्, रुद्रसूक्तम्, त्र्यंबकमंत्रांश्च जपेयः ॥

अथ प्रधानदेवतास्थापनम् ॥ मध्ये पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि
 पञ्चवर्णैस्तण्डुलैश्चतुर्विंशतिपत्रात्मकं पंकजं कृत्वा ॥ तन्मध्ये पूर्णपात्रान्तं
 कलशं संस्थाप्य ॥ तन्मध्ये शतमूलानि तदभावे सप्तविंशति-
 मूलानि तदभावे विष्णुकान्तां सहदेवीं तुलसीं शतावरीं कुशं कुंकुमं च
 प्राक्षिप्य तदुपरि कृताष्टदलं क्षौमं वस्त्रं प्रसार्य तदुपरि कर्णिकायां
 कृताग्न्युत्तारणपूर्विकाः सुवर्णमयीः निर्ऋत्यादिप्रतिमा आवाहयेत् ॥
 ॐ असुन्व० । मूलनक्षत्राधिष्ठित निर्ऋते इहागच्छ इह तिष्ठ ॥ १ ॥ तदक्षिणे
 ॐ त्रानार० । ज्येष्ठाधिष्ठित इन्द्र० इहा० इह० ॥ २ ॥ तद्वामे तत्त्वायामि० ।
 पूर्वाषाढाधिष्ठित वरुण इहा० इह० ॥ ३ ॥ ततः पंकजस्य चतुर्विंशतिदलेषु
 पूर्वमारभ्य प्रदक्षिणक्रमेण ॥ उत्तराषाढाधिष्ठिता विश्वेदेवा इहागच्छत
 इह० ॥ १ ॥ श्रवणाधिष्ठित विष्णो० इ० इ० ॥ २ ॥ धनिष्ठाधिष्ठिता अष्टवसवः
 इहा० इ० ॥ ३ ॥ शतभिषाधिष्ठित वरुण इहा० इह० ॥ ४ ॥ पूर्वाभाद्रपदाधिष्ठित
 अजैकपाद् इहा० इ० ति० ॥ ५ ॥ उत्तराभाद्रपदाधिष्ठित अहिर्बुध्न्य इहा० इ०
 तिष्ठ ॥ ६ ॥ रेवत्यधिष्ठित पूषन् इहा० इह तिष्ठ ॥ ७ ॥ अश्विन्यधिष्ठित
 अश्विनौ० इहागच्छतम् इह तिष्ठतम् ॥ ८ ॥ भरण्याधिष्ठित यम इहा०
 इ० ति० ॥ ९ ॥ कृत्तिकाधिष्ठित अग्ने० इहा० इ० ति० ॥ १० ॥ रोहिण्यधिष्ठित
 प्रजापते इहा० इ० ति० ॥ ११ ॥ मृगशीर्षाधिष्ठित सोम इहा० इ० ति० ॥ १२ ॥
 आर्द्राधिष्ठित रुद्र इहा० इ० ति० ॥ १३ ॥ पुनर्वसुधिष्ठित आदिते इहा० इ०
 ति० ॥ १४ ॥ पुष्याधिष्ठित बृहस्पते इहा० इ० ति० ॥ १५ ॥ आश्लेषाधिष्ठित
 सर्प इहा० इ० ति० ॥ १६ ॥ मघाधिष्ठित पितरः इहागच्छत इह तिष्ठत ॥ १७ ॥
 पूर्वाफाल्गुन्यधिष्ठित भग इहा० इ० ति० ॥ १८ ॥ उत्तराफाल्गुन्यधिष्ठित
 अर्यमन्निहा० इ० ति० ॥ १९ ॥ हस्ताधिष्ठित सूर्य इहा० इह तिष्ठ ॥ २० ॥
 चित्राधिष्ठित त्वष्टः इहा० इ० तिष्ठ ॥ २१ ॥ स्वात्यधिष्ठित वायो इहा० इ०

ति०॥२२॥ विशाखाधिष्ठितौ इन्द्राग्नी इहागच्छतम् इह तिष्ठतम् ॥२३॥
 अनुराधाधिष्ठित मित्र इहा०इ०ति० ॥२४॥ तत इन्द्रादिदशदिक्पालान्
 आवाह ॥ ॐ मनोजूतिरिति प्रतिष्ठां कृत्वा ॥ “निर्ऋत्याद्यावाहितदेवेभ्यो
 नमः ” इत्यनेन तान् यथाशक्ति षोडशोपचारैः संपूज्य ॥
 तदुत्तरतः ग्रहपीठे आकृष्णेन० । इत्यादिभिर्मन्त्रैः ग्रहाणां स्थापनं कृत्वा
 पूर्वोक्तप्रकारेण पूजनं कृत्वाऽग्निप्रतिष्ठादि ग्रहहोमान्तं कर्म कुर्यात् ॥
 ततः प्रधानहोमं कुर्यात् । घृतमिश्रपायससमिदाज्यचरुणां प्रत्येकस्य
 प्रधानमधिदेवताः प्रत्यधिदेवताश्चतुर्विंशतिदेवांश्चोद्दिश्य तत्तन्मन्त्रैः नास-
 मन्त्रेण वा क्रमेणाष्टोत्तरशताष्टाविंशत्यष्टसंख्याभिराहुतीर्दद्यात् । नद्यथा॥
 “निर्ऋतये स्वाहा ” ॥१०८॥ “इन्द्राय स्वाहा ” ॥२८॥ “वरुणाय
 स्वाहा ” ॥२८॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः० ॥८॥ विष्णवे० ॥ वसुभ्यः० ॥ वरु-
 णाय० ॥ अजैकपदे० ॥ अहिर्बुध्न्याय० ॥ पूष्णे० ॥ अश्विभ्यां० ॥
 यमाय० ॥ अग्नये० ॥ प्रजापतये० ॥ सोमाय० ॥ रुद्राय० ॥ आदितये० ॥
 बृहस्पतये० ॥ सर्पाय० ॥ पितृभ्यः० ॥ भगाय० ॥ अर्यम्णे० ॥
 सवित्रे० ॥ त्वष्ट्रे० ॥ वायवे० ॥ इन्द्राग्निभ्यां० ॥ मित्राय० ॥ ८॥
 ॥२७॥ इत्याहुतीर्दत्वा इन्द्रादिदशलोकपालानां प्रतिद्रव्यमेकैकाहुतिं
 दद्यात् ॥ यथा ॥ इन्द्राय स्वाहा ॥ अग्नये० ॥ यमाय० ॥ निर्ऋतये० ॥
 वरुणाय० ॥ वायवे० ॥ सोमाय० ॥ ईशानाय० ॥ ब्रह्मणे० ॥ अनन्ताय० ॥
 ततः पायसमध्ये तिलान् निक्षिप्य । अयमेव कृसरपायसः ॥ तेनैव
 कृसरपायसेन वक्ष्यमाणहोमं कुर्यात् ॥ निर्ऋतये० ॥८॥ सवित्रे० ॥८॥
 दुर्गायै० ॥८॥ वास्तोष्पतये० ॥८॥ अग्नये० ॥८॥ क्षेत्राधिपतये० ॥८॥
 मित्रावरुणाभ्यां० ॥ ८॥ अग्नये० ॥ ८॥ श्रियं समिदाज्यचरुद्रव्यैः
 “श्रिय स्वाहा ” ॥८॥ सोमं पायसद्रव्येण त्रयोदशवारं (१३) सोमाय

स्वाहा इति ॥ सुवेण सुचिं पूगयित्वा “रुद्राय स्वाहा” ॥ १ ॥
 इति जुहुयात् ॥ एवं प्रधानहोमं समाप्य लक्ष्मीहोमं गुग्गुलुहोमं
 सर्पपहोमं च कृत्वा उत्तरपूजां नवाहुत्यादिप्रणीताविमोक्तान्तं कुर्यात् ॥
 तत आचार्यादयः सर्वकलशोदकं पात्रान्तरे गृहीत्वा सर्वौषध्यनुलिप्ता-
 गम्भुभयधृतैकनववस्त्रं सपत्नीकं सवालं यजमानमग्नेः पश्चादुपवेश्य
 तस्योपरि शिष्यादौ सहस्रछिद्रं शतछिद्रं वा कुभं निधाय कुंभे पूर्वोक्तानि
 शतमूलानि यथा मिलितानि वा मूलानि क्षिप्त्वा शूर्पमन्तर्धार्याभि-
 पिचेयुः ॥ अभिषेके पत्नी वामतः ॥ प्राक् आपोहिष्ठा० इत्यादिवारुणम-
 न्त्रैरभिषिच्य ततो पौराणिकमन्त्रैरभिषेकं कुर्यात् ॥ योऽसौ वज्रधरो
 देवो महेन्द्रो गजवाहनः ॥ मूलजातं शिशोर्दोषं मातापित्रोर्व्यपोहतु ॥ १ ॥
 योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतभुङ् मेषवाहनः ॥ सप्तजिह्वश्च देवोऽग्नि-
 मूर्लदोषं व्यपोहतु ॥ २ ॥ योऽसौ दंडधरो देवो धर्मो माहिषवाहनः ॥
 मूलजातं शिशोर्दोषं व्यपोहतु यमो मम ॥ ३ ॥ योऽसौ खड्गधरो
 देवो निर्ऋती राक्षसाधिपः ॥ प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं गंडान्तसंभ-
 वम् ॥ ४ ॥ योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ॥ नक्रवाहः
 प्रचेतानो मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ५ ॥ योऽसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो
 मृगवाहनः ॥ प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदः ॥ ६ ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः ॥ मातापित्रोः शिशोश्चैव
 मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ७ ॥ योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ॥

१ मूलशान्तौ-अभिषेके “मूलदोषं”, “मूलोत्थं”, “मूलनक्षत्रजातस्य” इत्येषा
 स्थाने । ज्येष्ठायां-“ज्येष्ठदोषं”, “ज्येष्ठोत्थं”, “ज्येष्ठानक्षत्रजातस्य” आश्लेषायां-
 “सर्पदोषं”, “सार्पौत्थं”, “सार्पनक्षत्रजातस्य” वैधृतौ-“वैधृतिजं”, “वैधृत्यं”, “वैधृति-
 योगजातस्य” । व्यतिपाते-“पातदोषं”, “पातोत्थं”, “पातयोगे तु जातस्य”
 त्रिकशान्तौ-“त्रिकदोषं”, “त्रिकोत्थं”, “त्रिकप्रसूतिजातस्य” इत्यादिकं वक्तव्यम् ॥

मूलादिसर्वगण्डान्तं दोषमाशु व्यपोहतु ॥ ८ ॥ विघ्नेशः क्षेत्रपो दुर्गा
लोकपाला नवग्रहाः ॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वं कुर्वन्तु शान्तिदाः ॥ ९ ॥
मूलनक्षत्रजातस्य मातापित्रोर्धनस्य च ॥ भ्रातृज्ञातिकुलोत्थानां दोषं
सर्वं व्यपोहतु ॥ १० ॥ पितरः सर्वभूतानां रक्षन्तु पितरः सदा ॥
मूलनक्षत्रजातस्य वित्तं च ज्ञातिवांधवान् ॥ ११ ॥ सुरास्त्वाम-
भिषिचन्तु ० ॥ इत्यादिकान् टिप्पणीस्यान् मंत्रान् पठित्वा अमृताभि-
षेकोऽस्तु ॥ अभिषेकानन्तरं स्नायात् ॥ कांस्यपात्रे घृतं प्रपूर्य तस्मिन्
पिता पुत्रपत्न्योः मुखं पश्येत् ॥ छायापात्रं सुवर्णसहितमाचार्याय
दद्यात् ॥ ततः तिलपात्रादि दानं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दद्यात् ॥
तेभ्यो आशीर्वादं गृहीत्वा देवान् विसृजेत् ॥ ततो ब्राह्मणान् संभोज्य
स्वयं सपरिवारो भुञ्जीत ॥ इति मूलशान्तिप्रयोगः ॥

१ सुरास्त्वामभिषिचन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभु ॥ १ ॥
प्रद्युम्नश्चानिन्दश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ आखण्डलोऽग्निर्भगवान् यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥ २ ॥
वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ब्रह्मणाऽनन्तसहिता दिक्पालाः पान्तु ते सदा ॥ ३ ॥
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मैधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ॥ बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कातिश्च मातरः ॥ ४ ॥
एतास्त्वामभिषिचन्तु देवपत्न्यः समागताः ॥ आदित्यश्चंद्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः ॥ ५ ॥
ग्रहास्त्वामभिषिचन्तु राहुकेतुश्च तर्पिताः ॥ ६ ॥ ऋषयो मुनयो गान्धो देवमातर एव च ॥
देवपत्न्यो द्रुमा नागा देत्याश्वाप्सरसां गणाः ॥ ७ ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि
च ॥ औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ॥ ८ ॥ सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा
नदाः ॥ एते त्वामभिषिचन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं
कृतम् ॥ तेन त्वामभिषिचामि पावमान्यः पुनन्तु ते ॥ १० ॥ भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो
बृहस्पतिः ॥ भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो दधुः ॥ ११ ॥ यते केशेषु दीर्घाग्नं सीमन्ते
यश्च मूर्धनि ॥ ललोटे कर्णयोरक्ष्णोरापो निघ्नन्तु ते सदा ॥ १२ ॥

॥ १५७ ॥ अथ ज्येष्ठाशान्तिप्रयोगः ॥

प्रथमतः पूर्वोक्तप्रकारेण गोमुखप्रसवशान्तिं संपाद्य सपत्नीको
यजमानः शुभासने उपविश्य । आचम्य प्राणानायम्य शान्तिपाठ-
पठनपूर्वकं देवब्राह्मणान्जमस्कृत्य जलमादाय ॥ अद्येत्यादि० तिथौ
अस्य शिशोः ज्येष्ठाजननसूचितसकलारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वर-
प्रीत्यर्थं सनवग्रहमखां ज्येष्ठाजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदंगभूतं
दिग्रक्षणं कलशाराधनं गणपतिपूजनं० देवतास्थापनानि च करिष्ये
इति संकल्प्य दिग्रक्षणं कलशाराधनं गणपतिपूजनादि अग्निस्था-
पनान्तं कृत्वा ॥ स्थंडिलात्पूर्वं पीठोपरि श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि
तंदुलैरष्टदलं षड्विंशतिदलं वा कमलं विरच्य तन्मध्ये महीद्यौः
इत्यादिना पूर्णपात्रान्तं कलशं संस्थाप्य तदुपरि क्षौमं वस्त्रं
प्रसार्य तन्मध्ये ॐ त्रातारमिन्द्र० । इत्यनेन मंत्रेण इन्द्रमावाह्य
स्थापयेत् ॥ ततः कलशाधोभागे निर्ऋत्यादिषड्विंशतिनक्षत्राधिपती-
नावाह्य संस्थाप्य ततो मंडलाद्ब्रह्मिः इन्द्रादिलोकपालानावाह्य मनोजूति०
इति प्रतिष्ठापयेत् ॥ ततः षोडशोपचारैः संपूज्य तत्पुरतः उत्तरतो
वा पीठे श्वेतवस्त्रोपर्यष्टदलं कृत्वा तत्परितश्चतुरोऽक्षतपुञ्जान् कृत्वा
मध्ये शतच्छिद्रं बृहत्कलशं तच्चतुर्दिक्षु चतुरः कलशान् पूर्वमारभ्य
प्रादक्षिण्येन महीद्यौरित्यादिना संस्थाप्य मध्ये पंचगव्यादिकं क्षिप्त्वा ॥
मध्यमकलशे ॥ ॐ तत्त्वायामि० ॥ १ ॥ पूर्वकलशे ॥ ॐ त्वन्नोऽग्ने०
॥ २ ॥ दक्षिणकलशे ॥ ॐ सत्त्वन्नोऽग्ने० ॥ ३ ॥ पश्चिमकलशे ॥ ॐ समुद्रो-
सिनम० ॥ ४ ॥ उत्तरकलशे ॥ इमम्मे० ॥ ५ ॥ इति यथावत् वरुणस्य प्रति-
ष्ठादिमंत्रपुष्पाञ्जलिपर्यन्तं पूजनं कृत्वा विप्राः पूर्वादिक्रमतः शान्तिस्तुतम्,
अग्निस्तुतम्, रुद्रस्तुतम्, त्र्यम्बकमन्त्रान् १०८ जपेयुः । ततो ग्रहस्थापनं

कुर्यात् ॥ ततः आज्यभागान्तं द्रव्यत्यागं च कृत्वा ग्रहहोमं विधाय
प्रधानहोमं त्रातारमिन्द्र० । इति इन्द्राय घृतमिश्रितपायससमिदाज्य-
चरुभिः प्रत्येकं १०८ षड्विंशतिनक्षत्रदेवताभ्यः ८ आहुतिभिः लोक-
पालेभ्यः एकैकाज्याहुत्या च कुर्यात् । ततः पूजा स्विष्टं नवाहुत्यो
बलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयः संपाद्य दानं चेति कुर्यात् ॥ ततः आचा-
र्यादयो भार्याशिशुसहितयजमानस्याभिषेकं पूर्वोक्तरीत्या वारुणमंत्रैः
योऽसौ वज्रधरो० सुरास्त्वा० इति मंत्रैश्च कुर्युः ॥ अभिषेकान्ते आज्या-
वलोकनं तद्दानं च ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा तेभ्यः आशिषो गृहीत्वा
देवताविसर्जनं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा सपरिवारः स्वयं भुंजीतेतिः ॥

॥ १५८ ॥ अथ आश्लेषाशांतिप्रयोगः ॥

आदौ पूर्ववत् । मुखप्रसवशांतिं कृत्वा सपत्नीको यजमानः प्राङ्-
मुख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य शांतिपाठपठनपूर्वकं देवब्राह्मणान्
नमस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥ मम अस्य बालकस्य कुमार्या वा आश्लेषा-
नक्षत्रप्रथमचरणादिजननसूचितसकलारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वर-
प्रीत्यर्थं सग्रहमखाम् आश्लेषानक्षत्रजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन
दिग्रक्षणादिदेवतास्थापनान्तानि करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणकलशा-
राधनगणपतिपूजनादि अग्निस्थापनान्तं कर्म कृत्वा पूर्ववत् अग्नेः ईशान्यां
महीधौरित्यादिना कलशं प्रतिष्ठाप्य तस्य चतुर्दिक्षु चतुरः कलशान्
संस्थाप्य तेषु सर्वौषध्यादिश्वेतसर्षपांश्च प्रक्षिप्य वरुणपूजनं च
कृत्वा ॥ मध्यकलशोपरि क्षौमं वस्त्रं प्रसार्य तत्र पूर्ववद्द्रुप्रतिमां संस्थाप्य
पूजयेत् । एको विप्रः तं कलशम् अन्ये च चत्वारो विप्राः कलशचतुष्टयं

स्पृष्टा नमस्ते० इति सकलं रुद्राध्यायम् ॥ आशुःशिशान इति अप्रातिरथ-
सूक्तम् । शान्तिसूक्तम् । अग्निसूक्तम् । कृणुष्वपाजः० । इति पंचचं
रक्षोघ्नं च जपेत् ॥ ततो रुद्रस्थापनादुत्तरतो द्वितीयपीठे चतुर्विंशति-
पत्रात्मकं दलं विरच्य तत्र महीधौः० इति कलशं संस्थाप्य तत्र शतौ-
षधानि तदभावे शतावरीं हिरण्यमूलं सप्तधान्यानि वस्त्रे वद्धानि निःक्षि-
पेत् ॥ ततः कलशोपरि सुवर्णमयीं सर्पमूर्तिमग्न्युत्तारणप्राणप्रतिष्ठा
पूर्वकमावाह्य ॥ नमोस्तु सर्पेभ्यः० ॥ इति मंत्रेण प्रतिष्ठाप्य ॥ तदक्षिणे
पुण्याधिपतिवृहस्पतिं वृहस्पते० । इति वामे च मघाधिपतीन् पितॄन्
उदीरता० । इति प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैः संपूज्य सर्पदेवतायाः पूर्वा-
दिदिक्षु नागाष्टकमावाह्य पूजयेत् ॥ यथा-ॐ अनन्ताय० ॥ वासुक्ये० ॥
तक्षकाय० ॥ कर्कोटकाय० ॥ पद्माय० ॥ शेषाय० ॥ कंबलाय० ॥ शंखपा-
लाय० ॥ ततः चतुर्विंशतिदलेषु पूर्वाफालगुन्यधिष्ठितभगादिमारभ्य पुनर्व-
स्वधिष्ठितादित्यन्तान् देवानावाह्य दिक्षु दिक्पालांश्चावाह्य पूजयेत् ॥ ततो
ग्रहर्षादे इशान्यां ग्रहमंडलदेवानावाह्य संपूज्य कुशकंडिकां कृत्वा आघा-
गदिभागान् हुत्वाऽग्निं संपूज्य द्रव्यत्यागं कृत्वा वराहार्तिं दत्वा ग्रहहोमं
विधाय प्रधानहोमं कुर्यात् ॥ तत्र घृतमिश्रितपायससमिदाज्यचरूणां
प्रत्येकस्य “नमोस्तुसर्पेभ्यः०” इति १०८ । “वृहस्पतये०” इति २८
“उदीरता०” इति २८ । चतुर्विंशतिभगादिदेवानुद्दिश्य ८ अष्ट आहु-
तीलोकपालेभ्यो नागेभ्यश्च एकैकाहुतिं दद्यात् । ततः पायसमध्ये तिलान्
निक्षिप्य तेन कृसरेण निर्ऋतये स्वाहा । ८ । सवित्रे० । रुद्राय० । दुर्गायै० ।
वास्तांस्पतये० । अग्नये० । क्षेत्राधिपतये० । मित्रावरुणाभ्यां० । अग्नये० ।
इति ८ अष्टाष्टाहुतीर्हुत्वा समिदाज्यचरुद्रव्यैराष्टसंख्यया “श्रियै नमः”
इति हुत्वा केवलपायसेन “सोमाय नमः” इति अष्टाहुतीर्दद्यात् ॥ ततः

चतुर्वारं स्रुचिं पूरयित्वा त्र्यम्बकं० इति त्र्यम्बकमंत्रेण “रुद्राय स्वाहा”
इति वा जुहुयात् ॥ तत आचारात् फलहोमं विधाय व्याहृतिहोमं
च कृत्वा उत्तरपूजनं च कृत्वा स्विष्टकृदाहुतिं हुत्वा नवाहुतीर्हुत्वा
बलिदानं पूर्णाहुतिहोमं च विधाय प्रणीताविमोक्तान्तं कृत्वा सर्वकल-
शोदकं गृहीत्वा सत्रालं सपत्नीकं यजमानमाचार्यादयो वारुणमंत्रैः-योऽ
सौ वज्र० इति सुरास्त्वादिमंत्रैश्च पूर्ववदभिषिंचेयुः॥ ततः स्नात्वा आज्याव-
लोकनदानं तिलादिदानं च कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणादिकं दत्त्वा तेभ्य
आशिषो गृहीत्वा देवताविसर्जनं कृत्वा ब्राह्मणान् संभोज्य भुञ्जीत ॥

॥ १५९ ॥ अथ वैधृतिशान्तिप्रयोगः ॥

तत्रादौ पूर्ववत् गोमुखप्रसवं कृत्वा शान्तिपाठपठनपूर्वकं देवब्राह्मणा-
भ्यमस्कृत्य ॥ जलमादाय ॥ अग्रेत्यादि० अस्य शिशोर्वैधृतिजननमूचित-
सर्वारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वैधृतिजननशान्तिं करिष्ये ॥
तत्रादौ दिग्रक्षणादि देवतास्थापनान्तं कर्म करिष्ये इतिसंकल्प्य दिग्रक्षणा-
दि अग्निस्थापनान्तं पूर्ववत् कुर्यात् ॥ ततः स्पंडिलस्य पूर्वस्यां पीठोपरि
श्वेतवस्त्रं प्रसार्य तदुपरि व्रीहिराशिं च कृत्वा तदुपरि वस्त्रं तदुपरि तंदु-
ल्लराशिं तदुपरि वस्त्रं तदुपरि तिलारशिं कृत्वा तदुपरि वस्त्रं प्रसार्य तदु-
परि पचवर्णतंदुल्लैरष्टदलं कृत्वा मध्ये ॥ महीद्योः० इत्यादिना पूर्ण-
पात्रान्तं कुंभं संस्थाप्य तत्र अधिदेवप्रत्यधिदेवप्रधानमूर्तीनामग्न्युत्तारण-
पूर्वकप्राणप्रतिष्ठां कृत्वा स्थापनं कुर्यात् ॥ यथा ॐ नमस्ते० । रुद्राय नमः
रुद्रम् आ० स्था० । तद्दक्षिणे ॐ आकृष्णेन० । सूर्याय० सूर्यम् आ० स्था० ।
तदुत्तरे ॐ इमन्देवा० । सोमाय० सोमम् आ० स्था० ॥ मनोजूति० इति प्रति-

प्राप्य “रुद्राद्यावाहितदेवेभ्यो नमः” इति षोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ अत्र मूर्तिं कुंभं च स्पृष्ट्वा रुद्रसूक्तम्, अमतिरथसूक्तम्, इन्दुसूक्तम्, त्र्यम्बकमन्त्रांश्च विप्रा जपेयुः ॥ तत एशाने ग्रहमंडलस्थापनं कृत्वा कुशकंडिका पात्रासादनादिकं च कृत्वा ग्रहहोमान्तं पूर्ववत् विधाय प्रधानं रुद्रं समिदाज्यचरुद्रव्यैः अष्टसहस्रमष्टोत्तरशतंवा १०८ सूर्यसोमौ तैरेवाष्टाविंशतिभिराहुतिभिर्जुहुयात् । ततः त्र्यम्बकमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तिलैर्होमः ॥ ततः पूजा स्निग्धं नवाहुत्यो बलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयः संपाद्य दानं च इति कृत्वा पूर्ववत् अभिषेकं कृत्वा देवता विसृज्य ब्राह्मणान् संभोज्य स्वयं भुञ्जीत ॥

॥ इति वैधृतिशान्तिप्रयोगः ॥

॥ १६० ॥ अथ व्यतीपातशान्तिप्रयोगः ॥

तत्रादौ गोमुखप्रसवशान्तिं कृत्वा जरुमादाय ॥ अद्येत्यादि० ॥ अस्य शिशोः व्यतीपातजननमूचितसर्वारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं व्यतीपातजननशान्तिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादि देवतास्थापनान्तं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणाद्यग्निप्रतिष्ठान्तं पूर्ववत् कृत्वा ॥ पूर्वस्यां पीठोपरि श्वेतवस्त्रोपरि त्रीहिराग्निं तदुपरि वस्त्रं तंदुलराग्निं तदुपरि वस्त्रं तिलराग्निं तदुपरि वस्त्रमष्टदलं च कृत्वा तत्र महीश्वौरिति कलशं संस्थाप्य तत्र ॥ ॐ आकृष्णेन० । सूर्याय नमः सूर्यमा० स्था० इति सूर्यम् ॥ ॐ अग्निन्दूतं० । अग्नये० इत्यग्निम् ॥ ॐ नमस्ते० । रुद्राय० इति रुद्रम् आवाह्य प्रतिष्ठाप्य ॥ “सूर्याद्यावाहितदेवेभ्यो नमः” इति मंत्रेण यथाशक्त्या संपूज्य ॥ ततः विप्राः कलशं स्पृष्ट्वा त्रिभ्राद्०, अग्निसूक्तम्०, रुद्रसूक्तं तथा च त्र्यम्बकमंत्रं जपेयुः ॥ तत एशाने ग्रहाणां स्थापनादि

होमान्तं पूर्ववत् कुर्यात् ॥ प्रधानहोमः सूर्याय १००८ । १०८ वा ॥
अग्नये २८ ॥ रुद्राय २८ तत्तन्मन्त्रैर्नाममंत्रैर्वा जुहुयात् । ततः तिलैः
ज्यम्बकमन्त्रेण १०८ आहुतीर्हुत्वा लक्ष्मीहोमादिकं कृत्वा पूजा स्विष्टं
इत्यादि विसर्जनान्तं पूर्ववत् कृत्वा ब्राह्मणान् संभोज्य स्वयं भुञ्जीत ॥

॥ इति व्यतीपातशांतिप्रयोगः ॥

॥ १६१ ॥ अथ त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः ॥

आदौ गोमुखप्रसवशांतिं कृत्वा शांतिपाठं पठित्वा आचम्य प्राणाना-
यम्य हस्ते जलमादाय । मम सुतत्रयजन्मानन्तरं कन्याजनन (वा कन्या-
त्रयजन्मानन्तरं पुत्रजन्म) सूचितसर्वारिष्टनिवृत्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्री-
त्यर्थं त्रिकप्रसवशांतिं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन दिग्रक्षणादि देवतास्थापनान्तं
करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणादि अग्निस्थापनं ग्रहस्थापनं च कृत्वा
ग्रहस्थापनान्ते कलशपंचके ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञा० । इति ब्रह्माणम् ॥ ॐ इदं-
विष्णुर्वि० इति विष्णुम् ॥ ॐ त्र्यम्बकं० । इति त्र्यम्बकम् ॥ ॐ त्रातार-
मिन्द्र० । इति इन्द्रम् ॥ ॐ नमस्ते० । इति रुद्रम् । इत्यावाह्य षोडशो-
पचारैः पूजयेत् ॥ ततः कुशकण्डिकां कृत्वा क्रमेण पूर्ववत् ग्रहहोमान्तं
संपाद्य ॥ ततो ब्रह्मादिदेवेभ्यः प्रत्येकं समिदाज्यचरुतिलैः १०८ अष्टो-
त्तरशताहुतीर्दद्यात् ॥ एवं प्रधानहोमं संपाद्य पूजास्विष्टकृतादिनवाहुती-
र्बलिं पूर्णाहुतिं च कृत्वा होमशेषं समाप्य श्रेयः संपाद्य दक्षिणादानं च
कृत्वा सकुटुम्बम् अभिषेकं कारयित्वा आज्ये मुखावलोकनं कृत्वा
तद्दानं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा च स्वयं भुञ्जीत इति ॥

॥ इति त्रिकप्रसवशांतिप्रयोगः ॥

१ सुतत्रये सुता चेत्स्यात्तत्रये वा सुतो यदि ॥ मातापित्रोः कुलस्यापि तदाऽनिष्टं
महद्भवेत् ॥ ज्येष्ठनाशो वित्तहानिर्दुःखं वा सुमहद्भवेत् ॥

॥१६२॥ कृष्णचतुर्दशीशान्तिः ॥-चतुर्भिः कलशैः सह मध्यकुंभे रुद्रस्थापन होमे च अश्वत्थप्लक्षपलाशखदिरसमिच्चर्वाज्यामाषतिलसर्षपैश्च प्रतिद्रव्यं १०८।२८ वा त्र्यम्बकं० इति मन्त्रेण “ रुद्राय स्वाहा” इति वा होमः इति विशेषः । अन्यत् पूर्ववत् ॥ इति. कृ. च. शान्तिः ॥

॥१६३॥ दर्शशान्तिः ॥-कुंभं संस्थाप्य तत्र न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ-चूतनिवटक्षणां मूलत्वक्पल्लवांश्च निक्षिप्य वरुणं पूजयेत् । तस्य पश्चिमे हरिद्राक्तताम्रकृष्णतंडुलैः भद्रमंडलं विरच्य तत्र कलशोपरि मध्ये पितृन् दक्षिणे चन्द्रं वामे च सूर्यं सुवर्णरजतताम्रमयान् प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥ होमे समिच्चर्वाज्याहुतिभिः पितृभ्यः १०८ चन्द्राय २८ सूर्याय च २८ आहुतिभिर्जुहुयात् ॥ इति विशेषः । अन्यत् पूर्ववत् ॥

॥ इति दर्शशान्तिः ॥

॥ इति विविधशान्तिप्रयोगात्मकः सप्तमो विभागः ॥

॥ अथ स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥

॥ १६४ ॥ अथ गणपत्यथर्वशीर्षम् ॥

ॐ नमस्ते गणपतये । त्वमेव प्रत्यक्षं तत्त्वमसि । त्वमेव केवलं कर्तासि । त्वमेव केवलं धर्तासि । त्वमेव केवलं हर्तासि । त्वमेव सर्वं खल्विदं ब्रह्मासि । त्वं साक्षादात्मासि नित्यम् । ऋतं वच्मि । सत्यं वच्मि । अव त्वं माम् । अव वक्तारम् । अव श्रोतारम् । अव दातारम् । अव धातारम् । अवानूचानमव शिष्यम् । अव पश्चात्तात् । अव पुरस्तात् । अवोत्तरात्तात् । अव दक्षिणात्तात् । अव चोर्ध्वात्तात् । अव अधरात्तात् । सर्वतो मां पाहि पाहि समन्तात् । त्वं वाङ्मयस्त्वं चिन्मयः । त्वमानन्दमयस्त्वं ब्रह्ममयः । त्वं सच्चिदानन्दा-

द्वितीयोऽसि । त्वं प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वं ज्ञानमयो विज्ञानमयोऽसि ।
 सर्वं जगदिदं त्वत्तो जायते । सर्वं जगदिदं त्वत्तस्तिष्ठति । सर्वं जगदिदं
 त्वयि लयमेष्यति । सर्वं जगदिदं त्वयि प्रत्येति । त्वं भूमिरापोऽन-
 लोऽनिलो नभः । त्वं चत्वारि वाक्पदानि ॥ त्वं गुणत्रयातीतः ।
 त्वमवस्थात्रयातीतः । त्वं देहत्रयातीतः । त्वं कालत्रयातीतः । त्वं
 मूलाधारस्थितोऽसि नित्यम् । त्वं शक्तित्रयात्मकः । त्वां योगिनो
 ध्यायन्ति नित्यम् । त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिन्द्रस्त्वमग्निस्त्वं
 वायुस्त्वं सूर्यस्त्वं चन्द्रमास्त्वं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥ गणादीन्पूर्वमु-
 च्चार्य वर्णादींस्तदनन्तरम् । अनुस्वारः परतरः । अर्धेन्दुलसितम् ।
 तारेण रुद्धम् । एतत्तव मनुस्वरूपम् । गकारः पूर्वरूपम् । अकारो
 मध्यमरूपम् । अनुस्वारश्चान्तरूपम् । बिन्दुत्तररूपम् । नादः
 सन्धानम् । सङ्गहिता सन्धिः । सैषा गणेशविद्या । गणकः क्रापिः ।
 निचूढायत्रीछन्दः । गणपतिर्देवता ॥ ॐ गणपतये नमः । एकदन्ताय
 विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥ एकदन्तं
 चतुर्हस्तं पाशमङ्कुशधारिणम् । रदं च वरदं हस्तैर्विभ्राणं मूषकध्वजम् ॥
 रक्तं लम्बोदरं शूर्पकर्णकं रक्तवाससम् । रक्तगन्धानुलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पैः
 स्रूपजितम् ॥ भक्तानुकम्पिनं देवं जगत्कारणमच्युतम् । आविर्भूतं च
 सृष्ट्यादौ प्रकृतेः पुरुषात्परम् ॥ एवं ध्यायति यो नित्यं स योगी
 योगिनां वरः ॥ नमो व्रातपतये नमो गणपतये नमः प्रमथपतये
 नमस्तेऽस्तु लम्बोदरायैकदन्ताय विघ्ननाशिने शिवसुताय श्रीवरदमूर्तये
 नमः ॥ एतदथर्वशीर्षं योऽधीते । स ब्रह्मभूयाय कल्पत । स सर्ववि-
 घ्नैर्न बाध्यते । स सर्वतः सुखमेधते । स पञ्चमहापापात्प्रमुच्यते ॥
 सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं

नार्शयति । सायम्प्रातः प्रयुञ्जानोऽपापो भवति । सर्वत्राधीयानोऽप
 विघ्नो भवति । धर्ममर्थं कामं मोक्षं च विन्दति ॥ इदमथर्वशीर्षमशि-
 ष्याय न देयम् । यो यदि मोहाद्दास्यति । स पापीयान्भवति ॥
 सहस्रावर्तनाद्यं यं काममधीते । तं तमनेन साधयेत् ॥ अनेन गणपति-
 मभिषिञ्चति । स वाग्मी भवति ॥ चतुर्थ्यामनश्चञ्जपति । स विद्यावा-
 न्भवति ॥ इत्यथर्वणवाक्यम् ॥ ब्रह्माद्यावरणं विद्यान् विभेति कदा-
 चनेति ॥ यो दूर्वाङ्कुरैर्यजति । स वैश्रवणोपमो भवति ॥ यो लाजैर्य-
 जति । स यशोवान् भवति । स मेघावान् भवति ॥ यो मोदकसहस्रेण
 यजति । स वाञ्छितफलमवाप्नोति ॥ यः साज्यसमिद्धिर्यजति । स
 सर्वं लभते स सर्वं लभते ॥ अष्टौ ब्राह्मणान्सम्यग्ग्राहयित्वा सूर्यवर्चस्वी
 भवति ॥ सूर्यग्रहे महानद्यां प्रतिमासन्निधौ वा जप्त्वा सिद्धमन्त्रो
 भवति ॥ महाविघ्नात्प्रमुच्यते । महादोषात्प्रमुच्यते । महाप्रत्यवायात्प्रमु-
 च्यते ॥ स सर्वविद्भवति स सर्वविद्भवति । य एवं वेद ॥ इत्युपनिषत् ॥
 ॥ इति गणपत्यथर्वशीर्षम् ॥

॥ १६५ ॥ अथ श्रीसूक्तम् ॥

ॐ हिरण्यवर्णामिति पञ्चदशर्चस्य सूक्तस्य आनन्दकर्मचिह्नीतेन्द्रि-
 रासुता ऋषयः श्रीदेवता आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः चतुर्थी वृहती पञ्चमीष-
 ष्ठ्या त्रिष्टुभौ ततोऽष्टावनुष्टुभः अन्त्या प्रस्तारपङ्क्तिः जपे विनियोगः ॥ हरिः
 ॐ हिरण्यवर्णा हरिर्णीसुवर्णैरजतस्रजाम् । चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो-
 मऽआवह ॥ १ ॥ तां मऽआवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यां हिरं-
 ण्यं विन्देयं गामश्च पुरुषानहम् ॥ २ ॥ अश्वपूर्वैर्यमम्याहुस्तिनादप्रबोधि-
 नीम् । श्रियं देवीमुपह्वये श्रीमां देवीर्जुषताम् ॥ ३ ॥ कां सोऽस्मि तां हिरण्यप्राका-

रात्राद्राज्वलन्तीतृप्तातर्पयन्तीम् । पद्मेस्थितापद्मवर्णातामिहोपह्वयेश्रियम् ॥ ४ ॥
 चन्द्राप्रभासायशसाज्वलन्तीश्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् । तांप-
 धिनीमीं शरणमहंप्रपद्येऽलक्ष्मीमेनश्यतांत्वावृणे ॥ ५ ॥ आदित्यवर्णेतप-
 सोधिजातोवनस्पतिस्तवबुधोथबिल्वः । तस्यफलानितपसानुदन्तुमाया-
 न्तरायाश्चबाह्याऽअलक्ष्मीः ॥ ६ ॥ चैतुमादेवसखःकीर्तिश्चमणिनासह ।
 प्रादुर्भूतोसुराष्ट्रेस्मिन्कीर्तिमृद्धिं ददातुमे ॥ ७ ॥ क्षुत्पिपासापलाज्येष्ठा-
 मलक्ष्मीनाशयाम्यहम् । अभूतिमसमृद्धिंचसर्वानिर्णुदमेष्टृहात् ॥ ८ ॥
 गन्धद्वारादुराधर्षानित्यपुष्टांकरीपिणीम् । ईश्वरीसर्वभूतानांतामिहोपह्वये-
 श्रियम् ॥ ९ ॥ मनसः काममाकूतिवाचः सत्यमशीमहि । पशूनांरूप-
 मन्नस्यमयि श्रीः श्रयतांयज्ञः ॥ १० ॥ कर्दमेनप्रजाभूतामयिसंभवक-
 र्दम । श्रियंवासयमेकुलेमातरंपद्ममालिनीम् ॥ ११ ॥ आपःस्रजन्तुस्त्रि-
 ग्धानिचिकीर्तवसमेष्टृहे । निचंदेवीमातरं भियंवासयमेकुले ॥ १२ ॥
 आद्रांपुष्करिणीपुष्टिपिक्कलापद्ममालिनीम् । चन्द्राहिरण्यलक्ष्मीजात-
 वेदोमऽआवह ॥ १३ ॥ आद्रायःकरिणीयाष्टिं सुवर्णीहेममालिनीम् ।
 सूर्याहिरण्यलक्ष्मीजातवेदोमऽआवह ॥ १४ ॥ तामऽआवहजातवेदोल-
 क्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यांहिरण्यंभूतंगारो द्वास्योन्वान्विन्देयंपुरुषा-
 नहम् ॥ १५ ॥ यःशुचिःप्रयतोभूत्वाजुहुयादाह्यमन्वहम् । स्रक्तंपञ्चदश-
 च्चश्रीकामः सततंजपेत् ॥ पञ्चाननेपद्मऊरुपद्माक्षिपद्मसम्भवे । तन्मै-
 भजसिपद्माक्षीयेनसौर्यंलभाय्यहम् ॥ अश्वदायै गोदायैधनदायैमहा-
 धने । धनमेजुपतादेविसुर्वकामाश्चदेहिमे ॥ पञ्चाननेपद्मविपद्मपत्रेपद्मपि-
 येपद्मश्लोयताक्षि । विश्वमियेविश्वमनोनुकूले त्वत्पादपद्ममयिसाक्षि-
 धस्त्व ॥ पुत्रपौत्रधनंधान्यंहस्त्यश्वादिगवैरथम् । प्रजानांभवंसिमांताऽ-
 आयुष्मंतंकरोतुमे ॥ धनमग्निर्धनंवायुर्धनंसूर्योर्धनं वसुः । धनमिन्द्रोवृ-

हृस्पतिर्वरुणंधनमश्विनौ ॥ वैरतेयसोमंपिवसोमंपिवतुवृत्रहा । सोमंध-
नस्यसोमिनोमह्यंददातुसोमिनः ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यनलोभोनाशुभा-
मतिः । भवन्तिकृतपुण्यानांभक्तानांश्रीसुक्तंजपेत् ॥ सरसिजनिलये
सरोजहस्ते धवलतरांशुकगन्धमाल्यशोभे ॥ भगवति हरिवल्लभे मनो-
ज्ञेत्रिभुवनभूतिकरिप्रसीदमह्यम् ॥ विष्णुपत्नीक्षमादेवीं माधवींमाधव-
प्रियाम् ॥ लक्ष्मींप्रियसंस्वीदेवींनमाम्यच्युतवल्लभाम् ॥ महालक्ष्मीच-
विग्रहेविष्णुपत्नीचर्धामहि ॥ तन्नो लक्ष्मीः प्रचोदयात् ॥ श्रीर्वचस्वमा-
युष्यमारोग्यमाविधाच्छौभमानंमहीयते ॥ धान्यधनंपशुं बहुपुत्रलामं-
शतसंवत्सरदीर्घमायुः ॥ इति श्रीसूक्तं समाप्तम् ॥

॥ १६६ ॥ अथ शिवमहिम्नः स्तोत्रम् ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ पुष्पदन्त उवाच ॥ महिम्नः पारं ते परमविदुषो
यद्यसदृशी स्तुतिर्ब्रह्मादीनामपि तदवसन्नास्त्वयि गिरः ॥ अथावाच्यः
सर्वः स्वमतिपरिणामावधि गृणन्ममाप्येष स्तोत्रे हर निरपवादः परि-
करः ॥१॥ अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाङ्मनसयोरतद्वावृत्त्या यं
चकितमभिधत्ते श्रुतिरपि ॥ स कस्य स्तोतव्यः कतिविधगुणः कस्य
विषयः पदे त्वर्वाचीने पतति न मनः कस्य न वचः ॥२॥ मधुस्फीता
वाचः परमममृतं निर्मितवतस्तव ब्रह्मन्किं वागपि सुरगुरोर्विस्मयपदम् ॥
मम त्वेतां वाणीं गुणकथनपुण्येन भवतः पुनामीत्यर्थेऽस्मिन्पुरमथन
बुद्धिर्व्यवसिता ॥ ३ ॥ तवैश्वर्यं यत्तज्जगद्दुदयरक्षाप्रलयकृत्रयीवस्तु
व्यस्तं तिम्रुषु गुणभिन्नासु तनुषु ॥ अभव्यानामस्मिन्वरद रमणीया-
मरमणीं विहन्तुं व्याक्रोशीं विदधत इहैके जडधियः ॥ ४ ॥ किमिहः
किंकायः स खलु किमुपायस्त्रिभुवनं किमाधारो धाता सृजति किमु-

पादान इति च ॥ अतर्क्यैश्वर्ये त्वय्यनवसरदुःस्थो हतधियः कुतर्कोऽयं
 कांश्चिन्मुखरयति मोहाय जगतः ॥ ५ ॥ अजन्मानो लोकाः किमवय-
 ववन्तोऽपि जगतामधिष्ठातारं किं भवविधिरनादृत्य भवति । अनीशो
 वा कुर्याद्भुवनजनने कः परिकरो यतो मन्दास्त्वां प्रत्यमरवर संशेरत
 इमे ॥ ६ ॥ त्रयी सांख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति प्रभिन्ने प्रस्थाने
 परमिदमदः पथ्यमिति च ॥ रुचीनां वैचित्र्याद्दुःखकुटिलनानापथजुषां
 नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव ॥ ७ ॥ महोक्षः खट्वाङ्गं पर-
 शुरजिनं भस्म फणिनः कपालं चेतीयत्तव वरद तन्त्रोपकरणम् ॥
 सुरास्तां तामृद्धिं दधति तु भवद्भ्रूप्रणिहितां न हि स्वात्मारामं विषयमृ-
 गतृष्णा भ्रमयति ॥ ८ ॥ ध्रुवं कश्चित्सर्वं सकलमपरस्त्वध्रुवमिदं परो
 ध्रौव्याध्रौव्ये जगति गदति व्यस्तविषये ॥ समस्तेऽप्येतस्मिन्पुरमथ-
 न तैर्विस्मित इव स्तुवन् जिह्मेमि त्वां न खलु ननु धृष्टा मुखरता ॥ ९ ॥
 तवैश्वर्यं यन्नाद्यदुपरि विरिञ्चिर्हरिरधः परिच्छेत्तुं यातावनलमनलस्क-
 न्धवपुषः ॥ ततो भक्तिश्रद्धाभरगुरुगृणद्भ्यां गिरिश यत्स्वयं तस्ये
 ताभ्यां तव किमनुवृत्तिर्न फलति ॥ १० ॥ अयत्नादापाद्य त्रिभुवनम-
 चैरव्यतिकरं दशास्यो यद्वाहूनभृत रणकण्डूपरवशान् ॥ शिरःपद्म-
 श्रेणीरचितचरणाम्भोरुहबलेः स्थिरायास्त्वद्भक्तेस्त्रिपुरहर विस्फूर्जित-
 मिदम् ॥ ११ ॥ अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भुजवनं बलात्कै-
 लासेऽपि त्वदधिवसतौ विक्रमयतः ॥ अलभ्या पातालेऽप्यलसच-
 लिताङ्गुष्ठशिरसि प्रतिष्ठा त्वय्यासीद् ध्रुवमुपचितो मुह्यति खलः
 ॥ १२ ॥ यदृद्धिं सुत्राम्णो वरद परमोच्चैरपि सतीमवश्चक्रे बाणः
 परिजनविधेयत्रिभुवनः ॥ न तच्चित्रं तस्मिन्वारिवसितरि त्वच्चर-
 णयोर्न कस्या उन्नत्यै भवति शिरसस्त्वय्यवनतिः ॥ १३ ॥ अका-

ण्डब्रह्माण्डक्षयचकितदेवासुरकृपाविधेयस्याऽऽसीद्यस्त्रिनयनविषं संहृत-
 वतः ॥ स कल्माषः कण्ठे तव न कुरुते न श्रियमहो विकारोऽपि
 श्लाघ्यो भुवनभयभङ्गव्यसानिनः ॥ १४ ॥ असिद्धार्था नैव कचिदपि
 सदेवासुरनरे निवर्तन्ते नित्यं जगति जयिनो यस्य विशिखाः ॥ स
 पश्यन्नीश त्वामितरसुरसाधारणमभूत् स्मरः स्मर्तव्यात्मा न हि वशिषु
 पथ्यः परिभवः ॥ १५ ॥ मही पादाघाताद्व्रजति सहसा संशयपदं
 पदं विष्णोर्भ्राम्यद्भुजपरिघरुग्णग्रहगणम् ॥ मुहुर्द्यौर्दौस्थ्यं यात्यानि-
 भृतजटाताडिततटा जगद्रक्षायै त्वं नटसि ननु वामैव विभ्रुता ॥ १६ ॥
 वियम्यापी तारागणगुणितफेनोद्गमरुचिः प्रवाहो वारां यः पृषतलघु-
 दृष्टः शिरसि ते ॥ जगद्द्वीपाकारं जलधिवलयं तेन कृतमित्यने-
 नैवोन्नेयं धृतमहिष दिव्यं तव वपुः ॥ १७ ॥ रथः क्षोणी यन्ता
 श्वतधृतिरगेन्द्रो धनुरथो रथाङ्गे चन्द्रार्कौ रथचरणपाणिः शर इति ॥
 दिवक्षोस्ते कोऽयं त्रिपुरतृणमाहम्बरविधिर्विधेयैः क्रीडन्त्यो न खलु
 परतन्त्राः प्रभुधियः ॥ १८ ॥ हरिस्ते साहस्रं कमलबलिमाधाय
 पदयोर्यदैकोने तस्मिन्निजमुदहरन्नेत्रकमलम् ॥ गतो भक्त्युद्रेकः
 परिणतिमसौ चक्रवपुषा त्रयाणां रक्षायै त्रिपुरहर जागर्ति जगताम्
 ॥ १९ ॥ क्रतौ सुप्ते जाग्रत्त्वमसि फलयोगे क्रतुमतां क्व कर्मप्रध्वस्तं फलति
 पुरुषाराधनमृते ॥ अतस्त्वां सम्पेक्ष्य क्रतुषु फलदानप्रतिभुवं श्रुतौ श्रद्धां
 बद्ध्वा दृढपरिकरः कर्मसु जनः ॥ २० ॥ क्रियादक्षो दक्षः क्रतुपति-
 रधीशस्तनुभृतामृषीणामर्तिवज्रं शरणद सदस्याः सुरगणाः ॥ क्रतुभ्रं-
 शस्त्वत्तः क्रतुफलविधानव्यसानिनो ध्रुवं कर्तुः श्रद्धाविधुरमभिचाराय
 हि मखाः ॥ २१ ॥ प्रजानाथं नाय प्रसभमभिकं स्वां दुहितरं गतं
 रोहिद्भूतां रिरमयिषुमव्यस्य वपुषा ॥ धनुष्पाणेर्थातं दिवमपि

सपत्राकृतममुं त्रसन्तं तेऽद्यापि त्यजति न मृगव्याधरभसः ॥ २२ ॥
 स्वलावण्याशंसा धृतधनुषमह्नाय तृणवत्पुरः प्लुष्टं दृष्ट्वा पुरमथन
 पुष्पायुधमपि ॥ यदि स्त्रैर्ण देवी यमनिरत देहार्घघटनादवैति त्वामद्धा
 वत वरद मुग्धा युवतयः ॥ २३ ॥ श्मशानेष्वक्रीडा स्मरहर
 पिशाचाः सहचराश्रिताभस्मालेपः स्रगपि नृकरोटीपरिकरः ॥
 अमङ्गल्यं शीलं तव भवतु नामैवमखिलं तथापि स्मर्तृणां वरद
 परमं मङ्गलमसि ॥ २४ ॥ मनः प्रत्यक्चित्ते सविधमवधायान्त-
 मरुतः प्रहृष्यद्रोमाणः प्रमदसलिलोत्सङ्गितदृशः ॥ यदालोक्याह्लादं
 हृद इव निमज्ज्यामृतमये दधत्यंतस्तत्त्वं किमपि यमिनस्तत्किल
 भवान् ॥ २५ ॥ त्वमर्कस्त्वं सोमस्त्वमसि पवनस्त्वं ह्रुतवहस्त्वमा-
 पस्त्वं व्योम त्वमु धरणिरात्मा त्वमिति च ॥ परिच्छिन्नामेवं त्वायि परि-
 णता विभ्रतु गिरं नविद्मस्तत्त्वं वयमिह तु यत्त्वं न भवसि ॥ २६ ॥ त्रयीं
 तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवनमथो त्रीनपि सुरानकारार्चैर्वर्णैस्त्रिभिरभिदधत्तीर्ण-
 विकृति ॥ तुरीयं ते धाम ध्वनिभिरवरुन्धानमणुभिः समस्तव्यस्तं त्वां
 शरणद गृणात्योमिति पदम् ॥ २७ ॥ भवः शर्वो रुद्रः पशुपातिरथोग्रः
 सहमहांस्तथाभीमेशानाविति यदभिधानाष्टकमिदम् ॥ अमुष्मिन्प्रत्येकं
 प्रविचरति देवश्रुतिरपि प्रियायास्मै धाम्ने प्रविहितनमस्योऽस्मि भवते
 ॥ २८ ॥ नमो नोदघ्नाय प्रियदवदविघ्नाय च नमो नमः क्षोदिघ्नाय स्मरहर
 महिघ्नाय च नमः ॥ नमो वर्षिघ्नाय त्रिनयन यविघ्नाय च नमो नमः
 सर्वस्मै ते तदिदमिति शर्वाय च नमः ॥ २९ ॥ वहलरजसे विश्वोत्पत्तौ
 भवाय नमो नमः प्रवल्तमसे तत्संहारे हराय नमो नमः ॥ जनसुख-
 कृते सत्त्वोद्विक्तौ मृडाय नमो नमः प्रमहासि पदे निस्त्रैगुण्ये शिवाय
 नमो नमः ॥ ३० ॥ कृशपरिणति चेतः क्लेशवश्यं क चेदं क च तव

गुणसीमोलंघिनी शश्वद्वद्धिः । इतिचकितममन्दीकृत्य मां भक्तिराधा-
 द्वरदचरणयोस्ते वाक्यपुष्पोपहारम् ॥ ३१ ॥ असितगिरिसमं स्यात्क-
 ज्जलं सिन्धुपात्रे सुरतरुवरशाखा लेखनी पत्रमुर्वी । लिखति यदि गृहि-
 त्वा शारदा सर्वकालं तदपि तत्र गुणानामीश पारं न याति ॥ ३२ ॥
 असुरसुरमुनीन्द्रैरर्चितस्येन्दुमौलेर्ग्रथितगुणमहिम्नो निर्गुणस्येश्वरस्य ॥
 सकलगणवरिष्ठः पुष्पदन्ताभिधानो रुचिरमलघुवृत्तैः स्तोत्रमेतच्चकार
 ॥ ३३ ॥ अहरहरनवद्यं धूर्जटेः स्तोत्रमेतत्पठति परमभक्त्या शुद्ध-
 चित्तः पुमान्यः ॥ स भवति शिवलोके रुद्रतुल्यस्तथात्र प्रचुरतरधनायुः
 पुत्रवान्कीर्तिमांश्च ॥ ३४ ॥ महेशान्नापरो देवो महिम्नो नापरा स्तुतिः ॥
 अधोरान्नापरो मन्त्रो नास्ति तत्त्वं गुरोः परम् ॥ ३५ ॥ दीक्षा दानं
 तपस्तीर्थं ज्ञानं यागादिकाः क्रियाः ॥ महिम्नःस्तवपाठस्य कलां
 नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३६ ॥ कुसुमदशननामा सर्वगन्धर्वराजः शिशु-
 शशधरमौलेर्देवदेवस्य दासः ॥ सगुरुनिजमहिम्नो भ्रष्ट एवास्य रोषा-
 त्स्तवनमिदमकार्षीदिव्यदिव्यं महिम्नः ॥ ३७ ॥ सुरवरमुनिपूज्यं
 स्वर्गमोक्षैकहेतुं पठति यदि मनुष्यः प्राञ्जलिर्नान्यचेताः ॥ व्रजति
 शिवसमीपं किन्नरैः स्तूयमानः स्तवनमिदममोघं पुष्पदन्तप्रणीतम्
 ॥ ३८ ॥ श्रीपुष्पदन्तमुखपङ्कजनिर्गतेन स्तोत्रेण किल्बिषहरेण हरप्रि-
 येण ॥ कण्ठस्थितेन पठितेन समाहितेन सुप्रीणितो भवति भूतपातिर्म-
 हेशः ॥ ३९ ॥ इत्येषा वाङ्मयी पूजा श्रीमच्छङ्करपादयोः ॥ अर्पिता
 तेन देवेशः प्रीयतां मे सदाशिवः ॥ ४० ॥
 ॥ इति पुष्पदन्तगन्धर्वराजविरचितं श्रिशिवमहिम्नःस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥

॥ १६७ ॥ श्रीमद्भगवद्गीतायाः पञ्चदशोऽध्यायः ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दा-
सि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥१॥ अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य
शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः । अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि कर्मा-
नुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥२॥ न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नान्तो न चादिर्न
च सम्प्रतिष्ठा । अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्वा ॥३॥
ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः । तमेव
चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥४॥ निर्मानमोहा जित-
सङ्गदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः । द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःख-
सङ्गैर्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥५॥ न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को
न पावकः । यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥६॥ ममैवांशो जीव-
लोके जीवभूतः सनातनः । मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥७॥
शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः । गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्ग-
न्धानिवाशयात् ॥८॥ श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च । अधिष्ठाय
मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥९॥ उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणा-
न्वितम् । त्रिमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥ यतन्तो योगि-
नश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् । यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्य-
चेतसः ॥११॥ यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् । यच्चन्द्रमसि
यज्जामौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥१२॥ गामाविश्य च भूतानि धारयाम्य-
हमोजसा । पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥१३॥ अहं
वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं
चतुर्विधम् ॥१४॥ सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं
च । वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥१५॥ द्वाविमौ पुरुषौ

लोके क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते । १६ ।
 उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः । यो लोकत्रयमाविश्य विभ-
 र्त्यव्यय ईश्वरः । १७ । यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः । अतोऽस्मि
 लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः । १८ । यो मामेवमसम्मूढो जानाति पुरु-
 षोत्तमम् । स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत । १९ । इति गुह्यतमं शास्त्र-
 मिदमुक्तं मयाऽनघ । एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥
 इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा-
 र्जुनसंवादे “श्रीपुरुषोत्तमयोगो” नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

॥ १६८ ॥ अथ पुराणोक्तपुरुषसूक्तम् ॥

ॐ जितं ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन । नमस्तेऽस्तु इषीकेश
 महापुरुषपूर्वज ॥ १ ॥ नमो हिरण्यगर्भाय प्रधानाव्यक्तरूपिणे । ॐ
 नमो वासुदेवाय शुद्धज्ञानस्वरूपिणे ॥ २ ॥ देवानां दानवानां च
 सामान्यमसि दैवतम् । सर्वदा चरणद्वंद्वं व्रजामि शरणं तव ॥ ३ ॥
 एकस्त्वमसि लोकस्य स्रष्टा संहारकस्तथा । अव्यक्तश्चानुमन्ता च गुण-
 मायासमावृतः ॥ ४ ॥ संसारसागरं घोरमनन्तं क्लेशभाजनम् । त्वामेव
 शरणं प्राप्य निस्तरन्ति मनीषिणः ॥ ५ ॥ न ते रूपं न चाकारो
 नायुधानि न चास्पदम् । तथापि पुरुषाकारो भक्तानां त्वं प्रकाशसे ॥ ६ ॥
 नैव किञ्चित्परोक्षं ते प्रत्यक्षोऽसि नैव कस्यचित् । नैव किञ्चिदसिद्धं ते
 न च सिद्धोऽसि कस्यचित् ॥ ७ ॥ कार्याणां कारणं पूर्वं वचसां
 वाच्यमुचमम् । योगिनां परमा सिद्धिः परमं ते पदं विदुः ॥ ८ ॥

१ ॐ नमो भगवत वासुदेवाय इति ब्राह्मणानाम् ऋग्विधानोक्तः पाठः । २ स्रष्टिसंहार-
 कारकः इत्यपि पाठः । ३ प्रत्यक्षोऽसि न कस्यचित् इत्यपि पाठः । ४ परं ते परमं विदुः इत्यपि
 केचन पठन्ति ।

अहं भीतोऽस्मि देवेश संसारेऽस्मिन्भयावहे । त्राहि मां पुण्डरीकाक्ष
न जाने शरणं परम् ॥१॥ कालेष्वपि च सर्वेषु दिक्षु सर्वासु चाच्युत ।
शरीरे च गृहे चापि वर्तते मे महद्भयम् ॥ १० ॥ त्वत्पादकमलादन्यत्र
मे जमान्तरेष्वपि । निमित्तं कुशलस्यास्ति येन गच्छामि सद्गतिम् ॥११॥
विज्ञानं यदिदं प्राप्तं यदिदं ज्ञानमर्जितम् । जन्मान्तरेऽपि मे देव मा
भूदस्य परिक्षयः ॥ १२ ॥ दुर्गतावपि जातायां त्वं गतिस्त्वं मतिर्मम ।
यदि नायं च विन्देयं तावताऽस्मि कृती सदा ॥ १३ ॥ अकामकलुषं
चित्तं मम ते पादयोः स्थितम् । कामये विष्णुपादौ तु सर्वजन्मसु केव-
लम् ॥ १४ ॥ पुरुषस्य हरेः सूक्तं स्वर्ग्यं धन्यं यशस्करम् । आत्म-
ज्ञानमिदं पुण्यं योगज्ञानमिदं परम् ॥ १५ ॥ इत्येवमनया स्तुत्या
स्तुत्वा देवं दिनेदिने । किंकरोऽस्मीति चात्मानं देवायैव निवेदयेत् ॥१६॥
फलाहारो जपेन्मासं पश्यन्नात्मानमात्मनि । फलानि भुक्त्वोपवसेन्मा-
समाद्भिश्च वर्तयेत् ॥ १७ ॥ अरण्ये निवसेन्नित्यं जपन्निदमृषिः सदा ।
ऋग्भिस्त्रिषवणं काले यजेदप्सु समाहितः ॥ १८ ॥ आदित्यमुपतिष्ठेत
सूक्तेनानेन नित्यशः । आज्याहुतेनैव हुत्वा चिन्तयेद्दृषिभिस्तथा ॥१९॥
ऊर्ध्वं मासात्फलाहारस्त्रिभिर्वर्षैर्जपेदिदम् । तद्भक्तस्तन्मना युक्तो दश-
वर्षाण्यनन्यभाक् ॥ २० ॥ साक्षात्पश्यति तं देवं नारायणमनामयम् ।
ग्राह्यमत्यन्तयत्नेन स्रष्टारं जगतोऽव्ययम् ॥२१॥ अथवा साधमानोऽपि
भक्तिं न परिहापयेत् । भक्तानुकम्पी भगवाञ्जायते पुरुषोत्तमः ॥२२॥
येन येन च कामेन जपेत प्रयतः सदा । स स कामः समृद्धः स्याच्छू-
षानस्य कुर्वतः ॥२३॥ होमं वाऽप्यथवा जाप्यमुपहारमनुत्तमम् । कुर्वीत
येन कामेन तत्सिद्धिमवधारयेत् ॥ २४ ॥ इति पुराणोक्तपुरुषसूक्तम् ॥

॥ १६९ ॥ अथ चण्डीकवचम् ॥

ॐ नमश्चण्डिकायै । मार्कण्डेय उवाच । ॐ यद्गुह्यं परमं लोके सर्वर-
क्षाकरं नृणाम् । यन्न कस्य चिदाख्यातं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥१॥ ब्रह्मो-
वाच । अस्ति गुह्यतमं विप्र सर्वभूतोपकारकम् । देव्यास्तु कवचं
पुण्यं तच्छृणुष्व महामुने ॥२॥ प्रथमं शैलपुत्रीति द्वितीयं ब्रह्मचारिणी ।
तृतीयं चन्द्रघण्टेति कूष्माण्डेति चतुर्थकम् ॥३॥ पञ्चमं स्कन्दमातेति षष्ठं
कात्यायनीति च । सप्तमं कालरात्रिश्च महागौरीति चाष्टमम् ॥४॥ नवमं
सिद्धिदा प्रोक्ता नवदुर्गाः प्रकीर्तिताः । उक्तान्येतानि नामानि ब्रह्म-
णैव महात्मना ॥५॥ अग्निना दह्यमानस्तु शत्रुमध्ये गतो रणे । विषमे
दुर्गमे चैव भयार्ताः शरणं गताः ॥ ६ ॥ न तेषां जायते किञ्चिदशुभं
रणसङ्कटे । नापदं तस्य पश्यामि शोकदुःखभयं नहि ॥ ७ ॥ यैस्तु
भक्त्या स्मृता नूनं तेषामृद्धिः प्रजायते । प्रेतसंस्था तु चागुण्डा वाराही
महिषासना ॥ ८ ॥ ऐन्द्री गजसमारूढा वैष्णवी गरुडासना । माहेश्वरी
वृषारूढा कौमारी शिखिवाहना ॥९॥ लक्ष्मीः पद्मासना देवी पद्महस्ता
हरिप्रिया । श्वेतरूपधरादेवी ईश्वरी वृषवाहना ॥१०॥ ब्राह्मी हंससमारूढा
सर्वाभरणभूषिता । इत्येता मातरः सर्वाः सर्वयोगसमन्विताः ॥ ११ ॥
नानाभरणशोभाढ्या नानारत्नोपशोभिताः ॥१२॥ दृश्यन्ते रयमारूढा
देव्यः क्रोधसमाकुलाः । शङ्खं चक्रं गदां शार्ङ्गं दलं च मुसलायुधम् ॥१३॥
खेटकं तोमरं चैव परशुं पाशमेव च । कुन्तायुधं त्रिशूलं च शार्ङ्गमायु-
धमुत्तमम् ॥ १४ ॥ दैत्यानां देहनाशाय भक्तानामभयाय च । धार-
यन्त्यायुधानीत्यं देवानां च हिताय वै ॥ १५ ॥ नमस्तेऽस्तु
महारौद्रे महाघोरपराक्रमे । महाबले महोत्साहे महाभयविनाशिनि
॥ १६ ॥ आहि मां देवि दुष्प्रेक्ष्ये शत्रूणां भयवर्द्धिनि ॥ प्राच्यां रक्ष-

तु मामैन्द्री आग्नेय्यामग्निदेवता ॥ १७ ॥ दक्षिणेऽवतु वाराही नैऋत्यां खड्ग-
धारिणी । प्रतीच्यां वारुणी रक्षेद्वायव्यां मृगवाहिनी । उदीच्यां रक्ष
कौबेरी ईशान्यां शूलधारिणी ॥ १८ ॥ उर्ध्वं ब्रह्माणी मे रक्षेदधस्ताद्वैष्णवी
तथा । एवं दश दिशो रक्षेच्चामुण्डा शववाहना ॥ १९ ॥ जया मे चाग्रतः
पातु विजया पातु पृष्ठतः ॥ अजिता वामपार्श्वे तु दक्षिणे चापराजिता ॥ २० ॥
शिखां मे द्योतिनी रक्षेद्दुमा मूर्ध्नि व्यवस्थिता । मालाधरी ललाटे च
भ्रुवौ रक्षेद्यशस्विनी ॥ २१ ॥ त्रिनेत्रा च भ्रुवोर्मध्ये यमघण्टा च नासिके ।
शङ्खिनी चक्षुषोर्मध्ये श्रोत्रयोर्द्वारवासिनी ॥ २२ ॥ कपोलौ कालिका रक्षे-
त्कर्णमूले तु शाङ्करी । नासिकायां सुगन्धा च उत्तरोष्ठे च चर्चिका
॥ २३ ॥ अधरे चामृतकला जिह्वायां च सरस्वती । दन्तान् रक्षतु कौमारी
कण्ठमध्ये तु चण्डिका ॥ २४ ॥ घण्टिकां चित्रधण्टा च महामाया च तालुके ।
कामाक्षी चिबुकं रक्षेद्वाचं मे सर्वमङ्गला ॥ २५ ॥ ग्रीवायां भद्रकाली च
पृष्ठवंशे धनुर्धरी । नीलग्रीवा बहिः कण्ठे नलिकां नलकूचरी ॥ २६ ॥
खड्गधारिण्युभौ स्कन्धौ बाहू मे वज्रधारिणी । हस्तयोर्दण्डिनी रक्षे-
दम्बिका चाङ्गुलीस्तथा ॥ २७ ॥ नखाञ्छूलेश्वरी रक्षेत्कुक्षौ रक्षेत्रलेश्वरी ।
स्तनौ रक्षेन्महालक्ष्मीर्मनश्शोकविनाशिनी ॥ २८ ॥ हृदये ललितादेवी उदरे
शूलधारिणी । नाभौ च कामिनी रक्षेद्गुह्यं गुह्येश्वरी तथा ॥ २९ ॥ कट्यां
भगवती रक्षेज्जालुनी विन्ध्यवासिनी । भूतनाथा च मेढ्रं मे ऊरु
महिषवाहिनी ॥ ३० ॥ जङ्घे महाबला प्रोक्ता सर्वकामप्रदायिनी । गुल्फयो-
नारसिंही च पादौ चामिततेजसी ॥ ३१ ॥ पादाङ्गुलीः श्रीर्मे रक्षेत्पादाधस्त-
लवासिनी । नखान्दंष्ट्राकराली च केशांश्चैवोर्ध्वकेशिनी ॥ ३२ ॥ रोमकूपेषु
कौबेरी त्वचं वागीश्वरी तथा । रक्तमज्जावसामां सान्यस्थिमेदांसि
पार्वती ॥ ३३ ॥ अन्त्राणि कालरात्रिश्च पित्तं च मुकुटेश्वरी । पद्मावती

पद्मकोशे कफे चूडामणिस्तथा ॥३४॥ ज्वालामुखी नखज्वाला अभेद्या सर्व-
 सन्धिषु । शुक्रं ब्रह्माणी मे रक्षेच्छायां छत्रेश्वरी तथा ॥३५॥ अहङ्कारं
 मनो बुद्धिं रक्ष मे धर्मचारिणी । प्राणापानौ तथा व्यानं समानोदान-
 मेव च ॥३६॥ यशः कीर्तिं च लक्ष्मीं च सदा रक्षतु वैष्णवी । गोत्र-
 मिन्द्राणी मे रक्षेत्पशून्मे रक्ष चण्डिके ॥३७॥ पुत्रान् रक्षेन्महालक्ष्मीर्भायां
 रक्षतु भैरवी । मार्गं क्षेमकरी रक्षेद्विजया सर्वतः स्थिता ॥३८॥ रक्षाहीनं
 तु यत्स्थानं वर्जितं कवचेन तु । तत्सर्वं रक्ष मे देवि जयन्ती पाप-
 नाशिनी ॥३९॥ पदमेकं न गच्छेत्तु यदीच्छेच्छुभमात्मनः । कवचेनावृतो
 नित्यं यत्र यत्राधिगच्छति ॥४०॥ तत्र तत्रार्थलाभश्च विजयः सार्वकामिकः ॥
 यं यं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति निश्चितम् ॥४१॥ परमैश्वर्यमतुलं प्राप्स्यते
 भूतले पुमान् । निर्भयो जायते मर्त्यः सङ्गामेष्वपराजितः ॥४२॥ त्रैलोक्ये
 तु भवेत्पूज्यः कवचेनावृतः पुमान् । इदं तु देव्याः कवचं देवानामपि
 दुर्लभम् ॥४३॥ यः पठेत्प्रयतो नित्यं त्रिसन्ध्यं श्रद्धयान्वितः । दैवी कला
 भवेत्तस्य त्रैलोक्येष्वपराजितः ॥४४॥ जीवेद्द्वर्षशतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥
 नश्यन्ति व्याधयः सर्वे लूताविस्फोटकादयः ॥४५॥ स्थावरं जङ्गमं वापि
 कृत्रिमं चापि यद्विषम् । आभिचाराणि सर्वाणि मन्त्रयन्त्राणि भूतले ॥४६॥
 भूचराः स्वेचराश्चैव जलजाश्चोपदेशिकाः । सहजाः कुलजा मालाः
 शाकिनी डाकिनी तथा ॥४७॥ अन्तरिक्षचरा घोरा डाकिन्यश्च महाबलाः ॥
 ग्रहभूतपिशाचाश्च यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥४८॥ ब्रह्मराक्षसवेतालाः कूष्माण्डा
 भैरवादयः । नश्यन्ति दर्शनात्तस्य कवचे हृदि संस्थिते ॥४९॥ मानोऽति-
 र्भवेद्राजस्तेजोवृद्धिकरं परम् । यशसा वर्धते सोऽपि कीर्तिमण्डित-
 भूतले ॥५०॥ जपेत्सप्तशतीं चण्डीं कृत्वा तु कवचं पुरा । यावद्भूमण्डलं
 धत्ते सशैलवनकाननम् ॥५१॥ तावत्तिष्ठति मेदिन्यां सन्ततिः पुत्रपौत्रिकी ॥

देहान्ते परमं स्थानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥५२॥ मामोति पुरुषो नित्यं
महामायाप्रसादतः ॥ ५३ ॥

॥ इति श्रीवाराहपुराणे हरिहरब्रह्मविरचितं देव्याः कवचं सम्पूर्णम् ॥

॥ १७० ॥ अथ तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम् ॥

विश्वेश्वरीं जगद्धात्रीं स्थितिसंहारकारिणीम् ॥ निद्रां भगवतीं विष्णो-
रतुलां तेजसः प्रभुः ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच । त्वं स्वाहा त्वं स्वधा त्वं हि
वषट्कारः स्वरात्मिका ॥ सुधा त्वमक्षरे नित्ये त्रिधा मात्रात्मिका
स्थिता ॥ २ ॥ अर्धमात्रा स्थिता नित्या याऽनुच्चार्या विशेषतः ॥
त्वमेव सन्ध्या सावित्री त्वं देवि जननी परा ॥ ३ ॥ त्वयैतद्वार्यते
विश्वं त्वयैतत्सृज्यते जगत् ॥ त्वयैतत्पाल्यते देवि त्वमत्स्यन्ते च
सर्वदा ॥ ४ ॥ विसृष्टौ सृष्टिरूपा त्वं स्थितिरूपा च पालने ॥ तथा
संहृतिरूपान्ते जगतोऽस्य जगन्मये ॥ ५ ॥ महाविद्या महामाया महा-
मेधा महास्मृतिः ॥ महामोहा च भवती महादेवी महेश्वरी ॥ ६ ॥
प्रकृतिस्त्वं च सर्वस्य गुणत्रयविभाविनी ॥ कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरा-
त्रिश्च दारुणा ॥ ७ ॥ त्वं श्रीस्त्वमीश्वरी त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धिर्वोधलक्षणा ॥
लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शान्तिः क्षान्तिरेव च ॥ ८ ॥ खड्गिनी शूलिनी
घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ॥ शङ्खिनी चापिनी बाणभुशुण्डीपरिघायुधा
॥ ९ ॥ सौम्या सौम्यतरा शेषसौम्येभ्यस्त्वतिसुन्दरी ॥ परापराणां परमा
त्वमेव परमेश्वरी ॥ १० ॥ यच्च किञ्चित्क्वचिद्वस्तु सदसद्वाऽखिलात्मिके ॥
तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे मया ॥ ११ ॥ यया
त्वया जगत्सृष्टा जगत्पात्यति यो जगत् ॥ सोऽपि निद्रावशं नीतः
कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ॥ १२ ॥ विष्णुशरीरग्रहणमहमीशान एव च ॥

कारितास्ते यतोऽतस्त्वां कः स्तोतुं शक्तिमान्भवेत् ॥ १३ ॥ सा त्वमित्यं
प्रभावैः स्वरुदारैर्देवि संस्तुता ॥ मोहयैतौ दुराधर्षाविसुरौ मधुकैटभौ ॥ १४ ॥
प्रबोधं च जगत्स्वामी नीयतामच्युतो लघु ॥ बोधश्च क्रियतामस्य
हन्तुमेतौ महासुरौ ॥ १५ ॥ इति तान्त्रिकं रात्रिसूक्तम् ॥

॥ १७१ ॥ शक्रादिकृता देवीस्तुतिः ॥

ऋषिरुवाच ॥ १ ॥ शक्रादयः सुरगणा निहतेऽतिवीर्ये तस्मिन्दु-
रात्मनि सुरारिवले च देव्या ॥ तां तुष्टुवुः प्रणतिनम्राश्चिरोधरांसा
वाग्भिः प्रहर्षपुलकोद्गमचारुदेहाः ॥ २ ॥ देव्या यया ततमिदं जगदा-
त्मशक्त्या निःशेषदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्या ॥ तामंबिकामखिलदेवमह-
र्षिपूजां भक्त्या नताः स्म विदधातु शुभानि सा नः ॥ ३ ॥ यस्याः
प्रभावमतुलं भगवाननन्तो ब्रह्मा हरश्च नहि वक्तुमलं बलं च ॥ सा
चण्डिकाऽखिलजगत्परिपालनाय नाशाय चाशुभभयस्य मर्तिं करोतु
॥ ४ ॥ या श्रीः स्वयं सुकृतिनां भवनेष्वलक्ष्मीः पापात्मनां कृताधि-
यां हृदयेषु बुद्धिः ॥ श्रद्धा सतां कुलजनप्रभवस्य लज्जा तां त्वां
नताः स्म परिपालय देवि विश्वम् ॥ ५ ॥ किं वर्णयाम तव रूपमचि-
न्त्यमेतर्त्किंचातिवीर्यमसुरक्षयकारि भूरि ॥ किंचाहवेषु चरितानि तवाति-
यानि सर्वेषु देव्यसुरदेवगणादिकेषु ॥ ६ ॥ हेतुः समस्तजगतां
त्रिगुणापि दोषैर्न ज्ञायसे हरिहरादिभिरप्यपारा ॥ सर्वाश्रयाऽखिलमिदं
जगदंशभूतमव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या ॥ ७ ॥ यस्याः
समस्तसुरता समुदीरणेन तृप्तिं प्रयाति सकलेषु मखेषु देवि ॥ स्वाहाऽ-
सि वै पितृगणस्य च तृप्तिहेतुरुच्चार्यसे त्वमतएव जनैः स्वधा ॥
॥ ८ ॥ या मुक्तिहेतुरविचित्य महाव्रता त्वमभ्यस्यसे सुनियतैर्द्रियत-

स्वसारैः ॥ मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषैर्विद्याऽसि सा भगवती
 परमा हि देवी ॥ ९ ॥ शब्दात्मिका सुविमलर्ग्यजुषां निधानमुद्गीथर-
 म्यपदपाठवतां च साम्नाम् ॥ देवी त्रयी भगवती भवभावनाय
 वार्तासि सर्वजगतां परमार्तिहन्त्री ॥ १० ॥ मेघाऽसि देवि विदिताऽ-
 खिलशास्त्रसारा दुर्गाऽसि दुर्गभवसागरनौरसंगा ॥ श्रीः कैटभारिहृद-
 यैककृताधिवासा गौरी त्वमेव शशिमौलिकृतप्रतिष्ठा ॥ ११ ॥ इष-
 त्सहासममलं परिपूर्णचंद्रविम्बानुकारि कनकोत्तमकान्तिकान्तम् ॥
 अत्यद्भुतं प्रहृतमात्तरुषा तथापि वक्त्रं विलोक्य सहसा महिषासुरेण
 ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तु देवि कुपितं भ्रुकुटीकरालमुद्यच्छशांकसदृशच्छ-
 वियन्न सद्यः ॥ प्राणान्मुमोच महिषस्तदतीव चित्रं कैर्जीव्यते हि
 कुपितांतकदर्शनेन ॥ १३ ॥ देवि प्रसीद परमा भवती भवाय सद्यो
 विनाशयासि कोपवती कुलानि ॥ विज्ञातमेतदधुनैव यदस्तमेतन्नीतं
 बलं सुविपुलं महिषासुरस्य ॥ १४ ॥ ते संमता जनपदेषु धनानि
 तेषां तेषां यशांसि न च सीदति बंधुवर्गः ॥ धन्यास्त एव निभृता-
 त्मजभृत्यदारा येषां सदाऽभ्युदयदा भवती प्रसन्ना ॥ १५ ॥
 धर्म्याणि देवि सकलानि सदैव कर्माण्यत्याहतः प्रतिदिनं सुकृतीकरोति ॥
 स्वर्गं प्रयाति च ततो भवतीप्रसादाल्लोकत्रयेऽपि फलदा ननु देवि तेन
 ॥ १६ ॥ दुर्गे स्मृता हरसि भीतिमशेषजंतोः स्वस्थैः स्मृता मतिम-
 तीव शुभां ददासि ॥ दारिद्र्यदुःखभयहारिणी का त्वदन्या सर्वोपका-
 रकरणाय सदार्द्रचित्ता ॥ १७ ॥ एभिर्हतैर्जगदुपैति सुखं तथैते कुर्वन्तु
 नाम नरकाय चिराय पापम् ॥ संग्राममृत्युमधिगम्य दिवं प्रयांतु
 मत्वेति नूनमहितान्विनिहंसि देवि ॥ १८ ॥ दृष्ट्वेव किं न भवती प्रक-
 रोति भस्म सर्वासुरानरिषु यत्प्रहिणोषि शस्त्रम् ॥ लोकान्प्रयान्तु रिप-

वोऽपि हि शूलपूता इत्थं मतिर्भवति तेष्वहितेषु साध्वी ॥ १९ ॥ खड्ग-
 प्रभानिकरविस्फुरणैस्तथोग्रैः शूलाग्रकांतिनिवहेन दृशोऽसुराणाम् ॥ य-
 चागता विलयमंशुमर्दिदुखं दयोऽयाननं तव विलोकयतां तदेतत् ॥ २० ॥
 दुर्दृष्टदृष्टक्षयनं तव देवि शीलं रूपं तथैतदविचिंत्यमतुल्यमन्यैः ॥ वीर्यं
 च हंतुं हतदेवपराक्रमाणां वैरिष्वपि प्रकटितैव दया त्वयेत्यम् ॥ २१ ॥
 केनोपमा भवतु तेऽस्य पराक्रमस्य रूपं च क्षत्रभयकार्यतिहारि कुत्र ॥
 वित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्ट्वा त्वय्येव देवि वरदे सुवनत्रयेऽपि ॥ २२ ॥
 त्रैलोक्यमेतदखिलं रिपुनाशनेन त्रातं त्वया समरमूर्धनि तेऽपि हत्वा ॥
 नीता दिवं रिपुगणा भयपथ्यपास्तप्रस्माकमुन्मदसुरारिभवं नमस्ते
 ॥ २३ ॥ शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चाम्बिके ॥ घण्टास्वनेन
 नः पाहि चापज्यानिःस्वनेन च ॥ २४ ॥ प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च
 चण्डिके रक्ष दक्षिणे ॥ आश्विनेनात्मबूलस्य उत्तरस्यां तथे-
 श्वरि ॥ २५ ॥ सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरन्ति ते ॥
 यानि चात्यंतघोराणि तैरक्षास्मांस्तथा भुवम् ॥ २६ ॥ खड्गशूलगदा-
 दीनि यानि चास्त्राणि तेऽम्बिके ॥ करपल्लवसंगीनि तैरस्मान् रक्ष
 सर्वतः ॥ २७ ॥ ऋषिरुत्राच ॥ २८ ॥ एवं स्तुता सुरैर्दिग्यैः कुसुमै-
 र्नदनोज्ज्वलैः ॥ अर्चिता जगतां यात्री तथा गंधानुल्लेपनैः ॥ २९ ॥
 भक्त्या समस्तैस्त्रिदशैर्दिव्यैर्धूपैः सुधूपिता ॥ ग्राह प्रसादसुमुखी सम-
 स्तान्प्रणतान्सुरान् ॥ ३० ॥ देव्युवाच ॥ ३१ ॥ त्रियतां त्रिदशाः सर्वे
 यदस्मत्तोऽभिवाञ्छितम् ॥ ३२ ॥ देवा ऊचुः ॥ ३३ ॥ भगवत्या कृतं
 सर्वं न किञ्चिदवशिष्यते ॥ यदयं निहतः शत्रुरस्माकं महिषासुरः ॥ ३४ ॥
 यदि चापि वरो देयस्त्वयाऽस्माकं महेश्वरी ॥ संस्मृता संस्मृता त्वन्नो
 हिंसेयाः परमापदः ॥ ३५ ॥ यश्च मर्त्यः स्तवैरेभिस्त्वां स्तोष्यत्यम-

लानने ॥ तस्य वित्तर्धिविभवेर्धनदारादिसंपदाम् ॥ ३६ ॥ वृद्धयेऽस्म-
त्प्रसन्ना त्वं भवेथाः सर्वदाऽम्बिके ॥ ३७ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ३८ ॥
इति प्रसादिता देवैर्जगतोऽर्थे तथाऽऽत्मनः ॥ तथेत्युक्त्वा भद्रकाली बभू-
वांतर्हिता नृप ॥ ३९ ॥ इत्येतत्कथितं श्रूप संभूता सा यथा पुरा ॥
देवी देवशरीरेभ्यो जगन्नयहितैषिणी ॥ ४० ॥ पुनश्च गौरीदेहात्सा-
समुद्भूता यथाऽभवत् ॥ बधाय दुष्टदैत्यानां तथा शुंभनिशुंभयोः ॥ ४१ ॥
रक्षणाय च लोकानां देवानामुपकारिणी ॥ तच्छृणुष्व मयाऽऽख्यातं
यथावत्कथयामि ते ॥ ह्रीं ॐ ॥ ४२ ॥ इति शक्रादिकृता देवीस्तुतिः ॥

॥ १७२ ॥ देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ न मंत्रं नो यंत्रं तदपि च न जाने स्तुतिमहो
न चाह्वानं ध्यानं तदपि च न जाने स्तुतिकथाः ॥ न जाने मुद्रास्ते
तदपि च न जाने विलपनं परं जाने मातस्त्वदनुशरणं क्लेशहरणम्
॥ १ ॥ विधेरज्ञानेन द्रविणविरहेणालसतया विधेयाशक्यत्वाच्चव
चरणयोर्या च्युतिरभूत् ॥ तदेतत्क्षन्तव्यं जनानि सकलो-
द्धारिणि शिवे कृपुत्रो जायेत कचिदपि कुमाता न भवति ॥ २ ॥
पृथिव्यां पुत्रास्ते जनानि बहवः सन्ति सरलाः परं तेषां मध्ये विरह-
तरलोऽहं तव सुतः ॥ मदीयोऽयं त्यागः समुचितमिदं नो तव शिवे
कृपुत्रो जायेत कचिदपि कुमाता न भवति ॥ ३ ॥ जगन्मातर्मातस्तव
चरणसेवा न रचिता न वा दत्तं देवि द्रविणमपि श्रूयस्तव मया ॥
तथाऽपि त्वं स्नेहं मयि निरुपमं यत्प्रकुरूपे कृपुत्रो जायेत कचिदपि
कुमाता न भवति ॥ ४ ॥ परित्यक्त्वा देवान्विधिविधिसेवाकुलतया
मया पंचाशीतेरधिकमपनीते तु वयसि ॥ इदानीं चेन्मातस्तव यदि

कृपा नापि भविता निरालंबो लंबोदरजननि कं यामि शरणम् ॥ ५ ॥
 श्वपाको जल्पाको भवति मधुपाकोपमगिरा निरातंको रंको विहरति
 चिरं कोटिकनकैः ॥ तवापर्णे कर्णे विशति मनुवर्णे फलमिदं जनः
 को जानीते जननि जपनीयं जपविधौ ॥ ६ ॥ चिताभस्मालेपो
 गरलमश्ननं दिक्पटधरो जटाधारी कण्ठे भुजगपतिहारी पशुपतिः ॥
 कपाली भूतेशो भजति जगदीशैकपदवीं भवानि त्वत्पाणिग्रहणपरि-
 पाटीफलमिदम् ॥ ७ ॥ न मोक्षस्याकांक्षा न च विभववाञ्छाऽपि
 च न मे न विज्ञानापेक्षा शशिमुखि सुखेच्छाऽपि न पुनः । अतस्त्वा
 संयाचे जननि जननं यातु मम वै मृदानी रुद्राणी शिव शिव भवानीति
 जपतः ॥ ८ ॥ नाराधिताऽसि विधिना विविधोपचारैः किं रुक्षचित-
 नपरैर्न कृतं वचोभिः ॥ श्यामे त्वमेव यदि किंचन मध्यमाथे धत्से
 कृपामुचितमंत्रं परं तवैव ॥ ९ ॥ आपत्सु मग्नः स्मरणं त्वदीयं करोमि दुर्गे
 करुणार्णवेशि ॥ नैतच्छठत्वं मम भावयेथाः क्षुधातृषार्ता जननीं स्मरंति
 ॥ १० ॥ जगदंब विचित्रमत्र किं परिपूर्णां करुणाऽस्ति चेन्मयि ॥ अपराध-
 परम्परावृत्तं नहि माता समुपेक्षते सुतम् ॥ ११ ॥ मत्समः पातकी नास्ति
 पापघ्नी त्वत्समा न हि ॥ एवं ज्ञात्वा महादेवि यथायोग्यं तथा कुरु ॥ १२ ॥
 ॥ इति श्रीमच्छंकराचार्यविरचितं देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ १७३ ॥ अथ कुञ्जिकास्तोत्रम् ॥

ईश्वर उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि कुञ्जिकामन्त्रमुत्तमम् ॥ येन
 मन्त्रप्रभावेण चण्डीपाठफलं लभेत् ॥ १ ॥ न वर्म नार्गलास्तोत्रं कीलकं
 न रहस्यकम् ॥ न सूक्तमपि न ध्यानं न न्यासश्च न पूजनम् ॥
 कुञ्जिकापाठमात्रेण दुर्गापाठफलं लभेत् ॥ अतिगुह्यतरं देवि देवानामपि
 दुर्लभम् ॥ ३ ॥ स्वयोनिवत्प्रयत्नेन गोपनीयं हि पार्वति ॥ मारणं मोहनं

वनौषधम् ॥ ५ ॥ शीतले तनुजान् रोगानृणां हरसि दुस्त्यजान् ॥ विस्फोटकविदीर्णानां त्वमेकाऽमृतवर्षिणी ॥ ६ ॥ गलगंडग्रहा रोगा ये चान्ये दारुणा नृणाम् ॥ त्वदनुध्यानमात्रेण शीतले यान्ति संक्षयम् ॥ ७ ॥ न मन्त्रा नौषधं तस्य पापरोगस्य विद्यते ॥ त्वामेकां शीतले धार्त्रीं नान्यां षड्यासि देवताम् ॥ ८ ॥ मृणालतन्तुसदृशीं नामिहन्मध्यसंस्थिताम् ॥ अस्त्वां संचिन्तयेद्देवि तस्य मृत्युर्न जायते ॥ ९ ॥ अष्टकं शीतलादेव्या यो नरः प्रपठेत्सदा ॥ विस्फोटकभयं घोरं गृहे तस्य न जायते ॥ १० ॥ श्रोतव्यं पठितव्यं च श्रद्धाभक्तिसमन्वितैः ॥ उपसर्गविनाशाय परं ह्यस्त्ययनं महत् ॥ ११ ॥ शीतले त्वं जगन्माता शीतले त्वं जगत्पिता ॥ शीतले त्वं जगद्धात्री शीतलायै नमोनमः ॥ १२ ॥ रासभो गर्दभश्चैव स्खरो वैशाखनन्दनः शीतलावाहनश्चैव दूर्वाकन्दनिकुन्तनः ॥ १३ ॥ एतानि खरनामानि ॥ शीतलाग्रे तु यः पठेत् । तस्य गोहे शिशूनां च शीतलारुड् न जायते ॥ १४ ॥ शीतलाष्टकमेवेदं न देयं यस्य कस्यचित् । दातव्यं च सदा तस्मै श्रद्धाभक्तियुताय वै ॥ १५ ॥

॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे शीतलाष्टकस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ १७५ ॥ विष्णोश्चोत्तरशतनामावलिः ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अद्येत्यादिषू० पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ममेप्सित-
कामनासिद्ध्यर्थं श्रीमहाविष्णुप्रीत्यर्थं तद्विव्याष्टोत्तरशतनामाभिः अष्टो-
त्तरशतसंख्याकममुकद्रव्यसमर्पणं करिष्ये ॥ अथ ध्यानं ॥ शांताकारं
भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ॥
लक्ष्मीकांतं कमलनयनं योगिभिर्ध्यातव्यं वंदे विष्णुं भवभयहरं सर्व-
लोकैकनाथम् ॥ ॐ विश्वस्मै नमः । विष्णवे० वषट्काराय० भूतभयभ-
क्षत्रभवे० भूतकृते० भूतभृते० भावाय० भूतात्मने० भूतभावनाय० पूता-
त्मने० परमात्मने० मुक्तानां परमायै गतये० अव्ययाय० पुरुषाय० साक्षिणे०
क्षेत्रज्ञाय० अक्षराय० योगाय० योगविदां नेत्रे० प्रधानपुरुषेश्वराय०
नारसिंहवपुषे० श्रीमते० केशवाय० पुरुषोत्तमाय० सर्वाय० शर्वाय०
शिवाय० स्थाणवे० भूतादये० निधये० अव्ययाय० संभवाय० भावनाय०
भर्त्रे० प्रभवाय० प्रभवे० ईश्वराय० स्वयंभुवे० ज्ञांभवे० आदित्याय०
पुष्कराक्षाय० महास्वनाय० अनादिनिधनाय० धात्रे० विधात्रे० धातुरुक्ष-

माय० अप्रमेयाय० हृषीकेशाय० पद्मनाभाय० अमरप्रभवे० विश्वकर्मणे०
मनवे० त्वष्ट्रे० स्थविष्ठाय० स्थविरध्रुवाय० अग्राह्याय० शाश्वताय०
कृष्णाय० लोहिताक्षाय० प्रतर्दनाय० प्रभूताय० त्रिककुब्धाम्ने० पवित्राय०
मंगलाय० परस्मै० ईशानाय० प्राणदाय० प्राणाय० ज्येष्ठाय० श्रेष्ठाय०
प्रजापतये० हिरण्यगर्भाय० भूगर्भाय० माधवाय० मधुसूदनाय० ईश्वराय०
विक्रमिणे० धन्विने० मेधाविने० विक्रमाय० क्रमाय० अनुत्तमाय० दुराध-
र्षाय० कृतज्ञाय० कृतये० आत्मवते० सुरेशाय० शरणाय० शर्मणे० विश्व-
रेतसे० प्रजाभवाय० अह्नाय० संवत्सराय० व्यालाय० प्रत्ययाय० सर्वदर्श-
नाय० अजाय० सर्वेश्वराय० सिद्धाय० सिद्धये० सर्वादये० अच्युताय०
वृषाकपये० अमेयात्मने० सर्वयोगविनिःसृताय० वसवे० वसुमनसे० सत्या-
य० (वनमालिने० देवकीनन्दनाय नमः) ॥ १०८ ॥

॥ अनेनाष्टोत्तरशतनामसंख्याकामुक्तद्रव्यममर्पणेन भगवान् श्रीमहाविष्णुः
प्रीयताम् ॥

॥ १७६ ॥ विष्णोर्नाराजनम् ॥

जयदेव २ वन्दे गोपालं प्रभु व० मृगमदशोभितभालं करुणाकलोलम् ॥
जयदेव० ॥ निर्गुणसगुणाकारं संहतभूभारम् २ करुणापारावारं गोवर्धन-
धारम् । कुञ्चितकुंतलनीलं शरदिन्दुवदनम् २ मणिगणमण्डितकुण्डलरा-
जच्छ्रुतियुगलम् ॥ जयदेव० ॥ १ ॥ फुलेन्दीवरनयनं विलसितभूयुगलम् २
विवाधरमतिसुन्दरनासामणिलोलम् ॥ कम्बुग्रीवं कौस्तुभमणिकण्ठाभर-
णम् २ श्रीवत्साङ्कितवक्षालंवितवनमालम् ॥ जयदेव० ॥ २ ॥ मुरलीवा-
दनलीलासप्तस्वरगीतं २ जलचरस्थलचरवनचररञ्जितसमगीतम् ।
निर्मलयमुनातीरे अगणिततवचरितं २ गोपीजनमनमोहन दधतं श्रीका-
न्तम् ॥ जयदेव० ॥ ३ ॥ रासक्रीडामण्डितवेष्टितव्रजललनम् २ मध्येता-
ण्डवमण्डितकुवलयदलनयनम् ॥ कुसुमाकारं रञ्जितमन्दस्मितवदनम् २
कालियफणिवरदमनं पक्षीश्वरगमनम् ॥ जयदेव० ॥ ४ ॥ किंकिणिमेख-
लमध्ये पीताम्बरवसनम् २ तोडरनूपुरगर्जितविलसितभूयुगलम् ।
गोपीजनपरिवेष्टितयमुनातटसंस्थं २ दासाभयदं सुखदं भुवनत्रयपालम् ॥
जयदेव० ॥ ५ ॥ भासुरमणिगणराजितभूषणलसदंगं २ मृगमदकेशरभालं
पदनखभवभङ्गम् । विश्वंभरहेस्वामिन्नगणितगुणसंगं २ त्वामहमीडे
माधव ततुं भवभङ्गम् ॥ जयदेव० ॥ ६ ॥

॥ १७७ ॥ श्रीशिवनीराजनम् ॥

ॐ जय गङ्गाधर हर शिव, जय गिरिजाधीश, त्वं मां पालय नित्यं,
 कृपया जगदीश ॥ हरहरहरमहादेव ॥ कैलासे गिरिशिखरे, कल्पद्रुमविपिने
 शिव० ॥ गुंजति मधुकरपुंजे, कुंजवने गहने ॥ हरहर० ॥ कोकिलकूजति
 खेलति, हंसावनललिता ॥ शिव० ॥ रचयति कलाकलापं, नृत्यति
 मुदसहिता ॥ हरहर० ॥ तस्मिँल्ललितसुदेशे, शाला मणिरचिता ॥ शिव०
 तन्मध्येहरनिकटे, गौरी मुदसहिता ॥ हरहर० ॥ क्रीडां रचयति भूषा,
 रंजितनिजमीशम् ॥ शिव० ॥ ब्रह्मादिकसुरसेवित, प्रणमति ते शीर्षम् ॥
 ॥ हरहर० ॥ विबुधवधू बहु नृत्यति, हृदये मुदसहिता ॥ शिव० ॥
 किन्नरगानं कुरुते, सप्तस्वरसहिता ॥ हरहर० ॥ धिनकतथैथैधिनकत,
 मृदङ्गवादयते ॥ शिव० ॥ कणकणललितसुवेणुर्मधुरं नादयते ॥ हरहर० ॥
 रुणुरुणुचरणे रचयति, नूपुरमुज्ज्वलिता ॥ शिव० ॥ चक्रावर्ते भ्रमयति
 कुरुते तां धिक् ताम् ॥ हरहर० ॥ तांतां लुपचुप तालं, मधुरं नादयते ॥
 शिव० ॥ अंगुष्ठाङ्गुलिनादं, लास्यकतां कुरुते ॥ हरहर० ॥ कर्पूरद्युतिगौरं,
 पञ्चाननसहितम् ॥ शिव० ॥ त्रिनयनशशिधरमौले, विषधरकण्ठयुतम् ॥
 हरहर० ॥ सुन्दरजटाकलापं, पावकयुतभालम् ॥ शिव० ॥ त्रिशूलडमरु-
 पिनाकं, करधृतनृकपालम् ॥ हरहर० ॥ शंखनिनादं कृत्वा, झल्लरी
 नादयते ॥ शिव० ॥ नीराजयते ब्रह्मा, वेद ऋचां पठते ॥ हरहर० ॥
 इतिमृदुचरणसरोजे, हृदिकमले धृत्वा ॥ शिव० ॥ अवलोकयति महेशम् ॥
 ईशम् अभिनत्वा ॥ हरहर० ॥ रुंदरचितउरमाला, पन्नगमुपवीतम् ॥
 शिव० ॥ वामविभागे गिरिजा, रूपम् अतिललितम् ॥ हरहर० ॥
 सकलशरीरे मनसिज, कृतभस्माभरणम् ॥ शिव० ॥ इतिवृषभध्वजरूपं,
 तापत्रयहरणम् ॥ हरहर० ॥ ध्यानम् आरतिसमये, हृदये इतिकृत्वा ॥
 शिव० ॥ रामं त्रिजटानाथम् ईशम् अभिनत्वा ॥ हरहर० ॥ प्रतिदिनमेवं
 पठनं संगीतं कुरुते ॥ शिव० ॥ शिवसायुज्यं गच्छति, भक्त्या यः
 शृणुते ॥ हरहर० ॥ १७ ॥

॥ १७८ ॥ देवीनीराजनम् ॥ पृष्ठ २१९ ॥

॥ इति स्तोत्रादिसंग्रहात्मकः अष्टमो विभागः ॥

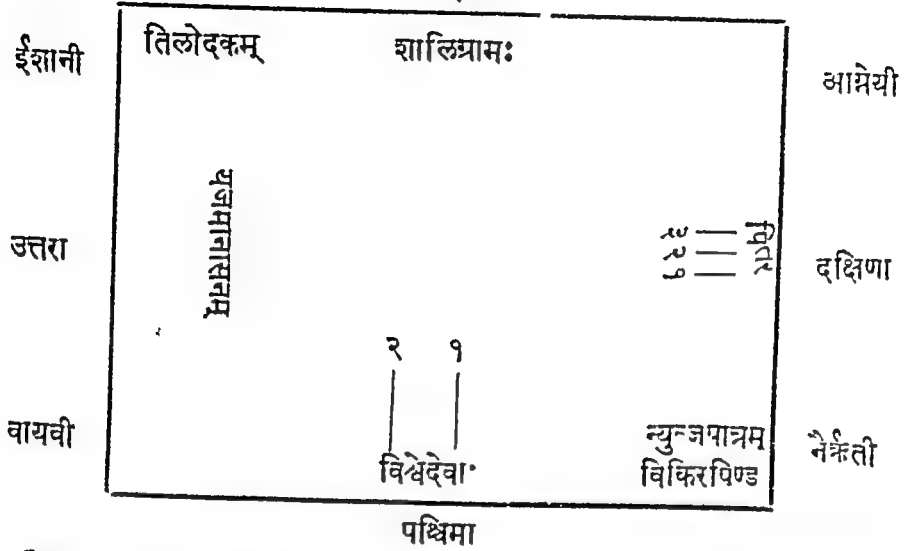
परिशिष्टप्रकरणम् ।

॥ १७९ ॥ वैदिकमहालयचटश्राद्धप्रयोगः ।

॥ १८० ॥ टिप्पणीस्थ-मासिक-सांवत्सरिक-श्राद्धसहितः ।

॥ श्राद्धमण्डलम् ॥

पूर्वा



श्रीगणेशाय नमः ॥ तत्रादौ ब्रह्मयज्ञपूर्वकनित्यतर्पणविष्णुपूजना-
दिकं कृत्वा श्राद्धारम्भः कर्तव्यः । तत्रादौ देवस्थाने द्वौ चटौ पितृस्थाने
त्रयश्चटः स्थापनीयाः । महाविष्णुस्थाने शालिग्रामः चटो वा ॥ देवस्था-
नीययोश्चटयोर्मुखं पूर्वस्यां पितृस्थानीयानां मुखम् उत्तरस्यां च महा-
विष्णुस्थानीयस्य मुखं पश्चिमस्यां दिशि कर्तव्यम् । एवं श्राद्धेषु सर्वत्र
बोध्यम् । श्राद्धकर्ता स्वयं पूर्वाभिमुखो ब्रह्मयज्ञतो विष्णुपूजनान्तं सर्वं
समाप्य दक्षिणाभिमुखः श्राद्धमाचरेत् अपि तु विष्णोः पूजने पूर्वाभिमुखो
विश्वेदेवानां पूजने पश्चिमाभिमुखः पित्र्यादीनां पूजने पिण्डदाने च
दक्षिणाभिमुखो भूत्वा सर्वश्राद्धं कुर्यात् ॥

आचम्य प्राणानायम्य । पवित्रधारणम् । ॐ पवित्रैस्तथो० ॥
अत्रावसरे घृतपूरितं दीपं प्रज्वालयेत् ॥

संकल्पः—अद्य पू० तिथौ ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं कुरुकृतससंज्ञकानां विश्वेषां देवानां तथा च द्वितीयविश्वेषां देवानाम् (अपसव्यं कृत्वा) अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहानां सपत्नीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणाम् अमुकामुकानां, द्वितीयगोत्राणां मातामह प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानां वसु० अमुका० गोत्राणां मदीयसमस्तपूर्वजानां (पत्नी-सुत-पितृव्य-मातुल-भ्रातृ-पितृष्वसृ-मातृष्वसृ-आत्मभगिनी-श्वशुर-गुर्वाप्तानां चात्र सर्वेषामूहःकार्यः) मम पितुर्वा अमुकस्य कन्यागते सवितरि महालयापरपक्षश्राद्धं विश्वेदेवपूर्वकम् अर्घ्यपिण्डसहितं गयागमनादिश्राद्धफलप्राप्त्यर्थं पार्वणैकोद्दिष्टविधिना सद्यः करिष्ये ॥ (सव्यम्) यवान् गृहीत्वा । श्राद्धकर्ता स्वदक्षिणहस्तेन प्रथमदेवस्थानीयं दर्भचटं स्पृष्ट्वा 'देवे क्षणः क्रियताम्' तथा 'प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि' ॥ अक्रौधनैः शौचपरेः सततं ब्रह्मचारिभिः ॥ भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा ॥ सर्वायासविनिर्मुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः ॥ भवद्भिर्देवकार्यं नः संपाद्यं मे प्रसीदत ॥ कुरुकृतससंज्ञकाः विश्वेदेवाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्घ्यः ॥ ॐ सहस्रशीर्षा० ॥ कुरुकृतस-

१. मासिके सांवत्सरिके च "पुरवार्द्धसंज्ञकौ विश्वेदेवौ" ॥ (वाचस्पतौ-इष्टिभादे कनुर्दक्षो नान्दौ सत्यवसू तथा । पुरवार्द्धवौ चाव्दे तीर्थे च धूरिलोचनौ । कालकामौ सपिण्ड्यां च कुरुकृतौ महालये ॥) २. मासिके सांवत्सरिके च—अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहानाममुकामुकशर्मणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां पार्वणविधिना मम पितुः अमुकमासिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ (सांवत्सरिके) सांवत्सरिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ मातुरनुमासिके सांवत्सरिके च अमुकगोत्राणाम् अस्मत्मातृपितामहीप्रपितामहीनां पार्वणविधिना मम मातुः अमुकमासिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥ (सावत्सरिके) सांवत्सरिकश्राद्धमहं करिष्ये ॥

संज्ञकाः विश्वेदेवाः एष वोऽर्घ्यः संपद्यताम् । अस्तु पादार्घ्यः । एवं द्वितीयचटे
क्षणमर्घ्यं च दद्यात् ॥ (अपसव्यम् ।) तिलान्गृहीत्वा । श्राद्धकर्ता
प्रथमपितृस्थानीयचटं स्पृष्ट्वा ' पित्र्यै क्षणः क्रियताम् ' तथा ' प्राप्नोतु
भवान् । प्राप्नवानि ' । अक्रोधनैः ॥ भवद्भिः पितृकार्यं नः संपाद्यं
मे प्रसीदत । अमुकगोत्राः अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहाः सपत्नीकाः
अमुकामुकाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥
एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्घ्यः ॥ ॐ
पितृभ्यः+स्वधायिभ्यः+स्वधानमः+पितामहेभ्यः+स्वधायिभ्यः+स्वधा-
नमः+प्रपितामहेभ्यः+स्वधायिभ्यः+स्वधानमः+ । अक्षन्तिपितरोमीम-
दन्तपितरोतीतृपन्तपितरं पितरं शुन्धं ध्वम् ॥ ३६ ॥ इति मन्त्रेणार्घदानम् ॥
द्वितीयपितृस्थानीयचटं स्पृष्ट्वा । क्षणादिकं दत्त्वा ॥ द्वितीयगोत्राः
मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहाः सपत्नीकाः अमुकामुकाः वसुरुद्रा
दित्यस्वरूपाः आगतं वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं
पादप्रक्षालनम् एष वोऽर्घ्यः ॥ ' ॐ पितृभ्यः+० ' ॥ इति मन्त्रेणार्घ-
दानम् ॥ तृतीयपितृस्थानीयचटं स्पृष्ट्वा । क्षणादिकं दत्त्वा नानाविध-
गोत्राः अस्मदेकोद्दिष्टसमस्तपूर्वजा अमुकामुकाः वसुस्वरूपाः आगतं
वः । सुस्वागतम् ॥ एतद्वः पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनम् एष
वोऽर्घ्यः ॥ ' ॐ पितृभ्यः+० ' ॥ इति मन्त्रेणार्घदानम् ॥ (सव्यम् ॥)
शालिग्रामं स्पृष्ट्वा क्षणादिकं दत्त्वा । अतिथये महाविष्णवे नमः
एतत्ते पाद्यं पादावनेजनं पादप्रक्षालनमेष तेऽर्घ्यः । ॐ सहस्रशीर्षा ॥
महाविष्णवे एष तेऽर्घ्यः ॥ स्वपादकरान् प्रक्षालयाचम्य प्राणानायम्य ॥

१ मासिके सांवत्सरिके च-एकचटपक्षेऽयं विधिः । यदा त्रयश्चटस्तदा पित्रादीनां
भिन्नं भिन्नं क्षणादिकं कर्तव्यम् । यथा-अमुकगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन् वत्सरूप आगतम् ।
सुस्वागतम् ॥ एवं पितामहस्य प्रपितामहस्यापि । सर्वस्मिन्नपि विधा एवं भिन्नकमो ज्ञेयः ॥

(अपसव्यम् ॥) तिलाक्षतैर्दिग्बन्धः कार्यः । अग्निष्वात्ताः
 पितृगणाः प्रार्चीं रक्षन्तु मे दिशम् ॥ तथा बर्हिषदः पान्तु याम्यां ये
 पितरस्तथा ॥ प्रतीचीमाज्यपास्तद्वदुदीचीमपि सोमपाः ॥ उर्ध्वतस्त्व-
 र्यमा रक्षेत् कव्यवाहनलोऽप्यधः ॥ रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुर-
 दूषितः ॥ सर्वतश्चाधिपस्तेषां यमो रक्षां करोतु मे ॥ वायुभू-
 तपितृणां च तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥ य इमं श्राद्धकाले तु
 कुर्याद्द्व पितृपंजरम् ॥ अक्षय्यं तद्भवेच्छ्राद्धं पितृभ्यः परिरक्षतु ॥
 तिला रक्षत्वसुरात् (सव्यम्) दर्भा रक्षन्तु राक्षसात् । पंक्तिं वै
 श्रोत्रियो रक्षेदतिथिः सर्वरक्षकः ॥ (अपसव्यम् ।) दक्षिणकटौ नीवी-
 बन्धनम् । तिलकुशानादाय ॥ सोमस्यनीविर्सिद्धिष्णोर् शम्भोसिश्च-
 र्मवर्जमानस्येन्द्रस्युषोनिर्सिसुसस्याः कृषींस्कृधि ॥ १० ॥ इति मन्त्रेण
 नीवीबन्धनम् ॥ (सव्यम्) कुशोपरि भूमिप्रार्थना । श्राद्धभूमौ गयां
 ध्यात्वा ध्यात्वा देवं गदाधरम् ॥ ताभ्यां कृत्वा नमस्कारं ततः श्राद्धं
 प्रवर्त्तयेत् ॥ सप्तव्याधा दशारण्ये मृगाः कालंजरे गिरौ ॥ चक्रवाकाः
 शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपा-
 रगाः ॥ प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदथ ॥ देवताभ्यश्च
 (अपसव्यम्) पितृभ्यश्च (सव्यम्) महायोगिभ्य एव च ॥
 नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव नमो नमः ॥ गयायां पितृरूपेण
 स्वयमेव जनार्दनः ॥ तं ध्यात्वा पुण्डरीकाक्षं मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥
 तिलोदककरणम्-ईशानकोणे त्रिदर्भासनम् । आसने पात्रं पात्रे
 शन्नो देवीरिति जलपूरणम् ॥ ॐ शन्नोदेवी० ॥ ॐ पुवित्रैस्त्यो० इति

१ सव्यं नीवी तु विप्रस्य चतुर्दक्षैश्च संयुता । एकैकन्यूनमात्रेण वर्णे वर्णे यथाकृमात् ।
 पुनश्च-सव्यं नीवी तु विप्राणामपसव्यं (वर्ण) त्रयात्मके । वर्णभेदे न जानाति निराशाः पितरो
 गताः ॥ परंच-का० प० सू० श्राद्धप्रयोगे-तिलकुशान्वितानां पलाशपत्रे (आच्छादितानां) परिधि-
 तवत्त्रयपुरःस्थितदशानां वामकटिसंलग्नवत्त्रयवर्हिर्भागेन संवेष्ट्य गोपनम् कुर्यादेतन्नीवीबन्धनमुच्यते ॥

नवदर्भात्मककुशकूर्चप्रक्षेपः ॥ यवोसीति यवाः । ॐ यवोऽसिः स्वया-
 स्मद्वेषोऽवयारातीर्द्विवेचान्तरिक्षायच्चा पृथिव्यैच्चाशुन्धन्ताँल्लोकाँ
 पितृषदर्नाँपितृषदर्नमसि ॥ ३६ ॥ तिलोसि सोमदेवत्यो गोसवो
 देवनिर्मितः ॥ पृत्नमाद्भिः पृक्तः स्वधया पितृँल्लोकान् प्रीणाहि नः स्वाहा ।
 इति तिलप्रक्षेपः ॥ 'त्वाङ्गन्धर्वा०' इति गंधप्रक्षेपः । तूष्णीं पुष्पम् ॥
 तुलसीशतपत्राणि भृंगराजस्तथैव च ॥ मालती मोगरं चैव पितृणां
 दत्तमक्षयम् ॥ तूष्णीं पूगीफलम् । हिरण्यप्रक्षेपः ॥ पुनन्तुमेति नव-
 भिस्तिलोदकाभिमन्त्रणम् ॥ ॐ पुनन्तुमापितरंऽसोम्यासंऽपुनन्तु
 मापितामहाऽपुनन्तुप्रपितामहाँ ॥ पवित्रेणशुतायुषा ॥ पुनन्तुमापितामहाऽ
 पुनन्तुप्रपितामहाँ ॥ पवित्रेणशुतायुषाद्विश्वमायुर्व्यश्नवै ॥ १ ॥ अग्ने-
 आयूँषिपवसऽआसुवोर्ज्जमिषश्चनरं ॥ आरेबाधस्वदुच्छुनांम् ॥ २ ॥
 पुनन्तुमादेवजुनाऽपुनन्तुमनसाधिर्यंऽ ॥ पुनन्तुद्विश्वाभूतानिजातवे-
 दं पुनीहिमा ॥ ३ ॥ पवित्रेणपुनीहिमाशुक्त्रेणदेवदीर्घात् ॥ अग्ने-
 ऋचाक्रतुँऽरनु ॥ ४ ॥ यत्तेपवित्रमृच्चिष्यग्नेधिततमन्तरा । ब्रह्मतेन-
 पुनातुमा ॥ ५ ॥ पवमानं सोऽअदध्यनंऽपवित्रेणद्विचर्षणिं । यः
 पोतासपुनातुमा ॥ ६ ॥ उभाभ्यान्देवसवितरं पवित्रेणसुवेनं च ॥
 माम्पुनीहिद्विश्चतऽ ॥ ७ ॥ वैश्वदेवीपुनतीदिद्वयाग्राद्वस्यामिमावह्वय-
 स्तुर्व्वोषीतपृष्ठां ॥ तयामदन्तं सधमादेषुव्रयँस्यामुपतयोरयुीणाम्
 ॥ ८ ॥ ३७-२२ चिचपतिर्मपुनातुवाक्पतिर्मपुनातु देवोपासवितापु-
 नाच्चच्छिद्रेणपवित्रेणसूर्व्वस्य रश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपवित्रपूत-
 स्सुयक्तामदपुनेतच्छक्रेयम् ॥ ९ ॥ ३८ ॥ पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः
 सरितस्तथा ॥ आगच्छन्तु पवित्राणि श्राद्धकाळे सदा मम ॥

ततः कुशकूर्चेण श्राद्धीयद्रव्यप्रोक्षणम् ॥ अपवित्रः पवित्रो वा
 सर्वावस्थाङ्गन्तोऽपि वा ॥ यः स्मरेत्पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥

तत एकस्मिन्पात्रे तिलोदकं गृहीत्वा तज्जलं ॐ सद्देवादेवुहेडनुन्देवास-
 श्रुकृमावुयम् ॥ अग्निस्मूर्तिस्मृतादेनसोविश्वान्मुञ्चत्वष्टहंसदं ॥ १ १/२ ॥
 ॐ यदिदिवायदिनक्तुमेनां ॐ सिचकृमावुयम् ॥ वायुस्मूर्तिस्मृतादेनसो-
 विश्वान्मुञ्चत्वष्टहंसदं ॥ २ १/२ ॥ ॐ यदिजागृद्यदि स्वप्नुऽएनां ॐ सि-
 चकृमावुयम् ॥ सूर्योमातस्मृतादेनसोविश्वान्मुञ्चत्वष्टहंसदं ॥ ३ १/२ ॥
 इति त्रिभिर्मन्त्रैर्गायत्र्या चाभिमन्त्र्य पाकशालायां गत्वा (अपसव्येन)
 पाकप्रोक्षणम् ॥ उदक्यादिक्षुद्रदृष्टिनिपातिताः पाकादिदोषाः पाकादीनां
 पवित्रताऽस्तु ॥ देशकालपाकपात्रद्रव्यश्रद्धासंपदस्तु ॥ सर्वे पाकाः
 शुचयो भवन्तु ॥ (सव्यम्) आसने उपविश्य । अग्रपूर्वो० त्रिथौ कुरुकु-
 त्ससंज्ञकानां विश्वेषां देवानां (अपसव्यम्) गोत्राणां पितृपितामहप्रपि-
 तामहानां सपत्नीकानां द्वितीयगोत्राणां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहा-
 नां सपत्नीकानां मम समस्तपूर्वजानां मम पितुर्वा कन्यागते सवितरि
 महालयापरपक्षश्राद्धं पार्वणं विश्वेदेवपूर्वकम् अर्घ्यपिण्डसहितं युष्म-
 दनुज्ञयाऽहं करिष्ये । कुरुष्व ॥ (सव्यम्) आसनदानम् । देव-
 दक्षिणे आसनार्थे द्वौ दर्भौ दद्यात् ॥ यथा-कुरुकुत्ससंज्ञकानां विश्वेषां
 देवानामिदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । दैवे क्षणः
 क्रियतां तथा पाप्मोतु भवान् । प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्ट-
 रार्थं यवकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ एवं द्वितीयचटेऽपि
 आसनदानम् ॥ (अपसव्यम्) पितृणां वामभागे त्रीन्दर्भानासनार्थं
 दद्यात् ॥ यथा-अमुकगोत्राणामस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहानां सप-

१ मासिके सांवत्सरिके च-पुस्तवादेः संज्ञकानां विश्वेषां देवानाम् इदमासनम् ॥ २ ॥ पितुः
 मासिके सांवत्सरिके एकतन्त्रेण-अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम् अमुकमु-
 कशर्मणा वसुद्रादित्यस्वरूपाणाम् इदमासनम् ॥ भिन्नपक्षे- (१) अमुकगोत्रस्य अस्म-
 त्पितुः अमुकशर्मणः वसुरूपस्य इदमासनम् ॥ (२) अमुकगोत्रस्य अस्मत्पितामहस्य-
 अमुकशर्मणो वसुरूपस्य इदमासनम् । (३) अमुकगोत्रस्य अस्मत्प्रपितामहस्य अमुक

स्त्रीकानां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणाम् अमुकामुकानाम् इदमासनम् ।
 स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियतां तथा
 प्राप्नोतु भवान् । प्राप्तवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे तिलकु-
 शानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ द्वितीयगोत्राणामस्मन्मातामह-
 प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानाम् अमुकामुकानां वसुरु-
 द्रादित्यस्वरूपाणामिदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोऽसि
 आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियतां तथा प्राप्नोतु भवान् । प्राप्तवानि ॥
 हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे तिलकुशानादाय अयं विष्टरः । सुवि-
 ष्टरः ॥ गोत्राणामस्मदेकोद्दिष्टसमस्तपूर्वजानां वसुरुपाणामिदमासनम् ।
 स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः । पित्र्ये क्षणः क्रियताम्
 तथा प्राप्नोतु भवान् प्राप्तवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे
 तिलकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥ (सव्यम्) अतिथिस्वरू-
 पिणे महाविष्णवे इदमासनम् । स्वासनम् ॥ अत्रास्यतां धर्मोसि आपः ।
 महाविष्णो क्षणः क्रियताम् तथा प्राप्नोतु भवान् । प्राप्तवानि ॥ हस्तप्र-
 क्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थे यवकुशानादाय अयं विष्टरः । सुविष्टरः ॥

अथ आवाहनम् । कुरुकुत्ससंज्ञकान्विश्वान्देवान्भवत्सु आवाहयिष्ये ।
 आवाहय ॥ ॐ विश्वेदेवासुऽआर्गतशृणुतामऽइमं हवम् । एदम्बुर्हिर्नि-
 र्णीदत ॥ ३७ ॥ प्रदक्षिणं यवानवकीर्य ॥ ॐ विश्वेदेवाहं शृणुतेमहवम्मे
 वेऽअन्तरिक्षेऽउपद्ध्यविष्ट ॥ वेऽअग्निजिह्वाऽउतवायजत्राऽआसद्द्या-

शर्मणः आदित्यरूपस्य इदमासनम् ॥ मातुः श्राद्धे एकतन्त्रपक्षे- (१) अमुकगोत्राणाम्
 अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीनाम् अमुकामुकदानाम् वसु० इदमासनम् ॥ मातुः श्राद्धे भिन्न-
 पक्षे- (१) अमुकगोत्राया अस्मन्मातुः अमुकदाया वसुस्वरूपाया इदमासनम् ॥ (२)
 अमुकगोत्राया अस्मत्पितामहा अमुकदाया रुद्रस्वरूपाया इदमासनम् ॥ (३) अमुकगो-
 त्राया अस्मत्प्रपितामहा अमुकदाया आदित्यस्वरूपाया इदमासनम् ॥ १ मासिके सादत्स-
 रिके च-पुरुरनार्द्रसंज्ञकान् विश्वान्देवान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥

स्मिन्बुहिर्षिमादयद्ध्वम् ॥^{५३}/_३॥ आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महा-
बलाः ॥ ये चात्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥ एवं द्वितीये ॥
(अपसव्यम्) अमुकगोत्रान् अस्मत्पितृ-पितामह-प्रपितामहान् सप-
त्नीकान् वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥
अप्रदक्षिणं तिलानवकीर्य ॥ ॐ उशन्तस्त्वनिधीमह्वुशन्तुंसमिधी-
माहि ॥ उशन्तुशतऽआवहपितृहविषेऽअत्तवे ॥ ^{५२}/_{१२} ॥ आयन्तुनः इति
जपेत् ॥ ॐ आर्यन्तुनरं पितरं सोम्यासौ गि न ष्वात्ताऽपृथिभिर्देव-
यानैः ॥ अस्मिन्मयज्ञेस्वधयामहुन्तोर्धिब्रुवन्तुते वन्त्वस्मान् ॥ ^{५६}/_{१२} ॥
द्वितीयगोत्रान् अस्मन्मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहान् सपत्नीकान्
वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥ अप्रदक्षिणं
तिलानवकीर्य पूर्ववत् मन्त्रद्वयपठनम् । यथा । ॐ उशन्तस्त्वा० ॥ ॐ
आर्यन्तुनरं ॥ अमुकगोत्रान् अस्मदेकोदिष्टसमस्तपूर्वजान् वसुरुपान्
भवत्सु आवाहयिष्ये । आवाहय ॥ अप्रदक्षिणं तिलानवकीर्य ॥ ॐ उशन्त-
स्त्वा० ॥ ॐ आर्यन्तुनरं ॥ (सव्यम्) विष्णवे आवाहनं नास्ति ॥
अर्घकरणम् । ततो देव-पितृ-विष्णुसन्निधौ पलाशपत्रनिर्मितषट्
पात्राणि स्थापयित्वा तन्मध्ये अधोलिखितद्रव्याणि निक्षिपेत् ।

१ पितुः मासिके सांवत्सरिके च एकतन्त्रे-अमुकगोत्रान् अस्मत्पितृपितामहप्रपिताम-
हान् अमुकामुकशर्मणो वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ पितुर्भिन्नपक्षे-(१)
अमुकगोत्रम् अस्मत्पितरम् अमुकशर्माणं वसरूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ (२) अमुकगोत्रम्
अस्मत्पितामहम् अमुकशर्माणं रुद्ररूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ (३) अमुकगोत्रम् अस्मत्प्रपि-
तामहम् अमुकशर्माणम् आदित्यरूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ एवं मातृपक्षे यथा-

अनुमासिके सांवत्सरिकश्राद्धे एकतन्त्रपक्षे-अमुकगोत्रा अस्मन्मातृपितामही-
प्रतितामहीः अमुकामुकदा वसुरुद्रादित्यस्वरूपा भवत्सु आवाह० ॥ मातुर्भिन्नपक्षे-(१)
अमुकगोत्राम् अस्मन्मातरम् अमुकदां वसरूपां भवत्सु आवा० ॥ (२) अमुकगोत्राम् अस्मत्पि-
तामहीम् अमुकदां रुद्ररूपां भवत्सु आवा० ॥ (३) अमुकगोत्राम् अस्मत्प्रपितामहीम् अमुक-
दाम् आदित्यरूपां भवत्सु आवा० ॥

देवपात्रयोः ॐ पुवित्रैस्त्यो० इति मन्त्रेण द्वौ द्वौ प्रागग्रौ कुशौ निधा-
पयेत् । ॐ पुवित्रैस्त्यो० ॥ ॐ शन्नोदेवीत्युदकपूरणम् । ॐ शन्नो-
देवीरभिष्टुयऽआपो भवन्तु पीतर्ये० ॥ ॐ यवोसीति मन्त्रेण यवा-
भिक्षिपेत् ॥ ॐ यवोसि० । तूष्णीं गन्धपुष्पे निक्षिप्य । देवपात्रे
सम्पन्ने । सुसम्पन्ने ॥ (अपसव्यम्) पितृपात्राणि पूरयेत् ॥
पवित्रैस्त्यो० इति मन्त्रेण पवित्रत्रयं निधाय । ॐ शन्नोदेवीत्युदकपूरणम् ॥
तिलोसीति मन्त्रेण तिलान् ॥ तूष्णीं गन्धपुष्पाणि निक्षिप्य । पितृपात्राणि
सम्पन्नानि । सुसम्पन्नानि ॥ (सव्यम्) महाविष्णुपात्रे ॐ पवित्रैस्त्यो० ।
इति मन्त्रेणैकं पवित्रम् ॥ जलपूरणम् । ॐ शन्नोदेवी० ॥ यवोसीति
यवाः ॥ तूष्णीं गन्धपुष्पे च । महाविष्णोरर्घपात्रं सम्पन्नम् । सुसम्पन्नम् ॥

ततः अर्घदानम् ॥ 'ॐ देवेभ्यो नमः' इति द्वे पवित्रे पुष्पं चार्पयि-
त्वा ॥ अर्घं गृहीत्वा । ॐ या दिव्याऽआपः पयसा सम्बभूवुर्वाऽअन्तरिक्षा
सुत पार्थिवीर्याः ॥ हिरण्यवर्णां यज्ञियास्तानऽआपः शिवाः शःस्योनाः
सुहवा भवन्तु ॥ कुरुकुत्ससंज्ञकाः विश्वेदेवाः एष वोऽर्घः संपद्यताम् ।
अस्त्वर्घः । सर्वपात्रेषु किञ्चिज्जलमवशेषणीयम् ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपस-
व्यम्) 'ॐ पितृभ्यो नमः' इति सपवित्राणि पुष्पाण्यर्पयित्वा । अर्घं गृही-
त्वा । ॐ या दिव्याऽआपः ० ॥ अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृ-पितामहप्रपिता-

१ मासिके सावत्सरिके च-पुत्रवार्दसंज्ञका विश्वेदेवाः एष वोऽर्घः सम्पद्यताम् ॥

२ एकतन्त्रे पितुः श्राद्धेऽनुमासिके सावत्सरिके च—अमुकगोत्रा अस्मत्पितृपितामह-
प्रपितामहा अमुकामुकशर्माणो वसुस्त्रादित्यस्वरूपा एष० ॥ पितृश्राद्धे भित्तपक्षे—(१)
अमुकगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन् वसुरूप एष तेऽर्घः (२) अमुकगोत्र अस्मत्पितामह
अमुकशर्मन् रुद्ररूप एष० ॥ (३) अमुकगोत्र अस्मत्प्रपितामह अमुकशर्मन् आदित्यरूप
एष तेऽर्घः ॥

महेभ्यः सपत्नीकेभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः एष वोऽर्घः । अस्त्वर्घः॥
 द्वितीयगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः
 वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः एष वोऽर्घः । अस्त्वर्घः ॥ गोत्रेभ्यः अस्मदे-
 कोदिष्टसमस्तपूर्वजेभ्यः वसुरुूपेभ्यः एष वोऽर्घः । अस्त्वर्घः ॥ (सव्यम्)
 'ॐ महाविष्णवे नमः' इति पवित्रं पुष्पं चार्पयित्वा ॐ स्वा दिव्याऽआपः०
 अतिथिस्वरूपिणे महाविष्णवे एष तेऽर्घः । अस्त्वर्घः ॥ (अपसव्यम् -
 प्रथमपितृपात्रे संस्त्रवान्समवनीय । शुन्यन्ताँल्लोकाः पितृस्वर्दनाऽपितृस्व)
 दनमसि । इति मन्त्रेण पितृदामे प्रथमदिव्येदेवचटस्य दक्षिणे भूमिं
 प्रोक्ष्य दर्भं च तत्र निधाय तदुपरि "पितृभ्यः स्थानमसि" इति पात्रं
 न्युब्जं करोति । तदुपरि सर्वाणि पितृपवित्राणि निदधाति । तदुपरि
 अन्यानि त्रीणि च ॥ पूजनम् ॥ स्थानमसि अत्रं नमः । स्थानमसि गंधं नमः ।
 स्थानमसि तिलाक्षतपुष्पं नमः । स्थानमसि नमो नमः ॥ न्युब्जपात्रोदकेन
 स्वमूर्ध्नि मार्जनम् ॥ ॐ आपः शिवाः शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्तास्ते
 कृण्वन्तु भेषजम् ॥ (सव्यम्) अत्रावसरे गंधादिदानम् । (चटपूजनम्)
 देवचटे । देवेभ्यः अत्राः । स्वत्राः ॥ देवेभ्यो गंधः । सुगन्धः ॥ देवेभ्यः
 अक्षतपुष्पम् । स्वक्षतपुष्पम् ॥ यवमाच्छादनम् ॥ फलार्थं पूगीफलम् ।
 सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थं यज्ञोपवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थं वस्त्रं वा
 किञ्चिद्व्यावहारिकं द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थं इमौ कुशौ ।
 सुकुशौ ॥ जलं गृहीत्वा । इदमनुलेपनम् एतावत्सुमनस एष वो धूपः
 सुधूपः इदं वो ज्योतिः सुज्योतिः शेषोपचारार्थं इमौ कुशौ यथादत्तं गन्धा-

एवं मातृपक्षे यथा—एकतंत्रेण श्राद्धकर्मणि मातृश्राद्धेऽनुमासिके सांवत्सरिके च । अमुकगोत्रा
 अस्मन्मातृ-पितामही-प्रपितामह्यः अमुकामुक्ता वसुरुद्रादित्यस्वरूपा एष वोऽर्घः०॥ मित्रपक्षे—
 (१) अमुकगोत्रे अस्मन्मातः अमुकदे वसुरुूपे एष तेऽर्घः० (२) अमुकगोत्रे अस्मत्पितामहि
 अमुकदे स्वरूपे एष तेऽर्घः० ॥ (३) अमुकगोत्रे अस्मत्प्रपितामहि अमुकदे आदित्यस्मै
 एष तेऽर्घः० ॥

द्यर्चनं कुरुकुत्ससंज्ञकैभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा संपद्यतां न मम ॥
 एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटे । पितृभ्यः अत्राः ।
 स्वत्राः ॥ पितृभ्यः गन्धः । सुगन्धः ॥ पितृभ्यः तिलाः । सुतिलाः ॥
 मालयार्थे इमानि वः पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि । सुपुष्पाणि ॥
 तिलमाच्छादनम् ॥ फलार्थे पूगीफलम् । सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थे
 यज्ञोपवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थे वस्त्रं वा किञ्चिद्व्यावहा-
 रिकं द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थे इमे कुशाः । सुकुशाः ॥
 जलमादाय । इदमनुलेप० गन्धाद्यर्चनम् अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृ-
 पितामह-प्रपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥
 द्वितीयगोत्रस्थानीयचटे पूर्ववत्पूजनम् । जलं गृहीत्वा । इदमनुलेप०
 गन्धाद्यर्चनं द्वितीयगोत्रेभ्यः अस्मन्मातामह-प्रमातामह-वृद्धप्रमातामहे-
 भ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥ तृतीयचटे पूर्ववत्पूजनम् ।
 जलं गृहीत्वा । इदमनुलेप० गन्धाद्यर्चनम् अस्मत्समस्तपूर्वजेभ्यः
 वसुरूपेभ्यः यथायथाविभागं स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥ (सव्यम्)
 अतिथये महाविष्णवे अत्राः । स्वत्राः ॥ गन्धः । सुगन्धः ॥ यवाः ।
 सुयवाः ॥ मालयार्थे इमानि पुष्पाणि तुलसीदलसहितानि । सुपुष्पाणि ॥

१ मासिके सांवत्सरिके च-पुरुषार्द्रसंज्ञकैभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा संपद्यतां न मम ॥

२ एकतंत्रेण-पितुः श्राद्धे मासिके सावत्सरिके च-अमुकगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्र-
 पितामहेभ्यः वसुरादित्येभ्यः स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥ भिन्नपक्षे (१) अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे
 अमु० वसु० स्वधा सम्पद्यतां न मम (२) अमुकगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमु० रुद्र०
 स्वधा० । (३) अमुकगोत्राय अस्मत्प्रपितामहाय अमु० आदित्य० स्वधा सम्पद्यतां न मम ॥

एवं मातृश्राद्धेऽनुमासिके सावत्सरिके च एकतंत्रेण-अमुकगोत्राभ्यः अस्मन्मातृ-
 पितामहीप्रपितामहीभ्यः वसु० स्वधा० ॥ भिन्नपक्षे — (१) अमुकगोत्रार्थे अस्मन्मात्रे अमु०
 वसु० स्वधा० ॥ (२) अमुकगोत्रार्थे अस्मत्पितामहौ अ० रुद्र० स्वधा० ॥ (३) अमुकगो-
 त्रार्थे अस्मत्प्रपितामहौ अ० आदि० स्वधा० ॥

यवमाच्छादनम् ॥ फलार्थे पूगीफलम् । सुफलम् ॥ ब्रह्मकर्मार्थे यज्ञो-
पवीतम् । सुयज्ञोपवीतम् ॥ आच्छादनार्थे वस्त्रं वा किञ्चिद्व्यावहारिकं
द्रव्यम् । स्वाच्छादनम् ॥ शेषोपचारार्थे इमौ कुशौ । सुकुशौ ॥ जलं
गृहीत्वा । इदमनुलेप० गन्धाद्यर्चनं महाविष्णवे स्वाहा सम्पद्यतां न मम ॥

अथ तिलोद्धरणं पात्रासादनं मण्डलकरणं च ॥ हस्ते जलं गृहीत्वा
'तिलोद्धरणं पात्रासादानं मण्डलकरणं च करिष्ये ।' (ॐ कुरुष्व)
(अपसव्यम्) अर्घपात्राणि निष्कास्य भूमौ स्थितान् तिलादीनुद्धृत्य
(सव्यम्) परिवेषणार्थं पात्राणामासादनं कुर्यात् ॥

यथा—(अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटसमीपे भूमौ स्थितान्
तिलादीनुद्धृत्य पात्राणामासादनञ्च भस्मना पङ्क्तिवारणं कुर्यात् ॥
प्रथमा दक्षिणा रेखा द्वितीया वामतो न्यसेत् । तृतीया चाग्रभागे तु मेलनं
कुरु दक्षिणे ॥ इत्यनया रीत्या यावन्ति पात्राणि तावन्ति ॐ परीर्य-
भूतानि परीर्य लोकाः परीर्य सर्वाः ॥ प्रदिशो दिशश्च ॥ उपस्थाय-
प्रथमजामृतस्यात्कमनात्कमानमभिसंविवेश ॥ ११ ॥ एवं मातामहादीनां
समस्तपितॄणां चटसमीपे च पात्रासादनं पङ्क्तिवारणं च कुर्यात् ।

ततः प्रथमविश्वेदेवस्थानीयचटसमीपे पात्रमासाद्य पात्रस्य परितः ।
'यथाचक्रधरो विष्णुस्त्रैलोक्यं परिरक्षति । भस्मना मण्डलं तद्वत्सर्वभूतानि
रक्षतु ॥ सर्वेषां पापदृष्टीनां चक्षुर्बध्नाति केशवः ।' मंत्रैः—ॐ परीर्य भूतानि ॥
इत्यनेन भस्मना पङ्क्तिवारणम् । एवं द्वितीयविश्वेदेवसमीपेऽपि
पात्रासादनं पङ्क्तिवारणम् ॥

महाविष्णोः समीपेऽपि एवमेव पात्रासादनं पङ्क्तिवारणञ्च
कार्यम् ।

(अपसव्यम्) पित्रादीनां करशुद्धयर्थं तिलोदकाज्जलं गृहीत्वा ॐ
वेतीत्यनि० इति पठित्वा सर्वेषु चटेषु दद्यात् ॥ (सव्यम्) देवानां

करशुद्धयर्थं द्वयोर्विश्वेदेवयोश्चटयोरपि महाविष्णोरपि करशुद्धयर्थं
ॐ स्वेतीर्त्यानि० इत्यनेन तिलोदकाज्जलं देयम् ।

अथाग्नौकरणम्—ततो घृताक्तमन्त्रं प्रयच्छति । पलाशपत्रपुटे
अन्नमानीय गायत्रीमंत्रेण संप्रोक्ष्य जलं गृहीत्वा—अप्स्वग्नौकरणं
करिष्ये । कुरुष्व ॥ तत्र पत्रावलीसमीपे अन्यपात्रं जलपूरितं संस्थाप्य
हस्ते गायत्र्याऽभिर्मंत्रितमोदनमादाय (अपसव्येन) पातितवामजानुः
पितृतीर्थेनावदानधर्मेण द्विराहुतिं जले जुहुयात् ॥ ॐ अग्नये
कव्यवाहनाय स्वाहा इदमग्नये कव्यवाहनाय न मम ॥ ॐ सोमाय
पितृमते स्वाहा इदं सोमाय पितृमते न मम ॥ इति द्विराहुतिं जले
हुत्वा शेषमन्नं पिण्डार्थमवशेषणीयम् ॥

ततः पितृपितामहप्रपितामहपात्रे परिवेषणीयम् ॥ एवं मातामहा-
दीनां पात्रे समस्तपितृणां पात्रे च परिवेषणीयम् ॥ (सव्यम्) देवपात्रयोः
परिवेषणीयम् । महाविष्णुपात्रे परिवेषणीयम् ॥ देवपात्रस्थमन्त्रं गाय-
त्रीमंत्रेण संप्रोक्ष्य । देवाः अन्नं रक्षध्वम् । ॐ इदं विष्णु० इति अंगुष्ठ-
मन्त्रेऽवगाह्य । ॐ इदं विष्णु० ॥ अपहता० इति यवान्विकीर्य । ॐ
अपहता० ॥ दक्षिणहस्तेन पात्रमालभ्य जपति । ॐ पृथ्वी ते पात्रं
द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखेऽमृतममृतं जुहोमि स्वाहा ॥ जलं
गृहीत्वा । इदमन्नं कुरुकुत्ससंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा सम्प-
द्यतां हव्यं न मम ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसव्यम्) पितृपात्रस्य-
मन्त्रं सावित्र्याऽभ्युक्ष्य । पितरः कव्यं रक्षध्वम् । इदं विष्णु० इति मन्त्रेण
अंगुष्ठमन्त्रेऽवगाह्य । अपहता० इति तिलान्विकीर्य । पात्रमालभ्य जपति ।
ॐ पृथ्वी ते पात्रं० । जलं गृहीत्वा । इदमन्नमस्मत्पितृ-पितामह-

प्रपितामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां कव्यं न मम ॥ एवं
 द्वितीये मातामहादीनां चटे पूर्ववत्कृत्वा । जलं गृहीत्वा । इदमन्नमस्म-
 न्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः सपत्नीकेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां
 कव्यं न मम ॥ एवं तृतीयचटे पूर्ववत्कृत्वा । जलं गृहीत्वा । इदमन्नमस्म-
 त्समस्तपूर्वजेभ्यः स्वधा सम्पद्यतां कव्यं न मम ॥ इति जलमुत्सृजेत् ॥
 (सव्यम्) महाविष्णुपात्रस्थमन्नं गायत्र्या संप्रोक्ष्य महाविष्णो हव्यं रक्ष ।
 इदं विष्णु० इति मंत्रेणांगुष्ठमन्त्रेऽवगाह्य । अपहता० इति यवान्विकीर्य ।
 पात्रमाह्वय । ॐ पृथ्वी ते पात्रं० । जलं गृहीत्वा । इदमन्नं महा-
 विष्णवे स्वाहा सम्पद्यतां हव्यं न मम ॥ संकल्पः । जलं गृहीत्वा ।
 ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥ ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्म-
 कर्मसमाधिना ॥ हरिर्दाता हरिर्भोक्ता हरिरन्नं प्रजापतिः ॥ हरिर्विप्र-
 शरीरस्थो भुंक्ते भोजयते हरिः ॥ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पंचभिरेव च ॥
 हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥
 (अपसव्यम्) पितृणामपोशनार्थं सकृत्सकृदपो दत्त्वा । (सव्यम्)
 देवानां विष्णोश्चापोशनं दत्त्वा देवतानैवेद्यं कृत्वा । (अप-
 सव्यम्) एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः त्रैलोक्यान् व्याप्य-
 भूतात्मा भुंक्ते विश्वभुगव्ययः ॥ अनेन भोजनसमाराधनेन मम समस्त-
 पितृस्वरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयताम् ॥ निवीती भूत्वा प्रार्ययेत्

१ पितृश्राद्धे मासिके सावत्सरिके च एकतन्त्रेण—(१) अस्मत्पितृपितामहप्रपिता-
 महेभ्यः एतद्वोऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ भिन्नपक्षे—(१) अस्मत्पित्रे एतत्तेऽन्नं स्वधा सं०
 कव्यं० । (२) अस्मत्पितामहाय एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (३) अस्मत्प्रपिता-
 महाय एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं न मम ॥ एवं मातृश्राद्धे यथा-

एकतन्त्रेण ॥ (१) अस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः एतद्वोऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥
 भिन्नपक्षे—(१) अस्मन्मात्रे एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (२) अस्मात्पितामही
 एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥ (३) अस्मत्प्रपितामही एतत्तेऽन्नं स्वधा सं० कव्यं० ॥

ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेयवह्नित्रयार्करजनिशिगणेश्वराणाम् ॥
 कौचामरेंद्रकलशोद्भवकश्यपानां पादान्नमामि सततं पितृमुक्तिहेतोः ॥
 (सव्यम्) देवाः अमृतं जुषध्वम् ॥ (अपसव्यम्) पितरः अमृतं
 जुषध्वम् ॥ (सव्यम्) महाविष्णो अमृतं जुषस्व ॥ श्रद्धया प्राणेन
 जुहोमि । ॐ प्राणाय स्वाहा ॥ ॐ अपानाय स्वाहा ॥ ॐ व्यानाय
 स्वाहा ॥ ॐ उदानाय स्वाहा ॥ ॐ समानाय स्वाहा ॥ मधुवाता०
 इति ऋचं जपेत् ॥ गायत्रीपठनम् ॥ तृप्ताञ्जात्वा अन्नं विकिरेत् ।
 विकिरासनं दद्यात् ॥ (अपसव्यम्) असंस्कृतप्रमीतानां त्यागिनां
 कुलदूषिणाम् ॥ उच्छिष्टभागधेयानां दर्भेषु विकिरासनम् ॥ इति
 नैऋत्यकोणे दर्भासनं दत्त्वा किकिरपिण्डदानम् । पिण्डमादाय ।
 अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम ॥ भूमौ दत्तेन पिण्डेन
 तृप्ता यान्तु पराङ्गतिम् ॥ ये अग्निदग्धाः ये अनग्निदग्धास्तेभ्यः
 अस्मत्कुलप्रसूतेभ्योऽयं विकिरपिण्डः स्वप्ना न मम ॥ (सव्यम्) पवित्र-
 त्यागः ॥ पाणिपादौ प्रक्षाल्याचम्य प्राणानायम्य पवित्रधारणम् ॥
 ॐ पवित्रेस्त्यौ० ॥ (अपसव्यम्) पितृणामुत्तरापोशनं दत्त्वा । (सव्यम्)
 देवानां विष्णवे चोत्तरापोशनं दत्त्वा । पूर्ववज्रायत्रीं जपित्वा ।
 (अपसव्यम्) रेखाकरणम् । ॐ अपहृताऽअसुरारक्षाऽसिधेदिषदः॥
 उदकोपस्पर्शः । रेखायामवनेजनम् । अमुकगोत्राः अस्मत्पितृ-पिता-
 मह-प्रपितामहादिसमस्तपूर्वजाः पिण्डस्थाने अवनेनिग्ध्वम् ॥

पिण्डदानम् । (श्राद्धकर्ता एकस्मिन्पात्रे पिण्डद्रव्यं निष्कास्य तत्र
 घृतं तिलान् तिलोदकं शर्करां पयः दधि मधु गन्धं पुष्पञ्च प्रक्षिप्य

पिण्डान् कृत्वा दद्यात्) यथा— ॥ अमुकगोत्र अस्मत्पितॄः अमुकशर्म-
न्वसुरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदम् अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे अमुकशर्मणे
वसुरूपाय अयं पिण्डः स्वधा न मम ॥ एतत्ते गोदावर्यां दत्तमस्तु गयाग-
दाधरस्तृप्यतु ॥ एवं सर्वत्र ॥ अमुकगोत्र अस्मत्पितामह अमुकशर्म-
न्रुद्ररूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अमुकगोत्र अस्मत्प्रपितामह
अमुकशर्मन् आदित्यरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ० गो०
अस्मन्मातः अमुकदे वसुरूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ० गो०
अस्मत्पितामहि अमुकदे रुद्ररूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ०
गो० अस्मत्प्रपितामहि अमुकदे आदित्यरूपे एतत्तेऽन्नं स्वधा ।
इदं० । एतत्ते० ॥ (ततो द्वितीयगोत्रेभ्यः) अ० गो० अस्मन्मातामह
अमुकशर्मन् वसुरूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते० ॥ अ०
गो० अस्मत्प्रमातामह अमुकशर्मन् रुद्ररूप एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० ।
एतत्तेऽन्नं ॥ अ० गो० अस्मद्बृद्धप्रमातामह अमुकशर्मन् आदित्यरूप
एतत्तेऽन्नं स्वधा । इदं० । एतत्ते गोदा० ॥ एवं मातामहीप्रमातामहीवृद्ध-
प्रमातामहीभ्यः ॥ एवं मृतेभ्यः समस्तेभ्यः स्वसंबन्धिभ्यः (पत्नी-सुत-
पितृव्य-मातुल-भ्रातृ-पितृष्वसृ मातृष्वस्त्रात्मभगिनीश्वशुर-गुरु शिष्या-
स्तेभ्यः क्रमेण प्रेत्येकं) पृथक्पृथक् पिण्डान् दद्यात् ॥ ततः पिण्डं गृहीत्वा
वदति । आब्रह्मणो ये पितृवंशजाता मातुस्तथा वंशभवा मदीयाः ॥
वंशद्वयेऽस्मिन् मम दासभूता भृत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च ॥ मित्राणि
सरूयः पशवश्च वृक्षा दृष्टाश्च पृष्टाश्च कृतोपकाराः ॥ जन्मान्तरे ये मम

१ पितुः श्राद्धे मासिके, सांवत्सरिके वा—(१) अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे अमुकशर्मणे
वसुरूपाय एतत्तेऽन्नं० (२) अमुकगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमुकशर्मणे रुद्ररूपाय एतत्तेऽन्नं० ॥
(३) अमुकगोत्राय अस्मत्प्रपितामहाय अमुकशर्मणे आदित्यरूपाय एतत्तेऽन्नं० ॥ १ मृतुः
श्राद्धे मासिके सांवत्सरिके वा (१) अमुकगोत्रायै अस्मन्मात्रे अमुकदायै वसुरूपायै एतत्तेऽ-
न्नं० ॥ (२) अमुकगोत्रायै अस्मत्पितामहै अमुकदायै रुद्ररूपायै एतत्तेऽन्नं० ॥ (३)
अमुकगोत्रायै अस्मत्प्रपितामहै अमुकदायै आदित्यरूपायै एतत्तेऽन्नं० ॥

संगताश्च तेभ्यऽ स्वधा पिण्डमहं ददामि ॥ पितृवंशे मृता ये च मातृ-
वंशे तथैव च । गुरुश्वशुरबन्धूनां येचान्ये बान्धवाः स्मृताः ॥ ये
मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदारविबर्जिताः । क्रियालोपगता ये च जात्यन्धाः
पङ्कवस्तथा ॥ विरूपा आमगर्भाश्च ज्ञाताज्ञाताः कुले मम । तेभ्यः
पिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ असिपत्रवने घोरे कुंभीपाके च
ये गताः । तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥ उच्छिन्नकुलवं-
शानां येषां दाता कुले नहि । धर्मपिण्डो मया दत्तो ह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
शेषमक्षं पुरतः स्थाप्य । हस्तलेपभाजः पितरः प्रीयन्ताम् ॥ पिण्डो-
परि प्रत्यवनेजनं स्वधा इत्यवनेजनं कुर्यात् ॥ पिण्डसमीपे नीवीविसर्ज-
नम् । नमो वः इति षडंजलिं करोति ॥ ॐ नमोवदं पितरोरसाय १ ।
ॐ नमोवदं पितरं शोषाय २ । ॐ नमोवदं पितरो जीवाय ३ ।
ॐ नमोवदं पितरं स्वधायै ४ । ॐ नमोवदं पितरो घोराय ५ ।
ॐ नमोवदं पितरो मृद्वयुगे । ॐ नमोवदं पितरं पितरो नमोवदं
६ ॥ ॐ गृहान्नः पितरो दत्त सुतोवः पितरो देष्मैतद्वः पितरो वासुऽ-
आर्धत्त ॥ उदङ्मुखः श्वासं नियम्य पुनरावृत्य प्रतिपिण्डं “ एतद्वः
पितरोवासुः ” इत्युक्त्वा त्रीणि सूत्राणि दद्यात् ॥ (सव्यम्) कुला-
भिवृद्धयर्थं पिण्डपूजां करिष्ये ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः अन्नं स्वधा नमः ।
पिण्डसंस्थाः पितरः गंधं स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः पितरः यवतिला-
क्षताः स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः० तुलसीदलानि भृंगराजपत्रसहितानि
स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः पितरः धूपं स्व० न० ॥ पिण्डसंस्था० दीपं स्व०
न० ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः नैवेद्यं स्व० न० ॥ पिण्डसंस्थाः पितरः फलमुख-
वासतांबूलसदक्षिणाकं स्वधा नमः । पिण्डसंस्थाः पितरः नीराजनं
स्व० न० । पिण्डसंस्थाः० पुष्पांजलिः स्वधा नमः । सर्वैः सह पिण्डान्

नमस्कृत्य पिण्डस्यार्चनविधेः परिपूर्णताऽस्तु । अस्तु परिपूर्णता ।
 चटोपरि सुप्रोक्षितादिकरणम् । शिवा आपः सन्तु । सन्तु शिवा आपः॥
 सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यम् ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु । अस्त्व-
 क्षतपरिष्टं च ॥ जलं गृहीत्वा कुरुकृतससंज्ञकानां विश्वेषां देवानां यद्दत्तं
 कन्यागते सवितरि महालयापरपक्षश्राद्धे इदमन्नमुदकादिकं तदक्षय्य-
 मस्तु ॥ एवं द्वितीयचटे ॥ (अपसव्यम्) पितृस्थानीयचटेषु । शिवा
 आपः सन्तु । सन्तु० ॥ सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौ० ॥ अक्षतं चारिष्टं
 चास्तु । अस्त्वक्षत० ॥ अ० गोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः
 सपत्नीकेभ्यः द्वितीयगोत्रेभ्यः मातामह—प्रमातामह—वृद्धप्रमातामहेभ्यः
 सपत्नीकेभ्यश्च मम समस्तपूर्वजेभ्यो यद्दत्तं कन्यागते सवितरि महालया-
 परपक्षश्राद्धे इदमन्नमुदकादिकं तदक्षय्यमस्तु ॥ (सव्यम्) महाविष्णवे
 शिवा आपः सन्तु० इत्यादि पूर्ववत् ॥ महाविष्णवे यद्दत्तं कन्या० इद-
 मन्नमुदकादिकं तदक्षय्यमस्तु ॥ (अपसव्यम्) न्युब्जपात्रस्योपरिस्थितानि
 पवित्राणि पिण्डेषु न्यस्य पात्रमुत्तानं कृत्वा । (सव्यम्) अघोराः
 पितरः सन्तु । गोत्रं नोऽभिवर्द्धताम् । अभिवर्द्धतां वो गोत्रम् ॥
 दातारो नोऽभिवर्द्धताम् । अभिव० ॥ संततिर्नोऽभिवर्द्धताम् । अभिव० ॥
 श्रद्धा च नो मा व्यगमत् । मा व्यग० ॥ बहुदेयं च नोऽस्तु । अस्तु
 वो० ॥ अन्नं च नो बहु भवेत् । भवतु वो० ॥ अतिथीश्च लभामहे ।
 लभ० ॥ एता आशिषः सत्याः सन्तु । सन्त्वेताः सत्याशिषः ॥
 (अपसव्यम्) भो पितरः स्वधोच्यताम् । अस्तु स्वधा ॥ पिण्डमूले
 तिलोदकं निषिचेत् । ॐ ऊर्जुर्व्वहन्तीरुमृतङ्घृतम्पर्यः कीलालम्प-

१ पितुः मासिके सांवत्सरिक श्राद्धे—अमुकगोत्राणाम् अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाम्
 अमुकामुकशर्मणां यद्दत्तमन्नमु० ॥ मातुः मासिके सांवत्सरिकश्राद्धे—अमुकगोत्राणाम् अस्मन्मातृ-
 पितामहीप्रपितामहीनाम् अमुकामुकदानां यद्दत्तमन्नमु०

रिभुतम् ॥ स्वधास्त्यंतुर्पर्यंतमपितृन् ॥ ३५ ॥ (सव्यम्) दक्षिणासं-
कल्पः । कुरुकुत्ससंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो देवानां सुवर्णं तदभावे
किंचिद्व्यावहारिकं द्रव्यं दक्षिणामुखवासताम्बूलं स्वाहा ॥ एवं द्वितीय-
चटे ॥ (अपसव्यम्) मम प्रथमद्वितीयनानाविधगोत्रेभ्यः पितृभ्यः
पितृणां रजतं तदभावे किंचिद्व्यावहारिकं द्रव्यं दक्षिणामुखवासता-
म्बूलं स्वधा ॥ (सव्यम्) अतिथये महाविष्णवे दक्षिणामुखवासताम्बूलं
स्वाहा ॥ स्वभाले तिलकं कुर्यात् । पिण्डोद्धरणम् ॥ स्थाल्यामवधा-
यावजिघ्रति ॥ संचरमभ्युक्ष्य । पिण्डानां स्वस्थाने वासः ॥ पिण्ड-
स्थाने इदमन्नं चंदनपुष्पे ॥ कुले कुलदीपकवृद्धिरस्तु ॥ (सव्यम्)
वाजेवाजेति(दमैः) विसर्जनम् । ॐ वार्जेवाजेवतवार्जिनो नो धनेषु विष्णोऽ-
मृताऽऽक्रतुज्ञाः ॥ अस्यमद्धं+पिवतमुदयं दध्नुः सायांतपुथिभिर्देवुयानैः ॥
॥ ११ ॥ (अपसव्यम् ।) उत्तिष्ठन्तु पितरः । (सव्येन) विश्वेदेवैः सह ॥
(अपसव्यम् ।) तिलोदकविसर्जनम् । भोजनपात्राण्युच्चाळयेत् ॥ विकिरं
त्यजेत् । (सव्यम् । आचम्य) । आशीर्वादः । आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं
मोक्षं सुखानि च ॥ प्रयच्छन्तु तथा राज्यं पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ यं
यं कामं कामयते सोऽस्मै समृद्ध्यते ॥ पूर्वोच्चरितं । कुरुकुत्ससं-
ज्ञकानां विश्वेषां देवानाम् (अपसव्यम् ।) गोत्राणामस्मत्पितृ-पितामह-
प्रपितामहानां सपत्नीकानां द्वितीयगोत्राणामस्मन्मातामहप्रमातामह-
वृद्धप्रमातामहानां सपत्नीकानां गोत्राणामस्मत्समस्तपूर्वजानां वसुरु-
पाणां मम पितुर्वा अमुकस्य कन्यागते सवितरि महालयापरपक्षश्राद्ध-
यज्ञारुहेन कर्मणा मम समस्तपितृस्वरूपी भगवान् जनार्दनवासुदेवः

१ पितृश्राद्धे मासिके मम पितुः (अमुक) मासिकश्राद्धयज्ञाख्येन । ॥ सावत्सरिके-
मम पितुः सावत्सरिकश्राद्धयज्ञाख्येन । ॥ मातृश्राद्धे मासिके—मम मातुः (अमुक) मासि-
कश्राद्धयज्ञाख्येन । ॥ सावत्सरिके—मम मातुः सावत्सरिकश्राद्धयज्ञाख्येन । ॥

प्रीयताम् ॥ कृतेऽस्मिन् श्राद्धे यन्न्यूनमतिरिक्तं तत्सवे महाविष्णोः
 प्रसादात् परिपूर्णमस्तु । अस्तु ० ॥ (सव्यम्) तुलसीदलं गृहीत्वा ॥
 यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपःश्राद्धक्रियादिषु ॥ न्यूनं संपूर्णतां
 याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ आचार्यभाले तिलककरणम् ॥ यथाशक्ति
 दक्षिणां दद्यात् ॥ श्राद्धसांगतासिद्धयर्थं यथाशक्ति दक्षिणां तुभ्यमहं
 संप्रददे ॥ गोनिष्कयीभूतं द्रव्यं श्राद्धयज्ञसिद्धयर्थमाचार्याय तुभ्यमहं
 संप्रददे ॥ आचार्यो ब्रूयात् । गयाकृतश्राद्धसफलमस्तु । पितॄणां प्रसा-
 दोऽस्तु । धनकनकसमृद्धिरस्तु ॥ ॐ अच्युताय नमः । ॐ गयायै नमः ।
 ॐ गदाधराय नमः । ॐ पुण्डरीकाक्षाय नमः । ॐ विष्णवे नमः ॥

ब्राह्मणभोजनसङ्कल्पः— अद्यपूर्वोच्चरितं मम पितुः अमुक
 श्राद्धनिमित्तब्राह्मणभोजनसमाराधनेन मम पितृस्वरूपी जनार्दन-
 वासुदेवः प्रियतां नमम ॥

गोग्राससङ्कल्पः— सुरभिर्वैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता ।
 गोग्रासं च मया दत्तं सुरभे प्रतिगृह्यताम् ॥ इदं गोभ्यो न मम ॥

श्वानग्रासमंत्रः— द्वौ श्वानौ श्यामसवक्त्रौ वैवस्वतकुलोद्भवौ ।
 ताभ्यामन्नं प्रदास्यामि रक्षेतां पथि मां सदा ॥ इदं श्वभ्यां न मम ॥

वायसान्नमंत्रः— यमोऽसि यमदूतोऽसि वायसोऽसि महाबलः ।
 तुभ्यमन्नं प्रदास्यामि वायस प्रतिगृह्यताम् ॥ इदं वायसेभ्यो न मम ॥

इति ठाकरोपाह्वगीर्वाणविद्याभूषणशास्त्रिदुर्गाशङ्करतनूजयज्ञदत्तश-
 र्मणा संयोजितो महालयचटश्राद्धप्रयोगः समाप्तः ॥

॥ इति महालयचटश्राद्धप्रयोगः ॥

॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

